ప్రకటన,

ఈ గ్రంథమందప్పటప్పటఁ గొన్నివిశేషములం జేర్చి పరిశోధించియచ్చువేయించియున్నాము. కాఁబట్టి ౧౮౪౭ సంవత్సరపు ॥ ౨౦ ఆక్టు ప్రకారము దీని మఱియెవ్వరును ముద్రింపఁగూడదు................*

౧౮౭౧ సం॥ { స ॥ తిరువేంగడాచార్యులు.
వం ॥ రామకృష్ణమాచార్యులు. }

శ్రీరస్తు.

విషయానుక్రమసూచికా.

విషయానుక్రమణికా

విషయానుక్రమణికాసమాప్తా.

శ్రీరస్తు

శ్రీహయగ్రీవాయపరబ్రహ్మణేనమః

రత్నాపణసహితప్రతాపరుద్రీయప్రారంభః

మూలమ్॥ విద్యాకైరవకౌముదీం శ్రుతిశిరస్సీమంతముక్తామణిం
దారాస్వర్మభువస్త్రిలోకజననీం వందేగిరాందేవతాం।
యత్పాదాబ్జనమస్క్రియాస్సుకృతినాం సారస్వతప్ర
క్రియా బీజన్యాసభువో భవంతి కవితా నాట్యైకజీ
వాతవః॥౧॥ ....*

వ్యా॥ కల్యాణానితనోతుకల్పనపుమానర్థాంగదంతావళో గండాభో గవిలోలుపానళిగణానగ్నాంచత్తైశ్చలయన్ । యత్పాదాంబుజహార వింబశరణాః పూర్వేపుమాంసస్త్రయ స్త్రైలోక్యస్థితిసర్గసంహృతివిధానిర్వ్యూఢసిద్ధోద్యమాః ॥ అస్తుకల్యాణవః దివ్యం వస్తు నారీనరాత్మకం। శ్రీవక్షం వాఙ్మయంయస్య హారగృహవేదికా ॥ (వాణీంకాణభుజీమజీగణవవాసాసీచ్చవైయాసికీ మంతస్తంత్రమరంస్తపన్నగగవీ గుంభేషు జాగరీత్ । వాచామాచకలద్రహస్యమఖిలంయచ్చాక్షపాదస్ఫురాం లోకేభూద్యదుపజ్ఞమేవవిదుషాం సౌజన్యజన్యంయశః ॥)త్రిస్కంధశాస్త్రజలధింమథుకీకుతెస్మయః । తస్యశ్రీమల్లినాథస్యతనయోజనతాదృతః ॥ కోలచలపెద్దయార్యః ప్రమాణపదవాక్యపారదృశ్వాయః। వ్యాఖ్యాతనిఖిలశాస్త్రః ప్రబంధకర్తాచసర్వవిద్యాసు । తస్యానుజన్మాతదనుగ్రహోత్తవిద్యోనవద్యవినయావనమ్రః। స్వామీవిపశ్చిద్వితనోతిటీకాం ప్రతాపరుద్రీయరహస్యభేత్త్రీం ॥ పుణ్యశ్లోకగుణోక్తిశాణకషణాదుత్తేజనాంలంభితం సంజగార్హిరసాదిరత్ననిచయం విద్యాధినాథః పు

రా। సోహంతద్వ్యవహారహేతుమధునా కంచిత్క్రమాద్వ్యానంత త్రా
నుగ్రహమూల్యతోఖిలషితం క్రీణంతు ధన్యాజనాః ॥ (యద్యస్మిన్గాథమ
ఖిలం శక్త్యాగర్త్గత్ ప్రకాశ్యతే। నామూలం లిఖ్యతే కించిన్నానపేక్షిత
ముచ్యతే॥) అథతత్రభవాన్విద్యానాథనామా మహాకవి రలంకారశా
స్త్ర మారభమాణ స్తస్యావిఘ్నపరిసమాప్త్యర్థం ప్రచయగమనాయచ
మంగళాదీని మంగళమధ్యాని మంగళాంతాని శాస్త్రాణి ప్రథంత ఇత్యాది
భగవద్భాష్యకార వచనమాశీర్నమస్క్రియా వస్తు నిర్దేశోవాపి తన్ము
ఖమిత్యాశీరాద్యన్యతమస్య ప్రబంధముఖలక్షణస్య ప్రతిపాదకమాచా
ర్యదండివాక్యం చ ప్రమాణయిన్ వృద్ధాచారపరిప్రాప్తం విశిష్టేష్టదేవ
తానమస్కారలక్షణం మంగళమంతేవాస్యనుగ్రహాయ గ్రంథతో
నిబధ్నాతి ....*

విద్యేతి। విద్యా వేదవేదాంగానీయర్థః॥ శ్లో॥ అంగాని వేదాశ్చత్వారో
మీమాంసా న్యాయవిస్తరః। పురాణం ధర్మశాస్త్రం చ విద్యాహ్యేతా
శ్చతుర్దశేతిస్మరణాత్ - తాః పవిత్రీకరవాణీకుముదాని తేషాం కౌముదీం
చంద్రికాం- నిఖిలవిద్యోల్లాసకారణభూతామిత్యర్థః- తాసాం శిరాం
స్యుపనిషదః శిరాంసి మూర్ధానః తత్ర సీమంతముక్తామణిం కేశమార్గా
భరణాయమానాం - వేదాంతవేద్యామిత్యర్థః॥ అథాస్యాలౌకికస్వ
రూపమాహ॥ దారా ఇతి॥ దారాః పుంసి చ భూమ్న్యేవేత్యభిధానాద్బహు
త్వం పుంస్త్వం చ - త్రయో వయవో లోకస్త్రిలోకః శాకపార్థివాదిత్వా
న్మధ్యమపదలోపసమాసః - లోకత్రయసముదాయోత్ర త్రిలోకశబ్దేన
వివక్షితః- తస్యా జననీమితి షష్ఠీసమాసః- అన్యథా తద్ధితార్థేత్యాదినా సమా
హారసమాసే అకారాంతోత్తరపదత్వేన స్త్రీత్వాద్ద్విగోరితీకారే త్రి
లోకీతిస్యాత్ - అతఏవ ద్విగోర్లుగనపత్యే ఇత్యత్ర త్ర్యవయవా విద్యా త్రి
విద్యా-తామధీతే వేద వా త్రైవిద్యః- నతు తిస్రో విద్యా అధీత ఇత్యణ్ప్ర
త్యయనిమిత్తస్తద్ధితార్థేత్యాదినా సమాసః- అతఏవాణ్ప్రత్యయస్య లుగ
భావ ఇత్యాహ భగవాన్భాష్యకారః - ఇత్థం నమస్కర్తవ్య దేవతాయా
వైశిష్ట్య ముక్త్వా స్వగ్రంథారంభోపయోగిత్వేన ఇష్టత్వం చ సూచయ

౩॥యత్వాదేః॥ పాదావబ్జేఇవేత్యుపమితసమాసః - నతుపాదావేవాబ్జే
ఇతిరూపకసమాసః - తథాసత్యబ్జయోః ప్రాధాన్యేనతత్రనమస్కారా
యోగాత్ - సారస్వతప్రక్రియాః కావ్యనాటకాదివాఙ్మయవిశేషాః-
తాసాంబీజంకారణభూతశ్శక్తిప్రతిభాఖ్యాపరపర్యాయస్సంస్కారవిశే
షః - తదేవబీజసంస్కారకారణం తస్యన్యాసభువః ఆవాపభూమయః- కవి
తా నాట్యస్యైక జీవాతవో ముఖ్యజీవనౌషధాని - అవిచ్ఛేదకహితపఙ్క్త్య
క్షణః- అత్రనమస్కారార్హవితాకారణభూతస్సంస్కారోజాయతేసం
ప్రదాయావిచ్ఛేదశ్చభవతీతిభావః - నమస్క్రియా ఇతిబహువచనంతా
సాంభక్తిశ్రద్ధాతిశయపూర్వకత్వంద్యోతయతి - తథావిధానామేవశ్రే
యస్కరత్వాత్ - తథాచశ్రుతిః॥ భూయిష్ఠాంతేనమఉక్తింవిధేమేతి-అ
తోఽపమారూపకవిశేషాణాం అలంకారపరత్వగనైరపేక్ష్యాత్సంస్ప

పూర్వేభ్యో వామనాదిభ్యస్సాదరం విహితాఞ్జలిః॥ వక్ష్యే
సమ్యగలంకారశాస్త్రసర్వస్వసంగ్రహమ్ ॥ ౨॥ చిరే
ణచరితార్థీభూతాలంకారసంగ్రహః। ప్రతాపరు
ద్రదేవస్యకీర్త్యైవప్రకాశ్యతే॥ ౩॥ రసప్రధానాశ్శ్లా

ష్టిః। తదన్వయనప్రకారస్త్వలంకారప్రకరణే వ్యక్తీభవిష్యతీత్యుపర
మ్యతే - గ్రంథాదౌ వాయుబీజస్యవకారస్యహేతుసంకరస్యభూదేవతాక
స్యమగణస్య చోపాదానాచ్ఛ్రీగణాదిశుద్ధిరస్త్యేవేతి సర్వమవదా
తం॥ ౧॥ అథాలంకారశాస్త్రప్రణేతృప్రణామపూర్వకంవక్ష్యమాణమ
ర్థంప్రతిజానీతే॥పూర్వేభ్యఇతి॥ యద్యపిరసాలంకారాద్యనేకవిషయ
మిదంశాస్త్రంతథాపిఛత్రిన్యాయేనాలంకారశాస్త్రముచ్యతే - తత్రస
ర్వస్వంరసాదిప్రమేయం సంగృహ్యతే సంక్షిప్యతే యేనాసావలంకార
శాస్త్రసర్వస్వసంగ్రహః ప్రారిప్సితోగ్రంథః - తంసమ్యగ్విశదంవ
క్ష్యేఇతియోజనా - సంక్షేపవైశద్యాభ్యాం రసాదిసర్వప్రమేయప్రతి
పాదనాత్సర్వోత్కృష్టస్స్వగ్రంథఇతిసూచితోభవతి ॥ ౨॥ సంప్రత్యలం
కారశాస్త్రస్యలోకోత్తరవర్ణ్యలాభేనోత్కర్షమాహ॥ చిరేణేతి॥ ౩॥
శాస్త్రసర్వస్వసంగ్రహఇత్యుక్తం- తద్విభజతే॥ రసేతి॥రసప్రధానే

రసజీవితా ఇత్యర్థః - యద్యపివస్త్వలంకారరసాత్మనా త్రివిధస్యాపి వ్యంగ్యస్యజీవితత్వముక్తం గ్రంథవక్ష్యతి - తథాపిస్వాత్మమాత్రవిశ్రాంతత్వేనప్రాధాన్యాద్రసస్యైవముఖ్యం జీవితత్వం - వస్త్వలంకారవ్యంగ్యయోస్తు రసపర్యవసానేనాప్రాధాన్యాత్తదభావేపి - వాచ్యాపేక్షయాస్ఫుటత్వసామ్యా దౌపచారికో జీవితత్వవ్యవహార ఇతినకశ్చిద్విరోధ ఇతిధ్వన్యాలోచనరహస్యం- గుణాలంకారాదయః తత్త్వనామలక్షణాః - అనుక్తసముచ్చయార్థశ్చశబ్దస్సచాస్యాపాకాదీన్ గృహ్ణాతి ॥ ౪ ॥ కావ్యస్వరూపనిరూపణేసత్యప్యుదాహరణాపేక్షానాయకనిరూపణాభావాత్ప్రాచాం

ధ్వనిగుణాలంకారవృత్తయః । రీతయశ్చేతి యత్రైతత్ ప్ర
మేయం కావ్యపద్ధతిః ॥ ౪ ॥ యద్యప్యస్య ప్రబంధేషు ప్రా
చాం సాధు నిరూపితా । తథాప్యస్యాస్సముంనేతుర్నోదా
హరణమాదృతం ॥ ౫ ॥ పుణ్యశ్లోకస్య చరితముదాహరణమ
ర్హతి । నః కృత్వా నృపః పూర్వైః ప్రబంధాభరణీకృతః ॥ ౬ ॥
ప్రబంధానాం ప్రబంధృణాముపకీర్తిప్రతిష్ఠయోః । మూ
లం విషయభూతస్య నేతుస్సద్గుణనిరూపణం ॥ ౭ ॥ వాక్యం ॥
యథా రామగుణవర్ణనం రామాయణవల్మీకజన్మనోర్మహా
ప్రతిష్ఠాకారణం ॥ తథా మహాపురుషవర్ణనేనహి శ్రేయ
స్కరీ ప్రబంధస్థితిః ॥ యథా వేదశాస్త్రపురాణాదేర్హిత

ప్రబంధేష్వపకర్ష ఇత్యాహ ॥ యద్యపీతి ॥ అస్యకావ్యపద్ధతేః ॥ ౫ ॥ అతఏవ ప్రబంధృణామప్యపకర్ష ఇత్యాహ ॥ పుణ్యేతి ॥ చరితోదాహరణేకర్తృణకర్మణీ ॥ ౬ ॥ తన్నిరూపణేతు మహానభ్యుదయ ఇత్యాహ ॥ ప్రబంధానామితి ॥ ప్రబంధృణాం ప్రబంధకర్తౄణాం ॥ ౭ ॥ తత్రదృష్టాంతమాహ ॥ యథారామేతి ॥ ఉత్తమగుణవర్ణనేనైవ ప్రబంధనిర్మాణమనేశ్రేయోహేతురిత్యాహ ॥ తథామహాపురుషేతి ॥ అతఏవోత్తమగుణవర్ణనమవశ్యంకర్తవ్యమితిభావః ॥ అథస్వగ్రంథప్రతిపాద్యస్యకావ్యస్యవేదాదివత్పురుషార్థపర్యవసాయితామాహ ॥ యథా వేదేతి ॥ సన్మమనాయకఆశ్రయోవర్ణ్యతేనయస్యతస్మాత్ ॥ అభ్యుచ్చయమా

హాభియానీతి॥ ఉక్తమర్థముపపాదయతి॥ తథాహీత్యాదినా॥ ప్రత్యక్షా
ద్యవిషయమిష్టప్రాప్త్యుపాయం జ్యోతిష్టోమాదికమనిష్టపరిహారోపా
యం కళంజభక్షణవర్జనాదికం చ యేన విదంతి స వేదః - తదుక్తం॥ ప్రత్య
క్షేణానుమిత్యా వా యస్తూపాయో న బుధ్యతే। ఏనం విదంతి వేదేన తస్మా
ద్వేదస్య వేదతేతి-తస్మాత్ప్రభుసమ్మితాద్రాశిముఖ్యాత్ - శబ్దప్ర
ధానాత్ వాఙ్మాత్రేణ ప్రభురివ వేదోపి విధినిషేధబలేన పుంసాం ప్రవర్త
కో నివర్తకశ్చ - ప్రభుర్ద్విపక్షే దండయతి వేదస్తు ప్రత్యవాయం నయతీ
తి శబ్దప్రధానత్వమితి భావః- ప్రత్యవాయజనకత్వం చ వేదస్య స్వరవర్ణ
యోరన్యథోచ్చారణేపి దురితశ్రవణాదన్యథానుష్ఠానే అననుష్ఠానే వా కై
ముతికన్యాయసిద్ధం అధ్యయనవిధేః ఫలపర్యవబోధపర్యంతత్వాదితి వే
దితవ్యం- విరంచిముఖానాం సాపేక్షయా కృతేతిహాసేత్యగ్రః - యథా తథా వ్యా

ప్రాప్తిరహితస్య వ్యుత్పత్తిస్సంగతా శ్రయాణాం వ్యాసా
పిఇదయాన్యశేష - కావ్యాని తత్వ్యలోకస్య సాస్య ప్ర
తథా॥ తథాహి॥ శ్లో॥ యద్వేదాత్ప్రభుసమ్మితాదధిగతం
శబ్దప్రధానాచ్చిరం యచ్చార్థప్రవణాత్పురాణవచనా
దిష్టం సుహృత్సమ్మితాత్। కాంతాసమ్మితయా యయా సర
సతామాపాద్య కావ్యశ్రియా కర్తవ్యే కుతుకం బుధోపిహిచిత

త్తవ్యరూపం అధికరతం ప్రమితం - అర్థప్రవణాదర్థవాదబహుళత్వేనార్థ
ప్రధానాత్ - పురాణాదికం న వేదవదేవం కుర్యాన్నైవం కుర్యాదితి ప్రవ
ర్తకం నివర్తకం వా విధినిషేధబలేన - కింతు తన్న్యయకారేణ పూర్వపురు
షచరితస్తుతినిందాముఖేన రాగద్వేషావుత్పాద్య మిత్రవత్ప్రవృత్తినివృ
త్తిహేతుభూతం - అతోస్యార్థప్రధానత్వమిత్యవగంతవ్యం- అనేన సు
హృత్సమ్మితాత్పురాణవచనాచ్చ యదిష్టమభిరుదితం తస్మిన్నిత్యధ్యాహ్రి
యతే- యత్తదోర్నిత్యసంబంధాత్ - కాంతాసమ్మితయా యయా కవ
యతే వర్ణయతీతి కవిః తస్య కర్మ కావ్యం - బ్రాహ్మణాదిత్వాత్ ష్యఞ్ ప్ర
త్యయః - తచ్చ పంకజాదివద్యౌగికత్వాద్రసోల్లసితశబ్దార్థసంఘటనా
త్మకమేవ న తు తం - తస్య శ్రియా విలాసేన సరససతామాపాద్య- ఉ

త్వం-కాంతా జననేనాభిముఖీకృత్యేత్యర్థః - కర్తవ్యేగుర్వాజ్ఞాకరణాదౌ - బుభోఽధ్వాస్యాసుపాదురః కుతుకీరాగవాణీవిరచితః - ఉభయతాశ్చ కారప్రశ్లేషాత్ - అకర్తవ్యేపరదారహరణాదౌ అకుతుకీద్యేవమాంశ్చే తిలభ్యతే- యథా కామినీ కటాక్షవీక్షణాదివిలాసైరేవ కామినమావర్జ యంతీమామేవకామభిలషితం కురు అనభిలషితం మాకుర్విత్యనుష్ఠేయ సర్వం సంపాదయతి తథా కావ్యశ్రీరపి వ్యంజనవ్యాపార మాత్ర పరత్వేనోపస ర్జనీకృతశబ్దార్థతయా శబ్దార్థప్రధానాభ్యాం ప్రభుసుహృత్సమ్మి తాభ్యాం వేదపురాణాభ్యాం విలక్షణా సతీ సహృదయహృదయాహ్లాదకా రిణా వ్యంజనవ్యాపారేణైవ రామాదివత్ప్రవర్తితవ్యం నతురావణాదివదితి పుంసః కర్తవ్యేప్రవర్తయతి నివర్తయతి చాకర్తవ్యాదిత్యస్యాః కాంతా సమ్మితత్వమవగంతవ్యం- ఏతేనాస్యాస్సరసతాపాదనేన ప్రవర్తకత్వా

త్తస్యైస్పృహాంకుర్మహే॥౮॥ వాక్యం॥ తతః కావ్యందృ
ష్టాదృష్టఫలజనకతయా బహూపయుక్తం॥ తచ్చోక్తం కా
వ్యప్రకాశే ॥ కావ్యం యశసేఽర్థకృతే వ్యవహారవిదే శివేత
రక్షతయే । సద్యః పరనిర్వృతయే కాంతాసమ్మితతయో
పదేశయుజ ఇతి ॥ ప్రసిద్ధంచైతన్మహాప్రబంధేషు॥ పరివ

ర్ధ్యయానునయపురస్సరం ప్రవర్తకాభ్యాం వేదపురాణాభ్యాం విశేషావిన ష్కృత ఇతిబోద్ధవ్యం॥ అత ఏవ తల్లక్షణాయ ప్రయతామహ ఇత్యాహ - తస్యై స్పృహాంకుర్మహ ఇతి॥ స్పృహేరీప్సితఇతి సంప్రదానత్వాచ్చతుర్థీ- ఏ తేనపురుషార్థోపదేశః కావ్యస్యప్రయోజనం - తద్వ్యుక్తం కావ్యంవిష యః- తద్జ్ఞానంప్రయోజనం-ఉభయోస్సాధ్యసాధనభావస్సంబంధః-జి జ్ఞాసురధికారీత్యనుబంధిచతుష్టయంసూచితం॥౮॥నన్వుక్తోపదేశవిశేషమా త్రప్రయోజనంకింతుకీర్త్యాదికమపిసంభవతీత్యాహ ॥ తతఇతి ॥ తత స్సప్రయోజనత్వాత్- బహుప్రయోజనసాధనత్వాదుపాదేయమితిభా వః॥ అత్రవృద్ధసంవాదమాహ-తచ్చోక్తమిత్యాదినా॥ కృద్విమృజ్శబ్దాః ఖా వేసంవదాదిత్వాత్ క్విబంతాః - అత్రయశోర్థానర్థప్రతీకారాః ద్వ యోరపి - వ్యవహారోపదేశౌతు [illegible] కాలే కవిర

పి సహృదయా ఏవేతి నిర్వ్యాజధ్వనయోరపి ॥ పరివర్ధత ఇతి॥ పరివర్ధతే విజ్ఞానం
సంభావ్యతే యశో విసర్పంతి గుణాః । శ్రూయతే పురుషచరితం కిం తద్యే
న న హరంతి కావ్యాలాపాః॥ న హరంతీత్యత్ర మనః ఇతి శేషః - విసర్పంతి గు
ణాః - అజ్ఞైరపి ద్రష్టుమశక్యాః కీర్తిభూతా దేశ ఇతి విక్రమార్కభోజరాజౌ, కిం బహు
నా చతుర్వర్గవ్యుత్పత్తిరప్యత్రైవ భవతీతి భావః - తథాపి పరనిర్వృతిరేవే
హాముఖ్యం ఫలమితి రహస్యం - అన్యథా కావ్యస్య కాంతాసమ్మితత్వావిశేషో
న స్యాత్ - తదుక్తం లోచనే చతుర్వర్గవ్యుత్పత్తేరపి చానంద ఏవ పార్యంతి
కం ముఖ్యం ఫలమితి॥ నను కావ్యాలాపాంశ్చ వర్జయేదితి నిషేధాద్విఫలో

ర్ణితజ్ఞానం సంభావ్యతే యశో విసర్పంతి గుణాః। పుణ్య ఇతి పు
రుషచరితం కింతద్యేన హరంతి కావ్యాలాపాః॥ ...॥ ప
రివర్ధతే విజ్ఞానం సంభావ్యతే యశో విసర్పంతి గుణాః। శ్రూ
యతే పురుషచరితం కింతద్యేన హరంతి కావ్యాలాపాః॥
యత్ర పురుషోత్తమపురుషచరితం న నిబధ్యతే తత్కావ్యం పరి
త్యాజ్యమేవ। తస్మాత్ ... చేయం స్మృతిః కావ్యాలాపాం
శ్చ వర్జయేదితి। న కేవలం కావ్యస్యాయం పంథాః। కింతు
శాస్త్రజాతస్యాపి సదాశ్రయత్వేన మహాన్ ఆదరః॥ త
థా వైశేషికాదేరీశ్వర ప్రతిష్ఠాపకతయా జగత్పా
ప్యతా॥ తథా మహాభారతాదీనామపి మహాపురుషవర్ణన
పరతయైవ విశ్వాసాయిత్వం। కిం బహునా వేదాంతా అపి

యం ప్రయాస ఇత్యాశంక్య స్మృతేరన్యవిషయత్వమాహ ॥ యత్ర పునరి
తి ॥ అన్యథా రామాయణాదేరపి హేయత్వప్రసంగాదితి భావః - కావ్యే
కైముతికన్యాయేనోత్తమ పురుషగుణవర్ణనస్యావశ్యకత్వం ప్రతిపాద
యితుం శాస్త్రజాతస్యాపి తత్పరత్వమాహ॥ న కేవలమిత్యాదినా ॥ ఈశ్వ
రప్రతిష్ఠాపకతయేతి - అంకురాదికం సకర్తృకం కార్యత్వాద్ఘటవదిత్యా
దిప్రమాణైరితి భావః । అత్ర కర్తరి చేతి నిషేధాద్యాజకాదిభిశ్చేతి షష్ఠీస
మాసో ద్రష్టవ్యః - తస్యాకృతిగణత్వాత్ - యద్వా శేషషష్ఠీసమాసః - త
స్యైతన్నిషేధాభావాత్ - ఏవమన్యత్రాపి ద్రష్టవ్యం - భారతాదీనామపి

శాసక గ్యావ్యాఖ్యాస్త్రస్యేనసన్దేశః॥ † నను విదేకరసతయా నిర్ధర్మకస్య బ్ర
హ్మణః ప్రతిపాదకేషు వేదాంతేషు గుణవత్పురుషవర్ణనం నాస్తీతి చేన్నైవ
ఙ్కోషః - బ్రహ్మణ్యానందాదీనాం మహాపాధికానాం విద్యమానత్వాత్ -
తదుక్తం పంచపాదికాయాం - ఆనందో విషయానుభవో నిత్యత్వం చేతి సం
తిధర్మాఇతి। అథవా గస్యైదానందస్య బ్రహ్మణో నిర్గుణస్యాపి నిర్దోషత్వ
మేవ గుణః - యథాహుమాఘః - అపదోషతైవ విగుణస్య గుణ ఇతి తదేతదభి
ప్రేత్యాహ కింబహునేతి ॥ నచేదం మాఘవచనమబ్రహ్మపరమితి వచనీ
యం తథాహి ॥ అపి ఖ్యాతతారకస్య కృష్ణస్య హిమవద్బింబమస్త మితభా
నునః । అవసన్నతాపమతమిస్రగిరి భాదపదోష తైవ విగుణస్య గుణ ఇతి-
అత్ర ప్రాకరణిక సంధ్యాసభః ప్రతిపాదనాత్ప్రస్తు మానస్య ప్రా
కరణికస్య - నగత్ర సూర్యో భానసం ప్రాదికం కో మోహాః శ్లోక ఇ
త్యాద్యుపనిషద్వర్ణ సనాతనస్యాకాశపర్యాయనభశ్శబ్దాభిధస్య బ్రహ్మణో
ర్థాంతరస్యానేన నిర్గుణస్యనిర్దోషత్వమేవ గుణ ఇతి వివక్షితత్వాత్ - పదార్థ

బ్రహ్మప్రతిపాదకతయాపకముత్ప్రేక్ష్యంతే ॥ అథాతో
ధర్మజిజ్ఞాసేత్యుపక్రమమానేన సూత్రకృతా మహర్షిణా

వివేచనప్రపంచః పున రస్మన్మహోపాధ్యాయవిరచితమాసువ్యాఖ్యా
నేసమ్యక్ప్రఖ్యానే ద్రష్టవ్యః ॥ నిరీశ్వరవాదినామపి మీమాంసకానాం
గుణభారే యుధర్మ ప్రతిపాదనాదేవ గుణవత్పురుష వర్ణనపర్యవసాయిత్వ
మిత్యాహ॥ అథాత ఇతి॥ అథ నైత్యాధ్యయనానంతరం అతో వేదస్య వివక్షి
తార్థత్వాద్ధర్మస్య జిజ్ఞాసా కర్తవ్యేతి సంక్షేపతః సూత్రార్థః - మహర్షిణా
జైమినినేతి శేషః - ధర్మో నామ శ్రేయస్సాధనభూతో యాగాదిరేవనా
పూర్వమాత్మనిష్ఠం- తదుక్తం- శ్రేయస్సాధనతా యత్ర వ్యాకౌ విధితో
భవేత్। తస్యైవ ధర్మతా జ్ఞేయా ధర్మస్తత్సాధనం యత ఇతి- అపూర్వం చ
యాగాదేరవాంతర వ్యాపారశ్శక్తిర్వేతి భాట్టః। తస్మాత్ శ్రయణేధర్మ

† వస్తుతస్తు భేదవాదిమతే - బ్రహ్మణో హేయప్రత్యనీకకల్యాణగు
ణ విశిష్టతయా వేదాంతానాం గుణవన్మహాపురుష ప్రతిపాదకత్వం స్వాభ
విక మేవేతి కిమనేన నిర్గుణబ్రహ్మావలంబనక్లేశేనేతి విభావనీయమ్.

స్యాపూర్వద్వారాపురుషాశ్రితత్వం గుణత్వంచౌపచారికం - ప్రాభాకరాస్తుయాగాదివ్యతిరిక్తం స్థిరకార్యం లిఙ్గాదివాచ్య మపూర్వమేవధర్మ ఇతి ప్రతిపేదిరే - తన్మతేపునస్తస్యాత్మనిష్ఠత్వం గుణత్వం చసంప్రతిపన్నమేవేతిసుష్ఠూక్తం- పురుషాశ్రితస్యగుణశ్రేష్ఠస్యేతి ఉరరీకృతమంగీకృతం- నన్వేతచ్ఛాస్త్రం న్యాయనిరూపణపరం నపురుషగుణవర్ణనపరమిత్యాశంక్యతస్యాపిపురుషగుణధర్మనిరూపణార్థత్వాత్తత్రైవ పర్యవసానమస్యానానైష్ఫల్యమిత్యాశయేనాహ॥ తత్త్వన్యాయేతి॥ ఉక్తమర్థముపసంహరన్ స్వగ్రంథస్యవిద్వత్పరిగ్రహమాశాస్తే॥ అతశ్చేతి॥ ౯॥ వర్ణ్యప్రబంధయోరుభయో రుత్కృష్టత్వా దస్యోత్కృష్ట్య ముపసంహరోత్యప

నాపిపురుషాశ్రితస్య గుణస్య ధర్మస్య జిజ్ఞాసాద్వారేణ మహాపురుషగుణవర్ణనమేవ శాస్త్రస్యప్రాణ ఇత్యురరీకృతం । తత్త్వన్యాయనిరూపణపరస్యాపిప్రబంధస్యాశేషమహాపురుషగుణవర్ణనం హిమన్నిపగనహామోదః । అతశ్చ॥ ప్రతాపరుద్రదేవస్యగుణానాశ్రిత్యనిర్మితః । అలంకారప్రబంధోయం సంతఃకర్ణోత్సవోస్తువః॥ ౯ ॥ కాకతీయనరేంద్రస్యయశోభూషయితుంక్షమా । విద్యానాథస్య లిశ్చేయం స్వయం తేనహి భూష్యతే ॥ ౧౦ ॥ తదుక్తందండినా ॥ ఆదిరాజయశోబింబమాదర్శంప్రాప్యవాఙ్మయం।

సంస్కారకభావఇత్యాహ॥ కాకతీయేతి॥ కాకతిర్నామదుర్గాశక్తిరేకశిలానగరేశ్వరాణాంకులదేవతా- సాశక్తిర్భజనీయాస్యేతి కాకతీయాః వృద్ధాచ్ఛఇతి శైషికశ్ఛప్రత్యయః ॥ ౧౧ ॥ అత్ర ప్రబంధ మాహాత్మ్యవర్ణనోపపోద్బలకవృద్ధసంవాదమాహ॥ తదుక్తందండినేతి॥ అత్ర బింబశబ్దఃకర్తృవాచీ-వాఙ్మయాదర్శఃకర్మ- అత్రసలనహుషాద్యసన్నిధానేపితద్యశోబింబప్రతిష్ఠాస్థానవాఙ్మయాదర్శాధీనత్వోక్త్యా ప్రబంధమహిమ్నఃప్రతిపాద్యోత్కర్ష ఇతిభావః - కైముతికోత్కర్షోప్యేతత్పద్యం ప్రతిపాద్య మహిమ్నాప్రబంధోత్కర్షపరగ్రంథముద్యే లేఖకదోషాల్లిఖితం తత్త్రగార్గ్యాః కామమధూసద్భిరిత్యాద్యేతత్పద్యపూర్వోత్తర శ్లోకపర్యాలోచనయా

అస్మదుక్తార్థావధారణాదుపేతః శిష్యః॥ అథవర్ణ్యమహిమ్నా ప్రబంధోపపాదితిరేఖామహోదిసంవాదమాహ॥ సూక్తైరేవేత్యాదినా॥ నాయకేతి॥ నాయకః రామాదిః తరళశ్చ- గుణాశ్శౌర్యాదయస్తంతవశ్చ- ఆకల్పవదాచరంతి ఆకల్పంతి- సర్వప్రాతిపదికేభ్యః క్విబ్వావక్తవ్య ఇతి క్విప్- అనేనకర్ణావతంసతిర్వ్యాఖ్యాతః॥ ఏవమువర్ణ్యం లోకోత్తరగుణో నాయకః కావ్యే

తేషాం సన్నిధానేపి న స్వయం పశ్య న శ్యతీతి॥ సూక్తైవప్రతిపాద్యమహిమ్నా ప్రబంధమహత్తా। తదుక్తం ప్రాచా భామహేన॥ ఉపశ్లోక్యస్య మాహాత్మ్యాదుజ్జ్వలాః కావ్యసంపద ఇతి। ప్రతిపాదితం చోద్భటేన॥ గుణాలంకారచారుత్వయుక్తమప్యధికోజ్జ్వలం। కావ్యమాశ్రయసంపత్త్యా మేరుణేవామరద్రుమ ఇతి॥ రుద్రభట్టేనాపి కథితం। ఉదారచరితనిబంధనాత్ప్రబంధప్రతిష్ఠేతి॥ ప్రపంచితంచ సాహిత్యమీమాంసాయాం॥ నాయకగుణగ్రథితా సూక్తిస్రజస్సుకృతినామాకల్పమాకల్పంతీతి॥ నిరూపితంచ భోజరాజేన॥ కవేరల్పాపి వాగ్వృత్తిర్విద్వత్కర్ణావతంసతి। నాయకో యదివర్ణ్యేత లోకోత్తరగుణోత్తర ఇతి॥

—* మహాకులీనత్వాదినాయకగుణాః *—

తత్రైతే నాయకగుణాః॥ మహాకులీనతౌజ్జ్వల్యం మహాభాగ్యముదారతా। తేజస్వితా విదగ్ధత్వం ధార్మికత్వాగమో గుణాః॥ ౧౧॥ పూర్వశాస్త్రానుసారేణ కతిచిత్కథితా ఇమే। ప్రతాపరుద్రదేవస్య గుణావాచామగోచరాః॥ ౧౨॥ అత్రైతేషాం స్వరూపముదాహరణంచ॥ త

వర్ణ్య ఇత్యుక్తం- తే గుణాః క ఇత్యాకాంక్షాయాం పూర్వశాస్త్రానుసారేణ కతిచన గుణాన్ గణయతి॥ తత్రైత్యాదినా॥ అత్రైతేషాం యథోద్దేశక్రమం లక్షణోదాహరణే ప్రదర్శయతి॥ మహాకులీనత ఇత్యాదినా॥ మహాకులాదిఞ్ ఖఞౌ ఇత్యత్రాన్యతరస్యామ్ గ్రహణానువృత్త్యా ఖఞ్ ప్రత్యయః॥ ౧౧॥ ౧౨॥ ఉదాహరతి॥ తాదృగితి॥ అత్ర భూలోకస్యాస్వర్గాతిశాయిత్వై

భవం కాకతీయనరేంద్రాణామింద్రాదిసాదృశ్యం వర్ణ్యతే॥ ౧౩ ॥ ఔ-
జ్జ్వల్యమాహ ॥ రూపేతి ॥ కుండలముక్తాహారమాపురాంగదాదిచతుర్వి-
ధభూషణశాఖావేపి భూషితవదవభాసమానఅకారవిశేషోరూపం - తదు-
క్తం భావప్రకాశే ॥ అభేద్యారోప్యవిత్తేష్వబంధనిర్మాణైరభూషితమ్। య-
ద్భూషితమివాభాతి తద్రూపమితి కథ్యత ఇతి॥ ఉదాహరతి॥ మురారేరితి॥
మహాదేవాన్మహాదేవనామకాన్మహారాజాత్ - అవనీభృద్దుహితరి రాజపు-
త్ర్యాం- ఈశ్వరాత్పార్వత్యామితి చ ధ్వన్యతే - అత్ర మదనతోప్యుత్ప్రే

త్ర॥ మహాకులీనతా నామ కులే మహతి సంభవః ॥ యథా॥

శాద్భుక్ష్మధ్యమలోకభాగ్య విభవాదింద్రాది బృందార
కైస్త్రైలోక్యాం శ్రీప్సితుమిచ్ఛుభిశ్చిరతరం సంప్రార్థితగివ
స్మభూః । అస్త్యర్కేందుకులప్రశస్తిమస్య జన్యం కాకతీ
యాన్వయం తస్మిన్ సంప్రతి వీరరుద్రవపుషా జాగర్తిల
క్ష్మీపతిః ॥ ౧౩ ॥ అథౌజ్జ్వల్యం॥ రూపసంపన్నదేహత్వ
మౌజ్జ్వల్యం పరికీర్త్యతే॥ యథా॥ మురారేస్సర్గపూర్వం
జలనిధిసుతాయాముదభవన్మహాదేవాజ్జాతస్సపునరవనీ
భృద్దుహితరి । వపుష్మాన్ సోయం జయతి జగతీభాగ్య
విభవైర్గిప్రతాప శ్రీరుద్రస్స్వయమితి మనీషావృగదృ
శాం॥ ౧౪॥ అథ మహాభాగ్యం ॥ విశ్వంభరాధిపత్యం య
త్తన్మహాభాగ్యముచ్యతే ॥ యథా॥ సేవానమ్రనరేంద్ర
మౌళి విలసద్రత్నాంశునీరాజితం రాజ్యశ్రీప్రథమావ
తారపదవీమారుహ్య సింహాసనం। క్షోణీరక్షణతత్క్రమై

రుయారూపసంపత్తిరుక్తా॥ ౧౪॥ మహాభాగ్యమాహ॥ విశ్వంభరేతి॥ వి-
శ్వం బిభర్తీతి విశ్వంభరా - సంజ్ఞాయాం భృతృవృజిధారిసహితపిదమః ఇత్యాదినా ఖశ్ ప్ర-
త్యయే ముమాగమః - తస్యా అధిపత్యం సార్వభౌమత్వమిత్యర్థః ॥ ఉదా-
హరతి॥ సేవేతి॥ ప్రథమావతారోవతరణం - అవే తౄస్త్రోర్ఘఞిత్యత్ర ప్రా-
యేణాగ్రహణానువృత్తేరసంజ్ఞాయామపి ఘఞ్ప్రత్యయః- తస్య- పదవీం-
సింహాసనస్య రాజ్యలక్ష్మీప్రథమచిహ్నత్వాదితి భావః- ప్రత్యర్థిపృథ్వీప

తీనాం శ్లాఘయా ఉత్కర్షస్య లంఘనే జంఘయా చరంతీతి జాంఘికాః శీఘ్రగామినః- చరతీతిరక్- దుష్టనిగ్రహశిష్టపరిపాలనాఖ్యాముఖిలక్షోణీసంరక్షణాదస్య మహాభాగ్యం ॥ ౧౫॥ ఔదార్యమాహ॥యదితి॥ తచ్ఛీలస్యభావస్తాచ్ఛీల్యం- విశ్రాణనే తాచ్ఛీల్యమితి శివభాగవతవత్సమాసః॥ ఉదాహరతి-వదాన్యఇతి॥ త్రయాణాంజగతాంసమాహారస్త్రిజగదితి తద్ధితార్థేత్యాదినాద్విగుః- గుణశ్రేణీశ్లాఘయాగుణగణోత్కర్షేణాపిహితం తిరస్కృతంహరిదీశానాం దిక్పతీనాం యశోయేనతస్య- అత్ర సమృద్ధవస్తువర్ణనాదుదాత్తాలంకారః॥౧౬॥ తేజస్విత్వమాహ॥జగదితి॥ ఉదాహరతి॥ సదేతి॥ జయినోజయశీలస్య - కాకతిదేవతోపాసకోవిభుః కాకతివి

రనుపమైః ప్రత్యర్థిపృథ్వీపతిశ్లాఘాలంఘనజాంఘికైర్గుణ
నిధిః శ్రీవీరరుద్రో నృపః॥౧౫॥అథౌదార్యం ॥ యద్విశ్రా
ణనతాచ్ఛీల్యమౌదార్యం తదిహగద్యతే॥ యథా॥వదాన్యో
వాన్యోస్తిత్రిజగతిసమోరుద్రనృపతేర్గుణశ్రేణీశ్లాఘాపి
హితహరిదీశానయశసః। సమంతాదుద్భూతైర్ద్విరదమ
దగంధైస్సురభయః క్రియంతే యద్విద్వజ్జనమణిగృహ
ప్రాంగణభువః॥౧౬॥ అథ తేజస్వితా॥ జగత్ప్రకాశక
త్వంయత్తైజస్విత్వంతదుచ్యతే॥యథా ॥ సదా తేజోభా
నాస్ఫురతిజయినః కాకతివిభోరరిక్ష్మాభృత్కాంతాచికు
రతిమిరాహంకృతిముషి।ప్రకాశవ్యుత్పత్తిర్భవతిజరదుద్గా

భః-మధ్యమపదలోపీసమాసః-అరిక్ష్మాభృత్కాంతాచికురాః శత్రురాజస్త్రీకుంతలా ఏవ తిమిరం తస్యాహంకృతిముషిగర్వనిర్వాపకే- ప్రియవియోజనేనతన్నివర్తకత్వాదితిభావః- తేజోభానౌసదానదివైవ-స్ఫురతిసతీతిభావలక్షణాసప్తమీ-జరంతిజీర్ణానిసర్వదా ప్రకాశవిరహాద్ఘనీభూతానీత్యర్థః- జీర్యతేరతృన్నితిభూతేఅతృన్ప్రత్యయః-తాన్యుద్గామానిబహుళానితమాంసియాసాం తాసాం తథోక్తానాం - నసూర్యంపశ్యంతీత్యసూర్యంపశ్యాః-అసూర్యలలాటయోర్దృశితపోరితిఖశ్ప్రత్యయః-అరుర్ద్విషదిత్యాదినాముమాగమః-ఉపపదమతిఙితిసమాసః- అత్రనభస్సూర్యకస్మి

కయాదృశిక్రియయాసంబంధో నతుసూర్యస్థయాసత్తయా అతో సూ
ర్యమిత్యసమర్థసమాసః- తథాపిసాధురేవ- యదాహభగవాన్భాష్యకా
రః-అవశ్యంకస్యచిన్నఞ్ సమాసస్యాసమర్థస్య గమకస్య సాధుత్వం వ
క్తవ్యం అసూర్యంపశ్యానిముఖానీతి- తాసామువధిగిరేః లోకాలోకపర్వ
తస్యపాశ్చాత్యదృశదాం అప్రకాశప్రదేశవర్త్యుపలానాంప్రకాశవ్యు
త్పత్తిః ప్రకాశజ్ఞానం - యద్వా అయంప్రకాశశబ్దవాచ్యఇతిశ్యంగాత్రి
హికయాసంగ్రహః - అత్రసూర్యప్రకాశ రహితయోరపి దేశకాల
యోరతివేలప్రకాశజననాల్లోకోత్తరమస్యతేజస్విత్వమితిభావః ॥ ౧౭॥
వైదగ్ధ్యమాహ ॥ కృత్యేతి ॥ కృత్యవస్తుషుకర్తవ్యార్థేషు చాతుర్యం
ప్రయోగకౌశలం ॥ ఉదాహరతి॥ చాతుర్యమితి॥యత్రవిద్యానతత్రశ్రీ
ర్యత్రశ్రీర్న సరస్వతీతిన్యాయేనాన్యోన్యవిరుద్ధయోరపివాణీశ్రియో

> మతిమసామసూర్యంపశ్యానామువధిగిరి పాశ్చాత్యదృష
> దాం॥౧౭॥అథవైదగ్ధ్యం॥కృత్యవస్తుషుచాతుర్యంవైదగ్ధ్యం
> పరికీర్త్యతే॥ యథా॥చాతుర్యంకిముపర్ణ్యతేగుణనిధేః శ్రీ
> వీరరుద్రప్రభోర్యత్రాన్యోన్యవిరుద్ధయోరపిమహద్వాణీ
> శ్రియోరార్జవమ్ । కించాభ్యాంసదృశోపచారలలితాంత

ర్యత్రవీరరుద్రేమహార్జవం సౌహార్దమేకత్రావస్థానమితియావత్ -
అస్తీతిగమ్యతే - అస్తిర్భవంతిపరః ప్రయుజ్యమానోప్యస్తీతి మహాభా
ష్యకారవచనాత్ - ఉక్తన్యాయస్తువీరరుద్రవ్యతిరిక్తనిర్గుణ భూపాల
విషయ ఇత్యర్థః - ఆభ్యాంశ్రీవాణీభ్యాం - సహేతిశేషః- అత్రస
హాదిశబ్దాప్రయోగేపి తదర్థగమ్యతాయాంవృద్ధోయూనేతి జ్ఞాపనా
త్తృతీయా- సదృశైస్స్వస్వశీలోచితైరుపచారైః ప్రియాచరితసత్కా
రవిశేషైఃలలితాంహృష్టామిత్యర్థః - తదుక్తంభావప్రకాశే ॥ ఉపచా
రోయథాసత్యంస్త్రీణామల్పోపిహర్షదః । మహానప్యన్యథాయుక్తోనై
వతుష్టికరోభవేదితి॥ ఉపచారలక్షణమపితత్రైవ॥ వాసోంగరాగాభరణ
మాల్యశయ్యాసనాదిషు । యత్రయత్రస్పృహాతత్తద్దేశకాలానురూప్య
తః॥ ఆత్యాదరేణసత్కారఉపచారఇతీరితఇతి ॥ అభ్యామిత్యత్రప్రధా

విధానేపి శ్రీవాణ్యోశ్శాబ్దపదోపసర్జనభావోనత్వార్థః - సహశాఖయా ప్రస్తరం ప్రహరతీత్యత్ర ప్రహరణే శాఖాప్రస్తరయోరివతయోర్ద్వయోస్సమప్రధానభావోపపత్తేః అన్యథా అనౌచిత్యాదితిరహస్యం - అతస్తయోరపి సదృశోపచారసంతుష్టా ఇతి భావః - తాం భువం సన్నృపతిః తత్సాదృశశబ్దయోః స్వరూపప్రకారస్మారకయోః ఖంజకుబ్జాదివద్విశేషణసమాసః - వస్తుమశక్త్యైరిత్యర్థః - 'ఉత్సవైః హర్షోత్పాదకవ్యాపారైః ఉత్సూతే హర్షమిత్యేవ ఉత్సవః పరికీర్త్యత ఇతి తత్రైవోక్తేః - మిథో విరుద్ధానామేతాసాం మనోజ్ఞానాం పరాగజననేన వశీకరణాద్వైదగ్ధ్యముక్తం - వితరణవిశ్వగ్దోష్ఠీప్రజారంజనాదిభిః శ్రీవాణీధరణీభిర్వి

తాదృశైరుత్సవైర్భిన్నా స్వాపత్న్యమిమాం భువం సన్నృపతిర్ధ
త్తేఽతశ్శాంజిత్వరః ॥౧౫॥ అథ ధార్మికత్వం ॥ ధర్మైకాయ
త్తచిత్తత్వం ధార్మికత్వముదీర్యతే ॥ యథా ॥ పరిహాసే
ష్వనౌచిత్యం స్వప్నేష్వన్యవధూకథామ్ । నతోఽపి వ్యసు
నారోపం కాకుత్స్థోఽపి నమృష్యతి ॥ ౧౬ ॥ ఆగ్రహణాన్మ
హామహిమత్వపాంగతిస్యప్రశ్నయః ॥ తస్య మహామహిత్వం
స్యాద్యాప్యపునస్తద్వదాత్మనా ॥ యథా ॥ కౌసల్యేత్యపి థను
జననీ దేవకీ నద్వితీయా విష్ణోర్మాతా తదను మహితా ముమ్మ
డంబా తృతీయా । యస్త్రేతాయాం రఘుపతిరభూద్ద్వాప

రోధం పాపయతీతి భావః ॥౧౭॥ ధార్మికత్వమాహ ॥ ధర్మేతి ॥ ధర్మం చరత్యాసేవత ఇతి ధార్మికః సక్తకాలధర్మేణ ధార్మిక ఇతి వృత్తికారః - తస్య భావస్తత్త్వం ॥ ఉదాహరతి ॥ పరిహాస ఇతి ॥ అనౌచిత్యమన్యత్ర వ్యాధిలాపాన్నృతభాషణాదిహేతుకమిత్యర్థః - పరిహాసాదావప్యనౌచిత్యాదికమసహమానస్య ధార్మికత్వం కిముత వక్తవ్యమితి భావః ॥౧౮॥ ఆదిగ్రహణసంగృహీతేషు మహామహిమత్వమాహ ॥ తదితి ॥ ఉదాహరతి ॥ కౌసల్యేతి ॥ కోసలస్యాపత్యం స్త్రీ కౌసల్యా - వృద్ధేత్కోసలజాతాజ్ఞ్యజితి ఞ్యఙ్ ప్రత్యయేటాప్ - తద్దేవకీత్యనువశ్చాద్దేవకీత్యానంతరమిత్యర్థః - అనులక్షణ ఇతి కర్మప్రవచనీయత్వాత్తద్యోగే ద్వితీయా । మహితా పూజ్యా హా

నాగతిబుద్ధిత్వాదినావర్తమానైః - అత్రవిష్ణ్వవతారత్వేనదేవతా
త్మకత్వాన్మహామహిత్వం॥౨౦॥ పాండిత్యమాహ॥సర్వేతి॥ ఉదాహరతి॥
గోష్ఠీభిరితి॥ షణ్ణాందర్శనానాంపాణిన్యాదిప్రణేతౄణాంసమాహారః ష
డ్దర్శనీ-పాణినేర్జైమినేశ్శైవవ్యాసస్యకపిలస్యచ । కణాదస్యాక్షపా
దస్యదర్శనానిషడేవహిర్యాహుః - ద్విగుత్వాన్ఙీప్ - సాసీమాగోచరో
యాసాంతాభిస్తథోక్తాభిర్గోష్ఠీభిస్సాత్రప్రసంగైః- సత్పారస్వతమహా
గణస్యసత్ర- వితాయమానస్యదర్శనంప్రకాశనం - దృశేర్ణ్యంతాల్ల్యుట్-
తేనపక్తైస్తనృపైః- తేనవిస్తృతస్సంచుప్రణపాండిత్యచణప్రియత్వయం - సం

శేశౌరిరాసీత్ప్రియుంగాజేః సంయుతికలా పీఠరుణాప్రి
రః ॥ అత్రగణదస్యజాత్మికతయామహామహిమత్వో
క్తా॥౨౧॥ అథపాండిత్యం। సర్వశాస్త్రార్థకత్వంయత్పాం
డిత్యంతదుదాహృతం॥ యథా॥ గోష్ఠీభిఃపరితోషయన్స్వ
గగణాన్షడ్దర్శనీసీమభిః సత్పారస్వతమహాగణదర్శన చ
స్సాత్రైః పీప్రీణయత్। సంగీతోపనిషత్ప్రహాస్యపిశునై
రాతోద్యయోగ్యక్రమైః నాట్యవేదవైణికాస్య హారతి
శ్రీకాకతీంద్రోనృపః ॥ ౨౧ ॥ అథనాయకగుణనిరూపణా

నాయకస్వరూపనిరూపణం

నంతరంనాయకస్వరూపంనిరూప్యతే ॥ యశఃప్రతాపసు

గీతోపనిషత్ప్రహస్యపిశునైః నాట్యవేదమర్మోద్ఘాటకైః ఆతోద్యయోగ్య
క్రమైఃతదాదిచతుర్విధవాద్యోదితపరిపాటీభిః - వీణాశిల్పమేషాంవైణి
కానాంతాధిస్వరప్రీణయన్ - అత్రవిభోస్సర్వవిద్యావిశారదత్వాదఖం
డంపాండిత్యమితిభావః- ప్రభృతిగ్రహణాద్వినీతత్వాదయోదశరూ
పకోక్తాస్తత్రైవద్రష్టవ్యాః - యథాసంభవమేతేస్త్రీపుంససాధార
ణాగుణాః-పురుషమాత్రనియతాస్త్వన్యేపిశోభాదయః-తదుక్తం ॥ శో
భావిలాసోమాధుర్యంగాంభీర్యంస్థైర్యతేజసీ । లలితౌదార్యమిత్యష్టౌసా
త్త్వికాఃపౌరుషాగుణాఇతి॥ ౨౧॥ తేపితత్రైవద్రష్టవ్యాఇత్యుపేక్ష్యనా
యకలక్షణంప్రకటయతి॥అథేతి॥లక్షయతి యశఇతి॥ గుణైఃపూర్వోక్తై

సాధారణైర్మహాకులీనతాదిభిరసాధారణైశ్శౌర్యాదిభిశ్చ ఆఢ్యఇత్యేతావదేవసామాన్యలక్షణం - నయతిప్రాప్నోతివృత్తంఫలంచేతినాయకఇతి వ్యుత్పత్త్యాప్రబంధవ్యాపిఫలవానిత్యపివిశేషోద్రష్టవ్యః - చశబ్దోనుక్తసముచ్చయార్థస్సన్నుత్తమమధ్యమాధమభేదేన త్రివిధోనాయకఇతి సంభాగమాకర్షతి- తేనోక్తసకలగుణసంపన్నఃప్రబంధవ్యాపిఫలశిరస్స్వవ్యాపారఉత్తమః- కతిపయగుణహీనోమధ్యమః- బహుగుణహీనోధమఇతివివేకః - అత్రధార్మికత్వాదయఇత్యాదగ్రహణసంగృహీతానాంయశఃప్రతాపాదీనాంగుణాఢ్యపదేనైవోపాత్తానామపి పునరుపాదానమేతేషాంసర్వేష్వపినాయకేష్వావశ్యకత్వమభివ్యంజయితుమితిరహస్యం-సత్సమాఖ్యాయశః- కోశదండజంతేజఃప్రతాపః - ధర్మాదయః

భగోధర్మకామార్థతత్పరః । ధురంధరోగుణాఢ్యశ్చ
నాయకఃపరికీర్తితః॥ ౨౨ ॥ యశఃప్రతాపాఖ్యాంసుభగ
త్వంయథా॥ధర్మాలంబసముచ్ఛ్రితాంత్రిభువనస్యైకా
తపత్రశ్రియంధత్తే కాకతివీరరుద్రనృపతే స్ఫారంయ
శోమండలం। ఛాయేవాస్యనభస్థలీకువలయశ్యామేయ
మాలోక్యతేతన్మన్యే నియతంప్రతాపతపనస్తస్యోపరి
ద్యోతతే॥ ౨౩। ధర్మకామార్థతత్పరత్వంయథా॥ధర్మో

ప్రసిద్ధాః - ధూరిపధురా-టాబంతత్వంహలంతానామితివచనాట్టాప్-తాంధారయతీతిధురంధరః-సంజ్ఞాయాంభృతృవృజీత్యాదినా ఖశ్ ప్రత్యయః- ఖిత్యనవ్యయస్యేతిహ్రస్వః- అరుర్ద్విషదిత్యాదినాముమాగమః॥ ౨౨॥ తత్రయథాయోగముదాహరతి- ధర్మేతి॥ధర్మఏవాలంబోదండఃతేనసముచ్ఛ్రితాంవిస్తారితాం-త్రిభువనస్యేతిసమాహారద్విగుః - పాత్రాదిత్వాన్నస్త్రీత్వం- స్ఫారంప్రభూతం- అత్రత్రిభువనోల్లంఘినఃకీర్తిమండలాతపత్రస్యోపరిప్రతాపతపనః ప్రకాశతేఇత్యుత్ప్రేక్షణాదర్వాచీన సూర్యాదిమహసాం ఛత్రోర్ధ్వఃఖచితమణిగణవదవభాసమానత్వంకీర్తిప్రతాపయోశ్చంద్రసూర్యాధికత్వంచవ్యజ్యతే॥ ౨౩॥ ధర్మఇతి ॥ అత్రధర్మార్థయోఃపర్యాయేణోపమానోపమేయభావాదుపమే

యోపమాలంకార ఇతి వక్ష్యతి - ఏతేనానయోరన్యోన్యమేవ సాదృశ్యం న
త్వేతత్సదృశోన్యః కోపీతి వ్యజ్యతే- ఏవముత్తరార్ధేపి యోజ్యం॥౨౩॥ ధురీ
ణేతి-ఖస్సర్వధురాదిత్యత్ర ఖ ఇతి యోగవిభాగాత్ప్రత్యయః॥ గాయం
తీతి ॥ స్వభర్తుః భారావతరణసంతోషభగాద్వీరరుద్రకీర్తిమేవేతి భా
వః - కచ్ఛపపతిరాదికూర్మావతారో హరిరపోఢభారగ్లాదాలింగనార్థం
వక్షస్థలీదర్శనాత్-దృశేర్ణ్యంతాల్ల్యుట్ - లక్ష్మీం ప్రీణయతి- ప్రీఙ్
తర్పణ ఇత్యస్మాద్ధాతోః శ్వారాదికాణ్ణిచి ధూఞ్ ప్రీఞోర్నుగ్వక్తవ్య ఇతి
నుక్ - అనువ్రజ్యయా రంతుమనుధావనేన - వ్రజయజోర్భావే క్యబితి
క్యప్- కరేణుకాసు దంవిప్రలంభజనితాం అద్యేతి సర్వత్ర సంబధ్యతే-

ర్థా ఇవ పూర్ణా శ్రీరర్థో ధర్మా ఇవ స్థితః । కామస్తావివ
తౌ కామ ఇవ రుద్రనరేశ్వరే ॥ ౨౪ ॥ ధురీణతా యథా॥
గాయంతీ రను మోదతే నిజవధూ శ్శేషశ్శిరః కంపనైర్ల
క్ష్మీం ప్రీణయతేద్య కచ్ఛపపతిర్వక్షస్థలీదర్శనాత్ । ది
ఙ్నాగాశ్చ కరేణుకాసు చ ముహుః కుర్వంత్యనువ్రజ్యయా
దోస్థ్నా కాకతివీరరుద్రనృపతౌ విశ్వంభరాం బిభ్రతి॥ ౨౫॥
గుణాఢ్యత్వం యథా॥ ముఖై స్సహస్రైఃఫణినో వదేచ్చేత్క-
రై స్సహస్రైర్లిఖితాద్వివస్వాన్ । నేత్రై స్సహస్రైస్సహ
రిశ్చ పశ్యేత్ స్థానే గుణానాం కకతివీరభర్తుః ॥ ౨౬ ॥

శేషాదయో భువం బిభ్రతీతి- శేషాదీంస్తు కూర్మా రాజ ఇత్యాగమః - శేషా
దిభరణీయాం విశ్వంభరాం వీరరుద్రోపి భుజేనైకేన బిభర్తీతి విశ్వాతిశా
యి ధురంధరత్వమస్యోక్తం॥ ౨౫॥ ముఖైరితి ॥ కరైరిత్యత్రాపి సహస్ర
యోరభేదాధ్యవసాయాత్ లేఖనసాధనత్వం విజ్ఞేయం - వదేదిత్యాదావ
ర్హే కృత్యతృచశ్చేత్యర్హార్థే లిఙ్ ప్రత్యయః - శేషాదయ ఏవాస్య గుణా
నామభివదనాదీన్యర్హంతి తథాచేదుక్తమితి వాక్యార్థః - అసంఖ్యే
యా గుణా ఇతి భావః - సహస్రైరిత్యత్ర సంఖ్యాయ బాహుల్యేపి - వింశ
త్యాద్యాస్సదైకత్వే సంఖ్యాస్సంఖ్యేయసంఖ్యయోరిత్యమరవచనాదే
కత్వమవగంతవ్యం॥ ౨౬ ॥ అథ ధీరోదాత్తాదయశ్చత్వారో నాయకాస్స

ర్వరససాధారణా స్తేషామేవ శృంగారాశ్రయతయానుకూలాదిభేదేన ప్రత్యేకం చతుర్విధానాముత్తమమధ్యమాధమభేదేన పునః ప్రత్యేకం త్రైవిధ్యేష్టాచత్వారింశద్భేదాః-ధీరోదాత్తాదిశబ్దాశ్చ మహావీరచరితాదిమహాప్రబంధే ష్వేకస్యానేకరూపాభిధానేన వత్సవృషభమహోక్షాద్యాదిశబ్దవదవస్థావాచినో నజాతివాచిన ఇతి ప్రతిపాదితం దశరూపకే - తత్ర కతిచిల్లక్షణోదాహరణాభ్యాం ప్రదర్శ్యంతే॥ అథేత్యాదినా ॥ ఉదాత్త ఇతి ॥ ధీరపూర్వా ఉదాత్తాదయ ఇత్యుక్తే ధీరశబ్దపూర్వా ఉదాత్తాదిశబ్దా ఇత్యుక్తం స్యాత్ - అతోఽత్ర శబ్దపరేణార్థలక్షణా కథంచిత్కల్ప్యా॥ ౨౭॥ అత్ర ధీరోదాత్తాదీనాం సర్వరససాధారణ్యేఽపి యథాక్రమం వీరరౌద్రశృంగారశాంతప్రధానత్వం వక్ష్యమాణవిశేషలక్షణపర్యాలోచన

అథ నాయకవిశేషా నిరూప్యంతే.

ఉదాత్త ఉద్ధతశ్చైవ లలితశ్శాంత ఇత్యపి । ధీరపూర్వా ఇమే పూర్వైశ్చత్వారో నాయకాస్స్మృతాః॥ ౨౮॥ తత్ర సర్వరససాధారణాశ్చత్వారో నాయకాః ధీరోదాత్తధీరోద్ధతధీరలలితధీరశాంతాః ॥ ఏతేషాం స్వరూపముదాహరణం చ ॥ మహాసత్త్వోఽతిగంభీరః కృపావానవికత్థనః । ప్రతాపరుద్రవద్ధీరో ధీరోదాత్తస్స సమ్మతః ॥ యథా॥ సంది

యాపి క్షేయమితి రహస్యం ॥ తత్ర ధీరోదాత్తమాహ ॥ మహాసత్త్వ ఇతి॥ శోకక్రోధాద్యనభిభూతాంతఃకరణో మహాసత్త్వః - అయమేవ ధీర ఇత్యాహుః - అత్ర వ్యసనే రణశ్లోకే సతూదార్యాగాదేరచలితత్వలక్షణః స్థిరశ్శాస్త్రచక్షుర్భ్యాభిధీయత ఇతి న పౌనరుక్త్యం- సత్యపి వికారే సావహిత్థో గంభీరః- పరదుఃఖాపహరణేచ్ఛుః కృపావాన్- ఆత్మశ్లాఘావిహీనోఽవికత్థనః-అనుదాత్తేతశ్చ హలాదేరితి యుచ్ - ఏవంగుణకో యః ప్రతాపరుద్రవద్వర్తతే స ధీరోదాత్త ఇతి యోజనా - ఏవం చ సర్వోత్కర్షేణ వృత్తిరౌదాత్త్యమితి ఫలితం - అత్ర స్థైర్యాదిసామాన్యగుణానాం విశేషలక్షణేషూపాదానం తత్తాద్విశ్యకత్వసూచనార్థం ॥ ఉదాహరతి ॥ సందిగ్ధ ఇతి ॥ కృపయాప్యదుఃసతు కాతర్యేణేత్యనేన మహాసత్త్వతోక్తా - క్షమామల్ప కా

మేవవశ్యాత్తుహంత్యేవేతి స్థైర్యం - పురక్షిప్తశ్తాంసరీణ-నతుపలాయితా
నితిధార్మికత్వం - శౌర్యమితి - వందివిహితప్రశంసాకర్ణనేనైవలజ్జమా
నస్యాత్మశ్లాఘాతుదూరతపవేత్యవికత్థనత్వం నమమ్రాత్వంలజ్జానుభా
వః- ఇష్టానుభవజన్యఆనందస్సుఖం - సాపరాధవిషయోమర్షోరోషః ఇష్ట
లాభజన్యోమనః ప్రసాదోహర్షః - తేషాంపిశునాస్సూచకాః ఆకా
రాః అక్షినిమీలనభ్రుకుటిముఖరాగాదీనాం వర్తిన్నానాగీషదపినత్త శ
త్యవహిర్గత్యా గాంభీర్యం - త్రయోలోకాస్త్రైలోక్యం తదతిశయానాంసురి
తిమధుపిపాసుప్రభృతిత్వాద్ద్వితీయాసమాసోప్రత్యయః- శీలోవృత్తవ్యా
-దాయవృత్త్యయః-అత్ర స్థైర్యధార్మికత్వకీర్త్యయస్సాధారణాగుణాః కృ

ధిక్కృపయామృదుః త్రుణమరీన్ హంతుం ధృతాసిః పురశ్శౌ
ర్యశ్రీప్రణయప్రశంసిషునమత్క్ష్మాత్ లజ్జతేవందిషు। ఆకా
రాన్సుఖరోషహర్షపిశునాన్ వర్తిన్నవర్తిష్ణునాక్ త్రైలో
క్యాతిశయానుకీర్తిసుభగశ్శ్రీవీరరుద్రోనృపః॥ ౨౮॥ దర్ప
మాత్సర్యభూయిష్ఠశ్చండవృత్తిర్వికత్థనః । మాయావీసు
లభక్రోధస్సధీరోద్ధతఉచ్యతే ॥ యథా ॥ రేరేఘూర్జర
జర్జరోసిసమరేలంపాక కింకంపసే వంగత్వంగిసికింము
ధాబలరసః కాణోసికింకొంకణ । బాణపాత్రిణపరాయ
ణోభవరుహోరాష్ట్రాపగాష్టోస్యనీయోద్ధారోషయమి

పాదయస్త్రవిశేషాఇతివివేకః ॥ ౨౮ ॥ ధీరోద్ధతమాహ॥ దర్పేతి॥ దర్పశ్శౌ
ర్యాదిమదః-మాత్సర్యమసహనమనూయేతియావత్ - తాభ్యాంభూయి
ష్ఠః- చండవృత్తిః రౌద్రః-వికత్థనః ఆత్మశ్లాఘాపరః - మంత్రాదిబలేనావి
ద్యమానవస్తుప్రకాశకః కేవలవంచకోవామాయావీ॥ ఉదాహరతి॥ రేరే
ఇతి॥ హీనసంబోధనేతురేఇత్యవ్యయః - తస్యప్రతివాక్యేనావర్త్యమాన
స్యవాక్యాదేరాముంత్రితస్యాపూయాసమ్మతికోపకుత్సనభర్త్సనేష్వి
తియథాయోగమనూయాద్యర్థేషుద్విర్భావః - అత్రస్వరితమామ్రేడిత
ఇత్యాదినాప్రాప్తస్యప్లుతస్యసర్వఃప్లుతస్సాహసమనిచ్ఛతా విభాషా
వక్తవ్యేతిపాక్షికఃప్రతిషేధః - శాస్త్రత్యాగస్సాహసమితిహరదత్తః -

అత్ర ఘూర్జరాదివాక్యేషు యథాయోగముద్భావితైర్దర్పమాత్సర్యాది
భిరోద్ధతోఽవయమిత్యాత్మశ్లాఘయా చాంధ్రక్షమాభృద్భటానాం ధీరో
ద్ధతత్వం॥ ౨౫॥ ధీరలలితమాహ॥ నిశ్చింత ఇతి॥ సుతసచివాదినిహితయో
గక్షేమతయా చింతావిరహితో నిశ్చింతః - అత ఏవ కళాసు గీతాదిష్వాస
క్తః- సుఖభోగప్రవణః శృంగారప్రధానత్వాత్ సుకుమారాకారో మృ
దుః॥ ఉదాహరతి॥ శౌర్యేతి ॥ అత్రానర్గళశౌర్యాదిభిర్దైవానుకూల్యే
నయువరాజధురంధరత్వేన చ నిశ్చింతస్సకలకలాసుఖమనుభవతీతి వీరరు
ద్రకులజ్యేష్ఠస్య ధీరలలితత్వం॥ ౨౬॥ ధీరశాంతమాహ॥ ధీర ఇతి॥ వివేచకః

త్యరీనభిభవంత్యంధ్రక్షమాభృద్భటాః॥ అత్ర భటానాం
ధీరోద్ధతత్వం॥ ౨౫॥ నిశ్చింతో ధీరలలితః కలాసక్తస్సుఖీ మృ
దుః ॥ యథా ॥ శౌర్యోష్మా నిరవగ్రహః ప్రతినృపాస్స
ర్వేఽపి నమ్రీకృతాః పాతివ్రత్యముపైతి భూరియమియం
నాథస్స్వయంభూశ్శివః। ధీరోఽయం యువరాజ ఏవ వహతి
శ్రీవీరరుద్రో ధురం సర్వామిత్యనుమోదతే ప్రతికలం శ్రీ
కాకతీంద్రో నృపః ॥ ౨౬ ॥ ధీరశ్శాంతః ప్రసన్నాత్మా ధీ
రశాంతో ద్విజాదికః ॥ యథా ॥ వీరం రుద్రనృపాలరత్న
ముదితః ప్రాప్తోదయం మోదతే సంఖ్యావద్గణపద్మపూగవన
మివ ప్రత్యగ్రమజ్జాకరః । ఉన్మీలత్కమలావిహారవసతి
ర్భూత్వా వికాసైర్నిజైర్విశ్వామోదముదంచయన్నవిర

క్లేశసహిష్ణుత్వాద్ధీరః- శమప్రధానశ్శాంతః- హృష్టాంతఃకరణః ప్రసన్నా
త్మా - ద్విజాదిక ఇత్యాదిగ్రహణాద్వణిక్సచివావివక్షితౌ- సామాన్యగుణ
యుక్తస్తు ధీరశాంతో ద్విజాదిక ఇతి కేచిత్ ॥ ఉదాహరతి॥ వీరమితి॥ సంఖ్యా
జ్ఞానం తద్వతాం విదుషాం గణః సంఖ్యావద్గణః - ప్రాప్త ఉదయోఽభివృద్ధిర
స్యతోఽనయాచలోదయేన తంతథోక్తం - ప్రత్యగ్రముభయత్రాభినవం-
ఉన్మీలంత్యాః ఉల్లసంత్యాః కమలాయాస్సంపత్తేరన్యత్ర లక్ష్మ్యాః విహార
వసతిః- వికాసైరుత్సవాదిభిరన్యత్ర దళవిశ్లేషైః విశ్వస్యామోదం హర్షమ
న్యత్ర గంధవిశేషముదంచయన్నుద్భేదయన్ - దోషావసానం పాపోపశ

క్షిః అన్యత్రకోపాయాసాతేఽవసానంప్రఖ్యాతం - కోపాద్రాత్రిముఖ
గాతాఽవతాఽనవ్యయమప్యపాతివిశ్వః - తతోఽత్సుకఇతి - అత్రకో
పావసానేత్యాద్యైర్ధైర్యశాంతోక్తిర్వశ్యామోదమిత్యాదౌ ప్రసాదాది
ప్రతిపాదనాద్విప్రాణాంధీరశాంతత్వం ॥ ౩౧॥ అథశృంగారనాయ
కానాంయథాక్రమముద్దేశలక్షణోదాహరణానిదర్శయతి ॥ అథేత్యాది
నా॥ ౩౨॥ తత్రానుకూలమాహ॥ ఏకేతి॥ సత్స్వపినాయికాంతరేష్వితి శే
షః॥ తదేవాహఏకస్యామితి॥ ఏకజానిరేవానుకూలోయథా రామాదిరిత్య
తంకోపావసానోత్సుకః॥ అత్రవిప్రాణాంధీరశాంతత్వం

శృంగారనాయకనిరూపణం తే.

౩౧ అథశృంగారవిషయాశ్చత్వారో నాయకా ఇమే । అ
నుకూలోదక్షిణశ్చధృష్టశ్శఠఇతిస్మృతాః ॥౩౨॥ ఏషాంస్వ
రూపముదాహరణంచ॥ ఏకాయత్తోఽనుకూలస్స్యాత్ ॥ ఏ
కస్యాంనాయికాయాంవిశేషానురక్తోఽనుకూలో నాయకః॥
యథా ॥ కింనామాచరితంతపస్సుభ్రువాయస్యాఃపతిర్గీ
యతేకీరోరుత్రినృపఃక్వతత్సుచరితంతస్యప్రియాస్యాం
యతః । జానేమానినిమాంవిధేహిపురతఃప్రఖ్యాప్యనామస్థి
రాం త్వాంరత్నాకరమేఖలాంత్వయిసదాసక్తంవిధా
స్యేనృపమ్ ॥ అత్రప్రతాపరుద్రస్యతస్యాంవిశేషాను
రాగోవ్యజ్యతే యేనవధ్వాస్థిరా రత్నాకరమేఖలేతి త
న్నామగ్రహణేనస్నేహప్రఖ్యాపనంక్రియతే॥ ౩౩॥ తు

వ్యా॥ ఉదాహరతి॥ కిమితి॥ నాయికావాక్యమేతత్ -భువాకయాచిన్నాయి
కయా - నామేతిసంభావనాయాం-యతస్సుచరితాత్ ॥ అథసఖీనాయి
కామాహ ॥ జానఇతి- నాయకఘటనోపాయమితిశేషః-అనుపసర్గాజ్జ్ఞఇ
త్యాత్మనేపదం-నామేతికుత్సాయాం - అనురాగోత్పాదనార్థం సపత్నీ
నామపాఠ్యేన నాయికాప్రకాశనస్య కుత్సితత్వాత్ - నామప్రాకాశ్య
సంభావ్యకుత్సాభ్యుపగమేషుచేతివిశ్వః - అత్రరాజ్ఞో భూమావిశేషాను
రాగోఽన్యత్రనతఇత్యానుకూల్యం॥ ౩౩॥ దక్షిణమాహ॥ తుల్యఇతి ॥ స్నే

హీనానువర్తతే తేనాచ్ఛేద్యేన స్నేహానువర్తీ ॥ ఉదాహరతి॥ నర్మేతి॥
అగ్రామ్య ఇష్టజనావర్జనరూపః పరిహాసో నర్మ- కేలిష్వితి విషయసప్తమీ-
స్వాభిమతభావప్రకాశకోద్యుక్తికార ఆకూతం - తదుక్తం-ఆకూతం తస్య
ప్రభావస్సోఽస్యభీష్టోఽభిభావ్యత ఇతి - ప్రసాధనవిధిః సక్చందనాభరణా
దిః- ప్రభాతేతి ప్రభాతప్రాయేత్యర్థః - అత్ర వాక్యత్రయే- యథాక్ర
మముక్తవిశేషేణ కలావినోదస్య-విలోకనవిశేషేణ వక్షస్థలావిష్కరణ
స్య-కరేణవశీకరణస్య చ సూచనాద్వాణీలక్ష్మీవసుంధరాః ప్రతీయంతే-
అత్రాప్రభాతమనిశ్చితగంతవ్యతయా చింతాకులత్వేనాస్య సమానురా

గోఽనేకత్ర దక్షిణః ॥ అనేకాసు నాయికాసు వైషమ్యేణ
స్నేహానువర్తీ దక్షిణో నాయకః ॥ యథా ॥ నర్మోక్త్యైవ
నిమంత్రితా స్మరకలాకేళిషు కాచిన్మయా సాకూతేన వి
లోకనేన హృదయం కస్యైచిదావిష్కృతం । కస్యాశ్చి
త్ప్రహితః ప్రసాధనవిధిర్ద్వాఃకరేణక్వ వాగంతాస్మీత్యా
నుచింతయైవ నృపతేరాసీత్ప్రభాతా నిశా॥ ౩౮॥ తథాచ॥
వాణీం ముఖేన నేత్రాభ్యాం శ్రియం దోష్ణా చ మేదినీం ।
మానయంస్తుల్యతాం ధత్తే ప్రతాపరుద్రనరేశ్వరః ॥ ౩౯ ॥
వ్యక్తాగాగణభీర్ధృష్టః॥ స్పష్టం ॥ యథా॥ రాజ్యశ్రీపరి
భోగశంసి భవతః సర్వాంగమాలోక్యతే కస్తత్రాపి న
మోఽస్తి సాహసమిదం తన్నాగమయ్యర్పితం । జానే
త్వాం బహువల్లభం కిమపరం వక్తవ్యమల్పావయం త

గత్వప్రతీతేర్దక్షిణోఽయం నాయకః ॥ ౩౮ ॥ ఉదాహరణాంతరమా
హ ॥ వాణీమితి ॥ అత్ర వాణ్యాదీనాం వాచ్యత్వాన్ముఖాదిశబ్దైర్నా
యోక్త్యాదీనాం ప్రతీయమానత్వాచ్చ పూర్వోదాహరణాద్భేదః -
స్త్రీలింగమహిమ్నా ప్రతీయమానలౌకికనాయికా భేదాధ్యవసాయేన
వాణ్యాద్యనురాగేఽపి న శృంగారనాయకత్వభంగప్రసంగః ॥ ౩౯ ॥ ధృ
ష్టమాహ ॥ వ్యక్తేతి ॥ ఉదాహరతి ॥ రాజ్యేతి ॥ రాజ్యశ్రీస్తన్నా
మ్నీకాచిన్నాయికా రాజ్యలక్ష్మీశ్చ-తత్పక్షే సర్వాంగం సప్తాంగాని - ఆ

దరిద్రాః- నామేతిప్రసిద్ధా-జల్పితైః కించిజ్జల్పితసాధ్యం నాస్తీత్యర్థః-గ
మ్యమానసాధనక్రియాపేక్షయాకరణత్వాత్తృతీయా - నకేవలంశ్రూ
యమాణైవక్రియానిమిత్తంకారకభావస్య - అపితుగమ్యమానాపీతిన్యా
సోద్యోతవచనాత్-బహుశస్త్వ్రితముక్తంతాతపాదైస్సంజీవిన్యాకా- ధ
నపరాగాజానోనవాల్లభ్యవగా ఇతినాయికాభిప్రాయః - అత్రప్రత్యంత
రసంభోగప్రకాశనా గోత్రస్ఖలనాద్యావరాధాభివ్యక్తిరిష్టాభీకత్వంచ
త్యస్యస్పష్టత్వం-అన్యాసంభోగవిహ్నైరుపేతత్వాదియంఖండితా॥ అస
రాపరుషైర్వాక్యైః ఖేదయేద్వల్లభంయషిలతు తాగనీరాచ॥౩౬॥ శఠ
మాహ॥గాథే॥ఉదాహరతి॥ దృష్ట్వేతి॥ అత్రదర్శనప్రియభాషణయో

స్యాంపేప్రియతవాధికం వసుమతీయానామ కింజల్పితైః ॥
౩౬ ॥ గూఢవిప్రియకృచ్ఛఠః ॥ నాయికామాత్రవిదితవి
ప్రియకారీశఠః॥ యథా॥ దృష్ట్వాపశ్యసికేవలంనమనసా
వాచాప్రియంభాషసేనోభావేనభుజాంతరం ప్రకటయ
స్యగేనచాభ్యంతరం । జ్ఞాతంకాకినాధభూస్తవవరం
హారిణేశ్వరీధ్యాయతో మాదృశేషువిడంబనైవ సకలం
వ్యక్తైర్గృహీస్సంభ్రమైః ॥ అత్రతత్తన్నాయకఃషయత
యాకాకినీత్యాగాగా ముదాహరణేనపీరరుప్రస్త్యపవర్గ
నం॥౩౭॥ ఏషాంనాయికానుకూలనేపిరమర్దపటచేటవిదూ

శ్చతుర్ణాగింప్రియకరణకత్వావ్యభిచారాదేవ సిద్ధేర్దృష్ట్వాచేతిచ
పునరుపాదానస్య తాత్పర్యనిషేధార్థత్వాన్నపౌనరుక్త్యం-భూయః వరం
నారీవధ్యాయతశ్చింతయతోన్యాసక్తస్యేత్యర్థః - మాదృశేషుజనే
ష్వితిశేషః - దృశేః కస్యప్రత్యయోవక్తవ్యత్వాత్ - అత్రనాయికామా
త్రవిదితభావశూన్యదర్శనాదివిధానాదస్యశఠత్వం- నాయికాత్వధీరమ
ధ్యా॥వీరరుప్రగుణవర్ణనప్రతిజ్ఞార్థంగంపరిహరతి॥అతేతి ॥ ౩౭ ॥ అథ
శృంగారనాయకస్య నాయికాసంబంధనియమాత్తదనుకూలనేసహా
యానాహ॥ఏషామితి॥ క్రమేణైషాంలక్షణమాహ॥కించిదిత్యాది॥ ప్రధా
నేతివృత్తనాయకాదీననూన్యైనగుణః ప్రాసంగికేతివృత్తనాయకః కిం

చిమానశబ్దేనవివక్షితః-తదుక్తం॥ పతాకానాయకస్త్వన్యఃపీఠమర్దోవిచ
క్షణః । తస్యైవానుచరోభక్తఃకించిదూనస్తుతద్గుణైరితి ॥ సచసుగ్రీవ
మకరందాదిః॥ నాయకోపయోగిగీతాదివిద్యానా
మేకవిద్యాభిజ్ఞోవిటః కలహంసాదిః । వాక్యాంగవేషవికారాదినాహా
స్యకారీవిదూషకః ॥ ౨౮ ॥ అథసంభావితనాయకసామాన్యగుణయోగి
నీనాయికేతిసామాన్యలక్షణం సిద్ధవత్కృత్యతద్విశేషాఃకతిచిల్లక్షణోదా
హరణాభ్యాంనిరూప్యంతే ॥ అథేత్యాదినా॥ ౩౯॥ తత్రస్వాధీనపతికా
మాహ॥ ప్రియేతి॥ అధ్యుపరిఇనఃస్వామీయస్యాసావధీనఃఆయత్తః- అధీ

పకనామానస్సహాయాః ॥ తేషాంస్వరూపంనిరూప్యతే॥
కించిదూనఃపీఠమర్దఏకవిద్యోవిటఃస్మృతః। సంధానకుశల
శ్చేటోహాస్యప్రాయోవిదూషకః ॥ స్పష్టమేషాముదా
హరణం॥౩౮॥ ....*

అథాష్టవిధాశ్శృంగారనాయికాః

స్వాధీనపతికాచైవతథావాసకసజ్జికా।విరహోత్కం
ఠితాచైవవిప్రలబ్ధాచఖండితా॥ కలహాంతరితాచైవతథా
ప్రోషితభర్తృకా । తథాభిసారికాచేతిక్రమాల్లక్షణ
ముచ్యతే ॥ ౩౯॥ ప్రియోపలాలితానిత్యంస్వాధీనపతికా
మతా॥యథా॥ ప్రియాంసర్వంసహాంతైస్తైర్విశేషైరు
పలాలయన్। ప్రతాపరుద్రనృపతిఃప్రతిక్షణమవేక్షతే ॥

నోనిఘ్నఆయత్తఇత్యమరః-స్వస్మిన్నధీనఃస్వాధీనః - యద్వాస్వస్మిన్న
ధికృతపతీతివావిగృహ్య-సప్తమీశౌండైరితిసమాసః ॥ అవధత్తేత్యాది
నాఅధ్యుత్తరపదాన్నిత్యః ఖప్రత్యయః - సురతసుఖాస్వాదలోభేనాస
న్నత్వాత్ స్వాధీనఆయత్తఃపతిర్యస్యాస్సాతథోక్తా ॥ ఉదాహరతి ॥ప్రి
యామితి॥సర్వంసహాఇతిసర్వంసహానామకావిన్నాయికా - సంజ్ఞా
యామిత్యాదినాఖశ్ ప్రత్యయోముమాగమః- విశేషైస్తైర్వాసోంగరాగా
దిభిః ఉపలాలయన్నవేక్షత ఇత్యనేనాసన్నాయత్తరమణత్వం ప్రతీతేరి
యంస్వాధీనపతికా-నాయకస్య-అనుకూలః - భూపతిపాలనేనిత్యజాగరూ

కో౽యమిత్యపి గమ్యతే॥ ౪౦॥ వాసకసజ్జికామాహ॥ ప్రియేతి॥ వాసకే వాసవేశ్మని భోగోపకరణైః సజ్జా సన్నద్ధా సైవ వాసకసజ్జికా - స్త్రీణాం వారస్తు వాసక ఇతి వచనాద్వాసకే వారదివసే సజ్జయతి సజ్జీకరోతి హర్మ్యం కేలీగృహాదికమితి వాసకసజ్జికా। అయమేవ పక్షో విద్యానాథస్య వివక్షితః॥ ఉదాహరతి॥ స్వేతి॥ పరిష్కృత్యాలంకృత్య - ఉత్కంఠోన్మనసా ఉత్కంఠితమేత్యర్థః- ఉత్క-ఉన్మనా ఇతి నిఘంటునాథః - అత్ర క్రీడాగారపరిష్కారాదిభిరియం వాసకసజ్జికా - అతఏవోదాత్తాపి-తదుక్తం॥ ఉదాత్తా కేశవాసోఙ్గమాల్యభూషాసుసాదరా। శయ్యాభవనసంస్కారపరిబహాసమేధినీతి॥ ౪౧॥ విరహోత్కంఠితామాహ॥ చిరయతీతి॥ అవ్యలీక ఇతి శేషః- అతఏవ చిరయత్యవ్యలీకే ఇతి ధనికేనోక్తం - అనపరాధ

౪౦॥ ప్రియాగమనవేళాయాం మండయంతీ ముహుర్ముహుః। కేళీగృహం తథాత్మానం సా స్యాద్వాసకసజ్జికా॥

యథా॥ స్వతేజసా పరిష్కృత్య ప్రధానాగారముత్కయా। ప్రియాభిషేకవేళాయాం పీఠరుద్రః ప్రతీక్షితః॥

౪౧॥ చిరయత్యవ్యలీకం కాంతే విరహోత్కంఠితోన్మనాః।

యథా॥ న శంకాన్యాగాస్పృష్టః పరిమ్లేషు ప్రస్పష్టతాద యావాగోష్ఠ్యా సా చిరయతి సఖీభిర్నసులభః। సహానేతుం కాంతం ప్రజనురనబద్ధాంజలిరయం యతో విష్వద్రీచః

ప్రియవిలంబేనోన్మనా విరహోత్కంఠితేత్యర్థః॥ ఉదాహరతి॥ నేతి॥ అన్యాశంకా నాయికాంతరాసక్తిరూపేత్యర్థః- అతఏవానపరాధ ఇతి భావః- తాదృగితి త్యదాదిష్వితి త్యాదినా క్విన్ ప్రత్యయః-ఆ సర్వనామ్న ఇతి తద ఆత్వం - అత్ర దృశ్యదర్శాభావేనాసత్యస్యనయవాక్యైస్తైలపాయికాదివద్వ్యుత్పత్తిర్ద్రష్టవ్యా - అతఏవాహ వృత్తికారః- తాదృశాగతయోరూఢిశబ్దా ఇతి - భాష్యేఘకశక్తిరిత్యుత్పత్తిర్దర్శితా- తమివపశ్యంతీజనాస్సోయం సఖివద్దృశ్యమానస్తమివాత్మానం పశ్యతీతి - గోష్ఠ్యా సంగీతాదిప్రసంగేన- అతఏవా సౌధీరలలితో నాయకః -విశ్వప్రియసఖస్స ప్రభుః విష్వద్రీచః సర్వతోఽభిగామినః-'ఋత్విగి'త్యాదినా క్విన్ ప్రత్యయో౽ఙ్కనైః

తయోరితి పరద్వారదేశః ॥ ౪౨ ॥ విప్రలబ్ధామాహ ॥ క్వచిదితి ॥ ఉదాహరతి ॥ గచ్ఛేతి ॥ ఆగమనసమయ ఇవాథ నాపురో గంతుమశక్తా హ-అగ్రే గచ్ఛేతి - సశీఘ్రః పరమర్ధరాత్రపర్యన్తప్రాప్తః- నతు ప్రియః-హే సంకేతాలయ త్వం మోత్స్యసే- నాద్యాపి సంకేతస్థానం మోక్తుం శక్నోమీతి భావః - అశ్రుభిర్నతు సరిత్ప్రకుజలాదినా పంకిల ఇత్యనేన ద్వారదేశం ప్రతి యాతాయాతే సూచ్యేతే-అన్యథా పంకిలత్వాభావాత్ - అథ ప్రియముద్దిశ్య న చాయం తవాపరాధః కింతు బహువల్లభత్వే య్యాసక్తాయా మమైవేత్యాహ ॥ యద్వేతి ॥ నాహమేకైవ త్వయా వంచితా కిం త్వనుమంతా

కిరతికిరణాంస్త్వత్ప్రియసఖః ॥ ౪౨ ॥ క్వచిత్సంకేతమావే
ద్యాయాతే నాథవంచితా । స్మరార్తా విప్రలబ్ధేతి కళావిద్భిః
ప్రకీర్త్యతే ॥ యథా ॥ గచ్ఛాగ్రే సఖి శాం ప్రియాగమకథా
ప్రాప్తో న శీఘ్రః పరం సంకేతాలయ మోత్స్యసే మమ వృథా
జాతోఽశ్రుభిః పంకిలః । యద్వా రుద్రనరేశ్వరే ప్రియతమే
రాజ్యశ్రియో వల్లభే భారత్యాదయితే భువః కృత పదాః
ప్రాయో వయం వంచితాః ॥ ౪౩ ॥ నీత్వాన్యత్ర నిశాం
ప్రాతరాగతే ప్రాణవల్లభే । అన్యాసంభోగచిహ్నైస్తు
కుపితా ఖండితా మతా ॥ యథా ॥ రాత్రిర్యామత్రయపరి
మితా వల్లభా స్తే సహస్రం మార్గా నక్షత్ర్య మమ గృహమ
పి ప్రాతరేవాగతోఽసి । కింకర్తవ్యం వదన్ నృపతిభిర్వీతశ

రస్సఖ్యా నయనస్య కీర్త్యపి మదీయా ఇత్యాహ ॥ వయమితి ॥ అత ఏవ న మమేత్యేకవచనప్రక్రమభంగః- అత్ర భారత్యాదయితే భువ ఇతి పాఠస్సాధీయాన్ కౌతుకి నాయక ఇతి సమాసపాఠే వ్యాసప్రక్రమభంగప్రసంగాత్ - అత్ర సంకేతమావేద్యదయితేన వంచితా సతీ కామాతురేతీయం విప్రలబ్ధా ॥ ౪౩ ॥ ఖండితామాహ ॥ నీత్వేతి ॥ ఉదాహరతి ॥ రాత్రిరితి ॥ ఆద్యంతయామార్ధయోరకుంఠిత సంచారత్వేన రాత్రిత్వాభిమానాత్ త్రియామేతి వ్యవహారః-సహస్రమితి - వింశత్యాద్యాస్సదైకత్వే సర్వాస్సంఖ్యేయసంఖ్యయోరిత్యేకత్వం- తథాపి మార్గా నక్షత్ర్య న తు మమ ఉద్దేశేన - ప్రాతరేవ

విహారానర్హసమయవివేకిత్వాత్ - అతఏవాగమనప్రయోజనం పృచ్ఛ
తి- కిమితి- యద్వా నైవాన్యత్ప్రయోజనం ప్రజాపాలనపరాణాం నృపా
ణామిత్యాహ । నృపతిభిరితి ॥ కింతు తవైవం ప్రయాసజననార్థం యద్వా
పాపం మమైవం జీవంత్యా ఇతి చింతయాగతేత్యాహ - కోపేతి. అత్ర ప్రా
తరాగతస్యాపి ప్రియస్యాన్యాసంగవికారదర్శనాత్కుపితేయం ఖండితా । వ
క్రోక్త్యా ప్రియవక్రోక్త్యా ధీరమధ్యాకృతాగమమితి లక్షణార్థస్యా
ప- నాయకస్తు ధృష్టః ॥౨౨॥ కలహాంతరితామాహ ॥ కోపాదితి ॥ ప్రియం
ప్రణామాదినా ప్రసాదనపరమిత్యర్థః-తదుక్తం ॥ సత్యవాగాదరపర
ముపయుక్తః ప్రియంవదః । భజతేయస్స్వయం ప్రీతః ప్రియాస్స్వభావప్రీత్రి
యా ఇతి-కలహే సతి సుఖానంతరితా కలహాంతరితా ॥ ఉదాహరణ ॥ తహి

యాహి న స్యాః కోపాద్దోషస్తవ పునరహం కాలమాయా
సఖి ॥ ౨౨ ॥ కోపాత్ప్రియం పరాఙ్ముఖ్యపశ్చాత్తాపస
మన్వితా । కలహాంతరితా నామ సూరిభిః పరికీర్తితా ॥ య
థా ॥ తహా తహా అణుణఅంతో పి ఓతు ఏహి అఅరోసకలుసే
ణ । అవహీరిదో ణముణం ఓగాఎ త్తిః ఓఅవేఅణం సహస్స ॥
ఛాయా ॥ తథా తథా అనునయన్ప్రియస్త్వయా హృదయ
రోషకలుషేణ । అవధీరితో నజ్ఞాతో రాజేవ వియోగవేద
నాం సహస్వ ॥ ౨౩ ॥ దేశాంతరగతే కాంతే ఖిన్నా సా ప్రోషి

తి ॥ తథా తథా అనునయన్ ప్రియస్త్వయా హృదయరోషకలుషేణ । అవధీరి
తో నజ్ఞాతో రాజేవ వియోగవేదనాం సహస్వ (మునీతిమితిజాణముకొఙ్క్ష ఇ
తిజానా తేముణాదేశః - విసూరణమిఃఖదేవ్విసూర ఇతిః సూరాదేశ ఇ
తి కోశాంతరే) తథా తథేత్యనేన పునః పునః ప్రణామాదిర్వ్యజ్యతే. అత్ర తా
దృశం రాజానం ప్రియమనావృత్య కిముత్థసుఖ నాగూయస ఇతి హృదరో
పాలంభాదియం కలహాంతరితా- నాయకస్తూత్తమః కాముకం తే ప్రియమనపు
నః కుప్రియానునయకోవిద ఇత్యాదిలక్షణాత్ ॥ ౨౩ ॥ ప్రోషితభర్తృకామా
హ ॥ దేశేతి ॥ కాంత ఇతి-కథాభిః కమనీయాభిః కావ్యైర్గోష్ఠీభిశ్చ సర్వదా
ఉపచారైశ్చ రమయేద్యస్స కాంత ఇతీరిత ఇత్యుక్తలక్షణ ఇత్యర్థః ॥ ఉదా

హరణ॥ త్రైలోక్యేతి॥ వ్యక్తం ప్రభాతం గధ్యానప్రతిబద్ధాః ప్రియచింతా ప్రరూఢాస్సాంద్రపులకాపవ్యాకీర్ణకామేవవః కీలితకామబాణాయా సాంతా స్తథోక్తాః- అత్ర చింతాజాగరాదిప్రతిపాదనాత్ఖిన్నత్వే నేయం ప్రోషితభర్తృకా॥ ౪౮॥ అభిసారికామాహ॥ కాంతేతి॥ కాంతస్యకర్మణః కర్తుర్వాభిసరణేఉద్యుక్తా- అతఏవోక్తం- స్మరార్తాభిసరేత్కాంతం సారయేద్వాభిసారికేతి॥ సారయేదితిదూత్యాదిముఖేనేతి శేషః॥ ఉదాహరణ॥ సంభ్రమైరితి॥ కాంతాభిసరణాయకరేణుకానయేతికయాచిదుక్తే సఖ్యావచనమేతత్- అథవానైవకరేణుస్థాభిసరణం దృష్టచరం శ్రుతచరం వేత్యాభాణకముఖేన సఖీనాయికాయాః ప్రకటాభిసరణం వారయ

తిభర్తృకా॥ యథా॥ త్రైలోక్యప్రథమానకీర్తిమహసః
శ్రీవీరరుద్రప్రభో స్సేవార్థం దిరయత్సు కాకతిపురే భూ
పేషు యస్యోషితః। ధ్యానాసక్తదృశో నయంతి దివసా
న్స్వప్నేష్టాశయా చతుపాస్తధ్యానప్రతిబద్ధ సాంద్రపులక
వ్యాకీర్ణకామేషవః॥ ౪౮॥ కాంతాభిసరణోద్యుక్తాస్మ
రార్తా సాభిసారికా॥ యథా॥ సంభ్రమైరలమల్పజ్ఞే ప్రి
యానస్తు మహీపతిః। కరేణుస్థాం న పశ్యామి నళ్పణో వ్యభి
సారికాం॥ ౪౯॥ ఆసాం నాయకానుకూలనే సహాయాః॥
దూతీదాసీ సఖీ చేటీ ధాత్రేయీ ప్రాతివేశినీ॥ లింగినీ శిల్పి

నీ- అల్పం జానాతీత్యల్పజ్ఞే ముగ్ధే- అత్రాతోనువసర్గే కళితిక ప్రత్యయో నమ్పిర్గుపధజ్ఞాప్రీకిరః క ఇత్యాదినా- అతఏవాహ భగవాన్ కాత్యాయనః- ఆకారాదనుపపదాత్కర్మోపపదో విప్రతిషేధేనేతి- ఎతచ్చ సంజీవనీసర్వంకషాదావసకృదుక్తం తాతపాదైః- అత్రకాంతకర్మకాభిసరణముక్తం- ఏవం కాంతకర్తృకాభిసరణేప్యుదాహార్యం- ఏతాసాం చ॥ చింతానిశ్వాసఖేదాశ్రువైవర్ణ్యగ్లాన్యభూషణాః। యుక్తాష్షడంత్యాద్వే చాద్యేక్రీడౌజ్జ్వల్యప్రహర్షితైరిత్యుక్తదశవికారాద్రష్టవ్యాః॥ ౪౯॥ అథాసాం దూతీరాహ॥ దూత్యఇతి॥ దాసీ కర్మకరీ - సఖీ స్నేహనిబంధనా కారూరజకాదిః ధాత్రేయీ ఉపమాతృసుతా- ప్రాతివేశినీ సమీపగృహవర్తినీ- లిం

గినీపరివ్రాజికా- శిల్పినీచిత్రకారాదిస్త్రీ - స్వా స్వయం చేతి మాత్యాః స హాయాః- నాయకానుకూలన ఇతి శేషః- స్వా చేతి-స్త్రీలింగే మూలం మృ గ్యం - స్వో జ్ఞాతావాత్మని స్వం త్రిష్వాత్మీయే స్వో స్త్రియాం ధనే ఇతి న పుంసకత్వేనాభిధానాత్ - అథవా స్వా స్వకీయా బాంధవస్త్రీ యథావత్ తదుక్తం సర్వజ్ఞసోమేశ్వరేణ- భగినీ స్యాలికా వాపి మాతులస్యాంగనా సు తా। ఏతా భవంతి మాత్యస్తు బాంధవస్త్రీతి సంజ్ఞితా ఇతి ॥ ౨౮॥ పద్మిన్యా దీనాం జాతివాచిత్వం న ముగ్ధాదివదవస్థావాచిత్వమిత్యాహ॥ పద్మినీతి॥ ప్ర భృతిగ్రహణాచ్ఛంఖినీహస్తిన్యౌ గృహ్యేతే-లక్షణాదికమేతాసాం కామ శాస్త్ర ఏవ ద్రష్టవ్యం - ఇత్థం స్వాధీనపతికాద్యవస్థాష్టకముక్త్వా తదాశ్ర

నీ స్వా చ సహాయాః పరికీర్తితాః ॥ ఏతాసాం స్వరూపము
దాహరణం చ స్పష్టం ॥౨౮॥ కామశాస్త్రప్రసిద్ధాః పద్మినీ
చిత్రిణీప్రభృతయో జాతివిశేషా జ్ఞాతవ్యాః ॥ సంక్షేపే
ణ నాయికాస్త్రివిధా- ముగ్ధా మధ్యా ప్రౌఢా చేతి॥ ఉదయ
ద్యౌవనా ముగ్ధా లజ్జావిజితమన్మథా । లజ్జామన్మథమధ్య
స్థా మధ్యమోదితయౌవనా॥ స్మరమందీకృతవ్రీడా ప్రౌ
ఢా సంపూర్ణయౌవనా ॥ ౨౯ ॥ యథాక్రమముదాహర
ణాని॥ ముగ్ధా యథా ॥ ముగ్ధే యన్మనసోఽపి గోప్యమఖిలం త
న్మహ్యమావేద్యతే కిం యా కాచిదహం తవ ప్రియసఖీ ప్ర
చ్ఛాద్య కిం తాప్యసే। ఆసక్తిస్తవ రుద్రదేవనృపతావాశా

యభూతానేక నాయికామధ్యే ముగ్ధాది త్రయం లక్షణోదాహరణా భ్యాం ప్రదర్శయతి ॥ సంక్షేపేణేత్యాదినా॥౨౯॥ తత్ర ముగ్ధాముదాహర తి-ముగ్ధ ఇతి॥ యా కాచిదనాప్తా కిం-నేత్యర్థః - అనుక్తేపి తవ మనోరథం జా నామీత్యాహ ॥ ఆసక్తిరితి - అస్తీతి శేషః - ఆశాస్యత ఇత్యేకం వాక్యం యస్సర్వాభిరభిలష్యత ఇత్యర్థః - యద్వా గురునృపతౌ తవాసక్తిరాశా స్యతే అస్మాభిరపేక్ష్యత ఇత్యర్థః - ఆజన్మాసుఖభాగ్యయా మిత్యస్యాస్థా తోఽకర్మణీయక్ - కింభవేదితి సంప్రశ్నే లిఙ్ - అతాంత్రిభిరూపాద్యాది గుణ సౌభాగ్యసూచకేన పులకమకల్గైన ప్రగల్భయౌవనస్య దత్తోత్తరాపి త్రిదశోత

నేనలజ్జావిజితమన్మథత్వస్య చ ప్రతీతేరియం ముగ్ధా - అభిరూప్యమకాతి
స్యయుంగావాంఛాతిమార్దవం। ఏవమాదిగుణావస్థా ప్రథమయౌవనేత్థ
వేదిత్యుక్త్వా - కృతాధరాంగసంస్కారా పక్షికేళీములాల సేత్యాదినాత
చ్చేష్టాశ్చోక్తాః - తచ్చార్వ్యాం ప్రణయైకవాదీత్యనేన సూచ్యతే ॥ ౫౦ ॥
మధ్యాముదాహరతి ॥ లీలేతి ॥ పూర్వరంగో నామ నాట్యాదౌ కర్తవ్యో
రంగప్రసాధనాఖ్యః కర్మవిశేషః- తదుక్తం - యన్నాట్యవస్తునః పూర్వం
రంగవిఘ్నోపశాంతయే। కుశీలవాః ప్రకుర్వంతి పూర్వరంగస్స కీర్తిత ఇతి-
లీలావిభ్రమాణాం యత్నలబ్ధవిలాసానాం పూర్వరంగం తారుణ్యస్య వి
లాసహేతుత్వేన తత్పూర్వభావిత్వాత్ పూర్వరంగత్వేన రూపణం -య
ద్వా లీలావిభ్రమా ఏవ పూర్వరంగో యస్య తత్తారుణ్యమేవ రంగస్థలమితి
గమ్యతే- తత్రైవ నేపథ్యం నీహారావగుణసదృశీ యవనికా అత ఏవ తస్యాంత

స్య తేకింభవేదిత్యాక్ష్యాం ప్రణయైకవాదిను గత్తోత్త
రా వ్రీడయా॥౫౦॥ మధ్యా యథా॥ లీలావిభ్రమపూర్వ
రంగముదితం తారుణ్యమేతత్ప్రసా నేపథ్యాంతర బింబిత
స్మరకళాలాస్యప్రపంచశ్రియః॥ సఖ్యః పశ్యత కాకతీయ
నృపతౌ భావానుబంధోజ్జ్వలః కోప్యస్యాస్తరళభ్రువోపి

రేఖింబితాస్మరకళా కామోద్దీపనం సైవ లాస్యప్రపంచ శ్రీర్యస్యాస్తథో
క్తాయాః లజ్జామన్మథమధ్యస్థాయా ఇత్యర్థః - లాస్యలక్షణం తు సంగీతచూ
డామణౌ॥ శృంగారరసభూయిష్ఠైర్భూరిభావతరంగితైః ॥అంగైరనంగస
ర్వస్వైశ్శోభాతిశయశాలిభిః । అన్వితో నృత్తభేదో యస్తల్లాస్యమితి కథ్య
త ఇతి॥ బింబగ్రహణోచితనేపథ్యంతదంతరేణ నర్తనంచ తత్రైవోక్తం కుం
డలిన్యత్ర ప్రస్తావే॥ నీరంధ్రా తత్ర కర్తవ్యా స్నిగ్ధా యవనికాదిమా । అప
రే ద్వే యవనికే నీహారావరణోపమే । పేశ్రీకకాణాంచితవ్యానానయనా
సందకం దళం। నేపథ్యాంతరితా భూత్వా నర్తకీ నృత్తమాచరేదితి॥ భావస్య
రత్యాఖ్యస్థాయిభావస్యానుబంధోవిచ్ఛేదాభావః - సజాతీయవిజాతీయై
రతిరస్కార ఇత్యర్థః - అథవా భావానాం సాత్త్వికసంచారిణామనుబంధః
కల్లోలవదసకృదనువర్తనం తేనోజ్జ్వలో మనోహరః నాట్యపక్షే భావో నా

మవ్యాపారవిశేషః-తదుక్తం - వాగంగసత్త్వాభినయైర్ముఖరాగోపశోభి
తైః । భావయన్నాంతరం భావం వ్యాపారో భావ ఇష్యత ఇతి ॥ కోఽప్యనిర్వ
చనీయః-శృంగార ఏవ నాట్యం నర్తనం తస్య క్రమః-పశ్యతేత్యస్య వాక్యా
ర్థః కర్మ ॥ ౫౧ ॥ ప్రౌఢాముదాహరతి ॥ సహేలమితి ॥ ప్రకృత్యా మధురం
ప్రియదర్శనం- వ్యక్తశృంగారసూచకోఽంతఃకరణవికారో హేలా - తత్స
హితం యథా భవతి తథా పశ్యంత్యాః - అత ఏవ తదాత్వే తత్కాలే ప్రియ
దర్శనసమయ ఇత్యర్థః - ప్రత్యుద్యంతి ఉత్పద్యమానాని వివిధాని చ లలితా
ని కర్ణకండూయనకుచపీడనాదికోమలాంగవిన్యాసాః- సుకుమారాంగ
విన్యాసో లలితం పరికీర్త్యత ఇతి లక్షణాత్ - తేషామాటోపేన మధురమితి
స్మగమందీకృతవ్రీడత్వముచ్యతే- రసస్య శృంగారస్య ప్రౌఢ్యా భావాదు
దయాద్ అనుభావాదిత్యర్థః ॥ ఉత్పన్నా రతిరేకత్ర ప్రథమం దర్శనాదిభిః ॥ హ్యా

జయతి శృంగారనాట్యక్రమః ॥ ౫౧ ॥ ప్రౌఢా యథా ॥
సహేలం పశ్యంత్యాః ప్రకృతిసుభగం రుద్రనృపతిం తదా
త్వప్రత్యుద్యద్వివిధలలితాటోపమధురం । రసప్రౌఢ
ర్భావాద్యుగపదుదయత్సాత్త్వికముఖాః కృగాత్ర్యా
స్తారుణ్యే కుసుమశరశిల్పం విజయతే ॥ ౫౨ ॥ భేదాంతరం య

దారంభామభావేన శృంగారం పరిపుష్ణాతీతి వచనాత్ ॥ కుసుమశరశిల్పం
కామకళాకౌశలం- అత్ర దయితావలోకనకాలే అంగాదౌ సాతిశయవిశే
షకథనాద్విలాసః- తత్కాలీనో విశేషస్తు విలాసోంగక్రియాదిష్వితి లక్ష
ణాత్ ॥ ౫౨ ॥ విస్తరభయాదస్మాభిరుపేక్షితా నాంధీరాద్యవస్థా నాము
దాహరణాని స్వయమేవ ద్రష్టవ్యానీత్యాహ ॥ భేదాంతరమితి ॥ అత్రా
యం నాయికాసంగ్రహః - స్వాన్యా సాధారణా చ స్వా ముగ్ధా మధ్యా ప్ర
గల్భా-ఆద్యైకధా త్రిధాన్యే ద్వే ధీరాధీరోభయాత్మనా ॥ జ్యేష్ఠాకనిష్ఠా
భేదేన తే ఏవ ద్వివిధే పునః । అన్యా కన్యాపరోఢా చ వేశ్యా త్వేకైవ షోడశ ॥
స్వాధీనపతికాద్యష్టావస్థాభిస్తాస్సమస్తకాః । ప్రత్యేకమష్టధా ముఖ్యామ
ధ్యాహీనేతి తాస్త్రిధా । ఇత్యేవం నాయికావస్థాస్సముద్రాష్టాగ్నిసమ్మి
తాః (౩౮౪) ॥ విరహోత్కంఠితా చైవ విప్రలబ్ధాభిసారికా । ఇత్యవ

స్థాత్రయం ప్రాపుః కేచిత్సార్వ్యావరోధవధూః । చతుఃపంచాశదధికత్రిశత్యా సాంతఃపురా భవేత్ ॥ ఇత్థం ప్రసక్తమనుప్రసక్తం చ పరిసమాప్య పరమ

థాసంభవముదాహార్యం॥ గుణాలంకారాణాం రసమహితికావ్యే విలసితం స్ఫురచ్ఛబ్దార్థాఖ్యాం తదపి హృదయానందిభవతి। తదేవా రవ్యక్తైకస్స్రవదమృతమాధుర్యసుభగః పరం పుణ్యశ్లోకం చరితమనుబధ్నాతి విజయతే॥ ఏష సంగ్రహశ్లోకః॥౫౩॥...........

(ఉపకార్యరహితానాం గుణాలంకారాణాం సదృశేలంకార్యేసతి చరితార్థత్వం । యస్యాలంకారాశ్రయస్స ఏవ దేవలోకస్యాయేనాలంకార్యం । తేన గుణాలంకారాణాం కావ్యమేవాశ్రయభూతమితి తదేవాలంకార్యం । రసాదేరలంకార్యత్వోక్తిః ప్రాధాన్యేనాత్మన ఇవ హారనూపురాద్యలంకార్యత్వం । జీవితభూతత్వాద్రసాదేః కావ్యాత్మతా। క్వచిద్రసస్య ప్రాధాన్యం । క్వచిదలంకారస్య ప్రాధాన్యం - క్వచిద్వస్తునః ప్రాధాన్యం చ॥ రసప్రాధాన్యం యథా ॥ ఈషదంకురితవిభ్రమచారౌ దేహపల్లవితకాంతినితాంతేః । యౌవనే ముకులితస్తనమాత్రే పుష్పితశ్చ ఫలితశ్చ మనోభూః ॥ ఏతత్కాంచిద్బాలామాలోక్య సస్పృహస్య ప్రతాపరుద్రస్య వచనం। అత్ర శృంగారరసో వ్యజ్యతే ॥ అలంకారప్రాధాన్యం యథా ॥ కీర్త్యా ప్రతాపరుద్రస్య హరంత్యాం దిగంతరే । లోకాలోకతటాశ్మశ్చద్ద్రవచ్చంద్రోపలాంకితాః॥ అత్ర చంద్రకాంతకుట్టిమానాం లోకాలోకాచలతటానాం రుద్రదేవకీర్త్యా చంద్రికాబుద్ధ్యా శశ్వద్ద్రవో భూదితి భ్రాంతిమదలంకారో వ్యజ్యతే॥ వ్యంగ్యావస్థాయామలంకారస్యాపి ప్రాధాన్యమస్త్యేవ ॥ వస్తుప్రాధాన్యం యథా ॥ అవతరతి వీరరుద్రే కాకతివంశత్రిలోకమహనీయే । త్యక్త్వా దుగ్ధపయోధిం తల్పఫణీశస్స్వపం చిరం ప్రాప్తః ॥ అత్ర తల్పఫణీశో దుగ్ధాంబుధిం విహాయ స్వగృ

ప్రకృతం పుణ్యశ్లోకగుణవర్ణనముపస్కుర్వన్నుపసంహరతి। గుణేతి॥ పుణ్యః శ్లోకో యశో యస్మిన్ కాలే తత్పుణ్యశ్లోకం పద్యే యశసి చ శ్లోక ఇత్యమరః॥౫౩॥

హం ప్రాప్త ఇత్యనేన వీరరసముద్రేకహారిర్నాస్తీతి వ్యజ్యతే ॥ అ
నేన పురుషోత్తమః ప్రతాపరుద్రరూపేణ కాకతీయకులేవతతారే
తి వస్తు వ్యజ్యతే॥ ఇతి త్రివిధం వ్యంగ్యప్రాధాన్యం ॥ కావ్యమాత్రి
ర్యగుణాలంకారాణాం విలాసః ॥ తచ్చ కావ్యం శబ్దస్ఫురణేనార్థ
స్ఫురణేన తదుభయస్ఫురణేన చ సహృదయహృదయానందిభవతి।
శబ్దస్య స్ఫురణం నామ ప్రౌఢబంధస్యాడంబరః- యశ్శబ్దాడంబర
ఆరభట్యాం ప్రతిపాదయిష్యతే తచ్ఛబ్దస్ఫురణం॥ యథా॥ క్షోణీ
రక్షణదక్షిణాః క్షతజగత్క్షోభాద్ధరిత్ర్యుక్రమాః క్షుద్రక్షత్రియ
పక్షశిక్షణవిధాప్రోత్క్షిప్తకాకతేయకాః । ఉద్దామోద్యమనస్య
రుద్రనృపతేర్దోర్దండయోశ్చండయోర్గర్జద్దుర్జన గర్వపర్వతభి
దాడంభోళయః కేళయః । అచుంబితాగ్రసంపత్తిరర్థస్ఫురణమి
ష్యతే ॥ యథా॥ ఖగ్గెజుగ్ఘువిజుంభిపరిపుమహీణాహాంజలింబింబి
అం పెక్ఖంతో జయలచ్ఛివాసకమలం మణ్ణంతి విణ్ణాణిణో । మణ్ణావీ
రవఆవరుద్ధవిహుణో జణ్ణె సుఘుస్సంతుణో గిత్తీఏరిపుజీవిఆఇపిహి
ణో వత్తస్సపీఢంబుఅం॥ ఛాయా॥ ఖడ్గేయుద్ధవిజృంభితే రిపుమహీ
నాథాంజలింబింబితం ప్రేక్షంతో జయలక్ష్మీవాసకమలం మన్యం
తే విజ్ఞానినః । మన్యే వీరప్రతాపరుద్రవిభోర్జన్యేషు గృహీతుం పున
స్సృష్టైరిపుజీవితాని విధేః ప్రాప్తస్య పీఠాంబుజం ॥ ఉభయస్ఫు
రణం యథా ॥ ఉద్యజ్జృంభితగర్జితైః కరిఘటాకాదంబినీడంబ
రైః క్షోణీభృత్కటకోపరోధపటుభిస్సద్యస్స్ఫురద్దిక్తైః । ప్రా
వృట్సంప్రియశంసినో రిపువధూబాష్పోద్భవం దుర్దినం కుర్వంతశ్చ
లమూర్తిగంధనృపతేర్జైత్రప్రయాణోద్యమాః ॥ ఏవంవిధశబ్దా
ర్థస్ఫురణాభ్యాం కావ్యస్య చారుత్వం॥ శబ్దార్థగౌరవేపి పుణ్యశ్లో
కచరితవర్ణనేన సహృదయహృదయానందిత్వం ॥ అతో నాయక
స్యైవ కావ్యే ప్రాధాన్యం ॥ కులాచారయశశ్శౌర్యత్యాగప్రియశీలాది

వసాగరహేతూనామిత్యాద్యతిశ్లాఘాకారణమిత్యంతో గ్రంథో బ
హుకోశేషు న దృశ్యతే నాపి వ్యాఖ్యాతః కుమారస్వామిసోమపీథినా.

వర్ణనం। క్రియతే నేతు రేవం యత్తదేవ బహుసమ్మతం॥ అథవాత్ర
తిపతుస్స్యవర్ణ్య ఇత్యాగుణాన్బహూన్ । తజ్జయాన్నాయకోత్క
ర్షవర్ణనంచమతంక్వచిత్॥ యథాక్రమముదాహరణం॥ తత్రాన్వ
యస్సపరః పుమానవతరో యస్యాన్వయే కాకతిక్ష్మాపానాం చరి
తంచయస్యాయవన క్షోభసంకరప్రక్రమం। శ్లాఘాయస్యలఘూ
కృతామరతరుస్వర్ధేనుచింతామణి స్సోయంవిశ్వధురంధరోవిజ
యతే శ్రీవీరరుద్రోనృపః ॥ యత్తేజః ప్రతిపక్షభూపవిహారగ
ర్వాంధకారాతపో యద్దోరర్గళ విక్రమస్త్రిజగతీశుద్ధాంతదౌ
వారికః। సోప్యాసీద్యధిసేవణక్షితిపతిస్సన్నాహభేరీ ధ్వనింశ్రు
త్వారుద్రనరేశ్వరస్యమహతోభీతఃపలాయ్యాకులః॥ ఏవంవిధవ
ర్ణనముత్పాద్యేనాయకేనఘటతే। తస్యలోకప్రసిద్ధస్యతుకు
లవ్యపదేశాదయోబహుధావర్ణయితుమేవోచితాః। స్వతస్సిద్ధే
తునాయకేద్వైవిధ్యమపిసంభవతి। తస్యకులవ్యపదేశాదీనాం
లోకప్రసిద్ధత్వాత్ విభిన్నలవత్ప్రతిపత్తువిజయవర్ణనంయుక్తం।
ఏవంస్వతస్సిద్ధోత్పాద్యత్వభేదేననాయకస్యద్వైవిధ్యం-తత్రచ॥
ధీరోద్ధతేయథారౌద్రోऽపివర్ణ్యతేబాహ్యసంభ్రమః॥ యథాసఃర
లలితేశృంగారోబహుభావకృత్॥ నధీరోదాత్తవిషయేతథావర్ణ
నమిష్యతే। కార్యతోరససంపూర్తిస్తస్మిన్నప్యుచితక్రమా॥ హా
స్యాదీనాంతథాన్యేషాంరసానామపికీర్తనం।ముందోక్ష్యమానుభా
వంస్యాద్ధీరోదాత్తేతునేతరి॥ సర్వనాయకాతిశయత్వాద్ధీరోదా
త్తస్యతద్విషయత్వంప్రబంధానామతిశ్లాఘాకారణమ్, ...

ఇతి శ్రీవిద్యానాథకృతౌ ప్రతాపరుద్రయశోభూషణాలంకార
శాస్త్రే నాయకప్రకరణంసమాప్తం.

ఇతిపదవాక్యప్రమాణపారావారపారీణ శ్రీమహోపాధ్యాయకోల
చలమల్లినాథసూరిసూనునావిశ్వజనీనవిద్యస్య విద్వన్మణేః పెద్దయార్య
స్యానుజేనకుమారస్వామిసోమపీథినావిరచితే ప్రతాపరుద్రీయ వ్యాఖ్యా
నేరత్నాపణాఖ్యానే నాయకనిరూపణంనామ ప్రథమంప్రకరణమ్.

శ్రీరస్తు.

ప్రతాపరుద్రీయే- సవ్యాఖ్యానే,

కావ్యప్రకరణమ్. —౨.

అథప్రాసంగికం నాయకస్వరూపంనిరూప్యప్రకృతంకావ్యస్వరూపనిరూపణంప్రతిజానీతే॥ అథేతి॥ కావ్యసామాన్యలక్షణమాహ॥ గుణేతి॥ అత్ర గద్యపద్యేత్యాదినాకావ్యస్య త్రైధావిభాగోదర్శితః - శేషం లక్షణం- అతస్తదేవనిష్కృష్యాహ॥అదోషావితి॥ అత్రసూత్రే ప్రథమమనుపాత్తస్యాపిదోషవర్జనస్యాదౌ వ్యాఖ్యానమల్పోఽపి దోషః ప్రమాదాదినాప్యనుపేక్ష్య ఇతిద్యోతయితుం-తదుక్తందండినా॥ తదల్పమపినో

కావ్యస్వరూప నిరూపణం.

అథ కావ్యస్వరూపంనిరూప్యతే ॥ గుణాలంకారసహితౌ
శబ్దార్థౌ దోషవర్జితౌ । గద్యపద్యోభయమయంకావ్యం
కావ్యవిదోవిదుః ॥ అదోషౌసగుణౌసాలంకారౌశబ్దార్థౌ
కావ్యమితికావ్యసామాన్యలక్షణం॥ ౧॥ శబ్దార్థౌమూర్తి
రాఖ్యాతౌజీవితంవ్యంగ్యవైభవం। హారాదివదలంకారా
స్తత్రస్యు రుపమాదయః ॥ శ్లేషాదయోగుణాస్తత్రశౌ
ర్యాదయఇవస్థితాః। ఆత్మోత్కర్షావహాస్తత్రస్వభావా
ఇవరీతయః ॥ శోభామాహార్యకీంప్రాప్తావృత్తయోవృ

పేక్ష్యంకావ్యేదుష్టంకథంచన । స్యాద్వపుస్సుందరమపిశ్విత్రేణైకేనదుర్భగమితి॥ ఏకోహిదోషోగుణసన్నిపాతే నిమజ్జతీందోఃకిరణేష్వివాంక ఇతిఁతుకావ్యవ్యతిరిక్తవిషయమితిద్రష్టవ్యం ॥ ౧ ॥ అథవక్ష్యమాణలక్షణశబ్దార్థాదికావ్యసామగ్ర్యాంశరీరాదిలోకసామగ్రీమారోపయతి ॥ శబ్దార్థావిత్యాది ॥ స్వభావాజాతిప్రయుక్తధర్మాశ్శ్లేషాదయః - ఆహార్యకీం కృత్రిమాం- వృత్తయోవర్తనాని - పదానామానుగుణ్యంపదవినిమయా

సహిష్ణుత్వం-రసశ్శృంగారాదిరాస్వాద్యతేయేనగాంభీర్యేణ తస్యవిశే
షాఃరసాస్వాదప్రభేదాః ॥ ౨॥ అథయథాయోగంవివేచయన్నాదౌ తా
వచ్ఛబ్దార్థౌవిభజతె - వాచకేత్యాదినా॥క్రమేణాభిధాలక్షణావ్యంజనా
వ్యాపారై రర్థావబోధకాశ్శబ్దాః వాచకలాక్షణికవ్యంజకాః- తైరేవబో
ధ్యాఅర్థా వాచ్యలక్ష్యవ్యంగ్యాఇతివివేకః - ననుచతుర్థె తాత్పర్యార్థెజా
గ్రతికథముక్తైస్త్రైవిధ్యోక్తిరిత్యాశంక్యతస్యతృతీయెంతర్భావఇత్యాహ ॥
తాత్పర్యార్థ ఇతి॥ అత్రవక్తృబుద్ధిసన్నిధాపితో వాక్యావగమ్యోవాక్యా
ర్థొంసాదిరూపస్తత్పదేనోచ్యతె - తస్మిన్ పరాస్తత్పరాస్తదా సక్తాస్త
ద్విషయాఇత్యర్థః- తేషాంభావస్తాత్పర్యం నన్వభిహితానాంపదార్థానా
మన్వయాభిధాయినాంవాపదానాం విశిష్టార్థప్రత్యాయనశక్తిస్తాత్పర్యమితి
మతభేదేనమీమాంసకావర్ణయంతి - అతస్తన్మతెదేవదత్తగామానయె

త్తమోయథా । పదానుగుణ్యవిశ్రాంతిశయ్యాశయ్యేవ
సమ్మతా ॥ రసాస్వాదప్రభేదాస్స్యుః పాకాఃపాకాఇవ
స్థితాః । ప్రఖ్యాతా లోకవదియం సాముగ్రీకావ్యసంప
దః ॥ ౨ ॥ వాచకలక్షకవ్యంజకత్వేనత్రివిధంశబ్దజాతం।
వాచ్యలక్ష్యవ్యంగ్యత్వే నార్థజాతమపిత్రివిధం। తాత్ప

త్యార్థో దేవదత్తకర్తృకదండకరణకగోకర్మకానయన రూపో విశిష్టార్థఏవ
వ్యంగ్యత్వవిధురస్తాత్పర్యాదవగతత్వాత్తాత్పర్యార్థ ఇత్యుచ్యతె కథమ
స్య వ్యంగ్యెంతర్భావఇతిచేత్సత్యం - నహితావన్మాత్రే కవిసంరంభవి
శ్రాంతిఃకావ్యశబ్దాన్వయ వ్యతిరేకాభ్యాం ప్రవృత్తినివృత్తివిషయభూ
తస్యప్రధానస్యప్రయోజనాంతరస్యాసంభవాత్ - కింతుతదర్థస్యకాక-
రేణప్రతీయమానేసామాజికానందాస్వాదఫలేరసాదావర్థాంతరె- అత
స్సఏవతాత్పర్యార్థః- తత్ప్రత్యాయకపదార్థశక్తిరేవతాత్పర్యంకవిసమ
యె-తచ్చవాభిధా- స్వార్థెసంకేతాభావాత్ - నాపిలక్షణా - ముఖ్యా
ర్థబాధాద్యభావాత్ - అతోవక్ష్యమాణలక్షణస్యవ్యంజనస్యైవేదం నా
మాంతరకరణమితితదర్థస్యవ్యంగ్యార్థత్వమేవేతిభావః - తర్హ్యత్రసం
సర్గరూపోవాక్యార్థఃకథంప్రతీయతఇతిచేత్ తార్కికాణామివవాక్యమ

హిమ్నానపునస్తాత్పర్యేణ మీమాంసకానామివేతిబోధ్యః - అతఏవ
తేవర్ణయంతి- ఆకాంక్షాదిమత్త్వేసతిపదానాం పదార్థానాంవాసమన్వ
యశక్తిర్వాక్యం- తద్బలాయాతో వాక్యార్థః తాత్పర్యార్థస్తుపరిణతివిర
సంపనసఫలంపరిణతిసురసమామ్రఫలమిత్యాదినిందాప్రశంసాదివాక్యే
షు హానోపాదానాదిరూపఏవ నాన్యః - తాత్పర్యమపి భావాభిప్రా
యాద్యపరపర్యాయం- ఉద్దేశో నామవక్తృధర్మో నమీమాంసకానామివ
వాక్యధర్మఇతి - తదేతదుదయనాచార్యైః కుసుమాంజలావుద్దేశఏవతా
త్పర్యమిత్యేతస్లోకవ్యాఖ్యానావసరే ప్రతిపాదితం - యద్యా వైయాసి
కిదేవతాధికరణేఽర్థాంతరాభావే సంసర్గఏవ తాత్పర్యార్థస్తత్సద్భావే
తత్రైవప్రతీతివిశ్రాంతేస్సఏవ తాత్పర్యార్థో నసంసర్గ ఇతిప్రతిపాది
తం-తత్పదర్శితాపిద్రష్టవ్యం - కావ్యే సంసర్గమాత్రవిశ్రాంతేర్నసంభవ
ఇత్యుక్తం-తస్యాప్యవ్యంగ్యత్వపరంస్మృతమితికావ్యప్రకాశవచనస్యకాగతి
రితిచెన్నైషదోషః - అవ్యంగ్యమిత్యత్రాపిసదరాకన్యేతివన్నిషేధార్థ

ర్యార్థోపివ్యంగ్యార్థఏవనపునఃపృథగ్భూతః । అభిధాల

క్ష్యేనాస్ఫుటవ్యంగ్యత్వస్యవివక్షితత్వాత్ - తదుక్తమలంకారసుధాని
ధౌ ॥ అనుల్బణత్వాద్వ్యంగ్యానామవ్యంగ్యంచిత్రమీరితం। వ్యంగ్యస్యా
త్యంతవిచ్ఛేదః కావ్యేష్వత్రాపినేష్యతఇతి- ఏవంచసతిప్రాచీనాలంకార
శాస్త్రకారాణాంసంసర్గరూపవాక్యార్థస్యతాత్పర్యార్థత్వేనప్రతిపా
దనంమతాంతరాభిప్రాయేణేతిద్రష్టవ్యం- అతఏవోక్తంకావ్యప్రకాశే-
తాత్పర్యార్థోపికేషుచిదితి - ఉక్తంచసుధానిధౌ ॥ అస్మన్మతంతాత్పర్య
వ్యాపారాపేక్షంనభవతీతి - విద్యాధరేణాప్యుక్తం తాత్పర్యంనామ
వ్యాపారాంతరంపరైరభ్యుపగతమితి తస్మాద్వ్యంజనాపరపర్యాయమే
వతాత్పర్యంకవిభిరంగీకృతం నాన్యదితిసిద్ధం-అతఏవోక్తంభావప్రకాశే॥
అతోధ్వన్యాఖ్యతాత్పర్యగమ్యమానత్వతస్స్వతః । కావ్యేరసాలంక్రి
యాదిర్వాక్యార్థోభవతిస్ఫుటమితి- ఉక్తంచధ్వన్యాచార్యైః ॥ యత్త్వ
భిప్రాయవిశేషరూపంవ్యంగ్యం శబ్దార్థాభ్యాంప్రకాశ్యతే తద్భవతి వివ
క్షితంతాత్పర్యేణప్రకాశ్యమానమితి॥ వృత్తయోపిత్రివిధాఇత్యాహ॥అ

భిధేతి॥ గౌణవృత్తిర్లక్షణాతోఽభిన్నేతి ప్రాఽభాకరాః- తదయుక్తం - తస్యాలక్షణాయా మంతర్భావాదిత్యాహ గౌణవృత్తిరితి - గుణనిమిత్తా వృత్తిర్గౌణవృత్తిరిత్యర్థః-అత్ర హేతుమాహ॥ సంబంధేతి॥ లక్షణాయా అపితథాత్వాదితిభావః - ముఖ్యార్థయోగస్సంబంధః - తద్బాధోనుపపత్తిః - అగ్నిర్మాణవకఇత్యత్రాఽగ్నిలక్షిత పైంగళ్యాదిగుణసామాన్యయోగస్సంబంధః - అనగ్నావగ్నిశబ్దప్రయోగోనుపపత్తిః- అతోఽభయనిష్ఠస్యగుణసామాన్యరూపస్య గుణవిశేషరూపస్య వాసాదృశ్యస్యసంబంధరూపత్వం-తస్యచోభయనిరూపణీయత్వసాధర్మ్యేణోపచారాత్ - తదుక్తంవాక్యపదీయే-సాదృశ్యమాత్రంసామాన్యంద్విష్టంకైశ్చిత్ప్రతీయతే। గుణభేదోప్యభేదేనద్విర్వృత్తిర్వావివక్షితఇతి - ననుగౌణ్యాంయథాసంబంధస్యలక్ష్యవిశేషణత్వేనాన్వయోనతథాలక్షణాయాం- అతఃకథమ

లక్షణావ్యంజకాఖ్యాస్తిస్రశ్శబ్దవృత్తయః। గౌణవృత్తిరపి
లక్షణాప్రభేదఏవ - సంబంధానుపపత్తిమూలకత్వాత్।
యథాగ్నిర్మాణవక ఇత్యత్రఅగ్నిసాదృశ్యవిశిష్టమాణవ
కప్రతిపత్తిర్వివక్షితా- తథైవగంగాయాంఘోషఇత్యత్ర
గంగాసంబంధవిశిష్టతీరప్రతిపత్తిర్వివక్షితా - గంగాసం
బంధస్యోపలక్షణత్వేఘోషగతపవిత్రత్వాద్యసిద్ధేః। అత

నయోస్సంబంధమూలకత్వసామ్యమిత్యాశంక్య లక్షణాయామపిసంబంధస్యవిశేషణత్వంసదృష్టాంతమాహ॥ యథాగ్నిరితి ॥ అత్రసాదృశ్యస్య మాణవకనిష్ఠత్వాత్తస్యతద్విశిష్టత్వం - అన్యత్రగంగాశబ్దబోధ్యత్వహేతుకప్రవాహాత్మకత్వప్రతీతివిషయత్వమేవ తీరస్యాపిగంగాసంబంధవిశిష్టత్వం - ఏవంచస్రోతస్తీరయోరేకశబ్దబోధ్యత్వేనతాదాత్మ్యప్రతీతౌ స్రోతోధర్మాఅత్యంతపావనత్వాదయస్తీరే ప్రతీయంతఇతిప్రయోజనసిద్ధిః- ఏవమనంగీకారేతదసిద్ధిరేవబాధికేత్యాహ॥గంగాసంబంధస్యేతి॥ ఉపలక్షణత్వ ఇతినేదం సముద్రాదితీరం కింతుగంగాతీరమితిగంగాసంబంధమాత్రప్రతీతావిత్యర్థః-ఘోషగతేతి-తీరద్వారేతిభావః - తథాసతిగంగాతీరేఘోషఇతిముఖ్యశబ్దాభిధానాల్లక్షణాయాభేదోనస్యాదితి

హృదయం-నదమాభూర్ధ్నః ఇతివక్తుంయుక్తం- తథాసతిముఖ్యసంభవతి
గౌణస్యాన్యాయ్యత్వాత్సర్వసంప్రతిపన్నాలక్షణైవోత్పద్యేదితి - అనేన
సంబంధానుపపత్తిప్రయోజనానాం త్రయాణామపి లక్షణాబీజత్వము
క్తం- తస్యావిభాగమాహ॥ అతఏవేతి॥ నిమిత్తభేదాదిత్యర్థః-అత్రసా
దృశ్యశబ్దేనారోపాధ్యవసాయహేతవోన్యేపి కార్యకారణ భావాదయ
స్సంబంధాఉపలక్ష్యంతే-సంబంధశబ్దేనతద్వ్యతిరిక్తాగోబలీవర్దన్యాయే
నోచ్యంతే- ద్వయోరపిప్రత్యేకంద్వైవిధ్యమాహ ॥ సంబంధేత్యాది ॥
అత్రయస్యాపిసారోప సాధ్యవసాయయో స్సాదృశ్యనిమిత్తత్వేగౌణ
త్వంగౌర్వాహీకోగౌరయమిత్యాదౌ - కార్యకారణభావాదిసంబంధాం
తరనిమిత్తత్వేతుశుద్ధత్వం- ఆయుర్ఘృతమాయురేవేదమిత్యాదౌ - ఏవం
చాతుర్విధ్యేజహదజహల్లక్షణాభ్యాం సహషోఢాలక్షణేతి కావ్యప్రకాశ

> ఏవసాదృశ్యనిబంధనా సంబంధనిబంధనాచేతి ద్వివిధాల
> క్షణా । సంబంధనిబంధనాచ జహద్వాచ్యాఅజహద్వా
> చ్యాచేతిద్వివిధా । సాదృశ్యనిబంధనాసారోపాసాధ్యవ
> సాయాచేతిద్వివిధా।ఏవంలక్షణాచతుర్విధా॥ కైశిక్యా
> రభటీసాత్వతీ భారతీచేతి రచనాశ్రితత్వేనరసావస్థాన
> సూచకాశ్చతస్రోవృత్తయః । తథాచోక్తందశరూపకే॥

కారః - తథాపిముఖ్యార్థస్యహానోపాదానారోపాధ్యవసాయలక్షణో
నాధివశాచ్చాతుర్విధ్యమేవలక్షణాయాః - ఆయుర్ఘృతమాయురేవేద
మిత్యాదావపిగౌణత్వస్యైవసుకల్పత్వాచ్చ - తదుక్తమలంకారచూడా
మణౌ॥యత్రవస్త్వంతరేవస్త్వంతరముపచర్యతేసగౌణోర్థః-యత్ర
నతథాసలక్ష్యఇతివివేకఇతి - కుశలప్రవీణాదిశబ్దానాంసాక్షాత్సంకేతవి
షయత్వేన ముఖ్యత్వాన్నరూఢి హేతుకత్వంలక్షణాయా ఇత్యాచార్య
హేమచంద్రః - రూఢిపక్షాశ్రయణేతుప్రయోజనలక్షణాపేక్షంచాతు
ర్విధ్యమితిజ్ఞేయం ॥ నను కైశిక్యాదివృత్తీనాం విద్యమానత్వాత్కథం
తిస్రశ్శబ్దవృత్తయ ఇత్యాశంక్య శబ్దసందర్భాశ్రితత్వాత్తాసామశబ్దవృ
త్తిత్వమిత్యభిప్రాయేణాహ॥ కైశికీతి ॥ రసాద్యనుగుణత్వేనాదిత్యన్వా

నర్థవ్యాపారః కైశిక్యాదిః - తాదృశ ఏవ శబ్దవ్యాపారో వైదర్భ్యాదిః - ఇ
దముక్తం ధ్వన్యాచార్యైః - రసాద్యనుగుణత్వేన వ్యవహారోఽర్థశబ్దయోః । ఔ
చిత్యవాన్ యస్తా ఏవ వృత్తయో ద్వివిధాః స్థితా ఇతి - ఏవం కైశిక్యాదీనామ
ర్థప్రాధాన్యేపి నాంతరీయకాణాం శబ్దానాం యథాయోగం వైదర్భ్యా
దిసాపేక్షత్వస్య ధ్వనికారాదిభిః ప్రతిపాదనాద్రచనాశ్రితత్వమిత్యను సంధే
యం - కైశిక్యాదీనాం రసవ్యంజకత్వస్య రచనాధీనత్వాత్తస్యాస్తథాత్వ
మన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం దర్శయతి - రచనాయా అపీతి - ప్రసిద్ధమితి కావ్యా
లోకాదావితి శేషః - తదుక్తం ॥ యస్త్వలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యో ధ్వనిర్వర్ణప
దాదిషు । వాక్యే సంఘటనాయాం చ స ప్రబంధేపి దీప్యత ఇతి ॥ యద్యపి - వి
భావాదీనామేవ రసవ్యంజకత్వం - రచనాదీనాం తు విభావాది సహకారి
త్వమేవ - అత ఏవోక్తం లోచనే ॥ సహకారిత్వమేవాభిధాతుం సంఘట

కైశిక్యారభటీ చైవ సాత్వతీ భారతీ తథా । చతస్రో వృత్త
యో జ్ఞేయా రసావస్థానసూచకా ఇతి ॥ రచనాయా అపి ర
సవ్యంజకత్వం ప్రసిద్ధం । రసాననుగుణవర్ణరచనాయా
దోషత్వముక్తం । వైదర్భీప్రభృతయో రీతివిశేషా న వృ
త్తిష్వంతర్భూతాః । తత్ర సంకేతితార్థగోచరశ్శబ్దవ్యా

నాయామిత్యాదౌ సప్తమీనిర్దేశ ఇతి - తథాప్యౌపచారికం రసవ్యంజకత్వ
మితి బోద్ధవ్యం - దోషత్వమితి - రసస్యాస్వాదవిరోధాయ వృత్త్యనౌచిత్య
మేవ చేతి వచనాద్రసభంగహేతుత్వాదితి భావః - అథ ప్రసంగాద్వైద
ర్భ్యాదీనాం వక్ష్యమాణం కైశిక్యాద్యనంతర్భావమధునా ప్రతిజానీతే ॥
వైదర్భీప్రభృతయ ఇతి ॥ అథోద్దేశక్రమానుసారేణాభిధాలక్షణమాహ ॥ అ
త్రేతి ॥ సంకేతశ్శబ్దార్థయోస్సంబంధావధారణం - సకృతో యస్య స సం
కేతితః - అర్థోత్ర జాతిగుణక్రియాద్రవ్యాత్మకః కేవలజాతిర్జాత్యాలింగిత
వ్యక్తిరన్యాపోహ ఇత్యాదిమతభేదాత్ - సార్వపథీనాః ఖలు కవయో భవం
తి - విశేషణద్వయేన వ్యంజనచేష్టయోః క్రమేణ వ్యుదాసః లక్షణాయాస్తు
ద్వయోరన్యతరేణేతి వివేకః - లక్ష్యేపి సంకేతోస్తీత్యన్వితాభిధానవా
దినః - తస్మాత్ శబ్దవ్యాపారపదేనైవేతి విశేషః - అశబ్దవ్యాపారో లక్షణేతివ

[..]్యతే-అభిధాం విభజతే॥ సేతి॥ రూఢిరశ్వకర్ణాదివదవయవార్థాభావే [..]సముదాయప్రసిద్ధిః - తదుక్తమాచార్యైః-అసత్స్వవయవార్థేషు యో-[..]తార్థే ప్రయుజ్యతే। తత్రాన్యగతిత్వేన సముదాయః ప్రసిద్ధ్యతీతి-యోగః పాత్రకుశ్యాకౌ ప్రకృష్టోత్తుణకరణాద్యవయవప్రసిద్ధిః॥ ఆ[..]ద్యాముదాహరతి॥ తపఇతి॥ తపోవిశేషైః కృచ్ఛ్రచాంద్రాయణాదిభిః [..]గతీమహిమ్నః భూకాంతాయాః-శుశ్రైశ్వరితైః పుగంధిసాహైత్యక్షారి ప్రతాదిభిః- అన్యభువనస్య మధ్యమలోకస్య-భాగ్యైరదృష్టపరిపాకైః-అత్ర తపఃప్రభృతినిమిత్తభేదాద్విచ్ఛిత్తివిశేషం ప్రస్తంమర్త్యమలోకవిపస ముష్టివ్యష్టిభ్యామాశ్రితః- ప్రజాప్రక్రపీవ్యతిరిక్త మధ్యమలోకాసంభ

షారోఽభిధా। సాద్విధా-రూఢిపూర్వికా యోగపూ
ర్వికాచేతి। రూఢిపూర్వికా యథా॥ తపోవిశేషైః ప్ర
తైః ప్రజానాం శుశ్రైశ్వరితైర్జగతీమహిమ్నః। భా
గ్యైః ప్రభూతైర్భువనస్య చాస్యబిభర్తి రాజ్యం వరవీర
రుద్రః॥ అత్ర సర్వే శబ్దా రూఢాః॥ ౩॥ యోగపూర్వికా
యథా॥ రాజ్ఞి రుద్రనరాధీశే రంజయత్యఖిలాః ప్రజాః।
భూరన్వర్థా వసుమతీ రత్నగర్భాస్థితేవిచ॥ అత్ర వసుమ
తీరత్నగర్భేత్యేవమాదయో యౌగికాః॥ ౪॥ వాచ్యార్థా
నుపపత్త్యా తత్సంబంధిన్యారోపితశ్శబ్ద వ్యాపారో లక్షణా॥

వాదితిద్రష్టవ్యం - అత్ర తపఃప్రభృతీనామవయవార్థాభావాద్రూఢత్వే నకోఽపివివాదః - ప్రజాదిశబ్దానామవయవార్థసద్భావేన యౌగికత్వేఽపి రూఢిర్యోగమపహరతీతి శబ్దశక్తిస్వాభావ్యాదర్థాంతరే ప్రయోగసవార ణాన్నిర్మంథ్యపంకజాదివద్రూఢత్వమభిమతమేవేత్యాశయేనాహ। అ త్ర సర్వఇతి॥ ౩॥ ద్వితీయాముదాహరతి॥ రాజ్ఞీతి॥ అత్ర వసుమత్యా దిశబ్దానాం ధనవత్త్వాద్యవయవార్థసద్భావాద్యౌగికత్వమిత్యాహ॥ అత్రేతి॥ ౪॥ లక్షణాం లక్షయతి॥ వాచ్యేతి॥ వాచ్యార్థానుపపత్త్యా ముఖ్యార్థ బాధేన హేతునా తత్సంబంధిని ముఖ్యార్థసంబంధః పదమే ఆరోపితశ్శబ్ద వ్యాపారో లక్షణేత్యర్థః - అత్ర యద్యపి స్వార్థం ప్రత్యాయ్యాపరత వ్యా

పారస్యశబ్దస్యపునర్వ్యాపారాంతరాయోగాదర్థఏవలక్షక ఇత్యర్థవ్యాపారో లక్షణా- తథాపి వాచ్యధర్మో వాచక ఉపచర్యత ఇతి లక్షణాయాః శబ్దవృత్తిత్వవ్యవహార ఇతి విజ్ఞేయం ॥ అత్ర తావత్పూర్వోక్తవిభాగక్రమే ణజహల్లక్షణాముదాహరతి॥ జేతురితి ॥ అత్రాక్రోశసిద్ధ్యర్థం నగరశబ్దస్స్వార్థం హిత్వా తద్వాసినః ప్రాణినో లక్షయతీత్యేషా జహల్లక్షణా- తత్రత్య ప్రాణిమాత్రభయప్రతీతిః ప్రయోజనం ॥ ముఖ్యార్థబాధాం వ్యక్తి అత్రేతి॥౨॥ అజహల్లక్షణాముదాహరతి॥పత్యురితి॥పాదపీఠమితి అల్పపీఠం పీఠీ- గౌరాదిత్వాత్ జీష్- అతఏవోక్తమమరకోశే- స్త్రీస్యాత్తా క్ష్మృణాళ్యాదిర్త్వవతూపచయేఽనుగీతి- బాహుళ్యప్రతీతిః ప్రయోజనం॥ ఏత్యలక్షణాం యోజయతి॥ అత్రేతి॥ నృపతయ ఇతి మౌళిసహితా ఏవేత్యర్థ

తత్ర జహల్లక్షణా యథా॥ జేతుః కాకతిభూభర్తురాకర్ణ్య
పటహధ్వనిం । సామంతనగరాణ్యాశు ప్రాక్రోశంతి స
మంతతః ॥ అత్ర నగరాణ్యాశు ప్రాక్రోశంతీతి వాచ్య
స్యాగన్వయః - అచేతనానామాక్రోశస్యాసంభవాత్ ॥
౨॥ అజహల్లక్షణా యథా॥ పత్యుః కాకతినాథస్య పాదపీఠీ
మనారతం । స్ఫురద్రత్నప్రభాజాలైరలంకుర్వంతి మౌ
ళయః॥ అత్రాలంకారసిద్ధ్యర్థం మౌళిభిస్తదాశ్రయభూ

పసంచాత్రాపి స్వార్థం హిత్వైవ తద్విశిష్టార్థాంతరలక్షణేతి సిద్ధం - స్వార్థాపరిత్యాగేతు స్వార్థాంశేఽభిధా- అంశాంతరేతు లక్షణా చేత్యేకస్యశబ్దస్యైకదావృత్తిద్వయాపత్తేః - తస్మాజ్జహదజహల్లక్షణయో రభేద ఇతి చేత్సత్యం - కింత్వత్రాభిధాతః ప్రత్యాస్యస్వార్థస్యాపి లక్ష్యత్వేన స్వీకారాదజహత్స్వార్థేతి వ్యపదేశః - అన్యత్రతు తదపినాస్తీతి జహత్స్వార్థేతి । తదుక్తం తాతపాదై రేకావళీతరళే తంత్రవార్తికవ్యాఖ్యానే సిద్ధాంజనేచ - స్వార్థత్యాగే సమానేఽపి సహితేనాన్యలక్షణా। యత్రేయమజహత్స్వార్థా జహత్స్వార్థాతు తం వినా॥- నన్వర్థ ఏవ లక్షక ఇత్యుక్తం- తథా సత్యజహత్స్వార్థాయాం స్వార్థాంశే వృత్తివిరోధ ఇతి చేన్నైష దోషః- కేవలస్వార్థస్యలక్షకత్వం తత్సహితస్యాన్యస్యలక్ష్యత్వమితి భేదస

ద్భావాదిత్యేతదపి తత్రైవోక్తమిత్యనుభావసులభైః ప్రసంగైః॥ ౬ ॥ సారోపలక్షణాముదాహరతి॥ మన్థానేతి॥ మన్థానో మన్థదండః- తదచలో మన్థానాచలో మందరాద్రిరిత్యర్థః - మన్థానం మందరం కృత్వా నేత్రం కృత్వా చ వాసుకిమిత్యభిధానాత్ తస్య మూలోపలేషు సంఘృష్టేన వాసుకినేత్రేణ జాతా శ్యామికా కాలిమా తదాకారమలికలమిత్యర్థః- తస్మాదేవ వరాహస్య [illegible] ఈశ్వరస్యేత్యర్థః- లోకే కేనచిజ్జ్ఞాతస్తస్మాద్గాత్రమురసా విభక్తిః ప్రసిద్ధః అత్ర కురంగస్య వరాహాత్మకత్వం ప్రతీయతే ॥ అత్ర విషయవిషయిణో [illegible] సారోపం దర్శయతి॥ అనేనేతి॥ ౭॥ ధర్మాంశానాం సాంగత్యే శంకాని గాం సాధ్యమారోప

తాన్యపతయోర్లక్ష్యంతే ॥ ౬ ॥ సారోపలక్షణా యథా॥
మన్థానాచలమూలమేచకశిలాసంఘృష్టనేత్రోరగా
కారం యత్తుహినాంశుకౌస్తుభకరాక్రాంతం గమాచక్షతే। మ
న్యే [illegible] సన్మార్గ-వరాహమిందుముకురసా [illegible] ముజ్జృంభతే ॥ అత్ర
చంద్రాంశే కురంగే వరాహత్వమారోప్యతే॥ ౭॥
విషయవిషయిణోరభిహితయోరభేదప్రతిపత్తిరారోపః।
విషయనిగరణేనాభేదప్రతిపత్తిరధ్యవసాయః ॥ సాధ్యవ
సాయలక్షణా యథా॥ కాంతేయకులాంభోదః ప్రభవత్యే
ష చంద్రమాః । కృపాంకుశవలదైన్యాలానో యో రిపుమిత్రయోః

తులక్షణమాహ - విషయేతి॥ విషయః ప్రకృతో ముఖాదిః- విషయీ అప్రకృతోపమానభూతః- తయోరభిహితయోః పదద్వయేన వాచ్యయోః సామానాధికరణ్యేనోక్తయోరిత్యర్థః- ఏతేనాధ్యవసాయాద్భేద ఉక్తః॥ ప్రసంగాత్సాధ్యవసాయలక్షణమాహ॥ విషయేతి॥ విషయస్య నిగరణమగ్రహణం తదపలాపః- తేనాభేదప్రతిపత్తిర్విషయిణ ఇతి సాధ్యవసాయలక్షణత్వం - న చాయం బహులక్షణాభేదః - అత్ర సాదృశ్యేన ధర్మస్యైవ తత్త్వం తదైవ తత్త్వం తదారోపచారస్య విద్యమానత్వాత్। సాధ్యవసాయలక్షణాముదాహరతి॥ కాంతేయేతి॥ ఉదయినా భ్యుదయం ప్రాప్తవత్సరం [illegible] ప్రాప్తవతా కు

వలయోల్లాసో భూమండలాహ్లాదః కైరవవికాసశ్చ - అత్రైవ చంద్రమా ఇత్యేతచ్ఛబ్దేన చంద్రఏవపురోవర్తి భేదాధ్యవసాయే నేవం తయాఽవిశిష్యతే- నతురాజాఽవివక్ష్యతే - అన్యథాసారోపత్వప్రసంగాత్ - అతస్తాదృశచంద్రఏవనిగీర్ణవిషయతయా ఐకరస్యేన ప్రతీయతే ॥ సర్వమేతన్మనసినిధాయాహ॥ అతేతి॥ లక్షణాంతరయోగవిచ్ఛిత్తివిశేషో స్త్రీత్యభిప్రాయేణాహ॥ కాకతీయేతి॥ ౮॥ వ్యంజనావృత్తేర్లక్షణమాహ ॥ అన్వితేష్వితి॥ పదార్థేషుపదైరభిహితేషు- అన్వితేషు ఆకాంక్షాదివశాన్మిథస్సంబద్ధేషు సత్సు సమన్వయశక్త్యా వాక్యార్థే ప్రతీతఇత్యర్థః - యస్మాదర్థప్రకరణాదినా ప్రాకరణికార్థపర్యవసితేష్విత్యర్థః - ఏతేనాభిధాన్వయశక్త్యోస్సతిసంభవే లక్షణాయాశ్చానంతరభావీ వ్యంజన వ్యాపారఇతిసూచితం - లక్షణాతుసమన్వయశక్తిసమర్పితాన్వయవిధురీకరణధురీణత్వాదన్వయశక్త్యనంతరభావిన్యే వేత్యవోచన్నభినవగుప్తాచా

యుషా ॥ అత్రప్రతాపరుద్రశ్చంద్రతయాధ్యవసీయతే।
కాకతీయకులాంభోధేరిత్యారోపః॥ ౮॥ అథవ్యంజనావృ
త్తిః॥ అన్వితేషుపదార్థేషు వాక్యార్థోపస్కారార్థమర్థాం
తరవిషయశ్శబ్దవ్యాపారో వ్యంజనావృత్తిః॥ సా త్రివిధా-శ

ర్యపాదాః - వాక్యార్థస్య కావ్యశరీరభూతస్యోపస్కారార్థం శోభార్థం వ్యంగ్యరహితస్య కావ్యస్యానాత్మకశరీరవదచారుత్వాదితిభావః వాచ్యలక్ష్యాఖ్యమనోర్థ్యోర్థాంతరం వ్యంగ్యం తద్విషయశ్శబ్దవ్యాపారః- అత్ర శక్తిగ్రహణమర్థస్యాప్యుపలక్షణార్థం - అజ్ఞాతార్థస్యశబ్దస్య పిశితస్యస్థానభిధేయస్య చార్థస్యవ్యంజకత్వాయోగాదుభయవ్యాపారత్వాభ్యుపగమాత్ - కింతుశబ్దార్థశక్తిమూలయోర్భేదాయోగమేకస్యప్రాధాన్యమితరస్యసహకారిత్వం - ఉభయశక్తిమూలేపితత్తదంశయోవమేవవిభాగో ద్రష్టవ్యః॥ వ్యంజనావృత్తింవిభజతే॥ సాత్రివిధేతి॥ అనానేకార్థస్యశబ్దస్యార్థప్రకరణాదిభిః ప్రకృతార్థవాచకత్వే నివారితేపిప్యప్రతీతిర్యత్రసావలద్ధా సా శబ్దశక్తిమూలా-వస్తుబోధ్యాదివశాత్ప్రసదయానామర్థాంతరప్రతీతిహేతుర్వాచ్యస్యార్థవ్యాపారోర్థశక్తిము

లా-ఉభయసంబంధేతూ౽భయశక్తిమూలేతివివేకః॥ తత్ర శబ్దశక్తిమూలాముదాహరతి॥ వాహిన్య ఇతి॥ నదీపక్షే సర్వతోముఖస్యోదకస్య సంభృతోయాసాం తా ఇతి వ్యధికరణో బహువ్రీహిః - అర్ణ ఆదిత్వాద్వామత్వర్థీయో౽చ్ప్రత్యయః - సర్వమన్యత్స్పష్టమేవ వ్యాచష్టే౽నో వ్యంజనావృత్తేశ్శబ్దశక్తిమూలత్వం వివినక్తి- అత్రేత్యాదినా॥ వాహినీసర్వతోముఖకబంధశబ్దానామితి - అనేకార్థానామితి శేషః- అర్థః ప్రయోజనం ప్రకరణం ప్రస్తావః ఆదిగ్రహణాదర్థనిర్ణాయకా స్సంయోగాదయో గృహ్యంతే- తదుక్తం వాక్యపదీయే- సంయోగో విప్రయోగశ్చ సాహచర్యం విరోధితా। అర్థః ప్రకరణం లింగం శబ్దస్యాన్యస్య సన్నిధిః ॥ సామర్థ్య

బ్దార్థోభయశక్తిమూలకత్వేన॥ తత్ర శబ్దశక్తిమూలాయథా॥ వాహిన్యః కాకతంత్రస్య సర్వతోముఖసంభృతాః। దుర్వంత్యస్యైత్య బంధార్థ్యం ప్రతిపత్తుబలార్ణవమ్॥ అత్ర వాహినీసర్వతోముఖకబంధశబ్దానామర్థప్రకరణాదినా సైన్యసర్వవ్యాపిత్వలూనమస్తకదేహపరాణాం వాచకత్వేనియంత్రితేపి శబ్దశక్తిమూలానదీజలప్రతిపత్తిర్వ్యాజాయతే సా వ్యంజనావృత్తిః ॥ ప్రాకరణికార్థపర్యవసితాభిధా నశక్నోత్య ప్రాకరణికార్థప్రతిపత్తింకర్తుం - అప్రాకరణికార్థస్యాపి వాక్యార్థ శోభార్థం వక్తుర్వివక్షిత

త్వాదితి దేశః కాలో వ్యక్తిః స్వరాదయః । శబ్దార్థస్యానవచ్ఛేదే విశేషస్మృతిహేతవ ఇతి - ఏతేషాముదాహరణప్రపంచః కావ్యప్రకాశికాదౌ ద్రష్టవ్యః - వాచకత్వే అప్రకృతనదీజలవాచకత్వ ఇత్యర్థః-నియంత్రితే వాచ్యేతే సత్యపి యత ప్రతిపత్తిర్జాయతే సా శబ్దశక్తిమూలా వ్యంజనా స్యాదితి యోజనా-అన్యథో ద్దేశ్యవిధేయభావవైపరీత్యాపత్తేః॥ నన్వభిధాలక్షణా వా ప్రసిద్ధా వా ప్రకృతేఽర్థాంతరేపి ప్రవర్తతాం కిమప్రసిద్ధనవ్యంజనావ్యాపారేణేత్యాశంక్య క్రమేణాహ వయతి - ప్రాకరణికేత్యాదినా - ననుమాభూదప్రకృతార్థప్రతీతిర్వ్యద్యర్థం వ్యాపారాంతరకల్పనేత్యత ఆహ అప్రాకరణికేతి॥ వ్యంగ్యరహితస్య కావ్యస్యైవాభావాదితి భావః శ

బ్దాన్వయవ్యతిరేకానువిధాయకత్వాచ్ఛబ్దస్యైవాయం వ్యాపారఇత్యాహ॥ అన్యతఇతి॥ అన్యతః శబ్దవ్యతిరిక్తాదిత్యర్థః॥ అథలక్షణాం ప్రతిక్షిపనాత్రేతి ॥ తత్ర ముఖ్యార్థబాధాభావ ఏవ హేతురిత్యాహ-వాచ్యేతి ॥ న్వేకస్మిన్ వాక్యే వ్యాపారభేదేనానేకార్థప్రతిపాదనే వాక్యభేదదోషస్స్యాదిత్యతఆహ నాత్రేతి॥ తత్ర హేతుమాహ ప్రయోక్తురితి ॥ పౌరుషేయవాక్యానాం ప్రయోక్తృపరతంత్రత్వాచ్ఛ్వేతో ధావతీత్యాదివనేకార్థత్వం న దోషాయేతి భావః। నను శబ్దశక్తిమూలేధ్వనౌ ప్రకృతాప్రకృతార్థద్వయస్యాపి వాచ్యాత్ తత్రాప్రకృతార్థాభిధానే వాక్యస్యాసంబంధార్థాభిధాయిత్వం మా ప్రసాంక్షీదితి ప్రకృతస్యాప్రకృతేన సహోపమారూపణాదికం వ్యంగ్యతయా కల్ప్యతే। తచ్చ వ్యంగ్యమన్యథాసిద్ధం చేచ్ఛ్లేష ఏవ - యథా - భ్రమిమరతిమలసహృదయాం ప్రళయం మూర్ఛాం తమః శరీరసాదం - మరణం చ జలదభుజగజం ప్రసహ్య కురుతే విషం వియోగినీనా

త్వాత్ - అన్యతస్తదప్రతీతేర్వ్యంజనాఖ్యం వ్యాపారాంతరం శబ్దస్యైవకల్ప్యతే। నాత్ర లక్షణా సంభవతి - వాచ్యానుపపత్త్యభావాత్। నాత్ర వ్యాపారద్వయేనార్థప్రతిపాదనే వాక్యభేదః- ప్రయోక్తృవివక్షాపరతంత్రత్వా

మిత్యత్ర జలవాచినా విషశబ్దేనాప్రకృతగరళార్థాభిధానే యదసంబంధార్థాభిధాయకత్వం తజ్జలదభుజగేతి వాచ్యేన రూపకేణైవ నిరాకృతమితి వ్యంగ్యస్యావకాశాభావాచ్ఛ్లేష ఏవాయమిత్యుక్తం ధ్వన్యాచార్యైః - తదదత్రాపి వాహిన్యాదిశబ్దానామర్థాంతరానభిధాననిబంధనస్య ప్రతిపత్తిలాఘవస్య రూపకేణైవ నిరాకరణాచ్ఛ్లేష ఏవ యుజ్యతే। కించాలంకారస్యస్వకారోపివిన్యాసేన సహంసో వీర ఇత్యత్ర రాజ్ఞో హంసత్వేన రూపణం- మానసమేవ మానసం సర ఇత్యర్థద్వయప్రతిపాదకస్య శ్లేషస్య నిమిత్తం- అతోత్ర రూపకమేవ - భ్రమిమరతిమిత్యాదౌ తు విషశబ్దస్య గరళార్థాభిధానం భ్రమ్యాదికార్యాష్టకనిబంధనం - న పునర్జలదభుజగేతి రూపహేతుకం- అతః శ్లేష ఏవాయం న రూపకమిత్యవోచత్ - అత ఏవోక్తం ధ్వన్యాలోకవ్యాఖ్యానే చక్రవర్తినా। రూపకం పూర్వసంసిద్ధం శ్లేషముత్థాపయేద

ది। తదారూపకమేవస్యాదస్యథాశ్లేష ఇవ్యత ఇతి- తన్మతావలంబనేతువా
హిన్యాదిశబ్దానామర్థాంతరాభిధానేనిమిత్తాంతరాభావామాత్రివం హే
తుత్వాద్వ్యరూపకాలంకారతైవోచితా । అతఃపక్షద్వయేపినధ్వనేరవశం
కావకాశ ఇతిచేన్నసత్యం- అప్రకృతార్థస్యతేనసహోపమాదేరలంకార
స్యచవ్యంగ్యత్వమితికేచిత్- తదుక్తంకావ్యప్రకాశే। శబ్దశక్తిమూలేతు
నియంత్రణేనాభిధేయస్యార్థాంతరస్యతేన సహోపమాదేరలంకార
స్యచనిర్వివాదంవ్యంగ్యత్వమితి - అతఏవాసావిదమేవోదాహృత్యవ్యం
గ్యభావినోరర్థాంతరాలంకారయోర్మధ్యే అలంకారస్యజలధిభుజగేతిరూ
పకేణాభిహితత్వాద ప్రకృతగిరిశార్థాభిధాయాః శక్తేర్భావాద్వ్యంగ్య
నావ్యాపారవిషయత్వేనార్థాంతరమేవవ్యంగ్యం-తచ్చవాచ్యస్యజలధ
భుజగేతిరూపకస్యసాధకత్వాద్వాచ్యసిద్ధ్యంగం నామగుణీభూతవ్యంగ్య
మిత్యవోచత్ । తద్వదత్రాపివాహిన్యాదిశబ్దగమ్యస్యనద్యాద్యర్థాంతర
స్యప్రతిపక్షబలార్ణవమితిరూపకసాధకత్వాత్పూర్వోక్తమేవగుణీభూత
వ్యంగ్యంభవిష్యతీతినదోషః- నన్వేవమపిధ్వన్యుదాహరణప్రస్తావేమధ్య
మకావ్యోదాహరణం కిమర్థంక్రియత ఇతిచేదస్తుతద్వాతాదృగ్వాక్యస్య
త్ర విశేష-వ్యంగ్యసామగ్రీమాత్రప్రదర్శనపరాణామస్మాకముభయత్ర
ప్రయోజనసిద్ధేరుక్తమమధ్యమవివేకః పునరుత్తరత్ర భవిష్యతి॥ నన్వేవ
మపిశాంకికర్మణిబేలాళోదయః-యదత్రద్వయోరప్యర్థయోః ప్రాకరణి
కత్వేనాప్రాకరణికత్వేనోభయవిధత్వేనచత్రివిధశ్శ్లేషః-తత్రతృతీయం
భేదమనంగీకుర్వతః కావ్యప్రకాశకారస్యమతేర్థాంతరవస్తువ్యంగ్యం- అ
భిమతోభయశ్లేషస్యభవతఃపూర్వాపరవిరోధస్స్యాత్ - యదుత్తరత్రభ
వానేవవక్ష్యతి ॥ నీరాజయంత్యంఘ్రిపురీరముఖ్యాః ప్రదీపజాలైర్వరపీఠగ
ద్రుమ్ । చంద్రాననాగోత్రపతిం రజన్యస్తారాగణైర్మైరుమివస్ఫురద్భిః
త్యత్రోభయశ్లేష ఇతి-నచశబ్దశక్తిమూలధ్వనేరనవకాశత్వం। యత్రాపి
శేషస్యాపిశ్లిష్టత్వంతత్రతస్యావకాశసంభవాత్ - యథా ॥ రాజమా
శిరసాభాతిరుద్రదేవోజగత్పతిరితి । ఏవంచసతిహాస్యథోదాహరణంవరీ
తుకత్రతిభాపరీతార్థమేవేత్యలమతిప్రసంగేన॥౯॥ ....*

అర్థశక్తిమూలాముదాహరతి॥ శ్రుత్వేతి॥ అత్ర నతాననత్వాదేరనుభా-
వస్యానేకకారణకత్వ సంభావనయా ఝటితి కారణవిశేషాప్రతీతౌ వీరరు-
ద్రవిభోర్ధరణీపరిణయశ్రవణానుసారేణ విషాదపదవిశ్రాంతేస్తస్యాసం-
లక్ష్యక్రమవ్యంగ్యత్వం - శబ్దనియమానపేక్షణాదర్థశక్తిమూలత్వం చే-
త్యభిప్రాయేణాహ॥ అత్రేతి॥ తర్హ్యసంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యో రసాది-
ధ్వనిరిత్యస్య కా గతిః - యత్ర స్థాయిభావవ్యభిచారిభావవిభావానుభావః
శాదానుభావనీరసాభివ్యక్తిస్సైవ గతిరితి రహస్యం - తదుక్తమభినవగు-
ప్తాచార్యైః- యద్యపి రసభావాదిరర్థో ధ్వన్యమాన ఏవ భవతి - న వాచ్యః
కదాచిదపి తథాపి న సర్వోసంలక్ష్యక్రమస్య విషయ ఇత్యాదినా - అతఏ-
వ ధ్వనికారోపి- ఏవం వాదిని దేవర్షౌ పార్శ్వే పితురధోముఖీ। లీలాకమలప-

లౌకికవాక్యానాం॥౯॥ అర్థశక్తిమూలా వ్యంజనావృత్తిర్య-
థా॥ శ్రుత్వా కాకతిభూభర్తుః క్షోణీపాణిగ్రహోత్స-
వం। అంగుష్ఠేనాలిఖన్త్యాశాః పాదపీఠం నతాననాః॥ అత్ర
భూపాః విపక్షా ఇత్యర్థశక్త్యా వ్యజ్యతే। న చార్థశక్తిమూ-
లే వ్యంజనేనుమానశంకా। వ్యంగ్యవ్యంజకయోరవినా-
భావాభావాత్। నమ్రాననత్వాదికార్యస్యానేకకారణక-
త్వాత్ - నియతకారణప్రతీతిర్వివక్షానుగృహీతాచ్ఛబ్దా-

త్రాణి గణయామాస పార్వతీత్యత్రోదాహరణే లజ్జాఖ్యం వ్యభిచారిభా-
వమనురణనవ్యంగ్యత్వేనావోచత్॥ వ్యంజనవ్యాపారస్యానుమానత్వ-
మంగీచకార మహిమభట్టస్తన్మతం దూషయతి- న చేతి॥ అర్థశక్తిమూల ఇ-
తి- అర్థోభిధేయః - స చ వస్త్వలంకారధ్వన్యోర్వస్త్వలంకారరూపో ర-
సాదిధ్వనౌ తు విభావాదిరూపశ్చేతి వివేకః - తన్మూలే తత్సామర్థ్యాక్షి-
ప్త ఇత్యర్థః- అత ఏవోక్తం లోచనే - వాచ్యసామర్థ్యాక్షిప్త ఇతి భేదత్ర-
యవ్యాపకం సామాన్యలక్షణమితి। అనుమానత్వాభావే వ్యాప్త్యభా-
వో హేతురిత్యాహ- వ్యంగ్యేతి॥ తత్రాపి హేతుమాహ- నమ్రేతి॥ నమ్రా-
ననత్వాదిహేతోర్గురునమస్కారాదావనైకాంతికత్వాద్వ్యాప్త్యభా-
వ ఇతి భావః- తర్హ్యత్ర విషాదైకవిషయప్రతీతిః కుత ఇత్యత ఆహ - నియతే

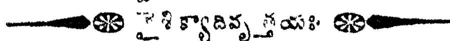
తి । శబ్దస్వరూపప్రకాశనేచ్ఛా శబ్దేనార్థప్రకాశనేచ్ఛా చేతి ద్వివిధా వివక్షా- వాచ్యోవ్యంగ్యశ్చేతిద్వివిధఃప్రతిపాద్యః - చతుష్టయంచేదంశబ్దానాంవిషయః- తత్రవివక్షాద్వయమనుమేయం- ప్రతిపాద్యద్వయంశాబ్దమితివివేకః - తదేతత్సర్వం ధ్వన్యాలోకైః ప్రపంచేనప్రతిపాదితం- ద్వివిధోహివిషయశ్శబ్దానామనుమేయః ప్రతిపాద్యశ్చేత్యాదినా - తత్రశబ్దేనార్థప్రకాశనేచ్ఛాలక్షణయా వివక్షయానుగృహీతాత్తస్మామాదిత్యర్థః-శబ్దాదితి-వ్యంజకాదిత్యర్థః॥మతాంతరమాహ- కించేతి॥ యథాస్తమేతిగభస్తిమానిత్యుక్తే సంధ్యావందనాదికర్తవ్యోపస్థాపనం చారణాభిసరణాద్యనేకార్థప్రతీతిర్యథాప్రకరణం విప్రవణిక్కాముకాదీనాముత్పద్యతే తథావహ్నిమానయం ప్రదేశో ధూమవత్త్వాదిత్యుక్తేఽకస్యాప్యర్థాంతరప్రతీతిరితి వ్యంగ్యానుమేయయోర్వైలక్షణ్యాత్ అనుమానత్వంవ్యంజనస్యవిరుద్ధమితిభావః ॥ మీమాంసకాఃపునరభిహితైవప్రతి

చేవ - కించ - ఏకస్మాదేవవ్యంజకాత్తత్తద్వ్యంగ్యార్థ
ప్రతీతిర్వక్తృవివక్షానుసారేణభవతి - అనేకవ్యంగ్యా
ర్థప్రతిపత్తిరనుమానపరిపాటీవిరుద్ధా ॥ నచాభిధావృత్తి
స్సంకేతితార్థఏవతస్యావిషయ ఇతి యుక్తిగమనికా ॥

దమానేపిప్రవర్తనాదిత్యాహుః తన్మతం దూషయతి॥ నచేతి॥ కుతఇత్యత ఆహ-సంకేతితేతి॥ ఆనంత్యవ్యభిచారాభ్యాంప్రతివ్యక్తిసంకేతానుపపత్తేఃసామాన్యరూపాణాం కేవలపదార్థానాం సంకేతగోచరత్వంగతస్తేనామాకాంక్షాదివశాన్మిథోన్వయోగత్వంసంసర్గరూపో వాక్యార్థో లక్ష్యమాణస్సముల్లసతీతిభాట్టాః తదుక్తం॥ తస్మాత్పదైరభిహితైఃపదార్థైర్లక్షితయావాక్యార్థఃప్రతిపాద్యత ఇతి ।అతస్తస్యాపిస్వార్థసంసర్గరూపతయాసన్నికృష్ట వాక్యార్థాభిధానేఽసమర్థానాంపదానామర్థాంతరస్యాపిప్రకృష్టస్యవ్యంగ్యస్యాభిధానందూరాపాస్తమితి వ్యంజకోపాదానమేవసమంజసమితిభావః-తదుక్తం॥ విశేషరూపంవాక్యార్థమపదార్థపిచ్ఛతా । వ్యక్తిరిష్టాభిధాతో వ్యాకృతిర్హితాన్వయవాదినా ప్రాభాకరైః పునరన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం ప్రవృత్తినివృత్తినిమిత్తస్య వాక్యస్యైవ

ప్రయోగయోగ్యత్వా త్తదంతర్వర్తి నామేవపదానాం పదార్థవిశేష స్యైవ స్వార్థసంకేతవత్త్వే ప్రతివాక్యం స్వార్థస్య విశేషరూపత్వాద్వా క్యాంతరేష్వస్యార్థస్యైతద్వాచకమితి ప్రత్యభిజ్ఞానుపపత్తేః - పదార్థాం తరసామాన్యాన్వితే స్వార్థే సంకేతః - విశేషవ్యుత్పత్తిస్తు సంబద్ధానాం పదార్థానాం విశేషరూపత్వాద్వ్యభివ్యక్తత్వాదాహుః - తన్మతేపి విశిష్టార్థాభి ధాయినో వాక్యస్య స్వార్థసన్నికృష్టపదార్థాభిధానేప్య సమర్థస్య కుతో విప్రకృష్టార్థాంతరాభిధానశంకా-అతస్తేషామపి వ్యంజనమవశ్య మేష్టవ్య మితిభావః - తదుక్తం కావ్యప్రకాశే - అనన్వితోర్థోభిహితాన్వయేపదా ర్థాంతరమాత్రేణాన్వితాభిధానేన్వితవిశేషస్త్వవాచ్య ఏవేతి - ఉభయ మతేప్యపదార్థ ఏవ వాక్యార్థ ఇత్యాది సర్వం మనసి నిధాయాహ-ఇయతీతి॥

౧౦॥ ఉభయశక్తిమూలా యథా॥ విజితారిపురో మూర్త్యా
విలసత్సర్వమంగళః । రాజమౌళిరసౌ భాతిరుద్రదేవో
జగత్పతిః ॥అత్ర విజితారిపుర ఇత్యర్థశక్తిమూలత్వం విల
సత్సర్వమంగళో రాజమౌళిరితి శబ్దశక్తిమూలత్వ మిత్యు
భయశక్తిమూలత్వం ॥ అత్ర ప్రతాపరుద్రశంకరయో

రుపమాలంకారధ్వనిః॥ ౧౧ ॥ అథ కైశిక్యాదీనాం స్వరూ

గమనికాగమ్యత్వేజ్ఞాయతేనయేతి గమనికాతః- అల్పాగమనీ గమనికా-కరణే ల్యుటితి త్వాల్ జీపి అల్ప ఇతి కనిచ కేణ ఇహ హ్రస్వః॥౧౦॥ ఉభయశక్తిమూ లాముదాహరతి॥ విజితేతి॥ అత్ర ప్రకృతే నిర్జితారినగరో న్యత్ర త్రిపురాంత కః-మూర్త్యా విలసత్సర్వమంగళః-కల్యాణమూర్తిరిత్యర్థః-అన్యత్ర పార్వతీ పరిరబ్ధార్ధదేహ ఇత్యర్థః- రాజమౌళీ రాజోత్తమః- అన్యత్ర చంద్ర శేఖరః ॥ అర్థశక్తిమూలత్వమితి- శబ్దపరివృత్తిసహిష్ణుత్వాదితి భావః అత్ర ప్రతీయమానే నాప్రకృతేన శంకరేణ ప్రకృతస్య రాజ్ఞ ఉపమానోప మేయభావో యథేవాదివాచకాప్రయోగాద్గమ్యత ఇత్యాశయేనాహ। ప్రతాపేతి॥౧౧॥అథ సంగ్రహకారికోద్దేశక్రమప్రాప్తా గుణాలంకారా బహువక్తవ్యత్వేనో పేక్ష్య సూచీకటాహన్యాయేనాల్పత్వాద్వృత్తీః

వాచ్యత్వసామ్యాద్వృత్తినిరూపణానంతరం కైశిక్యాది వృత్తిస్వరూపనిరూపణం ప్రతిజానీతే। అథేత్యాదినా। గతార్థమేతత్ ॥౧౨॥ కైశికీముదాహరతి- జితేతి ॥ జితమదనవిలాసమిత్యనేనసూచితైర్నాయకోత్తరరూపభూషావనాద్యుద్దీపనవిభావైః స్మరపతిమంగనానామితి చాలంబనవిభావైః రనిమేషం ద్రష్టుమాకాంక్షిణీనాం కామినీనామిత్యౌత్సుక్యాదివ్యభిచారిభావైః ద…వం నిరూప్యతే ॥ అత్యర్థసుకుమారార్థసందర్భా కైశికీ మతా। అత్యుద్ధతార్థసందర్భా వృత్తిరారభటీ స్మృతా ॥ ఈషన్మృద్వర్థసందర్భా భారతీవృత్తిరిష్యతే। ఈషత్ప్రౌఢార్థసందర్భా సాత్వతీవృత్తిరిష్యతే ॥ అత్యంతసుకుమారౌ ద్వౌ శృంగారకరుణౌ మతౌ । అత్యుద్ధతౌ రౌద్రబీభత్సావపరికీర్తితౌ । హాస్యశాంతాద్భుతాః కించిత్సుకుమారాః ప్రకీర్తితాః । ఈషత్ప్రౌఢౌ సమాఖ్యాతౌ వీరభయానకౌ ॥ యత్ర శృంగారికగుణావలోమతేన సందర్భేణ వర్ణ్యేతే తత్ర కైశికీ ॥ యత్ర రౌద్రబీభత్సావతిప్రౌఢేన సందర్భేణ ప్రతిపాద్యేతే తత్రారభటీ ॥ యత్ర నాతిసుకుమారా హాస్యశాంతాద్భుతా నాతిసుకుమారేణ సందర్భేణ సంప్రకాశ్యంతే తత్ర భారతీ ॥ యత్ర నాతిప్రౌఢౌ వీరభయానకౌ నాతిప్రౌఢేన సందర్భేణ నిర్వాహ్యేతే తత్ర సాత్వతీ ॥ ౧౨ ॥ యథాక్రమముదాహరణాని ॥ తత్ర కైశికీ యథా ॥ జితమదనవిలాసం కాకతీయాన్వయేందుం నరపతిమనిమేషం ద్రష్టుమాకాంక్షిణీనామ్ । సపది పరదితా…సి దంగనానామపాంగైర్దిశి కువలయదామ శ్యామలాంతో…

…కువలయమిత్యుపమాభూషితైరపాంగైరిత్యనుభావైశ్చ సంయుక్తైః కోమలవర్ణసందర్భసహకృతైః ప్రతీయమానో రససార్వభౌమః శృంగారః కాకతీయాన్వయేందుం నరపతిం చేతి విశేషణద్వయసూచితమహాకులీనతాదిగుణగరిమగంభీరవిదగ్ధనాయకవిషయతయా పరిపోషాభూమిముపగత ఇత్యతో ఽయం కైశికీ ॥౧౩॥ ఆరభటీముదాహరతి ॥ ఖడ్గేతి ॥ అత్ర లా

తి- సత్త్వమేవం సాహసిక ఇతి భావః- త్వద్వైరినారీజనః త్వయా విమోజిత భర్తృక ఇతి శేషః - అత్రోత్సాహసన్దర్భేణ శృంగారసంకీర్ణః కరుణో రసః ప్రతిపాద్యతే॥౧౮॥ మధ్యమారభటీముదాహరతి ॥ మాంసేతి॥ అత్రోత్సాహసన్దర్భేణ బీభత్సః ప్రతిపాద్యతే ॥ అథ వైదర్భ్యాదీనాం మతభేదేన వృత్తిశబ్దవాచ్యత్వసామ్యాత్ - కైశిక్యాద్యనంతరం తన్నిరూపణం చికీర్షుః ప్రథమం తావత్తదంతర్భావం వారయతి ॥ వైదర్భ్యాదీతి॥ తత్స్వరూపమాహ శబ్దగుణాశ్రితానామితి - మాధుర్యాదిపరతంత్రాణామిత్యర్థః- యద్యపి సహృదయహృదయానామాహ్లాదకః శృంగారాదిధర్మో మాధుర్యం చిత్తవిస్తారరూపదీప్తిజనకో రౌద్రాదిధర్మ ఓజః - శుష్కేంధనానలవదమలజలవద్వా యథాయోగం సహసా సహృదయహృ

కాకతీయనృపతే త్వద్వైరినారీజనః ॥ ౧౮ ॥ మధ్యమారభటీ యథా। మాంసకీకససంకీర్ణాః ప్రసరదుత్థితరావగాః। వసాకర్దమితా యుద్ధభువోంత్రపుంభసైస్స్కృతాః॥ ఏవం రసాంతరేష్వప్యుదాహరణం ద్రష్టవ్యం ॥ వైదర్భ్యాదిరీతీనాం శబ్దగుణాశ్రితానామర్థవిశేషనిరపేక్షతయా కేవలసందర్భసౌకుమార్యప్రౌఢత్వమాత్రవిషయత్వాత్కైశిక్యాదిభ్యో భేదః। సందర్భస్యాతిమృదుత్వమసంయుక్త

దయవ్యాప్తిస్సర్వరసధర్మః ప్రసాదః - తథాపి తేషాం శబ్దగుణత్వమాత్మధర్మస్య శౌర్యాదేరాకారధర్మత్వమివౌపచారికం - తదుక్తం ధ్వన్యాచార్యైః- శబ్దధర్మత్వం చైషామన్యాశ్రితత్వేపి శరీరాశ్రితత్వమివ శౌర్యాదీనామితి-తదాశ్రితత్వం చాసాం కావ్యప్రకాశే। మాధుర్యం వ్యంజకైర్వర్ణైరుపనాగరికేష్యతే। ఓజః ప్రకాశకైస్తైస్తు పరుషా కోమలా పరైః। కేషాంచిదేతా వైదర్భీప్రముఖా రీతయో మతా ఇతి ॥ ఫలితమాహ అర్థవిశేషేతి ॥ మాధుర్యాదివర్యవసితత్వేన శృంగారాదినిరపేక్షత్వాదిత్యర్థః - వైదర్భ్యాదీనాం రసాశ్రితమాధుర్యాదిశబ్దధర్మపరత్వం కైశిక్యాదీనాంతు సాక్షాదేవ రసపరత్వమితి మహాన్భేద ఇతి భావః - తదుక్తం ధ్వన్యాచార్యైః - శబ్దతత్త్వాశ్రయాః కాశ్చిదర్థతత్త్వాశ్రయాః ప

ణా ఇతి। టవర్గవర్జితాస్స్పర్శాస్స్వస్వవర్గాంత్యశేఖరాః॥ లఘురేఫణ
కారౌ వర్ణాః కోమలాః పరికీర్తితాః॥ రేఫేణ యస్య కస్యాపి యోగ అద్యతృతీ
యయోః। స్వోత్తరాభ్యాం తుల్యయోర్వా పరుషాస్తు గణస్మృతాః॥ ఇతి కో
మలవర్ణపరుషవర్ణసంగ్రహః॥ యద్వా శబ్దః పదరచనాత్మకః-తద్గుణా
ఓజఃప్రసాదాదయః-యదాహ వామనః। ఓజఃప్రభృతయో బంధగుణా
ఇతి॥౧౯॥ అథ రీతిసామాన్యలక్షణమాహ॥ రీతిరితి॥ గుణాశ్లిష్టపదసంఘటనా
మాధుర్యాదిపరతంత్రశబ్దసంఘటనేత్యర్థః - యద్వా ఓజఃప్రసాదాది
విశిష్టపదరచనేత్యర్థః॥౨౦॥ విదర్భాదిదేశీయవిదగ్ధజనపరిగ్రహణా వై

కోమలవర్ణబంధత్వం। అతిప్రౌఢత్వం పరుషవర్ణవికటబం
ధత్వం। సంయుక్తమృదువర్ణైష్షత్ర్యమత్వం। అవికట
పరుషవర్ణైష్వల్పప్రౌఢత్వం॥౧౯॥...............*

అథ వైదర్భ్యాది రీతయః

అథ రీతీనాం స్వరూపముదాహరణం చ॥ రీతిస్స్యాద్గుణా
శ్లిష్టపదసంఘటనామతా॥ సా త్రివిధా-వైదర్భీ గౌడీ పాం
చాలీ చేతి॥౨౦॥ బంధపారుష్యరహితా శబ్దకాఠిన్యవర్జితా।
నాతిదీర్ఘసమాసా చ వైదర్భీరీతిరిష్యతే॥ యథా॥ కాకతీ
యనరేంద్రస్య కీర్తిచందనచర్చనం। దిగంగనాః పినహ్యంతి
వతంసీకృతతద్గుణాః॥ యథా వా॥ పికగణగుణలీలాతోషి
తాశేషలోకే విభవతి నరనాథే కాకతీయాన్వయేందౌ। సు

దర్భ్యాదిసంజ్ఞకానామేతాసాం విశేషలక్షణాని విషయవ్యాప్త్యర్థం
ప్రత్యేకముదాహరణద్వయం చ క్రమేణాహ॥ బంధేతి॥ బంధపారుష్యం
దుస్సంధికృతం-శబ్దకాఠిన్యం పరుషవర్ణారబ్ధం- నఞర్థస్య నశబ్దస్యాతిదీ
ర్ఘసమాసేత్యనేన సుప్సుపేతి సమాసః - ఏతేనాత్ర సమాసమధ్య
సమాసాభావవివక్షితేతి బోద్ధవ్యం-తదుక్తం॥ అవృత్తిర్మధ్యవృత్తిర్వా మా
ధుర్యే ఘటనా తథేతి॥ ఉదాహరతి కాకతీయేత్యాది॥ వతంసీకృతేత్యత్ర వ
ష్టి భాగురిరల్లోపమవాప్యోరుపసర్గయోరితి వచనాదకారలోపః॥ విత
రణేతి॥ విభవతి ప్రభౌ సతి-క్షితిసురజనాః బ్రాహ్మణజనాస్తేషాం సమూహా

మితి ॥ పరా ఉత్కృష్టా అన్యోన్యస్య మైత్రీ వినిమయాసహిష్ణుత్వమిత్యర్థః అతఏవాస్యా రీతిభ్యో భేద ఇతి భావః ॥ ఉదాహరతి- దాతురితి॥ గతార్థమేతత్ ॥ లక్ష్యే లక్షణం యోజయతి అత్రేతి ॥ ౨౮ ॥ పరిశేషాత్పాకమాహ। అర్థేతి ॥ అర్థస్య శృంగారాదేర్గంభీరిమా ఆస్వాద్యమానతా విశేష ఇతి షష్ఠీ సమాసః - పూరణగుణేత్యాదినా నిషేధస్తు - తదశిష్యం సంజ్ఞాప్రమాణత్వాత్ తద్వత్స్న గౌరవం ప్రసజ్యేతేత్యాది పాణినిశబరస్వామిప్రముఖమహాపురుషప్రయోగదర్శనాదనిత్య ఇతి పదమంజరీకారః ॥ ౨౯ ॥ ద్రాక్షాపాకముదాహరతి స్మరేతి॥ విషయమాత్ర విశ్రాన్తివిరహిణో విశ్వతే ॥ యథా ॥

దాతుః కాకతివంశమండనమణేర్నిస్సీమవిశ్రా
ణనశ్లాఘాలంఘితకల్పపాదపగుణప్రౌఢేరగాధాశయః। బిభ్ర
చ్ఛారదకౌముదీపరివృఢం సామంతసీమంతినీగండాభోగనిరూ
ఢపాండిమధురంధరత్వే యశః ప్రాయశః॥ అత్ర పదవినిమయా
సహిష్ణుత్వాద్బంధస్య పదానుగుణ్యరూపా శయ్యా॥ ౨౮॥...

అథ ద్రాక్షాదిపాకాః

అర్థగంభీరిమా పాకః స ద్విధా హృదయంగమః । ద్రాక్షాపా
కో నాళికేరపాకశ్చ ప్రస్ఫుటాంతరౌ ॥ ౨౯ ॥ యథాక్రమం
స్వరూపముదాహరణం చ ॥ ద్రాక్షాపాకః స కథితో బహిరం
తస్స్ఫురద్రసః ॥ యథా ॥ స్మరస్మేరాన్మందస్మితమధురసౌర
భ్యసుభగాన్మనాగ్వ్రీడాజాడ్యాత్ ప్రణయరసకల్లోలభరి

ఖలవృత్తిస్వాదమంథరత్వాదిగుణశాలిన్యః స్మేరాః - తదుక్తం భావప్రకాశే ॥ అపరిచ్ఛిన్నవిషయం మదమంథరమీలితం। స్ఫురద్భ్రూపక్ష్మతారం యత్తత్స్మేరమితి కథ్యత ఇతి । తే చ స్మరప్రధానాః స్మరస్మేరాః - మందస్మితా హాసగర్భాః సంభోగౌత్సుక్యసూచకాః - మధురాః సంతాపహరాః సౌరభ్యేణ పద్మినీజాతేరస్యాః స్మితనిమిత్తేన సుభగాశ్చ యే తథోక్తాః కటాక్షైర్హాసగర్భైస్తు సంభోగౌత్సుక్యభావనా । శీతలీక్రియతే తాపమానతస్మధురం స్మృతమితి చోక్తేః - నాయికాయాః ప్రౌఢత్వాన్మనాగల్పం వ్రీడాజాడ్యం యేషాం తే తథోక్తాః - అతఏవ స్వానుకూల్యప్రకా

కా॥ - తదుక్తం - సవ్రీడాలోకనే నైవ స్యాను కూల్యప్రకా
శనమితి । విప్రలంభే పరమాం కాష్ఠామారూఢే దర్శనాదిభిః । యేనాంతరం
గం ద్రవతి స స్నేహ ఇతి కథ్యత ఇత్యుక్తిలక్షణః స్నేహః ప్రణయశబ్దేనవి
క్షితః - సపది సాంద్రసాంద్ర వ్యంతస్యాంతరంగవారిధివాస్తవ్య కల్లోలైర్వ్య
బాహుల్యైర్విస్ఫురితాః ప్రముదాయిన ఇత్యర్థః ॥ ప్రపీడిభూయం మనో యత్ర
దర్శనే ప్రముదాయిత విలక్షణాత్ । కృత్వా నైకసహస్రం ధా ప్రియదృష్టి
ప్రతిఘాతి నౌత్సుక్యభరేణైవ యథాక్రమమాసాప్రసారాభ్యామంగీ
కృతతరంగభంగికా ఇత్యర్థః - అనేనైవ తదౌత్సుక్యాన్తరంగితాత్య - గదు
క్తం । సోత్సుకం తద్వ్యగాలోక్య భూయో భూయో విలోకనం । కల్లోలఇవ
ఋఙ్కారంగితిచ్ఛేదః త్వత్తరంగితమితి - మనసిజసహస్రాణి స్పృశతః విర

తా ౯ । కృత్వా నైకసహస్రధాత్మనసిజసహస్రాణి స్పృశతః క
టాక్షా న్యాసామకీరింపరితో గచ్ఛన్నపతి ॥౨౮॥ సనాళికే
రపాకస్స్యాదంతర్గూఢరసోదయః ॥యథా ॥ [illegible]భర్తు
పూర్వరంగముదితం తారుణ్యమేవ ప్రహానే పథ్యాంతరావిం
బిసస్మరకళాలాస్యశ్రీ పంచాశ్రయః । సత్యం సప్తాంగ కాకతీయ
నృపతౌ భావానుబంధోజ్జ్వలః కోఽప్యస్యాస్తరళ భ్రూవో విజయ
తే శృంగారనాట్యక్రమః అత్ర నర్గాగద్ధప్రభృతీ - ఏవంవ
స్త్వలంకారవశ్రీతావపి ద్రష్టవ్యం ॥ పాకాంగ రాశిసంధుక్షి

క్తస్యాపీతి భావః - యస్మిన్నవిరక్తోఽపి యుభ్యత్యేతస్సనమృశమితి లక్షణా
కిరసమ్యక్ప్రాదుర్భవ్యం తే - ఏవంవిధా సభాతత్ర వామాక్షీ మనోహా
నాయునా గుణ్ప్రన్యపతింపరిగ్రసగ్వతః కిరణ అభితః పరిగత ఇత్యాదినా ద్వి
యాం- కటాక్షలక్షణం తు సంగీతరత్నాకరే । యద్గానాగతవిశ్రాంతివైచి
త్ర్యేణ విషర్తనం । తారకాయాః కలాభిజ్ఞాస్తంకటాక్షం ప్రచక్షతే ఇతి ।
త్రైవిధ్యసమ్మర్దన సహిష్ణు శృంగారస్య పాకసమయే ప్యాస్వాద్యమా
త్వాత్ సంతత్స్పృహిస్స్ఫురణం ద్రష్టవ్యం ॥౨౯॥ నారికేళపాకముదాహర
తి లేతి ॥ విస్తరేణ వ్యాఖ్యాతమేతన్నాయికా ప్రకరణే సద్య మోదాహర
ణ స్తావః లక్ష్యలక్షణం యోజయతి అత్రేతి ॥ ఏవం వ్యాఖ్యాన సాపేక్ష

త్వాన్నద్రుతమర్థప్రతీతిరిత్యర్థః - ద్రాక్షాపాకనారికేళపాకావర్థ
స్యద్రుతవిలంబితప్రతీత్యోః పరాం కోటిమారూఢౌ - అతస్తదంతరాళవ
ర్తిన్యామధ్యమప్రతీతే రనేకవిధత్వాత్తదనుసారేణ కదళీరసాలాదిపా
కాస్స్వయమూహ్యా ఇత్యాహ ఏవమితి ॥౨౭॥ ఇత్థం కావ్యసామగ్రీం నిరూ
ప్య తద్భేదా నిరూప్యంతే ॥అథేత్యాదినా॥ తేషాం సామాన్యతస్స్వరూప
నిరూపణపూర్వకం విభాగమాహ ॥ వ్యంగ్యస్యేతి ॥ ప్రాధాన్యాదినిమి
త్తవశాదుత్తమాదికావ్యానాం ధ్వన్యాదిసంజ్ఞాప్రవృత్తిరిత్యాహ వ్యం
గ్యస్య ప్రాధాన్య ఇత్యాదినా ॥ యథాలోకే కస్యచిద్వస్తునస్సంజ్ఞా నా
ర్థం ప్రదీపాదావివ వ్యంగ్యార్థమేవ వాచ్యవాచకవైచిత్ర్యాదౌ మహాక
రాదీని యథాసంభవమూహ్యాని ॥౨౭॥ ....*

అథ కావ్యవిశేషాః,

వ్యంగ్యస్య ప్రాధాన్యాప్రాధాన్యాభ్యామస్ఫుటత్వే
చన త్రివిధం కావ్యం । వ్యంగ్యస్య ప్రాధాన్యే ఉత్తమం కా
వ్యం ధ్వనిరితి వ్యపదిశ్యతే - అప్రాధాన్యే మధ్యమం గుణీభూ
తవ్యంగ్యమితి గీయతే - వ్యంగ్యస్యాస్ఫుటత్వే ధమం కావ్యం
చిత్రమితి గీయతే ॥ ౨౮ ॥ ధ్వనిర్యథా ॥ స్వామిన్నో ప్రమహీధ
రాః మధునా నీచైర్వ్యధత్సేమతోఽగాధానంబునిధీనఁ రోషిక
రుషే కిం దిక్పతీనల్పకాః । ఇత్థం పార్శ్వచరానులాపముఖి

ప్రవృత్తైర్వ్యంగ్యస్య మధ్యే విశ్రాంతివిరహేణ స్వపర్యంతం సహృదయ
హృదయాకర్షణాచ్చతస్య ప్రాధాన్యమిత్యనుసంధేయం - తద్విరుద్ధమ
ప్రాధాన్యం - తచ్చ వ్యంగ్యస్య చారుత్వాపకర్షోపాధికృతం న స్వాభావిక
మితి గుణీభూతవ్యంగ్యమిత్యత్ర చ్వి ప్రత్యయేన సూచ్యతే । అధమకావ్య
స్యాస్ఫుటవ్యంగ్యత్వేన నీరసత్వాత్కేవల వాచ్యవాచకవైచిత్ర్యాశ్ర
యత్వే నాలేఖ్యప్రఖ్యత్వాచ్చిత్రశబ్దవాచ్యత్వం - తచ్చ శబ్దార్థాలంకా
రయోః ప్రాధాన్యేన సమాసాభ్యాం నిబంధనే శబ్దచిత్రమర్థచిత్రముభయచిత్రం
చేతి త్రిధా విభిద్యతే ॥౨౮॥ తత్ర ధ్వనిముదాహరతి ॥ స్వామిన్నితి ॥ అల్ప
కాః నత్వల్పాః - అనులాపం ముహుర్భాషామసకృత్కథనమితి యావత్ -

న క్షైషిగానతుకులాచలావ్యవమైషిగా - గుణైకవసతిః నపునరచలాదివ దికైకగుణాధారః ॥ అత్రాఽస్మత్యాదివ్యంగ్యస్యాగూఢత్వాన్యవకర్షనిబ న్ధాభావాత్ప్రధాన్యేనోత్తమకావ్యత్వమేవేత్యభిప్రాయేణాహ- అ తీతి॥౨౮॥ గుణీభూతవ్యంగ్యముదాహరతి ॥ ప్రత్యాగేతి ॥ అత్ర కాగ్వ ప్యవచనాదిచేష్టావిశేషరూపవ్యంగ్యస్య యాఃఽఽరిముష్యేత్యాదివాక్యేనో

లంఘ్యకార్యత్వార్థమైషిగాస్పష్టపర్మభువాగసైకవసతిశ్శ్రీ వీరరుద్రోఽస్మృపః ॥ అత్ర ప్రతాపరుద్రస్య కులశైలాతిశాయి సమున్నతత్వమితి సముద్రగాంభీర్యం లోకపాలకైశ్వ ర్యంచధ్వన్యతే । తథాకులశైలపయోనిధిలోకపాలనిర్మాణ సంరంభాతిశాయీ సర్వోఽపిలక్షణః కాకతీయసార్వభౌమవై భవవి భావ్యతే॥౨౮॥ గుణీభూతవ్యంగ్యంయథా ॥ ప్రత్యగ్రప్రస ర్పత్ప్రతాపవిభవస్తోమప్రశాంతా రివిశ్వగాత్రీ హరి వీరరుద్ర నృపతౌ సింహాసనాధ్యాసి । ఆస్థానంసముపాగతైర్నృపవ రైస్తత్తస్తథా దర్శితా శ్శేష్టాయాభిరముష్యకాకతివిభోర్దృ ష్టిః కృపార్ద్రీకృతా॥ అత్ర ప్రాప్తాభిషేకమహారాజస్య ప్రతాపరుద్రదేవమహారాజస్యాగేరిశరణార్థినాం పార్థివా నాంతత్తద్విధ కాగ్వదోక్తిః పునఃపునః ప్రణామాదికం వ్యం గ్యంతాస్తా శ్శేష్టాదర్శితా ఇతివాచ్యాదనతిశాయిత్వాదితి గుణీభూ తవ్యంగ్యతా ॥ ౩౦॥ చిత్రంత్రివిధం-శబ్దచిత్రమర్థచిత్రముభ యచిత్రంచేతి-తత్ర శబ్దచిత్రంయథా ॥ ద్రోణీతటాదక్షిణాః తటతటగోష్ఠా స్థరీతుక్రమాః యుద్ధక్షత్రియవక్షశిలాణావి ఘోషోత్క్షిప్తకాష్ఠేయకాః । ఉద్దామోద్యమసత్వరుద్రనృప

ప్రాయత్వాదగూఢత్వేన నచారుత్వాతిశయ ఇత్యాహ వాచ్యాదన తిశాయిత్వాత్॥ ౩౦॥ శబ్దచిత్రముదాహరతి ॥ ద్రోణీతి ॥ దరీతుక్రమాః అ ర్యకాన్తలాఘవాతి శయేనదురవబోధాయుధప్రయోగపరిపాటీకాః- యుద్ధక్షత్రియవక్షోరాజపార్శ్వబలం- కాష్ఠేయకాః ఖడ్గః-తలసుక్షితా నాసైషికోఘకశ్చ ప్రత్యయః-యదైతద్సూత్రంభాష్యకారోనమస్యాపి

తదాదృతికుక్షిత్యాదినాఢఞ్ - స్వార్థికః కప్రత్యయః - అత్ర దోర్దండ
క్రీడానామశనిత్వరూపణం గర్వాణాం పర్వతత్వరూపణే హేతుః- అతః ప
రంపరితం రూపకం - తస్మిన్ సత్యపి కవేర్వృత్త్యనుప్రాసవివాభినివేశా
చ్ఛబ్దచిత్రస్యైవ ప్రాధాన్యమర్థచిత్రస్య తు గుణభావ ఏవేతి నోభయచి
త్రత్వమస్యేతి భావః॥౩౧॥ అర్థచిత్రముదాహరతి ॥ ఖడ్గ ఇతి ॥ ఖడ్గే య
ద్ధి జృంభితే రిపుమహీనాథాం జలిం బింబితం ప్రేక్షంతో జయిలక్ష్మీవాస
కమలం మన్యంతే విజ్ఞానినః। మన్యే వీరప్రతాప రుద్రవిభోర్జన్యేషు గృహీ
తుం పునస్సృష్టైరిపుజీవితాని విధేర్యాతస్య పీఠాంబుజం ॥ జన్యేషు యు
ద్ధేషు- యాతస్య గచ్ఛతః (ప్రవృత్తస్యేతి పాఠే ప్రవృత్తస్యేతి ఛాయా) శిక్షా

తెర్గోర్దండయోశ్చండయోర్గజః ద్దుర్గనగర్వపర్వ తభిదాదం
భోళయః కేళయః॥౩౧॥ అర్థచిత్రం యథా॥ ఖగ్గేజుర్ణ్ఘసిజుం
ఖిపరిపుమహీగాహాంజళింబింబి అం పెక్ఖంతో జయళచ్ఛివాస
కమళం మణ్ణంతి విణ్ణాణిణో। మణ్ణే హీగపఆవరుద్దవిహుణో జణ్ణే
సు ఘెత్తుం ఉణో సిగ్గిఏరిపుజీవిఆ ఇం విహిణో జత్తస్స పీఢం బు
అం॥ ఛాయా ॥ ఖడ్గే యుద్ధవిజృంభితే రిపు మహీనాథాం జలిం
బింబితం ప్రేక్షంతో జయ లక్ష్మీవాసకమలం మన్యంతే విజ్ఞాని
నః। మన్యే వీరప్రతాపరుద్రవిభోర్జన్యేషు గృహీతుం పునః సృ
ష్టైరిపుజీవితాని విధేర్యాతస్య పీఠాంబుజం॥౩౨॥ ఉభయచి

సేత్యత్ర లక్ష్మీశబ్దస్య శిహావిధస్స ఇతి ప్రాకృతే హ్రస్వః- ఘెత్తుం ఉణో
ఇత్యత్ర తుం తవ్యక్త్వాసు గ్రహేరితి తుమున్ప్రత్యయే గ్రహేర్ఘెరాదేశే ఘె
త్తుమితిసిద్ధం- తస్యోత్తరపదేన సంధ్యభావః- పదయోస్సంధిర్వైకల్పిక
త్వాత్ - వీరపఆవేత్యత్ర వాసవ ఇతి సమాసే వికల్పాద్విత్వాభావః
జత్తస్సేతి వర్తమానాపదేశే నపరాసునైరిప్రాణసంగ్రహణలంపట
కమలభువః కమలోపవేశనావకాశాభావః ప్రతీయతే - అత్ర ప్రతాప
రుద్రఖడ్గప్రతిబింబితేరిపునృపాంజలౌ జయలక్ష్మీవాసకమలత్వమారో
తదపహ్నవేనార్థసిద్ధేన బ్రహ్మాసనకమలత్వప్రతిపాదనాదపహ్నవాలం
కారః- అత్రైవకవేరభినివేశాదస్యార్థచిత్రత్వం - వృత్త్యనుప్రాసస్య
గుణభావ ఏవేతి నాత్రోభయచిత్రత్వమితి భావః॥ ౩౨॥ ఉభయచి

ముదాహరతి॥ విద్యేతి ॥ అత్రోభయప్రకారేరక్షిని వెశాముభయచిత్రత్వ
మిత్యభిప్రాయేణాహ॥ అత్రేతి ॥ యద్యప్యేతత్పూర్వేనాలంకారశాస్త్రై
ర్నోదాహృతం - తథాప్యన్యతరప్రాధాన్యే నేతరభేదద్వయ వదుభయ
ప్రాధాన్యేనాప్యాపి సువచత్వాదవిరోధః - కించ - పాదాంబుజంభవ
తు వో విజయాయమంజుమంజీరశింజిత మనోహరమంబికాయా ఇత్యత్రో
పమానుప్రాసయోః కోప్యన్యతర పేక్షత్వేన సమప్రధానభావ యోస్సం
సృష్టిమంగీకుర్వాణైః ప్రాచీనైర్ద్వయోరపి తు భయ చిత్రమప్యంగీకృతమితిమన్త
వ్యం- నన్వేషూదాహరణేషుయథాయోగం విభావానుభావవిశేషకథనే
నశృంగారయోః పర్యవసానాత్ కథమధమత్వం- సత్యం- శబ్దార్థాలం
కారయో రేవకవివివక్షావిషయత్వాద్వ్యజ్యమానోపి రసాదివాచం ప్రత్ర
త్రం యథా ॥ విన్యాసముద్రేభువనైక భద్రే ప్రతాపరుద్రే
జతవైరిభద్రే । రణ ... ద్రే గ్ధృతశౌర్య ముద్రే కాంతేవప్ర
థ్వీరమతే సుభాద్రే ॥ అత్రోరు ప్రాసోప మాభ్యాంచి
త్రతా॥ ౩౩ ॥ ....*

అథధ్వనివిశేషాః

అథధ్వనివిశేషానుచ్యంతే ॥ అత్రధ్వనేస్తదుభాభిధామూ
లత్వేనావివక్షితవాచ్యవివక్షితాన్యపరవాచ్యాఖ్యౌప్రథమం
భేదౌ స్తః। అవివక్షితవాచ్యస్యార్థాంతరసంక్రమితాత్యంత
తిరస్కృతత్వభేదౌ ప్రసిద్ధౌ తే - తదుక్తం కావ్యాలోకే॥ రసభావాదివిషయవివక్షా
విరహేసతి । అలంకారనిబంధో యస్సచిత్రవిషయోమతఇతి ॥ ౩౩ ॥
ఏవం త్రివిధమపికావ్యం సామాన్యతోనిరూప్యతత్రోత్తమ కావ్యంప్రపం
చయితుంప్రతిజానీతే అథేతి॥ వక్ష్యంతే అత్రేతి ॥ అవివక్షితంవ్యంగ్యేన
గ్రాహితంవాచ్యంయత్రసోఽవివక్షితవాచ్యః - అన్యపరంవ్యంగ్యపరం
వాచ్యత్వస్యైవ రాజపురుష సేవన వద్వ్యంగ్య పరత్వేనైవ వివక్షితం
వక్షితాన్యపరంతథాభూతంవాచ్యంయత్రసవివక్షితాన్యపరవాచ్యః
త్రలక్షణామూలంచతుర్థావిభజతే- అవివక్షితేతి ॥ తత్రార్థాంతర
సంక్రమితవాచ్యేవాచ్యస్యోపపద్యమానత్వేపి తావతా సుపర్యాప్తాధ

హల్లక్షణామూలత్వం - అత్యంతతిరస్కృతవాచ్యే వాచ్యస్యానుపపన్నత్వాజ్జహల్లక్షణామూలత్వమితి వివేకః - సంక్రమితేతి । ణిచా వ్యంజనసహకారివర్గస్యాయం ప్రభావ ఇతి సూచ్యతే ॥ అభిధామూలం విభజతే - వివక్షితేతి ॥ సంలక్ష్యః స్ఫుటసంవేద్యః క్రమో వ్యంగ్యవ్యంజకయోర్యత్ర స సంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యః - యత్ర వ్యంజకస్య విభావాదేర్వ్యంగ్యస్య చ రసాదేస్సన్నపి క్రమో నిశితసూచ్యా శతపత్రపత్రశతవేధవదాశుభావిత్వాన్న లక్ష్యతే సోఽసంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యః ॥ తత్రాద్యస్య శబ్దార్థోభయశక్తిమూలత్వేన త్రైవిధ్యం సిద్ధవత్కృత్యాన్యస్య చతుర్ధా విభజతే - సంలక్ష్యేతి ॥ జాతిగుణాదిరూపోఽర్థో వస్తు - తదేవ విచ్ఛిత్తివిశేషయుక్తమలం

తిరస్కృతవాచ్యతయా ద్వివిధస్య వాక్యపదగతత్వేన ద్వైవిధ్యే చాతుర్విధ్యం । వివక్షితాన్యపరవాచ్యస్య సంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యాసంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యతయా ద్వౌ భేదౌ । సంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యే శబ్దశక్తిమూలే వస్త్వలంకారరూపతయా ద్వైవిధ్యే వాక్యపదగతత్వేన చాతుర్విధ్యం । అర్థశక్తిమూలే సంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యే అర్థస్య స్వతస్సంభవిత్వేన కవిప్రౌఢోక్తిసిద్ధత్వేన కవినిబంధకోక్తిసిద్ధత్వేన చ త్రైవిధ్యే త్రివిధస్య వస్త్వలంకారరూపతయా ద్వైవిధ్యే షడ్విధత్వం । షడ్విధస్యాపి వ్యంగ్యవ్యంజకతయా ద్వైవిధ్యే ద్వాదశవిధత్వం । ద్వాదశవిధస్యాపి ప్రబంధగతత్వేన వాక్యగతత్వేన పదగత

కారః ॥ ద్వితీయస్తు త్రింశత్ప్రకార ఇత్యాహ ॥ అర్థశక్తిమూల ఇత్యాదినా అర్థస్య మూలభూతస్య వ్యంజకస్యేత్యర్థః - యో న కేవలం సాహిత్యమాత్రసిద్ధః కింతు లోకేప్యౌచిత్యేన సంభావ్యతే - స స్వతస్సంభవీ - యః పునరసన్నపి లోకే కవినా ప్రతిభామాత్రేణ సంభావ్య సంపాద్యతే స కవిప్రౌఢోక్తిసిద్ధః - కవినిబద్ధవక్తృప్రౌఢోక్తిసిద్ధస్తు కవినిబద్ధోక్తిసిద్ధ ఇతి త్రయాణాం వివేకః - షడ్విధస్యేతి - వ్యంజకస్యేతి భావః - వ్యంగ్యవ్యంజకతయేతి - వ్యంగ్యయోః వస్త్వలంకారరూపయోః వ్యంజకతయేత్యర్థః - తథా చోక్తం కావ్యప్రకాశే అర్థశక్త్యుద్భవోఽప్యర్థో వ్యంజకస్సంభవీ స్వ

కః। ప్రౌఢోక్తిమాత్రాత్సిద్ధో వా కవేస్తేనోదితస్య వా ॥ వస్తు వాలంకృ
తిర్వేతి షడ్భేదోఽసౌ వ్యనక్తి యత్ । వస్త్వలంకారమథవా తేనాయం ద్వా
దశాత్మక ఇతి॥ హేమచంద్రస్తు ప్రౌఢోక్తిమంతరేణ స్వతస్సిద్ధస్యాప్యకిం
చిత్కరత్వాత్తత్సిద్ధత్వమేవ సర్వత్రేతి స్వతస్సంభవిత్వాదిభేదత్రయం
నాంగీచకార ॥ అనురణనేతి - ఘంటాదేః ప్రథమస్య నానంతరభావీ స్నిగ్ధ
స్స్వనోఽనురణనం తత్సాదృశ్యాత్సంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యస్త్రివిధోఽప్యనురణ
నధ్వనిరుచ్యతే - తత్ర - విచ్ఛిత్తిశోభినైకేన భూషణేనేవ భామినీ । పద
ద్యోత్యేన సుకవేర్ధ్వనినా భాతి భారతీతి ధ్వన్యాచార్యవచనాత్పదగతేఽప్య
పి రమ్యత్వమస్తీతి వేదితవ్యం ॥ తృతీయమాహ ఉభయశక్తీతి ॥ ఏకవిధ ఏ
వేతి- ప్రకారవైచిత్ర్యకల్పనస్య దుశ్శకత్వాదితి భావః - అనురణనధ్వనిభే

త్వేన చ త్రైవిధ్యే షట్త్రింశత్ప్రకారోఽర్థశక్తిమూలోఽనురణన
ధ్వనిః॥ ఉభయశక్తిమూలో వాక్యగతత్వేనైకవిధ ఏవ॥ ఏవం
సంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యధ్వనేరేకచత్వారింశద్భేదాః॥ అసంల
క్ష్యక్రమవ్యంగ్యో రసాదిధ్వనిః ప్రబంధవాక్యపదపదైకదేశ
రచనావర్ణగతత్వేన షడ్విధః ॥ ఏవం వివక్షితాన్యపరవాచ్యధ్వ
నేః సప్తచత్వారింశద్భేదాః । అవివక్షితవాచ్యభేదైశ్చతుర్భి
స్సహ ధ్వనేః ప్రథమం శుద్ధా ఏకపంచాశద్భేదాః ॥ తేషాం ప్ర

దాఁక్రోడీకృత్యాహ॥ ఏవమితి॥ ఏకశ్చ చత్వారింశచ్చ ఏకచత్వారింశది
తి ద్వంద్వః - సర్వో ద్వంద్వో విభాషయైకవద్భవతీత్యేకవద్భావః - లింగమశి
ష్యం లోకాశ్రయత్వాల్లింగస్యేతి భాష్యకారవచనాజ్జనపదాదిశబ్దవన్న
పుంసకత్వాభావః - నాపి భేద్యలింగత్వం - వింశత్యాదీనాం నవత్యంతానా
మమరకోశే - తాసు చానవతేః స్త్రియ ఇతి నియమేన స్త్రీలింగతాభిధానా
త్ - యద్వా ఏకోత్తరా చత్వారింశదితి మధ్యమపదలోపీ సమాసః - ఏవము
న్యత్రాపి ద్రష్టవ్యం॥ ద్వితీయమభిధామూలధ్వనిం విభజతే అసంలక్ష్యేతి॥
రసాదీనామానంత్యేన తద్భేదకల్పనస్యాశక్యత్వాత్తద్ద్యోతకప్రబంధాది
కృతో రసాదేష్షోఢా విభాగ ఇత్యాహ ప్రబంధేతి॥ సర్వానపి ధ్వనిభేదాన్
సంకలయ్యాహ ఏవమితి॥ శుద్ధాః ధ్వన్యంతరాసంబద్ధా ఇత్యర్థః॥ మిశ్రభే

శానాహ తేషామితి॥ తేషాంశుద్ధానామిత్యర్థః ॥ నను లక్షణామూలధ్వనే రభిధామూలధ్వనిసంబంధే యత్రైకో మిశ్రభేదః తత్రైవాభిధామూలధ్వనేర్లక్షణామూలధ్వనిసంబంధే భేదాంతరం భవిష్యతి ఏవమేకపంచాశతోపి భేదానాం విచార్యమాణే ఏకోత్తరశతషట్కాధిక సహస్రద్వయసంఖ్యాక (౨౬౦౧) మిశ్రభేదసంభవాదేకైకన్యూనతాశ్రయణేన ద ద్వింశత్యుత్తరశతత్రయాధిక సహస్రీ (౧౩౨౦) సంఖ్యావలంబనమయుక్తమితి చేత్సత్యం- భేదద్వయేపి తస్యాముభాసంబంధో ముష్యవాతేనేతిసంబంధిప్రతిసంబంధినోరుచ్చారణవ్యత్యాసమాత్రం న పునశ్చమత్కా

త్యేకమేకైకస్యైకైకేన సంబంధే ప్రథమభేదస్యైక పంచాశద్భేదాః। ద్వితీయస్య పంచాశద్భేదాః। తృతీయస్యైకోనపంచాశద్భేదాః। అనేన క్రమేణోత్తరోత్తరస్యైకైకభేదపరిత్యాగే షడ్వింశత్యుత్తరశతత్రయాధిక సహస్రసంఖ్యాకా మిశ్రభేదాః॥ అవివక్షితవాచ్యస్య వివక్షితాన్యపరవాచ్యసంబంధే యో భేదస్తస్మిన్నేవాంతర్భూతో వివక్షితాన్యపరవాచ్యస్యావివక్షితవాచ్యసంబంధే భేదో న పృథగ్భూతః। అనేనైవ క్రమేణ వస్తుధ్వనేరలంకారధ్వనిసంబంధభేదోప్యలంకారధ్వనేర్వస్తుధ్వనిసంబంధాన్న పృథగ్భూత ఇతి పూర్వపూర్వస్యోత్తరోత్తరసంబంధేపి కైకభేదన్యూనతా జ్ఞేయా। తస్యాపి మిశ్రణస్య త్రిరూపేణ సంకరేణైకరూపయా సంసృష్ట్యా చ పునశ్చతుర్ధా యోజనే చతురుత్తర శతత్రయాధికపంచసహస్రాణి భేదాః

రవి శేషః - అతస్తేషాం యథాయోగం మిథోంతర్భావపవేతి యుక్తమేవోక్తం॥ తదేతదాహ అవివక్షితవాచ్యస్యేతి ॥ విషయవ్యాప్త్యర్థం ధ్వస్యాంతరేష్వంతర్భావం దర్శయతి అనేనైవేతి॥ భూయోపి భాగమాహ తస్యాపీతి ॥ ధ్వన్యోస్సందేహాస్పదత్వే నానుగ్రాహ్యానుగ్రాహకభావే నైకవ్యంజకానుప్రవేశేన చ త్రిరూపేణేత్యర్థః - సంకరవత్సాపేక్షత్వాభావాత్సంసృష్టేరేకరూపత్వం ద్రష్టవ్యం ॥ ఫలితాం సంఖ్యామాహ చతురుత్తరేతి ॥ న్యూనాధిక సంఖ్యావ్యవచ్ఛేదార్థముక్తామేవ సంఖ్యాం సంకేత

ధావయా క్రోడీకృత్యాహ శుద్ధాఇతి ॥ అత్రాంక ప్రస్తారో వ్యుత్క్రమేణద్రష్టవ్యః- చంద్రఏకః- శరాఃపంచ (౫౧) ఋతవష్షట్- నేత్రేద్వే- అనలాస్త్రయః-ఇందురేకః॥ (౧౩౨౬) అబ్ధయశ్చత్వారః-ఖంశూన్యంబిందురిత్యర్థః- అగ్నయస్త్రయః- శరాఃపంచ (౫౩౦౪) తథ్హాకింనిమిత్తంకావ్యప్రకాశకారోంతర్భావయాతయామానపి కతిచనభేదాన్ సంగృహ్యచతురుత్తరచతుశ్శతీ యుతాయుత (౧౦౪౦౪) సంఖ్యాకాన్

శుద్ధాశ్చంద్రశరా (౫౧) మిశ్రాఋతు నేత్రాగ్నిలేందవః
(౧౩౨౬) ॥ సంసృష్టిసంకరాయాతా (౫౩౦౪) స్త్వబ్ధిఖాగ్నిశరాభిధాః॥ ౩౪॥ తత్రశుద్ధానామేకపంచాశద్భేదానాం నామధేయానికథ్యంతే ॥ ....*

పదగతార్థాంతరసంక్రమితావివక్షితవాచ్యధ్వనిః ౧.
వాక్యగతార్థాంతరసంక్రమితావివక్షితవాచ్యధ్వనిః ౨.
పదగతాత్యంతతిరస్కృతావివక్షితవాచ్యధ్వనిః ౩.
వాక్యగతాత్యంతతిరస్కృతావివక్షితవాచ్యధ్వనిః ౪.
పదగతశబ్దశక్తిమూలసంలక్ష్యక్రమవస్తుధ్వనిః ౫.
పదగతశబ్దశక్తిమూలసంలక్ష్యక్రమాలంకారధ్వనిః ౬.
వాక్యగతశబ్దశక్తిమూలసంలక్ష్యక్రమవస్తుధ్వనిః ౭.
వాక్యగతశబ్దశక్తిమూలసంలక్ష్యక్రమాలంకారధ్వనిః ౮.
పదగతస్వతస్సిద్ధార్థశక్తిమూలోవస్తునావస్తుధ్వనిః ౯.
పదగతస్వతస్సిద్ధార్థశక్తిమూలోవస్తునాలంకారధ్వనిః ౧౦.
పదగతస్వతస్సిద్ధార్థశక్తిమూలోలంకారేణాలంకారధ్వనిః.
పదగతస్వతస్సిద్ధార్థశక్తిమూలోలంకారేణవస్తుధ్వనిః ౧౨.

సంసృష్టిసంకరాయుక్తభేదానజీగణత్ - కోవేదకింవాతత్రనిమిత్తంతత్పునస్తఏవతత్రభవంతోవిదాంకుర్వంతు - అస్మాభిస్తుయుక్తియుక్తంవచోగ్రాహ్యం నతుపూరుషగౌరవాదితి న్యాయసరణి రనుసరణీయేతివిద్యానాథహృదయం॥ ౩౪॥ అథప్రతిపత్తిసౌకర్యార్థంశుద్ధభేదానాంప్రతిజ్ఞాపూర్వకంనామానికథయతి తత్రేతి॥ గతార్థమేతత్ ॥ ౩౫ ॥ అత్ర

వాక్యగతస్వతస్సిద్ధార్థశక్తిమూలోవస్తునావస్తుధ్వనిః ౧౩.
వాక్యగతస్వతస్సిద్ధార్థశక్తిమూలోవస్తునాలంకారధ్వనిః ౧౪.
వాక్యగతస్వతస్సిద్ధార్థశక్తిమూలోలంకారేణాలంకారధ్వనిః ౧౫.
వాక్యగతస్వతస్సిద్ధార్థశక్తిమూలోలంకారేణవస్తుధ్వనిః ౧౬.
ప్రబంధగతస్వతస్సిద్ధార్థశక్తిమూలోవస్తునావస్తుధ్వనిః ౧౭.
ప్రబంధగతస్వతస్సిద్ధార్థశక్తిమూలోవస్తునాలంకారధ్వనిః ౧౮.
ప్రంబంధగతస్వతస్సిద్ధార్థశక్తిమూలోలంకారేణాలంకారధ్వనిః ౧౯.
ప్రబంధగతస్వతస్సిద్ధార్థశక్తిమూలోలంకారేణవస్తుధ్వనిః ౨౦.
పదగతకవిప్రౌఢోక్తిసిద్ధార్థశక్తిమూలోవస్తునావస్తుధ్వనిః ౨౧.
పదగతకవిప్రౌఢోక్తిసిద్ధార్థశక్తిమూలోవస్తునాలంకారధ్వనిః ౨౨.
పదగతకవిప్రౌఢోక్తిసిద్ధార్థశక్తిమూలోలంకారేణాలంకారధ్వనిః ౨౩.
పదగతకవిప్రౌఢోక్తిసిద్ధార్థశక్తిమూలోలంకారేణవస్తుధ్వనిః ౨౪.
వాక్యగతకవిప్రౌఢోక్తిసిద్ధార్థశక్తిమూలోవస్తునావస్తుధ్వనిః ౨౫.
వాక్యగతకవిప్రౌఢోక్తిసిద్ధార్థశక్తిమూలోవస్తునాలంకారధ్వనిః ౨౬.
వాక్యగతకవిప్రౌఢోక్తిసిద్ధార్థశక్తిమూలోలంకారేణాలంకారధ్వనిః
వాక్యగతకవిప్రౌఢోక్తిసిద్ధార్థశక్తిమూలోలంకారేణవస్తుధ్వనిః ౨౮.
ప్రబంధగతకవిప్రౌఢోక్తిసిద్ధార్థశక్తిమూలోవస్తునావస్తుధ్వనిః ౨౯.
ప్రబంధగతకవిప్రౌఢోక్తిసిద్ధార్థశక్తిమూలోవస్తునాలంకారధ్వనిః ౩౦.
ప్రబంధగతకవిప్రౌఢోక్తిసిద్ధార్థశక్తిమూలోలంకారేణాలంకారధ్వనిః
ప్రబంధగతకవిప్రౌఢోక్తిసిద్ధార్థశక్తిమూలోలంకారేణవస్తుధ్వనిః ౩౨.
పదగతకవినిబద్ధోక్తిసిద్ధార్థశక్తిమూలోవస్తునావస్తుధ్వనిః ౩౩.
పదగతకవినిబద్ధోక్తిసిద్ధార్థశక్తిమూలోవస్తునాలంకారధ్వనిః ౩౪.
పదగతకవినిబద్ధోక్తిసిద్ధార్థశక్తిమూలోలంకారేణాలంకారధ్వనిః ౩౫.
పదగతకవినిబద్ధోక్తిసిద్ధార్థశక్తిమూలోలంకారేణవస్తుధ్వనిః ౩౬.
వాక్యగతకవినిబద్ధోక్తిసిద్ధార్థశక్తిమూలోవస్తునావస్తుధ్వనిః ౩౭.
వాక్యగతకవినిబద్ధోక్తిసిద్ధార్థశక్తిమూలోవస్తునాలంకారధ్వనిః ౩౮.
వాక్యగతకవినిబద్ధోక్తిసిద్ధార్థశక్తిమూలోలంకారేణాలంకారధ్వనిః ౩౯.

త్పర్యోదాహరణప్రశ్నే నేహ కుశలానాం భేదాంతరాణిసుఖోధా
న్యభిప్రాయేణాహ అత్రదిఙ్మాత్రమితి॥౩౫॥ ఉదాహరతి మూర్ధ్నానఇ
। అస్మాకాఅస్మదీయాః-యుష్మదస్మదోరన్యతరస్యాంఖఞ్చేత్యణ్ ప్రత్య
తస్మిన్నణిచేత్యస్మాకాదేశః - అతాస్మాకప్రకృత్యాస్మచ్ఛబ్దేనాస్మద

వాక్యగతకవినిబద్ధోక్తిసిద్ధార్థశక్తిమూలోలంకారేణవస్తుధ్వనిః
ప్రబన్ధగతకవినిబద్ధోక్తిసిద్ధార్థశక్తిమూలో వస్తునా వస్తుధ్వనిః
ప్రబన్ధగతకవినిబద్ధోక్తిసిద్ధార్థశక్తిమూలో వస్తునాలఙ్కారధ్వనిః
ప్రబన్ధగతకవినిబద్ధోక్తిసిద్ధార్థశక్తిమూలోలఙ్కారేణాలఙ్కారధ్వనిః
ప్రబన్ధగతకవినిబద్ధోక్తిసిద్ధార్థశక్తిమూలోలంకారేణవస్తుధ్వనిః
ప్రబంధగతాసంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యోరసాదిధ్వనిః ౪౫.
వాక్యగతాసంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యోరసాదిధ్వనిః ౪౬.
పదగతాసంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యోరసాదిధ్వనిః ౪౭.
పదైకదేశగతాసంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యోరసాదిధ్వనిః ౪౮.
రచనాగతాసంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యోరసాదిధ్వనిః ౪౯.
వర్ణగతాసంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యోరసాదిధ్వనిః ౫౦.
వాక్యగతోభయశక్తిమూలోరసాదిధ్వనిః ౫౧.

తత్రదిఙ్మాత్రముదాహ్రియతే ॥ ౩౫॥ అర్థాంతరసంక్రమితా వివక్షితవాచ్యధ్వనిర్యథా ॥ మూర్ధ్నానో యూయమాయ మాస్మాకాః కిమిత్యాన్నత్యమిచ్ఛథ । ఇతిప్రతాపరుద్రస్యప్రణతాః ప్రతిపార్థివాః ॥ అత్రఆస్మాకాఇతిసర్వదైన్యభూమయోఽవయం-తుచ్ఛానామస్మాకం సంబంధినోయూయ మిత్యర్థాంతరసంక్రమితావివక్షితవాచ్యతా ॥ ౩౬ ॥ అత్యంతతిరస్కృతవాచ్యోధ్వనిర్యథా ॥ విశదిమపిహితవియతోధవళిమపరిపూరితా

ర్థమహిమ్నైవ తావతానుపయోగాద్దైన్యవిశిష్టోస్మదర్థ స్సామాన్యవిశేష
భావసంబంధేనలక్ష్యతఇత్యాహ సర్వదైన్యేతి ॥ వ్యంగ్యంపునర్వైరరుద్ర
వైరిణాంవైనతేయసన్నిధానేవాతాశినామివవిక్రమవిముఖత్వమిత్యేత
దభిసంధాయాహ అత్రేతి॥ ౩౬॥ విశదిమేతి॥ అత్రవిశదిమధవళిమ్నో

ర్విషయభేదాన్మిథోనపౌనరుక్త్యం- అనయోర్విషయద్విలేపనదిగంతపరిపూరణవిధానార్థత్వేనానువాద్యత్వాద్విధేయేనగౌరాఇత్యనేనాపిన పౌనరుక్త్యమితివిజ్ఞేయం - అత్రవిలిప్తపదంమూర్త్యుచితస్య విలేపనస్యామూర్తేవియత్యనుపపద్యమానత్వాత్స్వార్థపరిత్యాగేనోపరంజనాతిశయంకార్యకారణభావసంబంధేనలక్షయదాకాశే ప్రకాశాధిక్యంవ్యనక్తీత్యభిప్రాయేణాహ అత్రేతి॥ అనేనైవేతి- వాక్యగతత్వమేవాత్ర భేదకమితిభావః- అత్రజహదజహల్లక్షణయోర్వస్తుమాత్రంవ్యంగ్యం - తచ్చశబ్దైకవ్యాపారాద్వ్యంజనాదేవ - అన్యథాలక్షణాయాఅపవానుపాదేయత్వప్రసంగాదితిద్రష్టవ్యం-తదుక్తంకావ్యప్రకాశే-యస్యప్రతీతిమాధా

ఖిలాశాంతాః। విహరంతియశఃపూరాగౌరాశ్శ్రీకాకతీంద్రస్య॥ అత్రవిశదిమవిలిప్తవియతఇత్యత్యంతతిరస్కృతవాచ్యత్వం॥అనేనైవక్రమేణవాక్యగతత్వేనాప్యుదాహార్యం॥౩౭॥

అథార్థశక్తిమూలోవస్తునావస్తుధ్వనిర్యథా॥అబ్జానృతూన్వినామాసాన్శుక్లపక్షాన్వినాపిధీః। రాత్రీర్వినాపికాంతుం తేకాకతీయరిపుస్త్రియః॥ అత్రఋతుప్రభృతీనాంకామోద్దీపకత్వాత్తదభావోరిపుస్త్రీభిరాకాంత్యత ఇతిప్రతీయతే॥ తేనతాసాంప్రియవియోగరూపంవస్తువ్యజ్యతే॥ అనేనప్రతాపరుద్రస్యసర్వేశత్రవోనిహతా ఇతివాచ్యాదతిశయః। త

తుంలక్షణాసముపాస్యతే। ఫలేశబ్దైకగమ్యేత్ర వ్యంజనాన్నాపరాక్రియేతి॥ ౩౭ ॥ శబ్దశక్తిమూలాపేక్షయాభేదబాహుళ్యేనబహువక్తవ్యత్వాదర్థశక్తిమూలానాదావుదాహర్తుమాహ అథేతి ॥ అబ్జానితి॥ అత్రఋత్వాద్యభావాకాంక్షాయావాచ్యత్వేపి తస్యాః కామోద్దీపకత్వహేతుకత్వంవ్యంగ్యమేవేత్యభిప్రాయేణాహ అత్రేతి ॥ తస్యవ్యంగ్యమాహ-తేనేతి॥ తేనానంతరోక్తవ్యంగ్యేనేత్యర్థః॥ తస్యాపివ్యంగ్యమాహ - అనేనేతి- ప్రియవియోగేనేత్యర్థః- వ్యజ్యతఇత్యనుషజ్యతే-ఏవముత్తరోత్తరవ్యంగ్యఏవకవిసంరంభవిశ్రాంతేస్తస్య వాచ్యాదుత్కర్షాయేనాస్యధ్వనివ్యపదేశఇత్యాహ- ఇతివాచ్యాదితి॥ కించప్రథమకక్ష్యాయాంప్రతీయ

మానస్య ఋత్వాద్యభావాకాంక్షాలక్షణస్య వస్తునో వ్యంజకవస్తుత్వేఽపి ధ్యాత్తేఽవిధ్యమిత్యాహ తథేత్యాదినా ॥ ౩౮॥ దృష్ట్వేతి ॥ అత్ర కీర్త్యా శంభుప్రభృతీనాం నివాసాకాంక్షాదిలక్షణేన వస్తునా తేషాం యథాక్రమం కైలాసక్షీరోదమందాకినీచంద్రాభ్రమాతంగభ్రాంతిరూపో భ్రాంతిమదలంకారో వ్యజ్యతే॥ తదేతదాహ అత్ర హరస్యేతి॥ అత్ర వ్యంగ్యస్య ప్రాధాన్యేనాలంకార్యత్వేఽపి బ్రాహ్మణశ్రమణన్యాయేన ప్రత్యభిజ్ఞా

ధా ప్రియవిరహవిధురాశ్చ తు స్త్రియః కతిపయవత్సరాన్ జీవితాశయా ప్రథమమృతూనామభావం వాంఛంతి- అనంతరం తానపి గమయితుమశక్తాః కతిపయమాసేషు ప్రాణాన్ధారయితుముద్యుక్తాః జ్యోత్స్నావతాం పక్షాణాం వినాశం వాంఛంతి అనంతరం మాసానప్యపనేతుమపారయంత్యః కతిపయతిథిషు జీవితాశయా రాత్రీణామసృష్టిమభిలషంతీతి బహువస్తు వస్తునా వ్యజ్యతే॥ ౩౮॥ వస్తునాలంకారధ్వనిర్యథా ॥ దృష్ట్వా కాకతీవీరరుద్రనృపతేః కీర్త్తిం జగద్వ్యాపినీం వస్తుం వాంఛతి శంభురత్ర శయితుం లక్ష్మీపతిః కాంక్షతి । స్నాతుం ధావతి దివ్యతాపసగణః సంవర్ద్ధితుం వార్ధయశ్చేష్టంతే సవిలాసమభ్రమురపి స్ప్రష్టుం శనైరీహతే॥ అత్ర హరస్య కైలాసభ్రాంతిర్హరేః క్షీరార్ణవభ్రాంతిరితి భ్రాంతిమదలంకారో వ్యజ్యతే॥ ౩౯॥ అలంకారేణ వస్తుధ్వనిర్యథా॥ ప్రతాపరుద్రస్య రణైకకృపాణః సద్యస్సముద్యద్రుధిరారుణశ్రీః। ఆలంబతే రోషకషాయితస్య కాలీకటాక్షస్య విజృంభితాని॥ అత్రాలంబత ఇతి నిదర్శనాలంకారేణ సకలరిపుక్షయః క్షణాత్కృత ఇతి వస్తు వ్యజ్యతే॥ ౪౦॥ అలం

నబలాదలంకారవ్యపదేశో న విరుధ్యతే - ఏవమన్యత్రాప్యలంకారధ్వనావేదితవ్యం॥ ౩౯॥ ప్రతాపేతి॥ కషాయితస్యాగుణీకృతస్య - అత్ర కృపాణస్య చండికాకటాక్షవిజృంభితాలంబనాసంభవాద్విజృంభితానీవ విజృంభితానీతి సాదృశ్యాక్షేపాదసంభవద్వస్తుసంబంధరూపో నిదర్శనాలంకారః॥ ౪౦॥ కాకతీమేతి॥ పూర్వవన్నిదర్శనాలంకారః-అనానుగుణ్యరూప ఇతి

ఆధారస్యనభసోల్పత్వాదాధేయస్య యశసోధికత్వాచ్చేతిభావః॥ తచ్చ వ్యజ్యతఇత్యాహ ఆశ్రయస్యేతి ॥ ఏషస్వతస్సిద్ధేతి - వ్యంజకస్యలోకసిద్ధార్థత్వాదితిభావః ॥ ౭౧ ॥ అథకవిప్రౌఢోక్తిసిద్ధార్థశక్తిమూలేషువస్తునావస్తుధ్వనిముదాహరతి శ్రావంశ్రావమితి ॥ శ్రావంశ్రావంపునఃపునశ్శ్రుత్వేత్యర్థః- ఆభీక్ష్ణ్యేణములినిత్యవీప్సయోరితిద్విర్భావః- ఖురళీర్మల్లాదిసాధనశాలా- తత్రవిహారతఃక్రీడతః- కార్తికేయస్యకృత్తికాపత్యస్యస్కందస్య - ఇషుణాశరేణజాతంయచ్ఛిద్రంతస్యఛద్మనావ్యాజేనయాశ్రవణపదవీబహిర్నిర్గతంబాణరంధ్రమేవశ్రవణసరణిర్బభూ

శారేణాలంకారధ్వనిర్యథా॥ కాకతీయనభోః కీర్తిపుండరీకేవిజృంభితే । ధత్తేమధుకరక్రీడాంతమాలశ్యామలంనభః ॥ అత్రకీర్తిపుండరీకే నభోభ్రమరక్రీడాంధత్తఇతి నిదర్శనాలంకారేణాశ్రయాశ్రయిణోరనానుగుణ్య రూపోధికాలంకారో వ్యజ్యతే॥ ఆశ్రయస్యకీర్తిపుండరీకస్యవైపుల్యంభ్రమరసాదృశ్యప్రతిపాదనేనాల్పత్వంనభసఃప్రతీయతే। ఏషస్వతస్సిద్ధార్థశక్తిమూలత్వం॥ ౭౧ ॥ అథకవిప్రౌఢోక్తిసిద్ధార్థశక్తిమూలోవస్తునావస్తుధ్వనిర్యథా ॥ శ్రావంశ్రావంఖురళీవిహరతాకార్తికేయేషుజాతచ్ఛిద్రచ్ఛద్మశ్రవణపదవీ చారిణీం చారణౌఘైః । శశ్వద్గీతాంభువనమహితాంకాకతీంద్రస్యకీర్తింక్రౌంచక్ష్మాభృద్భవతి మహతో విస్మయాన్నిశ్చలాంగః॥ అత్ర ప్రతాపరుద్రస్యకీర్తిఃస్థావరాణామపివిస్మయకారిణీతివ

వేతిభావః- తత్రచరతితాచ్ఛీల్యేనతాంతథోక్తాం- పురాకిలకార్తికేయః ఖురళీవిహారణవేళాయాంవరశరావస్పర్ధయాక్రౌంచగిరిం దదారేతి ప్రసిద్ధిః - భువనానాంమహితాంపూజ్యమానామితి శేషషష్ఠ్యానిష్ఠాంతే నసమాసః - అతఏవ- క్తేనచపూజాయామిత్యాదిషుకారకషష్ఠ్యాఏవసమాసనిషేధఇతిహరదత్తః - అత్రక్రౌంచాద్రేర్నిశ్చలాంగత్వే విస్మయాదివేతిహేతోరుత్ప్రేక్షణాదుత్ప్రేక్షాలంకారో వ్యంజకాప్రయోగాద్గమ్యః- ఏవమలంకారేసత్యపిక్రౌంచక్ష్మాభృదివస్థైర్యవత్స్థావరాణా

నపివిస్మయకారిణీకీ ర్తిరితివస్తువ్యన క్తి- నపునరలంకారభాగః- అతోవస్తు
నావస్తుధ్వనేరేవేదముదాహరణం॥ ౪౨॥ వీరరుద్రేతి ॥ నిగదవ్యాఖ్యాన
మేతత్॥ ౪౩॥ ఓసరఉతి ॥ తోఽదవాపోతాఇత్యపశబ్దస్యైకారః- భ

స్తువ్యజ్యతే॥౪౨॥ వస్తునాలంకారధ్వనిర్యథా ॥ వీరరుద్రభ
టాన్దృష్ట్వా జయలక్ష్మీవృతా౯ రణే । కర్ణంత్యరివధూకేశా
నాఽనేకంటకిద్రుమాః॥ అత్రజయలక్ష్మీసమాలింగితా౯వీ
రరుద్రభటా౯దృష్ట్వా సమదనాఇవ కంటకిద్రుమాశ్శత్రువ
ధూకేశాన్కర్షంతీ వేత్యుత్ప్రేక్షావ్యజ్యతే ॥ ౪౩॥ అలంకా
రేణవస్తుధ్వనిర్యథా ॥ ఓసరఇసహీహిసమంళజ్జావహలుఅవి
సిఢిళమాణావి। అప్పగ్గహణభయేణవ్వసవిహగఏమణోహరే
దఇఏ ॥ ఛాయా ॥ అపసరతి సఖీభి స్సమంలజ్జావధ్వాశ్శిథి
లమానాయాః । ఆత్మగ్రహణభయేనేవ సవిధగతేమనోహ
రేదయితే ॥ అతోత్ప్రేక్షయాలింగనరూపంవస్తువ్యజ్యతే॥
౪౪ ॥ అలంకారేణాలంకారధ్వనిర్యథా॥అభయంయాచమా
నానాంకాకతీయేంద్రవిద్విషాం। రక్షాంనాంగీకరోతీవవనం
శాఖాగ్రకంపనైః॥ అత్ర నాంగీకరోతీ వేత్యుత్ప్రేక్షయాప్ర
తాపరుద్రశత్రుభ్యోరక్షణం.కర్తుం వనమపిబిభేతీ వేత్యుత్ప్రే
క్షావ్యజ్యతే॥ ౪౫ ॥ కవినిబద్ధవక్తృప్రౌఢోక్తిసిద్ధార్థశక్తి
మూలోవస్తునావస్తుధ్వనిర్యథా ॥ జహరహవాహోదుఅ
జ్జాణరణాహక రేహిగత్థిణంసనిణో । జంతామొకడక్ఖౌళాఽ
అణత్తాతంమసీకాదుం ॥ ఛాయా ॥ యథాతథావాభవత్వా
ర్యానరనాథకురరత్నంశశినః । యత్తయాకటాక్షైలాఽ
ఆజ్ఞప్తాతంమషీకర్తుం ॥ అత్రవీరహేతురాఆర్యాచంద్రికా

మేణవేత్యత్ర - ఇవస్యపివమివతివద్వాఇతీవశబ్దస్యకేవలోవకారోఽహా
ఽాత్ప్రేక్షావ్యంజకః॥౪౪ ॥ అభయమితి ॥ అత్రక్రియోత్ప్రేక్షయో
[illegible]ంగ్యవ్యంజకభావఇత్యాహ॥అతేతి॥ [illegible] అత్రకవినిబద్ధవక్తృప్రౌ
[illegible] సిద్ధార్థేషువస్తునావస్తు- అత్రశ్యామారహతహవేతి ॥ నవాచ్య

హోడాతాదావితిహ్రస్వః ॥ విలంబితాగమనం ప్రియం ప్రతివిదగ్ధదూ
వచనమేతత్ ॥ ౪౬॥ కస్త్వమితి ॥ అత్ర ప్రథమార్ధేలోకాలోకపీఠరుద్ర
యశసోః ప్రశ్నోత్తరవాక్యానిచత్వారి - ద్వితీయార్ధమేకంలోకాలో
వాక్యం- మత్సుహృదితి - ఉభయోరేకజన్యత్వాదితిభావః- మేసుహృ
తిక్వచిదపపాఠో లేఖకదోషాత్ - యుష్మదస్మదాదేశానాం పదాగ్వ
త్వనియమాత్ - అత్ర తువాక్యాదిత్వేనతదభావాదితి- అతఏవోక్తం-స

మసహమానారోషోజ్జ్వలితయా కటాక్షోల్కయాచంద్రం
మషీకరోతిసరసీరుహిణీ ఇత్యనేనవస్తునా ఇతఃపరంసాజీవితం
ధారయితుమశక్తాఽధునైవ త్వయా సమాగంతవ్యమితి వస్తు
వ్యజ్యతే॥ ౪౭॥ వస్తునాలంకారధ్వనిర్యథా ॥ కస్త్వంశుభ్రా
ఖిలాంగశ్చరసినయశో వీరరుద్రస్యవర్తే కోయంతే దివ్యదే
హస్స్ఫురతిపరిసరేమత్సుహృత్తత్ప్రతాపః। ప్రచ్ఛాద్యాలం
స్ఫురద్భిఃకుముదసరసిజైఃఖ్యాపితం* వస్స్వరూపంసోమార్గా
స్వాగతంవామవధిగిరిరహంకల్పితోనిస్తమస్కః ॥ అత్ర ప్ర
తాపరుద్రయశః ప్రతాపయోః స్వామార్కసా దృశ్యప్రతీతే
రుపమావ్యజ్యతే ॥ ౪౮ ॥ అలంకారేణాలంకారధ్వనిర్యథా॥
ఉవహాహలావహుఆఏ తహఆరూఢోవిణిబ్భరోమాణో । ణి
వఇసమాఅమసంభమ సంజాఅభఓవ్వఓసరఇ॥ ఛాయా ॥
పశ్యతహాలావధ్వాస్తథా రూఢోపి నిర్భరోమానః । నృపతిస
మాగమసంభ్రమసంజాతభయఇవాపసరతి ॥ అత్రోత్ప్రే
మానవాక్యేనిఘాతయుష్మదస్మదాదేశావక్తవ్యాఇతి ॥ ప్రచ్ఛాద్యాలమి
తి-నప్రచ్ఛాదనీయమిత్యర్థః- అలంఖల్వోరితిక్త్వాప్రత్యయేల్యబాదేశః-
ఖ్యాపితంవఇత్యత్రద్విత్వేభిధేయోపఇతిపాక్షికంబహువచనం - యుష్మది
గురావేకేషామితిజయాదిత్యవచనాత్ - నిస్తమస్కో-బాహ్యాభ్యాగేపీతి
భావః ॥౪౭॥ ఉవహేతి పశ్యతేత్యర్థేవ్యయం- హాలేతిచ సఖ్యాహ్వానే-
వాసఖ్యామామిహాలాస్యాల్లేతి ॥ భఓవ్వేత్యత్రమివపివవిఅవవ్వాఇవార్థ

*ఖ్యాపితంవా- ఇసత్యపికాశింపాఠాంతరం

తీవార్థైద్విత్వం ప్రాప్తావకారః ॥ విభావనాలంకారఇతి-అకారణకార్యో త్పత్తిస్తల్లక్షణత్వాదితిభావః ॥ ౪౮ ॥ అప్రాప్యేతి । శ్యామాయావనవతీ పత్రవిరహపాండిమ్నః కీర్తిసేనాహేతుకత్వముత్ప్రేక్ష్యతే ॥ ౪౯ ॥ అవ శిష్టా అర్థశక్తిమూలాఅన్యత్రపవ్రద్రష్టవ్యాఇత్యాహ ఎవమితి ॥ అత్రాపిను క్తౌహేతుమాహ విస్తరేతి ॥ ఉక్తోదాహరణావహితచేతసా ముదాహర ణాంతరావగమస్య సులభత్వాత్పున స్తదుపాదానం గ్రంధగౌరవమే.

తుయాప్రియప్రార్థనాం వినైవ మానినీమనః ప్రసన్నమితివి భావనాలంకారోవ్యజ్యతే ॥ ౪౮ ॥ అలంకారేణవస్తునోయథా థా॥ అప్రాప్యసేవావసరంనాథకాంతావృతస్యతే । త్వ త్కీర్తింసేవమానేవశ్యామాసర్వాంగపాండురా ॥ అత్రసే వమానేవేత్యుత్ప్రేక్షయాసర్వథాస్వకార్యత్వాదిరూపంవ స్తువ్యజ్యతే ॥ ౪౯ ॥ ఏవంప్రబంధాదిగతత్వేనయుగాసంభవ ముదాహరణానిద్రష్టవ్యాని-విస్తరభయాదిహానోక్తాని ॥ ౫౦ ॥

అథశబ్దశక్తిమూలధ్వనిః ॥ సచవస్త్వలంకారమూలత్వేనద్వి విధః॥తథాచోక్తం॥ అలంకారోథవస్త్వేవశబ్దాద్యత్రావభా సతే। ప్రధానత్వేనసజ్ఞేయశ్శబ్దశక్త్యుద్భవోద్విధేతి ॥ ౫౧ ॥

తత్రాలంకారధ్వనిర్యథా ॥ ఏసోసచ్చంరాఅరోసామాఖుతు మంసమాఅమోదోణ్ణం।కింఉణణప్పదోసకహాదీసఇఎదంఖుఅ చ్ఛరిఅం॥ఛాయా॥ఏషసత్యంరాజాశ్యామాఖలుత్వంసమాగ మోద్వయోః॥కింపునర్నప్రదోషకథాదృశ్యతేఏతత్ఖల్వా

వావహేటతిశబ్దప్రపంచపరంవిస్తరశబ్దంప్రయుంజానస్యహృదయం- ప్ర థనేవావశబ్దఇత్యుత్ప్రేక్షోత్థాదప్రత్యయః -సతుశబ్దస్యవిస్తరఇత్యాకా రః ॥ ౫౦ ॥శబ్దశక్తిమూలధ్వనే [illegible] ధ్వ్యవృగ్ధసంవాదమాహతథాచో క్తమితి ॥ యద్యప్యలంకారోపివస్త్వే [illegible] లంకారోపిచిత్రంవస్తు- ఇతరస్తుశుద్ధమితిప్రతిపాదయితుంవస్తే [illegible] రః॥ ౫౧ ॥ ఏసోఇతి॥ నాయికాంప్రతిసఖీవాక్యమేతత్ - స [illegible] యుజ్యతఇతి శేషః- ప్రదోషోదోషఃకాలవిశేషశ్చ - అత్రశ్యామారాజశబ్దవాచ్యయోఃకాం

తాన్నృపయోః ప్రకృతయోరప్రకృతనిశాచంద్రాభేదాధ్యవసాయేనప్రా ప్తస్య ప్రదోషస్య కాలవిశేషలక్షణస్య ప్రతిషేధేనవిరోధః ప్రతీయతే- తద్ద్యోతకమాశ్చర్యపదం- పరిహారస్తుదోషనిషేధాదితివిరోధాభాసోలంకారః ॥ వ్యంగ్యంవివినక్తి అత్రేతి॥ అనేకార్థపదగుంభనమహిమ్నైకమేవార్థాంతరంవివక్షితమేవప్రతీయతే- తస్యాసంబద్ధత్వపరిహారాయప్రకృతేనౌపమ్యంకల్పనీయం - తేనవ్యంగ్యస్యోపమాలంకారస్య శ్లిష్టశబ్దాన్వయవ్యతిరేకానువిధాయిత్వాచ్ఛబ్దశక్తిమూలత్వమితిభావః ॥ ౫౨ ॥ కాంతారేతి॥హితాదాప్తాదితోస్మాన్మత్తఇత్యర్థః- (హితార్థినఇతిపాఠాంతరం)

శ్చర్యం ॥ అత్ర ప్రకరణేనకాంతానృపవాచకాభ్యాంశ్యామారాజశబ్దాభ్యాంనిశాచంద్రప్రతీతేరుపమావ్యజ్యతే॥౫౨॥వస్తుధ్వనిర్యథా॥ కాంతారవాససంతప్తాస్సంశృణుధ్వంహితాదితః। కురుధ్వమధునారాజపాదసేవాంనరేశ్వరాః ॥ అత్ర రాజపాదసేవామితిశబ్దశక్త్యాప్రకృతస్య ప్రతాపరుద్రస్య ప్రతీతిః ప్రకరణాజ్జాయతే।అనేనప్రతాపరుద్రస్యసేవాకర్తవ్యా కిమరణ్యవాసేనసంతప్తాఇతివస్తువ్యజ్యతే॥౫౩ ॥ఉభయశక్తిమూలధ్వనిర్యథా॥ జిష్ణురేషభుజస్తంభజృంభమాణాద్భుతాయుధః।ముంచంతుక్ష్మాభృతస్సర్వేనిజపక్షవిజృంభితం॥ అత్ర క్ష్మాభృతో నిజపక్షవిజృంభితం ముంచంతు జిష్ణురేషఇత్యత్ర శబ్దశక్తిమూలతా - భుజస్తంభజృంభమాణాద్భుతాయుధఇ

సంశృణుధ్వమిత్యత్రకర్మణో హితోపదేశస్యావివక్షితత్వాదకర్మకత్వం తదుక్తం॥ధాతోరర్థాంతరేవృత్తేర్ధాత్వర్థేనోపసంగ్రహాత్। ప్రసిద్ధేరవివక్షాతఃకర్మణోకర్మికాక్రియేతి - అతఏవ సమోగమ్యృచ్ఛిత్యాదినాఆత్మనేపదం ॥ అత్ర ప్రకరణానుగృహీతస్యరాజపదస్యమహిమ్నాప్రతాపరుద్రసేవాకర్తవ్యానైవందుఃఖమనుభవితవ్యమితివస్తువ్యజ్యతఇత్యాహ అత్రేతి॥౫౩॥ జిష్ణురితి॥జిష్ణుర్జయశీలఇంద్రశ్చ-అద్భుతాయుధంఖడ్గాదికంవజ్రాయుధంచ- క్ష్మాభృతోరాజానఃపర్వతాశ్చ - పక్షాబలానిగరుతశ్చ॥ శబ్దశక్తిమూలతేతి-శబ్దపరివృత్తిసహిష్ణుత్వాభావాదితిభావః:-

అర్థశక్తిమూలతేతి - తత్సహిష్ణుత్వాదితి భావః - అయంతు వాక్యగత ఏవ॥
౪౮.॥ అసంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యస్యరసాదిధ్వనిత్వే సమ్మతిమాహ రసభా
వేతి॥ తదాభాసారసభావాభాసాః ఆదిగ్రహణేన భావోదయభావసంధి
భావశబలత్వానిగృహ్యంతే - అక్రమః అసంలక్ష్యక్రమ ఇత్యర్థః - నచా
త్ర రసవదాద్యలంకారశంకాకార్యేత్యాహ భిన్న ఇతి ॥ తత్ర హేతుమా
హ అలంకార్యతయేతి - ప్రధానతయేత్యర్థః - రసాదీనామంగభావ ఏవా
లంకారత్వాత్ - తదుక్తం - ప్రధానేన్యత్ర వాక్యార్థే యత్రాంగంతు ర
సాదయః। కావ్యేతస్మిన్నలంకారో రసాదిరితి మే మతిరితి ॥ ఉదాహరణము

త్యతార్థశక్తిమూలతా॥ ౪౮ ॥ అసంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యోర
సాదిధ్వనిః ॥ తథాచోక్తం శృంగారతిలకే ॥ రసభావతదాభా
సభావశాంత్యాదిరక్రమః । భిన్నోరసాద్యలంకారాదలంకా
ర్యతయాస్థిత ఇతి ॥ రసభావోదాహరణంతత్స్వరూపనిరూ
పణప్రపంచోరసప్రకరణేభవిష్యతి ॥ ౪౯ ॥ గుణీభూతవ్యం

⸻ గుణీభూతవ్యంగ్యమష్టవిధంనిరూప్యతే. ⸻

గ్యంమధ్యమం కావ్యమష్టవిధం । తథాచోక్తంకావ్యప్రకా
శే ॥ అగూఢమపరస్యాంగంవాచ్యసిద్ధ్యంగమస్ఫుటం ॥ సం
దిగ్ధతుల్యప్రాధాన్యేకాక్వాక్షిప్తమసుందరమితి ॥ కామినీ
కుచకలశవద్గూఢస్యైవచమత్కారకారిత్వాదగూఢవ్యంగ్యం
మధ్యమం కావ్యం ॥ ౫౦ ॥ యథా॥ ఔన్నత్యంయదివర్ణ్య
తేశిఖరిణః క్రుధ్యంతినీచైఃకృతాగాంభీర్యంయదికీర్త్యతే జల

స్తత్రభవిష్యతీత్యాహ రసేతి ॥ ౪౯ ॥ అథమధ్యమకావ్యస్యోక్తలక్ష
ణత్వాద్విభాగమాహ గుణీభూతేతి ॥ సంవాదవ్యాజేనోద్దిశతి అగూఢ
మిత్యాదినా ॥ గూఢస్యైవేతి- సర్వముభ్యర్హితంద్రవ్యంప్రచ్ఛాదనమపే
క్షత ఇతిన్యాయాదితిభావః-వ్యంగ్యస్యద్రుతప్రతీతావగూఢత్వం - మధ్య
ప్రతీతౌగూఢత్వం-విలంబితప్రతీతావస్ఫుటత్వం - తతార్థ్యంతయోర్మ
ధ్యమత్వంమధ్యమస్యోత్తమత్వంచేతివివేకః॥ ౫౦॥ అగూఢముదాహరతి॥
ఔన్నత్యమితి ॥ వామనీకృతవింధ్యాచలస్య చులుకీకృతసింధుసలిలస్య కుం

ఘసంభవఇతిమహతీప్రథా - అతోఽగస్త్యస్మీత్యనేనశైలసముద్రేభ్యోన బిభేమీతివ్యంగ్యస్యవాచ్యాయమానత్వాదగూఢమిత్యాహఅత్రేతి ॥౫౭॥ అపరస్యాంగమితి॥అనయోర్వివక్షితావర్థౌక్రమేణాహ యత్రేతి॥ అత్ర ప్రథమాదిశబ్దేనభావాదయోవాక్యార్థీభూతోవాచ్యశ్చగృహ్యంతే- ద్వితీయాదిశబ్దేనచభావాదయోఽనురణనంచగృహ్యంతే - తేనయత్రాంగినోరసభావాదేర్వాచ్యస్యవా రసభావాదిరనురణనంవాంగత్వేన నిబధ్యతేతదపరాంగమిత్యర్థః ॥ ఉదాహరతి వీతవ్రీడమితి॥ఏకత్రోత్క్రోశనాదన్యత్రాలాపాచ్ఛమానత్యాగః - వైస్వర్యం గద్గదభాషిత్వం -

ధయఃక్షుభ్యంతిగాఢీకృతాః। తత్త్వాంవర్ణయితుంబిభేమియద్
దివాజాతోఽస్మ్యగస్త్యస్థితస్త్వత్పార్శ్వేగుణరత్నరోహ
ణగిరేశ్రీవీరరుద్రప్రభో ॥ అత్రయదివాజాతోఽస్మ్యగస్త్య
స్థితఇత్యనేనజలనిధిపర్వతేభ్యోనబిభేమీతివ్యంగ్యమత్రా
గూఢం ॥౫౭॥ అపరస్యాంగంయత్రరసాదేరసాదిరంగంతద
పిగుణీభూతవ్యంగ్యమేవ॥యథా॥ వీతవ్రీడముపాస్తమానము
దయద్వైస్వర్య మావిష్కృతంస్వేదంనిర్భరగాత్రవేపథుమిళ
న్మూర్ఛంగళద్బాష్పకం । సంజాతప్రళయంచ కాకతిమ
హీనాథస్మరోద్వేజితాభూపాశైలగుహాసు యాంతివిజనం
భీత్యాసమాలింగితాః॥ అత్రశృంగారస్యభయరసాంగత్వం
౫౮ ॥ వాచ్యసిద్ధ్యంగంయథా॥ కరాళఃకాకతీంద్రస్యకర

మూర్ఛాశూన్యేంద్రియత్వం- ప్రళయోనష్టచేష్టతా- శైలగుహాస్విత్యత్రాపిశబ్దోఽనుక్తోఽపిసామర్థ్యాల్లభ్యతే - అతస్తత్రాపివిజనంకంచనకోణప్రాంతంప్రవిశంతీతిభావః - అత్రప్రస్తుతవిశేషణసామ్యాదప్రస్తుతనాయకధర్మప్రతీతేస్సమాసోక్తిః -అతోఽన్యపోషకత్వే నాంగస్యాపిశృంగారస్యవర్ణ్యమానత్వేన ప్రాధాన్యాత్తద్వశేన గుణీభూతవ్యంగ్యమిత్యేవవ్యపదేశోనపునరంగీభూతభయానకరసాపేక్షయాధ్వనిరితి - అతఏవోక్తంకావ్యప్రకాశే- క్వచిత్తేనచిద్వ్యవహారఇతి - ఏవమపరాంగాంతరముదాహార్యం ॥ ౫౮ ॥ తృతీయంభేదమాహ వాచ్యేతి ॥ వాచ్య

స్యసిద్ధేరుత్పత్తేరంగమితివ్యుత్పత్త్యైవ స్వతస్సిద్ధస్య వాచ్యస్యోపోద్బల కాదపరాంగాదస్య భేదోఽనర్పితఇతి వేదితవ్యం ॥ ఉదాహరతి కరాళఇతి ॥ అత్రజలధారావ్యంగ్యాపి అభిధాయాః ప్రకరణాద్యుద్గధారాయామేవ నియంత్రణాదితిభావః- అతఏవనశ్లేషఇత్యుక్తం - వాహిన్యాః కాకతీంద్రస్యేత్యేతద్వ్యాఖ్యానావసరే - రూపకస్యసిద్ధికృదితియతోరూపకంస్వనిర్వాహాయ ప్రతీయమానజలధారామపేక్షతే - అన్యథా కరవాలపవనవాంబుదః - కరవాలోనవాంబుదఇవేతివారూపకోపమితసమాసయోస్సందేహస్స్యాత్ - నచాత్ర ప్రయుజ్యమానస్య కరాళత్వస్యోపమితస

వాలనవాంబుదః। ధారయాశమయత్యగ్రంప్రతాపజ్వలనం ద్విషాం॥అత్రజలధారావ్యంగ్యా - సా చకరవాలనవాంబుద ఇత్యస్య వాచ్యభూతస్యరూపకస్య సిద్ధికృదితిగుణీభూతవ్యంగ్యం ॥౫౯॥ అస్ఫుటంయథా ॥ వీరరుద్రకృపాణస్యమహిమాకొప్యనంకుశః । ప్రసూతేకీర్తిగంగాంయఃపీత్వాద్విషదసృఙ్నదీం ॥ అత్రకృపాణస్యజహ్నుకారాధిక్య ప్రతిపాదనాద్వ్యతిరేకః పరమస్ఫుటః ప్రతీయతే ॥౬౦॥ సందిగ్ధంయథా॥ కాకతిక్ష్మాపతేర్దృష్టిరనురాగతరంగితా । లగ్నాకల్హారమాలేవవధ్వాస్తుంగేకుచద్వయే॥అత్రాలింగనేచ్ఛాయాం వాక్యవిశ్రాంతిరథవాస్తనమండలాలోకఏవేతి సందేహః ॥ ౬౧ ॥ తుల్యప్రాధాన్యంయథా॥నృపాః ప్రతాపరుద్రస్యని

మాసబాధకత్వం - కేవలకరవాలవిశేషణత్వాంగీకారేణసమానధర్మత్వాభావాత్ -నచాస్తునామసందేహఇతివాచ్యం - సాధకబాధకాభావఏవతస్యాలంకారత్వాదితి ॥౫౯॥ అస్ఫుటముదాహరతి వీరరుద్రేతి॥ జహ్నుః పీతామేవనదీంపునరజీజనత్ - అయంపునరన్యథేత్యుపమానాదుపమేయస్యాధిక్యలక్షణస్య వ్యతిరేకస్యవిలంబేన ప్రతీతేరస్ఫుటమిత్యాహ అత్రేతి ॥౬౦॥ సందిగ్ధప్రాధాన్యముదాహరతి కాకతీతి॥ అత్రాలింగనేచ్ఛారూపవ్యంగ్యస్య చమత్కారకారిత్వాత్ప్రాధాన్యం ఉతవాచ్యస్యేతిసందేహాత్సందిగ్ధప్రా ... మత్రేత్యాశయేనాహ అత్రాలింగ

నేత్రి॥ ౬౧ ॥ తుల్యప్రాధాన్యముదాహరతి నృపాఇతి ॥ అకలుషంకలు షంభవతికలుషాయతే- లోహితాదిత్వాత్క్యష్ప్రత్యయః- వాక్యషఇ త్యాత్మనేపదం- సర్వత్రకవినావ్యంజనైకప్రవణేనభావ్యం- అత్రతు వాచ్యస్యవ్యంగ్యేనసహసమప్రాధాన్యసంపాదనాద్గుణీభావఇతిభావః ప్రాధాన్యస్య సందేహసాదృశ్యయో స్సహృదయఏవప్రమాణం ఉ ద్ధతైరన్యథాపివక్తుంశక్యత్వాదిత్యుక్తంభట్టగోపాలేన॥ ౬౨ ॥ ......* నప్తసంఖ్యముల్లంఘ్యబుద్ధిస్థత్వాదష్టమంభేదముదాహరతి - అసుందరమితి॥

ష్టేవధ్వంపదాంబుజే। అన్యథాస్యమనస్త్వాదృక్ ప్రసాదంకలు షాయతే ॥అత్రప్రతాపరుద్రస్యపాదసేవాయదిత్యజ్యాతేత గానీంనగరేషువాసోదుర్లభఇతివ్యంగ్యార్థస్యవాచ్యస్యచ సమంప్రాధాన్యం ॥ ౬౨ ॥ అసుందరంయథా॥ ఏలసిళామ హిళాణంసోఊణరెందదంసణామోఅం। గురుఅణనిఅంతిఆ ఏవహుఅపసాహుళంవఅణం॥ ఛా ॥ఏకశిలామహిళానాంశ్రు త్వానరేంద్రదర్శనామోదం। గురుజననియంత్రితాయావ ధ్వాశ్శ్యామలంవదనం ॥ అత్రనరేంద్రదర్శననిమిత్తంహర్ష ముత్పశ్యంత్యావధ్వాముఖంశ్యామలమితి వాచ్యస్యైవచా రుత్వం। గురుజననియంత్రితాహంనరేంద్రంద్రష్టుంనగతవ త్యస్మీతివ్యంగ్యార్థస్యాచారుత్వం ॥౬౩ ॥ యత్రకాక్వా ర్థాంతరమాక్షిప్యతేతదపిగుణీభూతవ్యంగ్యమేవ ॥ యథా ॥

ఎతేనైతేషాముద్దేశక్రమోనవివక్షితఇతిసూచ్యతే ॥ఎలసిళేతి॥ అత్ర గురుజనపరాధీనా కాచిదేకశిలామహిళానాం నరేంద్రసందర్శనసంతో షమహోలాభం శ్రుత్వామలినముఖాభూదితి వాచ్యస్యాతిచారుత్వాదా త్మనస్తదలాభరూపస్యవ్యంగ్యస్యాసుందరత్వమిత్యాహ అత్రనరేంద్రే తి ॥ ౬౩॥ అవశిష్టంభేదమాచష్టే యత్రకాక్వేతి ॥ కాకుర్నామశబ్దధర్మః తత్ప్రయోగేసర్వత్రశబ్దస్పృష్టత్వేనవ్యంగ్యస్యగుణీభావఏవ- తదుక్తం లోచనే-కాకుయోజనాయాంసర్వత్రగుణీభూతవ్యంగ్యతైవేతి - కావ్య ప్రకాశకారస్తుగురుఃఖేదంఖిన్నేమయిభజతినాద్యాపికురుష్వితావాక్య

కాకోః ప్రశ్నమాత్రపర్యవసానాద్వ్యంగ్యస్యమయినయోగ్యః ఖాదః రుమయోగ్యత్వేవంరూపస్యగుణీభావానాదిత్యేనప్రాధాన్యేధ్వన్యమప్యంగీచకార॥ ఉదాహరతి॥ పిఅసహీతి ॥ మయిమనమహామర్షపాపితిపంచమ్యేకవచనే స్మదో మజ్ఝాదేశః - జసేర్లుగితి వైకల్పికోలుక్-త్వాతుప్పార్యస్యదీర్ఘః - అత్రాధిక్యనిషేధస్యవాచకాభావాత్కాకువాక్యసామర్థ్యలభ్యత్వేనవ్యంగ్యత్వం - తస్యచ కాకుసంస్పర్శా

పిఅసహికహెహిఅహిఅక్కోణీళచ్ఛీసరస్సఈమజ్ఝం । జాబహుమణ్ణఇసోణరణాహోబాగుణవిసేసణ్ణో ॥ ఛాయా॥ ప్రియసఖికథయాధికాక్షోణీలక్ష్మీస్సరస్వతీమత్తః।యాంబహుమన్యతేసనరనాథోగుణవిశేషజ్ఞః॥ అత్రక్షోణీమదధికేతికాకుకల్పనయాధికానభవతీతివస్తువ్యజ్యతే॥ ౬౪॥ చిత్రంతుకావ్యంశబ్దాలంకారచిత్రతయా బహువిధం ॥ తత్ప్రపంచోప్యలంకారప్రకరణేవ్యక్తీభవిష్యతి ॥ ౬౫ ॥ అథమహాకావ్యాద

మహాకావ్యోపకావ్యాది ప్రబంధనిరూపణం

యఃప్రబంధానిరూప్యంతే ॥ నగరార్ణవశైలర్తుచంద్రార్కోదయవర్ణనం। ఉద్యానసలిలక్రీడామధుపానరతోత్సవాః॥ విప్రలంభోవివాహశ్చకుమారోదయవర్ణనం। మంత్రద్యూతప్రయాణాజినాయకాభ్యుదయాఅపి । ఏతానియత్రవర్ణ్యంతేతన్మహాకావ్యముచ్యతే ॥ ఏషామష్టాదశానాంమైఃకైశ్చిదూనమపీష్యతే ॥ తత్త్రివిధం, గద్యమయంపద్యమయముభయమయంచేతి॥ అపాదఃపదసంఘాతో గద్యంపద్యంచ

గాథత్వకృతచారుత్వాతిశయభంగేనగుణీభూతత్వమేవ॥ తదేతత్సర్వంమనసినిధాయాహ॥అత్రేతి ॥ ౬౪ ॥ అథకావ్య ప్రపంచోలంకారప్రకరణేభవిష్యతీత్యాహ చిత్రంత్వితి ॥ ౬౫ ॥ పూర్వం ప్రబంధానాంధ్వన్యాశ్రయత్వముక్తం - తత్స్వరూపస్య లక్షణమంతరేణ దుర్జ్ఞానత్వాత్తన్నిరూపణంప్రతిజానీతే॥అథేతి ॥ తత్రమహాకావ్య లక్షణమాహ॥నగరేత్యాదినా ॥ ఏతచ్చసర్గనిబంధచతుర్వర్గఫలచతురోదాత్తనాయక

త్యాదీనాముపలక్షణం- తత్ర శ్రీపంచస్తుకావ్యాదర్శేద్రష్టవ్యాః- చంపుకా వ్యందమయంత్యాది- ఆఖ్యాయికానామగద్యకావ్యవిశేషః॥ తల్లక్షణమాహ॥వక్త్రేతి॥ ఉచ్ఛ్వాసస్సర్గాదిరివపరిచ్ఛేదభేదః-భేదకమితి- కథాయాఇతిశేషః - తదుక్తమభినవగుప్తాచార్యైః- ఆఖ్యాయికోచ్ఛ్వాసాదినావక్త్రాపరవక్త్రాదినాయుక్తా - కథాతుతద్విరహితేతి - దండినాపునరుభయోర్నామమాత్రభేదో నజాతిభేద ఇత్యుపపాదితం - తత్కథాఖ్యాయికేత్యేకాజాతిస్సంజ్ఞాద్వయాంకి తేత్యాదినా- వక్త్రం నామాష్టాక్షరపాదోమాత్రావృత్తవిశేషః - అపరవక్త్రమర్ధసమవృత్తభేదః- ఉభ

తుప్పదం ॥ గద్యకావ్యంకాదంబర్యాది । పద్యకావ్యంరఘువంశాది ॥ అసర్గబంధమపియదుపకావ్యముదీర్యతే ॥ అసర్గబంధంసూర్యశతకాది ॥ గద్యపద్య మయంకావ్యం చంపూరిత్యభిధీయతే । వక్త్రంచాపరవక్త్రంచ సోచ్ఛ్వాసత్వంచ భేదకం ॥ వర్ణ్యతేయత్రకావ్యజ్ఞైరసా వాఖ్యాయికా మతా॥

క్షుద్రప్రబంధనిరూపణం.

౭౭॥అథక్షుద్రాః ప్రబంధానిరూప్యంతే॥ వేనకేనాపితాభేనగద్యపద్యసమన్వితం । జయత్యుపక్రమంమాలిన్యాదిప్రాసవిచిత్రితం । తదుదాహరణంనామ విభక్త్యష్టకసంయుతం॥ యత్రాదౌజయత్యుపక్రమంమాలిన్యాదివృత్తంరమ్యం

మోల్లక్షణంతువృత్తరత్నాకరే - వక్త్రంనాద్యాన్నసౌస్యాతామబ్ధేర్యోనుష్టుభిఖ్యాతం ॥ అయుజిననరలాగురుస్సమేతదపర వక్త్రమిదంనజౌజరావితి॥ ౭౭॥ అథక్షుద్రప్రబంధేషూదాహరణస్యలక్షణమాహ॥ వేనకేనేతి ॥ తాళేనచంచత్పుటాదినా- గద్యైఃక్రమేణకలికోత్కలికాపరైర్యామై రిత్యభక్తిభిభక్త్యాభాసాంకితైర్వాక్యైః పద్యైః ప్రతివాక్యమదౌనత్తద్వాక్య సమానవిభక్తికనాయక నామాంకితైశ్శ్లోకైశ్చ సమన్వితం- మాలినీనామవృత్తవిశేషః- ననమయయయుతేయం.మాలినీభోగిలోకైరితిలక్షణాల్ - అత్రలక్షణస్యన్యూనత్వాదవృత్తమాన పదానాంసంకీర్ణత్వాదుభయంవారయవ్యాఖ్యాస్తైః॥యత్రేత్యాదినా॥అత్రస

ధనవిభక్తిరష్టమీ - ప్రబంధాంతే సర్వవిభక్త్యంకితో నవమశ్శ్లోకశ్చే
త్యాదివిశేషాణాం సాక్షిశ్లోకాస్సాహిత్యచింతామణౌ ద్రష్టవ్యాః- అంతే
పి ప్రబంధనామాంకితం పద్యవిశేషం కుర్యాత్ - తదుక్తం - అంతేనుష్టు
మార్యాం వా కవికృత్యాఖ్యయాన్వితాం । కుర్యాచ్చాటు ప్రబంధానా
మయం సాధారణో విధిరితి ॥ ౬౭ ॥ చక్రవాళలక్షణమాహ ॥ సంబోధనేతి॥
ద్యపూర్వకమిత్యనేన గద్యానాంకలికాత్వేనానుప్రవేశ ఉక్తః - విము
క్తః పునరాకృష్టో విముక్తపునరాకృష్టః- స్నాతానులిప్తాది వత్పూర్వ

పద్యం నిబధ్యతే । అనంతరమపి చేత్త్యు వక్రమాన్యష్టవాక్యాని
సప్రాసాని సతాళాని ప్రతివిభక్తి నిబధ్యంతే । అనంతరం
విభక్త్యాఖ్యాసాః- తదుదాహరణం॥ ౬౭॥ సంబోధనవిభక్త్యా
యత్ ప్రచురం పద్యపూర్వకం । విముక్తపునరాకృష్ట శబ్దం
స్యాచ్చక్రవాళకం॥ ౬౮॥ ఆద్యంతపద్యసంయుక్తా సంస్కృ
తప్రాకృతాత్మికా । అష్టభిర్వాచతుర్భిర్వా వాక్యైస్స్కం
ధసమన్వితా॥ ప్రతిస్కంధం భిన్నవాక్యరీతిర్దేవనృపోచితా।
సర్వతో దేవశబ్దాదిరేషా భోగావళీ మతా॥ ౬౯ ॥ వర్ణ్యమా
నాంకబిరుదవర్ణన ప్రచురోజ్జ్వలా । వాక్యాడంబరసంయు
క్తా సామతా బిరుదావళీ॥ ౭౦ ॥ తారాణాం సంఖ్యయా పద్యై

ర్గలసమాసః- తథాభూతశ్శబ్దో ద్వితాత్రిశురపదం యస్య తత్తథోక్తం -
శృంఖలితదళాద్యంత పదమిత్యర్థః - అత్రగద్యపద్యయోరారా వృత్త్యాది
మన్యతో ద్రష్టవ్యం- తదుక్తం - ఓజస్విపదభూయిష్ఠమాద్యంతాశీస్సమ
న్వితం । చతుర్ధావాష్టధావృత్తం చక్రవాళం ప్రచక్షత ఇతి ॥ ౬౮ ॥ భో
గావళీమాహ ॥ ఆద్యంతేతి॥ స్కంధః పరిచ్ఛేదభేదః- అత్రభోగోపకరణో
ద్యానవసంత నాయకగుణాదివర్ణనం ప్రాయేణ కర్తవ్యం ॥ ౬౯ ॥ బిరు
దావళీమాహ వర్ణ్యమానేతి ॥ అత్రస్వవిక్రమకులక్రమాగత బిరుదవ
ర్ణనాతిరిక్తం భోగావళీవద్ద్రష్టవ్యం ॥ ౭౦॥ తారావళీమాహ॥ తారాణా

మితి । సంఖ్యయానస్తవింశత్యేత్యర్థః॥ ౭౧॥ నన్వన్యేపి చతురుత్తర తుర్థ్యప్రాది చాటుప్రబంధాః కిమితినలక్ష్యంత ఇత్యత్రాహ ఏవమితి

ర్యుక్తాతారావళీమతా॥ ౭౧॥ ఏవంకవిప్రౌఢోక్తిసిద్ధాఃక్షు
ద్రాఃప్రబంధాయథాసంభవ మూహ్యాః । అత్రైతేషాముదా
హరణానివిస్తరభయాదిహనోక్తాని॥ ౭౨॥ .... *

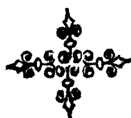
ఇతి విద్యానాథవిరచితే ప్రతాపరుద్రయశోభూషణే
అలంకారశాస్త్రే కావ్యప్రకరణం సమాప్తం

ఉదాహరణానుక్తౌహేతుమాహ॥అథేతి॥ ౭౨॥ ....*

ఇతి పదవాక్యప్రమాణ పారావార పారీణ శ్రీమహోపాధ్యాయ
కొలచలమల్లినాథ సూరిసూనునా విశ్వజనీనవిద్యస్య విద్వ
న్మణేః పెద్దయార్యస్యానుజేన కుమారస్వామి సోమపీ
థినావిరచితే ప్రతాపరుద్రీయ వ్యాఖ్యానే రత్నా
పణాఖ్యానే కావ్యస్వరూప నిరూపణం నామ
ద్వితీయంప్రకరణమ్ - సమాప్తం,

శ్రీహయగ్రీవాయనమః

ప్రతాపరుద్రీయే-సవ్యాఖ్యానే

నాటకప్రకరణమ్— 3

అథ శ్రావ్యప్రబంధనిరూపణానంతరం నాటకాది దృశ్యప్రబంధ ని
రూపణం ప్రతిజానీతే॥ అథేతి॥ అభినయత్యభివ్యనక్తి పదార్థానిత్యభినయః -
పచాద్యజంతః- అభిపూర్వస్తు ణీఞ్ధాతురాభిముఖ్యార్థనిర్ణయే । యస్మా
త్పదార్థానన్నయతి తస్మాదభినయః స్మృత ఇతి - తైశ్చతుర్విధైః తత్ర ప
రగతసుఖదుఃఖభావనయా భావితాంతఃకరణత్వం సత్త్వం తతో భవా భా
వాస్సాత్త్వికాః స్తంభాదయః తదభినయోఽనిమేషనయనత్వాదిః - అం
గహస్తాది-తద్వ్యాపారః పతాకాదిరాంగికాభినయః - పూర్వశబ్దేన వాచి
కాహార్యాభినయౌ గృహ్యేతే - అత్ర పాత్ర్యాపరపర్యాయం కావ్య నాట

అథ నాట్యప్రధానాః ప్రబంధా నిరూప్యంతే ॥ తత్ర నాట్య
స్వరూపం నిరూప్యతే॥ చతుర్విధైరభినయైః సాత్త్వికాంగికపూ
ర్వకైః॥ ధీరోదాత్తాద్యవస్థానుకృతిర్నాట్యం రసాశ్రయం॥ భా

రూపం వాచికం- తదభినయో రసోచిత రాగానుషంగాదిః - ఆహార్యాభి
నయో నాట్యోచితాలంకారధారణం- అభినయాదిలక్షణం తు సంగీతచూ
డామణౌ- అభివ్యంజన్విభావానుభావాదీన్నాటకాశ్రయాన్ । ఉత్పా
దయన్సహృదయే రసజ్ఞానం నిరంతరం । అనుకర్తృస్థితో యోఽర్థోఽభినయ
స్సోఽభిధీయతే। ఆంగికో వాచికశ్చైవ సాత్త్వికాహార్యకావితి । స చతుర్ధా
స్మృతస్తజ్జ్ఞైరాంగికోఽంగక్రియోచ్యతే । రాగానుషంగి యద్వాక్యం వా
చ్యం తద్వాచికం స్మృతం । సత్త్వక్రియా సాత్త్వికస్స్యాదాహార్యోఽభూష
ణాదికమితి॥ ధీరోదాత్తాదినాయకానామవస్థా ధీరోదాత్తాదయః - అస్య
త్వాదవస్థాత్వమేవ తేషాం నజాతిత్వమిత్యుక్తం నాయకప్రకరణే.- ...

సామనుకృతిరనుకరణం - చతుర్విధాభినయేనాభినేయ తాదాత్మ్యాపత్తిరిత్యర్థః-రసాశ్రయమితి - వక్ష్యమాణక్రమేణవాక్యార్థీభూతరసవిషయమిత్యర్థః - అతోఽత్రవాక్యార్థాభినయఇతి వేదితవ్యం - నటఅవస్పందనఇత్యస్మాద్ధాతోరివ చ్ఛలనార్థాణ్ణ్యత్ప్రత్యయే నాట్యమితివ్యుత్పత్త్యా సాత్త్వికాభినయబాహుళ్యం సూచ్యతే ॥ ప్రసంగాన్నృత్యనృత్తయోర్లక్షణమాహ భావేతి॥ భావాఃపదార్థీభూతావిభావాద్యాఅత్రయావిషయత్వేనయస్యతద్భావాశ్రయం- అతఏవాత్రపదార్థాభినయోద్రష్టవ్యః - నృతేర్గాత్రవిక్షేపవాచినోఽనిష్టాంతాదర్హార్థేయతి నృత్యమితివ్యుత్పత్త్యాఆంగికాభినయబాహుళ్యం సూచ్యతే ॥ అతఏవనాట్యాద్భేదద్యోతకస్తుశబ్దః - రసవిషయం సాత్త్వికబహుళంనాట్యం భావవిషయ

> భావాశ్రయంతునృత్తంస్యాన్నృత్యంతాలలయాన్వితం॥ ౧॥ ఏ
> షాదశరూపకోక్తాత్రక్రియా। నృత్తనృత్యయోర్నాటకాద్యం
> గత్వాదిహస్వరూపనిరూపణంకృతం। తథోక్తందశరూపకే ॥
> మధురోద్ధతభేదేన తద్ద్వయంద్వివిధంపునః । లాస్యతాండవ
> రూపేణనాటకాద్యుపకారకం ॥ తేననాట్యేనదశరూపకాణి
> భవంతి । నాటకంసప్రకరణంభాణఃప్రహసనండిమః। వ్యా

మాంగికబహుళం మార్గాపరపర్యాయంనృత్యమితివివేకః ॥ నృత్తమితి ॥ గీతాదిపరిమాణావచ్ఛేదకఃకాలవిశేషఃతాళశ్చంచత్పుటాదిః - తదుక్తం - కాలోలఘ్వాదిమితయా క్రియయాసమ్మితోమితిం । గీతాదేర్విదధత్తాళస్సచద్వేధాబుధైఃస్మృతఇతి- లయోఽపి తాళాంతరాళవర్తీయః కాలోసాలయనామ్నాయ ఇత్యుక్తలక్షణఃకాలవిశేషః- ఏతదుభయాశ్రయం దేశ్యాపరపర్యాయంనృత్తమిత్యర్థః॥ ౧ ॥ అస్యాస్వకపోలకల్పితత్వంపరిహరతి- ఏషేతి॥ నృత్యేతిక్వచిదవాంతరపదార్థాభినయేన శోభాహేతుత్వేనచనాటకాద్యుపయోగాత్తదంగత్వమితివిజ్ఞేయం - తదేతత్సంవాదవ్యాజేనానయోః పునర్ద్వైవిధ్యమాహ మధురేతి ॥ మధురంలాస్యం ఉద్ధతంతాండవమిత్యర్థః॥ తేనేతి- నృత్యనృత్తోపకృతేనేత్యర్థః - దశరూపకాణీతి । నాటికాసట్టకాదీనామత్రైవాంతర్భావాదితి భావః-

వృత్తికారస్తు దశరూపకే ద్రష్టవ్యః ॥ ౨ ॥ నాట్యాభేదేపి వస్త్వాదిభేదా
ద్రూపకభేదఇత్యాహ నాట్యాశ్రయత్వేనేతి॥ వస్తుకథాశరీరం - తస్యే
తివృత్తమితి నామాంతరం- తదుక్తంభావప్రకాశే - వస్తుతత్స్యాదితివృత్తం
యత్శరీరంకవికల్పితం । ఇతివృత్తంతదేవాహుర్నాట్యాభినయకోవిదా
ఇ-తద్ద్వివిధం - ఆధికారికం ప్రాసంగికంచేతి - తత్రాధికారః ఫలస్వా
మ్యం-తద్వానధికారీ - అధికారేణాధికారిణావా నిర్వృత్తమాధికారికం
ప్రధానం-యథారామాయణేసీతారామవృత్తాంతః - ప్రసంగేననిర్వృ
త్తం ప్రాసంగికంఅంగభూతం - తత్తుద్వివిధం - పతాకాప్రకరీచేతి - త
త్రదూరానువర్తినీకథాపతాకా- యథాసుగ్రీవాదివృత్తాంతః- అల్పా
నువర్తినీప్రకరీ-యథాజటాయుశ్శ్రమణాదివృత్తాంతః॥ ౩॥ ఏవమేకమా

యోగసమవాకారావీథ్యంకేహామృగాదశేతి॥ ౨॥ నాట్యా
శ్రయత్వేనాభేదఇతిశంకాయుజ్యతే । వస్తునేతృరసాస్తే
షాంరూపకాణాంహిభేదకాః॥ ౩॥ వస్తుత్రివిధం।ప్రఖ్యాతము
త్పాద్యంమిశ్రంచేతి । తథోక్తందశరూపకే॥ ప్రఖ్యాతోత్పా
ద్యమిశ్రత్వభేదాత్తత్త్రివిధంమతం ॥ ఇతిహాసనిబంధనంప్ర
ఖ్యాతం।కవికల్పితముత్పాద్యం।సంకరాయత్తంమిశ్రంచేతి।ఏ
వమాదివస్తుభేదాన్నాయకభేదాద్రూపకాణాం పరస్పరంభే
దః॥ ౪॥ తథాహి॥నాటకేప్రఖ్యాతమితివృత్తం । ధీరోదాత్తో

కారికంద్వివిధం ప్రాసంగికమితి త్రైవిధ్యంసిద్ధవత్కృత్య పునస్త్రై
విధ్యమాహ వస్తుత్రివిధమిత్యాది॥ప్రఖ్యాతంమహావీరచరితాది - ఉత్పా
ద్యంమాలతీమాధవీయాది మిశ్రముత్తరరామచరితాది - ఏవమాధికారి
పతాకా ప్రకరీణాంప్రత్యేకం ప్రఖ్యాతాదిభేదభిన్నత్వేన త్రైవిధ్యేన
నవవిధత్వం విజ్ఞేయం - ఏతదేవాభిప్రేత్యాహ ఏవమాదివస్తుభే
దాదితి ॥ దివ్యమర్త్యోభయాత్మనా వస్తునఃపునరపి త్రైవిధ్యాంగీకారే
ద్వదన్యేపిబహవో భేదాః కల్పయితుంశక్యంతఏవ - లక్ష్యేషుతేస్వయ
మూహనీయాఇతివిస్తరభియానేహపృథగ్వ్యుత్పాద్యంతే॥ ౪॥ వస్త్వాది
నారూపకభేదకా ఇత్యుక్తంతస్యావినక్తి తథాహీత్యాదినా ॥ స్పష్టా

ర్థః॥ ౫॥ వస్త్వాదిభేదాద్రూపకభేదో నిరూపితః అధునా వస్త్వేకదేశవిశేషభూతసంధ్యాది స్వరూపం నిరూపయతి అథేత్యాదినా ॥ తత్ర సష్టిత్వాజ్జేన సంధీనాం విభాగమాహ ముఖమితి ॥ సావమర్శా అవమర్శసహితా- ఉపసంహృతిః విమర్శో నిర్వహణం చేత్యర్థః - ఏతేషాం సామాన్య

నాయకః । శృంగారవీరరసయోరన్యతరస్య ప్రాధాన్యం। అన్యేషాం రసానామంగత్వేనానుప్రవేశః। ప్రకరణే ఉత్పాద్యమితివృత్తం। ధీరశాంతో నాయకః । శృంగారరసస్యైవ ప్రాధాన్యం। భాణే ఉత్పాద్యమితివృత్తం। ధూర్తవిటో నాయకః। శృంగారవీరయోః సూచనామాత్ర సారతా । ప్రహసనే కల్ప్యమితివృత్తం। పాషండప్రభృతయో నాయకాః । హాస్యరసః ప్రధానం। డిమే ప్రఖ్యాతమితివృత్తం । దేవగంధర్వపిశాచాదయో ధీరోద్ధతా నాయకాస్తే షోడశ । రౌద్రరసః ప్రధానం। శృంగారవీరయోరనుప్రవేశః। వ్యాయోగే ప్రఖ్యాతమితివృత్తం। ధీరోద్ధతో నాయకః। వీరరసః ప్రధానం । సమవాకారే దేవాసురాదయో ద్వాదశ నాయకాః। వీరరసః ప్రధానం। కల్పితమితివృత్తం ప్రసిద్ధం వా। వీథ్యాం కల్పితమితివృత్తం । ధీరోద్ధతో నాయకః।శృంగారరసస్య సూచనామాత్ర సారతా । అంకే ప్రఖ్యాతమితివృత్తం। ప్రాకృతజనో నాయకః । కరుణరసః ప్రధానం। ఈహామృగే మిశ్రమితివృత్తం। ధీరోదాత్తో నాయకః। శృంగారరసస్యాభాసత్వం॥ ౫॥ అథ తేషాం సామగ్రీ నిరూప్యతే॥ తత్ర పంచ సంధయః । తథాచోక్తం దశరూపకే॥ ముఖం ప్రతిముఖం గర్భః సావమర్శోపసంహృతిరితి॥ సంధీనాం

లక్షణమాహ సంధిరితి ॥ ప్రయోజనమత్ర త్రివర్గరూపం ఫలం - తచ్చ ధర్మార్థకామేష్వేకైకస్య స్వవ్యతిరిక్తాభ్యాం ద్వాభ్యాముపసర్జనాభ్యాం వ్యాసేన సమాసేన వ సంబంధే త్వేకైకస్య చ ద్వాదశవిధం - తదుక్తం - ఫలం త్రివర్గస్తచ్ఛుద్ధమేకానేకానుబంధి చేతి - తేనైకేన ముఖ్యేనాన్వితానామితరేషాం త్రివిధానామవాంతరైకప్రయోజనసంబంధః స్వ-

రిత్యర్థః- తదుక్తం-ఏకకార్యాన్వితేష్వత్ర కథాంశేషు ప్రయోగతః ।
అవాంతరైకకార్యస్య సంబంధస్సంధిరిష్యత ఇతి । అథావస్థార్థప్రకృతి
సంబంధేన ముఖాదిసంధయో జాయంత ఇత్యాహ తత్రేతి ॥ అత్ర సమ్మతి
మాహ బీజేతి ॥ అర్థప్రకృతయః ప్రయోజనసిద్ధిహేతవ ఇతి కేచిత్ -
కథాశరీరకారణానీతి భోజరాజాదయః - తద్విశేషాః పూర్వోక్తా బీజాద
యః పంచ - ఫలసిద్ధయే క్రియమాణస్య నాయకవ్యాపారరూపస్య ప్రా
రబ్ధస్య పూర్వోక్తా ఆరంభాదయః పంచావస్థా భవంతి- తదుక్తం- అవస్థాః
పంచ కార్యస్య ప్రారబ్ధస్య ఫలార్థిభిరితి - తదేతదుభయసంబంధేన

మైకేన ప్రయోజనేనాన్వితానాం కథానామవాంతర ప్ర
యోజనసంబంధః । తత్రారంభబీజసంబంధో ముఖసంధిః ।
ప్రయత్నబిందుసంబంధః ప్రతిముఖసంధిః । ప్రాప్త్యాశాప
తాకయోస్సంబంధో గర్భసంధిః । నియతాప్తిప్రకర్యోస్సం
బంధో విమర్శసంధిః । ఫలాగమకార్యయోస్సంబంధో నిర్వహ
ణసంధిః । తథా చోక్తం దశరూపకే ॥ బీజబిందుపతాకాఖ్యా
ప్రకరీకార్యలక్షణాః । ఆరంభయత్నప్రాప్త్యాశానియతా
ప్తిఫలాగమాః ॥ అర్థప్రకృతయః పంచ పంచావస్థా సమన్వి
తాః । యథాసంఖ్యేన జాయంతే ముఖాద్యాః పంచ సంధయ
ఇతి ॥ ౬ ॥ అథారంభాదీనాం లక్షణం నిరూప్యతే ॥ ఔత్సుక్యమా
త్రమారంభః ఫలలాభాయ భూయసే । ప్రయత్నస్తు ఫలా

సంధయో జాయంత ఇత్యర్థః - తత్ర సాధనత్వాద్బీజస్యాప్రధానత్వే
-సాధ్యత్వాత్కార్యస్యాంతే అవిచ్ఛేదార్థం బిందోస్తదంగత్వాచ్చ -
తాకాప్రకర్యోస్తు బీజకార్యయోర్మధ్యే యథాయోగం నివేశ ఇతి వి
వేయం-తత్ర పతాకాయాః కల్పనామాహ కోహళః తస్యైతేన పతాకాస్థానే -
పతాకే నివేశస్స్యాద్బీజబిందోస్తు వాక్యమితి భావప్రకాశోక్తో వి
శేషః ద్రష్టవ్యః- అవస్థానాముద్దేశక్రమస్సాముఖ్యార్థలబ్ధస్సూచిత ఏవ । ౬ ॥ అవ
స్థాపంచకం క్రమేణ లక్షయతి ఔత్సుక్యేతి । కాలాంతరసాధ్యఫలస్యోత్కటా
ప్రకర్ష ఔత్సుక్యం - మాత్రశబ్దో నస్యనారాప్రయత్నాదిస్యాన్యస్య

దకః ఫలస్యత్రివర్గరూపస్యలాభాయ-నపునఃక్షుద్రస్య-అత్రఫలగతం భూయస్త్వంలాభఉపచర్యతే - నాయకవ్యాపారస్య స్వరూపాత్కిం చిదుచ్ఛూనత్వమారంభఇత్యర్థః - ఆరంభాదీనాం సర్వేషాం నాటకవి షోదాహరణంభవిష్యతీతిలక్షణమాత్రమత్రపరీక్ష్యతే ॥ ప్రయత్నస్త్వి తి॥ఫలాప్రాప్తావితిసతిసప్తమీ - ఫలప్రాప్తావితిపాఠేవిషయసప్తమీ - కార్యసంపాదనయోగ్యతా ప్రయత్నఇత్యర్థః॥ ఉపాయేతి ॥ ఉపాయే నాపాయశంకయాచకార్యస్యసంభవః - సంభావనాప్రతిబంధకోపని పాతేనశంక్యమానత్వం ప్రాప్త్యాశేత్యర్థః ॥ నియతాప్తింలక్షయతి అపాయేతి ॥ ప్రతిపక్షనివృత్త్యాకార్యనిశ్చయోనియతాప్తిరిత్యర్థః ॥ సమగ్రేతి ॥ బాధకబాధనేన ఫలపర్యంతత్వా దార్ఢ్యంఫలాగమ ఇత్య

ప్రాప్తౌవ్యాపారోఽతిత్వరాన్వితః॥ ఉపాయాపాయశం
కాభ్యాంప్రాప్త్యాశాకార్యసంభవః। అపాయాభావతః
కార్యనిశ్చయోనియతాప్తికా।సమగ్రఫలసంపత్తిఃఫలాగ
మఉదాహృతః॥౭॥అథబీజాదిపంచకంనిరూప్యతే॥స్తోకోద్ది
ష్టఃకార్యహేతుర్బీజంవిస్తార్యనేకధా। అవాంతరార్థవిచ్ఛే

ర్థః॥ ౭॥అథార్థప్రకృతిపంచకంక్రమేణలక్షయతి॥స్తోకేతి ॥ స్తోకోద్ది ష్టస్స్వల్పోపక్షిప్తః- అనంతరమనేకధామూలస్కంధశాఖాపల్లవాదివ న్నాయకోపనాయకప్రతినాయక భేదేన బహుధావిస్తారీకార్యస్య త్రి వర్గరూపస్యఫలస్యయోహేతుస్తద్బీజమివబీజం - తచ్చక్వచిదాత్మాధీ నసిద్ధేర్నాయకస్యాత్మోత్సాహాత్మకం - క్వచిదమాత్యాధీనసిద్ధేస్తదు త్సాహాత్మకం - క్వచిదుభయాధీనసిద్ధేరుభయోరుత్సాహాత్మకంచేతిద్రష్ట వ్యం- అత్రామాత్యగతోప్యుత్సాహోయాజకవ్యాపారోయజమాన స్యేవనాయకస్యైవఫలంజనయతీతిబోద్ధవ్యం ॥ అవాంతరేతి ॥ అవాంత రార్థైరవాంతరప్రయోజనైః విచ్ఛేదేసామర్థ్యాత్పరమప్రయోజన స్యేతిభావః-తదవిచ్ఛేదకారణంబిందుః-తముక్తంభావప్రకాశే - ఫలేప్ర ధానేవిచ్ఛిన్నే బీజస్యావాంతరైఃఫలైః। తస్యావిచ్ఛేదకోహేతుర్బిందు

ర్వాహకో హాళ ఇతి ॥ ప్రతిపాద్యేతి ॥ ప్రతిపాద్యకథాయాః ఫలోద్దేశ
ప్రవృత్తత్వేన ప్రధానభూతాయాః రామాదినాయక వ్యాపారరూపా
యా అంగం తత్సంబంధిత్వాదితి భావః- తదుక్తమాచార్యైః ప్రధానం
ఫలసంబంధి తత్సంబంధ్యంగమిష్యత ఇతి - తథాభూతా కథా - సుగ్రీవా
ద్యుపనాయక వ్యాపారరూపా పతాకా వ్యాపినీత్యనేన ప్రకరీవ్యవచ్ఛే
దః - ననుపతాకాయామపి పృథక్ఫలమిచ్ఛంతి శారదాతనయాదయః- సు
గ్రీవాదీనాం తథాదర్శనాత్ -నైతన్న్యాయసహం - అంగానాం ప్రధా
నఫలేనైవ ఫలవత్త్వనియమాదితి చేన్నైష దోషః - దర్శేంద్రియకా
మస్యేత్యాదావంగభూతానామపి దధ్యాదీనాం ఫలసంబంధాంగీకా
రాత్ - నన్వంగప్రధానఫలయోరేకాశ్రయత్వం దృష్టం తే - దార్ష్టాం
తికే తు న తథేతి వైషమ్యమితి చేన్నైవం - ఫలసంబంధస్యైవానుచరస్య
ప్రక్రియాకారిత్వేన తత్ఫలస్యాపి స్వామిఫలత్వాభిమానాత్ ॥ అవ్యాప

ఙ్నిబంధురచ్ఛేదకారణం ॥ ప్రతిపాద్యకథాంగం స్యాత్పతా
కా వ్యాపినీ కథా। అవ్యాపినీ ప్రకరికా కార్యం నిర్వాహకృత్ఫ
లే ॥౮॥ అథ ముఖం నిరూప్యతే ॥ ముఖం బీజసముత్పత్తిర్నానా

తి ॥ లఘుః ప్రకరః ప్రకరీ-గౌరాదిత్వాత్ ఙీష్-తదుక్తం-స్త్రీస్యాత్తస్య
న్మృణాళ్యాదిర్ద్విపక్షౌపచయో యదీతి - యథాపుష్పాదిప్రకరః పరేషా
మివ వేదికాదీనాం శోభాయై భవతి - ఏవమృతువర్ణనజటాయుశ్శ్రీమదా
వృత్తాంతరూపా ప్రకర్యపి ప్రధానస్యైవ ఫలం జనయతి నపునస్స్వ
స్యేతి గ్రంథాంతరోక్తో విశేషో ద్రష్టవ్యః - అవ్యాపినీత్యపి శేషనిషేధస్తు ప
తాకోక్త ప్రతిపాద్యకథాంగత్వ మాత్రాభ్యనుజ్ఞాపర ఇతి ద్రష్టవ్యం
కార్యమితి ప్రధానఫలనిర్వాహకోంతిమః కథావయవః కార్యమిత్యర్థః॥
౮॥ ఇత్థమవస్థా అర్థప్రకృతయశ్చ నిరూపితాః- తదుభయయుగళపంచక
సమన్వయసంభూత సంధిపంచకలక్షణం క్రమేణాహ ముఖమిత్యాది
నా॥ ఏతదేవ లక్షణం దశరూపకాదావప్యుక్తం - తత్ర నానాభూతానా
మర్థానాం ప్రయోజనానాం రసానాం చ హేతుర్బీజసముత్పత్తి ముఖ
సంధిరితి కశ్చిద్వ్యాచష్టే నానా[illegible]

త్వానేకప్రకారప్రయోజనరసహేతురిత్యర్థః - మతద్వయేపి సర్వేష్వ
రూపకేషు లక్షణానుగతిలాభాయార్థశబ్దస్య త్రివర్గవ్యతిరిక్తం ప్ర
యోజనజాతంవివక్షితం-అతఏవోక్తముభాభ్యాం- తేనాత్రివర్గఫలేష్వ
హసనాదౌరసోత్పత్తిహేతోరేవబీజత్వమితి - భావప్రకాశకారస్తు॥ య
థాకామోపయోగ్యత్రశృంగారోదృశ్యతేరసః। అర్థోపయోగీవీరస్స్యా
ద్రౌద్రోపిస్యాత్క్వచిత్క్వచిత్ ॥ రత్యౌరూపేణధర్మార్థోపయోగీకర
ణోభవేత్। అద్భుతోపిమనఃప్రీతిప్రదత్వాత్తాదృక్సాహాయ్యకృత్ ॥ వే

ర్థరససంభవా। అంగానిద్వాదశైతస్యబీజారంభసమన్వ
యాత్ ॥ ౯ ॥ బీజారంభానుగుణ్యేన ముఖసంధేరంగానిప్ర
యోక్తవ్యాని॥ ఉపక్షేపఃపరికరఃపరిన్యాసోవిలోభనం। యు
క్తిఃప్రాప్తిస్సమాధానంవిధానంపరిభావనా। ఉద్భేదభేద
కరణాన్యన్వర్థానియథాక్రమం॥ ౧౦ ॥ ఏతేషాంస్వరూపంని
రూప్యతే॥ బీజన్యాసఉపక్షేపః। బీజస్యబహూపకరణంపరిక
రః।బీజనిష్పత్తిఃపరిన్యాసః।బీజగుణవర్ణనంవిలోభనం। బీ
జానుకూలసంఘటనప్రయోజనవిచారోయుక్తిః। బీజసుఖాగ
మఃప్రాప్తిః। బీజసన్నిధానంసమాధానం। బీజసుఖదుఃఖ
హేతుర్విధానం।బీజవిషయాశ్చర్యావేశఃపరిభావనా। గూఢ
బీజప్రకాశనముద్భేదః। బీజానుగుణప్రోత్సాహనంభేదః।
బీజానుగుణప్రస్తుతకార్యారంభఃకరణం। ఏతానిద్వాదశము

భయానకబీభత్సహాస్యాఃకావ్యేషుయోజితాః। తత్తన్నేతృవచనోవృత్తి
వశాత్ప్రియ స్త్రీవర్గగాఇత్యనేన శృంగారాదీనాం యథాయోగం
త్రివర్గోపయోగిత్వమంగీచకార - తన్మతేనైకవిధత్రివర్గలక్షణప్రయో
జనకరసహేతుత్వంవివక్షితం-లక్షణానుగతిరపిసులభైవ - యదత్రయు
క్తంతద్గ్రాహ్యం॥అంగానాముత్పత్తిమాహ అంగానీతి॥ ౯॥ఉద్దిశతి ఉప
క్షేపఇతి॥ అన్వర్థానీతి- నపృథగ్లక్షణాపేక్షేతిభావః॥ ౧౦॥తథాపిమం
దబుద్ధ్యనుగ్రహార్థం ముపక్షేపాదీనాం క్రమేణలక్షణం ప్రతిజానీతే॥
ఏతేషామితి ॥ కంటకశోధనమంగలక్షణానాంయథాయోగముదాహరణ

ప్రదేశ ఏవ కరిష్యామః - మిథః ప్రయోగక్రమేణ వివక్షితత్వాదితి వక్ష్యామః ॥ ౧ ॥ అథ సాంగం ప్రతిముఖసంధిమాహ లక్ష్యేతి ॥ కేనచిదంశేన లక్ష్యత్వం పరేణాంశేనాలక్ష్యత్వం చేత్యర్థః - ప్రత్యంకసంబద్ధకార్యానుకూలైక ప్రయోజనమధ్యే కతిపయనిష్పత్తిర్లక్ష్యత్వం కతిపయానిష్పత్తిగ

ఖసంధేరంగాని । విశేషాంస్త్వేషు ఉపక్షేపపరికరపరిన్యాస
యుక్త్యుద్భేదసమాధానానామావశ్యకత్వం ॥ ౧౧ ॥ అథ ప్ర
తిముఖసంధిః ॥ లక్ష్యాలక్ష్యస్య బీజస్య వ్యక్తిః ప్రతిముఖం మ
తం । బిందుప్రయత్నానుగమాదంగాన్యస్య త్రయోదశ ॥
బిందుప్రయత్నానుగుణ్యేన ప్రతిముఖసంధేరంగాని ప్రయో
క్తవ్యాని ॥ విలాసః పరిసర్పశ్చ విధూతం శమనర్మణీ ॥ నర్మ
ద్యుతిః ప్రగమనం నిరోధః పర్యుపాసనం । వజ్రం పుష్పముప
న్యాసో వర్ణసంహార ఇత్యపి ॥ ఏషాం స్వరూపం నిరూప్యతే ॥
సంభోగవిషయేచ్ఛా విలాసః । దృష్టనష్టపదార్థానుస
రణం పరిసర్పః । అనిష్టవస్తుపరిత్యాగో విధూతం । అరత్యుపశమనం
శమః । పరిహాసవచనం నర్మ । అనురాగోద్ఘాటనోత్థా ప్రీతిర్న
ర్మద్యుతిః । ఉత్తరోత్తరవాక్యైరనురాగబీజప్రకాశనం
ప్రగమనం । ఇష్టనాహితాగమనస్య నిరోధనం నిరోధః । ఇష్టజనాను
నయః పర్యుపాసనం । ప్రముఖనిష్ఠురవచనం వజ్రం । అనురాగ
ప్రకాశనవిశిష్టవచనం పుష్పం । అనురాగహేతువాక్యరచనా
ఉపన్యాసః । చతుర్వర్ణనిర్వర్ణనం వర్ణసంహారః । ఏతే
షాం మధ్యే పరిసర్పప్రగమనవజ్రోపన్యాసపుష్పాణాం ప్రా
ధాన్యం ॥ ౧౨ ॥ అథ గర్భసంధిః ॥ గర్భస్తు దృష్టనష్టస్య బీజస్యా
న్వేషణం ముహుః ॥ అస్యాప్త్యాశాపతాకానుగుణ్యేనాంగోపక

ల్ప్యత్వం చేతి మతాంతరం - తాదృశస్య బీజస్య వ్యక్తిః ప్రకాశనం ప్రతిముఖమితి ॥ ౧౨ ॥ అథ సాంగం గర్భసంధిమాహ గర్భ ఇతి ॥ ప్రతిముఖసంధౌ లక్ష్యాలక్ష్యతయా దృష్టనష్టస్య బీజస్యాపాయశంకానువృత్త్యా విచ్ఛేదానువృత్తైర్ముహుః పౌనఃపున్యేనాన్వేషణం గర్భసంధిరితి । అత్ర పతా

కాయాః ఐకాన్తికత్వాత్ తదభావపక్షేపి ప్రాప్త్యాశానియతైవ - పతాకాస్థానేత్ర బీజబిన్ద్వోరన్యతరస్యనివేశ ఇత్యనుపదమేవోక్తం॥ ౧౩॥ అథసాంగంవిమర్శసంధిమాహ॥ గర్భసంధావితి॥ యేనకేనాపి హేతునా క్రోధవ్య

ల్పనం॥ పతాకాప్రాప్త్యాశానుగుణ్యేన గర్భసంధేరంగాని ప్రయోక్తవ్యాని॥ అభూతాహరణంమార్గో రూపోదాహరణక్రమాః। సంగ్రహశ్చానుమానంచ తోటకాధిబలే తథా । ఉద్వేగసంభ్రమాక్షేపాద్వాదశాంగాన్యనుక్రమాత్ ॥ ఏషాంస్వరూపంనిరూప్యతే । ప్రస్తుతోపయోగిఛద్మాచరణమభూతాహరణం । తత్త్వార్థానుకీర్తనంమార్గః। వితర్కప్రతిపాదనవాక్యంరూపం। ప్రస్తుతోత్కర్షాభిధానముదాహృతిః । సందిగ్ధార్థప్రాప్తిఃక్రమః। ప్రస్తుతోపయోగి*సమాధానవాక్యంసంగ్రహః। లింగాదభ్యూహనమనుమానం। రోషసంభ్రమవచనంతోటకం । ఇష్టజనాతిసంధానమధిబలం। అపకారిజనాద్భయముద్వేగః। శంకాత్రాసౌచసంభ్రమః। ఇష్టార్థోపాయానుసరణమాక్షేపః। ఏతేషాంమధ్యేఽభూతాహరణమార్గతోటకాధిబలాక్షేపాణాం ప్రాధాన్యం ॥ ౧౩॥ అథవిమర్శసంధిః॥ గర్భసంధౌ ప్రసిద్ధస్యబీజార్థస్యావమర్శనం । హేతునాయేనకేనాపివిమర్శస్సంధిరిష్యతే॥ నియతాప్తిప్రకర్షైరంగాన్యత్రత్రయోదశ ॥ నియతాప్తిప్రకర్షానుగుణ్యేన విమర్శసంధేరంగానిప్రయోక్తవ్యాని ॥ తత్రాపవాదస్సంఫేటోవిద్రవద్రవశక్తయః। వ్యతిఃప్రసంగశ్ఛలనంవ్యవసాయోనిరోధనం । ప్రరోచనంవిచలనమాదానంతుత్రయోదశ॥ ఏతేషాంస్వరూపంనిరూప్యతే ॥ దోషప్ర

సనాదినాఅర్థస్యావమర్శనం పర్యాలోచనం క్రోధవ్యసనాదిజన్యోగర్భనిర్భిన్నబీజార్థసంబంధః ఫలప్రాప్త్యవసాయాత్మకో విచారనిర్ణయోవిమర్శ ఇత్యర్థః - తదుక్తంగర్భనిర్భిన్నబీజార్థసంబంధోవ్యసనాదిజః ।

* సామదానవాక్యమితిపాఠాంతరం.

చారనిర్ణయో యస్తు స విమర్శ ఇతి స్మృత ఇతి ॥ ౧౪ ॥ అథ పాంచం నిర్వహ
సంధిమాహ బీజవంత ఇతి- సంసర్గే మతుప్ - బీజయుక్తా ఇత్యర్థః - య
థాయథం యథాస్వం విప్రకీర్ణా నిజస్థానేషూపన్యస్తా ఇత్యర్థః - ఏకార్థము
ర్థః ప్రయోజనం యేషాం తేషాం భావ స్తత్త్వం - యత్ర బీజయుక్తాము

ఖ్యాపనమపవాదః । రోషసంభాషణం సంఫేటః । వధబంధాది
కం విద్రవః । గురుతిరస్కృతిర్ద్రవః । విరోధశమనం శక్తిః ।
తర్జనోద్వేజనే ద్యుతిః । గురుకీర్తనం ప్రసంగః । ఉపమానం
చలనం । స్వశక్తిప్రశంసనం వ్యవసాయః । క్రోధసంరబ్ధానా
మన్యోన్యవిక్షేపో నిరోధనం । సిద్ధవద్భావిశ్రేయఃకథనం ప్ర
రోచనం । స్వగుణావిష్కరణం విచలనం । కార్యసంగ్రహ ఆ
దానం ॥ ౧౪ ॥ అథ నిర్వహణసంధిః ॥ బీజవంతో ముఖాద్యర్థా వి
ప్రకీర్ణా యథాయథం । ఏకార్థ్యముపనీయంతే యత్ర నిర్వ
హణం హి తత్ ॥ ఫలాప్తి కార్యానుగుణ్యాదంగాన్యస్య చతు
ర్దశ ॥ ఫలాప్తికార్యానుగుణ్యేన నిర్వహణసంధేరంగాని చ
తుర్దశ ప్రతిపాదనీయాని ॥ సంధిర్విరోధో గ్రథనం నిర్ణయః
పరిభాషణం । ప్రసాదానందసమయాః కృత్యాభాషోపగూహ
నం ॥ పూర్వభావోపసంహారౌ ప్రశస్తిశ్చ చతుర్దశ ॥ ఏతే
షాం స్వరూపం నిరూప్యతే ॥ బీజోపగమనం సంధిః । కార్యమా
ర్గణం విరోధః । కార్యోపక్షేపణం గ్రథనం । బీజానుగుణకార్య
ప్రఖ్యాపనం నిర్ణయః । మిథోజల్పనం పరిభాషా । పర్యుపాస
నం ప్రసాదః । వాంఛితార్థప్రాప్తిరానందః । దుఃఖప్రశమ
నం సమయః । లబ్ధస్థిరీకరణం కృతిః । ప్రాప్తకార్యానుమోద
నమాభాషణం । అద్భుతార్థప్రాప్తిరుపగూహనం । ఇష్టకా

ర్యసంధ్యాద్యర్థాః పరమప్రయోజన సంబంధం లభంతే స నిర్వహణ
సంధిరిత్యర్థః - అతో౽పక్షేపాదిషు యత్ర క్వచనాక్యభాషణభావస
ద్భావ స్తత్రైవ క్రమో౽ంగీకర్తవ్యో౽నత్వన్యత్ర - వస్తుస్వరూపవిపర్యే క్ర
మాంగీకారే కారణాభావాత్ - లక్ష్యేషు వ్యుత్క్రమదర్శనాచ్చ - తమ

క్తం॥వస్తునేతృరసాదీనామానుగుణ్యేనయోజయేత్ । వివక్షితో౽త్రనాం
గానాంక్రమఇత్యేవనిర్ణయఇతి - నచతేషాంప్రధానవస్తు సంబంధఏవ
నిబంధనీయఇతివాచ్యం - అన్యథాపిదోషాభావాత్ - తదుక్తంనాటకప్ర
కాశే - ఉపక్షేపాదయఃప్రబంధేష్వాధికారికావాప్రాసంగికావాప్ర
యోక్తవ్యాః యథాసందర్భస్యశోభాయైభవంతీతి - విభజ్యలక్షితాని
సంధ్యంగానిసంఖ్యయా సంకలయ్యోపసంహరతి - ఏవంచతుష్షష్టీతి
౧౫॥ తత్రాంగానాంప్రయోజనమాహ ఏతేషామితి॥ అభినయరాగ
మృద్ధిరితి అభినయదర్శనేనసామాజికమనోరంజనసమృద్ధిరిత్యర్థః -
న్వేతేషాంప్రయోజనకథనమనుపపన్నం - అంగానాంప్రధానఫలేనై
ఫలవత్త్వనియమాదితినవాచ్యం - తస్యాదృష్టఫలవత్త్వనియతత్వాత్

ర్యదర్శనంపూర్వభావః । కార్యార్థోపసంహృతిస్సంహారః ।
శుభశంసనంప్రశస్తిః । ఏవంచతుష్షష్ట్యంగసమన్వితాఃపం
చసంధయఃప్రతిపాదితాః॥ ౧౫॥ ఏతేషాంషట్ ప్రయోజనా
నిసంభవంతి । వివక్షితార్థప్రతిపాదనం గోప్యార్థగోపనం
ప్రకాశ్యార్థప్రకాశనం అభినయరాగసమృద్ధి శ్చమత్కా
రిత్వమితివృత్తవిస్తరశ్చేతి ॥ ౧౬ ॥ తత్రేతివృత్తంసూచ్యమ
సూచ్యంచేతిద్వివిధం । అసూచ్యమపిద్వివిధం। దృశ్యంశ్రా

ఏతత్తుదృష్టంఫలం - తదుక్తం శృంగారప్రకాశే - అంగానాంషడ్విధ
మ్యేతద్దృష్టంశాస్త్రేప్రయోజనమితి॥ ౧౬॥ ప్రయోజనానామేతేషా
లక్ష్యేసూదాహరణమూహనీయ మిత్యుపేక్ష్యపునరపి వస్తునోద్వైధా
• భాగమాహ-తత్రేతివృత్తమితి॥ ద్వితీయంద్వేధావిభజతి-అసూచ్యమితి
తత్ర ॥ నీరసో౽నుచితస్తత్రసంసూచ్యోవస్తువిస్తరః । దృశ్యస్తుమధురోద
త్తరసభావనిరంతరఇత్యాద్యయోర్వ్యవస్థాద్రష్టవ్యా - శ్రావ్యంచే
త్రచశబ్దఃశ్రావ్యగతావాంతరభేదానుక్తాన్ శ్రావ్యభేదంచ సముచ
నోతి - శ్రావ్యంచ సర్వశ్రావ్యంనియతశ్రావ్యంచేతిద్విధా - ద్వి
యంచజనాంతికమపవారితంచేతిద్విధా - ఏతేషాంలక్షణంతు - సర్వ
శ్రావ్యంప్రకాశం స్యాదశ్రావ్యంస్వగతంమతం । త్రిపతాకకరేణ

ర్వానపవార్యాంతరా కథాం । అన్యోన్యామంత్రణం యత్స్యాత్తజ్జనాం
జనాంతికం। రహస్యం కథ్యతేఽన్యస్య పరావృత్యాపవారితమితి - త్రిప
తాక గ్రహణం పతాకస్యాప్యుపలక్షణార్థం - తదుక్తం తద్విద్భిః - త్రిప
తాకః పతాకస్యాంగుష్ఠో [illegible] కరః । జనాంతికే రహస్యే చ దోషే
ష్వపి కీర్తితః । లక్షణం [illegible] సంయోగస్సంగీతరత్నాకరే [illegible] మూలసం
లగ్నకుంచితాంగుష్ఠకో భవేత్ । పతాకస్సంహతాకారః ప్రసారితతలాం
గుళిః। సపద్మపతాకస్స్యాద్వక్ర [illegible] నామికాంగుళిరితి ॥ [illegible] ంభత్వా
[illegible] కి శేషః పునః [illegible] పంచభిః [illegible]
ప్రథమాం [illegible] ప్రస్తావనానంతర [illegible] ంభం [illegible]

స్యాంచ। తత్ర [illegible] క్రమః [illegible]
[illegible] ॥ [illegible] కాస్య [illegible]
[illegible] ॥ ౭॥ [illegible]
[illegible] నాంకధాం [illegible] నం [illegible]
[illegible] పాత్ర ప్రయోగ [illegible] ॥ [illegible]
। [illegible] యి [illegible] । [illegible]
తమిశ్రితస్య [illegible] ॥ ౮॥ [illegible] ॥ అం [illegible]
[illegible] కాస్య [illegible] ॥ య [illegible]

[illegible] యవ [illegible] ॥ ౭॥ [illegible]
[illegible] వృత్తే ॥ [illegible]
[illegible] కథా [illegible]
[illegible] పాత్ర [illegible]
[illegible] పాత్ర [illegible]
[illegible] తదుక్తం [illegible]
[illegible] పాత్ర సంభవా [illegible] త్వం [illegible] నాత్ర
[illegible] యక [illegible] ॥ [illegible] ॥
[illegible] ప్రధానాయ [illegible] గుణ
[illegible]

చష్టే-యత్రేతి॥౧౯॥అంకాస్యంలక్షయతిఅంకాంతేతి ॥ యత్రకుత్రా ప్యంకాంతపాత్రైరితి శంకాంకురముత్పాటయన్వ్యాచష్టే యత్రపూర్వేతి॥ ౨౦ ॥ ప్రవేశకంలక్షయతివృత్తేతి॥నీచపాత్రైరిత్యేతత్ప్రముఖై రేన ద్వాభ్యాం బహుభిర్వా మధ్యమాసంకీర్ణై ర్వృత్తవర్తిష్యమాణానాం పూర్వోత్తరాంకశేషాణామేవేత్యర్థః ॥ అతఏవాస్య విష్కంభవత్పాత్రనియమేం కేనప్రవేశ ఇత్యాహ-నాద్యేంక ఇతి॥ ౨౧॥ అంకావతారంలక్షయతి యత్రస్యాదితి ॥ పూర్వోత్తరాంకార్థయోర్విష్కంభాదిచ్ఛేదేననభావ్యమితి భావః ॥ అసూచితేతి - పూర్వాంకవర్తినామేవప

ర్థస్సూచ్యతేసాచూలికా ॥ ౧౯ ॥ అథాంకాస్యం॥అంకాంతపాత్రైరంకాస్య ముత్తరాంకార్థసూచనా ॥ యత్రపూర్వాంకాంతపాత్రై రుత్తరాంకార్థః సూచ్యతే తదంకాస్యం॥౨౦॥అథప్రవేశకః ॥ వృత్తవర్తిష్యమాణానాంకథాంశానాంనిదర్శకః । ప్రవేశకస్తు నాద్యేంకేనీచపాత్రప్రయోజితః ॥ నీచపాత్రప్రయుక్తః ప్రవేశకః అద్యేంకేనయుక్తః ॥ ౨౧॥ అథాంకావతారః॥ యత్రస్యాదుత్తరాంకార్థః పూర్వాంకార్థానుసంగతః । అసూచితాంపి పాత్రం తదంకావతరణంమతం ॥ ఏభిస్సూచ్యంసూచయిత్వాదృశ్యమంకైః ప్రదర్శయేత్ ॥ ౨౨ ॥ తత్రాంకస్వరూపంనిరూప్యతే ॥ ప్రత్యక్షనేతృచరితోబిందువ్యాప్తిపురస్కృతః । అంకో నానాప్రకారా

త్రాణానాత్రాసుప్రవేశాన్నతత్సూచనమితిభావః ॥ అంకాభ్యంతరభావిత్వమంకాస్యాంకావతారయోః । భవేదంకబహిర్భావో విష్కంభకప్రవేశకే। ఉభయంచూలికాయాంతుయథాయోగమితిస్థితిరితి॥ ౨౨ దృశ్యమంకైః ప్రదర్శయేదిత్యుక్తం తత్రకీదృశోంక ఇత్యాకాంక్షాయామాహ తత్రాంకేతి ॥ ప్రత్యక్షంరంగప్రవేశేనపాత్రైర్నిర్దిశ్యమాననేతృచరితంనాయకవ్యాపారోయత్రసతథోక్తః - బిందువ్యాప్తిపురస్కృతఃబిందుసూచనార్థం పరిభిన్నఇత్యర్థః - నానాప్రకారార్థానానేకావాంతరప్రయోజనానాం సంవిధానానాం విధానసన్నివేశ

నాం-రసానామంగభూతానామంగినో వారసస్యచ । నచాతిరసతో
రం వస్తు విచ్ఛిన్నతాం నయేత్ । రసం వా న తిరోదధ్యాద్వస్త్వలంకా
లక్షణైరిత్యుక్తరీత్యా పరస్పరానుపపత్తి నామాశ్రయః। అత్రాంకే -
దూరాధ్వానం వధం యుద్ధం రాజ్యదేశాదివిప్లవం । సంరోధం భోజనం
స్నానం సురతం చానులేపనం ॥ అంబరగ్రహణాదీని ప్రత్యక్షాణి న నిర్ది
శేత్ । నాధికారివధః క్వాపి త్యాజ్యమావశ్యకం న చ । అధికారివధస్యాపి
చిత్స్యాదల్పనాహతా । అర్వాక్ప్రకారాన్సపునః ప్రత్యుజ్జీవ్య
తే యది। నాయకస్య యదేకాహచరితప్రతిపాదకః । ఏకప్రయోజనాశ్లి
ష్టైస్త్రైర్వాసన్ననాయకః । విదూషకాద్యైః పాత్రైస్త్రిచతుస్త్రైః
శ్చ । సమస్తపాత్రనిష్క్రమావసానోంకో విధీయత ఇత్యాదిప్రతిపా
దితా ప్రాచీనాలంకారికపద్ధతిరనుసరణీయా॥ ౭౩ ॥ పంచమ్యాం చ్యావనా
వ్యవస్తుఖండప్రతిపాదక మంకవిష్కంభాదికం స్వరూపతో నిరూపితం -

గర్భసంవిధానరసాశ్రయః ... నామ ... నిరూప్యతే ॥ సూ
త్రధారోఽథ ... మారిషం వా ... । స్వకార్య

అథ సర్వస్యాపి కావ్యస్య సూచికాభాషితస్య ... నిరూపణీయా - తే
ష్వేతస్యాంగాని ఆముఖం ప్రరోచనా వీథీ ప్రహసనం చేతి తత్ర
వీథిప్రహసనయోః ప్రాయః ప్రబంధాదావనుదాహరణేన కృతార్థ
త్వాత్ స్వరూపకమస్య ప్రాధాన్యే నాపిపఠితత్వాచ్చ తల్లక్షణం ప్రా
చీనాలంకారమార్గేణ తత్రైవ భవిష్యతీత్యుపేక్ష్యోపన్యస్తవ్యాం ప్రరో
చనాముదాహరణసహ యథా ... సంప్రతి సాంగస్యాముఖస్య
స్వరూపనిరూపణం ప్రతిజానీతే॥ అథేతి॥ తత్ర పురుషవిశేషప్రయోజ్య
సంస్కృతప్రధానో వాగ్వ్యాపారో భారతీ - ప్రస్తుతార్థప్రశంసనేన
శ్రోతౄణాం ప్రవృత్త్యున్ముఖీకరణం ప్రరోచనా-తదుక్తం ॥ భారతీ
సంస్కృతప్రాయో వాగ్వ్యాపారో నరాశ్రయః । ఉన్ముఖీకరణం
తత్ర ప్రశంసాతః ప్రరోచనేతి - ఆముఖవిశేషః ప్రస్తావనేతి కేచిత్ - ప్ర
స్తావనావిశేషఆముఖమిత్యపరే - అన్యేత్వపర్యాయః ప్రస్తావనేత్యపరూ
పకకారః-తస్మతాపసాంకేతలక్షణమాహ సూత్రధార ॥ ...

సూత్రధారౌ-ఏకః పూర్వరంగవిధాయకః - ఇతరస్తు నటస్థాపకాద్యపర పర్యాయః - పూర్వసూత్రధారసదృశగుణాకృతిః ప్రస్తావనాప్రవర్తకః-అత్ర తు నటీమారిషాదిసంభాషణాపర్యయమేవ వివక్షితః- అస్య గృహిణీ నటీ-మారిషః పారిపార్శ్వకః-నర్మసచివో విదూషకః - ఏతేషాం లక్షణాని భావప్రకాశే - అనూత్రయణగుణాన్వితః కవేరపి చ వస్తునః । రంగప్రసాధన[illegible]సూత్రధార ఇహోదితః ॥ చతురాతోద్యభేదజ్ఞా తర్కశాస్త్రవిశారదా । [illegible]నియుక్తా చ సర్వభాషావిచక్షణా ॥ నటానుయాయీ [illegible] । భగతే నాథసీశంయో భావం నానార[illegible] । [illegible]కః కథితః పారిపార్శ్వకః । తదాత్వప్ర[illegible]యోగవిత్ । వేదవిన్నర్మవాదీ యో

ప్ర[illegible]ముఖం ॥ ప్రస్తావనా వా
యత్ర [illegible]ప్రవర్తనం । ప్రయోగాతిశయశ్చే
తి ప్ర[illegible]న్యాసుభిస్వయః ॥ ౨౬॥ ఏషామంగానాం స్వరూ
పం ప్రకాశ్యతే ॥ స్వేతివృత్తసమం వాక్యమర్థం వా యత్ర సూ
త్రిణః । గృహీత్వా ప్రవిశేత్పాత్రం కథోద్ఘాతో ద్విధైవ సః ॥
ప్రస్తుతాయ[illegible] కాలాన్యసంపదా నయోగాన్వితః । ప్రవిశేతు

నేతుస్స్వస్య[illegible] ఇతి- స్వకార్యమభినతరూపకప్రయోగేణ పరిదారాధనార్థం ప్రస్తుతం కావ్యార్థరూపవస్త్వాదిచతుష్టయం తదా[illegible] [illegible]ప్రసారికయోశ్చార్థః - అత ఏవ చితోత్రిక్త్యా నాట్యాదికాయత్ర సూత్రే [illegible]ఆముఖమిత్యర్థః-తదుక్తం - పూర్వరంగం విధాయాదౌ సూత్రధారే వినిర్గతే । ప్రవిశ్య తద్వదపరః కావ్యార్థం స్థాపయేన్నటః ॥ దివ్యమర్త్యే స తద్రూపో మిశ్రమన్యతరస్తయోః । సూచయేద్వస్తు బీజం వా ముఖం పాత్రమథాపి వా ఇతి - స్థాపకో దివ్యం వస్తు దివ్యో భూత్వా మర్త్యం వస్తు మర్త్యో భూత్వా మిశ్రం వస్తూభయోరన్యతరో భూత్వా సూచయేదిత్యర్థః ॥౨౭॥ అథాముఖాంగత్రయే కథోద్ఘాతం లక్షయతి ॥ స్వేతి పాత్రం కర్తృ-సూత్రిణః సూత్రధారస్య వాక్యమర్థం వా కావ్యార్థం వా ప్రవర్తకం లక్షయతి ప్రస్తుతాయమానేతి ॥ కాలస్యాస్తు తంకం చిదుపా

తివచన ప్రాప్తస్య శరద్వసంతాదేర్గుణవర్ణనయా ఆసన్న ప్రవేశపాత్రసామ్యే నేతిభావః । ప్రకటితరామాంభోజః కౌశికవాఙ్మశ్మనా ఽదీ । సురచాపసమానహితో రయముపతిష్ఠన్నిత్యత్ర రామలక్ష్మణవిశ్వామిత్రాణాం శరద్వర్ణనసామ్యేన ప్రవేశకథనాత్ప్రవర్తకం॥ ప్రయోగాతిశయం లక్షయతి ఏష ఇతి ॥ ఏష ఇతి మోహిన్యత్ర శబ్దప్రయోగేణోపక్షేపాదిత్యర్థః ॥ ౨౫ ॥ నన్వనంతరముద్ఘాత్యకాదీని వీథ్యంగాన్యుక్త్వం లెక కథం లేపామాహా ముఖే సంగతిరిత్యాశంక్య భయేమాముంగానాం ముఖాదాదః [illegible] ఇహ సంగమయన్నాహ వీథ్యంగానీతి ॥ నన్వేవం వీథ్యాముఖ

చితం పాత్ర యత్ర తత్ప్రవర్తకం॥ ఏషోయమిత్యుప
క్షేపాత్సూత్రధారప్రయోగతః । పాత్రప్రవేశో యత్రా
యం ప్రయోగాతిశయో మతః ॥ ౨౫ ॥ వీథ్యంగాన్యాముఖాం
గత్వాదుచ్యంతేత్ర స్వభావతః । ఉద్ఘాత్యకావలగితే ప్రపంచ
త్రిగతే ఛలం । వాక్కేళ్యధిబలే గండమవస్యందితనాళికే । అస
త్ప్రలాపవ్యాహారమృదవాని త్రయోదశ । ౨౬ । ఏషాం స్వరూ
పం స్వరూప్యతే । గూఢార్థపదపర్యాయమాలారూపేణ ప్రశ్నో
త్తరమాలారూపేణ యోద్ఘాత్యకం ద్విధా । అవలగితము ద్వి
విధం । యత్రైకత్ర సమావేశాత్కార్యమన్యత్ప్రసిధ్యతి । ప్ర
స్తుతేన్యత్ర వా యత్స్యాత్తద్వావలగితం మతం ॥ అన్య
కార్యచ్ఛలేనా అన్యకార్యకరణం అన్యకార్యప్రసంగాత్ప్ర

ముఖాంగినోర్నాట్యమాత్రశేషతాంగత్వేయం - వీథ్యంగత్వోద్ఘాత్యకాది శేషాంగవికలత్వం సూత్రధారాది సంబంధస్తద్ధర్మత్వం ఉద్ఘాత్యకాది సర్వాంగావశ్యకత్వం పాఠిక ప్రాధాన్యం చ - ఆముఖేపునరేతద్వయావ్యమిత్యనయోరత్యంతవిలక్షణత్వాత్॥ అసాధారణాంగాన్యుద్దేశపూర్వకం లక్షయతి ఉద్ఘాత్యకేత్యాదినా ॥ ౨౬ ॥ అన్యోన్యాలాపే గూఢార్థపదం తత్పర్యాయ ఏకైకమాలా ప్రశ్నోత్తరం చేతి ద్వివిధయా॥ ద్విధా వలగితమిత్యాహ అన్యకార్యేతి ॥ పూర్వత్ర ప్రకృతకార్యసిద్ధిః ప్రయత్నపూర్వకత్వముత్తరత్ర ప్రాసంగికత్వం చేత్యర్థః। అసమ్బ

తంపారదార్యాదిప్రసంగేనదుష్టం- పూర్వాచార్యాస్తుస్తోత్రంహాస్యే నవిశంసంతి॥ అసద్భూతంమిథస్స్తోత్రంప్రపంచోహాస్యకృన్మతఇతి। త్రిగతంద్వివిధం - తత్త్రైకంపూర్వరంగాంగమపరమాముఖాంగమితివివించన్నుభయోః క్రమేణలక్షణమాహ॥పూర్వరంగఇతి ॥ నటాదిసల్లాపఇత్యత్రాదిగ్రహణాన్మారిషసూత్రధారౌగృహ్యేతే - తదుక్తంభావప్రకాశేపూర్వరంగప్రస్తావే॥ సూత్రధారోనటశ్చైవ తథావైపారిపార్శ్వకః । సల్లాపంయత్రకుర్వంతితదేవత్రిగతంస్మృతమితి । అత్రత్వితిప్రస్తావనాయాం - సామ్యాదితి శబ్దసామ్యాదిత్యర్థః-తదుక్తందశరూపకే

కృతకార్యసిద్ధిశ్చ। అసద్భూతంమిథస్స్తోత్రంప్రపంచః (త్రిగ
తంద్వివిధంపూర్వరంగాంగంప్రస్తావనాంగంచేతి) పూర్వరం
గేనటాదిసల్లాపేత్రితుసామ్యాదనేకార్థయోజనంత్రిగతం।
ప్రియసత్యైర్వాక్యైరప్రియైర్విలోభనంఛలం। సాకాం
క్షస్యాపివాక్యస్యనివర్తనముక్తిప్రత్యుక్తిరూపేణవాకే
ళిర్ద్విత్రిధా। స్పర్ధయాన్యోన్యవాక్యాన్యత్యధిబలం। సహ
సోదితంప్రస్తుతవిరోధిగండం। రసస్యాదుక్తస్యాన్యథావ్యాఖ్యా
నమవస్యందితం । సోపహాసనిగూఢార్థప్రహేళికా నాళికా

తు॥ఇతి సామ్యాదనేకార్థయోజనంత్రిగతంత్విహ । నటాదిత్రితయాలాపఃపూర్వరంగేతదిష్యతఇతి- ఛలంవ్యక్తం। సాకాంక్షస్యేతి। నివర్తనం - *ఉపరిప్రస్తుతమోన్నమశ్శివాయేతివటలభావః- ఉక్తేఃప్రత్యుక్తిరుక్తిప్రత్యుక్తిః-అత్రద్విస్త్రిరితిశేషం ప్రాంచఃపూరయంతి-అన్యోన్యవాక్యేతి పరస్పరసామర్థ్యప్రకాశకవాక్యాధిక్యమిత్యర్థః-సహసోదితమవిమృశ్యోక్తంప్రస్తుతవిరోధిగండం-అర్థభేదేనప్రస్తుతోపయోగిగండమితికేచిత్-తదుక్తం-గండంప్రస్తుతసంబంధిభిన్నార్థంసహసోదితమితి। రసవశాదితి ఉక్తేన సంబధ్యతే నతు వ్యాఖ్యానేన ॥ సోపహాసేతి ॥ నిగూఢోగోపి

---

* కులశోకహరంకుమారమేకంసహనాభైరవపారణోన్ముఖాభ్యాం। ఉపహాయకృతాదరంపితృభ్యాముపరిప్రస్తుతమోన్నమశ్శివాయేతిమహేశ్వరానందే. ... ...

ా బాహ్య ఆభ్యంతరో వా ముఖ్యార్థో యత్ర సా తథోక్తా - అత ఏవ అంత
ర్లాపా బహిర్లాపా చేతి ద్విధా ప్రహేలికా - తదుక్తం విదగ్ధముఖమండ
నే | వ్యక్తీకృత్య కమప్యర్థం స్వరూపార్థస్య గోపనాత్ | యత్ర బాహ్యాం
తరావర్థౌ కథ్యేతే సా ప్రహేలికేతి || ప్రలాప ఇతి - రసస్యాపోషస్యాద
ర్శవాదిప్రయుక్త ఇతి శేషః - అత ఏవ నాయకాసంగతిర్నామ వాక్యదో
షః - అసార్థమిత్యర్థాంతరోద్దేశేన హాస్యప్రలోభకారీత్యర్థః || దోషా
ణామితి వైపరీత్యస్యాప్యుపలక్షణమేతత్ - తదుక్తం దోషా గుణా గుణా
దోషా యత్ర స్యుర్మృదవం హి తదితి|| ఏతేషామంగానాం కార్త్స్న్యేన
ప్రయోగనిర్బంధో నాస్తీత్యాహ - ఏతేషామితి||౬౮||రూపకోపోద్ఘాతరూ
పాం ప్రస్తావనాం నిరూప్య సంప్రతి రూపకస్య రూపనిరూపణం ప్రతిజానీతే

అసంబంధకథాప్రాయః ప్రలాపోఽసత్ప్రలాపకః| అసార్థం
హాస్యలోభకరం వచనం వ్యాహారః | దోషా గుణా గుణాశ్చ ప్రతి
పాదనం మృదవం| ఏతేషాం మధ్యే యథాసంభవం కార్యాని ప్ర
స్తావనాయాం ప్రయోక్తవ్యాః|| ౬౮|| అథ దశరూపకాణాం
స్వరూపం నిరూప్యతే| తత్ర || సాంగైర్ముఖప్రతిముఖగర్భ
విమర్శోప సంహృతైః | పూర్వం ప్రకృతిరన్యేషామాధికారి
కవృత్తవత్| వీరశృంగారయోరేకః ప్రధానం యత్ర వర్ణ్యతే

తే||తత్ర సర్వప్రకృతిత్వేన ప్రధానస్య నాటకస్య స్వరూపమాహ||సాం
గైరితి || యత్రేత్థమిదం కర్తవ్యమితి కృత్స్నాంగసమేత ప్రధానోపదే
శః సా ప్రకృతిః-యథా దర్శపూర్ణమాసాదిః - కృత్స్నాంగోపదేశాభా
వే అన్యతస్సిద్ధాంగాకాంక్షాయాం తద్వదిదం కర్తవ్యమిత్యతిదేశేనయ
త్రానుపదిష్టాంగ పరిపూరణం సా వికృతిః - యథైంద్రాగ్నాదిః- తద్వ
దత్రాపి సంధిపంచకాంగాదికృత్స్నోపదేశేన పరిపూర్ణత్వాచ్చాతిదే
శికాంగయోగేన వికృతిభూతానాం ప్రకరణాదీనాం నాటకం ప్రకృతిః -త
దేతదాహ ప్రకృతిరన్యేషామితి || ఫలస్వామ్యమధికార స్తద్వానధికారీ
తత్కారేణాధికారిణా వా నిర్వృత్తమాధికారికం ప్రధానం - వృత్తశబ్దే
న త్రిప్రఖ్యాతముదితం చేతివృత్తం ఉపలక్షితం - తదుక్తమిత్యర్థః- ప్రధా

సమిత్యనేన రసాంతరాణామంగత్వేనానుప్రవేశస్సూచ్యతే- ప్రఖ్యాతో రామాయణాదిప్రసిద్ధః - నాయకో ధీరోదాత్తో రాజర్షిర్దివ్యో వా - తదుపేతం నాటకం- ఏవమేవోక్తం దశరూపకే - అభిగమ్యగుణైర్యుక్తో ధీరోదాత్తః ప్రతాపవాన్ । కీర్తికామో మహోత్సాహస్త్రయ్యాస్త్రాతా మహీపతిః। ప్రఖ్యాతవంశో రాజర్షిర్దివ్యో వా యత్ర నాయకః। తత్ప్రఖ్యాతం విధాతవ్యం వృత్తమత్రాధికారికం । యత్తత్రానుచితం కించిన్నాయకస్య రసస్య వా । విరుద్ధం తత్పరిత్యాజ్యమన్యథా వా ప్రకల్పయేదితి॥ ౨౮॥ పూర్వరంగో నామ నాటకాదౌ కర్తవ్యః ప్రత్యూహపరిపంథికర్మవిశేషః- తదుక్తం-యన్నాట్యవస్తునః పూర్వం రంగవిఘ్నోపశాంతయే। కుశీలవాః

తి। ప్రఖ్యాతనాయకోపేతం నాటకం తదుదాహృతం॥ ౨౯॥ తత్ర నాందీస్వరూపం నిరూప్యతే ॥ అర్థతశ్శబ్దతో వాపి మనాక్కావ్యార్థసూచనం। యత్రాష్టభిర్ద్వాదశభిరష్టాదశభిరేవ వా। ద్వావింశత్యా పదైర్వాపి సా నాందీ పరికీర్తితా॥ నాటకాదిరూపకాణామాదౌ విహితం పద్యం నాందీత్యుచ్యతే। వేణీసంహారేఽష్టపదా నాందీ। అనర్ఘరాఘవే ద్వాదశపదా। బాలరామాయణే ద్వావింశతిపదా। ప్రైశ్చ న్నాంద్యాం పదనియమో నాభ్యుపగతః॥ ౩౦ ॥ నాంద్యంతరం ప్రవిష్టేన సూత్రధారేణ

ప్రకుర్వంతి పూర్వరంగస్స కీర్తిత ఇతి - తస్య ప్రత్యాహారాదీని ద్వావింశతిరంగాని తస్మిన్నవశ్యం కర్తవ్యా నాందీ - తదుక్తం బాదరాయణేన- యద్యప్యంగాని భూయాంసి పూర్వరంగస్య నాటకే । తథాప్యవశ్యం కర్తవ్యా నాందీ విఘ్నోపశాంతయ ఇతి - అతస్తత్స్వరూపం నిరూప్యత ఇత్యాహ-తత్ర నాందీతి॥ చంద్రనామాంకితా ప్రాయో మంగళార్థపదోజ్జ్వలా । ఆశీర్నమస్క్రియావస్తునిర్దేశో వా ప్రకల్ప్యత ఇత్యాది విశేషోప్యత్ర ద్రష్టవ్యః - అసాధారణత్వమస్యా నివారయన్నాచష్టే- నాటకాదీతి॥ స్పష్టమన్యత్ ॥ ౩౦॥ అనంతరకర్తవ్యమాహ నాంద్యంతరమితి॥ సూత్రధారేణ ద్వితీయేన - రంగప్రసాధనం నామ సభాపతావుపవిష్టే రంగప్రవిష్ట సాంప్రదాయిక సంపాదితో యః కావగమాదిఖ్యాతపాత్రవిశేషప్రకీ

స్తపుష్పాంజలిపరివర్త్యతో నృత్తగీతవాక్యవిశేష ప్రయోగః కేవలగీతవా ద్యవిశేషప్రయోగో గీతాదేర్వైకైకశః ప్రయోగో వా - ఏతచ్చ - సంగీత జ్ఞైర్బుద్ధ్యైః స్వార్థం నాయకే త్రిపథకే స్థితే । ప్రవిశ్య రంగభూమిం తే తిష్ఠం తస్సాంప్రదాయికా ఇత్యాదినా సంగీతరత్నాకరే ప్రపంచితం - తదపి తూర్యాంతర్వై ర్విద్రష్టవ్యం- భారత్యాలక్షణముక్తం ॥ అత్రాపి సంవా దమాహ॥ రంగమితి॥ అత్ర స్వోక్తిసంవాదవాక్యగతయోః కావ్యార్థసూ చనభాగతీవ్యాశ్రయణయో రుద్దేశ్యవిధేయ భావవైరూప్యం ఫలభేదా భావాన్న దోషాయేతి ద్రష్టవ్యం - నాటకేం కానక్త్రివ్యాః పంచనాట్యా దశాధికా ఇతి॥ అస్యాపాసనాగా త్రిసాధారణత్వమాహ-ఏషేతి॥ ముఖ్యా యతేత్యర్థః॥ ౩౦ ॥ ప్రకరణం లక్షయతి-ఉత్పాద్యేనేతి॥ ఇతివృత్తేనోపల

రంగప్రసాధనపురస్సరం భారతీవృత్త్యాశ్రయణేన శ్లోకైః
కావ్యార్థస్సూచనీయః । తథోక్తం దశరూపకే । రంగం ప్రసా
ధ్యమధురైః శ్లోకైః కావ్యార్థసూచకైః । ఋతుం కంచిదు
పాదాయ భారతీం వృత్తిమాశ్రయేదితి ॥ ఏషా ప్రక్రియా నా
టకస్యైవ ముఖ్యా ॥ ౩౦॥ అథ ప్రకరణం॥ ఉత్పాద్యేనేతివృత్తే
నధీరశాంతప్రధానకం । శేషం నాటకతుల్యాంగం భవేత్ప్ర
కరణం హి తత్ ॥ ౩౧॥ అథ భాణః॥ భారతీవృత్తిభూయిష్ఠం శే

షితం శేషం వస్తు- నాటకతుల్యాస్యాంగాన్యాముఖాదీని యత్ర తత్తథోక్తం అయమతిదేశో యథాయోగ ముత్తరత్రాప్యనుషంజనీయః-ధీరశాంతప్ర ధానకమిత్యత్ర ప్రధానగ్రహణముద్దేష్టవ్యధర్మాంతరసూచకం - తథాచ దశరూపకే-అథ ప్రకరణే వృత్తముత్పాద్యం లోకసంశ్రయం । అమాత్యవి ప్రవణిజామేకం కుర్యాచ్చ నాయకం ॥ ధీరప్రశాంతం సాపాయం ధర్మకా మార్థతత్పరం । శేషం నాటకవత్సంధిప్రవేశకరసాదికం ॥ విపదం తరితార్థసి ద్ధిస్సాపాయః- కించ॥ త్రేధా ప్రనాయికా జ్ఞేయా కులస్త్రీ గణికోభయం। తద్వశా త్ప్రావకం త్రేధాతృతీయం ధూర్తసంకులం ॥ గణికా ప్రా... త్రూ తేకులస్త్రీ సంస్కృతం తథేతి। ఇక్ష్వాక్వంగరా పేక్షయా ... దీనాం ప్రకరణే కరణాత్ప్రకరణం। ౩౧। భాణం లక్షయతి-భారతీ...

ర్యసౌభాగ్యయోస్సంస్తవైః - ధూర్తాః ద్యూతకరాదయః - తేషాం చారి
త్రం స్వేనాన్యేన వానుభూతమితి శేషః - స్పష్టమన్యత్ ॥ ఏకపాత్రప్ర
యోజ్యే స్మిన్ కుర్యాదాకాశభాషితం । అన్యేనానుక్తమప్యన్యో వచశ్శ్రు
త్వేవ యద్వదేత్ । ఇతి కిం భణసీత్యేతచ్చ వేదాకాశభాషితం । లాస్యాం
గదశకం చాత్ర యోజ్యం గేయపదాదికం । భావప్రకాశికాద్యేషు తత్ప్ర
పంచః పరీక్ష్యతాం । అత్రోపరమ్యతే స్మాభిరతివిస్తరభీరుభిః ॥ యత్రైక
ఏవ విటస్స్వకృతం పరకృతం వా భారతీవృత్తిభూయిష్ఠం భణతి స భాణః ॥
౩౭ ॥ ప్రహసనం కథయతి యత్రేతి ॥ హాస్యవచఃప్రచురత్వాదిదం ప్ర
హసనముచ్యతే - తత్ర శాక్యశ్రోత్రియాదివేష భాషావిశిష్టం శుద్ధం - వి

ర్యసౌభాగ్యసంస్తవైః । సూచ్యేతే వీరశృంగారౌ [illegible]
త్తినా ॥ కల్పితేనేతివృత్తేన ధూర్తచారిత్రవర్ణనం । ఏకాం
కో ముఖనిర్వాహో యత్ర భాణస్స సమ్మతః ॥ ౩౭ ॥ అథ ప్రహస
నం ॥ యత్ర సంధ్యంగవృత్త్యంగవర్ణనం భాణవన్మతం । హా
స్యో రసః ప్రధానస్స్యాద్యద్వత్ప్రహసనం హి తత్ ॥ తచ్చ
త్రివిధం - శుద్ధం వైకృతం సంకీర్ణం చేతి । తత్ర శుద్ధం ॥ పాషం
డవిప్రప్రభృతిచేటీచేటసమాకులం । వేషభాషాదిసహితం
శుద్ధం హాస్యవచోన్వితం ॥ అథ వైకృతం ॥ కాముకాదివచోవే
షైః షండకంచుకితాపసైః । ప్రహసాభినయప్రాయం వై

టకాముకవృద్ధకంచుకిప్రముఖవచోవేషానుకారి వైకృతం - వీథ్యంగవిశి
ష్టం ధూర్తచేష్టితసంకులం సంకీర్ణం - తదేతత్త్రితయం విభజ్య క్రమేణ లక్ష
యతి - తచ్చేత్యాదినా ॥ తత్ర శుద్ధమాహ పాషండేతి ॥ పాషండాశ్శాక్యా
దయః - విప్రా జాతిమాత్రోపజీవినో శ్రోత్రియా వా - ప్రభృతిపదేన
తాపసవైశ్యాదయో గృహ్యంతే - చేట్యశ్చేటాశ్చాలక్షితచరాః - ప్ర
ధానభూతహాస్యరసవిభావభూతైరేతైస్సమాకులం - వేషభాషాదిసహి
తమితి అథాపి తేషామేవేతి గమ్యతే ॥ వికృతమాహ అథేతి ॥ కాముకాద
యో భుజంగాద్యాః తేషాం వచో వేషా యేషాం తైస్తథోక్తైః - తథా షం
డకంచుకితాపసైః తద్వేషభాషాయుక్తైః కేవలైర్వా [illegible] ఇతి శేషః ॥ సంకీర్ణ

మాహా యదితి ॥ వీథ్యంగైరుద్ఘాత్యకాదిభిః - ధూర్తాశ్చ్రగవ్యాతకరాష
యః॥ ౩౩॥ డిమంలక్షయతి యత్రేతి॥ ప్రసిద్ధంవస్తు-త్రిపురదాహాదయః
వృత్తయః కైశికీవర్జాస్తిస్రః - రసాదిష్వేవ-అతఏవోక్తం-శృంగారహా
స్యవిధురైరసైర్దీప్తైష్షడ్భిరన్విత ఇతి - అనిశ్యంతపస్యత్ర సత్త్వరేసనాస్తి
తిభావః రౌద్రః స్థాయిత్వేన ప్రధానం యేషాం తే రౌద్రప్రధానకాః -
మర్శో విమర్శః- మాయా-మోహసుభావాః - తత్ర హిమాయేంద్రజాలయో
స్తత్క్షణం భావప్రకాశే ॥ సంగ్రామే పిద్యావనామాయాం స్వత ఏవాభవేత్సు
రా। అథవాన్యపదార్థానామన్యథాకృతిరేవ వా ॥ ఆచరేత్కాలంచుంహోన్యా

కృతంతత్ప్రతికృత్యతే ॥ అథసంకీర్ణం ॥ యద్విన్యస్యం ప్రస్సహా
కీర్ణం సంకీర్ణం ధూర్తసంకులం ॥ ౩౩ ॥ అథడిమః ॥ యత్ర
వస్తు ప్రసిద్ధం స్యాద్వృత్తయః కైశికీంవినా । నేతారో దేవ
గంధర్వయక్షరక్షోమహోరగాః ॥ భూతప్రేతపిశాచా
ద్యాః షోడశాత్యంతముద్ధతాః । హాస్యశృంగారరహితా రసా
రౌద్రప్రధానకాః ॥ చత్వారోంకాస్సంధయశ్చ చత్వారో
మర్శవర్జితాః । మాయేంద్రజాలసంగ్రామాః సూర్యచంద్ర
గ్రహాదయః ॥ శేషం నాటకవత్సర్వం డిమః పరికీర్త్యతే॥
౩౪॥ అథవ్యాయోగః॥ యత్ర ఖ్యాతేతివృత్తం స్యాద్వ్యాఖ్యాతో నా
యకో మతః । గర్భావమర్శరాహిత్యం డిమవద్రసపోషణం ।
ఏకవాసరకార్యం చ స వ్యాయోగో మహారణః ॥ ౩౫॥ అథస

పరోక్షస్యైవవస్తునః । మంత్రౌషధాదిభిస్సోయమింద్రజాలఇతీరితః ఇతి -
చంద్రగ్రహాదయ ఇత్యత్రాదిశబ్దేనోల్కా-నిర్ఘాతాదయో గృహ్యంతే
గతమన్యత్ ॥ డిమస్సంఘాత ఇతి నాయకసంఘాతవ్యాపారాత్మకత్వా
డ్డిమ ఇతిధనికః॥ ౩౪ ॥ వ్యాయోగంలక్షయతి-యత్రేతి। శాంతశృంగార
హాస్యరహితా రౌద్రప్రధానకాష్షడ్రసాః కైశికీవర్జ్య మితరవృత్తయ
శ్చైత్యేతడ్డిమవద్రసపోషణమిత్యనేనలభ్యతే - అస్త్రీనిమిత్తోత్ర మ
హారణః - తదుక్తం - అస్త్రీనిమిత్తసంగ్రామో జామదగ్న్యజయో యథా
ఇతి॥ వ్యాయోగశ్చేష్టాబహువ్యాయోగ ఇతి వ్యాయోగః॥ ౩౫॥ సమవకా

ధంటయతి యత్రేతి ॥ శేషం నాటకతుల్యాంగమిత్యతిదేశానుషంగా దేవాసుపదష్టా ముఖాద్యఖిలాంగలాభేప్యత్ర ముఖం నాటకవదిత్యతిదే శో రూపకాణామిదమావశ్యకమితి సూచనాయేతి ద్రష్టవ్యం॥ ఏకకార్యా త్పృథగ్భిన్నా నాయకానాం పయోధిమథనే సుధాలక్ష్మీప్రముఖఫలభేదం ద్ర ష్టవ్యమ్ నేతారఇతి ॥ వీరప్రధానా ఇత్యనేన శృంగారాదీనామంగత్వే నానుప్రవేశః - అత ఏవాత్ర మందకైశిక్యోవృత్తయశ్చేతిగమ్యతే - త్ర యో౽౦కా ఇతి - ప్రథమేంకే ముఖప్రతిముఖయోర్ద్వితీయే గర్భస్య తృతీయే నిర్వహణస్య చ నిబంధో ద్రష్టవ్యః ॥ అంకత్రయే కపటవిద్రవశృంగార త్రికాణాం త్రయాణాం క్రమేణ నిబంధ ఇత్యాహ తేషు చక్రమాదితి ॥ క పటో నామ మోహః - తముక్తం భావప్రకాశే - కపటస్య స్వరూపం తు భ్రా

ముపకారః ॥ యథా ముఖం నాటకవత్సంధయో౽మ్యవర్జితాః।
నేతారో ద్వాదశ పృథక్ఫలా దేవాసురాదయః। వీరప్రధానా
శ్చరసాస్త్రయోంకాస్తేషు చక్రమాత్ ॥ వస్తుస్వభావదై
వాదికృతాస్స్యుః కపటాస్త్రయః। పురరోధరణాగ్న్యాది
నిమిత్తా విద్రవాస్త్రయః। ధర్మార్థకామానుగుణాస్త్రిశ్శృం
గారరీతయః। ప్రథమేంకే నిబద్ధవ్యాకథాయామత్రయావ
ధిః। యామావధిర్ద్వితీయేంకే తృతీయేంకే ఘటికా। అ

మో మోహాత్మకః స్మృత ఇతి॥ స చ నిమిత్తానురోధేన త్రివిధ ఇత్యాహ-వస్తు స్వభావేతి ॥ వస్తుస్వభావకపటః క్రూరసత్త్వాదిసంభవః। దైవికః కపటో వహ్నివర్షవాతాదిసంభవః। శత్రుజః కపటస్తత్ర సంగ్రామాదిసముద్భ వః। కపటజన్యం పలాయనం విద్రవః - సో౽పి కపటవత్త్రివిధ ఇత్యాహ-పుర రోధేతి ॥ పురరోధరణాదినిమిత్తో౽రికృతో విద్రవః- అగ్న్యాదినిమిత్తో దైవి కో విద్రవః- వ్యాళవ్యాఘ్రాదినిమిత్తో వస్తుస్వభావకృతో విద్రవః- వ్రతా దిజనితః కామో ధర్మశృంగారః - మహారాజ్యాద్యర్థప్రాప్తిహేతుర ర్థశృంగారః - పరదారసురాపానాదిసుఖలలితః కామశృంగారః ॥ అంక త్రయవర్తినో వస్తునః కాలనియమమాహ ప్రథమేంక ఇత్యాది ॥ యథా లాభముష్ణిక్యాకాదీనామనుప్రవేశ ఇత్యాహ-వీథ్యంగైరితి ॥ సమంత్రా

ద్వకీర్యంతేస్మిన్నర్థా ఇతి సమవకారః- శేషం స్పష్టం॥ ౩౬॥ వీథీం లక్షయతి
యత్రేతి ॥ ఏకోంకో ముఖనిర్వాహావిత్యాదికో భాణవదిత్యతిదేశలభ్యః ।
విశేషమాహ వృత్తిరిత్యాదినా ॥ శృంగారోతిభూయసా సూచనీయ ఇత్య
నేన రసాంతరాణామత్యల్పశస్సూచనం గమ్యతే - ఉద్ఘాత్యకాదీని ప్రస్తా
వనాయాముక్తాని- యత్రైవం సా వీథీ-వీథివదంగానాం మార్గభావ
త్పంక్తివద్వావస్థితా - ఏకపాత్రేణ పాత్రద్వయేన వా యోగోత్రాస్య
తోవగంతవ్యః॥ ఇదమప్యత్రానుసంధేయం - అస్యాం ప్రాయేణ లా
స్యాంగదశకం యోజయేన్న వా । సామాన్యా పరకీయా వా నాయికా త్వ
నురాగిణీ। వీథ్యంగప్రాయవస్తుత్వాన్నోచితా కులపాలికా । లక్ష్యము

షోసమవకారస్స్యాద్వీథ్యంగైః కైశ్చిదన్వితః ॥ ౩౬॥ అథవీ
థీ॥ యత్ర భాణవదంగానాం క్లృప్తిర్వృత్తిస్తు కైశికీ । శృంగా
రః పరిపూర్ణత్వాత్సూచనీయోతిభూయసా । ఉద్ఘాత్యకాదీ
న్యంగాని సా వీథీ వీథివన్మతా॥ ౩౭॥ అథాంకః॥ యత్రేతివృత్తం
ప్రఖ్యాతం ప్రధానం కరుణో రసః । స్త్రీణాం విలాపో వాగ్యు
ద్ధం నేతారః ప్రాకృతా నరాః । భాణవత్సంధివృత్త్యాదిః స ఉ
త్సృష్టాంకసంజ్ఞితః॥ ౩౮॥ అథేహామృగః॥ మిశ్రమీహామృగే
వృత్తం చతురంకం త్రిసంధికం । మర్త్యదివ్యావనియమా
న్నాయకప్రతినాయకౌ । ధీరోద్ధతౌ స్త్రియం దివ్యాం హర్తు

ప్యాస్త్రపి జ్ఞేయం మాధవీవీథికాదికమితి)॥ ౩౭॥ అంకం లక్షయతి యత్రేతి ॥
ఇతివృత్తం ప్రఖ్యాతముత్పాద్యం వేతి కేచిత్ - ప్రాకృతా దివ్యాతిరిక్తాః -
అత ఏవ శారదాతనయేనోక్తం - దివ్యైరయుక్తః పురుషైశ్శేషైర్నేత్ర్య
స్సదన్విత ఇతి- సుగమమన్యత్ - య ఏవంవిధస్సోయం పుత్రాదీనామివ
ప్రాకృతనాయకాదీనామాశ్రయత్వాదంక ఇతి సంజ్ఞితః - అయమం
కో నానాప్రకారేతి లక్షణముల్లంఘ్య గతత్వాదుత్సృష్ట ఇత్యుచ్యతే-
అత ఏవోత్సృష్టికాంక ఇతి నాటకాంతర్గతాంకవ్యవచ్ఛేదార్థమితి ధనికో
వ్యాచష్ట॥ ౩౮॥ ఈహామృగం లక్షయతి॥ మిశ్రమితి॥ గర్భావమర్శహితా
స్త్రయస్సంధయో యస్మింస్తత్ త్రిసంధికం - ఆభాసరసయోరనురాగ

స్య నాయికానురక్తత్వాదితి భావః - అతఏవోక్తం దశరూపకే దివ్య స్త్రీయమనిచ్ఛంతీ మపహారాదినేచ్ఛతీతి - అవధం యుద్ధమజాయుద్ధక ల్పమిత్యర్థః- గతమన్యత్ - మృగవదలభ్యాం నాయికాం నాయకోఽస్మిన్నీ హతఇతీహామృగః- అస్యారూపకసామగ్ర్యాస్సర్వైర్మైషమూలత్వం వార యతి- ఏషేతి॥ ౩౯॥ ... ... *

కేవలోద్దేశలక్షణాభ్యాం రూపకసామగ్ర్యమర్గ్రహాత్వాద్రూప కాంతరాణామేతదుదాహరణే సోదాహృతకల్పత్వం హృదినిధాయ జిజ్ఞా సుజనానుగ్రహార్థం నాటకమాత్రముదాహ్రియత ఇతి ప్రతిజా నీతే-తత్రేతి ॥ అథ సాంగం నాటకముదాహర్తుమారభమాణో విద్యానాథ స్తత్ప్రత్యూహపరిపంథినః పూర్వరంగస్య ప్రధానాంగభూతామాశీ

కామావకాముకౌ। అవధ్యయుద్ధమన్యోన్యమాభాసరసయో
స్తయోః॥ ఏషా ప్రక్రియా దశరూపకోక్తరీత్యనుసారేణ॥ ౩౯॥

నాటకోదాహరణప్రారంభః

తత్ర సాంగం నాటకముదాహ్రియతే ॥ భద్రాం కౌతుకవే
దిమాగతవతోరన్యోన్యమాసేదుషో శ్శైలైశ్శైలైర్హిమాచల
ప్రభృతిభిర్దైవైర్హరిబ్రహ్మాదిభిః। వ్యాప్తాం పార్శ్వయుగే
పురోంబుజభువా పశ్చాచ్చ మేనాదిభి స్సాధ్వీభి శ్శివయోర

రూపసుమంగళాన్వితాం నాందీమాదావుదాహరతి॥ భద్రామితి ॥ భద్రాం విచిత్రవితానమణితోరణాదిపరిష్కారేణ మంగళాం - పార్శ్వయుగేవ ధూవరప్రత్యాసన్నైశ్శైలైర్హరిప్రభృతిభిర్వ్యాప్తాం - పురోభాగేఽం బుజభువాయాజ్ఞికేన బ్రహ్మణా - తదుక్తం శ్రీకంఠలీలాయాం కల్యాణ కాండే-ధాతా మహీభృతాం నాథో హోతా దేవశ్చతుర్ముఖః। వరఃప శుపతిస్సాక్షాత్కన్యా విశ్వారణిస్తథేతి - మేనాహిమాచలమహిషీ తదా దిభిస్సాధ్వీభిః పురంధ్రీభిః-పశ్చాద్భాగే వ్యాప్తాం - కౌతుకవేదిం వివా హోత్సవవితర్దికాం ఆగతవతోః ప్రాప్తయో రన్యోన్యమాసేదుషోః యథామిథస్సంస్పృశ్య స్తథాసీనయోరిత్యర్థః - యథాస్థాన ముపవిశ్యా న్వారబ్ధాయామిత్యాపస్తంబస్మరణాత్ - శివయోః పార్వతీపరమేశ్వర

హాః-పుమాన్ స్త్రియేత్యేకశేషః- వివాహే భవా వైవాహికీ - అపాం
వరణిరన్యోన్యదర్శనమిత్యర్థః - ఇదమపి తత్రైవోక్తం- దేవోపి దేవీమా
లోక్య సలజ్జాం హిమశైలజాం। నతృప్యతి నతాపాంగీ సా చ దేవం వృషధ్వ
జమితి- సా వః పాత్వితి సంబంధః ॥ లక్ష్మ్యా లక్షణం యోజయతి ఏషేతి ॥
॥౨॥ నాంద్యంత ఇతి- నాందీం ప్రయుజ్య పూర్వసూత్రధారే నిర్గత ఇత్యర్థ
ః ॥ సూత్రధార ఇతి - ద్వితీయో నటాఖ్య ఇత్యర్థః - రంగప్రవిష్ట ఇతి శే
షః - ఇదమనుపదమేవ రంగం ప్రసాద్యేత్యాదినా తత్కృత్యముక్తం ॥
ఉదాహ సమంతాదితి ॥ సహర్షం సూచనమాత్రాదేవ సాంప్రదాయి

పాంగసరణిర్వైవాహికీ పాతు వః ॥ ఏషా ద్వావింశతిపదా
నాందీ - అస్యాం వివాహప్రవృత్తయోశ్శివయోర్వర్ణనయా
సకలనరేంద్ర పరికరస్య ప్రతాపరుద్రస్య కాకతీయరాజ్య
లక్ష్మీప్రాప్తిర్నాటకప్రయోజనభూతా కించిదర్థశక్త్యా సూ
చ్యతే ॥ ౧ ॥ దేయాత్సిద్ధిం మహాలక్ష్మీర్జగత్రయధురంధరా।
విష్ణువక్షస్స్ఫురన్మాలాపిహితాలయతోరణా ॥ ఏషా చ నాం
దీ ప్రతాపరుద్రరాజ్యలక్ష్మీమంగళవిధిలక్షణా ॥ ౨॥ నాంద్యం
తే సూత్రధారః-సమంతాదవలోక్య సహర్షం॥ కథమాసూ
త్రితఏవ సమంతతో రంగమంగళవిధిః॥ తథాహి ॥ ఆవిష్కు
ర్వంతి మురజాస్సర్వతశ్శుభమాధురీం। సంగీతోపనిషద్విద్యాం
వీణాః ప్రస్తావయంత్యమూ ॥ ఏతద్రంగప్రసాధనం॥ ౩॥ సప్ర

సాదస్సన్నద్ధమానర్ధాదికమితి సప్రసాదమిత్యర్థః ॥ త్రివిధం రంగప్రసా
ధనముక్తం తత్ర ద్వితీయముదాహరతి ఆవిరితి ॥ శబ్దానాం వ్యాపితేషా
ణాం మాధురీం శ్రోత్రప్రియత్వం - మాధుర్యశబ్దాత్ ష్యఞంతాత్ టి
ష్విత్త్వాదేయ ఇతి యలోపే మాధురీతి సిద్ధం - అత ఏవాహ వామనః
ష్యఞిష్టితటాదీకారో బహుళమితి - సంగీతోపనిషత్సంగీతరహస్యా
త్మామేవవిద్యాం - ఉభయత్ర మృదంగికా వైణికాశ్చ లక్ష్యంతే॥ ౩॥ అథ
శ్లోకైః కావ్యార్థసూచకై రిత్యాదినా భారతీవృత్త్యాశ్రయణముక్తం త
దుదాహరతి- భూభృదితి - యస్య దేవస్య భూభృత్సు [illegible]

ర్వతీపరమేశ్వరౌ- పితరౌమాతాపితరావితివిశ్రుతౌ - పితామాత్రేత్యే
కశేషః - కదాచిల్లీలయాగౌరీగిరిశౌ గజాకారేణవిహరమాణౌ గజానన
మజీజనతాం-తదుక్తం స్కాందపురాణే-ప్రశస్తమత్తమాతంగ వపుర్ధ్యా
త్వాథభూతపః । భ్రమమాణోవనేతస్మిన్క్రీడాంస్వీకృతవాన్విభుః ।
తమాలోక్యమహాదేవీమహేశేచ్ఛానువర్తినీ । కరిణీరూపమాస్థాయ తేన
సావిచచారహేత్యాదినా - ఏకస్మిన్నర్ధేనరస్యేతరస్మిన్కరిణశ్చాకృతిర్య
స్యాసోయంనరనాగాకృతిః- తథాపిశ్రీమాన్ రమణీయస్సదేవోగణేశోవ
స్సామాజికానాంశ్రేయసేస్త్వితివాచ్యోర్థః - సూచ్యార్థస్తు - యస్యక
థానాయకస్యభూభృత్సుతారాజపుత్రీముమ్మడంబా- మహాదేవస్తన్నా
మకోమహారాజః - పితరావితివిశ్రుతౌ-నరనాగానరశ్రేష్ఠాః - సింహశా
ర్దూలనాగాద్యాఃపుంసిశ్రేష్ఠార్థగోచరాఇత్యభిధానాత్ - ఉపమితస

> హర్షం॥భూభృత్సుతామహాదేవౌపితరౌయస్యవిశ్రుతౌ।నర
> నాగాకృతిశ్శ్రీమాన్సదేవశ్శ్రేయసేస్తువః ॥ ౪॥ ఊర్ధ్వమవ
> లోక్య । చిరాదనుకూలేనకాలేనాపగతమద్దినానిదిఙ్ముఖాని ॥
> యతః॥విహరద్రాజహంసశ్శ్రీవిలసన్మిత్రమండలః। ప్రసా

దమాసః- తదాకృతిః-నలనహుషదిలీపాదిసదృశఇత్యర్థః - సదేవోరాజా
దేవస్సురేశనేరాజ్ఞీతివిశ్వః - అత్రద్వయోరప్యర్థయోర్వాచ్యత్వాభా
వాన్నశ్లేషః- నాపిశబ్దశక్తిమూలఉపమాలంకారధ్వనిః - సంబంధాంత
రేసంభవతిసాదృశ్యమూలకత్వకల్పనానపేక్షణాత్ - కింతుసూచకత్వ
సంబంధాచ్ఛబ్దశక్తిమూలోవస్తుధ్వనిః - అతఏవోక్తమలంకారసర్వస్వే
శ్లేషాలంకారప్రస్తావే - యత్రసూచనవ్యాపారోస్తి తత్రశబ్దశక్తిమూ
లోవస్తుధ్వనిరోద్బోద్ధవ్యఇతి॥ ౪ ॥ ఋతుంకంచిదుపాదాయేతీతమంశము
దాహరతి-ఊర్ధ్వమిత్యాదినా ॥ విహరంతీరాజ్ఞశ్చంద్రస్యహంసావా
చశ్రీర్యత్రసతథోక్తః - అన్యత్రరాజహంసారాజశ్రేష్ఠాస్తల్లక్ష్మీవిహా
రభూమిరిత్యర్థః - విలసన్ప్రకాశమానంమిత్రమండలంసూర్యమండలం
అన్యత్రసుహృత్సమూహోయత్రసతథోక్తః - ప్రసన్నఃపకత్రమే
ఘాపగమాదన్యత్రస్వభావాచ్చేతిభావః - సన్మార్గంనక్షత్రమార్గం అన్య

సాధుమార్గం ప్రసాధయతి భూషయతి - అత్ర ప్రస్తుత శరద్విశేషణ
ంమ్యేనాప్రస్తుతరాజసూచనాత్సమాసోక్తిః - అతఏవేదం గుణీభూత
ంగ్యం - సపునః పూర్వవద్ధ్వనిరితి బోద్ధవ్యం ॥ లక్ష్యే లక్షణం యోజ
యతి- కావ్యార్థేతి ॥౫॥ అథ సామాజికానుగ్రహమాశాస్తే సవినయమిత్యా
నా ॥ భాగధేయవివర్తిస్య భాగ్యపరిపాకస్య- కళార్ణవో నామ నాట్య
దాచార్యః ॥ ౬ ॥ అకాశభాషితేన తదీయముత్తరమాహ, అకాశే ఇతి ॥
లక్షణం తు ॥ కిం బ్రవీష్యేవమిత్యాదివినాపాత్రం బ్రవీతియత్ । శ్రు

ధయతి సన్మార్గం ప్రసన్నశ్శారదాగమః ॥ కావ్యార్థోపహానకా
ఖ్యాం శ్లోకాభ్యాం స్వసమాశ్రయణేన సంస్కృతప్రా
యనరాశ్రితి వాగ్వ్యవహారరూపా భారతీ వృత్తిః కథితా ॥
౫॥ సవినయముపసృత్య సభాభిముఖః సాంజలిబంధం భో భో
మధ్యమభువనభాగధేయ వివర్తస్యైకశిలానగర పుణ్యరా
శేః కాకతీయకులదీపకస్య స్వయంభూదేవస్య లలితమ
హోత్సవమాసేవమానో విద్వాంసః కళార్ణవనాట్యవే
దాచార్యస్య పుత్రః ముఖేసముపస్థాపితా మాం ముఖముఖతయాప
కప్రయోగానుజ్ఞయా పరవసున్వస్థిత ॥ ౬ ॥ అకాశే దత్తం ప
త్వా - కిం బ్రూథ ॥ యస్మిన్ జగన్మంగళమస్తి వస్తు యస్మై
స్వయంభూః స్పృహయత్యజస్రం । తదోస్యరిత్రయోన్నా
చనయోః పదాంకైః శృంగాటకం నాటకమాపరస్తు ఇతి ॥ ౭ ॥
సహర్షం ॥ అస్మస్మనోరథసంవాద్యేవపరిషదాదేశః । యుష్మ

త్వేవానుక్తమప్యేకస్తత్స్యాదాకాశభాషితమితి ॥ యస్మిన్నితి ॥ స్వయం
భూరీశ్వరోయస్మై వస్తునే అజస్రం స్పృహయతి - స్పృహేరీప్సితః ఇతి సం
ప్రదానత్వాచ్చతుర్థీ - జగన్మంగళం తద్వస్తు యస్మిన్నాటకే కీర్తి యోజ
నా । వాచికాభినయేన శ్రావ్యత్వాదితరాభినయేన దృశ్యత్వాచ్చ
శ్రోత్రయోరిత్యాది- శృంగాటకం చతుష్పథం- తన్నాటకమాపరస్తు -
ఇతి శబ్దః ఉత్తరసమాప్తౌ ॥ ౭ ॥ సంవాదేన సంతుష్యన్నుత్తరార్థముద్ఘాట
యతి- సహర్షమిత్యాది ॥ అఘటమానఘటకత్వా ... కార్యోజాగమి

త్యాహ అహోఇతి ॥ సభాగుణగ్రాహిణీతిభావః - మహార్ఘామహా
మూల్యాః - నటానామామ్నాయోనాట్యం - ఛందోగాక్థికేతిణ్యప్రత్య
యః-తస్యశ్రుతిశబ్దేనచూతవృక్షాదివత్సమానాధికరణసమాసః- తస్యాః
పారంద్రుష్టవాణ్ణాట్యశ్రుతిపారదృశ్వా - దృశేర్గక్వనిప్ - సుధాము
చోఽమృతవర్షిణ్యః। ప్రరోచనాముదాహరణేయోజయతి - ప్రశంసయే
తి-ప్రస్తుతార్థస్యేతిశేషః- అభిముఖీకరణరూపేతి సామాజికానామితిశే

తాపరుద్రచరితానుబంధః ప్రబంధస్సామాజికానాంమనసి
వర్తతే।అహో సర్వంసుఘటితమనువిధాత్రావిధాత్రా ॥
యతః ॥ సభాస్వయంభూపరమేశ్వరస్య ప్రతాపరుద్రస్య
గుణామహార్ఘాః। అహంచనాట్యశ్రుతిపారదృశ్వాసుధాము
చస్తస్యకవేర్వాచః ॥ ఏషాప్రశంసయాభిముఖీకరణరూ
పాఖ్యాస్యర్త్తేరంగప్రరోచనా ॥ సహిమర్శంకథమస్మత్ప్రి
యసంగీతశాలాదికయతి ॥ ౧ ॥ ప్రవిశ్యనటీ-పురోవలో
క్యసస్పృహం ॥ కిధారఉఎసుందణ మజీరరవోసహీఏవ ఏ
హారదేవ। అహంసగీలసుణంనావిణ్ణాదణంటంపముహతూరణి
ణాఓ॥ ఛాయా ॥ కిధారచ్యాశ్నోయితేమంజీరరవస్సఖా
యూరంపిహరంత్యాః । అథసంగీతశుశ్రితర్నావిజ్ఞాతంనాట్య
ప్రముఖతూర్యేణనాదః ॥ ఏతన్నాన్యార్థవనేకార్థయోజనయా
పంత్రిగతంప్రస్తావనాంగం౧॥౯॥ఉపసృత్య। అంజఇఅస్మిఆణ
వేదుకోణిఓఓఅణుంరీఅదుత్తి॥ఛాయా॥ ఆర్యఇయమస్మిఆజ్ఞా
పయతుకోనియోగోనుష్ఠీయతామితి॥ ౧౦॥ సూత్రధారః ॥

షః। ప్రేక్షకాద్యన్వర్థకారఃప్రస్తుతార్థప్రశంసయా । ప్రరోచనేతిలక్ష
ణాత్ ॥ ౯। కిమితి॥ ధారఉఎఇత్యత్రప్రకారస్యఏదోతోఃకచిత్స్వరూపే
ణప్రాస్యఇతిహ్రస్వః, ఏవమన్యత్రాపి వృత్తానుసారేణప్రష్టవ్యం ।
లక్ష్యేలక్షణంయోజయతి, ఏతదితి ॥ ప్రస్తావనాంగమిత్యనేనపూర్వర
గాంగత్రిగతవ్యవచ్ఛేదః ॥ ౯ ॥ ఇయమస్మిఆజ్ఞాపయతుకోనియోగోనుష్ఠీ

పతామితి॥ ౧౦॥ సూత్రధారోవిలంబితవతీంనటీముపాలభతే యదితి॥
ప్రవాలక్షణం వ్యాఖ్యామః - మాధుర్యం గాయనీవిశేషగుణః - తదుక్తం శా
ర్ఙ్గదేవేన- రూపయౌవనశాలిన్యో గాయన్యో గాత్రవన్మతాః । మాధు
ర్యధుర్యధ్వనయశ్చతురాశ్చతురప్రియాఇతి - చారుభిః ప్రియదర్శనైః
ంగహారేషులలితైః లలితాదిసుకుమారాంగహారైరిత్యర్థః - సప్తమీ
ంహైరితిబహువచనేనాద్యర్థలాభః - లాస్యంప్రమనర్తనం- లాస్యం
పసుకుమారాంగం మకరధ్వజవర్ధకమితిలక్షణాత్ - గాస్యామీత్యాదీనాం
గానినోస్మదోహమితి విశేషణం ధ్రువాగానాదీనాం విలంబసూచనార్థం-
అత్ర - ధ్రువాగానాటకం సర్వం నిర్వహామీతి ప్రాగుక్తత్వాత్ భవ
త్యాసర్వమేవం నిర్వ్యూఢమితి విపరీతలక్షణయా ననిర్వ్యూఢమితిలభ్య

ఆర్యా ॥ యద్గేహాకలకలనాదమధురం గాస్యామిగీతం ధ్రు
వాం లాస్యం చారుభిరంగహారలలితైరావిష్కరిష్యామి
యత్ । కన్యాయుక్తమలంకరిష్యసి గృహం సందాయయిష్యామ్య
హం ప్రాగిత్యుక్తవతీతవస్యాసద్యోనిర్వ్యూఢమేసంగ్రయా॥
ఏతత్ప్రియస్యస్త్రైరప్రిత్యైరాద్యైర్యాగుపాలంభనాత్ ఫలం॥

౧౧॥ నటీ॥ సభయం॥ నంటసోహంగసమంగీకాదుపిదిలి ।
సంజీకిఆక్ఖుప్పసా । పేణఉణమూవపణపఓఓఉపంకవిఆలిసు ॥

తే- అత్ర నర్తనోపయోగికరపాదాదికర్మవిశేషః-కరణం తు పుష్పపుటా
డి- తదుక్తం సంగీతరత్నాకరే - స్యాత్క్రియా కరపాదానాం సవిలాసేనా
త్రుటప్రసా । కరణం నృత్తకరణం భవద్భిసు సేనవట- తస్సముదాయ
సాధ్యో నర్తనప్రయోగవిశేషః అంగానాముచితదేశప్రాపణేన హార
ప్రియాంగప్రయోగత్వేనాంగహార ఇత్యుచ్యతే-తదుక్తం - అంగానా
ముచితే దేశే హరణం సవిలాసకం । అనేకకరణోత్పాద్యమంగహారోభిధీ
యతే॥ యద్వాహారోహారస్యాయం ప్రయోగోంగహార ఇతిస్మృత ఇతి - లలి
తాదిలక్షణం బహ్వాసేతమిహాపిస్తరభయాన్నలిఖ్యత ఇత్యన్యతో ద్రష్ట
వ్యం॥ ౧౧॥ నాట్యసామగ్రీ సమగ్రీకృతగాలిపిండాదిశా - స్త్రీస్వభావే

షా- కేనపునా రూపకేణ ప్రయోగ ఉపక్రమ్యతాం॥ ౧౨॥ 'సంస్కృతమా
శ్రిత్యేతిపత్రికాగతస్యస్వభాషితత్వాభావాత్-వాచయతిపఠతి - వచి
రయం చౌరాదికః ॥ నాళికాం యసుంగం వక్తుం బహిర్గాపాం ప్రహేళికా
మాహ తేజఇతి॥ నాళికాలక్షణే సోపహాసవిశేషణం కృతాకృతమితి హృ
దయం-అతఏవోక్తమేషానిగూఢార్థా నాళికేతి॥ ౧౩॥ నిగూఢార్థమితి ॥ ఛే

ఛాయా ॥ నాట్యసామగ్రీ సమగ్రీకర్తుం అవిలంబితం। సజ్జీ
కృతాఖల్వేషా । కేనపునా రూపకేణ ప్రయోగ ఉపక్రమ్య
తాం॥ ౧౨॥ సూత్ర ॥ నన్వియమేవరూపయన్వితిపత్రికాంద
దాతి ॥ నటీ గృహీత్వా సంస్కృతమాశ్రిత్యవాచయతి ॥
తేజః సమ్యాయహారయోః కింకింసంబోధనం మతం। కిమాశీ
ర్వా కవిదయోవిద్యానాథకృతిశ్చకా॥ ౧౩॥నటీ॥ సమంకస్మి
ణం ॥ ణిగూఢంత్థముపక్ఖేఆణవఅణివడిహాఇ - కేరిసఉత్తర
ణిగూఢేదుఅంబో ॥ ఛాయా॥ నిగూఢార్థం ఖల్వేతచ్ఛ్లోకానాం
వచనం ప్రతిభాతి కీదృశముత్తరం నిరూపయత్వార్యః ॥ సూ
త్ర॥ ఆయుష్మత్యుత్తమేనాల్ - ప్రతాపరుద్రకల్యాణమితిప్రతీ
యతాఏవ॥ ఏషానిగూఢార్థానాళికా॥ ౧౪॥ నటీ ॥ కహంకహాణా
అఆణాఆహోఆణుబంధ మణోహర ఖునాడఅం । పఆవోపప
దకిఅతంసరంణో ణామకహజా అంతిపుంఛీఅది ॥ ఛాయా ॥
కథం కథానాయక నామధేయానుబంధమనోహరం ఖలునా
టకం । ప్రతాపోపపదాంకితంతస్యరాజ్ఞో నామకథంజాతమితి
పృచ్ఛ్యతే ౧౫॥సూత్ర॥ప్రియే మహాప్రియతాం ॥ తంసుజాతంప

దావిర్థాః ॥ ౧౪ ॥ కథం కథానాయకనామధేయానుబంధమనోహర
ఖలునాటకం - అత్రకథమిత్యాశ్చర్యే - ప్రతాపోపపదాంకితంతస్యరా
జ్ఞో నామకథంజాతమితిపృచ్ఛ్యతే - అత్ర కథంశబ్దః కారణవాచీ - కారణే
కథంతత్ర-విస్మయోసంపమద్భవఇతిభావప్రకాశవచనాత్ ॥౧౫॥ సూ
నృతత్వాత్ప్రతాపరుద్ర ఇతి సంజ్ఞాసంజాతేత్యుత్తరమాహ తమితి

౬ ॥ వీరావతారత్వాద్వీరరుద్రసంజ్ఞాపిసమభూదిత్యాహ వివ్ణోరితి ॥ ౭ ॥ లోకానాంకర్ణయుగళస్య భాగధేయేనైతన్నామయుగళం శూ్రి యతే ॥ అథావలగితస్యద్వితీయంభేదముదాహరతి చిరస్యేతి ॥ ప్రకృత కార్యంనాటకప్రయోగరూపం ॥ ౧౮ ॥ అ హెహూఇతి ॥ ప్రతాపోంకస్మి

ముద్దీపశ్యతకాల్యాంరవిమివోదితం। ప్రతాపరుద్ర ఇత్యాఖ్యా మకరోత్కాకతీశ్వరః॥ ౧౬॥ అన్వయః॥విష్ణోర్విశ్వైకవీరస్య కాకతీయకులేస్థితం । అవతారమముంజ్ఞాత్వా వీరరుద్రంప్రచక్షతే ॥ ౧౭ ॥ నటీ॥ లోఆణకంణజుఅళంసభాఅహేఏణఏద ణామజుఅళసుణీఅది- చిరంసణంటవిజాణువంటణఫలిఅ- జే ణలోఅమఙ్గళకాకఇణచెసచరిఅఅహిణిజఇ ॥ ఛాయా ॥ లోకానాంకర్ణయుగళస్య భాగధేయేన ఏతన్నామయుగళం శూ్రియతె - చిరస్యనాట్యవిద్యాసువర్తనంఫలితం - యెనలోకమంగళంకాకతీసరేంప్రచరితమభినీయతె ॥ ఏతన్నాట్యప్రసంగేన ప్రకృతకార్యావలగనాదవలగితంద్వితీయం ॥ ౧౮ ॥ సూత్ర॥అహోప్రజ్ఞాసంవాదోయమాయుష్మత్యాః। యదియంకవీనాంప్రశో ్ౖనత్తరమాలికా ॥ యథాకిల ॥ కింలోకశ్రవసోర్భాగ్యంమంగళశ్రవణంముహుః॥ కింమంగళంప్రతాపాంకరుద్రస్యచరితామృతం॥ ఏతత్ప్రిశో ్ౖనత్తరమాలారూపముక్తాత్మకం॥ ౧౯॥నటీ॥ అంఅ*పరిసంటణేణసంవసఘటిఅది॥ ఛా॥ ఆర్యపరివర్తనేనసర్వంసంఘట్యతె॥ సూత్ర॥ఆర్యే॥ త్వయాదాహైరుదాహృత్రీగాన్యసంపదియంమామ । ప్రబం

హ్మంయస్యరుద్రస్యతథో క్తస్య ॥ ద్వితీయ ఉద్ఘాత్యకభేదోయమిత్యాహ ఏతదితి ॥ ౧౯ ॥ మిశ్రస్తోత్రమాత్రమపిప్రపంచలక్షణంసత్వాహ అన్విత్యాదినా ॥ ఆర్యపరివర్తనేనసర్వంసంఘట్యతె॥ త్వయా॥ దారైః కళత్రేశ్రి - భార్యాజాయాకృపుంభూమ్నిదారా ఇత్యమరః - పరత్వాది

పా * పరిణంతణేణ - పరినర్తనేన.

ప్రియాభణితిర్విదగ్ధభణితిః తత్సప్రశ్నోత్తరీత్యా వైదర్భ్యా ॥ ౨౦ ॥ ఏతాదృశగుణ మహార్ఘ్యప్రతాపరుద్రచరితమధికృత్య తత్రస్యకవే స్సంపూర్ణ స్సరస్వతీప్రసాదః ॥ ౨౧ ॥ కవిభారత్యోరుక్తిప్రత్యుక్త్యోస్త్రిరావృత్తి రూపాం వాకేళీమాహ- మాతరితి ॥ అత్ర మాతృశబ్దేన కవేర్భారత్యాం భక్తివిశేషో వత్సశబ్దేన తస్యాస్తస్మిన్వాత్సల్యాతిశయశ్చ సూచ్యతే ॥ కవిరాహ తవేతి ॥ భారతీ ప్రయోజనం పృచ్ఛతి అద్యేతి ॥ కవిస్తదాహ- జిహ్వేతి ॥ భారతీస్మరణమభినీయైవాహ-జ్ఞాతం తదితి - ప్రార్థనానిమిత్త

ధలక్ష్మీరిత్యేవవిదగ్ధభణితిప్రశ్నా ॥ ఏవమిత్థం స్తోత్రరూపః ప్రపంచః ॥ ౨౦ ॥ నటీ ॥ ఏఆరిసగుణమహంఘపఆవరుందచరిఅం అహికరిఅ తోతం సకఇణో సంపుంణో సరంసఈపసాదో ॥

ఛా ॥ ఏతాదృశగుణమహార్ఘ్యప్రతాపరుద్ర చరితమధికృత్య తత్రస్యకవేః సంపూర్ణస్సరస్వతీప్రసాదః ॥ ౨౧ ॥ సూత్ర ॥ ఆర్యే ఏవమేవ- నన్వేషా కవిభారత్యోర్వాకేళిః ॥ యథా కిల ॥ మాతర్భారతి వత్స కిం తవ కృపాం యాచే ద్య కిం ప్రస్తుతం జిహ్వా కా రతిః వీరరుద్రనృపతేస్తోత్రాయ సన్నహ్యతి । జ్ఞాతం తే విహారం తు వాగ్లహరయస్సంధ్యానటద్ధూర్జటిత్వంగన్మౌళితరంగిణీకలకలారంభప్రియంభావుకాః ॥ ఏషాన్యోన్యసంలాపరూపా వాకేళిః ॥ ౨౨ ॥ నటీ ॥ అణ్ణాణం ఈరిసం ణ రోదచ

మితిశేషః - సంధ్యానటద్ధూర్జటిత్వంగన్మౌళితరంగిణీకలకలారంభస్య సంధ్యాతాండవప్రవృత్తఖండపరశూద్ధూయమాన జటాజూటవిజృంభమాణజాహ్నవీకల్లోలకోలాహలస్య ప్రియాభవంతీతి ప్రియంభావుకాః తత్కల్పా ఇత్యర్థః - కర్తరిభువ ఇతి ఖుకఞ్ప్రత్యయే ముమాగమః- వాగ్లహరయో వాగ్వైఖర్యః - విహారం తు ప్రవర్తంతాం - యది జ్ఞాతమిత్యేకం వాక్యం - తదా సమానవాక్యనిఘాతయుష్మదస్మదాదేశా వక్తవ్యా ఇతి నియమాద్వాక్యాంతరవర్తిపదస్య నిమిత్తత్వాయోగాత్ త్వదాత్పరస్య యుష్మదో విధీయమానస్తేమయావేకవచనస్యేతి తయాదేశో న స్యాత్

౨॥అమ్లానమితి ॥ ౨౩॥ సూత్రధారః స్వసామర్థ్యమావిష్కుర్వన్నా
హ కించిదిత్యాది॥ఆః కోపే- ననురవధారణే- యోగ్యతయా సామర్థ్య
కర్త్ర్యా ఇతి॥౨౪॥ నటీ స్వసామర్థ్యాధిక్యమావిష్కరోతి-సంగీదేతి॥ సంగీ
సారస్యమహార్ణవఉద్వేల్యతే ప్రవర్త్యతే - అవధానయానపాత్రమారో
హత్వార్యః- అవహితో భవేత్యర్థః- అతఏవాధిబలమిదమిత్యాహ-ఏత

రిఅణిఉణోలోణంటాడంబరో హూఆణిం వెంతిసంరంభేణ వేవఇ
మెహింఅత్తి ॥ ఛా ॥ అస్మాకమీదృశనరేంద్రచరితానుకూలో
నాట్యాడంబరో భవతి న వేతి సాధ్వసేన వేపతే మే హృదయం ॥
౨౩॥ సూత్ర॥ కించిత్సాసూయం।ఆః కిముచ్యతే। నిరవద్యాన
మమ నాట్యవిద్యాసామగ్రీ । కీదృశీ పునస్తవ గీతిర్యోగ్యతా
యా భవిష్యతి ॥ ౨౪॥ నటీ॥సంగీదసారస్సమహణ్ణవో ఉంవే
ల్లేఇ-అవహాణజాణవత్తఆరోహదుల్లంఘో॥ ఛా॥ సంగీతసార
స్య మహార్ణవ ఉద్వేల్యతే అవధానయానపాత్ర మారోహ
త్వార్యః। పశ్యతోస్య నాట్యానికాయధిబలం॥౨౫॥ సూత్ర॥
చిరమవహితపవాస్మి। తత్స్వయముపక్రమ్యతే ధ్రువా । నటీక
స్త్రృకధ్రువాగాన ప్రతిజ్ఞావచనం సంభ్రమోదితమితిగం
డం॥ ౨౬॥ నటీ॥సస్మితం। కహంఅంజోధువగాఇఅ॥ ఛా ॥ కథ
మార్యోధ్రువాం గాయతి॥ ౨౭॥ సూత్ర॥ అయి కథమద్యోక్త
ఏవత్వరా నాట్యవిద్యేతి శేషం నటీష్యతి । ఏతదుక్తస్యాన్యథా
యోజనరూపమవస్యందితం । ఆర్యే మాం సంధ్రువాగానోత్సు
కం తవ చేతః । తదారభ్యతాం గీతిః॥౨౮॥నటీ - తథా కరోమి।

చితి॥ ౨౫॥చిరమిత్యాదిగండాంతం స్పష్టం॥ ౨౬ ॥సూత్రధారవాక్యం వి
డంబయతి సస్మితమితి॥ కథమార్యో ధ్రువాం గాయతి॥ ౨౭॥ ధ్రువా నా
ట్యవిద్యేతి మే వివక్షితం - తదుక్తమేవ స్వమన్యథా మన్యత ఇత్యాహ అ
యీతి॥త్వరా కస్త్రీ - ధ్రువాగానోత్సుకమితి - అన్యథా తన్మయి నారోప
యేతి భావః ॥ ౨౮॥ నటీ రాజ్యలక్ష్మీం శరత్కాలసంగ్రహం చ ప్రస్తుత్య ప్రవ్య

త్త్రాం ధ్రువాం గాయతి-లచ్ఛీతి ॥ ఇమా ఇయం లక్ష్మీః రాజ్యలక్ష్మీః శౌర్య
నిమిత్తత్వనిబంధనేనయశసా ధవళితాని భువనాంతరాణి లోకాంతరాణి
యస్యాస్సాతథోక్తా - విలసత్కువలయశ్రీరుల్లసదుర్వీమండలశోభా చ
రాజ్ఞో నృపస్య ప్రసాధనం కరోతి- అన్యత్ర ఇయం సరసీ ధవళితం కాలుష్యా
పగమేన నిర్మలీకృతం భువనాంతరముదకమధ్యం యస్యాస్సాతథోక్తా - వి
లసత్కువలయశ్రీరుల్లసన్నీలోత్పలసంపత్తిశ్చ రాజ్ఞశ్చంద్రస్య ప్రసా
ధనం కరోతి - రూపకేషు తావన్నాట్యాభినయేన ప్రావేశికీ ప్రభృతయః పం
చ ధ్రువాః ప్రయోక్తవ్యాః- తదుక్తం ॥ ధ్రువాః పంచ ప్రయోక్తవ్యార
సాభినయసిద్ధయ ఇతి - తత్రేయమంతరా నామ ధ్రువా-తల్లక్షణం తు భా

ళచ్ఛీ సరం సఈ అ ఇమా ధవళిఅభువణంతరా విరాఅంతీ । విళస
త్కువళఅసిరీ రాఅం సపసాహణం కుణఇ॥ ఛా ॥ లక్ష్మీస్సరస్వతీ
చ ఇయం ధవళిత భువనాంతరా విరాజంతీ। విలసత్కువలయ
శ్రీ రాజ్ఞః ప్రసాధనం కరోతి ॥ ౨౯॥ సూత్ర ॥ అకర్ణ్యసరసా
వేశ ॥ గాఢాలింగనసమ్మర్ద ప్రత్యక్షరగళత్సుధాం। ధ్రువాం
కరోమి సర్వాంగే శ్రోత్రైః కావ్యామృతవర్షిణీం ॥ పపరసపశా
టసంగతార్థవ్యాపారరూపోఽసత్ప్రలాపః ॥ ౩౦॥ నటీ॥ సోపహా
సం ॥ సుఉమారా ఖు ఏసా అం అంసణిం అలిగణ వేంలణాస

వప్రకాశే॥ సర్వాసామంతరాపస్తుర సాదివశకల్పితా । అంతరా సా ధ్రు
వాజ్ఞేయా నాట్యాభినయరంజనీతి- విశేషాంతరాణి తత్రైవ ద్రష్టవ్యాని
విస్తరభయాదిహానలిఖ్యంతే॥ ౨౯॥ రసప్రయుక్తం ప్రలాపముదాహరతి
గాఢేతి ॥ పూర్వం శ్రోత్రయోః రేకం ముఖ్యానమృతం వర్షతి తాచ్ఛీల్యేన
తాం తథోక్తాం - సంప్రతి గాఢాలింగనసమ్మర్దేన ప్రత్యక్షురంద్రీయౌన
దృఢాదశేషాదపివర్ణాగ్రగళత్సుధాం సతీం ధ్రువాం సర్వాంగే కరోమి ॥ ౩౦॥
సూత్రిణోఽసత్ప్రలాపముద్ఘాటయితుమాహ-సోపహాసమితి॥సుకుమార
క్షత్వేషా ఆర్యస్యైకస్తుత్రిక్షయాలింగనస్య వేల్లణం తే పణం పేరిణం ప్ర
యోగమితియావత్ - నసహతే- ఉపపేరణ ఇత్యస్యధాతోః క్షిపే రేకశ్చ

త్యాదినా వేల్లాదేశః॥ ३౧॥ దోషంగుణీకరోతి॥ రసేతి॥ తరళారసలోలా కేవిపశ్చితోవిదగ్ధారసాస్వాదేన మాద్యంతిపరవశాభవంతి తవివలోకే గావుకాశ్చర్వణనిపుణాస్సంతోహృదయాళవస్సహృదయాభవంతి- హృదయాదాళుజన్యతరస్యామిత్యాలుచ్ప్రత్యయః - యేషాంకావ్యానుశీలనాభ్యాసవశాద్విశదీభూతే మనోముకురేవర్ణనీయతన్మయీభవనయోగ్యతా తవివహృదయసంవాదభాజస్సహృదయా ఇత్యభినవగుప్తాచార్యాః॥ 3౨॥ అథోనంతరకరణీయంనిరూపయితు ॥ 33 ॥ సూత్రధారో

హఞ్జ ॥ ఛా ॥ సుకుమారాఖల్వేషాఆర్య స్యనిర్దయాలింగనదుష్పణాసహతే। ఏవమార్యస్యలోభకరోవ్యాపారః ॥ 3౧ ॥ సూత్రి ॥ సవ్రీడం ॥ రసాస్వాదేనతరళాయేమాద్యంతివిపశ్చితః। తవివభావుకాలోకేభవంతిహృదయాళవః ॥ ఏతద్దోషస్యగుణత్వారోపాన్మృదవం॥ 3౨॥నటీ॥ అంజిఅణంతరకరణింజణిరూవేము॥ఛా॥అథోఽనంతరకరణీయంనిరూపయతు॥ 33॥సూత్ర॥ సన్నయమిదానీంసభాపతిరేవస్వయంభూరూపస్థీక్రియతే ॥ సర్వాంగవిలసత్సర్వమంగళాలంకృతాత్మతః।సుప్రస్యహిమహాభాతివిశ్వానుగ్రహకారిణః ॥ నెపథ్యే॥ భోభోస్సత్యంసత్యం । సర్వాంగ విలసస్సవ్వమంగళాలంకృతాత్మపురెవాం యంరుప్రియ। 3४॥ సూత్ర॥సహర్షం । కథముపక్రాన్తమెవాస్మద్వ్యాఖ్యానుసజ్యేన ప్రస్తుతస్యానుగుణం కుశలైస్సుశీల

నంతరకర్తవ్యంప్రతిజ్ఞాపూర్వకమాచరతి సన్నిత్యాదినా ॥ సర్వాంగే విలసంత్యా సర్వమంగళయాపార్వత్యా అలంకృతాత్మా తే గ్గా, గజాననేతిత్యర్థః ॥ అత్ర సర్వాంగవ్యాపిసకలసుమంగళాలంకృతిత్వేఽమృతస్య పీరరుద్రవిషయార్థాంతరస్యానుగుణం సూత్రధారవాక్యానలంబ్యావతనముపక్షిప్యతే ॥ నేపథ్యఇతి॥ 3४, ఉక్తార్థముక్తార్థయతి॥కథమితి ॥కుశీలవానటపేశాః ॥ భూమికాభిరనేకాభిస్సర్వాం గని వేష్టితైః । యథా ప్రకృతసంధానకుశలైస్తైస్తైర్వాక్యప్రయోగైర్ నటైః సంసర్గో

తభేదఇత్యాహ,,అయమితి॥ ౩౫ ॥ఏతచ్ఛబ్దోపక్షేపేణప్రయోగాతిశయ
ముదాహరతి కథమేతావితి॥ వైతాళికలక్షణంతుభావప్రకాశే॥ తత్తత్ప్రి
హారకయోర్వైతాళికాలవాచిభిశ్లోకైః। సరభసమేవవితాళం
గాయన్వైతాళికోభవతీతి ॥ ౩౬ ॥ ఇతిప్రస్తావనా॥...............

కథాదౌవిష్కంభం కుర్యాదితిమతమవలంబ్య - ప్రస్తావనావృత్తస్య
వర్తిష్యమాణస్యచ వీరరుద్రచరితస్యనిదర్శకం మధ్యపాత్రద్వయప్ర
యోజితంశుద్ధవిష్కంభముదాహరతి తతఃప్రవిశతఇత్యాదినా ॥ ఇత
పరంస్వప్నోపదేశపర్యంతోవృత్తకథాభాగః। తత్రోపక్షేపముదాహ

వైః। యతఃకాకతీశ్వరగుణవర్ణనానయోర్వైతాళి
కయోర్వచనమివోపక్షిప్యతే ॥ అయంకథోద్ఘాతః-ఇదమేవ
గుణవర్ణనాత్ప్రివస్తికంచ॥ ౩౫॥పురోవలోక్య। కథమేతౌవై
తాళికావితఏవాభివర్తేతే। ఏషోయమిత్యుపక్షేపాత్ప్రయో
గాతిశయఃప్రస్తావనాంగం ।తదేహి,ఆవామప్యనంతరకర
ణీయాయసజ్జీభవావఇతినిష్క్రాంతౌ॥ ౩౬॥ఇతిసమగ్రాం
గాప్రస్తావనా॥ ... ... *

తతఃప్రవిశతఃకాంపిల్యకలాతకౌవైతాళికౌ॥ ప్రథమః ॥
సహర్షం ॥ యోయంజాతస్త్రిలోకేప్రథితసుచరితే కాకతీ
యాన్వవాయే యస్మైత్రైయాంస్యజస్రం వితరతిభగవాంశ్చ
దేవదేవస్స్వయంభూః। యస్యాజ్ఞాసర్వపృథ్వీపతిమకుటమ

రతి॥యోయమితి॥ మణిమకుటశ్రేణ్యాఃకేళీవయస్యాక్రీడాసఖీ-సన్నై
రపిభూపాలైరస్యాజ్ఞాశిరసాధార్యతఇతిభావః - యోయమిత్యత్రేదం
శబ్దఃప్రసిద్ధిమాత్రపరోనతుయచ్ఛబ్దాపేక్షితార్థబోధకః - అన్యథోత్తర
వాక్యతచ్ఛబ్దప్రయోగానుపపత్తేః - యతోనువాదవాక్యగతయచ్ఛబ్ద
సన్నిహితానాంతదేతదిదమదసాంప్రసిద్ధిపరత్వం - ఏవంవిధేయవాక్య
గతతచ్ఛబ్దసన్నిహితానామేతదిదమదసామపి - తథైవలోకవేదయోః
ప్రయోగస్యవాదిత్యాది బహుధా ప్రపంచితమస్మాభిస్సాహిత్యాఖ్యా
యికాల్లి నాత్ర .... - అనేనాయమిత్యత్రార్థ్యేచ మేవ

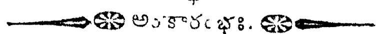
ప్తవ్యం॥ ౩౭॥ పురాకిలకాకతికులసంభూతేగణపతినామ్నిమహారాజే
హిత్యమాత్ర సంతానేకదాచిద్దైవయోగేన కాలపరిపాకముపేయుషి
న్మహిషీరుద్రదేవీనామరాజ్ఞీ బహూన్ వర్షాణితద్రాజ్యమకంటకం ప
పాల్యపరిణతాసతీ ద్యౌహిత్రప్రతాపరుద్రేరాజ్యధురాంనిదధే - తా
మాం కథాం మనసినిధాయాహ॥యోరుద్రఇతి॥ అర్ధాంగం నారీయస్యా
రావర్ధాంగనారీః - సమాసాంతవిధేరనిత్యత్వజ్ఞాపనాన్నకప్రత్యయః
భావపక్షేగోస్త్రియోరుపసర్జనస్యేతి హ్రస్వః - సర్వాంగేణనారీస
ర్వాంగనారీ- రుద్రదేవీయా పెణ్ణిత ఇత్యర్థః - తత్పురుషత్వాత్పూర్వవన్ని

ణి శ్రేణి ...యస్యా సోయంభూపాలవకాభిత్యుచితి ...
హానుద్ర ...॥ స్వయంభూదేవ త్రయోపి ...
రణరూపవేదాన్యాసాయుపక్షేపిలింగం ॥ ౩౭॥ ద్వితీయః॥ ...
ముచ్యతే ॥ ...అర్ధాంగనారీః
పురాసోయం ...సర్వాంగనారీత్వేన ...
...
...పురాణే ...॥ ౩౮ ॥
ప్రథమః ॥ ...
జాయ స్వప్నే ...స్వయంభూదేవ ...
త్రయస్సంగ్రహంకారికాయుపపద్యవాక్ ॥ స్వయంభూదేవ

గతా- అథవాత్రాపి బహువ్రీహిః ప్రక్రియాపిపూర్వవదేవ- అపవా
రభేదాదాకారభేదేపిత స్మినుద్రే ...నాశ్చర్యహావ
త్యాహ॥ స్థానఇతి॥ యద్యపి పపమావలోక సంస్పృశ్య స్థితస్య త్రకార్తి
ధదృష్టిః - తస్యకళామాత్రే ... రిపురాణ్యస్య ...
పతిస ...పురోభిస్తైర్భోర్లోకేభ్యో సు ... భ
వః- అన్యత్రశతుర్గనగరాశి స్థానేయుక్తమిత్యర్థో యః । ...
నాథస్య ... కాకత ...
హావేతదద్భుతమిత్యాహ ...॥ ...
లింగం నవవయుత ఇతి భావః ॥ ౩౯ ॥ అనన ...

దాహరతి సఖీతి ఇత్యాదినా ॥ సంగ్రహకారికాం సంగ్రహశ్లోకం ॥ ౩౯॥ ౪౦॥ రుద్రనరేశ్వరేణ రుద్రదేవ్యా - స్త్రీత్వవ్యక్తావపి పుంస్త్వేన నిర్దేశస్య యమేవోపపత్తిం వక్ష్యతి ॥ ౪౧ ॥ కాకతీయప్రసవేషు కాకతీయసంతానేషు - అనుబధ్యంతే అవిచ్ఛేదేన సంబధ్యంతే -- మహీయసి మహీ మ

ప్రసాదరూపస్య బీజస్య బహూకరణాత్పరికరః ॥ ౩౯॥ ద్వితీయః ॥ సవిసర్గాత్స్పర్శం । కథమపగతం రాజరహస్యం వయస్యేన ॥ ౪౦ ॥ ప్రథమః ॥ సఖి కస్యాపి న విదితమిదం - యత్సర్వస్మిన్నపి జనే మహోత్సవమాదిశతా రుద్రనరేశ్వరేణ కులదేవతాయాః స్వప్నోపదిష్టాః ప్రసాదవిశేషాః ప్రఖ్యాప్యంత ఏవ ॥ కులదేవతాప్రసాదరూపస్య బీజస్య ప్రఖ్యాపనేన పరిన్యస్తైః పరిన్యాసః ॥ ౪౧॥ ద్వితీయః ॥ అహో నిరంతరప్రసాదోన్ముఖతా దేవస్య - యథా కాకతీయప్రసవేషు శ్రేయాంస్యుత్తరోత్తరమనుబధ్యంతే ॥ ఏతద్బీజస్య శ్రేయోనుబంధరూపగుణఖ్యాపనాద్విలోభనం । తదస్మిన్నేవ మహీయసి మహోత్సవే మహీమండలం చలమత్తగండ మహాశ్లోకయితుమావయోరియమేవావసరః । తదేహి రాజకులం ప్రవిశావః ॥ ౪౨ ॥ ప్రథమః ॥ ప్రియసఖి సాంప్రతం పురోధఃప్రముఖానమాత్యవృద్ధానపి పురస్కృత్య కల్యాణస్నానక్రమం మీమాంసమానో నృపతిరభ్యంతరాస్థానే సీమ తిష్ఠతి - తదావామపి తావదితో గత్వా యథావసరం ప్రతీక్షావహే ఇతి పరిక్రమ్య నిష్క్రాంతే ॥ ౪౩ ॥ అయం శుద్ధవిష్కంభః ॥............*

అంకారంభః.

తతః ప్రవిశతి యథానిర్దిష్టవేషో రాజా చామరగ్రాహిణీ చ ॥

మహోత్సవే - ఉద్దండపురుషఖండకోపీరప్రకాండక శ్చలమత్తగండ ఇతి బిరుదశబ్దేనోచ్యతే ॥ ౪౨ ॥ వయస్యేతి ॥ మీమాంసమానో విచారయన్ ॥ ౪౩ ॥ ఇతి శుద్ధవిష్కంభః ॥ ... ... *

అంకమారభతే ॥ తత ఇతి ॥ సాక్షాదనుభావం ప్రియభాషణమాహ ॥ సో

తి॥ అభిజనో వంశః-తం ప్రసిద్ధం - అమీష్వేవ నుగ్రహపాత్రేష్వితి భావః-అజో బ్రహ్మా-నిజదోః ప్రసూతిం క్షత్రజాతిం - రాజన్యో మనుష్యాణామితి తస్యా బాహుజత్వశ్రవణాత్ ॥ కుత ఇత్యత ఆహ యదితి॥ ౧॥ రుద్రాంబాయాః పితరౌ సోమాంబాగణపతిదేవౌ తయోరుమామహేశ్వరాత్మకత్వం లోకవిదితం తతః స్వయం చ భూమహారాజయోః పితాపుత్రభావోఽస్తి అతో హితోపదేశో యుక్త ఇతి విధేయ ఇత్యాహ అథాపీత్యాదినా ॥ సైవేతి॥ సైవ తవ మాతా ఉమా దేవీతి నిర్దిష్టా సతీ - లోకైరితి శేషః- సోమా

రాజా-సహస్రాతిశయం । అహో ... గణపరమే
శ్వరస్య ॥ సోమాంబాభిజనం తన్య యయా శ్రీకాకతీయాన్వ
యః పావితః ప్రత్యయుష్యైతి సాంప్రతమిహాస్వన్మాస్వు విశ్వంభ
రా । అస్మాభిర్నిజదోః ప్రసూతిమథునా ... న్యాయజో మన్యతే
యత్ర త్వస్యామపాలనే ... స్వయం ... స్వ
యం॥౧॥ పుంస్త్వం న ...॥ మహారాజ భవాన్ ... గుణౌ
దార్ఢ్యశమహిమ్నా జవస్య హితోపదేశాః ॥ ...
ప్రాభినవం- పుత్రాయాం హితోపదేశో ... పితు దేవ-య
స్మాత్కథయంతి ... ॥ సైవోమా చేతి నిర్దిష్టా సోమా చేతి ప్ర
ధానగాత్ । ... గణపతిః పితా॥౨॥
మంత్రిణః ఏవ మే నైతత్ । ... ప్రసాదాత్
తే నిరంకుశం స్త్రీవ్యక్తివిశేషస్య లోకానాం ... । ఏవం మాను
షశంభునా గణపతిమహారాజేనాభ్యంతరస్యానుభవహి

చేతి ప్రథాం ప్రసిద్ధిగానాత్ - పరస్పరసముచ్చయార్థౌ చకారౌ - పితా గణపతిస్తు సాక్షాత్ప్రియధానః శివో దేవ ఇతి తస్ప్రత్యోః శివయోశ్చ తాదాత్మ్యమితి భావః॥ ౨ ॥ అథాముష్యాభవిష్యతి నిరంకుశః ప్రభావ ఇతి విభావ్య మహారాజో దుహితరం పుత్ర ఇత్యవహృతవాన్ ... ఏవమితి ॥ అభ్యంతరస్యానుభవనాహీనస్య దుహితృభావిమాహాత్మ్యగోచరాయా అంతఃకరణవృత్తేరిత్యర్థః - అత ఏవాహ తత్ర భవాన్ కవికులశిరోమణిః కాళిదాసః ॥ సతాం హి సందేహపదేషు వస్తుషు ప్రమాణమంతఃకరణప్ర

వృత్తయ ఇతి - అత్ర మహితరి - తదనుగుణావ్యవహారానుగుణా - రుద్ర ఇతి పుంస్త్వేన సమాఖ్యేత్యర్థః - ప్రాచామియం శైలీ యదయం లింగవ్యత్యాసేనానిర్దేశ ఇతి - యథా స్త్రీవ్యక్తౌ శిఖండినః పుంస్త్వేన వ్యవహారః - యథా చేంద్రం పుమాంసమపి శ్రుతిరేవ సుబ్రహ్మణ్యేతి స్త్రీత్వేన నిర్దిశతి - తథా చ షడ్వింశబ్రాహ్మణం - సుబ్రహ్మణ్యోం సుబ్రహ్మణ్యోం సుబ్రహ్మణ్యోమితి స్త్రియమివాత్రాహేతి - ఏవముత్తరత్రాపి ద్రష్టవ్యం ॥ ౩ ॥ ౪ ॥ స్వప్నోపదేశప్రమాణాదిరహస్యాత్ప్రతిజ్ఞాపూర్వకం నివేదయతి రాజేతి ॥ కదాచిదిత్యాది ॥ శ్యామేశుభగ్రహయోగాదినా మంగళే - రజనీసమయే స్వైరం పథ్యాం ప్రసాదోన్ముఖత్వాత్ - నయువతిపుణ్యాంగజాసీత్యర్థః - సాక్షాత్సంభాషణాలోచనసహితమిత్యర్థః - ఉభయత్ర బహువ్రీహి

మ్నా సదృశవస్త్రశస్త్ర ఇతి వ్యవహారః కృతః । తదనుగుణా చ
గుప్తిరిత్యాఖ్యా ॥ ౩ ॥ పురో సకౌతుకం । కిం పునర్దేవస్య స్వప్నో
పదేశపరిపాటీ ॥ ౪ ॥ రాజా ॥ సాంప్రతమిదానీం నివేద్యతే ॥ కదా
చిత్కాలస్య జనిసమయే స్వైరం వదనం పురః ప్రాదుర్భూతం
నయువతిపుష్పసాక్షునిటలం । ప్రసంగచంద్రాన్యాం మహి
తపః కటం ప్రేక్ష్యైకమపి స్వయంభూదేవో సావయమితి హ

గర్భో బహువ్రీహిః - బహువ్రీహిగర్భః ఋక్పూరబ్ధూరితి అజంత సాదృశశబ్దః ॥ ప్రవర్తిమందాకినీ - కిమపి వస్తుసాదృశ్యం వస్తు ప్రేక్ష్య - హరశబ్దేన చిరంతన తటాకోదకాచ్ఛాదిత హరితత్రవ్యముచ్యతే - తమత్యాస్యమానమపి స్వచ్ఛందతో ముహురుదకమాచ్ఛాదయతీతి స్వచ్ఛందవ్యవహారో లక్ష్యత ఇత్యుక్తమాచార్యైరుద్భిన్నకరణే - ఏవమత్ర సంభ్రమేణాప్యాచ్ఛాదనసంభవాత్సంభ్రమో లక్ష్యత ఇతి వగామః - తేన హరోత్థానం సంభ్రమోత్థానమితి వేదితవ్యం - స్వప్నే దేవతాదిదర్శనే ఫలం ద్రైవజ్ఞవల్లభే ॥ సుగంధపుష్పాక్షతపూర్ణకుంభ శస్త్రధ్వజచ్ఛత్రమహీపతీనాం । ఉద్యద్ద్విజేశేందు మహార్కసురాణాం సితద్విజాదర్శసువాసినీనాం । సువర్ణధాన్యాబ్జఫలేగ్రహీణాం భయ్యోన్నరతాంబరవాహనానాం । సందర్శనం శ్రేష్ఠముశంతి సంతస్స్వప్నే మృతానాం చ సుచేష్టితానామితి - అథ జనిత్యనద్యత సే

లక్ - తేనచతుర్థ్యామాదర్శాచీనస్స్వప్నఇతిసూచ్యతే - తత్ఫలస్యరా జ్యలక్ష్మీప్రాప్తిరూపస్య విజయయాత్రయా ద్విత్రమాసవిలంబ సంభ వాత్ -తదుక్తంబృహస్పతిమతేస్వప్నాధ్యాయే ॥ స్వప్నస్తుప్రథమే యామేవత్సరేణవిపచ్యతే । ద్వితీయేచాష్టభిర్మాసైస్త్రిభిర్మాసైస్తృ తీయకే॥ అరుణోదయవేళాయాందశాహేనఫలంభవేత్ । గోవిసర్జనవే ళాయాంసద్యస్స్వప్నఫలంభవేదితి॥ ౫॥పపృషాననసత్యప్రియ సాన్త్వంగం ప్రణమ్యేత్యర్థః- సత్యంప్రియంచవచనంయస్తద్రూపానృతముచ్యతే॥ గం తేర్యామలవిభుజాదిత్వాత్ప్రత్యయః అన్యేషామపీతిసోదీర్ఘః॥ ౬ ॥ ౭ ॥ ఆవిష్టంభ క్తిర్యేషామితి లింగసామాన్యే నపుంసకపూర్వపదో బహువ్రీ

రోత్థానసంభ్రమం ॥ ౫ ॥ అనంతరంస్వప్నపః॥పపృషాతంనమ
సత్యప్రత్యస్తువర్ణసూనృతయాగిరా । స్వామినేకాకితీయా
నాంతరత్నాసనముపాహరం ॥ ౬ ॥ చామరగ్రాహిణీ ॥ అ
ముపాసేవ్యంస అనుసంధానం జనితనిజమహత్స్వామినో సమా
రాధనం ॥౭॥ అమూందేవ్యాంఅనుసంధానంయత్స్వప్నే
విమలస్వామినః సమారాధనం॥ ౭ । పురోధసః॥విముచ్యతే॥ఆ
విష్టభ క్తయః ఇతి స్వయంభూతేదేవాంకితీయసదేవాః ॥
గతః ॥ ౮ ॥ రాజా ॥ శయ్యాశిరస్థానస్వప్నపూర్ణసంభ

హిః - స్త్రీపూర్వపదత్వేభక్తిశబ్దస్యప్రియాదిపాఠాదప్రియాదిష్వి త్యనిషేధేనస్త్రియాఃపుంవదిత్యాదినాపుంవద్భావప్రసక్తిః ప్రసంగాత్ అతఏవాహపృష్టకారః - దృఢభక్తిరిత్యేవమాదిషు స్త్రీపూర్వపదస్య స్యావివక్షితత్వాన్నపుంవదేయమితి - భోజరాజస్తు-కరణసాధనస్య భ క్తిశబ్దస్యప్రియాదిపాఠో నభావసాధనస్య దృఢభక్తిరిత్యాదావభావ సాధనత్వాన్నకశ్చిద్విరోధఇత్యాహ - ప్రపంచితంచైతత్ప్రాగస్మాభిస్స్వ జీవన్యాదౌతత్రతత్రేత్యస్మాభిరుపరమ్యతే - తస్యాః ప్రాప్తస్త్రీపూర్వ పదోవా బహువ్రీహిరనుసంధేయః॥ ౮॥ శయ్యాశిరస్థానేపూర్ణకుంభ సాధనంమంగళార్థం - తదుక్తంస్మృతిరత్నాకర్యాం ॥ ... గిశ్శంపూ

ర్ణకుంభం తు శిరస్థానే సంధాయ చ । వైదికైర్గారుడైర్మంత్రై రక్షాం కృ
త్వా స్వపేన్నిశీతి - అతీంద్రసారై రత్యుజ్జ్వలైః - స్వప్నే దేవతార్చనే -
సురపూజోత్సవసేవా నైవేద్యం నృత్తగీతవాద్యం చేత్యాదినా దైవజ్ఞ
వల్లభోక్తం మహాఫలం ద్రష్టవ్యం - మణిపూజాఫలం చ పుష్పసారసుధా
నిధౌ। సువర్ణకుసుమైర్దివ్యైర్మణివిద్రుమవిస్తృతైః । రాజతైరత్నసం
భూతైరథవా చిత్రవస్త్రకైః ॥ యే కుర్వంతి హరం భక్త్యా నరాస్తే స్యుర్గృ
హేశ్వరా ఇతి॥ ౯॥ పూజానంతరవృత్తమాహ విభురితి ॥ స్వవామార్ధవ
ధూపలాలితాం పార్శ్వయోరనుమోదితాం - అభయదానశాలినా ప్రసా

స్వతో ద్యుమ్నైః పరికల్ప్య పాద్యం । అతీంద్రసారైర్మణిభిః కిలాహ
మస్పూజయిష్టైవతకం త్వదీయం॥ ౯॥ అథ చ॥ విభుస్స్వయం
భూరసదచ్ఛవిస్మితాం గిరం స్వవామార్ధవధూపలాలితాం ।
స్మృతిశ్రితాం దశాం భయదానశాలినా కృతాంజలిం మాం వివిన
యానతాననం॥ ౧౦॥ యుగ్మం॥ ఉన్మస్తకైర్మధ్యమలోకభా
గైర్వృష్టిభిః కిరసస్యకాద్యైః సమృద్ధిభావ్యాః । సమ్యక్ఫలైస్సర్వగి
రీశైః ప్రజానాం ప్రతాపరుద్రోయుమిహావశిష్టైః ॥ ౧౧ ॥ వత్స
కాకతీయకులప్రదీప ॥ త్వత్కృతే లప్రభావేన దోహితైః ప్రా
జ్యసూక్ష్మయా । అస్మిన్మహీహారేయో గుర్వీ మర్వీ ధురావి

దసూచకేనేత్యర్థః॥ ౧౦ ॥ ఉన్మస్తకైరుల్లంఘితశిరస్కైరితి ప్రభూతైరి
త్యర్థః - మధ్యమలోకస్య భాగ్యైః కృష్టపరిపాకైస్తపోవిశేషైః కృచ్ఛ్ర
చాంద్రాయణాదిభిః - సర్వగిరీశైస్సర్వజ్ఞాత్రమోచితవ్యాపారైః
అత్ర భాగ్యాదనిమిత్తభేదాద్విభక్తివిశేషం వక్తుం మధ్యమ లోకపదవస
ముష్టివ్యష్టిభ్యామాశ్రితః - ప్రజాః పృథివీవ్యతిరిక్తమధ్యమలోకాసంభవా
దితి ద్రష్టవ్యం - ఏవం చాస్మిన్ రాజ్యం శాసతి సస్యాకరాదిసంపత్తిః ప్రజా
సమృద్ధిశ్చ ప్రభవతీతి ఫలితం ॥ ౧౧॥ వత్సేతి రుద్రాంబాయాః పుంస్త్వేన
సంబోధనం - ప్రాగ్జన్మకాలే - ధురం వహతీతి ధౌరేయో ధురంధరః - ధు
రో యద్ధకావితి ఢక్ - ఋక్పూరిత్యాదినా సమాసాంతో - ప్రత్యయః గ

తత్సాప్ ॥ ౧౨॥ సప్రమోదమితి-అస్మిన్నర్థేపి ప్రతిపత్తేరభావాదితిభావః-
తదుక్తం బృహస్పతిమతే ॥ దేవతాశ్చస్త్రీజాగావఃపితరోలింగినస్తథా ।
యస్యాదంతినరంస్వప్నే తత్తథైవఃనిర్దిశేదితి - ప్రియంకరోతీతిప్రియం

తి॥ ౧౨॥ పురోధసః॥ సప్రమోదం॥ మహారాజకాకతీయకుల
యోగక్షేమవిధానదక్షిణేన దాక్షాయణీపతినా సాక్షాద్దేవ
మాదిష్టం । తదాప్యయమేవమనోరథః । ప్రియంకరశ్చాయం
మహోత్సవః ప్రజానాం । తదాహోహతుప్రాగేఽస్పష్ట
యావరాజ్యస్య ప్రతాపరుద్రస్య భుజశిఖరం సాగరమేఖ
లా ॥ ఇయంప్రయోజనసిద్ధారణరూపాయుక్తిః॥ ౧౩॥ తతస్త
తః॥ రాజా ॥ తద్వచనమాకర్ణ్య యంసనిర్భరహర్షః కస్యాగలో
చనామేదిన్యపిదేవస్యపార్శ్వేప్రస్తా॥ ౧౪॥ చామర॥ మహారా
అంసహింఅఅణుమంటమాణాపి వసుంధరాఏఉఇఓఖు హారి
సావింభావో ॥ ఛా॥ మహారాజస్యహ్యనయమనుపర్తమానా
యావసుంధరాయాఉపితఃఖలుహస్తాపిర్భావః ॥ ఏషాస్వ
యంభూదేవస్య వచనాకర్ణనేనమెదిన్యాహస్తాభాగమేనప్రా
ప్తిః॥ ౧౫ ॥ రాజా ॥ కాకతీయకులశ్రేయసాం దేవపవప్రసా
ణమితితస్యాజ్ఞామయాశిరసిధృతా । దెవోపిసప్రసాదాతిశ
యమావలోక్యాంతస్తోభగాత్ ॥ ఇదంమెదస్సిప్రాప్తిహే
తోర్బీజస్య స్వయంభూదేవస్యోపదెశాంగీకరణాత్సమాధా
నం॥ ౧౬॥ మంత్రిణః॥ పశ్వప్రియంకరఃస్వప్నప్రత్యయః-కిం
తుకాకతీయ నరేంద్రవృద్ధోచితమాచార మనువర్తమానస్య
దెవస్య నగరనివాసవైముఖ్యంతథాకులధురంధరస్య వీరరు
ద్రస్యవిశ్వరక్షాత్తుమె బాహుపరిఘా రాజ్యధురాప్రం

కరః క్షేమప్రియమద్రెన్యేతిఖఃస్వప్నప్రత్యయః-అతిస్పష్టందృష్టా॥ ౧౩॥ స్వ
ప్నశేషమాహ తద్వచనమితి॥ ౧౪॥ ౧౫॥ స్వప్ననివేదనంనిగమయతి కా
కతీయేతి॥ ౧౬॥ పిశ్వేతి॥ ప్రియంకరాదిశబ్దానుపపన్నమేవోక్తాః సంబంధ

రశబ్దస్తు నాయకప్రకరణే ॥ ౧౭ ॥ ౧౮ ॥ అయంకాకతీయేత్యాదిస్పష్టం ॥ ౧౯॥-౨౪॥షడ్విధానిమౌలాదిరూపాణిబలాని-మౌలంభృతంసుహృచ్ఛ్రేణీ ద్విషదాటవికంబలమిత్యమరకోశాభిధానాత్ - అత్రవిష్కంభాదౌ

తిరితివవిషాదహర్షయోస్సీమానంస్పృశత్యస్మాకంమనః। ఏతత్సుఖదుఃఖహేతుభూతంవిధానం ॥ ౧౭ ః చామర ॥ అంచరి

అఅంచరిఅ - కుళౌమంచము హెణౌంవ పంవఋవంళహేణ

ఎంవఉవదింఠ॥ఛా॥ఆశ్చర్యమాశ్చర్యం- కులామాత్యముఖైనైవపార్వతీవల్లభేనపవముపదిష్టం ॥ ఇయంబీజవిషయాశ్చర్యరూపాపరిభావనా ॥ ౧౮॥ రాజా ॥ సహర్షాతిశయం। అమాత్యాన్ప్రతి । అయంకాకతీయకుల శ్రీయఃకల్పలతాప్రరోహః స్వయంభూదేవానుగ్రహః సర్వేషామపి శ్రవణమహోత్సవఃక్రియతాం। ఏషబీజప్రకాశనాదుద్భేదః॥ ౧౯॥ మంత్రిణః ॥ యదాజ్ఞాపయతికాకతీయపరమేశ్వరః ॥ ౨౦ ॥ రాజా॥ కిమిదానీంకర్తవ్యం॥౨౧॥పురో॥మహారాజకిమన్యత్ - సజ్జీక్రియతాం ప్రతాపరుద్రదేవస్య రాజ్యాభిషేకసంభారః। ఏః బీజానుగుణపోత్సాహనరూపో భేదః ॥ ౨౨। మంత్రిణః ॥ దిగ్విజయయాత్రావశీకృతానాంసర్వ పార్థివానాం సర్వైర్నాస్త్రైః సకలతీర్థ సలిలైః ప్రకాశితంస్వయంభూదేవప్రసాదంమహాభిషేకమనుభవతురాజపుత్రః ॥ ౨౩। పురో॥ ఉచితమనుమంత్రితంమంత్రిభిః ॥ ౨౪ ॥ రాజా॥తర్హిజైత్రయాత్రాసాధనాని సజ్జీక్రియంతాంషడ్విధానిబలాని। అహమపిసజ్జోభవామి। ఏషఆరంభః। ఇదంబీజానుగుణారంభరూపంకరణం ॥ ఏవమారంభబీజసంబంధరూపస్సాంగోముఖ

నైతాళికవాక్యోపక్షిప్తస్యాంగవశాదనువర్తమానస్య బీజస్య నాయకస్యాపారస్య స్వరూపాలోచనమచ్ఛానత్వలక్షణారంభ సంబంధాన్ముఖసంధిరిత్యర్థః॥పంచమిత్॥ ౨౫॥ నత్యాహ్నాన్నిగమాంఽతే సుఖావహేత॥

లోకే యత్కించనవిప్రకృష్టంవస్తుదిదృక్షవో వృక్షాగ్రమద్రిశృంగంవా రోహంతి-తత్సమాధిమావర్తనవికర్తనస్యాహ- లోకాలోకేతి॥ సంక్రీడతే - క్రీడోనుసంపరిభ్యశ్చేత్యాత్మనేపదం - స్వీయాధికారస్తమోపహత్వలక్షణస్తన్నిమిత్తశ్రమశ్శిథిలోయస్య సతథోక్తః - ఏతచ్చరాజతేజసఏవతద్భారోద్వహనాదితి వేదితవ్యం - అతఏవాలోకనకౌతుకీ వేత్యుత్ప్రేక్ష్యతే॥తత్రనిమిత్తముపాదత్తే అధునేతి॥ ౨౬॥ ఉద్గాయంతీతి॥ మలయాద్రిచందనలతాకుంజేషువావిహారదేశ ఇత్యర్థః - తదుక్తంభావప్రకాశే ॥ సరితఃపులినంవేలాకాంతారారామభూధరాః । లతాగృహాణివి

సంజ్ఞితాః ॥ ౨౫॥ నేపథ్యే వైతాళికౌ । సుఖాయమధ్యందినసంధ్యాభవతుదేవస్య॥ యదిదానీం॥ లోకాలోకగిరీంద్రకందరతమస్సందోహసర్వంకషం త్వత్తేజఃపటలంకియంతి భువనాన్యాక్రమ్యసంక్రీడతే । ఇత్యాలోకనకౌతుకీవశిథిలస్వీయాధికారశ్రమో భాస్వానేష సముద్రదీప్తి రధునావ్యోమాగ్రమారోహతి॥ ౨౬॥ అపిచ॥ ఉద్గాయంతిసగద్గదంకరకరస్రోతస్సుతీరస్థస్వైరిణాః క్రీడంత్యోమలయాద్రిచందనలతాకుంజేభుజంగాంగనాః । పీత్వాతత్తదుదీర్ణశీకరకణాంప్రత్యగ్రధారాంసుధాంవాతాహారతయాప్రభూతమయశః ప్రత్యూషయంత్యోనిజం॥ ౨౭॥ ఇదానీంఖలు॥ ఆఘూర్ణితాకిరణాన్యానోర్యజురామోదమేదురాః । యతంతేకృతినస్సద్యోకర్తుంమా

త్రాణిశయ్యాకిసలయాందితా । దివావిహారదేశాస్స్యురితి- క్రీడంత్యః నిజరమణైరితి శేషః-తత్తదితిపీప్సాయాంద్విర్భావః - ఉదీర్ణవర్ణాదుచ్చారితాక్షరాద్గళితాంగళంతీమిత్యర్థః - గతిబుద్ధిప్రత్యవసానార్థేభ్యశ్చేత్యత్ర చశబ్దస్యానుక్తసముచ్చయార్థత్వాత్ - అతఏవాహవృత్తికారః - సుప్తశయితేత్యేవమాదయోపగ్రహానేద్రష్టవ్యా ఇతి - ఇహమేదురపేక్ష్యపఠితం-యదన్యత్ర ప్రత్యక్షరగళత్సుధామిత్యపాఠాత్ - అతఏవ ప్రత్యగ్రధారావతీరసామిత్యర్థః ॥ ౨౭॥ ఆఘూర్ణితేతి॥ యజూరేవామోదఃపరిమళవిశేషః తేనమేదురాం తృప్తియానిత్యర్థః - యజూంష్యేవేతిమధ్యేఅహ్నా

ఇత్యుక్తేః - భుంజభాసమిదో ఘురచ్ - ఏతేన భాసుకిరణానాం పుష్పస మాధిసిద్ధేః జ్ఞాత్వేత్యస్మిన్నర్థే ఆఘ్రాయేతిపదం బోద్ధవ్యం - మధ్యాహ్నకర్తవ్యా మాధ్యాహ్నికీ - కాలాట్ఠగితి శైషికష్ఠక్ ప్రత్యయః ॥ ౨౮ ॥ ... *
౨౯ ॥ ఇతి నాటకప్రకరణే ప్రథమోఽఙ్కః ॥ ...

ధ్యాహ్నికీం క్రియాం ॥ ౨౮ ॥ రాజా ॥ ఆకర్ణ్య సర్వాన్ప్రతి । సాధయత యూయమభిమతాచరణాయ ॥ అహమపి తావదభ్యంతరం ప్రవిశామీతి । యథోచితముత్థాయ పరిక్రమ్య నిష్క్రాంతాస్సర్వే ॥ ౨౯ ॥ ఇతి నాటకప్రకరణే - కల్యాణస్వప్నో నామ ప్రథమోఽఙ్కః ॥ ... ... *

నేపథ్యే ॥ ఇతో ఇతో అంజో ॥ ఛా ॥ ఇత ఇత ఆర్యః । తతః ప్రవిశతి వృద్ధకంచుకీ ॥ కంచుకీ ॥ సహర్షం ॥ చిరాయ యౌవనమతిశయానయా చరితార్థయా జరయాऽనయా సంచరే । యయా దీర్ఘాయుషా ప్రతాపరుద్రమహాభిషేక మహోత్సవమనుభవితాస్మి - ఏష మధ్యాహ్నాగ్ర నయాపిచ్ఛిన్నస్య ప్రకృతార్థస్య పునరవమర్శో బిందుః ॥ అపిచ ॥ పదే పదే స్ఖలంతం మాం వాచాగత్యాఖచేష్టయా । అవలోక్య హసన్నాస్తే స్వామిరుద్రనరేశ్వరః ॥ ౧ ॥ సవిమర్శాశ్చర్యం ॥ కాకతీయనరేంద్రస్య రాజ్యశ్రీర్యామలవేశ్మనః । యువరాజగృహేఽద్య గవాక్షైస్సైస్వైరమీక్ష్యతే ॥ ఏష రాజ్యలక్ష్మ్యాః ప్రతాపరుద్రాగతాభిలాషాద్విలాసః ॥ పురోఽవలోక్య ॥ కథమయం రాజపుత్రపరిచారకో దారకస్ససంభ్రమం మామభివర్తతే ॥ ౨ ॥ ప్రవిశ్య దారకః ॥ అంఅ

చూళికాముదాహరతి నేపథ్య ఇత్యాదినా ॥ తతః ప్రవిశతీతి - నేపథ్యషేవనరంగం - అన్యథా చూళికాలక్షణభంగప్రసంగాత్ - యౌవనమితిశయానయేతి - అత్రైవ పురుషార్థలాభాదితి భావః - జరయా సంచర ఇతి - సమస్తృతీయాయుక్తాదిత్యాత్మనేపదం - పురుషార్థమాహ యయేతి ॥ అనుభవితాస్మి అనద్యతనే లుట్ ॥ బిందుం యోజయతి - ఏష ఇతి ॥ ఇతోఽపి జరాయాః శ్లాఘ్యత్వమేవేత్యాహ పదేపద ఇతి ॥ ౧ ॥ ౨ ॥ ఆర్య ప్రణమామి ॥ ౩ ॥

౫॥ సపాదోపగ్రహమితి సవ్యదక్షిణపాణిభ్యాం - సవ్యదక్షిణపాదోపస్పర్శరూపోగురునమస్కారః పాదోపగ్రహః-తదుక్తంమనునా ॥ వ్యత్యస్తపాణినాకార్యముపసంగ్రహణంగురోః । సవ్యేనసవ్యస్స్ప్రష్టవ్యోదక్షిణేనతుదక్షిణఇతి॥ఉత్తిష్ఠతేఉదస్థాత్-ఉదోనూర్ధ్వకర్మణీత్యాత్మనే

పణమామి॥ భా॥ ఆర్యప్రణమామి॥ ౩॥ కంచుకీ ॥ భద్రకల్యాణాస్పదంభూయాః । కిమనుమతంరాజపుత్రస్య దిగ్విజయప్రస్థానంరుద్రనరేశ్వరేణ॥౪॥ దారకః॥ కహంకహంవి అణుమదం భా॥ కథంకథమప్యనుమతం॥౫॥ కంచుకీ ॥స్వనామానుగుణమిదంరాజపుత్రస్య యత్సజ్జీకృతసాధనంమహారాజం సపాదోపగ్రహణంనివార్య స్వయమేవ జైత్రయాత్రాయాముత్తిష్ఠతే॥౬॥ దారకః॥ అంఅణణాణుహూదజుంఝపరింసమోజువరాఓ-దుంక్కరోఖుదిఅంతజఓకహంభవింసది ॥ భా ॥ ఆర్యఅననుభూతయుద్ధపరిశ్రమోయువరాజః దుష్కరఃఖలు దిగంతజయఃకథంభవిష్యతి॥ ౭॥ కంచుకీ ॥ భద్రనిరంకుశాస్స్వయంభూదేవప్రవృత్తయః పిష్టారవతారఃఖల్వయం వీరరుద్రోఽచింత్యమహిమా॥ ఏషసృష్టనష్టబీజానుసరణరూపఃపరిసర్పః ॥ అత్రస్వప్నవృత్తాంతఖ్యాపనాల్లక్ష్యస్యదిగ్విజయయాత్రోద్యమేనాలక్ష్యస్య బీజస్యోత్పాదనాదుద్భేదఇతి ప్రతిముఖసంధిగయం॥౮॥ దారకః॥ ఏవంఏదం॥ భా॥ ఏవమేతత్ । అమాణుసోఖుసోపహావో॥ భా॥ అమానుషఃఖలుసప్రభావః ॥ ౯ ॥ కంచుకీ॥ కుత్రేదానీంరాజపుత్రః॥ ౧౦॥ దారకః॥ కాలఈఅకులదుంగాదేవీ సమారాహణేణ విఅఅపంధాణమంగళకాఊణ త

ఽదం॥ ౬॥ ౭॥ భద్రేతి॥ అత్రపూర్వాంకేస్వప్నదృష్టస్యమధ్యాహ్నవర్ణనయానష్టస్యచబీజస్య స్వయంభూదేవ ప్రసాదరూపస్యభద్రనిరంకుశా ఇత్యనేనానుసర్పణాత్పరిసర్పఇత్యర్థః । అతఏవాయంప్రతిముఖసంధిరిత్యాహ అత్రేతి ॥ ఉద్భేదఃప్రకాశనం భద్రేత్యాదివాక్యేనేతిభావః ॥

టీ॥ ఏవమేతదిత్యాదిస్పష్టం॥ఇయంచూలికా॥ ౧౨॥ ౧౩॥ కిమితి॥తాతంశమోన్ముఖంవిరక్తం రచయతా రాజ్యేనమయ్యర్పితేనసతేతిశేషః - కిం - నమేకించిత్సాధ్యమస్తీతిభావః । నకేవలమస్మిన్రాజ్యేపితృవియోగాదిష్టహానిరనేకమహాదోషసంభవాదనర్థప్రాప్తిశ్చేత్యాహ కించేతి । అతఏవోక్తం మహాభారతేశాంతిపర్వణిభీమంప్రతియుధిష్ఠిరేణ అసంతోషః ప్రమోదశ్చ మదో రాగో ప్రశాంతతా । బలమోజోభిమానశ్చసముద్వేగశ్చసర్వశః। ఏభిఃపాప్మభిరావిష్టంరాజ్యంత్వమభికాంక్షసీతి। సన్వే

ంఛహంణుమదఅళపేరతబహిరుంజాణేణి వేసిఅ క్ఖంధావారో అ
మంచపరివుదో జువరాఓ ఏంతఇ- తాఅణుజాణీహిమహం తత్థ
పంథాణం॥ ఛా॥ కాకతీయకులదుర్గాదేవీసమారాధనేనవిజయ
ప్రస్థానసమంగళంకృత్వాతత్రహేమాచల పర్యంతబహిరు
ద్యానేనివేశితస్కంధావారః అమాత్యపరివృతో యువరాజ
స్తిష్ఠతితదనుజానీహిమాంతత్రప్రస్థానం॥ ౧౧॥కంచుకీ॥భద్ర
సాధయ ॥ అహమపిరాజకులం ప్రవిశామీతియథోచితం పరి
క్రమ్యనిష్క్రాంతౌ॥ ఇయంచూలికా॥౧౨॥ప్రవేశకః । తతః
ప్రవిశతియథానిర్దిష్టఃప్రతాపరుద్రో మంత్రిణః పరిజనశ్చ ॥
౧౩॥ ప్రతాప ॥ కింరాజ్యేనశమోన్ముఖంరచయతాతాతంమ
లాలంబనం కించాస్మిన్సముదాహరంతి మహతోదోషాన్బ
హూన్సూరయః । ధర్మోర్థశ్చఖిలీకృతోయమధునాకస్సం

వంసతి॥యదహ్నాకురుతేకర్మప్రజాధర్మేణపాలయన్। దశవర్షసహస్రాణితస్యభుఙ్క్తే- మహత్ఫలమిత్యాదినా రాజ్యేమహాఫలప్రతిపాదక మన్వాదివచన విరోధస్స్యాదిత్యాశంక్య తస్య యుగాంతరవిషయత్వాన్నవిరోధఇత్యాశయేనాహ ధర్మార్థ్వేతి ॥ అయంయజ్ఞదానతపోజ్ఞానలక్షణఃఖిలీకృతః-సంప్రతిపాదమాత్రావశిష్టత్వాదితిభావః - అతఏవోక్తం సూర్యసిద్ధాంతే-కృతాదీనాంవ్యవస్థేయంధర్మపాదవ్యవస్థయేతి - ఆదిపురాణేప్యుక్తం ॥ నవిద్వత్తానబుద్ధోర్థోనశుద్ధిర్మనసఃకలావితి-అధునాకలి

కాలేఅస్ఖలన్నప్రసృత్తఃకస్సంచరేత్ - నకోపిసంచరితుంశక్నుయా
దిత్యర్థః- శకిలిజ్వేతిలిజ్ - తృతీయాభావాన్నాత్మనేపదం- తవ్యావరాజ్య
మపినేష్టంకిలకిముతదుష్టంరాజ్యమితిభావః - మస్సృణితేషునిష్కంటకీకృ
తేషు-అతఏవస్వస్యనప్రయాసఇతివినయోక్తిః ॥ ౧౪ ॥ రాజపుత్రేతి
సర్వాన్నపఖోవ్యాపృష్ఠవంత్యాసగ్వపధీనయా - తస్సర్వాదేరిత్యాప్రత్య
యః॥ఆచారశ్చేతి॥ధర్మైవర్త్మనిసంస్థాప్యప్రజావర్తేతఘస్మైవిత్। పుత్ర

చరేదస్ఖలంత్వన్నేష్టం కిలయావరాజ్యమపి మేబాలోస్యస్స వె
క్రీడతః ॥ తద్వయంమహారాజభుజపరిఘమస్సృణితేషుదిగం
తేషువిజయయాత్రావినోదేన విహరామహే ॥ ఏతద్రా
జ్యేనిచ్ఛాభిధానాద్విధూనితం॥ ౧౪॥ మంత్రిణః॥ రాజపుత్ర స
ర్వపథీనయాకాకతీయాన్వయభాగ్యసంపదా త్వాంధురంధ
రంలబ్ధ్వానరేంద్ర శ్చిరమాసక్తాం ధురంబినిలయిమ మధ్యాప
స్యతి- ఆచారశ్చాయంకాకతీశ్వరాణాం యద్ధౌరేయేపుత్రే
శమోస్మిఖత్వం - కులస్వామినా స్వయంభువాప్యేవమేవా
నుశిష్టం - అనతిక్రమణీయారాజపుత్రేణగురోర్గరీయసీఖ
ల్వాజ్ఞా- కలికాలదోషశిథిలధర్మప్రతిష్ఠాంనిరోద్ధుంవోఢుం
చమహతీం మహీంధురమపలీగ్ణస్య కాకతీయవంశస్తవ ససాం
ప్రతంప్రత్యాఖ్యాతుం॥౧౫॥ ప్రతాప॥సానురోధం॥ స్వయం
భూస్తాత ఇత్యేతావీశ్వరౌదివ్యమానుసౌ । తయోరన్యత
రోరాజాయువరాజోస్మినస్వథా॥౧౬॥మంత్రిణః ॥ రాజపు
త్ర సాధారణో యం వినయః కాకతీశ్వరాణాం స్య కుంభ

ంకారిమితశ్రీశ్చవసేవన్యేన వర్తయేజగితివ్యాసస్మరణాత్ - గురోస్స్వ
యమానుషయోఃగరీయసీగురుతరాపూజ్యతమేతియావత్ - శ్రీయస్థి
త్యాదినాగురోర్గరాదేశః - కించధర్మసంస్థాపనార్థమేవావతీర్ణస్య
స్యమూర్తేస్తవేదంమప్రతిహారమిత్యాహ కలికాలేతి॥ప్రత్యాఖ్యాతుం
రిహార్హం ॥ ౧౫ ॥ తన్నితావత్స్వయంభూదేవఏవమహారాజో పుత్రో
స్వదేవాహం యువరాజపదేతు నసభాగ్యారాజ్యభాగికగోస స్వ

యంభూరితి ॥ అరత్యుపశమాద్విషయద్వేషనివృత్తేః - ఏషశమః॥ ౧౭॥
౨౦॥ సబాహుస్ఫురణమితి- పుంసోదక్షిణబాహుస్ఫురణం శుభనిమిత్తమి

విమహోరాజె॥ఏషప్రకృతవిషయారత్యుపశమాచ్ఛమః॥౧౭॥
పరిజనః ॥ కాఅఈఅకుళంతవిరోతంతభవతోస్సఅ భూదెవో
ధురధారేదురాఅవుంతోఉణరంజసిరిఅకెఆరోవేదు॥ ఛా ॥
కాకతీయకులస్థవిరస్తత్రభవాన్ స్వయంభూదేవో ధురం
ధారయతు । రాజపుత్రఃపునారాజ్యశ్రియమంకేఆరోపయ
తు॥౧౮॥ప్రతాప॥సమందస్మితం పరిజనమవలోకయతి । ఏత
త్పరిహాసవచోరూపంనర్మ॥ ౧౯॥ పరి॥చిరేణచరిఅంధామేఇణీ
సవుంతా॥ గోంతగిరిసిహరణింయరవిఅడసిళావసఇబంబరగీప
ఖోణీప హాూమవాసోబాహుంమిపఆవరుంధంస ॥ జహహా
రించదంపభుపజహారహుణాహంసబాహుఫళఅంమి । కాఅ
ఇలంఛీపఇణోబాహుంమితహావహీరమదు ॥ ఛా॥ చిరేణచరి
తార్థామేదినీసంప్రాప్తా ॥ గోత్రగిరిశిఖరనిస్తురవికటశిలాప
సతిబర్బరాంగ్యాః । క్షోణ్యాభవతువాసోబాహౌ ప్రతాప
రుద్రస్య ॥ యథాహరిశ్చంద్రస్యభుజేయథారఘునాథస్య
బాహుఫలకె । కాకతిలక్ష్మీపతేర్బాహౌ తథామహీరమతు॥
౨౦॥ప్రతాప॥ సబాహుస్ఫురణమధోముఖస్తిష్ఠతి । ఏషా
పరిజనవచోర్థాప్తిరిర్నర్మద్యుతిః ॥ ౨౧ ॥ మంత్రిణః॥ రా
జపుత్ర కాకతీయ పురుషోత్తమస్యతవ పాణిగ్రహణాయ
స్పృహయంతీ రాజ్యలక్ష్మీ ర్విలంబనంనసహతే ॥ ౨౨ ॥
పరి ॥ విండావహలాణఅహిఅదంసణ పఇంమిపణఅవింసభ
ఖోణీలంఛీఅకహవిళవిఅసహఉజువరాప॥ఛా॥ విద్యావధూ

రివక్ష్యతే-నర్మవచనమనురాగబీజోద్ఘాటనం ॥ ౨౨ ॥ విజ్జేతి ॥ వధూనా
ఙ్కృవాన్లభ్యామవలోక్యసపత్న్యాస్సముత్సుకాభవంతీతిభావః ॥ ౨౩

రాజ్యశ్రియో వాసకసజ్జికాసమాధిమాహస్వతేజ సేతి॥ గతార్థమేతత్,
౨౪ ॥ కథమితి ॥ నిరోధనలక్షణే భన్మనేత్యన్తం తద్వారణమాత్రోపల
క్షణమితి ద్రష్టవ్యం ॥ ౨౫ ॥ సావజ్ఞమితి॥ సమరమేవాపదానమద్భుతక
ర్మ - తేనారాధితస్వామినః ప్రసాదితేశ్వరాః । వజ్రలక్షణే ప్రత్యక్షగ్ర

నావగ్రహం కృష్ట్వా పత్యౌ ప్రణయిని ప్రారంభం। లోకోత్తరలక్ష్మీశ్చక
థం విలంబితం సహతు యువరాజః॥ ౨౩॥ మంత్రిణః ॥ ఇత్థమే
వ॥ స్వతేజసా పరిభూత్య ప్రధానాగారముత్సుకా । ప్రతీక్ష
తే స్వరాజ్యశ్రీర్యువరాజసమాగమం॥ ఏవం మంత్రిణాం పరిజన
స్య చ వాక్యైర్గూఢానురాగప్రకాశనాత్ప్రగమః॥ ౨౪॥ పరి ॥
కహం అపరిచ్ఛిణ్ణ ఏసో మహారాసజిదిసావిజఅజంతాపో। ఛా॥ కథ
మంతరితః ఖల్వేష మహారాజస్య దిగ్విజయయాత్రయా॥ ఏ
తద్దిగంతయాత్రయా ప్రస్తుతకార్యవిలంబనాన్నిరోధః॥ ౨౫॥
మంత్రిణః॥ సావజ్ఞం కిం చిరయన్త్యద్యాపి చమూపతయః। అథ
వా కిం తైః। వయమపి న కేవలం మంత్రశస్త్రాః కింతు బహుశః స
మరాపదానారాధితస్వామిప్రసాద ॥ ఏతన్నిష్ఠురవచనరూపం
వజ్రం॥ ౨౬ ॥ ప్రవిశ్య దౌవారికః ॥ జేదు జేదు జువరాఓ దే
ఖు చమూవఇణో పడిహారభూమిభాఅం గది సంజీకిఅచఉరంగ
బళా వంటంతి ॥ ఛా ॥ జయతు జయతు యువరాజః ఏతే ఖలు చ
మూపతయః॥ ప్రతీహారభూమిభాగం సజ్జీకృతచతురంగబలావ
స్తంతే॥ ౨౭॥ యువ ॥ అచిరేణ ప్రవేశయ॥ దౌవా ॥ తథేతి ని
ష్క్రమ్య సేనాధిపతిభిస్సహ పునః ప్రవిష్టః॥ ౨౮॥ సేనాప॥ య
థోచితం ప్రణమ్య । స్వామిన్ కాకతీయకులతిలక సర్వతోము

హానాం కేవలస్యాప్యుపలక్షణమిత్యాశయేనాహ, ఏతన్నిష్ఠురేతి॥ ౨౬॥ ద్వా
రే నియుక్తో దౌవారికో వేత్రధరః- తత్ర నియుక్త ఇతి ఠక్ - ద్వారాదీనాం
చేత్యైజాగమః ॥ ౨౭॥ ౨౮॥ స్వామిన్నితి ॥ సర్వతోముఖాటోపాస్సర్వ
తో దిక్సంభ్రమా వాహిన్యస్సేనాః- శౌర్యోదగ్రం తమితి రూపకబలాదుదక్ష

సంభ్రమవత్త్వాన్నద్యశ్చేతిలభ్యతే- అనుగ్రహాయాళునా అనుగ్రహీత్రా కటాక్షేణ అనుగ్రహదృష్ట్యేత్యర్థః - గ్రహూగ్రహణ ఇత్యస్మాద్ధాతోర దంతాచ్ఛురాదిణిచి-స్పృహిగృహిత్యాదినా ఆళుచ్ప్రత్యయః- అతోలోపస్యస్థానివత్త్వాన్నలఘూపధగుణః॥ ౨౯॥ రాజపుత్రేతి॥ పరిపంథిప్రమాథిన్యశ్శత్రుఘాతిన్యః - వరూథిన్యస్సేనాః - ప్రస్థాయతామితిప్రస్థానారంభ ఏవ నాసీరైస్సామంతనగరాణ్యాక్రమ్యంత ఇతి సేనాబాహుళ్యం సూచ్యతే॥ ౩౦॥ యత్రేతి॥ గంధోపలక్షితో గజో గంధగజః - యద్యపిగజశాస్త్రేభద్రమంద్రమృగాద్యష్టవిధజాతిగజేషు గంధ ఉక్తః తథాప్యాదిత్వాదత్ర క్షత్రియజా

ఖాట్కోపాం వాహిన్యః శౌర్యోదస్వంతం భవంతమనుస్రాస్త్రా ఏవతదను గ్రహయాళునాకటాక్షేణ నిరీక్ష్యంతాం॥ ఏతదనునయవచనరూపం పర్యుపాసనం॥ ౨౯॥ మంత్రిణః ॥ రాజపుత్ర తవహితసమారుహ్యతాం ప్రతిపక్షనివారణో వారణః। ఆలోక్యంతాం నిరంతరపరిపంథిప్రమాథిన్యో వరూథిన్యః। ప్రస్థాయతాం సేనాపతిపురస్సరాక్రాంత సకలసామంతనిజస్థానం ప్రస్థానం॥ ౩౦ ॥ ప్రతాప॥ యథాభిరుచితమమాత్యైర్భ్యా ఇతి గంధగజాధిరోహణం నాటయతి॥ ౩౧॥ మంత్రిణః॥ కరోదగ్రేణ మహసా విష్వగాక్రమితుం దిశః । ఆరోహతి గజం వీరరుద్రో భాస్వానివోదయం ॥ ఏతత్ప్రకృతానుగుణ్యేన విశేషసంబంధ

నిరుచ్యతే-తదుక్తం ॥ భద్రశ్రీహరితాళగుగ్గులుశిలాగంధో తిశూరో రణే నానాశస్త్రనిపాత వేగసహనస్త్సంబేరమః క్షత్రియ ఇతి - అత్ర శుభాశుభగంధవిభాగస్తదభివ్యక్తిస్థానం చ తత్రైవోక్తం - స్వేదేద్వారమలేశుభాశుభకరం గంధం సుధీర్లక్షయేత్స్వేవ్యో భూమహలాజపాటలఘృతప్రఖ్యః ప్రశస్తాహ్వాయః । ఏతస్మాదపరోశుభోయముదితస్సత్వేనరూపేణ యోయుక్తస్సోపి మతంగజస్సముచితః కల్యాణ ఇత్యుచ్యత ఇతి॥ ౩౧॥ కరేతి॥ కరేణోదగ్రేణోద్ధతేన మహసా తేజసా భుజబలేనేత్యర్థః - అన్యత్ర కరైః కిరణైః ఉదయం పూర్వపర్వతం । అత్ర మంత్రిణాం వీరరుద్రం ప్రతి రాగప్రకాశవిశిష్టవచనాత్పుష్పం నామాంగమిత్యాహ ఏతదితి॥ ప్రకృతా

మగుణ్యేన బీజానురూపత్వేనేత్యర్థః- విశేషబంధో రాగవిశేషబంధ ఇత్యర్థః ॥ ౩౦॥ ధావదితి ॥ పదాతీనాం సమూహః పాదాతం - భిక్షాదిత్వాదణ్ ప్రత్యయః-నిస్సాణరాణో నిస్సాణధ్వనిః- రాణ ఇతి- యద్యపి వశిరణ్యోరుపసంఖ్యానమితి అబభావే ఘఞ్ బాధితః-అత ఏవోక్తమమరకోశే - రణః క్వణ ఇతి- తథాపి ప్రావాదివత్ బాహులకో ఘఞ్ ద్రష్టవ్యః- పటశబ్దాదవ్యక్తానుకరణాన్నిత్య వీప్సయోరితి ద్విర్భావే సర్వప్రాతిపదికేభ్య ఇత్యాచారే క్విప్ కథంచిత్కల్పనీయః - తతో లటశ్శత్రాదేశః - పటదిత్యస్యైవానుకరణత్వే పూర్వావయవస్య తకారాభావశ్చింత్యః - కరటతటం గండస్థ

వచనం పుష్పం ॥ సర్వే యువరాజహస్తినం పురస్కృత్య ససం
భ్రమం కించిత్పరిక్రామంతి ॥ ౩౦ ॥ సేనాప॥ సోత్సాహప్రణా
మం। స్వామిన్నితో దీయతాం దృష్టిః ॥ ధావత్పాదాతపాదా
హతిదళితమహీరంధ్రనిర్యద్ధూళీజాలాంబుదాంతర్వి
లసదసిలతావిద్యుదగ్రామదీప్తాః। ఉద్యన్నిస్సాణరాణస్తనిత
పటపటద్దిక్తటాః ప్రారభంతే ప్రావృషో లక్ష్మీం ధ్వజిన్యః కరిక
రటతటస్యందిదానాంబుధారాః॥ ౩౧ ॥ అన్యతో నిరూప్య ॥ బలే
చలతి సంభ్రమాత్ప్రతిభయే విజేతుం దిశః పురందరహరిజ్జయి
వ్యవసితాస్సహోద్ధతాః। చలంతి విరమత్స్వరాః స్వైరిణో యి
ధాదంతినో భరావనమమన్నస్య భుజగరాజఫణస్య ఫణాః ॥

లం॥ ౩౨॥ సేనాం గేహమతంగజస్సన్నాహమాహ- బల ఇతి॥ విరమత్స్వరాః పతచ్ఛేదాత్ప్రభృతి ప్రరూఢవైరాః - అభిపవపురందరహరిజ్జయివ్యవసితాః ప్రాచీవిజయోద్యుక్తా ఇత్యర్థః ॥ ఇయంతం కాలం నూనాత్మస్థత్వే నానీం వైరనిర్యాతనే హేతుమాహ 'సహోద్ధతా' ఇతి ॥ యథా కశ్చిద్బల్వస్తునో భారాక్రాంతః కశ్చన భాగో నమతి భాగాంతరముద్గచ్ఛతి - తద్వద్దంతిభారాక్రాంతభూతలద్వారా భుజగరాజస్య కేషాంచిత్ఫణానామవనమనమితరేషామున్నమనం ద్రష్టవ్యం-ఫణక్-నమ్ర సంకోచః- ఫణక్ సి తైర్గతాపి [illegible] ప్ర [illegible]

ద్యద్యప్యుపమా ప్రతీయతే - తథాప్యుపమానభూతానాం విశిష్టశిఖరిణా ముపమేయ దంతరూపతయాభ్యూహ నాదుత్ప్రేక్షాయాం పర్యవస్యతీ త్యుపమోపక్రమోత్ప్రేక్షేయం॥ ౩౪॥ పత్తిసంపత్తిమాహ ఉద్యదితి ॥ తోమరాదండవిశేషాః తైర్దామరా భయంకరాః - కౌక్షేయకాః ఖడ్గాః - కుక్షికుక్షీత్యాది నాఢకఞ్ ప్రత్యయః - సైన్యరోద్గీర్ణముసుంఢయః స్వచ్ఛోద్యతదారుమయాయుధవిశేషాః-కర్మణే ప్రభవతీతి కార్ముకం ధనుస్తద్విశేషా వా - గదాః ప్రసిద్ధాః-ప్రాసాః కుంతాపరపర్యాయాః క్షేపణీయా ఆయుధవిశేషాః - తదుక్తం వృత్తికారేణ అకర్తరి చ కారకే సంజ్ఞాయా మిత్యత్ర పాణిన్యస్య ఇతి ప్రాస ఇతి - రౌద్రప్రకారాః రౌద్రభేదాః -

౩౪॥ పరిజనః॥ విలోక్య-సాశ్చర్యం । మహంతో ఖువసోతిలింగసు హండాణఉంసా హెూ ॥ ఛా ॥ మహోత్ఖల్వేష త్రిలింగసుభటానాముత్సాహః । సంస్కృతమాశ్రిత్య ॥ ఉద్యత్తోమర డామరాః ప్రతిపక్షప్రోక్షిప్తకౌక్షేయకాస్సైన్యరోద్గీర్ణము సుంఢయః పటుతరాకృష్టధ్వనత్కార్ముకాః । భ్రామ్యద్భీమ గదాస్సమగ్రపిహరత్ప్రాసాస్స్ఫురత్పట్టసాః ఖేలంత్యంధ్ర చమూభటాః సనప్రుషా రౌద్రప్రకారా ఇవ॥ ౩౫॥ మంత్రిణః ॥ అహెూ తురంగతరంగా త్రిలింగాధిపతేః ॥ ఉత్ప్రేక్షాలంకారః ॥

తోమరాదీనామభిధానం వైజయంత్యాం ॥ తోమరోస్త్రలోహహులశదడః కాసూశ్చ సర్వలా (హులం ద్విఫలపత్రాగ్ర) ముసుంఢీస్యాద్దారుమయీవృత్తాయఃకీలసంచితా । కార్ముకం త్రిచతుర్హస్తం॥ పట్టసో లోహదండో యస్తీక్ష్ణధారః క్షురోపమ ఇతి॥ ౩౫। తురంగసామగ్రీమాహ ఉత్క్షిప్యేతి॥ పశ్చిమపాదాభ్యాం భువిస్థిత్వా ముహురగ్రపాదోత్క్షేపణ మశ్వానాం పురుషాఖ్యస్థానభేదః-తదుక్తం ॥ ముహుః పశ్చిమపాదాభ్యాం భువిస్థిత్వాగ్రపాదయోః। ఊర్ధ్వం ప్రేరణయాస్థానమశ్వానాం పురుషః స్మృత ఇతి - అత్ర పూర్వపాదోత్క్షేపణస్య సూర్యాశ్వశిరస్తాడనఫలకత్వముత్ప్రేక్ష్యతే ఉత్క్షిప్యేతి॥ నిత్యమీప్సయోరితి ద్విర్భావః - పశ్చార్ధపాశ్చా

త్యా-దక్షిణాపశ్చాత్పురస్తాత్ - సంరబ్ధా సంరంభవిషయీభూతాన తీనున్నేత్యసంబంధే సంబంధరూపా షష్ఠీ శయోః క్తిః - తాంధరణీమవష్టభ్యా లంబ్య తత్రస్థిత్వేత్యర్థః - సహేలక్రమేణ హేలనేనోదగత్యా పరిణమంతః ప్రయత్నం వినా ప్రవర్తమానా ఇత్యర్థః - ధారానామాస్కందితాదయో గతిభేదాః పంచ - తదుక్తం వైజయంత్యాం - అశ్వానాంతు గతిర్ధారాః ప్రభిన్నా సా చ పంచధేతి । అస్కందితం ధౌరితకం రేచితం వల్గితం ప్లుతం । గతయోఽమూః పంచ ధారా ఇత్యమరశ్చ - ఏతాసామేవాశ్వశాస్త్రసంజ్ఞాంతరేణోక్తానాం ప్రత్యేకం త్రైవిధ్యే పంచదశధాత్వం - తదుక్తం - గతిః పు

వ్యపాదౌ రవితురగశిరస్తాడనాయేవ పూర్వౌ పాశ్చాత్యా
భ్యాం పదాభ్యామపి ధరణిమవష్టభ్య సంరబ్ధమన్యాం । వా
తైర్వ్యాధూయమానైః ప్రతినృపతిహయోత్సాహ మున్మా
గ్లయంతః క్రామంత్యశ్వాస్సహేలక్రమణ పరిణమత్పంచ
ధారాప్రపంచాః ॥ ౩౬ ॥ మంత్రీ ॥ విలోక్య ॥ అహో విదళిత
పరబలమనోరథానాం రథానాం సంభ్రమః ॥ [illegible] ॥ ర
థాస్సరభసంభ్రమన్నిబిడహేమనేమిక్షతక్షమాతలసము
చ్ఛలద్బహుళధూళిజాలాంబుదైః । తిరోహితమసూయయా
సపది భాస్వదీయం గతం విధాయ ముదిరాభసంస్థాః భ్రమంత్యక్షధురా
ర్నిస్స్వనాః ॥ ౩౭ ॥ ప్రతాప ॥ సర్వతో విలోక్య సప్రమోదం ।

లాం చతుష్కం చ తద్వన్న్యస్య జవాపరా । పూర్ణవేగా తథా చాన్యా పంచధారాః ప్రకీర్తితాః । ఏకైకాత్రివిధా ధారా హయశిక్షావిశారదైః । లఘ్వీ వధ్యా తథా దీర్ఘా జ్ఞాత్వైవ గా యోజయేత్త్రిమాం ఇతి - తదేతత్సర్వం సంగ్రహాయాహ పంచధారాప్రపంచా ఇతి ॥ ౩౬ ॥ లోకే కశ్చిద్విగతభటః ప్రతిభటమభిభూయ గర్జతి తత్సమాధమత్ర భానురథాభిభావినాం పరరుద్రరథానామాహ రథా ఇతి ॥ అసూయయా స్పర్ధయేవేత్యర్థః - అక్షాణాం చక్రాధారకాష్ఠానాం ధురోఽగ్రాణి అక్షధురః అక్షుధాంగ అధార ఇతి వైజయంతీ-అనకు ఇతి నిషేధాత్ప్రకృత్యాదిత్వాదినాన సమాసాంతః - నిభృతో నిశ్చలో నభవతీత్య నిభృతో నత్యప్రవృత్త ఇత్యర్థః - తథాభూతా అక్షధురా

ర్నిస్స్వనో యేషాం తేతథోక్తాః॥ ౩౭॥ బృంహమాణేతి ॥ బృంహమాణా బృంహణశీలాః - తాచ్ఛీల్యే చానశ్ ప్రత్యయః-నతుశానచ్ - బృహిశబ్ద ఇత్యస్య ధాతోః పరస్మైపదిత్వాత్ - అతఏవ భట్టమల్లః - హేషతే హ్రేషతే శ్వానాం హస్తినాం బృంహతీతి చేతి - సంక్రీడత్స్యందనాః కూజద్రథాః - క్రీడోనుసంపరిభ్యశ్చేత్యత్ర సమోకూజనఇతి నియమాత్పరస్మైపదం-అతఏవోక్తం తత్రైవ- ఉత్సృజతి సంక్రీడత్యేతౌ శకటకూజనఇతి - క్ష్వేడం తే సింహనాదం కుర్వంతీతి క్ష్వేడాః ఇత్యుద్దాస్సన్నాహన మోచనయో

కథం సమగ్రసాధనాని సైన్యాని ॥ బృంహమాణగజాకీర్ణా హ్రేషమాణహయాకులాః । సంక్రీడత్స్యందనాః క్ష్వేడత్సుభటాస్సైన్యసంపదః॥ ౩౮ ॥ మంత్రి॥ యువరాజాలోకనాముద్వేలసైన్యసాగరోవర్తతే ॥ అభ్యాపతంతీరభితో మహీభృద్వ్యాపినీర్బహూః । కాకతీయకులాంభోధిరేవ సైన్యరంగ్రసిమ్యతే॥ ౩౯॥ సేనాపతయః ॥ యదాదిశంత్యమాత్యా ఇతి। సప్రణామం । విజయయాత్రాకుతూహలినోర్ధ్వజిన్యస్సాంప్రతం యువరాజస్యాజ్ఞాం ప్రతిపాలయంతి ॥ ౪౦ ॥ ప్రతాప॥ సప్రసాధమమాత్యానాలోకయతి॥ ౪౧ ॥ మంత్రిణః॥ సోత్సాహంప్రలిప్తం తాం ప్రౌఢీం ప్రతిసైన్యాని॥ ౪౨ ॥ సేనాప॥ యథాదిశంత్యమాత్యా ఇతి ప్రస్థాననాటితకేనసమంతాదవలోక్య-సహర్షాతిశయం ॥ ఏవ నేనానుకూలేనప్రసా

రిత్యస్మాద్ధాతోః పచాద్యచ్-పృషోదరాదిత్వాద్ధకారస్యడకారః - కపిఃటల్పద్రుమకారస్తు- డాంతఏవాయంధాతురిత్యాహ - ధాతూనామనేకార్థత్వాదుక్తార్థలాభః - అతఏవ క్ష్వేడాతు సింహనాదస్స్యాదిత్యమరః - క్ష్వేడదితి క్వాచిత్కశ్శత్రంతపాఠోస్యధాతోరనుదాత్తేత్త్వాదుపేక్షణీయః॥ ౩౮ ॥ అభ్యాపతంతీరితి॥ మహీభృద్వ్యాపినీః శత్రుభూపాలసేనాః- అన్యత్రపర్వతప్రభవానదీః - తదుక్తంమానసోల్లాసే - వ్రజేదబ్ధిరివాత్యుర్భ్యోనిగరన్నరివాహినీః । శూరాణాం సింహనాదైశ్చ హేషారావైశ్చవాజినాం । ఏవం సారసముహోర్ధ్వాసైన్యమార్గంగఘనగర్జితైరితి॥ ౩౯ ॥

౨ ॥ సుత్రామ్ణ ఇంద్రస్యేమాం సౌత్రామణీం దిశం ప్రాచీం - సుశకు
నం శుభనిమిత్తం ॥ శకునం తు స్యాచ్ఛుభాశంసినిమిత్తే శకునః ఖగ ఇతి విశ్వః - అ
నుకూలవాయోః శుభనిమిత్తత్వం చ తత్రైవ । దక్షిణాక్షిపరిస్పందాద్దక్షి
ణస్య భుజస్య చ । మనసశ్చ ప్రసాదేన స్యానుకూలానిలేన చ । ఏవం నిమిత్తై
ర్నిశ్చిత్య విజయం భూపతిర్వ్రజేదితి । ఉపన్యాసాఖ్యమంగం లక్ష్యయో
జయతి॥ ఏష ఇతి ॥ ఉపన్యాసలక్షణే ప్రసక్త్యానుసన్ధేయే నేత్యాగమనుషజ్య
త ఇత్యాశయేనాహ-ప్రస్తావానుగుణేతి ॥ బీజోపయోగిత్వాత్ప్రస్తావస్య
ప్రకృతత్వం - తదనుగుణస్య శకునస్యోపయోగిహేతుభూతస్య కథనాదు
పన్యాస ఇత్యర్థః॥ ౪౩ ॥ విప్రప్రవేశం సూచయతి కథయతీతి॥ ౪౪ ॥

రితపటాంచలాః । ఉద్యం జంత ఇవాక్రష్టుం స్వజా సౌత్రా
మణీం దిశం ॥ సర్వే సుశకునా అభినందంతి॥ ఏష ప్రస్తావానుగు
ణశకునగుణకథనాదుపన్యాసః॥ ౪౩॥ (ప్రతాప॥ పు)రోవలోక్య
కథం కరాభ్యాముత్క్షిప్త సాక్షతకనకపాత్రస్సమాగత ఏష వి
ప్రవరః॥ ౪౪॥ ప్రవిశ్య విప్రః ॥ సవినయముత్క్షిప్తపాత్రా
ప్రాధ్వం దక్షిణభుజముద్యమ్య విజయతాం విజయతాం వీరరు
ద్రః । రాజపుత్రస్స్వయంభూదేవమహోత్సవాద్యనంతరం
మహీసురవరాశీర్వాదవాసితాః కాకతీయమహారాజేన ప్రే

సవినయమితి ॥ పార్థివమాశీర్వాదానుకూల్యేనోద్యమ్య । అనుకూ
ల్యార్థకం ప్రాధ్వమిత్యమరః - మకారాంతమవ్యయం చైతత్ - నను
యాత్రాయాం కనకపాత్రాదిమంగళద్రవ్యదర్శనం కార్యసిద్ధికరమ
స్తు కింత్వేకస్మిన్బ్రాహ్మణే దృష్టే కార్యహానిరితి కిం పఠంత్యాః కాగతిరి
తి చేన్నైష దోషః - తస్యాః కృపణబ్రాహ్మణవిషయత్వాత్ విశిష్టబ్రా
హ్మణదర్శనే మహాఫలస్మరణాత్ - ఇదముపిత తత్రైవోక్తం॥ పూర్ణకుంభో
త థాదర్శే దగ్నిమద్యేత ధామిషే । గోసేశం ఖాధ్వజే ఛత్రే చామరే చారు
యోషితి। చాషస్య గే భరద్వాజే ఫలపుష్పేషు తేషు చ । వృషభే సముదే
నాగే సితవాహే ద్విజోత్తమే । సువర్ణే దివ్యరత్నే చ వీణాయాం పటహేపి
చ। జడేష్వేకశో దృష్టే యాత్రా భవతి సిద్ధిదే॥ వసంతరాజీయేప్యుక్తం॥

ధృతాతపత్రశ్శుభశుక్లనాసాః పుష్పార్చితశ్చందనచర్చితాంగః । విప్రాశి
ఖావాన్వృతభోజనశ్చ దదాతిదృష్టః పథిసర్వసిద్ధిమితి - మహోత్సవా
దిత్యత్రాదిశబ్దేన దేవ్యాదిదానంగృహ్యతే - తదుక్తంమానసోల్లాసే ॥
తతః కృత్వా మహాపూజాముద్దిశ్య కులదేవతాం । ధేనుంభూమింహిరణ్యం
చ ప్రేక్ష్యోవిధినార్పయేత్ । తదాశిషస్సమాదాయనీరాజితహయద్వి
పః ఇతి ॥ ౪౫ ॥ ఆమూలాదితి ॥ సంపూర్ణస్స్వయంభూప్రసాద ఇత్యర్థః - పౌ
రాణామాకాంక్షితాని మనోరథాః నపుంసకే భావే క్తః - జయోత్తరా

షితాః ఖల్వమీ మంగళాక్షతాః ॥ ౪౫ ॥ ప్రతాప ॥ సప్రణా
మాదరంగృహీత్వా తాన్నిజోత్తమాంగే గజమూర్ధని చ నిధా
య ॥ ఆమూలాత్ఫలితా ప్రసత్తిలతికా పత్యుస్స్వయంభూ
ప్రభోః రాజ్ఞః క్షత్రియవకాళి మండనమణేస్త్రాతస్య సానుగ్ర
హః ॥ విప్రాశీర్వచనాని మంత్రసురభీణ్యాకాంక్షితాన్యన్వ
హం పౌరాణాంచ జయోత్తరాణి తదమూరిపజ్జయాస్స్వ
గ్దిశః ॥ ఏషబ్రాహ్మణక్షత్రియాదివర్ణకీర్తనాద్వర్ణసంహా
రః ॥ ౪౬ ॥ మంత్రిణః ॥ రాజపుత్రస్వభావనిసర్గశౌర్యస్వతవభు
జార్గళయోరోజాయితస్య కియతీ భూతలవిజయవిడంబనా ॥
౪౭ ॥ పరి ॥ విఅఅళంఫిపాణింగహణసమఅదింణావిఅమంగ
ళంఖదాజువరాఅంసనీసెదిసది ॥ ఛా ॥ విజయలక్ష్మీపాణిగ్ర
హణసమయదత్తాఇవ మంగళాక్షతా యువరాజస్యశీర్షే ద్రు

ణిజయప్రధానాని - తత్తస్మాదమూర్స్వతస్సృపవదిశః ఈషజ్జయాఃసు
భజయా ఇత్యర్థః - ఈషద్దరిత్యాదినా ఖల్ప్రత్యయః - దిగ్విజయే దేవతా
ప్రసాదాదికం బృహతీఫలభంజనేన మహాఫలప్రయోగమనుకరోతీతి భా
వః - అంగం యోజయతీపదమిది ॥ ౪౮ ॥ రాజపుత్రస్యేతి ॥ ఓజశ్శబ్దో వృత్తి
విషయే తద్వతి వర్తత ఇతి పదమంజరీకారః - అతస్తద్వతస్సింహశార్దూ
లాదేరివాచరితంఓజాయితంబలమిత్యర్థః - కర్తుః క్యఙ్సలోపశ్చేతి క్య
ఙంతాద్భావే క్తః - ఓజసోప్సరసో నిత్యమితి నిత్యస్సలోపః ॥ ౪౭ ॥

౧ ॥ స్వస్తీతి ॥ విజయాయావేతిక్రియాగ్రహణాచ్చతుర్థీ - రాజపుత్రా
యేతి స్వస్తియోగే ॥ ౫౨ ॥ సత్రత్రయమితి ॥ ప్రతిష్ఠామహా ఇతి . సమప
విభక్త్యన్తే ఇత్యాత్మనేపదం ॥ ఇతి నాటకప్రకాశే ద్వితీయోఙ్కః ॥ ****
తఇతి ॥ జంఘుమావరతఇతిజాంఘికౌ వాస్తాహారౌ ॥ అంకాస్యం

శ్యతే ॥ ౪౮ ॥ విప్రః ॥ రాజపుత్రస్త్వద్దిగ్విజయవాస్తా
హారిణః పురుషానాదిదేశ ప్రేషణీయాఇతి మహారాజ
స్యాజ్ఞా ॥ ౪౯ ॥ ప్రతాప ॥ శిరసి కృతస్తావన్యస్య యోగః । అ
మాత్యస్సత్వరతిచనయూయం కాకతీశ్వరసేవార్థం [illegible] వర్తధ్వం ॥ కిమిద మేవిజయయాత్రాపరాః ప్రవర్తధ్వం ॥ ౫౦ ॥ అ
మాత్యాః - సత్వరాః వయం యదాజ్ఞాపయతి మహారాజః ॥ ౫౧ ॥
విప్రః ॥ స్వస్తి విజయాయ [illegible] రాజపుత్రా
య ॥ ౫౨ ॥ ప్రతాప ॥ సత్రత్రయం । భగవన్ననుజానీహి । [illegible]
[illegible] ప్రతిష్ఠామహా ఇతి [illegible] త్రసామ్యాత్ [illegible]
॥ ౫౩ ॥ ఇతి నాటకప్రకాశే విజయయాత్రా [illegible] నా
మ ద్వితీయోఙ్కః ॥ ... ... *

తతః ప్రవిశతో లేఖహస్తౌ జాంఘికౌ । [illegible] కాం
[illegible] పాత్రేణ [illegible] నిర్దిష్టయోః పాత్రయోరుత్తరాంకే ప్రవే
శాదంకాస్యం ॥ ప్రథమః ॥ సోను సంధానాచ్ఛ [illegible] - అ
హో ప్రతాపరుద్రస్య మహిమానుభావః - యస్య విజయ
యాత్రా సంభ్రమేణైవ వ్యాకులీకృతాని స్వయానామపి
భూభృతాం కటకాని ॥ ౧ ॥ ద్వితీయః ॥ వయస్య కిముచ్యతే ॥ కా
కతీయప్రదీపోయమంశశ్చాతుర్భుజస్స్వయం । యస్య ప్రకవ
చాయంతే ప్రసాదాశ్చ స్వయం భువః ॥ ఏవస్వయం భూదే

వో జయతి ఏతదితి ॥ మహిమానుభావో మహిమాతిశయః ॥ స్వయా
నాం పర్వతానాం రాజ్ఞాం చ - కటకాని పర్వతనితంబప్రదేశాః రాజధా
న్యశ్చ - కటకం వలయే సానౌ రాజధానీనితంబయోరితి విశ్వః ॥ ౧ ॥ కాకతీ
[illegible] ॥ చాతుర్భుజో విష్ణుః - [illegible] చాయ తేన [illegible] వ [illegible] చరంతి

కర్తరిక్యజ్ సలోపశ్చేతిక్యజ్ ప్రత్యయః - జిత్వాదాత్మనేపదం ॥ గర్భసం
ధిం యోజయతి ఏషఇతి॥ బీజస్యేతి - ప్రతిముఖసంధౌ లక్ష్యాలక్ష్యతయా
దృష్టనష్టస్యేతిశేషః ఏతచ్చాన్వేషణాదత్యనేనలభ్యతే॥ ౨ ॥ వైతాళిక
భోగావళీప్రముఖా ఉక్తలక్షణాః- పారయంతీతి ప్రతిదిశం ప్రతిధ్వనిరుత్ప
ద్యత ఇత్యర్థః॥ ౩॥ అపవార్యేతి రహస్యకథనార్థమితిభావః - సమ్యగితి ॥
మాగధలక్షణముక్తం ॥ రాజ్ఞః పురజనస్యాపిమంగళాచారశంసినః । మా
న్యేమాగధికాగీతైర్మాగధా ఇత్యుదీరితా ఇతి । ప్రభుణైవరహస్యంగూ
ఢంవస్తు మాగధవేషతిరోహితత్వాత్తేషామితిభావః - ధ్వజవజ్రగ్రహ

పప్రసాదరుంపస్యబీజస్యాన్వేషణాద్గర్భసంధిః॥ ౨॥ ప్రథమః॥
అధ్యక్షమమఖినీయప్రరోవలోక్య । ప్రాస్తేయమంధ్రినగరీ
కి. విశ్ర్వివేశనాటితకేన - సమంతతోనిరూప్య । అహోనిరతి
శయమహాభాగ్యంరుద్రనరేశ్వరస్య। యదేతే వైతాళికాస్సర్వ
తోభోగావళీప్రముఖాంశ్చాటుప్రబంధానుచ్చైః పఠంతః స్వ
భాసరమణీయాః ప్రతిరవేణపారయంతీవకకుభః ॥ ౩ ॥ ద్వితీ
యః॥ సమ్యగ్జ్ఞాతవానస్మి సప్రత్యభిజ్ఞాశ్చాపవార్య। సఖేప
శ్యపశ్య ॥ సమ్యఙ్మాగధవేషధారిణస్తిరోభూతా అపిరాజభుజః
సూచ్యంతేప్రభుణారహస్యపిశునైరాపద్ముత్తైర్గతైః ।
హస్తైర్ధ్వజవజ్రలాంఛితతలైర్వక్షస్థలైర్విస్తృతైరా

ఙంరాజ్యసూచకరేఖోపలక్షణార్థం-తదుక్తంవరాహసంహితాయాం -
చక్రాసిపరశుతోరణశక్తిధనుఃకుంభసన్నిభా రేఖాః । కుర్వంతిచమూనా
థంమకరధ్వజసన్నిభామహీపాలమితి - వక్షోవిస్తారఫలమపితత్రైవ ॥
ఉరోలలాటం వదనంచపుంసాం విస్తీర్ణమేతత్త్రితయంప్రశస్తమితి । వృ
త్తైః జంఘానామితిశేషః - వృత్తజంఘోభవేద్వ్యాపీ వృత్తలింగోభవేద్ధని
తివచనాత్ అక్షీణైరున్నతైః వక్షఃప్రభృతిషు దీర్ఘైర్బాహుప్రభృ
తిషు- తదపితత్రైవోక్తం- వక్షోథకక్షానఖనాసికాస్యంకృకాటికాచేతి
షడున్నతాని ॥ హనులోచనబాహునాసికం స్తనయోరంతరమత్రపంచ
షు। అతిదీర్ఘమిదంతుపంచకంనభవత్యేవనృణామభూభృతామితి - అత

ఏవామనుష్యమాత్రసులభైః భూపతివ్యతిరిక్త మన్యైరిత్యర్థః ॥ ౪ ॥ సూచితమర్థం ద్రఢయతి నూనమితి ॥ అస్యాఅపిరీతేర్ద్రాస్యావాంతరభేద త్వాదితిభావః-యదాహుః ॥ పద్యమంగులివిచ్ఛేదకఠోరోవిన్యస్తవాక్షరం । తన్నామకరణం చేతిదాస్యమేతచ్చతుష్టయమితి-శిష్టంస్పష్టం ॥౫॥ ౬॥ప్రి

శ్లాఘ్యైరమనుష్యమాత్రసులభైర్గ్వైల్లైర్గసీచైరపి ॥ ౪ ॥ ప్రథమః॥నూనమేతే ప్రతాపరుద్ర సమరపరాఙ్ముఖావత్కుష్ఠస్వలవరచిత వరాహలక్ష్మాణః ప్రాణత్రాణార్థమనయారీత్యా కాకతీయ మహారాజం ప్రసాదయితుం మధ్యమస్యం కోలితరర్థయామి॥ ఏతత్ప్రస్తుతోపయోగి ప్రతిరాజభగ్నాచరణావభూతాహరణం ॥ జాంఘికేనపునస్తైస్తైర్గతుకైర్నరేశ్వరాభ్యా హానాదనుమానంచ॥ ౫॥ ద్వితీయః ॥ అహోపావిజయయాత్రాశ్రవణకుతూహలితాహోరాణాం। యదావాహానుసరంతిపునఃపునః ప్రశ్నమాలయా తత్సఖాప్రకాశ్యతాం ప్రతాపరుద్రభుజయోర్విజయోదాహరణం ॥౬॥ప్రథమః॥కేంచిదుచ్యైః భోభోశ్రూయతాం కాకతీయకులశ్లాఘం కామధేనుః ప్రియమోదంతః ॥ జేత్రా కాకతి వీరరుద్రవిభునా సగర్వాదిశోదిగ్జితాః క్ష్మాపాలాః కరదీకృతాః కృతమిదం నిర్గర్వముర్వీతలం । యస్యోద్యద్భుజవైభవం సరభసారోహద్విషత్కీర్తిమిసిసాం జీవ ధ్వనిపూర్ణకంఠరముఖైర్వ్యాకుర్వతేపర్వతాః॥ పహతకోవ్య నుకీర్తనరూపో మార్గః॥ ౭॥ ద్వితీయః॥సఖేనూనమేషకోపి సఘకాకతీయమహారాజోనిరంతరంపురస్కృత పురోధఃప్రవరామాత్యవృద్ధో యువరాజవిజయమాశంసమానో గమయతి వాసరాణి ॥ ౮ ॥ప్రథమః ॥ ఉచితమాదిందితామంకయుస్యైన ॥

మోదంతఃప్రియవార్తా॥ జేత్రేతి ॥ కరదీకృతాః బలిప్రదాః కృతాః - అభూతతద్భావేచ్విప్రత్యయేన ఇయంతం కాలమజయ్యాఅపిజితా ఇతిల భ్యతే- నిర్గర్వంప్రతివీరరహితం - యేకరనప్రియుచ్ఛం గతే ప్రత్యైతి వపియోజితా ఇత్యర్థః ॥ తత్కింజాతమతఅహాయుస్యైన ॥ వ్యాపస్యతే

వ్యాచష్టే॥ ౭॥౧౦॥ అప్రియాణిప్రియాణిక్రియంతేప భిరితిప్రియం
కరాణి-అథ్యసుభగేత్యాది నాఖ్యుక్ప్రత్యయోముమాగమః - కాకతీయః
పా కాకతీంద్రః॥౧౧॥౧౨॥భవతాం శలుపితృమానితి - కారణగుణానాంక

ర॥ ద్వితీయః॥ పురోవలోక్య సహర్షం । కథమస్మదీయంవ
చనమాకర్ణ్యమానంమహారాజాయనివేదయితు మమాత్యపు
త్రస్సహర్షసంభ్రమం రాజకులాభ్యంతరం ప్రవిశతి తదా
వామపిప్రతిహారభూమిమధ్యాస్య కాకతీశ్వరావసరంప్రతి
పాలయిష్యావ ఇతి పరిక్రామతః ॥ ప్రకర్షతర ప్రతిపాదనా
ద్రూపం॥౧౦॥తతః ప్రవిశత్యమాత్యపుత్రః॥అమాత్యపుత్రః ॥
సప్రమోదం ॥ అహో మహాపుణ్యధన్యతా - యదీదృశానాం ము
హూర్తానామావేదయితాస్మి సంవృత్తః । యన్మయావి
జ్ఞాపితైః ప్రభుప్రియంకరైర్వార్తావృత్తైస్స్వప్రసాదా
త్కృతాదపి స్వయంభూదేవప్రసాదాత్ప్రమోదయిష్యతే
కాకతీయనృపః॥పుష్కలార్థవచనరూపోదాహృతిః॥పురోవలో
క్య।కథమయంమహారాజః పురోహితైరమాత్యైరన్యేనపరిజ
నేనచపరివృతోమహాస్థానమండపమధితిష్ఠతి।తదహముపసర్పా
మీతిపరిక్రామతి ॥ ౧౧॥ తతఃప్రవిశతియథానిర్దిష్టోరాజామం
త్రిణఃపురోధసశ్చ॥ రాజా॥ సవిమర్శమైశ్వర్యమమాత్యాన్ప్రతి
తి। అహోమహైశ్వర్యమితికారిత్వంవత్సస్యవీరరుద్రస్య।
యదస్మదనురోధార్థ మిమానమాత్యాన్నివర్త్య స్వయమేవ
జిగీషుః ప్రస్థితః॥౧౨॥మంత్రిణః। సబహుమానం। మహారా
జభవతామాశీలుపితృమారకుమారః ॥౧౩॥ పురోధసః॥విజయ
ప్రస్థానాత్ప్రభృతినక్తందివమున్మిషంతికల్యాణాని । తద్విజ
తా పవవితో రాజపుత్రేణ ॥ ౧౪ ॥ రాజా ॥ భవతామాశిషు

న్యస్సంక్రాంతిరుచిశైవేతి భావః॥౧౩॥నక్తంచదివాచనక్తందివం- అచ
తురేత్యాదినానసన్యలక్షణః ర్యయోర్ద్వంద్వసమాసో నిపా
త్యతే-కల్యాణానిశుభానిమిత్యానిఉన్మిషంత్యాభ్యంతి॥ ౧౪॥ ప్రదుహాతే-

దహతేః కర్మణి కర్తరి తజ్-సమహేతియక్షాత్ప్రతిషేధః॥౧౫॥ ౧౬॥ ప్రఘా
ణో బహిర్ద్వారప్రకోష్ఠకః - అగారైకదేశే ప్రఘణః ప్రఘాణశ్చ నిపాతి

ఏవ కాకతీయకులశ్రీయామాం నిస్స్వయం ప్రముహతౌ॥౧౫॥ పరి॥

కాలఅఈఅకులకంస కింణుణ సపుణపుణ్ణేణ - జంసి అవణింణో
భువణేక్కభందోవఆవరుందో॥ ఛా॥ కాకతీయకులస్య కిన్ను న
సంపూర్ణం పుణ్యేన యస్మిన్నవతీర్ణో భువనైకభర్తా ప్రతాప
రుద్రః॥ ౧౬॥ రాజా॥ సౌత్సుక్యం। కథం చిరయతి వత్సస్య విజ
యయాత్రాశ్రవణమహోత్సవః॥ ౧౭॥ అమాత్యపుత్రః॥
సవినయసంభ్రమముపసృత్య సప్రణామం। దేవ మనుష్యమలోక
పాల యువరాజప్రేషితౌ విజయవార్తాహారిణౌ ప్రఘాణ
ప్రాంగణమధివసతః। ఏష సంకల్ప్య మనోరథప్రాప్తిరూ
పః క్రమః॥౧౮॥ స వేగ సహర్షాతిశయమనిమేషయన్ ॥ మం
త్రిణః॥ భద్ర శీఘ్రం ప్రవేశయ॥౧౯॥ అమాత్యపుత్రః॥ య
దాదిశంతి మహామంత్రిణ ఇతి నిష్క్రమ్య సహ తాభ్యాం పునః
ప్రవిష్టః॥ ౨౦॥ పురుషౌ॥ ప్రణమంతౌ ఉపసృత్య। దేవ పశ్చై
కి విజయి నాపుత్రేణ ప్రద్ధసే బాధ అప్రమేయమహిమా ప్ర
తాపరుద్రభుజస్తంభా । యస్మై ఖలు శేష వ్యతిశయిత తరుణ కాకతీ
యపరాక్రమస్తస్య పితృమః॥ ౨౧॥ రాజా॥ సహర్షాతిశ
యమమాత్యానవలోక్య । మనోరథాభ్యామివ చింతితోపగ
తాభ్యాం మహద్భ్యాం పారితోషికం ప్రతిపాద్యతాం । కృతగుణౌ
కృతహర్షయోరనయోః స్మితపాదస్వస్య విజయలక్ష్మీపరిగ్రహ
వృత్తాంతశ్రవణమహోత్సవేన చరితార్థయామః శ్రోత్ర
వృత్తిం॥౨౨॥ మంత్రిణః॥ యదాజ్ఞాపయతి దేవ ఇతి భౌరిక
ముఖాత్తథా కుర్వంతి । ఏష సామరానాం చరణరూపస్సంగ్ర

తః-తత్ప్రాంగణమధివసతః- ఉపాస్య ధ్యాజ్య సఖి సకర్మకర్తృత్వం॥౧౮॥
౨౨॥ భూరిసువర్ణం తత్ర నియుక్తో భౌరికః కనకాధ్యక్షః॥ ౨౩॥ ౨౪॥ సీరా

జనానాం సురాష్ట్రే సమృద్ధయే శరత్కాలకర్తవ్యశ్శాంతికర్మవిశేషః-స చగజప్రాధాన్యేనాశ్వప్రాధాన్యేన ద్వివిధః- తదుక్తం శౌనకేన - నవమ్యామాశ్వయుజ్యాం సే కార్తికాయాం తథాపి వా। హస్తినీరాజనం కుర్యాద్రాజా జనసమృద్ధయే ॥ ఆశ్వనీరాజనం కుర్యాద్దశమ్యాం నాం హితకామ్యయా। తద్వచ్చైవాశ్వయుజ్యాం సే పూర్వపక్షే నృపోత్తమేతి - తత్ర ద్వితీయం ప్రత్యాహ వాజినీరాజనేతి॥ వీతిహోత్రస్య హుతభుజః ॥ యాత్రేతి॥ మహోత్సవేషు - అహం ప్రథమో ఽహం ప్రథమ ఇతి యస్యాం క్రి

హః ॥ ౨౩ ॥ పురుషః॥ సప్రణామం గృహీత్వా మూర్ధ్ని నిధా
యమహారాజప్రసాదమభినందతః॥ ౨౪॥ మంత్రిణః॥ భద్రా
వితపత్యయువరాజవిజయవిఖ్యాతయః పరాక్రమపల్లవితామ
హారాజసగర్వసంకీర్ణపూరీక్రియంతాం॥ ౨౫॥ పురుషః ॥ సావ
ధానమవధారయతు మహారాజః॥ ౨౬॥ ప్రథమః ॥ దేవదేవ
స్యప్రసాదేనవాజినీ రాజనాసమిధ్యమానస్యవీతిహోత్ర
స్యవిజయప్రదానేన ద్విగుణితోదగ్రప్రతాపే ప్రతాపరుద్రే
ప్రతిష్ఠమానే ॥ యాత్రారంభమహోత్సవేఽహంప్రథమికాని
ర్యచ్చమూడంబరక్షుణ్ణక్షోణీతలోత్థితేతి బహులే పాంసావి
యద్వ్యాపిని। జేతవ్యాస్సకలా దిశస్స్వవిభుతామంతః పిధా
యాధికత్రాసాత్స్వపి పలాయితా ఇవ దృశ్యం నైవాభవన్
గోచరాః॥ ౨౭॥ అనంతరంచ ॥ ఉద్వేలచ్చతురర్ణవీకలకలో
నాయంచమూడంబరో నేదందుందుభిగర్జితం త్రిపురజిత్కల్పాం

యాం యామసావహంప్రథమికా - మయూరవ్యంసకాదిత్వాత్సమాసః స్వార్థైకప్రత్యయః - స్వవిభుతాం నిజవ్యాపకత్వం అత్రానుపహితదిగ్గతం విభుత్వం చ ఉపహితాస్వపి ప్రాచ్యాదిషూపచర్యతే - అత్ర సేనా రజోవ్యాప్తినిమిత్తస్య దిశామదర్శనస్య భయ నిమిత్తపలాయన హేతుకత్వోత్ప్రేక్షణాదుత్ప్రేక్షాలంకారః॥ ౨౭ ॥ ఉద్వేలదితి ॥ పరితోధాటీషు॥ శత్రుదేశావస్కందాయ సద్యస్సుభటఘోటకైః । విజిగీషోః ప్రవృత్తిర్యా సా ధాటీతి నిగద్యత ఇత్యుక్తలక్షణాసు - ఆటోపపటీయసీషు సంరంభ

పటుతరాసు సర్వతోముఖసంభ్రమాస్విత్యర్థః - ఇతివిస్మితమిత్యన్వయః - ఉద్వేలార్ణవకోలాహల కల్పాంతపటహ ప్రణాదకల్పయోశ్చమూసం రంభదుందుభిగర్జితయోరభూతపూర్వయోరనుభవా దద్భుతరసభూది త్యర్థః - అథసైనికాభినివేశదర్శనానంతరం - దిగీశైరింద్రాదిభిరపి త్రస్తం కిముతాన్యైరంతరాళవర్తిభిరితి భావః - ఉభయత్రభావోక్తిః ॥ ౨౮ ॥ ౨౯ ॥ మఘోనఇంద్రస్యేమాం మాఘవనీం దిశం ప్రాచీం ॥ సైన్యరజసా సూర్యే తిరోహితే సత్యుత్ప్రేక్ష్యతే రథేనేతి ॥ మామకఃపయంవీరరుద్రో

తథకాంరవః । ఇత్యాటోపపటీయసీషుపరితో ధాటీషుభారా
నమచ్ఛేషాశేషఫణాసు విస్మితమభూత్త్రస్తం దిగీశైరపి ॥ ౨౮ ॥
పురోధసః ॥ అహో నిరంతరశ్యామాయిత మంత్రదమావ
లీనాం ॥ ౨౯ ॥ ద్వితీయః ॥ అనయావరాజాజ్ఞయా ప్రథమం
మాఘవనీం దిశం ప్రచలితాని సైన్యాని ॥ రథేనాభిముఖాయాం
తం వీరరుద్రో విలోక్యమానం । న్యస్యతే నాయమిత్యగ్రసై
న్యరేణుతిరోహితః ॥ ౩౦ ॥ మంత్రిణః । తతస్తతః ॥ ౩౧ ॥ ద్వితీ
యః ॥ అనంతరం సేనాగ్రైర్నేవసానస్త్వ్యేణతను ప్రత్యుప్ర
యాణ్యేజిత్య సర్వపథేనాటోపేనపటీయసి తస్మిన్మహతి బలే
ప్రచలతి ॥ యుద్ధాయసన్నహ్యంతస్సింహాస్ఫుటపౌరుషాః ।
మాద్యద్విపఘటాహ్రామసంభ్రమాడంబరోద్ధతాః ॥ సైన్యా
ద్గసంధ్రిపసూనవీనాం పరాక్రమఘనేన హాన్యాయోధనే ॥
౩౨ ॥ పీత్వామాంసోపదంశం ద్విషద్రక్తసైకే యుద్ధా

నమృష్యతేనసహతే పరిపంథిబుద్ధ్యేతి భావః ॥ ౩౦ ॥ ౩౧ ॥ సాంగత్యా ప్రాచ్యేసర్వాణ్యపథో వ్యాప్నువతా సర్వపథీనేన ॥ యుద్ధాయేతి ॥ మాద్యద్విపానాం ఘటాః సంగ్రామాదౌ సజ్జనాని - కరిణాంఘటనాఘటేత్యమరః - తాసామున్మాదసంభ్రమేణాధికాటోపేన ఆడంబరేణసంగ్రామపటహప్రణాదేన ఉద్ధతాః ॥ ౩౨ ॥ యుద్ధపీరురుద్రస్యకాల భైరవసమాధిమాహాపీత్వేతి ॥ మాంసేనోపదశ్యమానం సోపదంశం మాంసముపదంశం కృత్వేత్యర్థః - ఉపదంశస్తృతీయాయామితిణముల్ప్రత్య

యః-మాంసస్యదంశనక్రియాకర్మత్వేపి పానక్రియాకరణత్వాత్తృ
తీయోపపదత్వం-తృతీయాప్రభృతీన్యన్యతరస్యామితివికల్పాదుపపదస
మాసః-మస్తిష్కం నామమస్తకస్థితో గోధూమాపర పర్యాయో మేదోవిశే
షః-తల్లిప్తైః కీకసైరస్థిభిః క్లృప్తదంష్ట్రైః॥ ౩౩॥ ౩౪॥ భిన్నేతి॥ ప్రతిభయే

రాంమత్తోమస్తిష్కలిప్తైర్గళితస్రపవపుః కీకసైః స్పష్ట
దంష్ట్రైః । బిభ్రద్రౌద్రాంత్రమాలాం జనితజనభయో
భైరవాకారఘోరస్సంగ్రామోర్వ్యాః కళింగైర్బలివిధిమ
కరోద్వీరరుద్రస్యశక్తిః॥౩౩॥పురోధసః ॥ మానుషవేషతిరో
హితేనాపి కాకతీయనృపేణ్నా కించిదావిష్కృతో నిజప్రభా
వః॥ ౩౪॥ వ[illegible]సహస్రాతిశయాద్భుతం । అభూపా
రాక్రమాతిభూమిః ప్రతాపరుద్రస్య॥ ౩౫॥ పరి॥ సరిగమప
ద జనుపాగాల[illegible] జకాల[illegible]
[illegible] జన[illegible]దేవదాప సలభూదేవంస పసంతి వి
[illegible] ॥ సర్వాంఖల్వేతత్
యస్మహారాజరుద్రనరేశ్వరనందనేన కర్తవ్యం యత్కాక
తీకులప్రసవానాం[illegible] యత్కులదేవతాయాః స్వయం
భూదేవస్యప్రశస్తివిశేషాణాంయుక్తం తత్సాలిక్కృతం యువ
రాజేన॥ ౩౬॥ రాజా-సప్రమోదగద్గదం ॥ తత స్తతః॥ ౩౭॥
ప్రవిశ్య ॥ అనంతరం ॥ భిన్నోద్యద్వైరివీరప్రతిభయపటుక
టాటోపసంజాతరాహుభ్రాంతిభ్రశ్యత్పతంగాభయకర
పృతనారేణుబద్ధాంధకారా। ఆసీత్సంగ్రామవేళా[illegible]

నభయంకరేణ పటుకటాటోపేన సంజాతయా రాహుభ్రాంత్యాభ్రశ్య
తః క్లిశ్యమానస్యపతంగస్యసూర్యస్యాభయకరణేనాభయసాధనేన - పటు
కటాచ్ఛాదకతయా రాహుభ్రాంతినివర్తకత్వేనేతిభావః - చమూరే
ణునాబద్ధాంధకారా అతఏవసంగ్రామవేళాయారాత్రిత్వంప్రతీయ
తే - తత్రైభకుంభనిర్గతాముక్తాఏవతారాః అస్రకోముఖమేవచంద్రో

భూదిత్యాహ విహరదితి॥ ౩౮॥ వృత్తేతి ॥ వృత్తా రాత్రిం ద్రుతగత్యా దిక్
ప్రాచీ - పారం పూర్వపయోధేః పారేపూర్వపయోధి - పారే సముద్రస్య
తస్యా వేత్యవ్యయీభావః॥ ౩౯ ॥ మునావితి ॥ లోపాముద్రాసహ్యాది
మునావగస్త్యే నికటస్థే సమీపస్థే - అగస్త్యస్యోదయేనపయాంసి నిర్మలాని భవంతి -
తదుక్తం వరాహసంహితాయాం - ఉదయముదయమునేరగస్త్యనామ్నః కకుభ

సలిలోద్భవస్య మస్త్రేభసంభవో ర్యత్న్వస్యాసుతరాం నకరపరిష్వ
తస్పర్శ్వధారాపక్త్రగ్రా ॥ ౪౦ ॥ అనంతరం యువరాజా
జ్ఞయా ॥ వృత్తా రాత్రిగగంతరాశౌ విజయప్రఖ్యాతపకాం
తయః పారేపూర్వపయోని కస్పితజయ ... గస్త్యేజ
సః । వేలాకాననవాసిగీతవిభవం దేవస్య ... ప్రసంశ్య
త్వాంతోము హుర ... తయః ప్ర ... కీనాం ॥
౪౧॥ తత్రైవ ॥ మునౌ ... సహ్యాద్రి ... స్థితే ... సా
రాశ్యవంత్యతానాం ... యమున ... ఇతి నవో
వోధ గ్రీవలయపవనాం ... తాః ప ... త్వాద్విసాః
ప్రతిపదమస్త్యన్నగానాం ॥ ౪౦ ॥ అనంతరం పాండ్యప్ర
ముఖా ... దాక్షిణాత్యా ... రాజా ... కా
కతీయ ... ప్రస్య ... శైస్య
హప్రతీచీం దిశం ప్రతిచలితాః ॥ ౪ ॥ ... సాధుసాధుస
మాచరిత ... పాండ్య ... మేవ దేవస్య చర
ణమూలం ప్రాప్తాః॥ తతస్తతః ॥ ౪౨॥ ద్వితీయః॥ తత్రైవ ॥ పా
శ్చాత్యా నాంధ్య ... తిల ... ప్రస్త ... గృధ్ర

మా యోగవల ప్రమోషితాని హృదయాని సతాం విపస్వభావాత్పనరం
భూనిభవంతీని నిర్మలాన్యితి - తథాపి కాలుష్యమితి విరోధద్యోతకోపిశబ్దః - సా
త్త్వికాః సోపహాసాః - లోకైకక్షిప్త బలైః ... జిత్వా సోపహాసము
న్నతస్థలే ... తాభావః॥ ౪౦॥ ౪౧ ॥ పాశ్చాత్యేతి ॥ అస్మ
న్నేహి తవాస్మిన్ వం - అస్మద్దేశస్య నేత్యాదినా క్షత్రియః ॥ ౪౨॥ పాశ్చా
త్యానామితి॥ పశ్చాద్భవాః పాశ్చాత్యాః - దక్షిణాపశ్చిమపరస్య స్త్యక్ -

తేషాంధ్వజేషు గృధ్రవ్రాతైః స్థితమితియత్తద్దేవగారుత్మతమస్త్రంస
మజని-యుద్ధాత్పూర్వంగృధ్రైరేవతత్ఫలంకృతమితిభావః - తదుక్తంవ
రాహసంహితాయాం॥ క్రవ్యాదకౌశికకపోతకకాకకంకైః కేతుస్థితైర్గ్ర
హముశంతిభయంనృపస్యేతి- అత్రక్రవ్యాదాగృధ్రాదయఇతి తద్వ్యా
ఖ్యాతోత్పలపరిమళకారః-తర్హిఽపునర్యుద్ధస్యకింఫలమతఆహవిజయమితి ॥

వ్రాతైర్యచ్చండతుండాహతిపిహితపటైష్షా తతక్షిప్తప
క్షైః। అస్త్రంగారుత్మతంతత్సమజనివిజయప్రాప్తిర్నామంత్ర
సైన్యప్రస్థానాజన్యాఽఽనస్యస్నిగ్ధ నిబిడభుజాదండకండూవిడం
బః॥ ౪౩॥ అనంతరం ॥ జిత్వాప్రతీచీమథవీరరుద్రః ప్రత్యర్థినా
రీనయనాంబుపూర్ణాం। రేవాంసముత్తీర్య గజానుబద్ధసేతుం
విజేతుంగతవానుదీచీం ॥ తత్రాంగవంగకళింగమాళవప్ర
భృతయస్సర్వే భూపాలామిళిత్వా యుద్ధాయ బద్ధాదరాః
పురతః ప్రాదురభవన్॥ ౪౪॥ మంత్రిణః॥ అహోపరమునా
త్మవేదతోదివ్యానాం యత్ప్రతాపరుద్రస్యాపి పరిపంథినో
భవంతి॥ ౪౫॥ రాజా॥ తతస్తతః॥ ౪౬॥ ప్రథమః॥ అనంతరం
సమసనీకినీభిరాపతంతి రాజకానివిలోక్య సగర్వమేవము
క్తంసేనాపతిభిః ॥ రేరేఘూర్జరగర్జసేసమరేలంపాక కిం,
కంపసేవంగత్వంగసికిముధాబలరిజః కాణోసికింకోంకణ ।
ప్రాణత్రాణ పరాయణోభవమహారాష్ట్రాపరాష్ట్రోస్యసి
యోద్ధారో†వయమిత్యరీనభిభవంత్యంధ్రక్షమాభృద్భటాః॥

ప్రస్థానామగ్రగామినాం-ప్రస్థాగ్రగామినీతినిపాత్యతే - జన్యంయుద్ధం -
కండూవిడంబః కండూయాపనయనం ॥ ౪౩ ॥ జిత్వేతిక్త్వాప్రత్యయేనై
వానంతర్యేసిద్ధే అథశబ్దోఽవిళంబాభావసూచనార్థః - నయనాంబుపూ
ర్ణాందుస్తరామిత్యర్థః- తరణోపాయమాహ । గజానుబద్ధసేతుమితి ॥ రే
వాంనర్మదాం॥ ౪౬॥ సమసనీకినీభిస్సేనాభిస్సహ-రాజకానిరాజసమూ
హాః- గోత్రోక్షత్యాదినావుఞ్ప్రత్యయః॥ రేరేఇతి ॥ వ్యాఖ్యాతంనా

† వయమంధ్రనాథసుభటాః ప్రత్యర్థిదావానలాఇతి-పా

యకప్రకరణే॥ రోషసంబంధవచనరూపమితి-రోషసంబంధసంభ్రమవచ
నరూపమిత్యర్థః॥౪౭॥ ౪౮॥ స్వాత్మనితనుత్యజామంతేస్వాయమేవదివ్య
త్వంసంపాదయామీతిస్వర్గంగామూరోయం మహానహంకారస్తన్ని
వారకోయంమహాహవః - తదతిశాయిమహిమేత్యనుపమసైనికపరాక్ర
మఇత్యాహ యత్రేతి ॥ సురాణాంభావస్సురభూయం- భువోభావఇ
తిక్యప్-అత్యాక్షీత్ త్యక్తవతీ - ఆరాత్సమీపే। ౪౯ ॥ భయేనప్రచ్ఛా

ఏతత్క్రోపసంబంధవచనరూపంతోటకం॥ ౪౭॥పరి॥సాహుసా
హుచమూవఈణంజణో । ఎంవభణిఅఉణకీరిసఉవంకదితేహి॥
ఛా ॥ సాధుసాధుచమూపతీనాంవచనం ఏవంభణిత్వాపునః
కీదృశముపకారింతంత్వైః॥౪౮॥ప్రథమః॥ కింకథ్యతే । సైనికా
నాంనిరుపమః పరాక్రమః ॥ యత్రత్రాభవదాహవస్తను
ఖలంజానాతి భాగీరథీ లేనాద్యాక్షీత్సురభూయకారణనిజా
హంకారముచ్ఛృంఖలం । ఆరాద్వ్యత్యసమగ్రసంధిషు
భటప్రోక్తస్సైన్యానవీథారాత్మ్యముపేత్య దివ్యనగరీమారో
హత్యోభూపతిః ॥ ౪౯ ॥ అనంతరం తత్ర ప్రతీనాత్మనః ప్రతి
పక్షభూపాలాన స్వేష్టా కామాస్త్రీలింగసైనికాస్తత్తద్దేశవే
షభాషాదికమాశ్రిత్య తాత్కాలికాస్సగ్రామే పర్యటంతిస్మ - జీవ
గ్రాహంగృహీత్వాసమానయంతిస్మ యువరాజాంతికం ॥
౫౦॥మంత్రిణః ॥ సాధ్వీయాన్ఖలుసైనికానాంముఖ్యసః । ఏత

వృత్తాన్వాక్షివాక్ప్రచ్ఛన్నమాత్రైవాసాధయన్నిత్యా -అనంతరమితి
జీవగ్రాహంగృహీత్వేతి-జీవపీలజీవః-ఇగుపధలక్షణః కప్రత్యయః - జీవం
తంగృహీత్వేత్యర్థః॥నచహన్యాత్ స్థలారూఢంనక్లీబంనకృతాంజలిం। నభీ
తంనపరావృత్తం సతాంధర్మమనుస్మరన్నితిభీతవధేమనునానిషేధస్మర
ణాదితిభావః - సమానేత్యాదినాణముల్ప్రత్యయః - కషాదిత్వాన్నుప్ర
యోగః॥ ౫౦॥ ఇష్టజనాతిసంధానమధిబలలక్షణం - తత్రేష్టంప్రకృతోప
యోగి-జనాతిసంధానంవంచనమిత్యేవమర్థంమత్వాద్యోజయతి ॥ ఏక

తి ॥ ప్రకృతోపయోగిచ్ఛద్మాచరణమాత్రమనుభూతాహంగణం తేనపరవం చనమధిబలమిత్యనయోర్భేదఇతిద్రష్టవ్యం ॥ ౫౧॥ ౫౩॥ ఏషఇతి ॥ భయ ప్రతిపాదనాదితి అపకారికృతభయప్రతిపాదనాదిత్యర్థః॥ ౫౪॥ కాతర్య మేవరాజ్ఞాం శ్లోకత్రయేణాహ అంగాఇత్యాదినా ॥ పలాయః పలాయనం

తస్మిన్ కృతోపయోగిత్వేన వంచనాదధిబలం॥ ౫౧॥ రాజా। తతః॥ ౫౨॥ ద్వితీయః ॥ అనంతరం నరపతయో నిజపరిజనే ష్వప్యకృతవిశ్వాసాః ప్రతాపరుద్రస్య పాదమూలమేవ శరణముపగతాః॥ ౫౩॥ పరిజనః ॥ అహో బాణరవఘుణ * సంరుద్ధసకాల [illegible] తణ [illegible] అహో [illegible] నాం సాధ్వసకాతరత్వం । ఏషభయప్రతిపాదనాయద్యోగః॥ ౫౪॥ ప్రథమః ॥ కిముచ్యతే కాతర్యాణి ॥ అంగాస్సంగరభీరవస్సహభవశ్శోభ్రష్టాః† పలాయాంచక్రుః కార్తిగాస్స్వ [illegible] విక్రమకథాస్థానానిరీ [illegible] త్రియః । [illegible] పాకాభయకంపమానవపుషో వంగానరాంగీకృ [illegible] నే పాలాః పరిపాలనవ్యసనినస్సింహాశ్చ నిర్వాహణాః ॥ ౫౫ ॥ అపిచ ॥ కాంభోజాః [illegible] సంభిన్నపరిచయా [illegible] గాఢాః [illegible] విప్రహారాః [illegible] వారణాః [illegible] ంకణాః । [illegible] పాటితమూర్తయః [illegible] పరిగళద్ధృవిహ్వలా [illegible] హాలాః కర్ణాటకాః పరిపూర్ణ దేవ సంభ్రాంతస్తంద్రాళవో మాళవాః॥ ౫౬॥ కించ॥ భోజావ్యగ్రభుజాయుధాః క్షతజత్రస్త్రీ [illegible] యః కేరళాః పాండ్యాః [illegible] విక్రమాః ప్రకటితహ్రీజపే [illegible] రాఘూర్జరాః పాంచాలాః ప్రణతిప్రపంచితభియశ్చా

తతాళిసలాః-ఉపసర్గస్యాయతాదిత్వం-సకీర్ణప్రయోగతసంపదః [illegible] తేష్వాదిత్వాన్నిష్ఠానత్వం- నరంగీకృ [illegible] నిరవయపీకృతాః - నీరంహానో నిర్భేగాః॥ ౫౫॥ కాంభోజా ఇతి॥ సంభిన్నభూమిః - తంద్రాళవో లసాః నిరుద్యోగా ఇత్యర్థః [illegible] హితాదినా [illegible] ॥ ౫౬॥ భో

* [illegible] కారాంతఘటక [illegible]   † ప్రలాపాకులాః -

జాయతి॥ చాటూని త్రాయస్వేత్యాదీని ప్రియవాక్యాని తైరుక్తాః-శ్రీ తపల్లయః ప్రాప్తాః స్వగ్రామాః॥ ౫౭॥ ౫౮ ॥ ఆమూలచూడంలమూలా

టూగ్రటాః కీకటాః కాంపిల్యాశ్చ్యుతపల్లయః కృశయశోభం
గాః కళింగా అపి॥ సర్వే హాషాః శశయాః నాటయంతి ॥ ౫౭ ॥
పరి ॥ సాశ్చర్యం ॥ అహో వీరగుంఠనం సఅజ్ఞసజ్ఞాతిహావ
కాఙ్క్ష జంఝూపనాకాఙ్క్ష॥ భా ॥ అహో వీరపుత్ర్యతిశ
యితత్రిభువనాని యుద్ధాపదానాని॥ ౫౯ ॥ రాజా॥ సహర్షం।
మహాంతం ప్రతిష్ఠామారోపితం ఖలు కాకతీయకులం విశ్వైకవి
జయినా వత్సేన॥ ౫౮ ॥ పురోధసః ॥ ఆమూలచూడం ఫలితాః
ప్రసక్తయః కాకతీయాన్వయదేవతానాం ॥ ౬౦ ॥ రాజా ॥
తతస్తతః॥ ౬౧॥ ప్రధానః ॥ అనంతరం సకలదిగ్విజయసముత్తే
జితతేజోవిలాసైః సర్వైర్నరేశ్వరాణాం తానితాన్యుపాయ
నాని స్వీకృత్య సమగ్రసైన్యైస్సహ కీర్తిమహీభృత్పరివృత్తై రాత్రి
తేనమహాతా బలాఢ్యేన వేనన్యపతినా శైలకిరోపిరమన్త్రః ॥
౬౨॥ మంత్రిణః సహర్షం॥ సుత్రామా రాజపుత్రః॥ ౬౩ ॥
ద్వితీయః॥ సాంప్రతం సకలదిగ్వారాజలోకస్సర్వోపసేవా
పరిష్కరం ప్రత్యాపయతి సమస్తసామంతశ్రేణిః కాకతీయవీరః
సైన్యేన గోదావరీపరిసరాగతైశ్చ సృగయూకుసుమాహృతవి
హారతే॥ ౬౪॥ మంత్రిణః ॥ సవిస్మయం - మహారాజ మానసస్య
వ్యావశాసనవసుమతీయావ రాజ్యం సేవబహుమస్యతే రాజ
పుత్రః॥ ఏషా ప్రతిజ్ఞా ॥ దిగ్విజయాన్వేషణేశ్వరవృత్తాం
తస్య వ్యాపిత్వాత్స్వతః కాసినాపితా॥ ౬౫॥ రాజా ॥ నాదరస
మేవయుష్మాభి రానేతవ్యో వత్సః । అనునేతవ్యశ్చ రాజ్యా
భిషేకాయ ॥ ౬౬ ॥ మంత్రిణః॥ యదాజ్ఞాపయతి దేవశక్తిని

గ్రం॥౬౦॥౬౩. కింకుర్వాణా రాజలోకః కింకరీభవదాశ్రితవర్గః - మూలం మూలబలం॥ ౬౪॥ ఏషా ప్రతిజ్ఞేతి । రాజ్యాభిషేకస్యాప్యనుమూల త్వాత్ప్రతిజ్ఞాయాః స్వాతేనశంక్యమానత్వాద్గర్భోత్థాపనమితి పతాకాస్థానం సమాజ

యతి-దిగ్విజయేతి॥ ౬౫॥ ౬౬॥ ఆలానమితి॥ ఆలానం బంధనస్తంభః- నిగళాః శృంఖలాని- పాతితధూర్గతః పాతితాధోరణః- కరిగ్రామణీః రాజప్రియో గణపతిర్నామ గజశ్రేష్ఠః॥ భర్తృశ్యస్పృణ్యపథమిత్యాదౌ శంకాత్రాసయోర్నిరూపణాత్సంభ్రమ ఇత్యాహ ఏష ఇతి॥ ౬౭ ॥ కటకం నగరం ॥ ౬౮ ॥ ౭౦ ॥ పిత్రేతి॥ గజాస్యో గణేశః- అత్రేష్టార్థస్య మహాభిషేకస్య

ప్రాప్తింతాః॥ ౬౬॥ నేపథ్యే॥ ససంభ్రమం భో భో నాగరికాః సత్వరమపసరత దూరం యదిదానీం॥ ఆలానం తరసా నిపాత్య నిగళాన్యుచ్ఛిద్య ధూతాంకుశో వేగాత్పాతితధూర్గతః కటతటీనిర్యన్మదాంబుద్రవః। భర్తృశ్యస్పృణ్యపథం చలద్గజహయం విభ్యజ్జనౌఘం పురం పిష్వన్ గా వ్యాకులయత్యముం దరభరస్సైన్యాకరం కరిగ్రామణీః ॥ ఏష శంకాత్రాససరూపస్సంభ్రమః ॥ ౬౭॥ రాజా॥ ఆకర్ణ్య సస్మితం। కథం వ్యాకులయతి కటకం కరీంద్రః॥ ౬౮ ॥ పురుషః ॥ మహారాజ నూనమిదానీం నగరం ప్రవిశతాం నరేశ్వరోపాయనానాం ద్విపానాం గంధానిలాయ సంక్రుధ్యన్నిర్గళో జాతః ప్రధానహస్తీ॥ ౭౦॥ పురోధసః॥ పిత్రా స్వయంభువా పహినోపదిష్టం ప్రతాపరుద్రస్య మహాభిషేకం। నిర్విఘ్నమాపాదయితుం గజాస్యః కరేణురాజాకృతిరభ్యుపైతి॥ ఏష గర్భబీజోద్భేదనాదాక్షేపః॥ ౭౧॥ రాజా సహర్షం॥ తర్హి వయమపి ప్రమదవనద్వారప్రాసాదమారుహ్య గజేంద్రముపలోకయిష్యామ ఇత్యుత్థాయ నిష్క్రాంతాస్సర్వే॥ ౭౨॥ ఇతి నాటకప్రకరణే - వీరరుద్రవిజయో నామ తృతీయోంకః ॥ .... *

నిర్విఘ్నమిత్యనేన గణేశప్రసాదరూపోపాయానుసరణాదాక్షేపః। ఇష్టార్థోపాయానుసరణమాక్షేప ఇతి లక్షణాత్। అత ఏవాత్ర గర్భబీజోద్భేదనాదిత్యాహ తస్య ప్రాప్త్యాశాసంబంధిత్వేనైవంవిధత్వాదితి ॥ ౭౧ ॥ అంతఃపురోచితం రాజ్ఞో వనం ప్రమదవనం- ద్వ్యాపోరితి హ్రస్వః ॥ ౭౨ ॥ ఇతి తృతీయోంకః॥ .... *

నీచపాత్రద్వయయుక్తం ప్రవేశకం ప్రారభతే। తత ఇతి ॥ తత్ర
ప్రతిహారప్రవేశాత్పూర్వః కథాభాగః పూర్వాంకశేషతయావృత్తః -

తతః ప్రవిశతి ధాత్రీ చేటీ చ॥ ధాత్రీ॥ సరోషం। హంజే పఅరి
స సహంసకంజపంజాఉళరాఅఉళమహూసవేవి సఅళా
విరఅణీ కేణ సమం తుపణీదా॥ ఛా। హంజే ఏతావత్సహస్ర
కార్యపర్యాకుల రాజకులమహోత్సవేపి సకలాపి రజనీ కే
న సమం త్వయా నీతా ॥ ఈరిసాహం ఘూఇభూసణాఇ కుదో
చోరిఆఇ కహం ణ విణ్ణావదం పవాసిపఉంటేవి। ఛా ॥ ఈదృశ
మహార్ఘాణి భూషణాని కుతశ్చోరితాని కథం న విజ్ఞాతం త్వయా
దాస్యాఃపుత్రి॥ సఅళాఅణసోజ్జెఊణ చఉరంతసామంతపరివా
రో ఆవజ్జిదో ణఅరిం పవిట్ఠో॥ ఛా॥ సకలం దిగ్జిత్వా చతురం
తసామంతపరివారః ప్రతాపనగరం ప్రవిష్టః ॥ కుళదేవ
దాపపసంపఅ మహారాఅంస అంతాపి పుణో హదాణంఅణురో
హేణ అమంచాణఅణుపంటదో పఆశభాఅ హేపి ఇఖోణీపత
వోపిసేసేణఅన్హారిసం సపరిఅణంసను? పరివాపణఅంభువ
గఅమహారంజాహిం సెవిజువగ ఓసజాఓ॥ ఛా ॥ కులదేవతా
యాః ప్రసత్త్యా మహారాజస్యాజ్ఞయా పురోహితానామను
రోధేన అమాత్యానామనువర్తనేన ప్రజానాం భాగధేయేన తత్
క్యాస్తపోవిశేషేణ అస్మాకృశస్య పరిజనస్య సుకృత పరిపాకే
న అభ్యుపగతమహారాజ్యాభిషేకో యువరాజస్సంజాతః ॥
ఎంవవి పఆఇణీ మసుసూసవాఉళిఅ మోంఖుణాణ రహిరి దా॥
ఛా॥ ఏవమపి ప్రకాశిన్యా మహోత్సవావళిగాం ముక్త్వా
ఉత్తరస్తూత్తరాంకశేషతయావతిష్ఠమానా ఇతి ప్రత్యవం॥ హంజే చేటి।
హండే హంజే హళాహ్వానే నీచానాం చేటీం సఖీం ప్రత్యాహ్వానకః ॥ ఈరిసేతి ॥
మహార్ఘాణి మహామూల్యాని। దాస్యాఃపుత్త్రి పుత్త్రైస్యతరస్యామితి

వికల్పాల్లుక్ ॥ విమర్శసంధింయోజయతి॥ అనేనేతి॥అనేనగ్రంథసంద
ర్భేణేత్యర్థః - ప్రతిపక్షనివృత్త్యాకాంక్షానిశ్చయోనియతాప్తిః - తస్యాః
కుత్రస్థితా ॥ అనేనరోషవశాన్నియతాప్తిప్రదర్శనముఖేనబీ
జస్యావమర్శాద్విమర్శసంధిః । చేటీగతదోషప్రఖ్యాపనాద
పవాదోఽయం ॥ ౧ ॥ చేటీ॥సామిణిఅవరాహంసహంసు॥ ఛా ॥
స్వామినిఅపరాధంసహస్వ॥ఇతిపాదయోఃపతతి ॥ ౨ ॥ ధా
త్రీ ॥ సభ్రూభంగం । హాసేఏఉంతేపదంవిహిణసంపదిసంణప
డివంజేసి । జపజామెఅణుకిసావరాహాసిత్తిభణేసి॥ ఛా ॥ దా
స్యాఃపుత్రికటాంచలేనస్పృశన్పరిమార్జయసి । యస్యాస్త్వ
యామేనాత్మకృతాపరాధంకథయసి। పరదోషసంఖ్యాపనరూ
పస్సంఘటః॥ ౩ ॥ చేటీ॥ అత్తిసునహోవా ఏంపసుమ । తాణి
ంకారణంవిసూదూ ణాసుపంతుడ అహంణపంజంతా॥ ఛా ॥
అనృశంసస్వభావైవత్వం తస్యాపికారణకోపితం భవతీమా
నుపతిం హంసపర్యాస్తా॥ ధా ॥ ధాత్రీ ॥ సరోషశిరఃకంపం ।
వంకసీలేపుంశకిపలూణాం ంణణాసిలతుమబంధణేణ కారాంగ
హాభాఅంకరేమి ॥ ఛా ॥ వక్రశీలేన్వల్లిలేలూనకర్తవాసి
కాంత్వాంబద్ధ్వాకారాగృహభాజనం కరోమి।ఇతిబాహుబం
ధనంనాటయతి।ఏవంబంధనరూపోపద్రవః॥౪॥చేటీ॥సభయకం
పం।సామిణిరక్ఖహిరక్ఖహి అసరణంణిరవరాహాఇమంజణ॥
ఛా ॥ స్వామిని క్షమస్వ అశరణాంనిరపరాధమిమంజనం ॥ తు
హాఅంతేఅపహిడిబంసమగంధరీవి ఆహాబళంకారేణ ణేదా ॥
ఛా॥తవఅపుత్రికయాహిడింబాగ్రమంగచ్ఛంత్యా అహంబలా
త్కారేణనీతా॥ తంత్తపడిణేల దెంవపసాదఅతీప ఏకవిదకి
ప్రదర్శనముఖనబీజస్యగర్భసంధౌప్రసిద్ధస్యావమర్శనాత్ పర్యాలోచ
నాత్ ॥౧॥ ౫॥తవఅపుత్రికయాజ్యేష్ఠభగినీస్య-అపుత్రికాభాగినేజ్యేష్ఠేత్యర్థః

॥౧౦॥ప్రతీహారప్రవరః ప్రతిహారవృద్ధః॥దీపరింఛోళీందీపపఙ్క్తిం ॥ ౧౧ ॥

కరేమి॥ ధా॥ తత్ర ప్రతికూలం దైవం ప్రసాదయంత్యా గయా
విలంబితం కిం కరోమి॥ ౬ ॥ ధాత్రీ॥సరోషహుంకారం ॥ ఏఅ
రిసరాఅఉళే మహూసవ ఉ ఖు అహిం డిబాల అగిడా సే వేసుకిం
మం తి అతాడింజఇ మదభాఇణీఏ ॥ ధా ॥ ఏతాదృశే రాజ
కులమహోత్సవ ముహూర్తే హిండింబాలయకండశైలేషు కి
మితి మ స్తకింతాడ్యసే మదభాగిన్యా॥ పపగ ... రూ
పో ప్రసః॥ ౭॥ చెటీ॥ సామిణిఏసహోహిం పిసెహిం అణ తఏ కాఏం ఏ
మగళోపఆక సిం ఘుణిం పంఠెమి॥ ధా॥స్వామిని సహాస్వః పిలంబి
తం త్వయాకస్త్రిన్యపి నంగళోపచారం పి కుర్వేకర్తు మ్ముతమి॥
ఇతి పశ్యమా ప్రణమతి॥ ౮ ॥ ధా॥ ... సా ... హా ఓ ఉం తే
హాఉం తెహి॥ ధా॥ హం జెటు స్త్రీద్ధ ఉ స్త్రీస్య ॥ ప ... రో ... శ ...
రూపాశ స్త్రీః॥ ౯॥ చెటీ ॥ సహర్ష ముత్థాయహస్తౌపల బంద
త్వా॥ఇదో ఇదో తంతి పెహ్యాది ॥ ధా ॥ ఇత ఇత స్త్ర ప్రభవతి ॥
౧౦॥ధా॥కించిత్పరిక్రమ్యపురో విలోక్యచ। కహం పసో పడిహార
ంపవరో ససంభవ ణేం ఇఓ। తా పం చా సం ణో ... ఆ
సమ ఓ తేణరాఅవుంతం సమ గళశేం అం ... డీపరింఛో ... ంవ
ంతేదుమలంభతెరిపఃసాహో ॥ ధా ॥ కథమేష ప్రతీహారప్ర
వరః ససంభ్రమం ఇగ్గతః తస్మాత్పృచ్ఛ్యా సన్న ఇగమహో ... పి
కసమయః తేనరాజపుత్రస్య మంగళక రాజన దీపరి ... ం
నిర్వర్త్తయితుమభ్యంతరం ప్రవిశావః। ఇతినిష్క్రాంతే॥ ౧౧॥
ప్రవేశకః॥ తతః ప్రవిశతి ప్రతీహారః॥ ప్ర॥ సాటోపం పరిక్రమ్య
ద్వారేనరపతికులకలకలమసహమానఃసావమానం ... దవే ... త్ర

ప్రవేశకః ॥ తత ఇతి॥ పంటీతి ॥ రథాశ్వ ... సేనాం గత్వా ... ఏకపదాద్యః -

నాగరకులం పౌరసమూహః - స్వైరం అసంబాధేన ॥ ౧౨ ॥ సంశృణుధ్వమి
తి సంపూర్వాత్ శృణోతేరవివక్షితకర్మకాత్ - సమో గమ్యృచ్ఛీత్యాది
నాత్మనేపదం ॥ కాకతిభూపతీనాం భూపరిపాలనముదితోదితం భవతీత్యా

లతాముద్వ్యహ - రే రేనరేశ్వరాః శృణుధ్వం ॥ దంతివ్యూహ
ముపాయనీకృత మముం కుర్వంతు పుర్యా బహిర్యస్యోద్యద్ఘన
బృంహితైర్న ఘటికాఘంటాధ్వనిశ్శ్రూయతే । దూరే చాస్తు
రథాశ్వమేతదఖిలం యస్యాతిసమ్మర్దతో నిష్క్రామ త్వ్రిహః శ
చ్చ నాగరకులం న స్వైరమాచేష్టతే ॥ ఏషా తద్జనోద్వేజనరూ
పాద్యుక్తిః ॥ ౧౨ ॥ కించిదుచ్చైః । భో భోః కులామాత్యవృద్ధాః
ప్రధానాధికారిణః పరిజనాః పౌరాశ్చ సంశృణుధ్వం ఏష గు
రుదేవస్యాజ్ఞా, యుధాకిల ॥ పూర్వైః కాకతివంశజైర్నృపతి
భిస్సమ్యగ్ధృతాయాం చిరం యస్యామానుమశంభునా గణపతి
క్షోణీభుజా భూత్ప్రిథా । యేయం నవ్యజయాకులాద్రివస
తింపస్మారితా మేదినీ సేయం సంప్రతి వీరరుద్రభుజయోరాస్యా
తు ప్రతిష్ఠాం స్థిరాం ॥ ఏష స్వవంశజానాం కీర్తనాస్వరుకీర్తన
రూపః ప్రసంగః ॥ ౧౩ ॥ పునస్సాటోపం పరిక్రమ్య । అధికృతాః
కిమిదానీమాకర్ణ్య । కిముపక్రాంతస్స్వయంభూదేవసమా
రాధనవిధిః కచ్చిద్దత్తాః పురదేవతాభ్యో బలయః కిమభ్యర్చి
తాస్సర్వే వర్ణవృద్ధాః కచ్చిత్ప్రసాధితా మహాభిషేకవేదిః
కిం సజ్జీకృతాని కనకకలశేషు పుణ్యతీర్థసలిలాని కచ్చిదభ్యర్ణ
ముపనీతాన్యుత్తమోపకరణాని కిం మంగళముహూర్తకృతా
వధానో జ్యోతిర్విదః కచ్చిదలంకృతా త్రిలింగనగరీ వ్యాగీద్ర
శ్చ యదిదానీం వసుమతీ పాణిగ్రహణోచితమంగళాచార
వేషః ప్రతాపరుద్రః కాకతీయమహారాజ్యలక్ష్మీమహోంతఃపు

హ పూర్వైరితి । విస్మారితేత్యత్ర గతిబుద్ధీత్యాదినా అణికర్తుః కర్మత్వం -
తస్మిన్నభిధేయే కర్మణి క్తః - ణ్యంతే కర్తుశ్చ కర్మణ ఇతి వచనాత్ ॥ ౧౩ ॥ ఉ
త్తమోపకరణాని ఛత్రచామరాదీని - అభ్యర్ణం అంతికముపనీతాని సమర్పి

తాని॥ లిఖితపఠితమా బాల్యాదభ్యస్తం నూతనం భవతీత్యర్థః- స్నాతానులిప్తాదివత్పూర్వకాలేతి సమాసః ॥ ౧౪ ॥ పటాక్షేపేణ నేపథ్యాపసర

రేవర్తతే- తత్త్వరధ్వం। అన్యతో గత్వా సంభ్రమాటోపమవలోక్య। కథం రాజానో న విరమంతి । కించిదుపసృత్య। భో భో భూపాలాః యథావకాశమాధ్వం సజ్జీకురుధ్వముపాయనజాతం నవృథా సమ్మర్దం సహతే మహావేత్రయష్టిః॥ ఏతదవమానరూపం ఫలనం । సమంతాదవలోక్య సగర్వాతిశయం । అహో తృణీకృతజగత్త్రాంతికిరీటిఘాముద్వేలం సమ్మర్దం నివారయతో మమ ప్రభావః । అథవా కాకతీయదౌవారికాణాం లిఖితపఠితమేవ రాజనివారణం ॥ ఏషస్వశక్త్యావిష్కరణరూపో వ్యవసాయః॥ ౧౪॥ ప్రవిశ్య పటాక్షేపేణ దౌవారికః ॥ దౌవా ॥ సాటోపం । అరే రే నఖల్వసమయపిదా భూపతయో నివారితాః । మహోత్సవదిదృక్షవస్సర్వే ప్రవిశంతు ॥ ౧౫ ॥ ప్రథమః॥ సరోషం । అరే కాకతీయకులవృద్ధప్రతీహార మామసమయవేదినమువాహరసి ॥ ౧౬ ॥ ద్వితీయః॥ భవతు యో వా కో వా భవాన్ప్రవేష్టవ్యా నరపతయ ఇతి మహారాజస్యాజ్ఞా। ఏతత్ప్రతీహారయోరన్యోన్యరోషసంఘట్టనవచనరూపం విరోధనం॥ ౧౭ ॥ ప్రథమః॥ కిమనేన సముంతేష్కలహేన తావత్ప్రతిధానాగారద్వారవేదికామధ్యమధ్యాసీనం పురోహితపురస్సరం యువరాజమేవోపసర్పామి ఇతి పరిక్రామతి॥ ౧౮ ॥ ద్వితీయః॥ అహమపి యథానిర్దిష్టమనుతిష్ఠామి ఇతి పరిక్రామతి ॥ ౧౯ ॥ తతః ప్రవిశతి యథానిర్దిష్టః ప్రతాపరుద్రః పురోధా మంత్రిణశ్చ ॥ పురోధాః॥ కాకతీయకులతిలక యువరాజేన భవతాఽఖిలయైవ దిశో దశ విజితా ఇత్యమీషన్యగర్వసత్యాగోఽవయం ॥ కించ ॥ అద్యాన్వయః కాకతిభూపతీనాం సాస్త్రప్రసిద్ధిర్లోకే ప్ర

శేన సూచనం వినైవ ప్రవిశ్యేత్యర్థః॥ ౧౫॥ ౧౯॥ అభిషేకానంతర కార్యం సిద్ధవత్కృత్యాహ॥ అద్యేతి ॥ రాజస్వితి సురాష్ట్ర - రాజన్యాద్యైస్సరాష్ట్ర

ఇతి నిపాతనాత్సాధుః-పీతోపసర్గా నిరుపద్రవాః॥ ౫౦॥ విచలనం నామ స్వ
గుణావిష్కరణం తత్ప్రకృతానుగుణ్యేన విశింషన్ యోజయతి - ఏతదితి ॥
౫౧॥ రాజపుత్రేతి। భద్రాసనమభిషేకోపయోగిపీఠవిశేషః॥ తదుక్తం
వాస్తుశాస్త్రే ॥ శ్లక్ష్ణం పదం గుళో(?)త్సేకం షోడశాంగుళవిస్తృతం। ద్వి
ద్వాదశాంగుళాయామం (ద్వాత్రింశదంగుళాయామమితిపాఠాంతరం)

ష్ఠితాం ప్రతిష్ఠాం। రాజన్వతీ భూరియమద్య జాతా పీతోపసర్గా
స్సకలాః ప్రజాశ్చ ॥ ఏషా సిద్ధవద్భావిశ్రేయస్సంకథనా త్సూరిరో
చనా॥ ౫౦॥ మంత్రిణః ॥ సూర్యస్సోమాన్వయామాత్యమహ
త్త్వాద్వ్యక్తీకృతా। అస్మాభిరధికుర్వాణైః కాకతీయకులస్థితిః॥
ఏతత్ప్రకృత్యానుగుణప్రశంసనాద్విచలనం॥ ౫౧॥ పురోధసః ॥
రాజపుత్ర సజ్జీకృతేయం మహాభిషేక సామగ్రీ కాకతీయన
రేశ్వరప్రసాదసమ్భోగ్యం భద్రాసనం భవదధిరోహణం ప్రతీక్ష
తే తత్పరిపాలయ స్వయంభూదేవానుగృహీతాం మహారా
జసామ్రాజ్య(?)॥ ఏతత్కార్యసంగ్రహరూపమాదానం॥ ౫౨॥ ప్ర
తాప ॥ తర్హి కులదేవతాం స్వయంభూదేవం నమస్కృత్య గు
రూన్ [illegible]॥ ౫౩॥ పురోధసః॥ సర్వశో యమా
చారః కాకతీయకుల[illegible] - కిం బహు ప్రత్యాసీదతి మ
హాభిషేకసమయః తదిదానీమేవ విహితకర్తవ్యేన రాజపు
త్రేణ [illegible] కరణీయశేషం పరిపాలయామః
౫౪॥ ప్రతాప॥ యథా [illegible] కాకతీయాన్వయ ప్రత్యాయయి
తారః ఇత్యుక్త్వా యథోచితం పరిక్రమ్య నిష్క్రాంతాస్సర్వే ॥
ఇతి నాటకే ప్రతాపరుద్ర[illegible]మహోత్సవో నామ చతుర్థోంకః.

[illegible] వేద్య[illegible] సనకమణీతి- ఏత
స్మిన్ [illegible]॥ ౫౩॥ ౫౪॥ ప్రత్యాయయిత
రోపి [illegible] - స్వాధీనత్వసంపాదకా వా - [illegible]మేవ ప్రా
హ్య [illegible] ప్రతిపూర్వాదిణో ణ్యంతాత్తృచ్ ప్రత్యయః - ప్ర
త్యాయ్యో[illegible]హేతుష్విత్యనురః-సర్వమన్యత్స్పష్టం ॥
౫౫॥ ఇతి నాటకప్రకరణే చతుర్థోంకః....................... *

తత ఇతి ॥ జ్యోతిర్విదో మౌహూర్తికాః ॥ అత్ర పూర్వాంకవర్తిభిర్మ్మహామాత్రికైరసూచితైరేవాఽత్రానుప్రవిష్టైరభిహితస్యాం కార్యస్య పూర్వాంకార్థానుగతత్వాదంకావతరణమిత్యాహ ఏతమ్మాత్రేతి ॥ ఆదేష్టేతి ॥ అత్ర బీజయుక్తానాం ముఖసంధ్యాద్యర్థానాం పరమప్రయోజనసం

తతః ప్రవిశతి జ్యోతిర్విదః ॥ జ్యోతి ॥ ససంభ్రమం పరిక్రమ్య । భోభో త్వరితస్త్వం కుత్ర పురోధసః కుత్ర వా మంత్రిణః సమానీయతాం స్వయంభూదేవ సమారాధనాసక్తచిత్తతయా విళంబమానో రాజపుత్రః యేన ప్రత్యాసన్నతరో వర్తతే మహాభిషేకముహూర్తః ॥ ఏతదుత్తరాంకస్య పూర్వాంకానుసంగతత్వాదంకావతరణం ॥ సవిమర్శ్యాత్మగతం । అహో విశ్వాతిశాయినీ కాకతీయకుల ప్రశస్తిః ॥ యతః ॥ ఆదేష్టారం దేవతా సభగవాన్ యస్య స్వయంభూశ్శివో యం సజ్జీకురుతే పరాక్రమజితః క్షోణీపతీనాం గణః । యస్మై చ స్పృహయత్యశేషజగతీ సంపీరరుద్రాఖ్యతే [illegible] మహాభిషేచనవిధిం నందంతి సర్వే జనాః ॥ ఏష స్వయంభూదేవోపదేశనరేశ్వరవిజయప్రముఖముఖసంధ్యా[illegible]ర్థానాం సహప్రయోజనీభూతమహాభిషేకార్థతయా యోజనాన్నిర్వహణసంధిః ॥ ౧ ॥ సోల్లాసం [illegible] నమానమిదానీం ॥ స్వప్నే [illegible] తామాజ్ఞాం పాలయంతం కులోద్వహం । [illegible] శ్యం భోర్విభోర్ద్విత్యభినందతః ॥ ఏవం ముఖసంధౌ [illegible] ష్టోపదేశరూపస్య బీజస్యోపగమాన్నిర్వహణ[illegible] ॥ ....*

కించిదుచ్చైః ॥ కల్యాణసకలాభిభూతసర్వాశః [illegible]

బంధలాభాన్నిర్వహణసంధిరిత్యాహ ఏవమితి ॥౧॥ [illegible] తాం సూచితామప్యాజ్ఞాం పాలయంతమితి సంకేతోసు [illegible] భోర్విభోర్వాక్య [illegible] స్యాత్ [illegible] దోనమా [illegible] అత్ర [illegible] హామోభూదిత్యర్థః సంధ్యాద్యర్థసంగతో [illegible] త్వనరూపగమ్యనాదిత్యర్థః [illegible]

సమూహః- కల్యాణీ అప్రాప్తవికారతయా శుభశంసినీత్యర్థః- శ్రియః
ప్రప్రవేణ శ్రియస్సంపాదనేన నిర్భరాః - ద్విజనుషాం ద్విజానామాశీర్గి
రో జాగ్రతి నిత్యం ప్రవర్తంత ఇత్యర్థః- గ్రహగణా స్సూర్యాదయః ఉన్న
తంపదముచ్చసంజ్ఞం స్థానం- తదుక్తం వరాహమిహిరాచార్యైః ॥ అజ
వృషభమృగాంగనాకులీరా ఝషవణిజౌ చ దివాకరాదితుంగా ఇతి- ఆరూ
ఢాః ప్రాప్తాః - ఏతత్ఫలముక్తం వృద్ధవసిష్ఠసంహితాయాం ॥ ఉత్పాత
దోషాదివివర్జితేహ్ని నరాధిపానామభిషేక ఇష్టః। మూలత్రికోణ స్వగృ
హోచ్చమిత్రగృహస్థితైర్వా శుభదంశసంస్థైః। శుభే విలగ్నే సతతం
గ్రహేంద్రా దిశంతి లక్ష్మీం విపులాం చ కీర్తిమితి - ముహూర్తశబ్దేనాత్ర
షడ్వర్గరూపః కాలవిశేషో వివక్షితః- స చ క్రూరసౌమ్యగ్రహసంబంధవ

వతాః శ్రేయఃప్రప్రవనిర్భరా ద్విజనుషామాశీర్గిరో జాగ్ర
తి। ఆరూఢాః పదమున్నతం గ్రహగణాశ్శ్రీమాన్ముహూర్తశ్శు
భై ర్నక్షత్రాణి శివంకరాణి శుభదాశ్చాన్యే నిమిత్తోద
యాః॥ తద్ధ్రువమేవ రాజపుత్రానయనాయ ప్రయతిష్యామహే
ఏవప్రక్రాంతకార్యమార్గణాద్విగోధః ॥ ౩ ॥ సత్వరం పరిక్ర
మ్యాపురోవలోక్య చ సహర్షసంభ్రమం॥ సర్వాంగతపవప్రత్రా

శాద్ద్విధః- తదుక్తం-లగ్నమర్ధం తృతీయాంశో నవాంశో ద్వాదశాంశ
కః। త్రింశాంశశ్చేతి షడ్వర్గః క్రూరసౌమ్యవశాద్ద్విధేతి॥ తత్రాయం సౌ
మ్య ఇత్యాహ॥ శ్రీమానితి॥ శుభైస్సౌమ్యగ్రహైః- శ్రీమానతిప్రశస్త ఇత్య
ర్థః-తదపి తత్రైవోక్తం॥ షడ్వర్గో భవతి సదా శుభఖచర సముద్భవ
శ్శుభదః। పాపసముత్థస్త్వశుభస్తస్మాద్గ్రాహ్యస్తు సౌమ్య షడ్వర్గ ఇతి॥
నక్షత్రాణి రోహిణ్యాదీని రోహిణ్యాద్యన్యతమనక్షత్రమిత్యర్థః- ఏకదా బ
హూనామసంభవాత్- శివంకరాణి క్షేమంకరాణి- యద్యపి మేఘర్తి
భయేషుకృఞ ఇత్యత్ర శివంకరశబ్దశ్ఛందస్యేవ న భాషాయామిత్యాహ
పదమంజరీకారః- తథాపి క్షేమంకరోరిష్టతాతిశ్శివతాతి శ్శివంకర ఇత్య
మరకోశమూలోయం ప్రయోగ ఇత్యనుసంధేయం - నిమిత్తోదయాః ది
ష్టిప్రసాదాదయః ॥ ౩॥ పిప్రై ప్రీతి॥ మంగళసూక్తాని-కనిక్రదజ్జనుషమ్మా

శ్నైవరోఽప్యవిహావేన్మస్తి స్వస్త్యేవమాదీని - ఆలోకశబ్దాజయజయేత్యేవమా దయః-ఆలోకో వందిభాషణమితి విశ్వః - భూపా అపి వందిభిస్సహ భూమ వో బభూవురితి భావః- ఉపకరణాని ఛత్రచామరాదీని-వందిజనాః - వం ద్యభూభృద్గుణోత్కర్షశంసకా వందినస్తు స్తుతా ఇత్యుక్తలక్షణాః॥ ౪॥ శుద్ధాంతప్రధానాగారమంతఃపుర ప్రధానగృహం॥౫॥ పురాణ ఇత్యగణప తిమహారాజో యస్మిన్ ముహూర్తే అభిషేక మనుభూయ సమస్తాంభువ

పరుద్రః॥ విస్పష్టమంగళసూక్తి పారముఖరైరాలోకశబ్దో
ద్యతైర్భూపాలైః కరసంభృతోపకరణైరాప్తై రమాత్యైస్త్ర
జైః శ్లాఘ్యైర్వందిజనైర్దిగంతవిజయశ్లాఘాసముద్ఘోషణైః
స్త్రీస్నవనైశ్చ యథోచితం పరివృతోఽసీరాజనోద్యోగిభిః॥ సిద్ధ
యం చాస్థానమివ గత్వా సముచిత మాచరిష్యామ ఇతి పరిక్రా
మతి ॥ ౪ ॥ తతః ప్రవిశతి యథానిర్దిష్టః ప్రతాపరుద్రోఽమం
త్రిణశ్చ॥ మంత్రిణః॥ సవినయమగ్రతో భూత్వా కాకతీయకుల
తిలక ఇత ఇతః- ఇదం రాజ్యలక్ష్మీశుద్ధాంతప్రధానాగారం ప్ర
విశతు స్వామీ-సఫలం భవత్వేకకులదేవతాయా మనోరథాః ॥
ఏతత్పట్టబంధరూపకార్యస్యోపయుక్తపణాగ్రథనం ॥౫॥ జ్యోతి
ర్విదః॥ కించిదుచ్చైః॥ భో భోః కులామాత్యాః॥ సన్నహ్యధ్వ
ముపాహరధ్వముచిత ద్రవ్యాణ్యుపాధ్వం సురాన్ సంప్రా
ప్తస్స ముహూర్త ఏష విజయీ కల్యాణసంపత్తినః। యస్మిన్
ప్రాప్య మహాభిషేకవిభవం క్షోణీం ప్రతీనాఖిలక్ష్మాపా
లాం చిరమన్వశాస్త గణపతిర్భూభృత్కులగ్రామణీః॥ ఏషజ్యో

మేకాతపత్రాంబుభుజే ఏతాదృశోఽయం ముహూర్తస్సంప్రాప్తః - అతోఽవధానేన దేవతారాధనాదికం కర్తవ్యమిత్యాహ సన్నహ్యధ్వమితి॥ సన్నహ్యధ్వం ముహూర్తే సావధానా భవతేత్యర్థః- ఉచితద్రవ్యాణి తీర్థ కలశాదీని - సురానుపాధ్వమర్చయధ్వం - అత్రైదంపిత్రాదీనామప్యు పలక్షణం-యథాహవృద్ధవసిష్ఠః॥ ఆశిషో వాచ సంకృత్వా పూజయేచ్చసు రాన్ పితౄన్ । ఆయుధాని చ పట్టం చ విప్రాన్ గంధాదినార్చయేదితి-అన్వ

శాత్-శాస్త్రైస్త్రిణ్-అనుభూతార్థఖ్యాపనాదితిఅనుభూతస్యబీజానుగుణ

తిర్విద్భిరనుభూతార్థఖ్యాపనాన్నిర్ణయః ॥౬॥ పరి॥ శ్రుత్వా। క
హాపం వాసంగావి ముహుంతే కివిళవిఅది మహామంచెహిం॥
ఛా॥ కథం ప్రత్యాసన్నేపి ముహూర్తే కింపి లంబ్యతే మహామా
త్యైః॥ ౭॥ మంత్రిణః॥ ఉపసృత్య నాథ కిం విస్మృతా గురావ్యా
ఖ్యానాయనావ నరోనరేశ్వర విజ్ఞాపనాకర్ణనస్య మహాస్థా
న్యామేవానుగృహ్యతామమీ॥ ౯॥ ప్రతాప॥ శిరసిధృతైవఖ
లు తాతస్యాజ్ఞా। కిం పునోపదిశ్యతే పునరనంతరకరణీయం।
పరస్పరకథాసు గుర్వైనాన్యోన్య పరిభాషణాత్పరిభాషణం॥
రా॥ ఉగ్రోస సః సపనయసంభ్రమముపసృత్య। స్వీకృతమహా
భిషేకోచిత సుకనక వేదికా మారోహతు ప్రతాపరుద్రః।
దేవమహారాజపర్యాయభవద్భుజశిఖర మారోహతు మేదినీ॥
౧౦॥ ప్రతాప॥ తథా భవత్వితి వేదికా మారోహతి ॥౧౧॥ నృ
పాః॥ సప్రణామం గళవేదికాం పరివార్య విజయతాం
విజయతాం కాకతీయకులస్వామీ ॥ ఏష నరేశ్వరపర్యుపాస
నాప్రసాదః॥౧౨॥ పరి॥ విలోక్య సానందకౌతుకం॥ పుంవప
ంవలకణఅసాణుసహంసగసివిఅ సుమేరుకడ అతిడమహే
దోవి అవంఖిచంకవట్టిణ చంకధరోవిఅ కణఅవేది ఆరూఢో
పఆవరుద్దో ॥ ఛా ॥ పూర్వపర్వతకనకసానుం సహస్రరశ్మి
రివ సుమేరుకటకతటం మహేంద్ర ఇవ పక్షిచక్రవర్తినం చ
క్రధర ఇవ కనకవేదిమారూఢః ప్రతాపరుద్రః ॥౧౩॥ మంత్రి
ణః॥ కాకతీశ్వర సమారుహ్యతామిదం భద్రాసనం - అమీపు
రోధసో మహాభిషేకాయ తీర్థసలిలపూర్ణాన్ కనకకలశాన్
ధారయంతి॥ ౧౪॥ ప్రతాప॥ తథా భవత్వితి స్వయంభూదే
వం కాకతీయకులవృద్ధాంశ్చ ప్రణమ్య సింహాసనే సముపవి
ష్టార్థాన్వ్యాఖ్యాపనాదిత్యుక్తిః॥ ౬॥ ౧౫ ॥ త్రయాసమభిమంత్రణసురభీకృ

తసలిలైః వేదత్రయాభిమంత్రితోదకానీత్యర్థః॥ అభిషేకమహూర్త సూచకం జయఘంటికాధ్వని మాశీర్వాద సాధువాదాది రూపతయా సంభావయతి- ప్రతాపేత్యాది ॥౧౬॥ అథపశ్చాత్తిశ్రోయువతి మ్నో వీరరుద్రస్యరాజ్యాభిషేక మహోత్సవో విశ్వప్రియంకర ఇత్యాహ ఏకతి

శలి ॥౧౪॥ పురోధసః ॥ త్రైలోక్యానందినీభిస్త్రిసంధ్యం త్రిగుణాభిస్తులిత
సలిలాపూర్ణకనక కలశైః అమాత్యమహత్తరైస్సహ ధామ్యం సాద
రం॥ ప్రతాపరుద్రస్య సతే కాకతీయకులశేఖరః ॥ ప్రజాస్సుఖం
జనైః కోటిసంపాలయామాస చంద్రతారకం ॥ ఇత్యాశీర్వాదసా
ధువాదాయమానం పాణిగ్రహణకౌతుకత్వరమాణరాజ్య
లక్ష్మీమంజీర శింజితానుమోదితం స్వయంభూదేవప్రమో
దాట్టహాసోపబృంహితం కాకతీయకులత్రైయంబకప్రస్థాన నా
దిండిమం చిరాత్ లంపటితప్రతిభాగ్యఘనాఘనానాం ఘనగర్జితప్రభృ
తీనాం ప్రహృష్టమేఘనాదాదితం త్రిలోక్యమంగళకా
హళీకోలాహలవసోహంసం మహాభిషేకసమయోచిత ప్రశం
సినం కనకఘంటికానినాద మనుసందధానాః సత్వరం
ప్రతాపరుద్రమభిషించంతి॥ ఏవమంధితాదృశా త్రిలోకసం
ఘః ॥౧౬॥ ఏకతో వైతాళికాః ॥ సహర్షాతిశయమువైః ॥
హే లోకాః పిబత శ్రవః ప్రభృతిభిః కల్యాణవార్తామృతం జా
తః కాకతివీరరుద్రనృపతే రాజ్యాభిషేకోత్సవః । ఉద్యత్కల్ప
తరుః కృతః కృతయుగం రాజన్వతీ మేదినీ దేవాః పూర్ణమహాహవ్య
జస్తదధునాయామాయం కృతార్థీకృతాః ॥౧౭॥ అన్యతో వైతా
ళికాః ॥ ఆరూఢే పరవీరరుద్రనృపతౌ సింహాసనం శోభితుం త

ఇతి। ఏకతః పురత ఇత్యర్థః- శ్రవః ప్రభృతిభిః శ్రవణచులుకైః - కలిః కృతయుగం కృతః- పరిపూర్ణధర్మత్వాదితి భావః - కుతః రాజన్వతీ సురాజ్ఞీ- రాజన్వాంత్సౌరాజ్యే ఇతి నిపాతనాత్సాధుః- మేదినీ- రాజా కాలస్య కారణమితి భావః-పూర్ణమహాః హవ్యఇతి - యజేత రాజా క్రతుభిర్వివిధైరాప్త దక్షిణైరితి స్మృతేరిత్యాదిభావః ॥౧౭॥ అన్యతఇతి పశ్చాదిత్యర్థః॥

ఆరూఢఇతి ॥ స్వచ్ఛందమనర్గళం-ఆరోహతి - నకశ్చిదప్యవిధేయో భూప
రస్తీతిభావః-అనేనాస్యరాజ్ఞః ప్రభుశక్తిరుక్తా - తదుక్తం మానసోల్లా
సే - ఆజ్ఞారూపేణయాశక్తిస్సర్వేషాంమూర్ధనిస్థితా। ప్రభుశక్తిర్హిసా
జ్ఞేయా ప్రభావమహితోదయేతి-నిరవధీఇతి- సూర్యాచంద్రమసోస్సహా
చలఇవకీర్తిప్రతాపయోరవధిభూతః కోపినాస్తీత్యర్థః - హతశబ్దోవ్యా

స్యాజ్ఞాక్షితిపాలమౌళివలభీస్స్వచ్ఛందమారోహతి। లోకాం
స్త్రీనధిరోహతో నిరవధీకీర్తిప్రతాపావహో దారోహంతిచ
వింధ్యక్ష్మాధరతటాన్ప్రత్యర్థినః పార్థివాః ॥౧౮॥ దక్షిణతో వై
తాళికాః॥ గాయంతీరనుమోదతేనిజవధూశ్శేషశ్శిరఃకంపనై
ర్నృత్యంతీః ప్రీణయతేచ కచ్ఛపపతిర్గాత్రస్థసంసర్పణాత్ । ది
ఙ్నాగాశ్చకరేణుకాశ్చమహతా కుర్వంత్యనువ్రజ్యయా యద్దోష్ణా
కాకతివీరరుద్రనృపతౌ విశ్వంభరాం బిభ్రతి ॥౧౯॥ ఉత్తరతో
వైతాళికాః ॥ ప్రస్థేభ్యః కులభూభృతామపిహరిద్దంతావళా
నాం మహాకుంభేభ్యోపిఫణాభృతామధిపతేర్మూర్ధ్నాం సహ
స్రాదపి । కూర్మస్యాస్యచ కర్పరాదపి జగద్విఖ్యాతసారో
న్నతౌ బాహౌ సంప్రతి వీరరుద్రనృపతేః ప్రాప్తప్రతిష్ఠామ
హీ॥ ఏషసర్వదుఃఖశమనాత్మనాయః ॥౨౦॥ మంత్రిణః ॥ అ
హో ప్రభావః కాకతీయాన్వయస్య యదిదానీం ॥ ప్రతాప
రుద్రస్యమహాభిషేకపయఃకణా యే నిపతంతి రాజ్ఞాం । ప్రణా
మనమ్రేషు శిరస్సు తేషాం తైః కల్పితస్స్వస్వపదాభిషేకః ॥
౨౧॥ పురోధసః ॥ కాకతీయకులోత్తంస రాజ్యలక్ష్మీసంవర

ఖ్యాతః ॥ వీరరుద్రే సింహాసనమేకమారూఢే సతితదాజ్ఞాయాస్తత్కీర్తి
ప్రతాపయోస్తత్ప్రతిపంథినాంచ తతోప్యున్నతాని బహూన్యారోహణ
స్థానానిబభూవురితిమహదేతదద్భుతమితిభావః ॥ ౧౮ ॥ గాయంతీరితి॥
వ్యాఖ్యాతమేతత్ ॥౧౯॥ ప్రస్థేభ్యఇతి॥ ప్రస్థేభ్యస్సానుభ్యః-కర్పరాత్
పృష్ఠాస్థికపాలాత్ ॥౨౦॥ ప్రతాపేతి॥ శరణాగతమహీపతయఃమహాభి
షేకసమయే స్వస్వపదేషుస్థాపితాఇతిభావః ॥౨౧॥ ఉత్తంసేతి ప్రియతాం

శిరోభూషణం క్రియతాం॥ శుక్లమాల్యాంబరభృతః ప్రాఙ్ముఖస్య మహీ
పతేః। పట్టం శిరసి బధ్నీయాత్సింహాసనగతస్య చే- వసిష్ఠస్సాగ్నికాత్ - పట్ట
స్తు॥ రాజ్ఞాం నవాంగుళాయామో మధ్యేష్టాంగుళవిస్తృతః। చతురంగుళ
విస్తారపార్శ్వస్స్వర్ణమయశ్శుభః ॥ పట్టః పంచశిఖో రాజ్యప్రజాసౌఖ్య
సమృద్ధయ ఇత్యాద్యుక్తలక్షణో ద్రష్టవ్యః॥ ౨౨॥ కస్య ఇతి ॥ స్వాంతస్య
కిమోవీప్సాయాం ద్విర్వచనం- కస్య కస్యేత్యాక్షేపః ॥ ౨౩॥ ౨౪ ॥ శ్రూ
యంత ఇతి ॥ మహానృపతయో నలనహుషాదయః ఈదృక్ఛ్రియోపీరసు

ణస్రగివేయముత్తంసీక్రియతాం। ఇతి పట్టబంధమాచరంతి॥
సర్వే సప్రమోదాతిశయం। ప్రియం నః ప్రియం నః ఏష ప్రకృ
తకార్యస్థిరీకరణాత్ప్రీతిః॥ ౨౬॥ మంత్రిణః॥ సర్వతోపలోక్య
కస్కోత్ర భోః। ఆనీయతాం ఛత్రం చామరయుగళం చ॥ ౨౭॥
ప్రవిశ్య ప్రధానప్రతీహారః ॥ ప్రతీ॥ యదాజ్ఞాపయంతి మహా
మాత్యా ఇతి పరిక్రమ్య తాన్యుపానయతి। ప్రాంతవర్తినో
నరపతయోభ్యుపేత్య తాని సాదరం గృహీత్వా యథోచితమా
చరంతి॥ ౨౮॥ పురోధసః॥ సహర్షాతిశయం ॥ శ్రూయంతే బ
హవో మహానృపతయః కింత్వైరపీదృక్ఛ్రియైవైగీదృగ్విశ్వజనీన
శౌర్యగరిమా జాగర్తి కః స్మర్యతే। బాల్యక్రీడితదిగ్జయిస్త్రిభు
వనక్షేమంకరప్రక్రియః కుశోర్వాణ సమస్త భూపగణః శ్రీ
వీరరుద్రో యథా ॥ ఏతదఖిలాతిశాయిత్వకథనముఖేన ప్రకృ

త సదృశపరిపాటీత ప్రహితై రసీదృక్ఛ్రియైతైః - తత్కథమిత్యాశంక్య
వీరరుద్రవిశేషమాహ ఈదృగితి ॥ విశ్వస్మై జనాయ హితో విశ్వజనీనః-
శౌర్యగరిమా యస్య స తథోక్తః- నీకపుంగవం తపరాక్రమ ఇత్యర్థః॥ శౌ
ర్యగరిమాణమాహ బాల్యేతి। త్రిభువనక్షేమంకరప్రక్రియః - సమ్యక్ప
రిపాలనేన ప్రజాహితస్వభావ ఇత్యర్థః - యథాహ మనుః - సంగ్రామే
ష్వనివర్తిత్వం ప్రజానాం చైవ పాలనం। శుశ్రూషా బ్రాహ్మణానాం చ
రాజ్ఞాం శ్రేయస్కరం పరమితి - న కేవలం పరాక్రమేణ కింతు సామాదిభి
రపి త్రిభిరుపాయైస్సర్వోపి రాజలోకో వశీకృత ఇత్యాహ కింపుర్వాణేతి ॥

తదుక్తం. ఏవం విజయమానస్య యస్య స్యుః పరిపంథినః। తే నానయేద్వశే సర్వాన్ సామాదిభిరుపక్రమైరితి। ౨౫ ॥ ఛత్రధారణం విశినష్టి యదితి ॥ యత్ కాకతీయకులక్రమాగతమిత్యర్థః యచ్ఛాయయేతి - దుష్టనిగ్రహ శిష్టప్రతిష్ఠాపనయోరుపలక్షణం - తేన సుహృదో ముక్తాతపత్రవిభవాః మౌక్తికమయ ఛత్రవైభవాః - ద్విషస్తు త్యక్తాతపత్రాశ్చేత్యుభయో రుపాదానం ॥ ౨౬ ॥ నాథేతి ॥ సురాజానమితి-నపూజనాదిత్యనేన సమాసాంతః॥

తత్కార్యానుమోదనాదాభాషణం ।౨౫। తదిదానీం కిల ! య
త్కాకతీయనృపరాజ్యకలాపచిహ్నం యచ్ఛాయయా వసు
మతీ విజహాతి తాపం । ఛత్రేణ తేన కృతలక్ష్మణవీరరుద్ర । ముక్తా
తపత్రవిభవాస్సుహృదో ద్విషశ్చ ॥ ఏష రాజ్యప్రాప్తిహేతు
భూతఛత్రారోపణరూపకార్యదర్శనాత్ పూర్వభాషః ॥౨౬॥
మంత్రిణః । సవినయముపసృత్య । నాథ కాకతీయలక్ష్మీపతే స
నాథాస్సర్వాః ప్రకృతయస్సురాజానం త్వాం దిదృక్షంతే । త
త్సాంప్రతం మహాస్థానీం ప్రసాధయతు దేవః ॥౨౭॥ పురోధ
సః ॥ ఆచారోయం కాకతీశ్వరాణాం యన్మహాభిషేకానంత
రం ప్రజానాం యోగక్షేమపరీక్షణం ॥౨౮॥ రాజా ॥ యదా
జ్ఞాపయంతి ధర్మవిద ఇత్యుత్తిష్ఠతి ॥౨౯॥ కాకతీయకులవృద్ధాః ॥
ససంభ్రమముచ్చైః ॥ ప్రక్రాంతముర్వీపతి మౌళిరత్నైః
కుర్వంతు నీరాజనమంబుజాక్ష్యః । ప్రతాపరుద్రస్య లసత్ప్ర
తాపప్రదీపనీరాజితదిఙ్ముఖస్య ॥౩౦॥ నృపతయః శిరస్స్వం

౨౭ ॥ ఆచారక్షితి ॥ అలబ్ధలాభో యోగః లబ్ధపరిపాలనం క్షేమః తయోః పరీక్షణం విచారః ॥౨౮॥౨౯॥ అభిషేకానంతరకర్తవ్యం నీరాజనమాహ కాకతీయకులవృద్ధా ఇతి-అంబుజాక్షీ విశేషణమేతత్ - ఉచ్చైరున్నతం- అధః ప్రవర్తయేద్ధూపం దీపమూర్ధ్వం ప్రవర్తయేదితి వచనాదితి భావః - ఉర్వీశ్వరమౌళిరత్నైః ప్రక్రాంతమితి - రాజ్ఞాం ప్రణామానంతరమిత్యర్థః - ప్రతాప ఏవ ప్రదీపః తేన నీరాజితాని దిఙ్ముఖాని యేన తథోక్తస్య అత ఏవ తత్కులం నీరాజనమిహైవానుభూయత ఇతి భావః ॥౩౦॥ అస్మాకమియమా

స్మాకీ-యుష్మదస్మదోరిత్యణ్ప్రత్యయే తస్మిన్నణిచేత్యస్మాకాదేశః - చం ద్రాననాః చంద్రసదృశాననాః- అన్యత్ర చంద్రవదాననం యాసాం తా స్తథోక్తాః-గోత్రస్య కులస్య పతిం అన్యత్ర గోత్రాణాం పర్వతానాంప తిం॥ ౩౧॥ పరిపర్యన్తః చిత్రవితానసువర్ణకలశాదినా భూషితం - సింహా

సనాథ్యా ఆచారాచరితార్థా సాంప్రతమాస్మాకీ చతురాస్మ త్తా యయా శ్రీర్దృగనుభూయతే ॥ యతః ॥ నీరాజయం త్యంధ్రపురీరమణ్యః ప్రదీపజాలైర్వరవీరరుద్రం। చంద్రాన నా గోత్రపతిం గజస్య స్తారాగణైరైరుమివస్ఫురద్భిః॥ సర్వే జ యశబ్దం కుర్వంతి ॥ ౩౧॥ మంత్రిణః ॥ మహారాజ కాకతీశ్వర సజ్జీకృతం సింహాసనం సర్వతః పరిష్కృతమిదం మహాస్థాన మండపం సనాథీక్రియతాం॥ ౩౨॥ ప్రతీ ॥ ససంభ్రమం పు రోభూత్వా। దేవ ఇత ఇతః॥ ౩౩॥ రాజా ॥ సగౌరవం పరిక్ర మ్య మహాస్థానం సింహాసనమారోహతి । సర్వే ప్రణమ్య యథార్హముపవిశంతి॥ ౩౪ ॥ ప్రతీ ॥ సమయోచితం పరి క్రమ్య వం: మహానాః మూర్ధాభిషిక్తాః సాభిమానం కనకవే త్రలతయా నిర్దిశ్య ॥ కాళింగాంధ్రనిషీదకోంకణపతే దూరే భ వాంగేశ్వర ప్రాంతం సంత్రయ మాళవేంద్ర శనకైః సోస్వ పాయసం ప్రాపయ। పాండ్య శ్రీభవ సేవనార్థిషు దేవశ్చా ద్భవాద్వైవనః స్వామీ కాకతి వీరరుద్రనృపతిః స్వర్గాక్ర మాదీక్షతే ॥ ౩౫ ॥ నృపతయః ॥ ప్రణమ్య యథార్హముప విశంతి॥ పురోధసః॥ స్వస్తి కాకతీయకులావతీర్ణాయ సౌపర్ణకే తనాయక మహామహిమ్నే। అద్య మహాప్రజసా కాకతీయాన్వయేన

సనలక్షణం మానసోల్లాసే॥ రుచిరేణ సువర్ణేన నిర్మితం రత్నరంజితం । అష్ట భిస్స్ఫటికైస్సింహైః స్థగితం సుపరాజితం ॥ అధః కాంచనవిన్యస్త రత్నవేదిత్రయాన్వితం । ఆస్థానమండపే రాజ్ఞాం సింహాసనమిదం పరము తి॥ ౩౨। ౩౫॥ సౌపర్ణకేతనాయ మహామహిమ్నే గరుడధ్వజావతారాయేత్య ర్థః-సుప్రజసా శోభనసంతానేన - నిత్యమసిచ్ప్రజామేధయోరిత్యసిచ్ప్ర

త్యయః॥ శాసితరీతి ॥ అవినీతానాంమష్టానాంమిత్రాణామమిత్రాణాం
చేతిభావః - అతఏవేయంతంకాలంస్వర్గపాతాళమధ్యవర్తిత్వేనమధ్య
స్థస్యమధ్యమలోకస్య సంప్రతిపత్తుపాతరాహిత్యేన మాధ్యస్థ్యమిత్య
స్వస్థతామిత్యర్థః॥ ౩౬॥౩౭॥సర్వేషామితి ॥ భాగధేయవిభూతయోభా

సనాథానితీర్థ్యపిజగంతి ॥ శాసితర్యవినీతానాంనరేంద్రత్వే
యిశాసతి । మధ్యస్థతాస్యలోకస్యచిరేణాస్వస్థతాంగతా ॥
౩౬ ॥ రాజా ॥ సవినయం। స్వయంభూదేవపరానుకూలా
నాం భవదాశీర్వాదానాం ఫలమిదం యత్కాకతీయతా
త్రంవర్ధతే। ౩౭ ॥ మంత్రిణః॥ రాజన్ప్రతాపరుద్ర॥సర్వే
షాంకాకతీయానాం భాగధేయవిభూతయః । ఏవంరూపావి
వర్తంతేయత్కులప్రభవోభవాన్ ॥ ౩౮ ॥ పురోధసః ॥
నకేవలం కాకతీయానామేషపుణ్యపరిపాకః అపితుసర్వా
సామపిప్రజానాం॥ ౩౯॥ ప్రవిశ్యప్రతీహారః॥ ప్ర ॥ దేవస
ర్వాఃప్రకృతయోవర్ణవృద్ధాన్పురస్కృత్య ప్రతీహారముపా
సతే। మంత్రిణః ॥ శీఘ్రంప్రవేశ్యంతాం ॥ ప్రతీ ॥ యథా
జ్ఞాపయంత్యమాత్యాఇతి నిష్క్రమ్యతాభిస్సహపునః ప్రవిశ
తి॥ ౪౦॥తతః ప్రవిశంతివర్ణవృద్ధాః॥ వర్ణ ॥ సహర్షంరాజాన
మవలోక్య ॥ వరఃప్రతాపరుద్రోఽయం వధూరేషావసుంధ
రా।తయోర్ఘటయితాదేవః స్వయంభూస్సదృశక్రమః ॥ ఏ
తత్ స్వయంభూదేవస్యస్వయంసంధాతృత్వాదద్భుతపాత్రై
స్తైరుపగూహనం॥౪౧॥సవినయముపసృత్య । స్వామిన్విశ్వం
భరావల్లభప్రతాపరుద్ర ॥ సర్వాశీర్ఫలవిశ్రమైకవసతేః

గ్యసంపదః - ఏవంరూపాఃవీరరుద్రరూపాః - వివర్తంతేపరిణమంతి -
(యత్కులాలంబనసంభవానితిపాఠాంతరం) ॥ ౩౮॥ ౪౦॥ వరఇతి॥ అత్ర
వసుంధరావీరరుద్రయోర్వధూవరయోః స్వయంభూదేవస్స్వయమేవ
సంధాతేతి అనురూపఘటనాదద్భుతమితిభావః ॥ ౪౧ ॥ అథస్వయంభూ
దేవేవిదుషామాశీర్వాదమాహ స్వామిన్నితి ॥ సర్వాశీఃఫలానామైశ్వ

ర్యాదీనాం విక్రమేణ సంకోచేనైకవసతేర్ముఖ్యాధారస్య- సర్వాణి త్రై యాంసి ప్రాప్తవతస్తవాశాస్యం నాస్తీత్యర్థః - తథాప్యవాప్తసమస్త కామే స్వయంభుపశివేపి దేవస్యానంతభోగో స్త్విత్యేవమాశిషః ప్ర యుంజానా నానాప్యస్మాకం తాదృశే త్వయ్యపి నైతదాశ్చర్యమిత్యాహ య ద్వేతి॥ ఆశీర్వాదప్రకారమాహ సవిభురితి ॥ ౪౨॥ పురా ఖలు కాకతీయా నాం పూర్వో గణపతిమహారాజస్స్వనామాంకితం గణపేశ్వరం నామ మ హేశ్వరం ప్రతిష్ఠాప్య తస్య స్వకులదేవతయా స్వయంభూదేవేన సమం

కిం వా తవాశాస్మహే యద్వా విశ్వభువి స్వయంభుపశివేన
స్తస్వతామాశిషః। కించిత్రం సవిభుశ్చ వానపి సమాగౌరీశ్రి
యోగ్వల్లభా వాచం దాశ్రిత మిమాం తమాంకృతయశోర
జ్యో యువాం వతతం॥ మంత్రిణః ॥ స్వామిన్నేతే స్వాయంభు
వాస్సుధియః॥ రాజా॥ సాదరం ప్రణమతి ॥ ౪౨॥ అన్యే సహ
ర్షాతిశయమ ప్రత్యుత్థాయ। మహారాజ కాకతీశ్వర॥ యత్తవ
గోత్రమహత్తరస్య జగతాం త్రాతుస్స్వయంభూవిభో స్త
త్రాప్యక్పరిణాద్యైస్తైర్మహిమభిస్స్వైర్ద్వితీయో౽భవత్ ।
దేవో౽సౌ గణపేశ్వరః ప్రతికలం స్ఫారం ప్రసాదోన్ముఖో న స్త
స్తే కులమండనస్య మహతీం పుష్ణాతు రాజ్యశ్రియం ॥ పురోధ
సః॥ రాజన్నేతే గణపతీశ్వరసూరయః॥ రాజా సాదరం నమ
స్కరోతి॥ ౪౩॥ అపరే సప్రశ్రయప్రమోదం। స్వామిన్ త్రిలిం

నానావిధవైభవం విధాయ తత్ర విద్వాంసో బహవః స్థాపితాః తేషామా శీర్వాదమాహ మహారాజేతి ॥ యో గణపేశ్వరస్తత్తాదృక్చరిత్రై రఖిల హితప్రదానాదిభి రద్భుతైస్స్వైర్మహిమభిస్సాధనైః త్వద్గోత్ర మహత్తరస్య త్వత్కుల దేవతాయాః స్వయంభూదేవస్య ద్వితీయో౽భ వత్-ద్వావపి దేవౌ కాకతికులయోగక్షేమధురీణావిత్యర్థః అసౌ దేవః ప్రతికలం ప్రతిక్షణం స్ఫారస్య ప్రభూతస్య ప్రసాదస్యోన్ముఖస్సన్ రాజ్ఞో దేవస్య చాభేదోపచారాద్విరుద్ధస్య నప్తృత్వవ్యవహారః - తస్య తే రా జ్యశ్రియం పుష్ణాత్వితి సంబంధః ॥ ౪౩ ॥ అథ నగరవాసినాం విదుషామాశీ

ర్వాదమాహ-త్రైరితి । త్రయో లింగరూపాః శ్రీశైలనాథాదయో దేవా యస్మిన్ దేశే స త్రిలింగాంధ్రదేశ ఇత్యర్థః- ద్రాక్షారామేతి తత్రత్యానామారామాణాం తద్భూయిష్ఠత్వాదితి ప్రౌఢోక్తిః - వస్తుతస్తు దక్షసంబంధత్వాద్ద్రాక్షారామ ఇతి నామ - తదుక్తం స్కాందపురాణే భీమేశ్వరఖండే॥ దక్షస్యాగామభూమిత్వాద్ద్రాక్షారామోభిధీయత ఇతి ॥ ౪౪ ॥

గ దేవపరమేశ్వర ॥ యద్దేశస్త్రిభిరేవ యాతి మహతీం ఖ్యాతిం
త్రిలింగాఖ్యయా యేషాం కాకతిరాజకీర్తివిభవైః కైలాసశై
లాః కృతాః । తే దేవాః ప్రసరత్ప్రసాదమధురాః శ్రీశైలకా
లేశ్వరద్రాక్షారామనివాసినః ప్రతిదినం త్వచ్ఛ్రేయసే జా
గ్రతు॥ పురోధసః ॥ సోల్లాసం। రాజన్నేకశిలానగరవాసినో
మహాజనాస్త్వాంతే॥ రాజా॥ యథోచితం పంకతే॥ ౪౪॥ మం
త్రిణః ॥ సాధీయాన్నాశీర్వాదక్రమ ఇతి యథోచితం సర్వాను
పవేశయంతి॥ ౪౫॥ పురోధసః॥ సోల్లాసం॥ రాజన్నేకశిలాన
గరీవల్లభ ॥ సాహసాంకశవమైందవంచ మహతీ యేద్వేకులే
నిర్మితే తేజాతే లఘునీగుణైర్విజయిని శ్రీకాకతీయాన్వయే ।
భూపాలేషు భవత్ప్రతాపయశసోః పూర్ణార్కచంద్రశ్రి
యోః ప్రాప్యానుగ్రహమూర్జితేషు పునరప్యేతే లభేతే
స్థితిం॥ రాజా సర్వాన్పశ్యతి॥ పురోధసః యథార్హం సర్వా
నుపవేశయంతి॥ ౪౬॥ ప్రకృతయః ॥ విజయతాం విజయతాం
ప్రతాపరుద్రమహారాజః ॥ భూపాస్సంతు చిరాయ సంశ్రృణు
మహాభాస్వత్కులాంకృతే రామోయం న జగామలోచన

౪౫॥ సాహసేతి॥ నిర్మితే ఉత్పన్నే ఇతి శేషః - లఘునీజాతే నిస్సారే ఆభూతాం - అధునా భవత్ప్రతాపయశసోః పూర్ణార్కచంద్రశ్రియోస్సతోః భూపాలేష్వనుగ్రహం ప్రాప్య ప్రబలవిరోధిజీవనస్య దుర్లభత్వం మత్వేతి భావః- ఊర్జితేషు సమృద్ధేషు సత్సు - తత్సమభివ్యాహారాదేతే సోమసూర్యకులే పునరపి స్థితిం ప్రతిష్ఠాం లభేతే - మహదనుగ్రహస్య కిమసాధ్యమితి భావః॥ ౪౬॥ భూపాఇతి॥ సంతు నామ భూపాః కిం తైరసర్వగుణాఢ్యై

ఇతి వాక్యశేషః- నచాత్ర విప్రతిపత్తిరిత్యాహ ॥ చిరాయ సంశృణుష్వహ ఇతి-సమోగత్వాచ్ఛిత్యాదినా ఆత్మనేపదం - సర్వగుణాఢ్యోపి రామోన లోచనగోచరం గత ఇతి ఖేదో రామావతారస్య నవదర్శనాన్నివృత్త ఇతి ధన్యతా వనుభవామ ఇత్యాహ భాస్వానితి॥ ౪౭॥ అహాం గణనూపుర జయా ౪౮॥ జాగర్తిత్వితి ॥ ఆజ్ఞా ప్రభుశక్తిః- నిగ్రహానుగ్రహాది సామర్థ్యమిత్యర్థః-తత్ఫలస్యానుగ్రహాదేరేవ భూమిష్ఠత్వనివాసః- రాజ్ఞ ఏవాజ్ఞాశ్రయత్వాదితి భావః - తదుక్తం మానసోల్లాసే అనుగ్రహే నిగ్రహే చ దానే చాదానకర్మణి। ప్రవృత్తౌ చ నివృత్తౌ చ గ్రహాణాం మోక్షణే తథా। స్వాయ. సమ

పక్షం తేనైవ ఖిన్నా వయం। అద్య త్వాం వరపీఠరుద్రన్యపతే త
స్యావతారాంతరం పీత్వైవం చరిత గ్రస్తాం సుమహాత్మనా హ్వా
యగాహోను హే॥ ౪౭। మాం తిరోత్సాహ. స్వామిన్ సాంప్రతం యు
ధాహార్ణవగ్నాణయా మానసీయాః పౌరాణాం శ్రేయః॥ ౪౮॥
రాజా॥ సానందౌదార్యం ॥ జాగర్తు రాజశబ్దోయం నామైవా
జ్ఞాఫలైకభూః। రాజ్యోపభోగవిభవస్సర్వసాధారణో హి
నః॥ ౪౯॥ సర్వే సప్రమోదం। సదృశోయం ప్రసాదః కాక
తీయకులతిలకస్య భవతః॥ ౫౦॥ రాజా॥ ప్రసీదతు భగవా
న్స్వయంభూదేవ ఇతి పురోహితాపర్జితకనకకలశసలిలధారా
పురస్సరం సకలభోగపురస్సరాం గ్రామాన్ప్రశ్రయాద

త్తోయసోయం రాజాసాక్షాన్నిరస్తి లేతి-పవశబ్దాభిన్నక్రమః- మమాయం రాజశబ్ద ఏవ జాగర్తిత్వితి సంబంధః- రాజ్ఞః కర్మ రాజ్యం- పురోహితాదిత్వాద్యన్వయః- ఆజ్ఞామాత్రమేవ మే భూయాదనుభవః పునరస్మాకం సర్వేషామితి వాక్యార్థః॥ ౪౯॥ ౫౦ ॥ అథపృథివ్యాదిదానమాహ రాజేతి॥ ప్రసీదతు భగవానితి పరమేశ్వరప్రీణనార్థత్వాద్విమలం నామ చతుర్థమిదం దానమితి ద్రష్టవ్యం యథాహ వ్యాసః- ఈశ్వరప్రీణనార్థం యద్బ్రాహ్మణేభ్యః ప్రదీయతే। చేతసా భక్తియుక్తేన దానం తద్విమలం శివమితి - సలిలధారాపురస్సరమిత్యత్ర హస్తం బః -సర్వాణ్యుపరిపూర్వాణి దానాని - సకలభోగేతి భోగోపకరణసముగ్రామిత్యర్థః - ప్రశ్రయోవినయ

యః ఆదరస్సత్కారః తత్సహితం సాత్త్వికమిత్యర్థః-తదుక్తం వ్యాసేన॥ దా
తవ్యమితి యద్దానం దీయతేఽనుపకారిణే। దేశే కాలే చ పాత్రే చ తద్దానం సా
త్త్వికం స్మృతమితి - గ్రామాన్ విప్రసాత్ బ్రాహ్మణాధీనాన్ కరోతి - దే
యే త్రా చేతి సాతి ప్రత్యయః ॥ ౫౧ ॥ త్రాయస్వేతి॥ భువనత్రాణపరాయ

రసత్కారం విప్రసాత్కరోతి। అన్యేషామపి నగరవాసినాం
యథాప్రధానం సంభావనామాచరతి॥ ౫౧ ॥ నృపతయః॥ సా
మాత్యానురోధముత్థాయ మహార్ఘాణి గజతురగరథాభరణవి
శేషరూపాణ్యుపాయనాని యథావకాశముపనీయ విరచితాం
జలయః స్వామిన్ కాకతీయమహారాజ ॥ త్రాయస్వేత్యను
వాదమేవ భువనత్రాణైకబద్ధవ్రతే త్వద్గృహ్యా ఇతి సిద్ధసాధ
నమిదం విశ్వైకనాథే త్వయి। త్వద్గర్భవసతిం గతాస్స్మ ఇతి చ
స్పష్టార్థమంశో హరేః కుక్షిస్థాఖిలవిష్టపస్య సదృశం కిం వాత్ర
విజ్ఞాప్యతే ॥ రాజా ॥ సప్రసాదమమాత్యానవలోకయతి ॥
౫౨ ॥ మంత్రిణః ॥ స్వామిన్నేతే సోమార్కవంశ్యా నరపత
యో గహాతిమహార్హాణామర్హంతి తేన స్వేషు స్వేషు పదేషు ప్ర
తిష్ఠాపనీయాః ప్రస్థాపనీయాశ్చ ॥ రాజా తథేతి నరపతీన్ యథో
చితం సంభావ్య ప్రస్థానమాదిశతి॥ ౫౩॥ రాజానః॥ సహ
ర్షాతిశయం ప్రణమ్య కాకతీశ్వరకృపావలోకననిర్వర్తితప్ర
యాణమంగళా దిగంత విహరణోద్యతయా తదాజ్ఞయా కృత
సాహాయ్యా నిష్క్రాంతాః॥ ౫౪॥ ప్రకృతయః ॥ చిరమనువ

నే త్వయి భువనాంతర్గపాతినామస్మాకం పరిత్రాణప్రార్థనం పునరుక్తమే
వేత్యర్థః-త్వద్గృహ్యా ఇతి- విశ్వైకనాథే త్వయి విశ్వాంతర్వర్తినామస్మా
కం భృత్యా ఇతి వచనం చర్వితచర్వణమేవేత్యర్థః-త్వద్గర్భ ఇతి- స్పష్టార్థం-
వ్యుత్పన్నం ప్రతి స్థితాలోకమధ్యవర్తినః కలశస్య కలశోయమితి కథన
మివేతి భావః-సదృశముచితం॥ ౫౩॥ తదాజ్ఞయా కృతసాహాయ్యా ఇతి తదా

జ్ఞాకరాఇత్యర్థః॥ ౫౫॥ చిహ్నానీతి ॥ పదాబ్జయోశ్చిహ్నానిమాంసలత్వాదీనిఉర్వీశ్వరోపాస్యతాం పిశునయంతిసూచయంతి-తదుక్తం సోమేశ్వరేణ-మాంసలౌగూఢగుల్ఫౌచకూర్మపృష్ఠసమావపి। భవేతాంచరణౌయస్యసభవేత్పృథివీపతిరితి పాణీసచాపకులిశౌ ధనుర్వజ్రరేఖాసహితావిత్యర్థః- తదప్యుక్తం॥ చక్రాసిచాపవజ్రాభా రేఖాఃకుర్వంతిభూపతిమితి - శారదపుండరీకరుచినీనేత్రేపుండరీకాక్షావతారమాఖ్యాతః కథయతఇతి

ర్తయితవ్యాకాకతీయనరేశ్వరపరిపాలనపరిపాటీ మహారాజేనేతినిష్క్రాంతాః॥ ౫౫ ॥ పురోధసః ॥ సాశ్చర్యప్రత్యభిజ్ఞానం ॥ చిహ్నాన్యస్యపదాబ్జయోః పిశునయంత్యుర్వీశ్వరోపాస్యతాంపాణీసూచయతస్సచాపకులిశావుద్బాహులీలాంభువః।నేత్రేశారదపుండరీకరుచినీలీలావతారంహరేరాఖ్యాతస్తదితీహసిద్ధవచనంప్రత్యక్షమీక్షామహే॥ రాజా ॥ సవినయవ్రీడం ॥ కిమసాధ్యంస్వయంభూదేవమూర్త్యంతరాణాంభూదేవతానాంభవతామనుగ్రహస్య॥ ౫౬ ॥ పురోధసః॥ సాదరం।మహారాజకాకతీశ్వరకులవాసనావాసితయాభవదుపాసనయాపరంప్రసేదివాన్ పరస్సహస్రప్రసాదోన్ముఖఃస్వయంభూనాథఃకింతేభూయఃప్రియముపకరోతు ॥ పషావాక్యార్థసమాప్తిరూపాసంధ్యాః॥ ౫౭ ॥ రాజా ॥సప్రణామాదరం।కాకతీయరాజ్యధురాయాముపహితమేవస్వ

యత్పూర్వోక్తంసిద్ధస్యకస్యచిదనాగతపదః పురుషస్యవచనమధునాప్రత్యక్షమీక్షామహే॥ ౫౬॥ కాకతీశ్వరకులవాసనయావాసిత యాకులధర్మత్వేనప్రాప్తయేత్యర్థః-భవదుపాసనయాపరంప్రసేదివాన్ప్రసన్నఃఅతఏవపరేసహస్రాత్పరస్సహస్రాః - పంచమీతియోగవిభాగాత్సమాసః - రాజదంతాదిత్వాత్సహస్రశబ్దస్యపరనిపాతే పారస్కరాదిత్వాత్సుడాగమః - తస్యాఃభక్తిత్వాద్విసర్జనీయాభావాత్సత్వేషే

దశటీకాసర్వస్వకారః - పరశ్మతాద్యాస్తైయేషాంపరాసంఖ్యాశతాది కాదిత్యనురః- తావతాంప్రసాదానామున్మ్కః స్వయంభూనాథః ॥ ౫౪॥
ప్రశస్తిసంజ్ఞకంమంగళమాహ-భూరస్త్వితి॥ సర్వైన న్యత్సుగమం॥౫౮
ఇతినాటకప్రకరణే - పంచమోఙ్కః ....

యంభూదేవేన । తథాపీదమస్తు॥భూరస్తుసంపన్నసమస్త
సస్యాభూదేవతాఃపూర్ణ న నోరథాశ్చ॥భూపాశ్చధర్మ
ప్రవణైకచిత్తాస్సర్వేజనాస్సంతునిరామయాశ్చ॥ ౫౮ ॥
ఏషా శుభశంసనరూపాప్రశస్తిః ॥ ఇతిసాంద్రం తా
స్సర్వే॥.....................................*
ఇతినాటకప్రకరణేప్రతాపరుద్రరాజ్యాభిషేకో నామ
పంచమోఙ్కః ॥ ఏవంసాంగంనాటకముదాహృతం॥ **
ఇతిశ్రీవిద్యానాథకృతౌ ప్రతాపరుద్రయశోభూషణే
అలంకారశాస్త్రే నాటకప్రకరణంసమాప్తం.

ఇతి పదవాక్యప్రమాణ పారావారపారీణ శ్రీమహోపాధ్యాయ
కోలచలమల్లినాథసూరిసూనునావిశ్వజనీనః ద్యస్యః ద్వన్మణేః
పెద్దయార్యస్యానుజేనకుమారస్వామిసోమపీథినా
విరచితేప్రతాపరుద్రీయవ్యాఖ్యానే
రత్నాపణాఖ్యానే నాటకనిరూపణంనామ
తృతీయంప్రకరణం.

శ్రీహయగ్రీవాయ నమః

ప్రతాపరుద్రీయే సవ్యాఖ్యానే.

రసప్రకరణమ్—౪.

దృశ్యశ్రావ్యభేదేనద్వివిధా అపి ప్రబంధా నిరూపితాః తేషామాత్మభూతస్య రసస్య స్వరూపనిరూపణం ప్రతిజానీతే- అథేతి ॥ రససామాన్యలక్షణమాహ విభావేతి ॥ వక్ష్యమాణలక్షణా విభావాదయ ఏవ సామగ్రీ తయా సరసకావ్యసంగ్రహీతయా నిపుణనట ప్రదర్శితయా వా సామాజికభావ్యమానయా సముల్లాసిత ఆస్వాద్యమానో నిర్భరానంద సందోహస్వరూపతాం నీయమానస్సన్నిత్యర్థః - తదుక్తం భావప్రకాశే ॥ ప్రకాశానందచిన్మయరూపాం రసతాం ప్రతిపద్యతే । ప్రత్యక్ష్యమాణో యో భావస్స స్థాయీతి నిగద్యత ఇతి - ఏవంవిధస్సామాజిక నిష్ఠో రత్యాదిః స్థాయిభావో రస్యతే

> అథ సర్వేషాం ప్రబంధానాం జీవితభూతస్య రసస్య స్వరూపం నిరూప్యతే ॥ విభావానుభావసాత్త్వికవ్యభిచారి సామగ్రీ సముల్లాసితస్థాయిభావో రసః ॥ తథా చోక్తం దశరూపకే ॥
> విభావైరనుభావైశ్చ సాత్త్వికైర్వ్యభిచారిభిః। ఆనీయమా

స్వాద్యత ఇతి వ్యుత్పత్త్యా రస ఇత్యుచ్యతే-తదుక్తం-రసతే స్వాద్యతే నార్థత్వాద్రస్యంత ఇతి తే రసా ఇతి॥ ఉక్తార్థే వృద్ధసమ్మతిమాహ॥ విభావైరితి॥ వ్యంజనాదిసంబంధాదన్నస్యైవ విభావాదిసమాశ్రయణేన స్థాయిభావస్యాపి స్వాదుత్వమిత్యర్థః- తదుక్తం ॥ వ్యంజనౌషధిసంయోగో యథాన్నం స్వాదుతాం నయేత్ । ఏవం నయంతి రసతామితరే స్థాయినం శ్రితా ఇతి-అయం చ రసోఽనుకార్యే రామాదావుత్పన్నోఽనుకారే రామాద్యభినయా నటే ప్రతీయత ఇత్యుత్పత్తివాదినో భట్టలోల్లటాదయః - తత్ర శ్రీశంకుకాః విభావాదిభిరనుమితస్సామాజికైశ్చర్వ్యత ఇత్యనుమితివాదినః శ్రీశంకుకాః నటాదిగతత్వపరిహారేణ సాధారణ్యేనానుసంధీయమానః ప్రకాశనం

దసంవిద్రూపేణభోగాపరనామ్నాభావకవ్యాపారేణభుజ్యతఇతిభుక్తి వాదీభట్టనాయకః - వక్ష్యమాణప్రకారేణసామాజికాశ్రయోభివ్యజ్య తఇత్యభినవగుప్తాదయః - అయమేవపక్షోయథాయోగం పక్షాంతరని రాకరణపూర్వకముత్తరత్రసిద్ధాంతీకరిష్యతే ॥౧॥ అథస్థాయిభావస్య లక్షణమాహ ॥ భావస్యేతి ॥ ఇహమతావ్ర సంధేయం కావ్యేనాభినయేన వానివేశ్యమాన రామాదిసుఖదుఃఖాద్యనుభవజనితవాసనారూప స్వ స్వాకారాపరపర్యాయస్సామాజికమనోవికారోభావః - తదుక్తం॥సుఖదుః ఖాదిభిర్భావైర్భావస్తద్భావభావనమితి - తస్యభావకస్య భావశ్చిత్తం తస్యభావనంవాసితత్వంతద్భావభావనం - సతావద్ద్వివిధః - సన్నిహి తోవ్యవహితశ్చేతి - తత్రాద్యః పటంప్రతి తంతువద్రసంప్రత్యాకారమా త్రవ్యవహితఃస్థాయిభావఇత్యుచ్యతే - తస్యసాక్షాద్రసభావప్రతిపాద నాత్ - తదుక్తం ॥ ప్రకృష్యమాణోయోభావో రసతాంప్రతిపద్యతే ।

సస్వాదుత్వంస్థాయీభావోరసస్మృతఇతి ॥౧॥ భావస్య
స్థాయిత్వంనామ సజాతీయవిజాతీయానభిభూతతయా

సఏవభావస్థాయీభరతాదిభిరుచ్యతఇతి - ద్వితీయస్తుకువిందాదివద్వ్యా పారవ్యవహితోవిభావాదిః - తస్యస్థాయిద్వారాదిసోల్లాసకత్వసమ ర్థనాత్ - ఏతేనసామాజికమనోవికారవిశేషోపాధికో బ్రహ్మానందస బ్రహ్మచారిణోరసస్య సన్నిహితపూర్వావస్థావిశేషస్థాయిభావఇతి ఫలితం - అతఏవోక్తంసుధీయుక్తైః - శృంగారాద్యనుభవయోగ్యతయాయ దాత్మనస్స్వస్సభావఇతి - నచవస్తుతోభేదమాత్రశంకాకళంకరహిత స్యనిరుపాధికస్యసన్మాత్రస్యావస్థాసంబంధఃకథమితిశంకనీయం - ×× నమధ్యనధ్యాసీనస్యసుధానిధేరుదకాద్యుపాధిసంబంధనిబంధన చాంచ ల్యాదివదుపపత్తేః - ఏవంవిధస్యభావస్యోదాహరణః - కస్యాంచిన్నాయికా యామనురాగస్యనాయికాంతరవిషయానురాగస్సజాతీయః - తత్రబీభ త్సాదిర్విజాతీయః - తైరనభిభూతతయాఅతిరస్కృతత్వేనఅవిరుద్ధత్వే నేతియావత్ - ఏతచ్చబృహత్కథా మాలతీమాధవాదౌ ద్రష్టవ్యం - యథా లవణోదస్యానుప్రవిష్టంమధురమపినాదేయముదకం లవణయతి

పవమస్యానప్యాత్మనైక్యం నయతస్థాయిభావస్య కుతస్సైస్సహావిరోధ వాన్తైతిభావః- తదుక్తం॥ విరుద్ధైరవిరుద్ధైర్వాభావైర్విచ్ఛిద్యతేనయః॥ ఆత్మభావంనయత్యన్యాన్ సస్థాయీలవణాకరఇతి ॥ యావదనుభవమితి- సంస్కారాత్మనోఽస్యభావస్య సంతతచింతాదివశేన ప్రబోధాదుత్పద్య మానోవిజాతీయప్రత్యయాసంవలితః ప్రియతమాది స్మృతిసంతానో విభావాదిమహిమ్నాయావత్తన్మయమివకరోతితావదవస్థానమిత్యర్థః- తదుక్తం-అవస్థితాశ్చిరంచిత్తేసంబంధాచ్చానుబంధిభిః। వర్ధితా యేర సాత్మానస్తేస్మృతాస్థాయినోబుధైరితి ॥ ౨॥ శృంగారఏకఏవరసఇతి శృంగారప్రకాశకారః - శాంతవర్జమష్టౌరసా ఇతిధనికాదయః-శాంతవ త్సలసహితా దశేత్యన్యే - ఏవమాది విప్రతిపత్తిలబ్ధమ్యూనాధిక సం

> వదనుభవమవస్థానం। తథాచోక్తం దశరూపకే ॥ సజాతీయై
> ర్విజాతీయైరతిరస్కృతమూర్తిమాన్। యావద్రసంవర్త
> మానస్స్థాయీభావఉదాహృతః ॥౧॥ అథగణవిశేషాః॥శృం
> గారహాస్యకరుణారౌద్రవీరభయానకాః। బీభత్సాద్భుత
> శాంతాశ్చరసాఃపూర్వైరుదాహృతాః ॥౩॥ ఏషాంస్థాయి
> భావాః॥ రతిర్హాసశ్చశోకశ్చక్రోధోత్సాహౌభయంతథా।
> జుగుప్సావిస్మయశమాః స్థాయిభావాసవక్రమాత్ ॥౪॥అథ

క్రమనివారణాయరసవిభాగమాహ-శృంగారేతి॥ పూర్వైర్భరతాభినవగుప్తా చార్యాదిభిః-అత్ర చతుర్వర్గమధ్యే సర్వప్రాణిసులభస్య కామస్యసర్వ హృదయంగమత్వాత్ప్రథమంశృంగారః - తతస్తజ్జన్యత్వేన హాస్యః- తతస్తద్విరోధిత్వాత్కరుణః- తతస్తన్నిమిత్తభూతోఽర్థప్రధానో రౌద్రః- తతోఽర్థకామయోర్ధర్మమూలత్వాద్ధర్మప్రధానోవీరః-తస్యభీతా భయప్రదానసారత్వాత్తదనంతరంభయానకః- తతస్తత్కారణభూతో బీభత్సః- వీరాక్షిప్తభయానకాన్యనంతరంవీరరసఫలభూతోద్భుతః-త్రి వర్గఫలక రసానంతరం మోక్షఫలక శ్శాంతరస ఇత్యేవ ముద్దేశక్ర మోపపత్తిః ॥౩॥౪॥ అథరససామగ్ర్యం విభావస్యవిభాగందర్శయంస్త లక్షణమాహ విభావఇతి॥తత్ర విభావాదిచతుష్టయమధ్యఇత్యర్థః- త

త్ర రసశబ్దేనాత్ర లౌకికో రత్యాదిభావః - ఓదనం పచతీత్యాదివద్భావినీం వృత్తిమాశ్రిత్య వ్యపదిశ్యతే. ముఖ్యరసస్యోత్పత్త్యభావాత్ - ఏవము త్తరత్రాపి ద్రష్టవ్యం - లోకే నాయికాద్యాలంబనకారణం శిష్టదేశకాలాద్యుద్దీపనకారణం చ కావ్యనాటకాదిముఖేన సామాజికాంతః కరణం ప్రవిశ్య విభావయత్ సామాజికస్థం సత్ ఆలంబనవిభావ ఉద్దీపనవిభావశ్చేతి కథ్యత ఇత్యర్థః - ఏతచ్చ విశేషణకావ్యనాటకవ్యాపారజనితేన భావ్యతే స్థాయిన ఇతి విభావ ఇతి వ్యపదిశ్యతే - తదుక్తం ॥ జ్ఞాయమానతయా యత్ర విభావో భావపోషకృదితి - శిష్టముదాహరణం సమయే స్పష్టం

విభావః ॥ విభావః కథ్యతే తత్ర రసోత్పాదనకారణం । ఆలంబ
నోద్దీపనాత్మా స ద్విధా పరికీర్త్యతే ॥ రసస్య హ్యాయి కారణ
మాలంబనవిభావః ఇతరత్కారణజాతముద్దీపనవిభావః । సచ
తుర్విధః । తథాహ శృంగారతిలకే ॥ ఆలంబనగుణాశ్చైవ
తచ్చేష్టా తదలంకృతిః । తటస్థాశ్చేతి విజ్ఞేయశ్చతుర్ధోద్దీపనక్రమః
ఆలంబనగుణో రూపయౌవనాదిరుదాహృతః । తచ్చేష్టా యౌ
వనోద్భూతహావభావాదికా మతాః ॥ నూపురాంగదహారాది
తదలంకరణం మతం । మలయానిలచంద్రాద్యాస్త
టస్థాః పరికీర్తితాః ॥ ౫ ॥ అథానుభావః ॥ కార్యభూతోనుభావ

భవిష్యతి ॥ ౫ ॥ అనుభావయతీతి కార్యేతి ॥ నను కార్యత్వం నామ నియతోత్తరకాలభావిత్వం - తచ్చానుభావస్య కిం రసాపేక్షయా ఉత స్థాయ్యపేక్షయా - నాద్యః విభావైరనుభావైశ్చేతి కరణత్వేన యాతస్య పూర్వభావిత్వప్రతీతేః - నియతపూర్వవర్తిత్వలక్షణకారణవిశేషత్వాత్కరణస్య - న చాత్ర స్థాయినాయయోః క్రమాద్యథాంతరం సంభావ్యతే - ఏవం చానుభావే సతి రసే నిత్యానుభావత్వస్యానన్యాశ్రయప్రసంగస్స్యాదితి - అనేనైవ న ద్వితీయః - నహి భావకమనోవస్థాయినః స్థాయినః - పూర్వభావినాం * కామినీకటాక్ష భ్రూవిక్షేపాదీనాం తత్కార్యత్వమితి - అతః స్థాయిత్వయోగ్యస్య లౌకికస్య రత్యాదేః కార్యభూతో యోయం క

పా * కామినీకటాక్షభుజాక్షేపాదీనాం

కటాక్షాదిరభినయాదిద్వారా భావకమనఃప్రతిబింబితస్సహృదయహృద
యస్థితం రత్యాదిభావమనుభావయతీత్యనుభావ ఇత్యన్వయ ఇత్యర్థః ॥ తదు
క్తం॥ భ్రూవిక్షేపకటాక్షాదిప్రకారో హృదయస్థితం। భావం వ్యనక్తీయస్సోఽ
యమనుభావ ఇతీరిత ఇతి ॥ ౬ ॥ అథసాత్త్వికానామపి కార్యభూతానాం
కటాక్షాదివద్భావసంసూచనాత్మకత్వేనానుభావత్వే సిద్ధేపి తేషాం బ్రా
హ్మణపరివ్రాజకన్యాయేన పృథగుపాదానే. అసాధారణకారణమాహ
పరగతేతి ॥ అభినయాదిముఖనాన్యగత సుఖదుఃఖాదిభావనాయామం
తఃకరణస్యాత్యంతానుకూలత్వం సత్త్వమిత్యర్థః - ప్రత్యయార్థమాహ
తత ఇతి- సత్త్వేన నిర్వృత్తా భావాస్సాత్త్వికా ఇత్యర్థః - అనేనైవంవిధేనై
వాంతఃకరణేన కటాక్షాదయో భావ్యంత ఇతి తేషామనుభావత్వేనైవ నసాత్త్వి
కత్వమితి భావః - తదుక్తం భావప్రకాశే పరస్యసుఖదుఃఖాదేరనుభావేన
చేతసః । అత్యంతేనానుకూల్యేన యేన తద్భావభావనం। తత్సత్త్వం తేన

సాన్యతః కటాక్షాదిశ్శరీరః ॥ ౬ ॥ (అథసాత్త్వికభావాః) పర
గతసుఖాదిభావనయా భావితాంతఃకరణత్వం సత్త్వం తతో భ
వాస్సాత్త్వికాః॥ స్తంభః ప్రళయరోమాంచౌ స్వేదో వైవర్ణ్య

నిర్వృత్తాస్సాత్త్వికా ఇత్యుదీరితాః। అనుభావత్వసామాన్యే సత్యప్యేషాం
పృథక్త్తయా। లక్షణం సంగ్రహత్వాద్ధి తైచ స్తంభాదయః స్మృతా ఇతి। అత్ర
తద్భావభావనం నామ తన్మయత్వేనావస్థానం-తదుక్తం ॥ రామాద్యాశ్రి
తదుఃఖాదేరనుభూతే స్తదాత్మనా। సామాజికస్య మనసో భావస్తద్భావ
భావనమితి - ఏవంచ విభావాదిభిస్సహజన్యా అనురాగ సర్వేదాదయోనోవృ
త్తయో విభావాది తన్మయీభవనరూపేణ సత్త్వశబ్దాభిధేయేన సామాజి
కమనసోఽత్యంతానుకూల్యజన్యేనాసాధారణకారణేనావస్థాంతరమాప
న్నాస్తస్తంభాదయో భావాస్సాత్త్వికభావా భవంతి ॥, తేఽపి స్వకార్యభూ
తైరతఏవ సాత్త్వికపదప్రతిపాద్యైర్బాహ్యైర్దైర్భౌతికై శ్శారీరైః స్తం
భాదిభిరనుభావైస్సూచ్యంతే-తథాచరతిసర్వేదాదిభావా ఏవసూచితా
భవంతీతి ఫలితం- తదుక్తమాచార్యహేమచంద్రేణ - బాహ్యస్తు స్తంభా
దయశ్శరీరధర్మా అనుభావాస్తేచాంతరాళికాః భావాః గమయంతః వ

రమార్థతోరతినిర్వేదాదిగమకాఇతిస్థితమితి - ఏవంచస్థాయిసంచారిసం ఘపవజీవస్యమనోమయావస్థాంప్రాప్య కార్యకారణరూపేణ ద్వివిధం బాహ్యమాభ్యంతరంచసాత్వికగణంసంపాదయతీతి రహస్యం - కేచిద యంమనోమయవర్తీ రత్యాదిగణః పంచభూతాత్మకాన్నమయకోశభకరీ యామనోమయతాదాత్మ్యాపన్నం సీదత్యస్మిన్మనోమయఇతి వ్యుత్ప త్త్యాసత్వగుణోత్కర్షాత్సఘత్వాచ్చ సత్వశబ్దాభిధేయం ప్రాణమ యంప్రవిష్టస్సాత్వికత్వమనుభవతి - తచ్చప్రాణస్యభూభాగానుగ్ర హాత్స్తంభః- జలభాగానుగ్రహాద్బాష్పః-తీవ్రతేజోనుగ్రహాత్స్వేదః - వైస్వర్యవైవర్ణ్యేచ - ఆకాశానుగ్రహాత్ప్రలయః - అనిలానుగ్రహాస్య మందమధ్యమోత్కృష్టతయా త్రైవిధ్యే క్రమేణ రోమాంచవేపథువై స్వర్యాణీత్యేవందశ - కేచిద్భావాంతరనైరపేక్ష్యేణ రసాపరోక్షీకరణత్వ లక్షణోబలవిశేషస్సత్వం తజ్జన్యాస్సాత్వికాఇత్యాహుః - అన్యేపునర

వేపథూ । అశ్రువైస్వర్యమిత్యష్టౌ సాత్వికాఃపరికీర్తితాః ॥
౭॥ అథవ్యభిచారిభావాః॥ నిర్వేదగ్లానిశంకాఖ్యాస్తథాసూ
యామదశ్రమాః । ఆలస్యంచైవదైన్యంచచింతామోహః

న్యగతయ పాధాన్యేనాభివ్యక్తత్వలక్షణ సత్వంన్యతోవ్యపాధేః కటా క్షాదిసాధారణ్యేపి పంకజాదివ్యావర్తకత్వేన స్తంభాదయఏవసాత్వి కాఇత్యాహుః - కేచిత్సాత్వికశబ్దస్య శాస్త్రప్రసిద్ధ్యాప్రవాదిత్రయవాచ కార్థశబ్దవ దలంకారశాస్త్రప్రసిద్ధ్యా స్తంభాదిష్వేవ సాత్విక వ్యవ హారఇతివర్ణయంతి - ఏవంప్రాచామాలంకారికాణా మనేకధా పారిప్ల వంవర్తతే తద్యథాతథావాస్తు నతత్రాస్మాకమాగ్రహః- కింతు స్తంభా దీనామనుభావాంతర్భావేపి కేనచి ద్విశేషేణ పార్థక్యమిత్యేతదేవా స్మాభిరపేక్ష్యత ఇతి - విశేషాంతరాణి నరహరి సూరివిరచితే రసనిరూ పణప్రస్తావ్యానివిస్తరభియాస్మాభిరుపరమ్యతే॥ ౭॥విశేషాదాభిముఖ్యే నచరంతోవ్యభిచారిణ ఇత్యుక్తదిశావ్యభిచారిశబ్దవ్యుత్పత్త్యైవ నిర్వేదా దీనాంసామాన్యలక్షణంసిద్ధమితిమత్వా తేషాంకేవలంసామాన్యతోవిశే షతశ్చోద్దేశమాహ - ఇతి॥ రసస్యసహకారిణఇతి - కల్లోలాస్సాగరస్యే

రత్యాదే ర్లౌకికస్య పరిపోషకతయా సహకారిణస్సంతో నాట్యాదౌ వ్య భిచారిణ ఇత్యుచ్యంత ఇత్యర్థః- తదుక్తం ॥ మజ్జంతశ్చ నిమజ్జంతః కల్లోలా స్తేయథార్ణవే । తస్యోత్కర్షం వితన్వంతో యాంతి తద్రూపతామపి । తథా స్థాయిని నిమగ్నోన్మగ్నా వ్యభిచారిణః । పుష్ణంతి స్థాయినం స్వాంశ్చ ప్రయాంతి రససాత్మతామితి ॥ ఉక్తార్థే గ్రంథియుక్తిసంవాదమాహ కారణా నీతి॥ స్థాయినః స్థాయినో యోగ్యస్యైవ గ్రహః- అనుభావా ఉభయేపి గృహ్యం తే- నను చేష్టాలక్షణోద్దీపనవిభావానాం భావహావాదీనాం శృంగారకా ర్యతయానుభావత్వం ప్రతీయతే - కటాక్షభ్రూవిక్షేపాదీనామను భా

స్మృతిర్ధృతిః ॥ వ్రీడా చపలతా హర్ష ఆవేగో జడతా తథా । గ ర్వో విషాద ఔత్సుక్యం నిద్రాపస్మార ఏవ చ ॥ సుప్తిర్విబోధో మర్షశ్చాప్యవహిత్థమథోగ్రతా । మతిర్వ్యాధిస్తథోన్మాద స్తథా మరణమేవ చ ॥ త్రాసశ్చైవ వితర్కశ్చ విజ్ఞేయా వ్యభిచారిణః। త్రయస్త్రింశదమీ భావా రసస్య సహకారిణః ॥ తథా చోక్తం కావ్యప్రకాశే ॥ కారణాన్యథ కార్యాణి సహకా రీణి యాని చ । రత్యాదేః స్థాయినో లోకే తాని చేన్నాట్యకా వ్యయోః ॥ విభావా అనుభావాశ్చ కథ్యంతే వ్యభిచారిణ ఇతి ॥ లోకే కార్యకారణసహకారిశబ్దవాచ్యా నాయికానాయకక టాక్షభ్రూవిక్షేపనిర్వేదాదయః- కావ్యనాట్యయోస్తు విభ

వానామనురాగజనకత్వేన సంభవత్వేన విభావత్వం- ఉక్తానామనుభవయే షాం కల్లోలాయమానతయా రసపరిపోషకత్వాద్వ్యభిచారిత్వమపి - సముక్తసం చారిణామపి చింతాదీనామనురాగకార్యతయానుభావత్వం - దృష్టస్య శ్ర వణాభ్యామనురాగాతిశయజననాద్విభావత్వం చానుభూయతే - తదు క్తం భావప్రకాశే- విభావోప్యనుభావః స్యాద్యదనుభావోపి భావకః । తౌ పునశ్చారిణౌ స్యాతాం తేవ తౌ స్యుః పరస్పరమితి- అత్రపరస్పరశబ్దేన సం చారిణామేవ మిథోనుభావత్వం చేష్టాది ప్రష్టవ్యం - అతః కథం పూర్వో క్తా విభావాదివ్యవస్థేతి చేత్సత్యం - కస్యాప్యనురాగస్య కృతే కార్య కారణసహకారిణీ తాని తాని ప్రతిపత్తైవ నకించిదపి సాంకర్యమస్తి - వ్య

క్త్యంతరాపేక్షయాతస్యాపవాకారభేదాపేక్షయావాన్యథా భావేకో
విరోధః - యథైకస్యపుత్రాపేక్షయాపితృత్వంపిత్రపేక్షయాపుత్ర
త్వంచవ్యవతిష్ఠతే - అతోపిభావాదీనామపి ప్రతియోగిభేదాదిభిః కల్పి
తాకారాంతరాణాం సాంకర్యశంకానవకాశాద్విభావాదిరూపతాపియ
ుక్తైవేతిసిద్ధం- ఏవంచవిభావాదిసామగ్రీసంకోచేసతి రసాభాసత్వమిత్య
నుసంధేయం॥ ౮ ॥ సమున్మర్యాదం ప్రవృత్తేనాంగిరసేనబాధితఃప్రధ
నరసోరసాభాసః- తదుక్తంరసార్ణవే ॥ అంగేనాంగిరసస్స్వేచ్ఛావృత్తి
వర్ధితసంపదా। అమాత్యేనానుశిష్టస్యస్వామీవాభాసతాంవ్రజేదితి - అం
గరసస్యతృతీయాంశానుప్రవేశోమర్యాదోల్లంఘనం - తదుక్తంభావ
ప్రకాశే॥ భాగద్వయంప్రవిష్టస్యప్రధానస్యైకభాగతః। రసానాంస్య
శ్యతేయత్రతత్స్యాదాభాసలక్షణమితి - తత్రహాస్యాదిభూయిష్ఠాః
శృంగారాదయఆభాసీభవంతి - అత్రైతౌసంగ్రహశ్లోకౌ ॥ హాస్యోజ్జు

వానుభావ వ్యభిచారిశబ్దవ్యపదేశ్యాభవంతి ॥ ౯ ॥ శృంగా
రవీరరౌద్రాద్భుతానాం లోకోత్తరనాయకాశ్రయత్వేన ప
రిపోషాతిశయః॥౯॥ అతఏవశృంగారస్యమ్లేచ్ఛాదివిషయిత్వే

గుప్సాశృంగారహాస్యౌశోకభయానకౌ । భయానకౌరౌద్రవీరౌతథా
శృంగారవిస్మయౌ ॥ బీభత్సకరుణౌరౌద్రశృంగారౌచయథాక్రమం ।
శృంగారాదీన్ప్రవిశ్యరసాభాసాన్వితన్వత ఇతి - యద్యప్యేవం నవా
నామపిరసానామాభాసత్వం సంభవతి - తథాపిక్వచిద్విశేషాభివ్యక్తి
మారభతే।శృంగారేతి॥శాంతస్యాప్యుపలక్షణమేతత్ - లోకోత్తరనా
యకాశ్రయత్వేనేతి ధీరోదాత్తాదినాయకోత్తమవిషయత్వేనేత్యర్థః -
అతఏవోక్తంలోచనే।ధర్మయుద్ధవీరప్రధానోధీరోదాత్తః - వీరరౌద్రప్ర
ధానోధీరోద్ధతః- వీరశృంగారప్రధానోధీరలలితః-దానధర్మవీరశాంత
ప్రధానోధీరశాంతఇతి చత్వారోనాయకాఇతి - అత్రవీరరససమాన
యోగక్షేమత్వాదద్భుతోపాదానం- యదాహమునిః - వీరస్యచైవయ
త్కర్మసోద్భుతఃపరికీర్తితఇతి-విదగ్ధజనైకవిషయోరసపరిపోషఇత్యేవ
మితిభావః॥౯॥ఏవంతర్హివిరోధమాహ అతఏవేతి॥ ఇదమత్రానుసంధేయం-

యత్ర విభావాదిపరిపూర్తిస్తత్ర ముఖ్యో రసః - తదుక్తం లోచనే - రస
స్తు స ఏవ యోయత్ర ముఖ్యతయా విభావానుభావవ్యభిచారి సంయోజ
నోదితస్థాయిప్రతిపత్తికస్య ప్రతిపత్తుస్థాయ్యంశే చర్వణప్రయుక్త ఏ
వాస్వాదప్రకర్ష ఇతి- ఉదాహరణం చ తత్రైవ ॥ కృతభ్రూవిహారయా గవ్య
తీత్య సుచిరం భ్రాంత్వా నితంబస్థలే మధ్యస్య త్రివళీతరంగవిషమే ని
ష్పందతామాగతా । మద్దృష్టిస్తృషితేవ సంప్రతి శనైరారుహ్య తుంగౌ
స్తనౌ సాకాంక్షం ముహురీక్షతే జలలవప్రస్యందినీ లోచనే ఇతి - అత్ర హి
నాయికాకారానువర్ణ్యమానస్య తత్ప్రతికృతిపవిత్రిత చిత్రఫలకావ
లోకనాద్వత్సరాజస్య పరస్పరాస్థాబంధరూపో రతిస్థాయిభావో విభా
వానుభావసంచారిసంయోజనావశేన చర్వణారూఢ ఇతి · ఏవం చ యత్ర
విభావాదిపరిపూర్త్యభావస్తత్రారోపితో రసః। మ్లేచ్ఛాదౌ తథాభూత
త్వాద్రసాభాసత్వమితి భావః- ఉక్తార్థే సమ్మతిమాహ ఏకత్రేతి ॥ అత్ర

త్వాభాసత్వం। తథా చోక్తం॥ ఏకత్రైవానురాగశ్చేత్తిర్యక్
మ్లేచ్ఛగతోఽపి వా। యోషితో బహుసక్తిశ్చేద్రసాభాసస్త్రి

ఏవేత్యవధారణేనాన్యత్రానురాగాత్యంతాభావస్సూచ్యతే - యథా గా
వణోసితాయాః - తేన స్త్రీపుంసయోరేకత్రానురాగేఽన్యత్రాను
రాగప్రాగభావే చ విభావాదిసంపూర్తిసంభావనయైవ నాభా
సత్వమితి భావః - అన్యథా ప్రథమమనుజాతానురాగవత్సరాజే జాతాను
రాగాయా రత్నావల్యాః పూర్వానురాగస్యాభాసత్వప్రసంగాత్ - మ్లే
చ్ఛాస్తిరశ్చాం నానాభూతవైరస్థ్యేన భావానామననుభవాద్విభావాదిభా
వానామభివదనవ్యాపారమాత్రపిశునాస్సమూహసంగాః - అనస్తేషాం
ద్వయానామపి సమానయోగక్షేమత్వాత్సమూహపాఠానం అత ఏవ -
శృంగారాభాసస్య త్రైవిధ్యోక్తిరపి-బహుసక్తిరనేకత్రానురాగః-అత్రా
పి ముఖాంతరేణ సమానురాగఫలాభావాద్విభావాద్యపరిపూర్తిరితి భా
వః-పుంసోఽప్యనేకనాయికానురాగే రసాభాసత్వమితి కేచిత్ ॥ తన్నసంగతే
దక్షిణనాయకానురాగస్య సర్వసంప్రతిపన్నరసభావస్య ఆభాసత్వప్ర
సంగ ఇతి చేన్నైవం - తస్యాప్యేకస్యామేవ గాఢానురాగత్వాత్ అన్య

ప్రత్యుక్వచిన్మధ్యత్వంక్వచిన్మందత్వమితి నిశ్చితం - తుల్యానేకప్రదర్శిని ఇతిలక్షణంపునరవేకాసు నాయికాస్వనువృత్తిమాత్రపరత్వేన తుల్యత్వపరమితిద్రష్టవ్యం అత్ర పక్షద్వయేపిక్రమేణసమాను రాగాభావాదః వేకానసేకాను రాగాచ్ఛరతేగర్భోపతత్వేన హాస్యాస్పదత్వాత్తన్నిబంధనస్త్రివిధోయమాభాసఇతివివేకః ॥ నన్వారోపితస్సాభావాత్తిర్యగాదిషుః ఖంచమత్కార ఇతిచేచ్ఛుక్తికారజతసంగృహీతాత్ప్రమోదవాన న వృచ్ఛ - పశ్చాత్తాలీనబాధస్తు ప్రపంచసత్యత్వాభిమానసమయసాంసారికవ్యవహారస్యేవతాదాత్త్వికచమత్కారస్యనవిరోధఇతి - రసాభాసోప్యుపాదేయపవేత్యలంప్రపంచేన ॥ ౧౦ ॥ విభావాదిష్వ్యైస్వ్యభిచారిభా

ధామతఇతి॥౧౦॥ వ్యభిచారిభావానాముదయప్రశాన్త్యవస్థ
యోపస్సరవిరుద్ధరసాశ్రితయోర్భావయోస్స్పర్ధయా సం
బంధేనాన్యోన్యోపమర్దకతయా బహూనాం సమావేశేన చ
చాతుర్విధ్యం ॥ తథాచోక్తం దశరూపకే ॥ భావస్యశాంతిరు
దయస్సంధిశ్శబలతా తథేతి॥౧౧॥..................*

రత్యాదిస్థాయిభావలక్షణోదాహరణాని

అథయథాక్రమం స్థాయిభావానాం స్వరూపముదాహరణం
చ॥ తత్ర సంభోగవిషయశ్చాపి శేషారతిః॥యథా॥ శృంగా

వానాముదయాద్యవస్థా చతుష్టయజన్యచమత్కారవిశేషనిబంధనం చాతుర్విధ్యమాహ వ్యభిచారీతి ॥ అన్యోన్యోపమర్దకతయేతి స్వస్వబాధ్యానాం బాధకత్వేనేత్యర్థః వక్ష్యమాణోదాహరణానుసారేణకల్పనీయః - రసాభాసాదీనాముదాహరణముత్తరత్ర భవిష్యతి॥౧౧॥ ....*

అథస్థాయిభావేష్వాద్యోద్దేశక్రమానుసారేణ రతిం లక్షయతి తత్రేతి ॥ యూనోరన్యోన్యానందజనకందర్శనాలింగనాదికంకర్మ సంభోగః - తదుక్తం భావప్రకాశే । కామోపచారస్సంభోగః కామః స్త్రీపుంసయోస్సుఖం।సుఖమానందసంభేదఃపరస్పరవివర్ధితః । ఉపచారస్తథానందకారకంకర్మకథ్యతఇతి- తద్విషయశ్చాపి శేషస్స్పృహాద్యపరపర్యాయః ప్రమోదాత్మానమనోవృత్తివిశేషారతిరిత్యర్థః - తదుక్తం-సంపన్నైశ్వ

స్యసుఖయోరశేషగుణయుక్తయోః । నవయౌవనయోశ్శ్లాఘ్యప్రకృత్యో
రుత్కృష్టరూపయోః । నారీపురుషయోస్తుల్యాపరస్పరవిభావికా। స్పృహా
స్వాయా చిత్తవృత్తీ రతిరిత్యభిధీయత ఇతి - స్పృహాలక్షణమపి తత్రైవో
క్తం ఆత్మోపభోగకరణం స్పృశంతీ ప్రియవర్త్మనా । యాజవాత్తరా
గాన్ సా స్పృహేత్యభిధీయత ఇతి ॥ ఉదాహరతి శృంగారేతి ॥ జగ
తామానందస్యానందహేతోరేకస్యాద్వితీయస్య నిష్యందస్య వృష్టాంశ
స్పృహాస్పాసనంగుణై రాభిరూప్యాదిభిః- ప్రసాదితాః ప్రసన్నీకృతాః దృ
శోలాః కృష్ణయోరాయోస్తైరథోక్తాః - గుణప్రసాధితదిశ ఇతి పాఠే గుణాలం
కృతదిశోదిగంతవిశ్రాంతగుణా ఇత్యర్థః - అన్యే గంధర్వాగీర్వాణా దయః
తైరేకైకగుణాత్రయైః కిం నకిమపి సాధ్యమిత్యర్థః అశేషోన్నతస్సర్వాధి
కః - అత్ర కామస్యాపికా మోత్సవః కాకతీవల్లభోమమప్రేయానభూది

రైకరసః స్మరోస్తు జగదానందైకనిష్యందభూరింమ స్తిత్వగుణవి
భక్తిమైకవసతిర్గాగర్తు పుష్పాకరః । సంత్వన్యేపిగుణప్రసా
దితదృశః కింతైరశేషోన్నతో జాతః కాకతివల్లభో మమపతిః కా
మస్యకామోత్సవః ॥ ౧ ॥ విక్రుతిదర్శనాదిజన్యేన నోపి కా

తివాగారంభేణ స్వానురక్తప్రియలాభజనితహర్షానుభావేన కస్యాశ్చి
న్నాయికాయా ఆలంబనవిభావభూతాయాః ప్రమోదాత్మా రతిరభివ్యజ్య
తే-ఇయం చ నిసర్గాదినిమిత్తభేదాత్సప్తవిధా - తత్ర మదనేందువసం
తాదివైరాగ్యేణ ప్రియవిషయప్రేమ్ణా జేయమభిమానమూలేతి వేదిత
వ్యం-ఇదమేవమమ ప్రియం నాన్యదితి ప్రత్యయవాభిమాన ఇత్యాహుః -
భేదాంతరోదాహరణప్రపంచస్తు గ్రంథాంతరే ద్రష్టవ్యః। ౧॥ హాసం లక్షయ
తి॥ వికృతీతి ॥ ఆత్మనః పరస్య వా యే వేషభాషాకారవికారవిరుద్ధాలంకారా
స్పష్టలావణకుబ్జత్వాదయస్తద్దర్శనశ్రవణజన్యేన నో వికారో హాసః - స్వ
నహాసౌ ర్వ్యా వికల్పాత్ ఘఞ్ ప్రత్యయః - అయమేవ బాష్పాద్యనుభావో
నిద్రాలస్యాదిసహకృతశ్చర్వ్యమాణో హాసో సాధురితి భ్యాఖ్యాహా
స్యో భవతి-సచోత్తమాదిషు త్రిష్వేకైక యుగళక్రమేణ షడ్విధః - తదు
క్తం-వికృతాకృతివాగ్వేషైరాత్మనో వా పరస్య వా । హాసస్స్యాత్పరిపో

షస్య హాస్యస్త్రీప్రకృతిస్స్మృత ఇతి ॥ స్మితమిహ వికాసనయనం కించిల్ల
క్ష్యద్విజం హసితం। మధురస్వనం విహసితం సాంసశిరఃకంపముపహసితం ॥ అ
పహసితం సాస్రాక్షం విక్షిప్తాంగం భవత్యతిహసితం । ద్వే ద్వే హసితే చై
షాం జ్యేష్ఠమధ్యమాధమే క్రమశ ఇతి - ఉత్తమస్య స్వకీయ పరకీయవికారద
ర్శనాత్క్రమేణ స్మితహసితే - మధ్యమస్య విహసితోపహసితే - అధమస్యాప
హసితాతిహసితే ఇతి । తత్రాధమాశ్రయమన్యదీయవేషవికారజన్యం హా
సముదాహరతి బిభ్రాణానీతి ॥ కబరీః స్త్రీజనోచితాన్ కేశపాశాన్ -
జానపదేత్యాదినా జీవ - అత్ర బందీగ్రాహం గృహీతానామేవ పలాయ
నపరతయా స్త్రీవేషధారిణో వైరిభూపతీన్ నీవీప్రదేశాదిస్పర్శనేన పు

రోపహాసః ॥ యథా ॥ బిభ్రాణాః కబరీర్ధృతాంజనదృశః కృ
త్వా కుచౌ కృత్రిమౌ స్త్రీవేషాస్సరి కాకతీంద్ర నగరే ప్రచ్ఛ
న్నరూపా నృపాః । దృష్ట్వా తాననుపాస్య వక్షసి కుచావా
కృష్య నీవీస్పృశో హీహీ కష్టమితి హసంతి విపణిశ్రేణీషు ధూ
ర్తా విటాః ॥ ౨ ॥ ఇష్టజనవియోగాదినా ఆత్మని దుఃఖాతిభూమి
- శ్శోకః ॥ యథా ॥ ధాతర్నిష్కరుణోసి శిక్షయసి కిం వన్యాం
శరీరస్థితిం తత్తాదృగ్విభవాగ్రహాః క్వ ను గతాః స్థానం మరుః క
ల్పితం । హా నాథాః పతితాః ప్రతాపనృపతేః క్రోధార్చిషి ద్వి

షాం సఖీతి జానతాం ధూర్తవిటానామాలంబనవిభావానాం పురుషస్వ
నస్య హాస్యస్య హీహీత్యనుకరణం ॥ ౨॥ శోకం లక్షయతి - ఇష్టేతి ॥ ఆదిగ్ర
హణాదనిష్టప్రాప్తిర్గృహ్యతే - దుఃఖాతిభూమిర్దుఃఖప్రకర్షః ॥ అస్యాం
శోకముదాహరతి ధాతరితి ॥ నిష్కరుణో నృశంసః - వన్యాం ఫలమూలా
దిరూపాం తత్తాదృగ్విభవానానావిధభోగోపకరణపరిపూర్ణా ఇత్యర్థః ॥
స్థానం మరురితి - పిపాసాయాం యత్రోదకమపి దుర్లభమితి భావః మహార
ణ్యే వా భర్తృభిస్సహ మృగమిథునాదివద్యథాకథంచిత్స్థాతుం హా ఇతి వి
చారితేపి కథం వా కియాన్వా నో దైవపాకః - తే భర్తారోపి శత్రో
ర్భవహ్నౌ శలభతామలభంతేతి. పరిదేవితం హా ఇతి శబ్దేన సూచయన్నాహ
హా నాథా ఇతి ॥ అనూపం జలప్రాయం - అత్ర శత్రుస్త్రీణామాలంబ

నపిభావానాం భర్తృవియోగరాజ్యభ్రంశాదిజనితా దుఃఖాతిభూమిస్తై 'పాలంభసహితేన రోదనేన సూచ్యతే - అతోఽత్రైవవిలుఠనోరస్తాడనాదయోఽనుభావాః - దైన్యమోహచింతావిషాదాదయో వ్యభిచారిణశ్చవిశేషేణోపాత్తాః కరుణతామాపాదయంతి ॥ ౩ ॥ క్రోధం లక్షయతి ॥ శత్రుకృతేతి॥ శత్రుగ్రహణం భృత్యాదేరుపలక్షణార్థం - తత్కృతేనాపచారేణవధావజ్ఞాదినా ప్రజ్వలితాంతఃకరణో వృత్తిః క్రోధ ఇత్యర్థః - స చ త్రివిధః - క్రోధః కోపో రోషశ్చేతి-తదుక్తం భావప్రకాశే - క్రోధః కోపశ్చరోషశ్చేత్యేష భేదస్త్రిధా మతః ఇతి - తత్ర వధాదిపర్యంతః క్రూరజనాశ్రయః క్రోధః - అభ్యక్తనావధిర్వ్రజనాశ్రయః కోపః - స్త్రీపుంసయోరన్యోన్యవిషయః ప్రత్యాయనపర్యంతో రోషః - తత్రాపిజ్ఞామూలంకా

మద్యోషాణాం తదనూపమశ్రీభిరాహూయాజాతంస్థలంమార
వః॥ ౩॥ శత్రుకృతాపచారేణమనస్సప్రజ్వలనం క్రోధః ॥ య
థా ॥ రేరే సేవణక స్తవాయమనిదంపూర్వో గర్వో మహా
న్నుత్తీర్ణాకిలయేనగౌతమనదీ ప్రాప్తోసి మృత్యోర్ముఖం। ఏషా కా
కతివీరరుద్ర ఇతి కిం నాశ్రావి సప్తార్ణవీప్రత్యుభ్యత్ప్రతి పక్ష
పార్థివమహాభూతగ్రహోచ్చాటనీ॥ ౪॥ లోకోత్తరేషు కా

రాలంబనం క్రోధ ముదాహరతి ॥ రేరే ఇతి - వాక్యాదేరిత్యాదినా కోపే ద్విరుక్తిః - అయం పూర్వో యస్యాసావిదంపూర్వః - న స భవతీత్యనిదంపూర్వః- నూతన ఇత్యర్థః-అన్యధికారేణాత్మోత్కర్షో గర్వః- కుతోఽయం తే మహానిదానీమభూత పూర్వో గర్వః ప్రాదురభూదిత్యర్థః - యేన గర్వేణ గౌతమనద్యుత్తీర్ణేత్యవజ్ఞాకథనం - కిలేత్యలీకే - తేన వార్తామాత్రమేతదితి భావః-తథాపి తస్యేదం కర్మణః ఫలమిత్యాహ ప్రాప్త ఇతి ॥ అవజ్ఞానిమిత్తమాశంక॥ తే ఏషేతి ॥ అన్యథాభూతగ్రహోపి కల్పానాం వైరిభూపతీనాం కల్పాంతకాలరుద్రస్యాస్మత్స్వామినః కాకతి వీరరుద్రస్య నామమాత్రమహామంత్రం నిశమ్యైవ కాందిశీకచరః కథముద్యైవ ముమ్యత్తైర్భవాసీతి భావః - క్రోధోఽయం విపక్షదర్శనాది విభావకఃత గర్జన దంతఘట్టనాద్యనుభావో గర్వామర్షాదివ్యభిచారీ చర్వ్యమాణ

స్సరౌద్రోభవతి ॥ ౪ ॥ ఉత్సాహంలక్షయతి లోకేతి ॥ స్థైర్యాసతిస్థి రః - వివక్షితకార్యవిషయమాత్సుక్యమేవాత్ర స్థైర్యమితిభావః - అహ మేవంవిధఇత్యేవం ప్రాణిత్వేనాభిమానాత్మక ఉత్సాహఇతి లోచనకా రః-శారదాతనయస్తుకార్యమాత్రమంగీచకార- తదుక్తం॥ ఉత్సాహస్స ర్వకృత్యేషు సత్వరామానసీక్రియా । సహజాహార్యభేదేనసద్విధాపరి కీర్తితఇతి॥ ఉదాహరతి యుద్ధేష్వితి ॥ త్రిభువనగాత్రీ సేచ్ఛయాకల్పాం తవదితిభావః-యుద్ధేషుయుధితేష్విత్యర్థః - అత్రయద్యపి యుద్ధస్యాంతే త్యాదినా నిపాతనాన్మంథమాత్రవాచీయుద్ధశబ్దః - తథాపియుధితాన్థ త్వంకథంచిత్సాదృశ్యాత్కల్పనీయం - సముద్రాణాంమంథయోగవ తాలవైషమ్యేపిక్షోభసంభవాత్ - అతఏవాహవృత్తికారః - కథం యుద్ధస్సముద్రః యుద్ధానదీత్యేవమాదావుపమానాద్భవిష్యతీతి - గండో

ర్వేషుస్థైర్యాస్పత్రియత్నఉత్సాహః॥ యథా ॥ యుద్ధేష్వబ్ధి షుగంభత్రిమాత్రిభువనగాత్రి సేచ్ఛయాసర్వతస్సన్నద్ధేష్వ పివర్వతేషుపరితోగండోపలాకాఙ్క్షితుం । శక్తాపవనయంని వాగణపిథౌత్కుంఠితుమాభృజ్జయేత్లోభూనఃకేయతీతి కాకతీవి భోగ్న జలంతిసైన్యేభటాః॥ ౫ ॥ రౌద్ర సంఘర్షనాదభికనస్థా

పలాకగండశైలాకాఙ్క్షూలోపలానిత్యర్థః - అత్రవైరిభూపాలవిజయవి షయస్సహజోత్సాహస్సముద్రసంక్షోభపర్వతసన్నాహనివారణే వయ మేవశక్తాఇతివాగారంభేణవ్యజ్యతే- అత్రాత్మశ్లాఘాన్యనికారాది సం భవాద్ధీరోద్ధతోయంనాయకః - తస్యవీరరసేపిప్రాధాన్యేనానుప్రవే శసంభవాత్ - తదుక్తంలోచనే-వీరరౌద్రప్రధానోధీరోద్ధతఇతి- అయ మేవప్రతాపవినయాదిభిర్విభావితః కరుణాయుద్ధాదిభిరనుభావితో గర్వ హర్షాదిభిర్వ్యాప్తోవీరరసోభవతి సచత్రివిధః-యథాహమునిః - దాన వీరంయుద్ధవీరంధర్మవీరంతథైవచ । రసంవీరమపిప్రాహ బ్రహ్మాత్రివిధ సమ్మతమితి-ధర్మవీరస్థానేదయావీరముక్త్వాత్రైవిధ్యమాహధనికః - త త్రదానవీరోబలిజామదగ్న్యాదిః యుద్ధవీరోరామాదిః- ధర్మవీరోయు ధిష్ఠిరాదిః- దయావీరోజీమూతవాహనాదిః - తత్రప్రస్వేదరక్తాత్యుత్సా

ద్యనుభావరాహిత్యే యుద్ధవీరస్తత్సాహిత్యే రౌద్ర ఇతి వివేకః ॥ ౫ ॥ భయం లక్షయతి రౌద్రేతి ॥ ఆదిగ్రహణాద్రౌద్రశబ్దశ్రవణాదయో గృహ్యంతే - తజ్జన్యమనర్థాశంకనమనసశ్చాంచల్యరూపం భయమిత్యర్థః - ఏతచ్చ స్త్రీనీచప్రభృతీనాం స్వాభావికముత్తమానాం కృతకమిత్యాహుర్హేమచంద్రశారదాతనయాదయః - శింగభూపాలస్తు సర్వత్ర కృతకమేవేతి ప్రత్యవదత్ - అనేకవిధమిత్యన్యే ॥ తత్ర రౌద్రశ్రవణజన్యం భయముదాహరతి- దూరాదితి॥ విశ్వప్రస్మరమహసో విశ్వవ్యాపిప్రతాపస్య- సరతేస్స్మృఘస్యదఇత్యాదినా క్మరచ్ - కర్ణజ్వరార్తాః కర్ణవ్యాధిపీడితాః- బధిరీకృతకర్ణా ఇత్యర్థః - తత్రాప్యతిమహద్దుష్ప్రవేశం గహనమరణ్యం విశంతః- ఖదిరాదికంటకాకృష్టకేశాస్సంతః వ్యాకులాంతఃకరణాః - ప్రతిపక్షబుద్ధ్యా పాదపాన్ త్రాయధ్వమిత్యాదిభిర్దీనోక్తిభిః ప్రార్థ

> శంకసంభయం ॥ యథా ॥ దూరాదాకర్ణ్య విశ్వప్రస్మర
> మహసో వీరరుద్రస్య జైత్రప్రస్థానారంభ భేరీనాదమరిన్నృ
> పాఃఖర్గాస్త్రకర్ణజ్వరార్తాః । ఆపహ్యాద్రిస్వశంతో గహనమతి
> మహాకంటకాకృష్టకేశాస్త్రాయధ్వం ముంచతేతి ప్రతినృప
> తిధియా పాదపాన్ప్రార్థయంతే ॥ ౬ ॥ అర్థానాం దోషసంక

యంతే- అత్ర వైరిభూపాలసముపేతో భయస్థాయిభావో వ్యజ్యతే - అయం నిస్సోచిత సాహస్రీకో భయానకో భవతి - తదుక్తం - వికృతస్వరసత్త్వాదేర్భయభావో భయానకః । సర్వాంగవేపథుస్వేదశోషవైవర్ణ్యలక్షణః । దైన్యసంభ్రమసమ్మోహత్రాసాదిస్తత్సహోదరః ఇతి॥ ౬ ॥ జుగుప్సాం లక్షయతి । అర్థానామితి ॥ రుధిరోద్వాంతాద్యహృద్యపదార్థశ్రవణదర్శనాదిజన్యో మనస్సంకోచో జుగుప్సేత్యర్థః - అయమేవ నాసాపిధాననిష్ఠీవనాద్యనుభావో భయాపస్మారాదిసహకారీ బీభత్సో భవతి- స చ విక్షావాదిభేదాత్ క్షోభజ ఉద్వేగజశ్చేతి ద్వేధా - తదుక్తం భావప్రకాశే క్షోభాత్ రుధిరాంత్రాదిదర్శనస్పర్శనాదిజః । ఉద్వేగాత్క్రిమిచ పూతివిష్ఠాదిజో భవేదితి - వైరాగ్యవ్యతిరేకేఽసిద్ధసృంగే యో బీభత్స ఇత్యాహ ధనికః ॥ తత్ర క్షోభజం బీభత్సముదాహరతి

విష్వగితి ॥ మహతివిష్వఙ్మస్తిష్కపఙ్కే సార్వత్రికమేదఃకర్దమే పతితాః గంతుమశక్తాః ప్రహారైశ్చేతి భావః - తథామృతత్వాదుచ్ఛూనావిద్ధాశ్చ తేషాంమాతంగానాం దేహశ్రేణీషు లబ్ధః ప్రచారో గోమాయుప్రభృతీనాం యాసు తాస్తథోక్తాః - ప్రవహన్తః ప్రకర్షేణ స్రవన్తః - ఉరవోధికాః వసాదీనాం వసాదీనాం ప్రవాహాః స్రోతాంసి యాసు తాస్తథోక్తాః - రాశీభూతైరస్థికూటైః కీకససమూహైః స్థపుటితాః వికటీకృతాః నికటాః ప్రాన్తదేశాః యాసు తాస్తథోక్తాః నిస్సరద్విస్రగన్ధాః ఉద్భవదామగన్ధాః - వీరరుద్రేణ సృష్టాః ఆయోధనోర్వ్యః యుద్ధభూమయ

> శ్శనాదిభిర్గర్హణా జుగుప్సా ॥ యథా ॥ విష్వఙ్మస్తిష్కపఙ్కే మహతి నిపతితోచ్ఛూనమాతంగదేహశ్రేణీలబ్ధప్రచారాః ప్రవహదురువసామజ్జరక్తప్రవాహాః । రాశీభూతాస్థికూటస్థపుటితనికటానిస్సరద్విస్రగన్ధాః కుర్వన్త్యాయోధనోర్వ్యో భయమవనిభృతాం వీరరుద్రేణ సృష్టాః ॥ ౭ ॥ అపూర్వార్థసందర్శనాచ్చిత్తవిస్తారో విస్మయః ॥ యథా ॥ ఔన్నత్యం మహదస్య దేవమహితః కోప్యేష గంభీరిమా కాప్యన్యాసరణిః ప్రతాపయశసోరస్త్యేవ బాహ్వోః ప్రథా। సర్వం నూతనమేవ రుద్రనృపతేర్జానే న తన్నిర్మితౌ సామగ్రీ చతురాననేన కియతీ కీదృక్క్రమా కల్పితా॥ ౮ ॥ శమో వైరాగ్యాదినా

సర్వేషాం భయం కుర్వన్తి॥ ౭॥ విస్మయం లక్షయతి అపూర్వేతి ॥ లోకే మాతివృత్తః పదార్థోఽపూర్వార్థః - తద్దర్శనాదిజన్యో మనోవిస్తారో విస్మయ ఇత్యర్థః - అయమేవాకస్మికమనోరథలాభాలౌకికవస్తుదర్శనాది విభావో నయనవిస్తారసాధువాదాద్యనుభావో హర్షావేగాది సహకృతో ద్యోతః॥ ఉదాహరతి ఔన్నత్యమితి॥ వ్యాఖ్యాతచరమేతత్ (కావ్యప్రకరణే సంఖ్యా ౧౫) అత్ర కిమన్యశబ్దాభ్యామలౌకికత్వేన ప్రతీయమానౌన్నత్యాదివిలోకనవిభావో విస్మయః ప్రతీయతే॥ ౮ ॥ శమం లక్షయతి ॥ శమ ఇతి॥ అత్రాదిశబ్దేన ఈశ్వరానుగ్రహసత్సంగమాదికం గృహ్యతే - వికారా విషయాభిలాషాదయః - తద్రహితచిత్తత్వం వైరాగ్యాదిజన్యతృష్ణాక్ష

యాద్యపరపర్యాయో నిర్వేదాఖ్యో మనోవికారశ్చ ఇత్యర్థః - అయమే
వ యమనియమాద్యనుభావో ధృతినిర్వేదాదివ్యభిచారీ చర్వ్యమాణశ్శాం
తో భవతి॥ ఉదాహరతి కిమితి ॥ మహతీమాయుః ప్రథాం చతుర్యుగసహ
స్రమేకం దినమిత్యాదిక్రమేణ సంవత్సరశతరూపాం అనన్యసుగమామ
సాధారణామిత్యర్థః- అస్త్రాంతరుపప్లవాని రక్తకామక్రోధాదయః - బా
హ్యం వాతాతపాదిజన్యమపీత్యర్థః-ఉపప్లవం పీడాం - అతిదీర్ఘమాయుర
త్యుచ్ఛ్రితమైశ్వర్యం చేత్యుభయమాశాస్యం సర్వేషాం తత్సంపాదకే
ష్వపరమావధితయా ప్రసిద్ధౌ పితామహపురుహూతావపి తృణాయమన్య
మానానాం వైరాగ్యాతిభూమిలక్షణశ్శమః ప్రతీయతే ॥ నను అష్టౌనా
ట్యే రసాః స్మృతా ఇతి నియమాన్నాట్యే శాంతరసో న సంభవతీతి చేత్తర్హి నా
ట్యేవం ప్రష్టవ్యః- కిం మునినా శాంతస్థాయి న పఠితః నిరూపణాత్తదభావః -

నిర్వికారచిత్తత్వం ॥ యథా ॥ కిం లబ్ధం చతురాననేన మహతీ
మాయుః ప్రథాం గచ్ఛతా లబ్ధ్వా సంపదమప్యనన్యసుగమా
మింద్రేణ కిం వా కృతం। ఇత్యస్త్రాంతరుపప్లవాస్సుకృతినో నో జా
నతే బాహ్యమప్యుపప్లవమంధ్రనాథతిలకే విశ్వంభరాం

ఉత తత్త్వశ్రీవైధుర్యాత్ - ఆహోస్విదశ్లాఘ్యత్వాత్ - అథ నాం
తర్భావాత్ - యద్వా పురుషార్థాభావాత్ - నాద్యః - నిర్వేదపదశాం
తస్య స్థాయిభావత్వే మునినాంగీకృతత్వాత్ - తచ్చానేకరససాధారణ
స్య వ్యభిచారిణస్సతోప్యమంగళప్రాయత్వేపి సజాతీయాగ్రగణ్యత్వం
ప్రాధాన్యేన కంచిద్రసవిశేషం ప్రత్యసాధారణస్థాయిత్వం బోధ
యితుమితి ప్రతిపాదనాత్ - తదుక్తం కావ్యప్రకాశే - నిర్వేదస్యామంగ
ళప్రాయస్య ప్రథమమనుపాదేయత్వేప్యుపాదానం వ్యభిచారిత్వేపి
స్థాయిత్వాభిధానార్థం తేన నిర్వేదస్థాయిభావశ్శాంతోపి నవమోస్తిరస
ఇతి-ఉక్తం చ ధ్వన్యాచార్యైః - తృష్ణాక్షయసుఖస్య యః పరిపోషస్తల్ల
క్షణో రసః ప్రతీయత ఏవేతి - ఏతద్వ్యాఖ్యానవ్యాజేన లోచనేప్యుక్తం -
తృష్ణానాం విషయాభిలాషాణాం సిద్ధో యః క్షయస్సర్వతో నివృత్తిరూ
పో నిర్వేదః స ఏవ సుఖం తస్య స్థాయిభూతస్య యః పరిపోషస్తస్య చర్వణ

ష్ఠాణతాకృతఃసఏవలక్షణంయస్యసశాంతోరసఃప్రతీయతఏవేతి- నచ
శ్చైదస్తృష్ణాక్షయాత్మశమపర్యాయోనసుఖరూప ఇతిశంకనీయం - వై
యాసికానామవిద్యానివృత్తి వదస్యాపిసుఖరూపత్వసంభవాత్ - తదు
క్తం॥ యచ్చకామసుఖంలోకే యచ్చదివ్యం మహత్సుఖం। తృష్ణాక్షయసు
ఖస్యైతే నార్హతః షోడశీంకలామితి - నద్వితీయః - వైరాగ్యాదిసామ
గ్ర్యాస్సులభత్వాత్ - తథాహి - వైరాగ్యపరమేశ్వరానుగ్రహ ప్రా
చీనకుశలపరిపాకసత్పురుషసేవా వేదాంతవిచారాదయో విభావాః య
మనియమాదయోనుభావాః - రాజ్యధురోద్వహనాదయోపిశాంతస్యజ
నకాదేరనుభావా ఇత్యుక్తంలోచనే - మతిస్మృతిచింతాధృతివితర్కాద
యో వ్యభిచారిణః - నతృతీయః - రాగద్వేషకలుషితాంతఃకరణానామ
చర్వణీయత్వేనాశ్లాఘ్యత్వేపివీతరాగాణాంతదభావాత్ - యదికేప
యాశ్లాఘ్యత్వమాత్రేణ రసత్వాన్నివృత్త్యేత - తర్హి వీతరాగాణామ
శ్లాఘ్య ఇతిశృంగారోపిప్రచ్యవతాం-నచతుర్థః - నతావచ్ఛృంగారాదా
వంతర్భావస్సంభవతి, అప్రసక్తత్వాత్ - నను దానాద్యుపాధినా త్రివిధో
వీరః-తదుక్తంమునినా॥ దానవీరంయుద్ధవీరంధర్మవీరంతథైవచ। రసంవీ
రమపిప్రాహబ్రహ్మాత్రివిధసమ్మతమితి॥ అయంచధర్మప్రధానోవీరఏవే
తితత్రైవాంతర్భావశ్శాంతస్యసంభావిత ఇతిచేన్న। ఉత్సాహస్యాహమే
వంవిధ ఇత్యేవంప్రాణత్వేనాభిమానస్యయోవీరః। సర్వాహంకారప్ర
శమైకరూపశ్శాంతః। ఏవమనయోరత్యంతవైజాత్యాత్। తర్హి దయావీ
రేంతర్భావ ఇతిచేన్న - తస్యాప్యేవంవిధత్వే శాంతస్యైవ నామాంతరక
రణం అనైవంవిధత్వే వీరప్రభేద ఏవేతి - ఏవమప్యంతర్భావాంగీకారేస
ర్వత్రైకరస్యప్రసంగః। నాపిపంచమః। చతుర్థపురుషార్థస్యముక్తేరేత
దేకసాధ్యత్వాత్। తదుక్తంభావప్రకాశే। సర్వప్రకారైస్సంపూర్ణ
కామస్సంతుష్టమానసః। ప్రాప్నోతిముక్తింపరమేశాంతేనైవరసేన
స ఇతి। లోచనేప్యుక్తం। మోక్షఫలత్వేనచాయంపరమపురుషార్థనిష్ఠ
త్వాత్సర్వరసేభ్యః ప్రధానతమస్సచాయంశాంతరస ఇతి। తస్మాన్న
వైవరసా ఇతిసిద్ధం। వత్సలాదిరసాంతరాణామంతర్భావాదికమన్యతో౽వ

వ్యం ॥ ౯ ॥ విభావానుభావాదీనాం ప్రతిరసమసాధారణతయా యథా సముదాహర్తుముచితత్వాదాదౌ శృంగారముదాహరిష్యమాణస్తదాలంబనముదాహరతి లావణ్యేతి ॥ ముక్తాఫలేషు ఛాయాయాస్తరళత్వమివాంతరా । ప్రతిభాతి యదంగేషు తల్లావణ్యమిహోచ్యత ఇత్యుక్తలక్షణః కాంతివిశేషో లావణ్యం । తస్యైకఖనిః- కదాచిదపి తన్న క్షీయత ఇతి భావః । రచనాశిల్పం అంగోపాంగ సౌష్ఠవనిర్మాణం తద్విషయప్రతిజ్ఞాయా అవధిః ఇతఃపరం విధాతా ప్రతిజ్ఞాతుమపి న శక్నోతి కిముత విధాతుమితి భావః । శృంగారస్య ప్రతిభూః ॥ స్వామిభృత్యాధమర్ణానాం వ్యవస్థాపరికల్పనే । అన్యోన్యః క్రియతే శిష్టైః ప్రతిభూస్స నిగద్యత ఇతి సోమేశ్వరోక్తలక్షణః । యథా ప్రతిభూరధమర్ణాద్ధనముద్ధరతి తథేయమపి వైరాగ్యా

భిభ్రతి ॥ ౯ ॥ ❁ అథ శృంగారస్యాలంబనవిభావో యథా ॥ లావ
ణ్యైకఖనిర్విధాతృరచనాశిల్పప్రతిజ్ఞావధిః శృంగారప్రతి
భూర్విలాసవిపణిః కందర్పఘంటాపథః । నారీణామధిదేవ
తా చ తరుణీ సేయం కిమన్యైర్గుణై రస్యా మన్మథసమ్మతః ప్రి
యతమః శ్రీవీరరుద్రో నృపః ॥ ౧౦ ॥ ఉద్దీపనవిభావో యథా ॥ ఉ
రోమాత్రోత్సేధం భవదపి విలాసైరభినవైర్మృగాక్ష్యాస్తారు
ణ్యం త్రిభువనమిదం వ్యాకులయతి । స్తనాభోగస్ఫీతం యది కిల

చ్ఛృంగారమితి భావః । విలాసానాం విపణిః పణ్యవీథికా । విలాసా పేట్యామత్రైవ సంపాద్యా ఇతి భావః । కందర్పస్య ఘంటాపథోపి సంభవిహారభూమిరిత్యర్థః । సేయం ప్రసిద్ధా తరుణీ యువతిః నారీణామధిదేవతా చ సర్వగుణాశ్రయత్వేనోపాస్యత్వాదితి భావః- యదాహుః । గుణాః పూజాస్థానమితి । గుణసామగ్రీఫలస్య ప్రేయసో లాభాత్ గుణాంతరకథనే నేత్యాహ- కిమన్యైరితి ॥ అత్ర లావణ్యాదీనామాలంబనగుణానాముద్దీపనవిభావత్వేప్యాలంబనోపస్కారార్థమేవోపాదానాన్న తత్ప్రాధాన్యం ॥ ౧౦ ॥ ఉద్దీపనవిభావముదాహరతి ఉరఇతి ॥ ఉరోమాత్రే ఉత్సేధ ఉచ్ఛూనతా యస్మిన్ వయసి స్తనాలవాలస్థలే కించిదున్నత మగ ఇతి ప్రతిజ్ఞాయతే తదిత్యర్థః । స్తనయోరాభోగో విస్తారః । స్ఫీతం సమృద్ధం ।

స్ఫాయస్ఫీనిస్థాయామిత్యర్థః ఇతి భావః । ఉదయదేవయావనం జగన్తో ~ సంజాయతే - ఉచితంపరిపూర్ణాంగంవాకిముపక్తవ్యమితిభావః ॥ ౧౧ ॥ అనుభావముదాహరతి స్మరేతి ॥ వ్యాఖ్యాతమేతత్పూర్వం. ఏనకావ్యప్రకరణేఽపవం రసాంతరసంబంధినో విభావానుభావా యథాయోగం స్వస్వరసప్రకరణే ద్రష్టవ్యాః ॥ ౧౨ ॥ సాత్త్వికానాంసామాన్యలక్షణప్రస్తావే బాహ్యాభ్యంతరభేదేనద్వైవిధ్యముక్తం - తత్ర బాహ్యానాం స్తంభాదీనాంస్వరూపోదాహరణేవక్తుంప్రతిజానీతే, అథేతి॥ వక్తి॥ స్తంభ ఇతి ॥ వి

భవేత్తాలుకథాభ్యాం విత్రికిం వాన్యద్విజితమః ఖలం పుష్పకసుమా॥ ౧౧ ॥ *అనుభావో యథా ॥ స్మరస్మేరాస్మందస్మగసుధురసారభ్యసుభగాణామనాగీర్ద్రిదాజాద్యాప్రిణయనకస్తోలభరితాః । కృతానేకసరంగాస్మనసిజసహస్రాణి స్ఫజతికిటాక్షాన్యామాత్కుకిరలిపరితోరుగ్నిర్నృపగిం। ౧౨ । *అథ

సాత్త్వికానాంస్వరూపోదాహరణాని.

సాత్త్వికానాంస్వరూపముదాహరించు ॥ స్తంభస్య్వైక్తిప్రియాంగిత్వంగానశ్రితర్యాదిసంభవం ॥ యథా ॥ కాలి

ఇపురంతిలిఓపెంగుళిగురేవకిదంప ।। అణాసరుంకిణాఓః అంతిలిఆణిందవేగిఓ॥ ఛాయా ॥ కాకతిపురస్త్రియఃపశ్యంత్యోపరేంద్రకందర్పం। మదనశరోత్కీర్ణా ఇవస్థితా నిశ్చలాంగ్యః॥ ౧౩ ॥ ప్రియేయస్సుఖమఃఖాద్వైన్యగాఢమింద్రియమూర్ఛనం॥

యథా ॥ జలమలణరూవసాకో సహీ ఏసో పీరరుందణివ

పాదవిస్మయాదిజన్యోజాడ్యనిష్కంపత్వాద్యనుభావో విష్టబ్ధచేతనతయా చేష్టావిఘాతః స్తంభ ఇత్యర్థః॥ రాగసంభవం స్తంభముదాహరతి కాలితురి ॥ మదనశరోత్కీర్ణాః కామబాణకీలితా ఇవ । అత్ర పశ్యంత్యో నిశ్చలాంగ్య ఇత్యనేన సత్యపి చైతన్యే నిశ్చేష్టత్వకథనాత్ స్తంభ ఇతి భావః ॥ ౧౩॥ ప్రలయం లక్షయతి॥ ప్రలయ ఇతి॥ సుఖమదనిద్రాపరిహారాదిజన్యం దుఃఖాధికం గాత్ర్యనుభావం నిశ్చేతనతయా నష్టచేష్టత్వం ప్రలయ ఇత్యర్థః- తదుక్తం - వ్యాకులాయమనసాం ప్రాయః ప్రలయో నష్టచేష్టతేతి ॥

సుఖమూలం ప్రళయముదాహరతి ॥ జీవతి ॥ సర్వాణీంద్రియాణి స్వస్వవ్యాపారేభ్య ఉపరతానీత్యర్థః - అత ఏవ నిశ్చేతనతయా నష్టచేష్టత్వమితి భావః ॥ ౧౪ ॥ రోమాంచకంపయోరుదాహరణలాఘవార్థం యుగపల్లక్షణమాహ ॥ సుఖేత్యాది ॥ సుఖోత్సాహభయవిస్మయాదిజన్యో గాత్రసంస్పర్శనోల్లసనాద్యనుభావో రోమోద్గమో రోమాంచ ఇత్యర్థః - భయజ్వరజరాదిజన్యః స్ఫురణాద్యనుభావో గాత్రకంపో వేపథురిత్యర్థః సుఖజన్యయో రోమాంచకంపయోరుదాహరణమాహ ॥ దక్షపతి ॥ దయితాలిం

> చదో। జదంవరూణాణిమంజఱిముంభాతి ఇదిఅంగాహో ॥ ఛా ॥ జితమదనరూపసారస్సఖి ఏష వీరరుద్రనృపచంద్రః। యం దృష్ట్వా నిమజ్జతి మూర్ఛయా మిలదింద్రియగ్రామః ॥ ౧౪ ॥ సుఖాద్యతిశయాజ్జాతా రోమాంచో రోమవిక్రియా। రాగరోషభయాదిభ్యో వేపథుర్గాత్రకంపనం ॥ ద్వయోరుదాహరణం యథా ॥ దఇఆలింగణసంభరకంపాఅవహూవిఓఅజిణ్ణంగీ। ఉంగిరఇఅంతరంతివమఅణా... కపులిఅఛ...మేణ ॥ ఛా ॥ దయితాలింగనస్మరకంపావధూత్వియోగజీర్ణాంగీ। ఉద్గిరత్యంతరగ్నిజాతమదనశరాగ్నిపులకచ్ఛద్మనా ॥ ౧౫ ॥ వపుర్జలోద్గమస్స్వేదో రతిఘర్మశ్రమాదిభిః ॥ యథా ॥ శృణ్వంతీ ప్రియసందేశం ప్రేయసః కాకతీశితుః। స్మరరాజ్యాభిషిక్తేవ స్విన్నాంగీ వామలోచనా ॥ ౧౬ ॥ విషాదమదరోషాద్యైర్వర్ణాన్యత్వం వివర్ణతా ॥ య

గననిర్భరకంపావధూత్వియోగజీర్ణాంగీ- అత ఏవ-ఉద్గిరత్యంతరస్థితమదనశరాగ్నిపులకచ్ఛద్మనా ॥ సరేఖత్వప్రశస్త్యైద్యోత్యత్వ ॥ ౧౫ ॥ స్వేదం లక్షయతి ॥ వపురితి ॥ నిదాఘశ్రమహర్షవ్యాయామలజ్జాభయక్రోధాదిజన్యో వాతేచ్ఛావ్యజనగ్రహణాద్యనుభావో వపుర్జలోద్గమస్స్వేద ఇత్యర్థః ॥ హర్షజన్యం స్వేదముదాహరతి శృణ్వంతీతి ॥ ప్రియసందేశం స్వకుశలప్రేషణం ॥ ౧౬ ॥ వైవర్ణ్యం లక్షయతి విషాదేతి ॥ కోపాతపశీతభయాదిజన్యం కార్శ్యసౌందర్యనష్టవాద్యనుభావం భిన్నవర్ణత్వం వైవర్ణ్యమిత్యర్థః - విరహజన్యవిషాదమూలం వైవర్ణ్యముదాహరతి ఇరణాహింతి ॥ ప

క్షిణం దాసీం - శ్యామాయాః యువతేః శ్యామవర్ణాయాశ్చ ॥ ౧౭ ॥ అశ్రూ
దాహరతి ॥ అశ్రు ఇతి ॥ క్రోధహర్షభయజృంభాదిజన్యం నేత్రమార్జనాద్య
నుభావం నేత్రజలమశ్రు ఇత్యర్థః ॥ దుఃఖమూలమశ్రూదాహరతి ॥ వీరేతి ॥
౧౮ ॥ వైస్వర్యం లక్షయతి మతమితి ॥ హర్షశోకభయజ్వరాదిజన్యం స్వ
రవర్ణస్ఖలిత్యాద్యనుభావం గద్గదభాషిత్వం వైస్వర్యమిత్యర్థః ॥ హర్ష
మూలం వైస్వర్యముదాహరతి ॥ విలసమ్మితి ॥ విజనే సురతం పయయేత్యర్థః ॥

ధా ॥ రణరంగే హావపదేశవ వైకుంఠ్యగుణే సాహసం సమరభూమౌ । అ
గాళిపాదరాశి పద్యాం జాతిస్తామాప ॥ ధా ॥ నరనాథ చం
ద్రధవళాం స్వధునీమభిసాధుసంస్మరంత్యాః । అంగాని పాం
డురాణి దాసీం జాతాని శ్యామాయాః ॥ ౧౭ ॥ అశ్రు నేత్రో
త్థం వారి శోకహర్షాదిజం ॥ యథా ॥ వీరరుద్రనృపా
ద్భుతం పుంభ్యం నాగ్నం పయోనిధౌ । అన్వేష్టుమివ తన్నోపి దృ
శౌ ధారాపగాయతే ॥ ౧౮ ॥ మతం గద్గదభాషిత్వం వైస్వ
ర్యం ప్రముదాదిజం ॥ యథా ॥ విలసంమిషిపనసమఖావం ఖా
మాంధరిభరితే । పంకోముణాశ్చ అనగో అంగ్రపహుఅపభణి
తం ॥ ధా ॥ విజనే ప్రియేణ సమం తూమతూమాతుకం భణం
త్యాః । పతోజానాత్యనంగోష్టం పధ్వాభణితానాం ॥ ౧౯ ॥

వ్యభిచారిభావానాం స్వరూపోదాహరణే

అథ వ్యభిచారిణాం నిర్వేదాదీనాం స్వరూపముదాహరణంచ ॥

ప్రియేణ సమం తూమతూమాతుకం భణంత్యాః - సుఖపారవశ్యాదితి భా
వః - పతోజానాత్యనంగోష్టం పధ్వాభణితానాం - త్రాయస్వ త్వం మే
ప్రాణా అలమలం మామేత్యాదీనాం దైన్యప్రేమమూలమర్థాటిసమర్థా
నాం వచనానామిత్యర్థః (ముణాఇ-ఇత్యత్ర జానాతేర్మణాదేశః) అత్ర
గద్గదవాక్యానాం కామోద్దీపకత్వమతిమాత్రమభూదితి పరమో భావః ॥
౧౯ ॥ సంచారిణాం స్వరూపోదాహరణే క్రమేణాహ ॥ అథేత్యాదినా ॥ ని
ర్వేదం లక్షయతి ॥ దుఃఖేతి ॥ దుఃఖాదిజనితాన్నిష్ఫలత్వబుద్ధిర్నిర్వేద ఇత్య

ర్థః అయంచవిభావానుభావరసాంగత్వేనప్యాతం త్యేత్రిం బహుధాసం
భవతి- అత స్తత్సంగ్రహార్థ మాదిశబ్దః ॥ అస్యానుభావానాహ తత్రేతి॥
చశబ్దాద్వైవర్ణ్యాదయోఽపృహ్యంతే - సంచారిణామపిక్వచిదనుభావ
త్వంసంభవతీత్యుక్తం- తత్రప్రియవియోగజన్యమః ఖమూలంనిర్వేదము
దాహరతి॥ సహీతి॥ప్రతాపరుద్రంచేతి- చశబ్దోఽవధారణే- కదాచిద్వారాద్యతి
రిక్తమానసైత్యశాపభ్యమో స్తత్రైవసులభత్వాదితిభావః ॥ ౨౦ ॥ ఉ
దాహరణాంతరాణ్యన్యతోఽప్రష్టవ్యానీత్యపేత్య గ్లానింలక్షయతి ॥ గ్లా
నిరితి॥ క్షుత్పిపాసా నిధువనాదిశ్రమాసజనితోబలాపచయో గ్లానిరిత్య

యథా॥ దుఃఖేష్వాలతత్వబోధాదేర్నిర్వేదోనిష్ఫలత్వధీః ।
తత్రచింతాశ్రునిశ్వాసదీనతాస్సంభవంతిచ ॥ యథా ॥ స
హీకంపూరేణోకికిటకిధూళీపమలఅజోతాడు।సుజాసిసిరిజసను
రహిఅణోహి†ఃఅవరుండిఅ॥ఛాయా॥సఖికర్పూరేణకృతంకిం
కస్తూర్యాహలయోఽస్తిహిసు। సూవోశిశిరంయశస్సురిభింశీనయ
ప్రతాపరుద్రంచ॥ ౨౦॥ అథగ్లానిః ॥ గ్లానిస్త్వలస్యావచయో
వైవర్ణ్యారతికారణం॥ యథా ॥ తేంలోంకపహాఇసుహింతిధర
ఇభుఓవఆవరుంకంస । తహింలపంఘరణసాహాసి రాపుంబకేరి
షి ॥ ఛా॥ త్రైలోక్యంపహాతిపహింతాంఘరలిభుజఃప్రతాప

ష-వైవర్ణ్యారతిగ్రహణంయౌవమాంగవచనక్రియామ్యపలక్షణం - సురత
శ్రాంతాయాః ప్రియగౌరవోక్త్యహాంప్రయాసాపాదన ముక్తం సత్వం
త్యాఃకస్యాశ్చిద్గౌర్బల్యముదాహరతి॥తేల్లోకమితి॥ త్రయోలోకాస్త్రి
లోక్యంవిశ్వమిత్యర్థః - చాతుర్వర్ణ్యాదిత్వాత్ ష్యఞ్ ప్రత్యయః- హృద
యేనవత్తుష్టస్వలేన-సాహసికీస్వయం తన్వంగీతిపదిత్వాపిప్రన్యస్తం గ్లానిగ
భావః- సహసాబలేనఅవిమృశ్యవర్తతఇత్యస్మిన్నర్థే- ఓజస్సహోంభ
సావర్తతఇతి ఠగంతాత్సాహసికశబ్దా త్కాలోపిస్త్రియాంనిత్యఙ్
కారప్రత్యయప్రత్యయేసాహసికీతిరూపంగౌరాదిత్వాద్ఙీష్ఙాహాత్ - పుం

పా - † పఅవసంపణిపస— ప్రతాపరుద్రనృపచంద్రం

సోఽజ్ఞాతేఙ్గ్వేతి వికల్పస్తు అప్రాప్తనీలాదిశబ్దవిషయ ఇతి సాహసికేత్యా-కారాంతపాఠ ఉపేక్షణీయః॥౨౧॥ శంకాం లక్షయతి ॥ అనిష్టేతి॥ పరకార్యా-ర్యాద్యాత్మదుర్నయాద్వా అనర్థప్రాప్తేరభ్యూహనం శంకేత్యర్థః - అ-గ్రహణాద్వై వర్ణ్యవైస్వర్యాదిగవలోకనాదయో గృహ్యంతే ॥ ఉదా-హరతి॥ ణముణాద్విఇతి ॥ ముగ్ధానాం గాఢానురాగస్య ప్రాకట్యమేవాస్తి ఇతి భావః॥౨౨॥ అసూయాం లక్షయతి॥ పరేతి॥ గర్వదౌర్జన్యమన్యుజన్యా పరోత్కర్షాసహిష్ణుత్వమసూయేత్యర్థః - నిందావజ్ఞాభ్రుకుట్యాదయో

రుద్రస్య। తచ్ఛ్రుత్వాదయోనఘరంతీసాహసికీమర్గ్బలాంగ్యస్మి॥౨౧
అథ శంకా॥ అనిష్టాగమోత్ప్రేక్షా శంకా రోపాది కారణం॥
యథా॥ ణముణము అంణోంతి మఎ హిఅపరిచఓ పిఅ
ంగకదో। కిపఅడ్డ్మిజణాణ సంవగేదేహిఫుళపహీ ॥ఛా॥ నజా
నాత్వస్య ఇతి నయాహ్నాయే పరిచయః ప్రియస్యకృతః। కిం
ప్రకటాస్మి గణానా సర్వాంగీ హైఃఫులైః ॥ ౨౨ ॥ అథా
సూయా॥ పరోత్కర్షాసహిష్ణుత్వమసూయా పరికీర్తితా॥
యథా ॥ అహిఆఈఉఎ గణేహిం రూవేణఅణ ణుఖీఈణ హిం అ
హిం ఆ॥ ణేపఆవరుంహో ణ హుమణఇ భాఅహేఅత॥ఛా॥ అభి
జాత్యగుణైరూపేణ వచస్త్వః కిం ను హీనధీరా। యత్రాం ప్ర
తాపరుద్రో బహుమన్యతే భాగధేయం తత్ ॥౨౩॥ అథ మ
దః॥ మదిరాదికృతో మోహహర్షవ్యతికరో మదః ॥యథా॥ భ

నుభావా॥ ఉదాహరతి॥ అహీతి॥ అభిజాతిః కులం-గుణాః దాక్షిణ్యాదయః-యత్ర చతుర్విధాభరణరాహిత్యేపి తత్సాహిత్యేనైవాభాసనం తద్రూ-పం-ఆ వేధ్యారోప్యవిక్షేప్యబంధ్యైర్భూషితం। యద్వ్యాపిత మివాభా-తి తద్రూపమితి కత్యాత ఇతి లక్షణాత్ - అధి కిం - నభవతీత్యర్థః - తథాపి బహుమానే భాగధేయమేవ నిమిత్తమిత్యాహ। యదితి ॥౨౩॥ మదం లక్ష-యతి మదిరేతి॥ మోహో వైచిత్త్యం హర్షః ప్రసాదః- మదిరాదిజన్యో హర్ష మోహ సంకరో మద ఇత్యర్థః॥ అత్ర వాగంగస్ఖాలిత్య హసిత రుదితా

దయో యథాయోగముత్తమాదిష్వనుభావాః॥ (సమ్మోహానందసంభేదో మదో మద్యోపయోగజః। అమునా చోత్తమశ్శేతే మధ్యో హసతి గాయతి। అధమప్రకృతిశ్చాపి పరుషం వక్తి రోదితీతి సాహిత్యదర్పణే) ॥ఉదాహరతి। భణ ఇతి॥౨౪॥ శ్రమం లక్షయతి ।శ్రమ ఇతి ॥ అధ్వసురతాదిజన్యః ఖేదః శ్రమ ఇత్యర్థః - స్వేదఉపమర్దనాదేరుపలక్షకః॥ ఉదాహరతి॥ఆఅచ్ఛఇతి॥౨౫॥ ఆలస్యం లక్షయతి॥ మందేతి ॥ గర్వశ్రమాదినా ప్రయత్నవైముఖ్యమాలస్యమిత్యర్థః- అత్ర జృంభోపవేశనాదయో నుభావాః ॥ ఉదాహ

ణఇ అఅసగఅంధహాసఇఅసఅరాఅభరిఅంఫి॥ పిఅదితామ

ఇరావిఅసపసాఉవహపామగీ ॥ఛా॥ భణతి చాసంగతార్థం హసత్యసంబద్ధరాగభరితాక్షీ। ప్రియదింతామదిరాపరవశాపత్యగత్యమాంగీ ॥ ౨౪ ॥ అథ శ్రమః ॥ శ్రమః ఖేదో ధ్వరత్యాదిజాతస్స్వేదోమర్దనాదికృత్ ॥యథా॥ ఆఅంఛఇ

ఎంసఇపకీసఇ ఉగఅఇఅఅ।గఅమసిసేఇజ హేహిసుదరిఉరి

అగగాఅపి ।ఛా॥ ఆగచ్ఛత్యేవ ప్రియో కస్మాత్ త్వరితగతాగతాయాసం। తామ్యసి స్వేదజలైస్సుందరి లులితాంగరాగాసి ॥ ౨౫ ॥ అథాలస్యం ॥ మందోద్యమత్వమాలస్యం కర్తవ్యేషు ప్రకీర్త్యతే ॥ యథా ॥ అస్తాం తావద్గార్హస్థ్యకృత్యత్వాత్సాంగోపచారేష్వపి యత్నమాలస్యం। కర్తవ్యమగౌద

రః ॥ అస్తామితి ॥ గృహకృత్యత్వాత్ ధూపవాసనాపిశాచసంవిధానాద ప్రసంగః సాంగోపచారేష్వగమదానులేపనమాల్యధారణమకరికారచనాదిషు యత్నమాంద్యం ప్రయత్నశైథిల్యం - ఉపచారకరణం పునర సుకరమితి భావః - అగేహిపిత్రియాగమనసమయేత్కర్తవ్యం ప్రత్యగ్ర నరభసాశ్లేష ప్రియభావ[illegible]కం తల్ స్మరోబలాత్ బలమాశ్రిత్యకారయతి - ల్యబ్లోపే పంచమీ - అత్ర నమ్రయత్నే పాతేః ధేయస్యమాం ద్యస్య సమాసే గుణభూతత్వా దవిమృష్టవిధేయాంశం నామ దోష స్స్యాత్ । నన్వేకం సంధిల్లతోపరం ప్రత్యపరత్వా న్యాయేనాః పృష్టవిధే

యాంశంపరిహరతోనుశాసనవిరోధస్స్యాత్ - పూరణగుణేత్యాదినా గుణేనషష్ఠీసమాసప్రతిషేధాదితిచేన్నైవంమంస్థాః-సంజ్ఞాప్రమాణత్వాత్తద్యత్నగౌరవం ప్రసజ్యేత చందనగంధ ఇత్యాది సూత్రభాష్యకారాదిమహాపురుషప్రయోగదర్శనాత్తత్ స్థగుణేషుప్రతిషేధాభావాత్ -పూరణగుణేతి ప్రతిషేధస్య పటస్య శుక్ల ఇత్యాద్యతత్ స్థగుణవిషయత్వాదితి-ప్రపంచితంచైతదస్మదుపాధ్యాయైర్ఘంటాపథే-నచనస్వీకృతమర్థగౌరవమిత్యేతద్వ్యాఖ్యానావసరే ॥౨౬॥ దైన్యంలక్షయతి ॥సత్త్వేతి॥ స

యితస్యయత్స్యాన్మ్లానం బలాత్కారయతి స్మరస్తత్॥
౨౬॥ అథదైన్యం॥ సత్త్వత్యాగాదనౌద్ధత్యందైన్యంకార్పణ్య
సంభవం ॥యథా॥అణేమణాగాహగదోఖుసహీజణోవిశచే
ఇ।నుంమహాణమామిచపిసింఖఅచిరేహిఈసింతి॥ఛా॥అనేతుం
నరనాథంగతేఖిలుసఖీజనోవిలంబతే।నుష్మత్సనూమిచంద్రం
శిషుయదియఈమనాలి ॥౨౭॥ అథచింతా ॥ ఇష్టానధిగ
మాద్ధ్యానంచింతాశూన్యత్వతాపకృత్ ॥యథా॥సంణిహి
అపిగుహుఅణణఅపెంఇఇవ్పుంథిఅపిణాలవఇ। పసావిమంగఇగ
ఇహిఅలింపషిఅణుబంధంప ॥ఛా॥ సన్నిహితమపిగురుజనం
నచపేక్షతేపృష్టాపినాలపతి । పశ్యాపిమాస్థితిగతిం హృదయ
స్యప్రియానుబంధస్య ॥౨౮॥ అథమోహః॥ మోహస్తు

త్పత్త్యాగోద్వేగత్వాదేమపలక్షుః - తేనసత్త్వత్యాగదౌస్థత్యాదిజన్య
మనసోనౌద్ధత్యందైన్యమిత్యర్థః - కార్పణ్యావచనందేహావచనమాలిన్యా
ద్యనుభావానాముపలక్షణం।ఉదాహరణ అణేమణమితి ॥౨౭॥ చింతాంల
క్షయతి॥ఇష్టేతి॥ అపేక్షితానవాప్తిమూలంధ్యానంచింతేత్యర్థః - శూ
న్యతాసిశ్వాసతాపాదయోనుభావాః వాహరతి॥సణ్ణిహిఅమితి ॥ అ
త్రప్రథమార్థేనశూన్యత్వం ద్వితీయార్థేనప్రియానవాప్తిమూలంధ్యా
నంచోచ్యతే॥౨౮॥ మోహంలక్షయతి।మోహఇతి ॥ భీత్యాదిభిరైక్యవ
త్త్వంమోహఇత్యర్థః - తత్రాశ్లిష్టాసఖీమోహాత్పతమూర్ఛావాదర్శనా

మోనుభావాః * ॥ఉదాహరతి॥ కథమితి॥ దీర్ఘదీర్ఘం ప్రియాగమనార్థం
వావాగభర్తృమానస్తమీయాదితి ప్రతీక్షణేనాతిదీర్ఘమిత్యర్థః- ప్రతా
పరుద్రగుణవచనస్యైకదేశార్థాః - వాసరం కథమపి తుణగణనయా కథంచిత్
ప్రయత్నాతిరేకేణేత్యర్థః ॥ జ్ఞానహేతుః ఆప్తయా సఖ్యాదికథయా
స్వయం। కథమాదితి ధ్వాన్తం యుగ్మాన్ గాహమానయోరిత్యభిధానాత్ -
గమయిత్వా యాపయిత్వా - విరచితనవవేషం విహిత ప్రియాగమనసము
చితశృంగారా సతీ- అనేకశబ్దోపలంభాభావసూచనార్థః - దూతీః పుం
ఖానుపుంఖతయా ప్రేష్యయిత్వా - హృదయే ప్రాణనాథే చిరయతి విలం

మూర్ఛనం భీమదుఃఖావేశానుచింతనైః ॥ యథా ॥ కథమపిగ
మయిత్వా వాసరం దీర్ఘదీర్ఘం విరచితనవవేషా ప్రేష్యయిత్వా
చ దూతీః । చిరయతి హృదయేశే ప్రాంశుభిశ్చంద్రపాదైర
భిహతసకలాంగీ మూర్ఛితా కోమలాంగీ ॥ ౭౯ ॥ అథ స్మృతిః ॥
పూర్వానుభూతవిషయం జ్ఞానం స్మృతిరుదాహృతా ॥ యథా ॥
ప్రతాపరుద్రస్య భుజైకసంగ్రామోత్సవః కీర్తిమార్జితం
స్యాత్ । స్పష్టం సకృద్దృష్టో మదీయమంగం ప్రాప్నోతి వి
వ్యక్సుఖవజ్రలేపః ॥ ౮౦ ॥ అథ ధృతిః ॥ ధృతిశ్చిత్తస్యనైస్పృ

బమానేసతి - కోమలాంగీ- అతఏవ ప్రాంశుభిరాయతైశ్చంద్రపాదై
ర్మయూఖైః కరాకర్తైరభిహతసకలాంగీ మూర్ఛితా - అనాథాః
పాదైరభిహన్యమానా నామ మూర్ఛాం లభ్యేతే ॥ ౭౯ ॥ స్మృతిం లక్షయతి
పూర్వేతి ॥ సకృద్దృష్టచింతాద్యైః సంస్కారోద్బోధే సతి పూర్వాను
భూతార్థవిషయం జ్ఞానం స్మృతిరిత్యర్థః - అత్ర భ్రూక్షేపనశిరఃకంపాద
యోనుభావాః ॥ స్పష్టముదాహరణముదాహరతి ॥ ప్రతాపేతి ॥ నిబిడస్ప
ర్శాత్ వజ్రలేపః - అత్ర కస్యచిన్మదంగస్య కాదాచిత్కః ప్రియకరస్ప
ర్శస్సర్వాంగీణమవిచ్ఛిన్నం చ సుఖం జనయతి - వీరరుద్రభుజే నిత్యనివాసా
యాభూమేః కిమువక్తవ్యమితి భావః ॥ ౮౦ ॥ ధృతిం లక్షయతి ధృతిరితి ॥ అ

* మోహో విచిత్తతా భీతిదుఃఖావేగానుచింతనైః । ఘూర్ణనాజ్ఞా
నాత్రపతనభ్రమణాదర్శనాదికృదితి సాహిత్యదర్పణే. .... *

దిగ్రహణాద్భక్త్యాదయో గృహ్యంతే- జ్ఞానాదిభిర్నిస్పృహత్వం ధృతిరి
త్యర్థః- † ఏతైరేవ సంతోషో ధృతిరిత్యన్యే - అవ్యగ్రీభావాదయోఽనుభా
వాః॥ ఉదాహరతి వీరేతి॥ హే హృదయ-త్రయాణాం భువనానాం సమా
హారః త్రిభువనం-పాత్రాదిత్వాన్న స్త్రీత్వం-ధురం వహతీతి ధురీణః - ఖ
స్సర్వధురాదిత్యత్ర యోగవిభాగాత్ ఖప్రత్యయః - సాధుసాధ్వితి అభీ
ప్సాయాం ద్విర్భావః- అత్రాభీష్టాగమాద్ధృతిః॥ ౩౧ ॥ వ్రీడాం లక్షయతి చేత
ఇతి॥ అనంగనిమిత్తో రాగోఽనంగరాగః- స్తవః స్తోత్రం- ఆదిగ్రహణాదాచా
రభర్త్సనాదయః- చేతస్సంకోచనం ధాష్ట్యాభావః- మదనాభిలాషాదిభిస్త

హృద్యం జ్ఞానాభీష్టాగమాదిభిః ॥ యథా ॥ వీర రుద్రనృపతే హృ
దయత్వస్సాల్ల శేత్రిభువనైకధురీణే । సాధుసాధుకృతకృత్య
మసి త్వంపస్య సాగరదిశమసాపారం॥ ౩౧ ॥ అథ వ్రీడా॥ చేత
స్సంకోచనం వ్రీడాఽనంగరాగస్తవాదిభిః॥ యథా ॥ తథాస
మాలోకనకౌతుకానాం మనోరథై రంధ్రపురాంగనానాం। వి
లోకితే రుద్రనృపే భవంతి పర్యస్తపక్ష్మాణి విలోచనాని॥ ౩౨ ॥
అథ చపలతా॥ చాపలం త్వనవస్థానం రాగద్వేషాదిసంభవం ॥
యథా ॥ దృష్ట్వా సురుద్రనరేంద్రం తరళతరాక్షీ విలాసమృదు

నస్సంకోచో వ్రీడేత్యర్థః - అత్రాంతర్ధానమైన స్వ్యాధోముఖత్వాదయో
ఽనుభావాః ॥ ఉదాహరతి తథేతి ॥ అవ్యాసంగేనానిమిషేణ చక్షుషాఽను
గుణం దృష్ట్వా జన్మనో జీవితస్య నయనానాం చ సాఫల్యం సంపాదయామ
ఇత్యాదయోఽభిలాషా మనోరథాః తైస్తైర్హేతుభిః- తథాభూతం గాఢమాలో
కనకౌతుకం వర్ధనోత్కంఠాయా సాంద్రాసామాంధ్రపురాంగనానాం వి
లోచనాని- రుద్రనృపే విలోకితే సతి పర్యస్తపక్ష్మాణి సనిమేషాణి భవంతి -
దృష్టిమపసారయంతీత్యర్థః- అత్ర నృపావలోకనానంతరమేవానురాగో
దయాల్లజ్జాభూదితి భావః॥ ౩౨ ॥ చాపలం లక్షయతి చాపలమితి ॥ రాగ

---

† జ్ఞానాభీష్టాగమాద్యైస్తు సంపూర్ణస్పృహతా ధృతిః । సాహిత్యవ
చనోల్లాససహాసప్రతిభాదక్షైల్ .... *

స్త్రైవమాత్సర్యాదిమూలమనవస్థానం చాపలమిత్యర్థః †అత్ర రాగమూలం చాపలముదాహరతి దృష్ట్వేతి॥ బాలా రుద్రనరేంద్రం దృష్ట్వా గరళతరాక్షీ అతిలోలదృష్టిరిత్యర్థః- విలాసమృదుహాసా విలాసప్రధానమందస్మితా చ- భవతీతి శేషః- అత్ర తరళదర్శనాదిచేష్టాచతుష్టయమనుభావ్య తన్మనస్యైక త్రమనసోఽనవస్థానాచ్చాపలం॥ ౩౩॥ హర్షం లక్షయతి ప్రసత్తిరితి ॥ ప్రియాగమనపుత్రజననాద్యుత్సవాదిజనితో మనసః ప్రసాదో హర్ష ఇత్యర్థః- స్వేదాదయోఽనుభావాః॥ ఉదాహరతి॥ యదీతి ॥ అత్ర కాదంబిన్యా మసీస

హాసా । కలయతి మాక్తికహారం స్మరశేఖరనాయకోస్తం బాలా॥
౩౩॥ అథ హర్షః॥ ప్రసత్తిరుత్సవాదిభ్యో హర్షః స్వేదాశ్రు
కంపకృత్॥ యథా ॥ యత్ప్రాప్తసంగసుఖపక్ష్మయుగేన వ్యా
జా త్తసస్పందితే వదనే యువయోః త్వత్ప్రఫలితం జాతే
కృతార్థాయువాం । దత్తాకాకలితప్లుతేన భవతోః రేమాస్వప
క్షస్వీకస్తారోదస్సగోఽభవన్నివిశాకృతారోహాలాయుతిః ॥
౩౪ ॥ అథావేగః ॥ ఇష్టానిష్టాగమాజ్జాతో ఆవేగశ్చిత్తసంభ్ర
మః ॥ యథా ॥ నిశాన్తోఽద్య నిమాకలయ్య సహసా హేలా విహా
రోత్సవం ప్రష్టం కాకలిపీరరుద్రనృపతేః ప్రస్యప్రశాంతాహా
లాః । అర్థాలంబితమంగనాః ప్రతిపదం వ్యత్యస్తభూషా జవా
దారోహంతి సుహర్మ్య సౌధవలభీస్వంగాంతి నారస్త్రియః ॥ ౩౫ ॥

చా సంబోధ్య తయోః ప్రియదత్తస్వయంప్రకృతకల్పకమాలాలాభజన్య ధన్యత్వకథనవ్యాజేన స్వకీయాం హర్షమాపిష్కరోతి॥ ౩౪ ॥ ఆవేగం లక్షయతి ఇష్టేతి ॥ ప్రియాగమనిష్టస్య రాజపద్మాగమనస్యానిష్టస్య చాగమాజ్జాతశ్చిత్తసంభ్రమ ఆవేగ ఇత్యర్థః - అత్ర హర్షశోకత్వరాస్తంభాదయోఽనుభావాః॥ ఉదాహరతి నిశాన్తేతి॥ అర్ధాలంబితమంగనాః - ఏకస్మిన్నేవ లోచనేఽంజనమేకస్మిన్నేవ చరణే లాక్షారసలేపన మిత్యాదిక్రమేణేతి భావః- ప్రతిపదం ప్రతిష్ఠానం వ్యత్యస్తభూషాః వైపరీత్యేనాముక్తాభరణాః- కంఠాదౌ కాంచ్యాదికం కటితటాదౌ హారాదికం చ ధారయంత్య ఇత్య

† అత్రానుభావాః-భర్తృసకాశగమనస్వచ్ఛందాచరణాదయః-

స్థః॥ ౩౬ జాడ్యం లక్షయతి జాడ్యమితి॥ ఇష్టానిష్టాగమోద్భూతం ఇతికర్తవ్యతామూఢత్వం జాడ్యమిత్యర్థః - అత్రానిమేషనయననిరీక్షణతూష్ణీంభావాదయోఽనుభావాః ఉదాహరణే సమాయాతా ఇతి॥ సఖీసమక్షం [illegible] లజ్జా [illegible] తస్యవ్యతికరస్సంబంధః - అత్ర నో పదరి [illegible] నచలతి నో విగమయతీత్యుభయత్రాప్యనుషంగః - తేనోభయత్ర [illegible] సంభావితస్య చలనస్య నిషేధస్య [illegible] సంభావితస్య [illegible] నివృత్తిసూచ్యతే - యథా [illegible] ప్రతిషేధావితి- అత్రోత్తర [illegible] ప్రవృత్తినివృత్త్యోరుభయత లః

అకస్మాదేవ॥ జాడ్యమప్రతిపత్తిస్స్యాదిష్టానిష్టాగమోద్భవా॥
యథా॥ [illegible] రుద్రనృపతే
[illegible] ఇతి [illegible] యశసి । ఏధూరంతస్తా
[illegible] నచలతి తథా
[illegible]॥ ౩౮॥ అథ గర్వః॥ [illegible] దాత్మోత్కర్షా
[illegible]॥ యథా॥ [illegible] శస్త్రగ్రహణసమయోపా
[illegible] నాం [illegible] టకేఽపి
[illegible]॥ ఇత్య [illegible] భుజా [illegible] గర్వా
[illegible] భటాః [illegible]॥ ౩౯॥ అథ

[illegible] ముభయతః
[illegible] భావః॥ ౩౮॥ గర్వం లక్షయతి॥ అన్యేభ్య ఇతి॥ బలైశ్వర్యా
[illegible] గర్వ ఇత్యర్థః॥ బలరూపాలంకరణముదాహరతి
[illegible] ఇతి॥ మాదృశానాం [illegible] ప్రతాపానామితి భావః - శస్త్రగ్రహణ
యః కో వా [illegible] గ్రహణాపసరో నాస్తీతి భావః -
పునః పురోవర్తిని ప్రతిభటమానిన [illegible] కల్పేషు వైరవణాం
[illegible] లజ్జావహా మే [illegible] కీదృశః॥ ఆవేశః ఆగ్రహః - సంక్రీడంతే -
[illegible] భవంతీతి భావః- [illegible]॥ ౩౯॥

దంలతుయతి విషాదకఇతి ॥ ప్రారబ్ధకార్యభంగాపరాధపరిజ్ఞానవిఘ్నాది
పదావిభవస్సత్వసంక్షయో విషాద ఇత్యన్యే - అయం చోపాయా న్వేషణ
వైమనస్య ముఖశోషాద్యనుభావతారతమ్యా దుత్తమాధమాదిష్వ [illegible]
[illegible] ఇత్యాహుః ॥ తత్రోత్తమాధమయో [illegible] ॥ ప్రేసి
[illegible] ॥ [illegible] ఇతి - [illegible] త్వసేవనస్య [illegible]
భావః- అతఏవో [illegible] [illegible]
[illegible] ॥ తత్రోత్తమ [illegible]
[illegible] ఉపాయగవేషణ [illegible] ధనసాదితయా [illegible]

విషాదః ॥ [illegible] ॥

యథా ॥ [illegible]

[illegible]

[illegible] ॥ [illegible] ॥ [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

దోవ్యజ్యతే ॥ ౩౮ ॥ [illegible] ॥ [illegible]
[illegible] జన్యం మనస్తాపమ్ [illegible]
[illegible] మిత్యర్థః ॥ ఉదాహ [illegible]
[illegible] ॥ [illegible]
[illegible] ॥ భామయత్యేవ [illegible] - భావక [illegible]
[illegible] రాదికాదావశ్యకో [illegible] - [illegible] ఇతిభో
[illegible] రాజః- తద్వతీ భామిని - అత్ర [illegible] నగాత్ర
గౌరవశయ్యాభిలాషాద్యనుభావైః ప్రియవిప్రయోగపదయ [illegible]

వ్యజ్యతే॥ ౩౯ ॥ నిద్రాం లక్షయతి నిద్రేతి॥ చిత్తస్య నిమీలనం బాహ్యేంద్రి యసంబంధపరిహారః - చింతానైశ్చింత్యవ్యాయామాదిజన్యం జృంభాం భంగనేత్రనిమీలనాద్యనుభావం చిత్తనిమీలనం నిద్రేత్యర్థః ॥ ఉదాహరతి సిపిణఇతి ॥ అత్రాలీకప్రియాలింగనోద్యోగాదనవరతచింతాప్రతీతేః స్మారే నిద్రేతి భావః- అత ఏవ ఆహుః ప్రశస్తపథవాదాః - యమర్థమ పృష్ట్వైవ చింతయతి స్వపితి నైవ చింతాసంతతేః ప్రత్యయాకారా సంజాయ తే ఇతి॥ ౪౦॥ అపస్మారం లక్షయతి - ఆవేశ ఇతి॥ అశుభస్య ధాతువైషమ్యభూ తావేశాదినా భూపాతభ్రమణభుజాస్ఫోటపికటోత్కంపలాలాఫేనాద్య

నిద్రా ॥ నిద్రా చిత్తనిమీలనం॥ యథా ॥ సిపిణేదిం తదణఇఅవ
హుఅలిఅలింగిఇ దంసిదోక్కో అఉవహాసిరనీలిఅంఘీగఅణంమికరేవ
సావేఇ భాసూ ॥ స్వప్నే కృష్ణం దయితం వధూరాలింగితుం
కృతోద్యోగా । పశ్యతిదర్శితాక్షీ గగనేకరౌ ప్రసారయ
తి॥ ౪౦॥ అపస్మారః ॥ ఆవేశో మోహదుఃఖాద్యైరపస్మా
రోంగతాడనాదికృత్ ॥ యథా ॥ దృష్ట్వా స్వప్నే కుపితవదనం కా
కతీయక్షితీంద్రం హాహేతి వ్యాసకలగిరి స్సంభ్రమోత్థాన
భాజః । ధావంత్యగ్రేవనభువి తవ త్వద్విపక్షాయం త్వాం
బంధూనాం రాజ్ఞాం చ నిపతంత్యస్తనానాం గ్రహేణ ॥
౪౧॥ అథ సుప్తిః ॥ సుప్తిర్నిద్రాసముద్రేకః॥ యథా॥ విశ్వై
కరక్షాజుషి కాకతీంద్రే నిశ్చింతతాం ప్రాప్తవతో మురా

సుభావఆవేశోపస్మార ఇత్యర్థః॥ఉదాహరతి దృష్ట్వేతి ॥ కుపితవదనంభు కుట్యాదినా భయంకరముఖమిత్యర్థః - అంతర్వణభువి వనమధ్య ఇత్యర్థః ప్రసరంతరిత్యాది నానాత్వం - ఆగాపి స్ఖలితాః సమీపస్థానపి - అత్ర త్రాసాంధయకార్య మోహ మూలోపస్మారో దైన్యధావన ప్రభృతిభి రనుభావైర్వ్యజ్యతే॥౪౧॥సుప్తిం లక్షయతి-సుప్తిరితి॥నిశ్వాసోచ్ఛ్వాస నిశ్చలత్వ నేత్రనిమీలనాద్యనుభావో నిద్రాసముద్రేకః సుప్తిరిత్యర్థః ఉదాహరతి-విశ్వైకేతి-విశ్వైకరక్షాజుషి త్రిభువనైకత్రా ణపరాయణే సతి-జుషీత్యర్థః - నిశ్చింతతాం ప్రాప్తవతః- అవతీర్ణభా

త్వాదితి భావః- అతఏవ మురారేః వచోనివృత్తావపినిద్రాభంగాభావా
త్సుప్తిరిత్యాహ- తదితి ॥ ౪౨॥ విబోధం లక్షయతి- విబోధ ఇతి॥ శబ్దస్ప
ర్శాహారపరిణామాదిజన్యాభుజోత్క్షేపాంగుళిస్ఫోట జృంభణాక్షివిమర్ద
నాద్యనుభావా చేతనావాప్తిర్నిద్రానాశః బోధ ఇత్యర్థః ॥ ఉదాహరతి
ప్రతాపేతి ॥ విజృంభమాణాః వివర్ధమానాః జృంభాం కుర్వాణాశ్చ- ఉన్మి
షంత్యుచ్ఛ్వసంతి- నేత్రాణ్యుత్ఫుల్లయంతీవ. అత్రోత్తమస్త్రీయస్యా భేదా
ద్యవసాయాదారోపితచేతనత్వస్త్రీణాం భాగ్యసంపదాం మున్నిద్రత్వప్ర
తీతేర్విబోధ ఇతి భావః॥ ౪౩॥ అమర్షం లక్షయతి- అమర్ష ఇతి॥ అధిక్షేపావ

రైః । తత్రత్యక్తిపదంగ్రామావస్థితోపి వర్ధాంబుధైర్నవభిన
త్రినిద్రాం ॥౪౨॥ అథ విబోధః॥ విబోధశ్చేతనావాప్తిర్నిద్రా
క్షాక్షిపరిమార్జనాదికృత్ । యథా- ప్రతాపరుద్రనృపమౌళిరత్నే
విశ్వంభరాం శాసతి ధీరధీరే । విజృంభమాణాః పరితః ప్ర
జానాం భాగ్యశ్రియ ఉన్మిషంతి ॥౪౩॥ అథామర్షః॥
అమర్షస్స్యాత్పరాధిక్షేపావమానైః ప్రతీకారసంకల్పః ॥యథా॥ అరే
భూపాః శ్వపాకాస్సహాయత శిరాంసి వనాయత ప్రవృత్తా
స్స శ్రీప్రతాపమహామహిమకాకతీవరేంద్రః త్వరం తేనః ఖడ్గాః
ప్రవిశత నగర్యామితి భటా రణాగ్రే గర్జంతి ప్రకటితరుషో
రుద్రస్య పతేః॥౪౪॥ అథావహిత్థా॥ హర్షాద్యాకారసంగు

మానాదినా సాపరాధేషు మనః ప్రజ్వలనమభినివిష్టత్వం ప్రతిచికీర్షేతి
యావత్ - ఏవంవిధేనమస్తేనోర్నిగ్రహకంపనచింతోపాయాన్వేషణోత్సా
హాతర్జనాదయోనుభావాస్తస్యాః ఉదాహరతి అరేఇతి ॥ స్వస్తీస్త్రి
ణామప్సరసాం- అన్యోన్యంశత్రిస్తహమిత్యక్షమాణోహంపాహమికా - అహ
మహమికాతు సా స్యాత్పరస్పరం యో భవత్యహంకారః ఇత్యమరః - అహ
మితివిభక్తిప్రతిరూపకమవ్యయం పాంతితి- తస్యపి ప్సయోరాందీర్ఘత్రిః
సంజ్ఞాయాంకన్ ప్రత్యయః - ప్రవిశత నగర్యాం ఖడ్గక్రీడాయాం ॥
౪౪॥ అవహిత్థాం లక్షయతి- హర్షేతి ॥ భయహ్రీడాదిభిర్హర్షాది
కార్యాకారగోపనమవహిత్థేత్యర్థః - అత్ర నాస్యస్త్రీత్యర్థః కథనమి

ధ్యానైక్యైకతానభంగాదయోఽనుభావా ఊహ్యాః ॥ ఉదాహరతి గోష్ఠీష్వి
తి ॥ అత్ర కాననసుందరీప్రసంగాదాన్యానురాగ ప్రధానాని ప్రియచరి
తాని శ్రుత్వా ప్రతిష్వ్యస్య [illegible] లజ్జయా ముఖవికాసాది సంగోపనార్థ మధో
ముఖయన్నా [illegible] వ్యవహారోత్తేజితభావః - మహిపస్థమితి - ప్రష్టైనుత్తరపద
[illegible] యమనేతత్వాద్భావాస్పదోదిత్యర్థం - దిహో మిథస్స ఇతి నహీకారస్య
హాసిస్యాః ॥ ౪౫ ॥ ఉగ్రతాం లక్షయతి - స్పష్ట ఇతి ॥ అపరాధేపుత్రమిత్ర
[illegible] దోషాహారూపే స్పష్టే [illegible] దన్యోజన తాడన బంధనాద్యను

ష్ఠిరపహింస్థైతికస్యతే ॥యథా॥ గోంఠీపమహీంశా [illegible] ఊణప
అపరుంక వరిఆణ । ఆవిహాణఇబిణఅమహీముంధావలణేణమ
హీవంఠి॥ఛా॥ గోష్ఠీయం మహీశానాం శ్రుత్వా ప్రతాపరుద్ర
చరితాని । ఆవిఖగ్యసరతమిఖియుద్ధాచరితేన మహీపృష్ఠం ॥
౪౫॥అథో గ్రతా॥ స్పష్టపరాధ చండత్వముగ్రతాగ్నినాధి
కృత్ ॥యథా॥ ప్రియంవదా [illegible] విపదో [illegible] వాక్య
తాం [illegible] యదేన స్యాః [illegible] పంక్తి [illegible] మన్మథకృతః ॥
౪౬ ॥ అథ మతిః ॥ తత్త్వమా [illegible] సంధానాద్ధ్యస్థా [illegible] మ
తిః॥ యథా॥ కోసఃపేమస [illegible] అ [illegible] కోవింపపరరుపిణరణా
హో॥ [illegible] సకరంపంసా [illegible] అగాఇమి అకరిగతుణబి ॥ఛాయా॥
కస్సంతియోమహితలేచంద్ర [illegible] రుద్రనాథః। యస్య

భావం చండత్వం కాశ్యముగ్రతేన [illegible] కస్యాప్తి ద్విగహితాయ స్సభిప్రి
యం ప్రతిమాంతికాం ప్రాపయతి ప్రియయతి ॥ అత్ర సంతాపజననేనసా
పరాధస్యం [illegible] కటాక్షాల్లాంఛి స్పష్టికగణాపాయా దుగ్రతేతిభా
వః॥౪౬॥మతింలక్షయతి తత్త్వేతి ॥ నానాశాస్త్రచింతో హాపోహాది
భ్యోర్థనిశ్చయోమతిరిత్యర్థః - అత్ర శిష్యోపదేశసంశయచ్ఛేద విశద్ధవ్య
వహారమనస్సంతోషాదయోఽనుభావాః ప్రత్యవ్యాః ॥ ఉదాహరతి కోసం
సళఇతి॥ అత్ర ప్రియకర సంస్పర్శేంగానా మిందుకిరణ సంస్పర్శే చంద్ర

కాంతానామివ ప్రవీభావాదయం చంద్రివేత్యస్యవసాయాన్మతిః ॥౪౬॥ వ్యాధింలక్షయతి-మనక్షతి ॥ మనస్తాపదోషైపమాద్యభిభవజన్మాశీతోష్ణజ్వరాదిక్కైతాళుకోష్ణఘశాద్యనుభావో వ్యాధిరిత్యర్థః ॥ విరహాజన్యం తాపజ్వరముదాహరతి-వి [illegible] నలోకేత్యాదినా కారకవస్త్వాః ప్రతిషేధాత్ - [illegible] హిమవత్ప్రదేశవాసినోపి శత్రుప్త్రేజనాన్య [illegible] హాయానయం తాపజ్వర ఇతి భావః ॥ ౪౭ ॥ ఉన్మాదం లక్షయతి [illegible] భయాన్మోహాత్తేష్వపి యోగధనాశాదభిః [illegible] ఇత్యర్థః - అ [illegible] తస్మితా

> శిరస్తాప్యాగదంగా [illegible] ౪౬ ॥అథ వ్యాధిః॥ మనస్తాపాత్మికాభవా జ్వరాదిరాద్యస్తే ॥ యథా ॥ ప్రతాపలి ప్రస్య [illegible] ప్రత్యేకానాని జనదేహాజన్మా । స్మరజ్వరో [illegible] హిమవత్ప్రదేశో [illegible] కథాం కరోతి ॥ ౪౭ ॥ అథోన్మాదః ॥ ఉన్మాదస్త్వవ్యవస్థిత్వం చేతనాచేతనేష్వపి ॥ యథా ॥ ప్ర [illegible] ప్రియాణా [illegible] సాకులా [illegible] లిముపేత్య వృద్ధస్య [illegible] ॥౪౮॥ అథ మరణం ॥ మరణం మరణాద్యస్య [illegible] యత్నోపచరితే ॥ యథా ॥
>
> పిఅవిరహం అసహంతీ వహుల [illegible] ఉవేంతి । సా
> [illegible] తణు [illegible] ॥ ఛాయా ॥
> ప్రియవిరహమసహంతీ వహుల [illegible] ముపేత్యంతి ॥ సైవ

సంబంధప్రలాప [illegible] కథావ [illegible] సుధావాభవంతి ॥ భయమూలమున్మాదముదాహరతి ప్రతాపేతి ॥ ప్రవృత్తమేతత్ ॥ ౪౮ ॥ మరణం లక్షయతి-మరణమితి ॥ వ్యాధ్యాదిభి [illegible] దేహాన్మనసో వియోగో హి [illegible] సాధ్యావస్థాయాం మరణం । [illegible] వాక్యసారేణ సాక్షాన్మరణస్య మంగళత్వా [illegible] తిః పఠిత ఇత్యాహ-మరణాపి ॥ [illegible] మరణాభినయో నాట్యే [illegible] వర్ణ్యత ఇత్యాహ ॥ ఉదాహరతి పిఅవి ॥ సైవ

తేజోత్సాన్ద్రం దక్షిణపవనస్యైతనుం సమర్పయతి - భస్మీకరణబుద్ధ్యేతి భావః ॥౫౦॥ త్రాసం లక్షయతి ఆకస్మికేతి ॥ అకస్మాదేవాకస్మికం - వినయాదిత్వాత్స్వార్థే ఠక్ ప్రత్యయః - తకారాన్తత్వాది సుసుక్తాన్తాత్కః ఇతి కాదేశః - అవ్యయత్వాట్టిలోపః - తస్మాద్భయాత్ భయహేతోరిత్యర్థః - విద్యుద్గర్జితభూకంపాదిజన్యః కంపగాత్రసంకోచ రోమాంచ మోహాద్యనుభావశ్చేతశ్చమత్కృతిస్త్రాస ఇత్యర్థః ॥ గర్జితమూలం త్రాసముదాహరతి-పణపేతి॥ ౫౧ ॥ వితర్కం లక్షయతి-సందేహాదితి ॥ ఉపలక్షణం చైతత్ - తేన సందేహవిమర్శాదిజన్యోనేకధాసంభావనాత్మా

తేజోత్సాన్ద్రం దక్షిణపవనస్యైతనుం సమర్పయతి ॥ సాక్షాన్మరణస్యామంగళత్వాన్నోదాహరణత్వముచితం ॥౫౦ ॥ అథ త్రాసః॥ ఆకస్మికభయాచ్చిత్తక్షోభస్త్రాసః ప్రకీర్త్యతే॥
యథా॥ పణఅకుపిఆ చిరేణవి పహుఆ సోఊణ ఘణఘణంథణిఅం। దఇఅం సరహసవలిఆ ఆలింగఇ వేవమాణంగీ॥ ఛాయా॥
ప్రణయకుపితాచిరేణాపి వధూః శ్రుత్వా ఘనఘనస్తనితం। దయితం సరభసవలితాలింగతి వేపమానాంగీ ॥ ౫౧॥ అథ వితర్కః ॥ సందేహాత్కల్పనానన్త్యం వితర్కః పరికీర్తితః॥
యథా॥ గుణైస్తత్రాసక్తం మమ హృదయమన్యన్న గణితం సఖీభిర్నాలోచి క్షితిపతిసమో దుర్లభ ఇతి । ఉపాయః కో వా స్యాత్తదధిగమనే ముహ్యతి మనః కియాన్వాయం కీదృక్కియ

భ్రూక్షేపశిరఃకంపాద్యనుభావో వితర్క ఇత్యర్థః॥ ఉదాహరతి-గుణైరితి॥ గుణైః మహాకులీనతాదిభిః - తత్ర క్షితిపతౌ - అన్యత్ శ్లాఘ్యాదికం న గణితం-మదీయహృదయస్య కామాంధత్వాదితి భావః ॥ సఖీభిరతివివేకవతీభిరపీతి భావః-ననుకింగతోదకసేతుబంధేన - ఇతఃపరం వా ప్రియప్రాప్త్యుపాయం చిన్తయామ ఇత్యుక్తే సోపి న ప్రతీయత ఇత్యాహ- ఉపాయ ఇతి॥ తత్రహేతుమాహ-ముహ్యతిమన ఇతి ॥ మోహాపగమానంతరముపాయశ్చింత్యతామిత్యాశంక్య ఇయత్తయేదృక్తయా చ తదుపాయా దురవగమత్వేన దుశ్చికిత్సస్య మోహమహావ్యాధేరానన్తర్యమపి దుర్లభమేవే

త్యాశయేనాహ కియానితి ॥ గచ్ఛతా కాలేనస్వయమేవ మోహశాంతేః కింతయా చింతయేత్యాశంక్య కాలావధిరపి దురవబోధ ఇత్యాహ కియదవధిరితి ॥ వ్యతికరో వ్యసనం విపత్తిర్మోహ ఇతి యావత్ - ఏవమత్ర సందేహానకల్పనానంత్యాద్వితర్క ఇతి భావః ॥ ౫౨ ॥ నను విభావాదివత్సాత్త్వికసంచారిణామపి తత్తద్రసప్రస్తావపఠితమితి నోదాహరణం కృతమత ఆహ తత్రేతి ॥ వ్యభిచారిణామనేకరససాధారణత్వ ముపపాదయతి త

దవధిరంతర్వ్యతికరః ॥ ౫౨ ॥ తత్ర సాత్త్వికానాం వ్యభిచారిణాం చానేకరససాధారణత్వాన్నపి శేషముపేక్ష్యోదాహరణం కృతం - తథాహి శృంగారే సర్వేషామనుప్రవేశస్సంభవతి । హాస్యే గ్లానిశ్రమచపలస్వప్నావహిత్థానాం సంభవః । కరుణే నిర్వేదధృతివ్రీడాహర్షగర్వౌత్సుక్యోగ్రతాభిర్వినాన్యే సంభవంతి । రౌద్రే గ్లానిశంకాలస్యదైన్యచింతావ్రీడావేగజడతావిషాదసుప్తినిద్రాపస్మారావహిత్థావ్యాధ్యున్మాదశమతాత్రాసా న సంభవంతి ॥ వీరే రౌద్రోక్తేభ్యో బోధికః । భయానకే అసూయామదధృతివ్రీడాహర్షగర్వనిద్రాసుప్త్యమర్షావహిత్థోగ్రతామతిభిర్వినాన్యే సంభవంతి । బీభత్సేద్భుతేచ చింతాత్రాసాదయో యథాసంభవమూహ్యాః ॥ శాంతే నిర్వేదస్య సంభవతః ॥ ౫౩ ॥ .... *

అథశృంగారచేష్టానిరూప్యంతే.

భావో హావశ్చ హేలా చ మాధుర్యం ధైర్యమిత్యపి । లీలావిలాసో విచ్ఛిత్తిర్విభ్రమః కిలికించితం ॥ మోట్టాయితం కుట్టమితం

ధాహిత్యాదినా ॥ ౫౩ ॥ భావాదయశ్చిత్తారంభాః లీలాదయో గాత్రారంభాః - ఉభయేప్యనుభావాః - తదుక్తం ॥ అనుభావశ్చ శుద్ధాస్యాత్పనోవాక్కాయబుద్ధిభిరితి - ఏతేషాం యద్యపి దాలంబనచేష్టారూపాణాం యావనదత్వానాముద్దీపనవిభావత్వమపి ప్రాచామాచార్యాణాం సమ్మతం - అత స్సంకీర్ణస్వరూపాణామేతేషాం ప్రకరణనియమాభావే నాయమేవ స్వరూపనిరూపణావసర ఇత్యభిప్రాయేణాహ అథేతి ॥ పరిగణనాదేవా

ష్టాదశవిధత్వేజాతేపి కంఠోక్తిర్మతాంతరేష్వేతేషాముచ్చావచత్వ ము
స్తీతిసూచయితుం। తత్ప్రపంచస్తుభోజరాజీయాదిగ్రంథేషుద్రష్టవ్యః॥
౫౪॥ తత్ర భావం లక్షయతి రసేతి॥ బాల్యయౌవనసంధావుత్పన్నశ్శృం
గారవిషయః ప్రథమోంగః కరణవికారోభావ ఇత్యర్థః-తదుక్తం॥ చిత్త
స్యావికృతిస్సత్వంవికృతేకారణేసతి। తత్రాద్యావిక్రియాభావో బీజస్యాది

బిబ్బోకోల్లలితంతథా। కుతూహలంచచకితంవిహృతంహాస
ఇత్యపి॥ఏవంశృంగారచేష్టాస్స్యురష్టాదశవిధామతాః॥ ౫౪॥
తత్రాసాంస్వరూపముదాహరణంచ॥ భావః॥ రసాభి
జ్ఞానయోగ్యత్వంభావ ఇత్యభిధీయతే॥ యథా॥ రుందణ
రెదంస నుణో గాఅఇ జాళంతణంమి విఉసంఠా। వంజేఇ దర
పుళఇఓ జువఇజణో జోంవణే గాఢం॥ ఛాయా॥ రుద్రనరేం
ద్రస్యగుణాన్ గాయతిబాలత్వే ప్రస్థితం। లజ్జతే దరపులకితో
యువతిజనోయౌవనే గాఢం॥ ౫౫॥ అథహావః॥ ఈషద్దృష్టవి
కారస్స్యాద్భావో హావః ప్రకీర్త్యతే॥ యథా॥ అత్రైవేష
త్పులకిత ఇతి॥ ౫౬॥ అథహేలా॥ సువ్యక్తవిక్రియోభావో
హేలేతిప్రతిపాద్యతే॥ యథా॥ మాహోహూసు కంపవి
ంఫుడ ఇఇ ముంచే కుణసి వంశహా హిఅప। ఘోసింజఇ
తుహం భావో సంపఇణోపిం ఫుళపహిం॥ ఛాయా॥ మాభవత్తుక
స్యాపిస్ఫుటమితిముగ్ధేకరోషివల్లభంహృదయే। ఘోష్యతే
తవభావస్సాంప్రతం ... ॥ ౫౭॥ అథమాధుర్యం॥ అభూ

వికారవదితి॥ ఉదాహరతి॥ రుద్రేతి॥ అత్ర యద్యపి ఈషదర్థకదరశబ్దోవ్య
యమితి త్రివిక్రమః-తథాపీషన్మాత్రస్యాత్ర వివక్షితం- తేనదరపులకితో
దర్శితపులక ఇత్యర్థః॥ ౫౫॥ హావం లక్షయతి ఈషదితి॥ దరశబ్దస్యము
ఖ్యార్థవివక్షాయామిదమేవాత్రోదాహరణమిత్యాహ అత్రైవేషదితి।
౫౬॥ హేలాం లక్షయతి సువ్యక్తేతి॥ ఉదాహరతి మేతి॥ ౫౭॥ మాధుర్యం
లక్షయతి అభూషణేతి॥ అతవివోక్తం దశరూపకే- సర్వావస్థాస్వవస్థా

స్వసుల్బణత్వం మాధుర్యమితి ॥ ఉదాహరతి జితేతి॥ ప్రకృత్యా స్వభావే నైవ- నతు ప్రయత్నేనేతి భావః - జితం త్రైలోక్యం యేన తత్తథాభూతం లావణ్యం పూర్వోక్తః కాంతివిశేషో యస్యాస్సా తథోక్తా - అత్ర స్వాభావికసౌందర్యస్య ప్రసాధనవిధినిస్పృహత్వాన్మాధుర్యమితి భావః॥ ౫౮ ॥ ధైర్యం లక్షయతి శీలేతి ॥ ఉదాహరతి కులేతి॥ విషమేవిపద్యపి॥ ౫౯ ॥ లీలాం లక్షయతి ప్రియేతి॥ ఉదాహరతి పెచ్ఛహేతి ॥ అత్ర లక్ష్మ్యా స్నాను

షణేపి రమ్యత్వం మాధుర్యమితి కథ్యతే ॥ యథా ॥ జితత్రైలోక్యలావణ్యా ప్రకృత్యా హారిణేక్షణా । కింతు భూషయితుం నత్రైభూషణాన్యపి మేనతిః॥ ౫౮॥ అథ ధైర్యం॥ శీలాన్యలంఘనం నామ ధైర్యమిత్యభిధీయతే॥ యథా॥ కులవహూణ ణజుంజఇ మంజాఅలఘుణఖువిసమేవి । రుందణరివగుణాఉణహిఅఅహారాః కిణుకాడంవ॥ ఛాయా॥ కులవధూనాం న యుజ్యతే శీలస్యావాలంఘనం ఖలు విషమేపి । గు[illegible] యహారాః కిం సుకరతాబ్యా॥ ౫౯॥ అథ లీలా॥ ప్రియానుకరణం లీలా వాగ్వేషాద్యైశ్చేష్టితైః॥ యథా॥ పెంఛహ సపింఛ పసా లంఛి రంగో పఆవరుందంస । చరిఆఇ అణుకరంతీ రణోసు పఇంపఆ జాఆ॥ ఛాయా॥ పశ్యత సఖ్యః మహాలక్ష్మీరాజ్ఞః ప్రతాపరుద్రస్య । చరితాన్యనుకుర్వంతీ రాజ్ఞీ [illegible] తా జాతా॥ ౬౦॥ అథ విలాసః ॥ తాత్కాలికో విశేషస్స్యాద్[illegible]

కాచిన్నాయికా ప్రియచరితానుకరణాల్లీలావతీ జాతేత్యర్థః - తస్యాః పాతివ్రత్యే హేతుత్వముక్తం సర్వజ్ఞసోమేశ్వరేణ - భర్తుర్భర్త్ర్యా- యా పత్యా దుఃఖితే దుఃఖితా యది । ముదితే ముదితా త్వర్థం [illegible] నాం బరా॥ సుప్తే పశ్చాత్తు యా శేతే పూర్వమేవ ప్రబుధ్యతే । నాన్యం కామయతే చిత్తే సా విజ్ఞేయా పతివ్రతేతి - రాజ్యలక్ష్మీరపి దానభోగాద్యాపన్నం తమనుకూలా రాజ్ఞీ నిశ్చలాభూదితి వ్యజ్యతే॥ ౬౦॥ విలాసం లక్షయతి తాత్కాలిక ఇతి॥ విశేషో నేత్రభ్రూవక్త్రకర్మణాం విశేష ఇత్యర్థః ॥ ఉదా

హరతి సహేలమితి ॥ వ్యాఖ్యాతమేతన్నాయకప్రకరణే (౫-౨) ప్రా
థోదాహరణప్రస్తావే ॥ ౬౧॥ విచ్ఛిత్తిం లక్షయతి విచ్ఛిత్తిరితి ॥ ఉదాహ
రతి కస్యేతి ॥ సాధారణభూషయా స్రక్చందనతాంబూలాదినాపి - కేన
కృతమిత్యనేన సౌందర్యస్య విధాతృశిల్పవైలక్షణ్యం ప్రతీయతే- కస్యకృ
తమిత్యనేన భోక్తా తదనురూపో నోపలభ్యత ఇతి ॥ ౬౨॥ విభ్రమం లక్షయ

లాస్యోదయితేక్షణే ॥ యథా ॥ సహేలం పశ్యంత్యాః ప్రకృతిసు
భగమితి ప్రాగభిహితః శ్లోకః ॥ ౬౧॥ అథ విచ్ఛిత్తిః ॥ విచ్ఛిత్తి
రతిరమ్యత్వం స్వల్పైరపి విభూషణైః ॥ యథా ॥ కంసకిపకె
ణ కిఅ కాఇ ఇపురఇ అంగిఆణసుదేర । సాహారణభూసావి
జ సహిఅ తే ఓ కరమణిం జ ॥ ఛాయా ॥ కస్య కృతే కేన కృతం
కాక ఇహ స్త్రీణాం సౌందర్యం । సాధారణభూషయాపి యత్స
ఖి త్రైలోక్యరమణీయం ॥ ౬౨॥ అథ విభ్రమః ॥ విభ్రమస్త్వ
రయా కాలే భూషాస్థానవిపర్యయః ॥ యథా ॥ సోఊణ సహీ
ముహకో దివసో విరతో త్తి సభమెణ వహూ । హత్థేసు ణూ
పురాఇం చలణేసు కుణఇ వలఆఇం ॥ ఛాయా ॥ శ్రుత్వా సఖీ
ముఖాద్దివసో విరత ఇతి సంభ్రమేణ వధూః । హస్తయోర్నూపు
రే చరణయోః కరోతి వలయే ॥ ౬౩॥ అథ కిలకించితం ॥ రోషా
శ్రుహాసహర్షాదీనాం సంకరః కిలకించితం ॥ యథా ॥ గెణ్హఇ కా
అణ్ణా హో విలణ్ణంమి వడదిళ మిఅంభీప । వెఇ తణూవి
గం వఇ భాఊడిఅవి గంగఆవాలి ॥ ఛాయా ॥ గృహ్ణాతి నరనాథే

విభ్రమ ఇతి ॥ కాలే ప్రియతమసమాగమాదిసమయే త్వరయా మదనా
వేశాదిసంభ్రమేణేత్యర్థః ॥ భూషాణాం హారాంగదాదీనాం - స్థానవిపర్య
యః స్థానవ్యత్యాస ఇత్యర్థః ॥ ఉదాహరతి సోఊణేతి ॥ శ్రుత్వా సఖీముఖా
ద్దివసో విరత ఇతి - ప్రియాసక్తచిత్తతయా స్వయం దివసావసానమపి నజా
నాతీతి భావః- తతస్సంభ్రమేణ వధూర్హస్తయోర్నూపురే చరణయోర్వ
లయే చ కరోతి ॥ ౬౩॥ కిలకించితం లక్షయతి రోషేతి ॥ ఉదాహరతి గెణ్హ

ఇతి ॥ అత్ర భయాదివికారాణాం సాదీనాం మేళనాత్కిలికించితం ॥ ౬౪ ॥ మోట్టాయితంలక్షయతి మోట్టాయితమితి ॥ ప్రియగుణకథనాదౌ స్వాభిలాషప్రకటనం మోట్టాయితమిత్యర్థః ॥ ఉదాహరతి ॥ మహురాఇ తి ॥ పులకానాం ప్రియగుణస్తుతిజనిత మాన్మథభావ సూచకత్వం భావప్రకాశే ॥ గుణాన్గణయతి సైర్ధ్యంపీతి రతిభావమంథరం । రోమాంచో గద్గద పదావాక్స్వేదశ్చ కపోలయోః ॥ విప్రలంభకథనం నూతా తత్సమాగమ చింతనం । ఏవం గుణస్తుతిభవా భావా మన్మథసూచకా ఇతి ॥ ౬౫ ॥ కుట్టమితంలక్షయతి సన్మర్దఇతి ॥ కేశాధరాదిగ్రహే సత్యపిబహిః కోపజ

విజనేపటాంచలం స్పృగాద్యైః । నేప తైతనంపిన్న్యగోభిశ్చమ
ట్టపిగర్వ వావా చా ॥ ౬౪ ॥ అథ మోట్టాయితం ॥ మోట్టాయితం
స్యాదిష్టస్య కథాదౌ భావసూచనం ॥ యథా ॥ మహురాఇ
రుందణరఇఇ చరిఆఇ వహచాఏ సునణేఏ । తణుగోవఇణా
పులఇదో జహ జహ తహ తహ ణఅహాపుళఏహిం । మూమధుగాణి
రుం ప్రనరపతి చరితానితద్వార్తాస్వపి లక్షితా తస్యః । తనుగోపనేన
ప్రకటో యద్భావో నతధాపులకైః ॥ ౬౫ ॥ అథకుట్టమితం ॥
సన్మర్దేపిసుఖస్యాంతర్కోపః కుట్టమితం మతం ॥ యథా ॥ నిర్మార్జ
దమనోభవోత్సవకథాపి సంభోగత్వేనాపి సంక్రోప్రోవిష్టేమానా
సాంప్రియసఖమాలోక్య జాతత్రపా । నైయాంగ్యం నిజమా
త్మవల్లభకృతాం రాగాంధతాం జానతీ సవ్యోనవప్రిముఖేంచు

నకేంత స్పందాన్దత్వం కుట్టమితమిత్యర్థః ॥ ఉదాహరతి నిర్మార్జే దేతి ॥ నిర్మార్జ్యదోషే ద్వయిప్రవృత్తో మనోభవోత్సవః కేశాధరగ్రహాదికా మక్రియైవ కథావాదః తస్యాం సంభోగత్వేనాపి రుద్ధాశృంఖలత్వే సూచకైర్నఖదంతపదాదిద్వారేణ భావః - స్తంభకస్త్వయోరకుచయో రిత్యాప్రిత్యయో తత్ప్రియ మైత్ర్యాబహుళమితి సప్తమ్యాలుక్ - వైయాగ్యం ధార్ష్ట్యం - ఆత్మవల్లభకృతాం తత్సంబంధినీమిత్యర్థః - కరోత్కర్షస్య తాత్పర్య సామాన్యత్వాద్విశేషపర్యవసానం - రాగాంధతాం నిశృంఖలవిహారహేతుభూతామితిభావః - అత్రలిఖితతవ స్తనానాపనోదేన తదీయ రణభూ

తాయాలజ్జాయాఅవిరామమనూద్యతే- అత్రాభూతపూర్వసంభోగచి
హ్నసాక్షాత్కారేణవిస్మయమానాం ప్రియసఖీం ప్రత్యధునామం
దాక్షమంథరత్వేనాజ్ఞాతచరకేశాధరాదిగ్రహదుఃఖితయా తాదాత్వి
కసుఖాభిభూమిసూచనాదుత్కృష్టమితమితిభావః॥౬౬॥ బిబ్బోకంలక్షయతి॥
మనాగితి ॥ ఉపలక్షణమేతత్ - తేనగర్వాభిమానాదినా దయితేష్వనా
దరకరణంబిబ్బోకఇత్యర్థః॥ఉదాహరతి లక్ష్మీరితి॥ అయిసఖి - త్వయ్యవి
రతకోపాయాం లక్ష్మ్యాదినాయికాసు నానావిధవిహారైః ప్రేయసీవ
దుంలభమానాసుతవపునర్నావకాశోలభ్యతె ప్రియోహి ప్రియాణికథ

రింముఖదనాద్యాశేషంశిఖంతిష్ఠతా ॥౬౬॥ అథ బిబ్బోకః॥ మనాక్
ప్రియకథాలాపె బిబ్బోకోనాదరక్రియా ॥యథా ॥ లక్ష్మీస్స
ఖ్యఃనిష్పంపిహారలాంఛ్యశ్భుజాలంబన క్రీడాం నైవజహా
తుకించ సతతం వాణీయుష్మాకస్తు । జ్ఞాతంయువ నరేశ్వరస్య
బహుభిర్విజ్ఞాతపూర్వైః ప్రియవ్యాహారైః కృతమేవమాత
మవనశ్చాపాయసన్నిహ్యాతు ॥౬౭॥ అథ లలితం ॥ సుకుమా
రాంగవిన్యాసోలలితంపరికీర్త్యతే ॥ యథా ॥ పదన్యాసక్రీ
డారణితమణిమంజీరరశనం సహేలంవ్యావల్గత్కరవలయ
నిక్వాణసుభగం । స్మితజ్యోత్స్నాశీతీకృతరభవచనంరుద్రనృప
తేఃపురంధ్రీణామాసీదనురహసిసేవావిలసితం ॥ ౬౮ ॥ అథ

యితేత్యేవం ప్రియప్రేషితయా దూత్యాకథితే మానగ్రంథిగ్రథితహృ
దయితయామనసేపికృతసంకల్పాయా అనాదృతప్రియకథాయా నాయి
కాయావచనమేతత్-అనేనివాయంబిబ్బోకఇతిభావః॥౬౭ ॥ లలితంలక్ష
యతి సుకుమారేతి॥ఉదాహరతి పదేతి ॥అనుగతం రహోనురహసమి
తిప్రాదిసమాసః - అనుగతంరహోస్మిన్నితి బహువ్రీహి ర్వేతిపదద్వం
ద్వదీకారః-అన్వవతప్తాద్రహస ఇతి సమాసాంతోచ్ప్రత్యయః- అత్రాం
ధ్రనాయకపురంధ్రీణామేకాంతసేవాయాం మణిమంజీరాది శింజితమం
జుళస్యకరచరణవిన్యాసస్యక్రీడాసహేలత్వదాభ్యామాలాపానాం మం
దహాసమధురత్వకథనేనచ సౌకుమార్యప్రతిపాదనాల్లలితమితిభావః ॥

౬౮॥ కుతూహలం లక్షయతి కుతూహలమితి॥ ఉదాహరతి పీనేతి॥ అథ రూఢసింధురమారూఢగజం-రచితసంక్రమణత్వరాః కృతగతివేగాః - ఉత్సృష్టలీలాగతయ ఇత్యర్థః - తుంగసద్మశిఖరాధిరోహణం హర్మ్యాగ్రారోహణం కుతూహలాత్కుర్వతే॥ ౬౯॥ చకితం లక్షయతి చకితమితి॥ ఉదాహరతి॥ అవిజ్ఞాతేతి॥ పశ్చాద్భాగే పాంరవ్యాసమాంద్యేన అవిజ్ఞాగం ప్రియానవగత మాయాతం స్వస్యాగమనం యస్య తం తథోక్తం - హసితుం పరిహసితుం పరిహాసార్థమిత్యర్థః - ఆళ్యా సఖ్యాప్యకథితం స్వమాగమనం హఠాత్పృచ్ఛయా ఉత్పశ్యంత్యాః అపినై స్తిష్టంత ఊర్ధ్వాదవవలః క్యంత ఇతి భావః - అతఏవ చకితచకితాశ్చకితప్రకారాః లజ్జోత్కంఠాఖ్యా

కుతూహలం॥ కుతూహలం రమ్యదృష్టౌ చాపలం పరికీర్త్యతే॥
యథా॥ పీనగుర్వధిరూఢసింధురం త్రిష్టుమంధ్రి నగరీపురం
ధ్రియః । శుక్త్వతైరచితసంక్రియుత్వరా స్తుంగ సద్మశిఖరాధి
రోహణం॥ ౬౯॥ అథ చకితం॥ చకితం భయసంభ్రమః॥ యథా॥
అవిజ్ఞాతాయాతం స్వముపేత్య మాళ్యాపి హసితుం హఠాదు
త్పశ్యంత్యాశ్చకితచకితోపంచితదృశః। విలాసానుద్వేలాను
దితమదనాస్త్రీత్యుపహతనోస్తథైవ ప్రత్యేతుం పునరవనిపాలః
స్పృహయతి॥ ౭౦॥ అథ విహృతం॥ విహృతం ప్రాప్తకాలస్య
వాక్యస్యాకథనం హ్రియా॥ యథా॥ ప్రతాపరుద్రస్య భు

మసకృదావృత్తేః మీలనోన్మీలనాదిత్యర్థః తథా ఉదంచితా ఊర్ధ్వం ప్రసారితా అపాంగాశ్చ దృశో యస్యాస్తథోక్తాయాః - తద్విశేషణం భావప్రకాశే - మీలనోన్మీలనావృత్తిర్యత్ర తచ్చకితం విదుః । అపాంగయోరూర్ధ్వభాగావలోకనముదంచితమితి - విలాసాన్ - తాత్కాలికో వికారస్స్యాద్విలాసోదయితేక్షణ ఇత్యుక్తలక్షణాన్ పీత్వ్య - తస్మై ఆలింగనాది సత్కారమననుభూయైవేత్యర్థః - పునః ప్రత్యేతుం గత్వా పునరాగంతుమిత్యర్థః - సర్వోఽపి మదనముద్రాస్వపశ్చకితసుఖస్య షోడశీమపి కళాం నార్హతీతి భావః ॥ ౭౦॥ విహృతం లక్షయతి విహృతమితి॥ ప్రాప్తకాలస్యావసరోచితస్యేత్యర్థః॥ ఉదాహరతి ప్రతాపేతి॥ భుజాంతరస్థితాం

విపక్షస్త్రీణాం-అమునా స్తనద్వయేన-స్పృశ ఆలింగేత్యర్థః - ఇతీత్థమాశిష ముక్త్వేతిశేషః - సాభిమానం సఖీవచనస్యేష్టత్వాత్స కృత్రిమకోపమిత్యర్థః-పశ్యతి-నపునః కింనః ప్రియా తేలజ్జయేతి భావః॥ ౭౧॥ హసితంలక్షయతి ఆకస్మికమితి ॥ యౌవనాదివికారజం - నతు హాస్యవద్వేషభాషాదివికారజమిత్యర్థః-అతఏవాకస్మికమహేతుకం-వ్యాఖ్యాతమేతత్ ॥ ఉదాహరతి ॥ జహేతి ॥ అత్ర యౌవనజన్యేన మదనోద్దీపకేన మృగాక్షీహసితేనప్రియమనోరథఃసఫలీభవతీతిభావః ॥ ౭౨ ॥ ....*

జాంతరస్థాంకహారమాలా మమునాస్పృశేతి । స్తనద్వయే
పత్రాలిపింఛింతం సఖీం వధూః పశ్యతిసాభిమానం ॥ ౭౧ ॥
అథహసితం ॥ ఆకస్మికంతుహసితం యౌవనాదివికారజం ॥
యథా ॥ జహజహ హాసఇ మిఅంధీ జోవ్వణలచ్ఛీవిసింఖలా
మహురం । తహతహ కుసుమేసుసరా విలసంతి పిఅస్సఆసా
అ॥ ఛాయా ॥ యథాయథాహసతిమృగాక్షీ యౌవనలక్ష్మీవి
శృంఖలామధురం । తథాతథాకుసుమేషుశరా వికసంతిప్రియ
స్యాశాచ ॥ ౭౨ ॥ ....*

అథమన్మథావస్థాద్వాదశనిరూప్యంతే.

అథశృంగారస్యాంకురితస్య పల్లవితస్య కుసుమితస్యఫలిత
స్యహేతవోద్వాదశావస్థానిరూప్యంతే ॥ చక్షుఃప్రీతిమనఃసంగ
స్సంకల్పోథప్రలాపితా । జాగరః కార్శ్యమరతిర్లజ్జా
త్యాగోథసంజ్వరః ॥ ఉన్మాదోమూర్ఛనంచైవమరణంచర
మంవిదుః । అవస్థాద్వాదశమతాః కామశాస్త్రానుసారతః॥

ఇత్థం రససామగ్రీం నిరూప్య శృంగారాస్పదక్రమనిమిత్తభూతాద్వాదశావస్థానిరూపయతి॥ అథేత్యాదినా॥ శృంగారస్యేతి సామర్థ్యాదయోగాఖ్యవిప్రలంభశృంగారస్యేత్యర్థః- కామశాస్త్రానుసారత ఇత్యనేన అలంకారశాస్త్రే సంఖ్యాసంజ్ఞాదావిశేషోస్తీతిసూచ్యతే- అతఏవోక్తం భావప్రకాశే- దశధామన్మథావస్థాభవేద్వాద్వదశధాపివా । ఇచ్ఛోత్కంఠాభిలాషాశ్చచింతాస్మృతిగుణస్తుతీ । ఉద్వేగోథప్రలాపస్స్యాదున్మా

దోవ్యాధి రేవచ । జాడ్యంమరణమిత్యాద్యా ద్వాదశైవ వ్యక్తితే బుధైరితి॥ అన్యేతు:దృష్టమనస్సంగసంకల్పా జాగరఃకృశతారతిః । హ్రీత్యాగోన్మాదమూర్ఛాంతా ఇత్యనంగదశా దశేత్యాహుః తదేతదాహ కేచిదితి ॥౨౩॥ ఆసాంక్రమేణ లక్షణోదాహరణాన్యాహ॥ ఆదరాదిత్యాదినా ॥ తత్ర ప్రత్యక్షచిత్రస్వప్నాదౌ సాదరం ప్రియదర్శనం చక్షుఃప్రీతిరిత్యర్థః ॥ ఉదాహరతి॥ సహీతి ॥ అత్ర గాథాయాం నేత్రప్రీతేస్సపత్నీత్వాదప్రతిపాదనేనతద్ద

కేచిత్స్మరదశావస్థాః ప్రాహుర్దశ॥ ఆసాం స్వరూపముదాహరణం
చ॥౨౩॥ ఆదరాద్దర్శనం చక్షుఃప్రీతిరిత్యభిధీయతే ॥ యథా॥
సహి పసో రుందుణోడ ణాఅణాణ అతంకిసింసఓ జాఓ ।
మఅణోవ ముంచిమతో చవోఏఅ ముంకళిఘణో ఫుంణో॥
ఛాయా ॥ సఖిపశ్య ప్రసృతోనయనయోరతిరిత్తో జా
తః । మదనఇవమూర్తిమాన్ చంద్రఇవముక్తకలంకస్సఃపూ
ర్ణః ॥౨౪॥ అథమనస్సంగః॥ మనస్సంగఃప్రియతమేనిత్యంది
త్తస్యానురాగః ॥ యథా ॥ సఇ మహ మణోలిసంగఇమంద
ణరేసంమి కీస కుపిఅసి । తేంఅహంపి విముంచా సహిఓ
తుమ్హేసు కామంతా ॥ఛాయా॥ సదామమ మనోభిలగిష్యతిప్ర
నరేంద్రేకస్మాత్కుపితాః । తేనాహమపిమిముక్తా సఖ్యోయు
ష్మాసు కామార్తా॥౨౫॥ అథసంకల్పః॥ సంకల్పోనాయికయో
మనోరథఉదాహృతః ॥ యథా॥ దరహసిఅగంభిరాఇ ంగిరా

ర్యనేత్యాదిగః ప్రణీయతే॥౨౪॥మనస్సంగంలక్షయతి మనసేతి॥ సర్వదా ప్రియవిశ్రాంతచిత్తత్వం మనస్సంగఇత్యర్థః ॥ ఉదాహరతి ॥ సఇతి॥ (సఇ సదా । ఇత్సదాదిప్స్వేతిమా త్రేణాగ్రే ఆకారస్య ఇకారాదేశః స్మాత్కుపితాః - యూయమితిశేషః - తేనాహమపిముక్తా సఖ్యః పీంతా పతిభావః-సఖ్యోయుష్మాసు కామార్తా-వ్యవహితాస్విత్యర్థః - తస్మాన్న మేయుష్మదుపాలంభభాజనత్వమితిభావః ॥ ౨౫ ॥ సంకల్పంలక్షయతి సంకల్పఇతి॥ఉదాహరతి దరేతి॥దరహసితం మందస్మితం గద్గదితాః సం

భోగౌత్సుక్యసూచకానీత్యర్థః ॥ కటాక్షైర్గాఢ గర్వైర్భర్తృసంభోగౌత్సు క్యభావనేతివచనాత్ - స్నేహస్నిగ్ధానిరాగభరితాని - స్నేహో నామ మార్ద్రాన్తఃకరణత్వం - తదుక్తం - మనసో యద్ర్ద్రీభావో విషయేషు మమ త్వతః । భయశంకావసానాత్మా స ఏవ స్నేహ ఉచ్యత ఇతి - తత్ప్రకర్షో రాగః - తదుక్తం దుఃఖమప్యగ్రకం చిత్తే సుఖత్వేనైవ రజ్యతే । యేన స్నే హప్రకర్షేణ స రాగ ఇహోచ్యత ఇతి ॥ రుద్రనృపవిలోకితాని కదా మయి నిపతం తి ॥ ౭౬ ॥ ప్రలాపం లక్షయతి ॥ ప్రలాప ఇతి ॥ ప్రియగుణస్తుతిః ప్రలాప ఇత్య ర్థః ॥ ఉదాహరతి ॥ తహేతి ॥ తథా నిపుణోఽపి గ్రః - కృత్యేవ స్తుషు చతుర ఇత్య

హాసిఅం తాఇ ... అభఅ అణ్ణ । రుంపణిపవిళో ఇఅ అణ్ణకాహేణు
మహంఅని ణివడంతి ॥ ఛాయా ॥ దరహసితగర్భితాని స్నేహ
స్నిగ్ధాని రాగభరితాని । రుద్రనృపవిలోకితాని కదానుమయి
నిపతంతి ॥ ౭౬ ॥ అథ ప్రలాపః ॥ ప్రలాపః ప్రియ సంశ్లిష్టగుణా
లాప ఉదాహృతః ॥ యథా ॥ తహా ణిఉణో తహా మహురో త
హా సుహఓ తహా సోంమ సంభావో ॥ ఎంకో రుంద ణివో
విఅ ఇది గోంట్టీపేక్ఖన హిలాణం ॥ ఛాయా ॥ తథా నిపుణస్తథా
మధురస్తథా సుభగస్తథా సౌమ్యస్వభావః । ఏకో రుద్ర
నృప ఏవేతి గోష్ఠ్యాం ప్రేక్షణ మహిళానాం ॥ ౭౭ ॥ అథ జాగరః ॥ జా

గ్రః - తథా మధురః ప్రియదర్శనః ప్రియంవదో వా - తథా సుభగో గంభీర సు భగో నాయక విశేషః - తల్లక్షణం చ ఉక్తం - తథా సౌమ్య స్వభావస్సుశీ లః - ఏకో రుద్రనృప ఏవేతి గోష్ఠ్యాం ప్రేక్షణ మహిళానాం - సర్వత్ర తథా శబ్దః పూర్వానుభవపరః - ఏవం నిపుణాదిగుణయోగాత్ప్రతాపరుద్ర ఏవాస్మా కమభిమత ఇతి గోష్ఠ్యాం గణికానాం ప్రసంగం కుర్వంతీతి భావః - అత ఏవో క్తం భావప్రకాశే - మాధుర్యాదయో మహాభాగ్యః కృతజ్ఞో రూపవాన్ యు వా । మానీ సుశీలస్సుభగో విదగ్ధో వంశసంభవః । అహర్నిశ్రమోఽమధురవా గభిరామ్యోభవేత్ప్రియా ఇతి (రుద్దణివో విఅ - రుద్రనృప ఏవ - వి అ వేల అవధారణే - ఇత్యవధారణార్థే - విఅ - వేఅ - ఇత్యేతౌ శబ్దౌ నిపాతౌ ।) ॥ ౭౭ ॥ జాగరం లక్షయతి జాగర ఇతి । ఉదాహరతి

గమిఅమితి ॥ గమితంకథంకథమపిదినం - ప్రియాగమనప్రతీక్షణాదిభిరితిభావః ॥ చంద్రాతప దుస్సహానిశా - అతిపవ దీర్ఘా - నిద్రాపినోపైతి - స్వప్నసమాగమస్యాపిపరిపంథీజాగరహేతుకోఽజాగర్తిరితి భావః ॥ ౭౮ ॥ కార్శ్యమాహ ॥ కార్శ్యమితి ॥ ఉదాహరతి చంద్రాస్యేతి ॥ అంగులీయకమితి-జిహ్వామూలాంగులీయక ఇతిఛత్రన్యాయసాధ్యః కన్ప్రత్యయః - కేయూరీకృతమంగదీకృతం ॥ నాయికాహ సఖీం ॥ ప్రేష్ఠాగ్రేసమాదీనాం ప్రియవిషయగత్యవస్థావిశేషాణామిత్యర్థః - తమస్తం-ప్రేమావమానః ప్రి

గరస్తాపినిర్ణాశ్యం ॥ యథా ॥ గమిఅ కహంకహవి దిణా చదాపవ
దూసహా ణిసా డీహా । ణఅణాణ ఫ్రెఅసరో ణిందావి ణ
ణోవి ణోపఇ ॥ ఛాయా ॥ గమితంకథంకథమపిదినం చంద్రా
తపదుస్సహానిశాదీర్ఘా । నయనయోః ఫ్రోఙ్ఖితశరో నిద్రాపి స్వప్నే
పినోపైతి ॥ ౭౯ ॥ అథ కార్శ్యం ॥ కార్శ్యమంగస్య తానవం ॥
యథా ॥ చంద్రాస్యే కరకంకణమంగులీయకమిదం కేయూరితాంగేతే
సంప్రేష్ఠాం ప్రియసన్నిధౌ స్వసఖీ భూషణమే స్వపతి
యతః । జ్ఞాతంన హి సకారి యున్న కేశా సద్వాస్యసద్యోగతో
శ్యామాంగిం సఖి లక్ష్మణా యతే తాంతాంచ శైలస్థ
నీ ॥ ౮౦ ॥ అథారతిః ॥ అన్యత్రాప్రీతిరరతిః ॥ యథా ॥ నాసేత

ణయ సేన్న హాబారో గోబరో త్త్యాని సీస్మ సౌకాగోరకుశలభోగ
భాగయం క్రమశ ఇతి ॥ ఉక్తపిశ్రౌ తాస్మలాభః ॥ సఖీ ప్రే
మవిషయత్వప్రవృత్తి సుఖం ఇతి ॥ నాయికా స్వరమాహ భూషణోపయి
తఇతిసాన్వప్రభక్తి కర్తృకః - యె నాహ భూషణే స్వయే మయోఽయ ఇత్య
ర్థః ॥ సఖీ నాయికాభి ప్రాయమజ్ఞాత్వా జ్ఞాతమితి ॥ నాయికాంగీక
రోతి ఆలీతి ॥ భూకల్పాయా స్తవాపిసన్వధాతద్వదేవోపభోగ భూషణస్య
తకిమె తేన కార్శ్యేనేతి సఖీ నాయికామువాలియ శభ ఇ ॥ శ్యామాం
గీం యౌవనయుక్తాంగీం అద్యత్ర కృష్ణాంగిం- శైలస్తనం శైలస్య స్తనం-అ
స్యత్ర స్తనాయమానశైలమిత్యర్థః ॥ ౮౧ ॥ అరతింలక్షయతి అన్యత్రేతి ॥
ప్రియవ్యతిరిక్తవిషయ వైరాగ్యమరతిరిత్యర్థః ఉదాహరతి ॥ నాసేతి

తి॥సుభగత్వమితి-సుభగో నామ నాయకవిశేషః-తదుక్తం॥ సపత్నీనఖదం
ష్ట్రాదిచిహ్నాంయఃప్రియాస్వదృశ్యతే। స్మార్యమాణమానేర్ష్య స్సుభగస్సోభిధీ
యతే॥ - అతఏవాత్రవిషయాంతరాద్వైరాగ్యలింగాభావేనప్రేమా
స్పష్టత్వాన్న ద్రష్టవ్యం॥౮౨॥ లజ్జాత్యాగముదాహరతి లంఘిపతి॥ లంఘిత
మహిమా సమయం-సురతవ్యతిరిక్తకాలే లజ్జా స్త్రీసమయః - కింవిలంబ్య

చదసింతి తిసజ్ఞ మళఅణిలంస మాహంప । ఊసవపరం
సుహాసా సుహఅ తుమం కీఅ మతేసి॥ ఛాయా॥ కూపయ
శ్చంద్రస్పృష్టిం సంపతిమలయానిలస్య మాహాత్మ్యం । ఉత్స
వపరాఙ్ముఖీ సా సుభగత్వం కిం నునం త్రయసే॥౮౦॥ అథలజ్జా
త్యాగః॥ ప్రీడాత్యాగో ష్టసిల్లజ్జా॥ లంఘిఅమహిమా సమఅతహాభ
ణిఅ సఅణమంపిణిదావజహా సోఊణ గురుఅణో ఓసర
ఇ విళంబిసే గా॥ ఛా॥ లంఘితమహిమా సమయం తథాభ
ణితం మదనమన్దస్మితయా । యథాశ్రుత్వా గురుజనోపసరతి
విలక్షతోద్వారం॥౮॥ అన్యత్సర్గః॥ తాపాధిక్యం జ్వరోమతః॥
యథా॥ మోహనసిరోపత్తిగా పహుణిఅ విరహంజరేణ గరు
ఏణ దాఙ్గి సింవఏఇ తేణిర కాణిఇ తుహ దంసణాఏ అతి
ఛా॥ మోహనశిరోపచారాపభూర్విరహజ్వరేణ గురుణా । ఇ
దానీం యత్రాపేక్ష్యతే కాంక్షితతవదర్శనామృతకం॥ ౮౭॥ ఉ
న్మాదమరణమోః ప్రాగేవోదాహరణం దర్శితం॥౮౩॥ అథ
మూర్ఛా॥ మూర్ఛాత్వాభ్యంతరీవృత్తిర్బాహ్యేంద్రియని
శ్చేతనాయకమిహాచాంకి నేవకత్తవ్యమిత్యాదికం తథాశబ్దార్థః॥౮
వ్యంజంలక్షయతి తాపేతి॥ఉదాహరతి మోహేతి॥౮౭॥ అవస్థాద్వయ
వ్యభిచారిప్రస్తావవసరోదాహృతమిత్యాహ ఉన్మాదేతి॥ స్థాయిభావస
హకారిత్వేనోపాధినా సంచారిత్వం సాన్యావ నిమిత్తత్వేనోపాధినా
స్థాయిత్వం చేతివివేకః॥౮౩॥ మూర్ఛాంలక్షయతి మూర్ఛేతి॥ బాహ్యే
ంద్రియాణాంచక్షురాదీనాం నిమీలనాత్స్వస్వవిషయగ్రహణాభావః -

ఏవాభ్యంతరే లబ్ధవృత్తిః శూన్యాంతఃకరణత్వమిత్యర్థః॥ ఉదాహరతి చిం
తంతేపఠతి ॥ శూన్యాయాః చింతయా శూన్యాంతఃకరణాయా ఇత్యర్థః -
అత్ర మూర్ఛాయా మోహాఖ్యసంచారి సమానయోగ క్షేమత్వేనో న్మా
దాదేవముదాహరణాని దేశాంతరే ఽస్మిన్ పృథగుదాహరణం విప్రలంభ గర్వి
షడ్యోగనాయకే ద్రష్టవ్యం ॥ ౨౪ ॥ అథ రసవిశేషానుదితోద్దేశ క్రమాను
సారేణ భావపూర్వకం లక్షణోదాహరణాభ్యాం నిర్ణయతి॥ అథేత్యాది
నా॥ తత్ర సంభోగస్యావాంతరభేదాభావే హేతుమాహ సంభోగ ఇత్య
ర్థ॥౨౫॥ ఉదాహరతి రహ ఇతి ॥ రహః ప్రత్యాసన్నే సజనముపగతే ప్రా

మీలనాత్ ॥యథా॥ చింతాంతే గాఢేన దంగాఢాలింగిత
మిలింటీప । కిరణా బాహ్యాంతికేఽపి అంభస్యపి సుగంధా
ప॥ భాయా॥ చింతయాంత్యాసన్నే ప్రియం హ్యానయిష్యతి
వృగాక్ష్యాః కరణాని బాహ్యాని బహిరభ్యంతరాణి శూన్యా
యాః॥౨౪॥ అన్యోన్యం గాఢమనుభవః । సంభోగో విప్రలం
భశ్చేతి ॥ సంయుక్తయోస్తు సంభోగో విప్రలంభో వియుక్త
యోరితి శృంగారో ద్వేధా ॥ స భోగ స్వరూపస్తు రాగతో నన
భావనాలింగన చుంబనాద్యనేక వ్యాపారనియతత్వేనానం
త్యాదేకవిధత్వేన గణనాత్ ॥౨౫॥యథా ॥ రహః ప్రత్యా
సన్నే హ్యానయిత్వా ప్రియతమే నిర్యాతే మానాజ్ఞావిరత
మపి లజ్జాపిలసితం । తమస్యుత్తరీయస్యాపి బహిరాసాదన

దయనయితే ప్రాణవల్లభే మానసాక్షేపః శేషః స్త్రీణాం స్వాభావికత్వాత్ కో
పోమానో న్యాసంగిని ప్రియ ఇతి లక్షణాత్ - తద్వ్యాజ్ఞానస్య విశేషమిత్య
ర్థః - లజ్జావిలసితమపి పరిత్యక్తమిత్యర్థః - సురతసమయే స్త్రీణాం
ప్రాగల్భ్య భూషణత్వాదితి భావః అత్ర ప్రియసంభోగ విహారః, స్త్రీపు
మానయోర్న్యవృత్తికథనామవస్థా ర్యాసో పి సంయుక్తయోర్విహారస్యా॥ స
ఫలమాహ॥కిమితి॥అవశ్యంతే నాస్తి నాస్తి బహిరంగాభావ నంతరంగస్య
నః-విగళిత వేద్యాంతర త్వే నానందమయత్వాత్ । అతఏవా లో
కికోయం స్మరావేశో మన్మథస్య ప్రియస్య నిరంతరాలింగనాత్

ణాన్తిమానయోస్స్వరస్యం సమజనీత్యాహ ॥ స్మేరేణేతి ॥ ఏకాంకరోతీతి
ఏకయతి-ఏకశబ్దాత్తత్కరోతీతి ణ్యంతాద్వర్తమానసామీప్యే వర్తమాన
వద్వేతి వర్తమానప్రత్యయః - అత్ర హృదయ దయితపదోదితేనాలంబన
విభావేన రహస్యభ్రూసూచితైరుద్దీపనవిభావైర్ధ్యాననివృత్తివ్యంగ్యైర్హర్షాది
వ్యభిచారిభిరనురక్తిసిద్ధైస్స్తంభాదిభిరనుభావైశ్చ పరిపోషం ప్రాప్తా ర
త్యాఖ్యస్థాయిభావశ్శృంగారతామంగీచకారేతి వేదితవ్యం ॥౮౬॥ వి
ప్రలంభం విభజతే ॥ విప్రలంభ ఇతి ॥౮౭॥ తత్రాద్యం లక్షయతి అభిలా
ష ఇతి ॥ అయోగప్రాగ్యానురాగాఖ్యపర్యాయో విప్రలంభవిశేషాభి
లాష ఇత్యర్థః ఉదాహరతి అన్యోన్యేతి ॥ అన్యోన్యభాషణమిష్టాలాపరూ
పం తేన సంగి విలాసగోష్ఠీ సత్కథాప్రసంగ ఇత్యర్థః సార్ధం శయ్యాస

స్పృశః స్మరావేశః కోఽపి ప్రియసఖస్మేరేణైకయతి మాం ॥౮౬॥
విప్రలంభః పునరభిలాషేర్ష్యావిరహప్రవాసహేతుకత్వేన
చతుర్విధః ॥౮౭॥ అభిలాషో నామ సంభోగాత్ప్రాగనురా
గః ॥ యథా ॥ అన్యోన్యభాషణమనస్సంగవిలాసగోష్ఠీశయ్యా
చ సాస్థితిపదాని మనోరథానాం । ప్రేమానుబద్ధముదయద్బ
హుళోఽనురాగం లక్ష్మ్యాగతః ప్రస్వపతేఽవలోకితం వా ॥౮౮॥

హాశయనం చేత్యర్థః - సంజ్ఞాయాం సమజనిషదేత్యాదినా క్యప్ప్రత్యయః - అత్ర
యద్యపి శేతే తేస్యామితి కరణవ్యుత్పత్త్యా శయ్యాశబ్దః ఖట్వాపరో న శయన
పరః - తథాపి భావాభిధానాన్నగరిపురవానువృత్త్యా భావార్థత్వమప్య
భిమతేనేతి విరిత్యనుసంధేయం - మనోరథానాం పదాన్యస్థానాని - అపిష
యా ఇత్యర్థః ॥ మనోరథవిషయమాహ ప్రేమేతి ॥ సప్రేమాయస్మిన్నో
గాఢోఽనుబంధం భావబంధనమిత్యుక్తలక్షణేన ప్రేమ్ణానుబద్ధం యుక్తం
తథా ఉదయదుస్సృజ్యమానో బహుళోఽనురాగో యత్ర తత్తథోక్తం రాగో
నృపత్యోర్విచ్ఛిన్నననురాగ ఉదాహృత ఇతి- ఏతే రేవావస్థావిశేషాః ప్రే
మాదయ ఇత్యుక్తం ఏవసాగ్రే-అంకురపల్లవకలికాప్రసూనఫలభోగభాగ
యం క్రమశః । ప్రేమామానస్స్నేహః ప్రణయో రాగోనురాగశ్చేత్యు
క్తైః-పరాన్యశయనం లోకితం వా-లక్ష్మ్యా-ప్రార్థనాయాం లిఙ్ ॥౮౮॥ ఈ

ర్ష్యావిప్రలంభం లక్షయతి॥ నాయకస్యేతి॥ స్వప్రియస్యాన్యాసక్తిభావా న్నాయికాంతరాసక్తత్వాద్దర్శనశ్రవణానుమానైరుపలబ్ధా దితి శేషః - అన్యథేర్ష్యానుశయాదితి భావః - చిత్తక్రియా ఈర్ష్యామానరూపేత్యర్థః- అతఏవోక్తం దశరూపకే స్త్రీణామీర్ష్యాకృతః కోపో మానోన్యాసంగినిప్రియే। శ్రుతేవానుమితే దృష్టే ఈర్ష్యాకోపస్స ఉచ్యత ఇతి. అగ్రేప వా యమీర్ష్యావిప్రలంభః స్త్రీణామేవ న పురుషాణామితి ద్రష్టవ్యం - తదుక్తం హేమచంద్రేణ- ఈర్ష్యామానః స్త్రీణామేవేతి। ఉదాహరణ ॥ లక్ష్మీగిర॥ అత్ర నేత్రాశ్రిత బాహ్యవాసిన్యః శ్రీవాణీధరణ్యో యథాక్రమం స్వదా లోకనసంభాషణలీలాకర్షణాని ప్రతిబధ్నంతి కాకతినాథోయం పునస్తత థాకితవః తస్మాన్నతత్ర మానః కార్య ఇత్యర్థః- కైతవా భావోత్ర నాయక

ఈర్ష్యా నామ నాయకస్యాన్యాసక్తిభావాచ్చిత్తవిక్రియా॥
తయాః ప్రలంభో యథా ॥ లక్ష్మీగిరస్యపలోచననాబ్జవసతిస్సా
ధ్వీస్వాధరాగ్రేవసక్తిర్విస్తారపరిష్వక్తే నసహతే సాకంత్వ
యా భాషణం। లీలాకర్షణ విస్మయేన్యయుమపి బాహుస్థి
తా కాకతీంద్రో నాదీపి హా కైతవానుభాగినానేన కింతావ్య
సి ॥౮౯॥ విరహో నామ లబ్ధసంయోగయోర్నాయికానా
యకయోః కేనచిత్కారణేన పునః సమాగమకాలాతిక్షేపః॥
యథా ॥ అంగేషుజీర్ణేష్వవిభూషణానాం వ్యత్యాససమార్గోపి

విశేషవాచినా సుభగశబ్దేన సూచ్యతే- తల్లక్షణముక్తం భావప్రకాశే - సపత్నీనఖదంతాదిచిహ్నంయస్య నదృశ్యతే। ఈర్ష్యమానోస్య సుభగస్సోభిధీయత ఇతి- అతఏవ భావవిరాణాఖ్యాతం - కః ప్రియేసుభగమానని మానస ఇతి ॥౮౯॥ విరహవిప్రలంభం లక్షయతి॥ విరహ ఇతి ॥ నాయకయోః స్త్రీపుంసయోః - కేనచిత్కారణేనేతి అవిద్యమానపవాన్యాసంగ ఇతి భావః - నాయకయోర్నిర్నిమిత్తోపి ప్రయోగః - ప్రణయమానాపరపర్యాయోపి విరహవిప్రలంభ ఇత్యర్థః - తదుక్తం రసమంజర్యాం - పరస్పరమాజ్ఞోల్లంఘనం ప్రణయమాన ఇతి - అయం పునర్ద్వయోరపి భవతి ॥ తత్ర స్త్రీవిరహముదాహరతి॥ అంగేష్వితి ॥ వ్యత్యాసమార్గః అంగుళీయకా

దీనాంకటకాదిష్ఠానేషు ధారణాదిరితి భావః - ముహూర్తశోభీ అనంతరము
తి కార్యసంభవేన తత్రాపి తేషామనవస్థానాదితి భావః - పరికర్మరీతిః ప్ర
సాధనప్రకారః । కిమన్యదితి ॥ కార్యాంతరస్య వృథా విలంబన హేతుత్వా
దితి భావః - ఏవం పుంపిరహేమ్యగాహార్యం ॥ ౯౦ ॥ ప్రవాసవిప్రలం
భం లక్షయతి యూనోరితి ॥ ఉదాహరతి ॥ సేవ్యేతి ॥ సవిలేతరభూపా
లలక్ష్మీగగనక్రోంస్వప్రియా అపి సేవంతాం నామ - అకించనైరప్యాదర
ణీయేషూత్సవదివసేష్వపి తేనో వస్తు ఖా అభూవన్నితీయం యామహా ఇ
త్యర్థః ఇష్టజనులపంత్ నామితి శేషః - దివసాయుగంతి - యుగకల్పాభవం
తీత్యర్థః - యుగప్రాపదిశాదాచారక్ష్యబంతా ద్వాత్రమానేటట్ - రా
త్రయస్తు మంరితి నాపోపవే భావః ॥ ౯౧ ॥ శ్రీధారసాభాస ఇత్యుక్తం-

ముహూర్తశోభీ । సవ్యస్తదాస్తాం పరిక్షిప్తగీతి రాసీయతాం
సుప్రస్థాపనస్యేత్ ॥ ౯౦ ॥ యూనో ర్దేశాంతర ప్రవృత్తిత్వం
ప్రవాసః । తేన విప్రలంభో యథా ॥ సేవ్యాస్తు సప్తనృపతి
గిష్టిభిర్దైర్న్య ప్రసాదై ర్భాగ్యస్య వేషుసుఖా నహీవల్లభానః । ఇ
ష్టాంకరీయగ సున్నశిం ఓరిపహ స్త్రగాపా సంగాగయాంతిసను
తా దివసాయుగంలి ॥ ౯౧ ॥ రసాభాసో యథా ॥ ప్రాసాదగ
ర్భవలభీషుకిసోతపార్శ్వం పారాః నీరిమణిచు ఓని చంచు
కోటిం । అపిర్భవత్సరతిహాజితరక్తిః శీమాలోక్య కాంతిపి భు
ప్రిప్రతమానితసోల ॥ ౯౨ ॥ భావోదయో యథా ॥ ముగ్ధేక్షత్తపవ

నత్రశీర్భ్యగ్నమదాహరతి ॥ ప్రాసాదేతి ॥ వలభీషు గోపానసీషు ప్రో
తపార్శ్వంవిటంకేచ-రిమణిచుంబితచంచుకోటిం - అతఏవాపిర్భవత్సుర
తహాజిరామయతోన్మద్యన్మతీనాం - ఉత్తరీం నఘురస్వనాం - అ
త్ర నిరశోపిఃపారావతయోఃకలాకౌశలాభావేన తదీయశృంగారస్య వి
భావాదిపరిపూర్తేర్భావాదాభాసత్వం ప్రతివ్యం రసపవాయం నాభా
స ఇతి కేచిత్ - తదుక్తం విద్యానాథేన- విభావాదిసంభవోపాహిరసం ప్రతి
ప్రయోజకో నవిభావాదిజ్ఞానం తతస్పతిరశ్చాముప్యస్తే ప్యవరస ఇతి - భే
నాంగరాగామునాహారణమన్యతో నగంతవ్య ॥ ౯౨ ॥ భావోదయము

దాహరతి ముగ్ధ ఇతి॥ ముగ్ధే యం పికీతి సఖ్యోక్త్యా సఖీ పృచ్ఛతి ॥ అథ నాయి
కోత్తరమాహ మనోజన్మేతి ॥ శపథవిశేషేణ సఖీం ప్రత్యాయయతి
శపథ ఇతి॥ శపథ ఉపాలంభన ఇత్యాప్యస్మిన్నేవం- వాచా శరీరస్పర్శనము పాలం
భ ఇతి వృత్తికారః- శ్లాఘహ్నుఙ్స్థాశపామిత్యాదినా సఖ్యా ఇతి సంప్రదానత్వాచ్చ
తుర్థీ॥ పునస్సఖ్యాహ తస్యేతి॥ అత్ర మనసి తస్య మనోభవః ॥ నాయికా
ప్రతివక్తి అపరమితి॥ జన్మభూమిస్స్నేహస్యాస్యా అపి నాస్తీత్యర్థః ॥ కా
మస్తావదాస్తాం ద్వితీయః క ఇతి సఖీ పృచ్ఛతి కోన్య ఇతి ॥ తత్ప్రతిబింబాద
న్యః కోపి నాస్తీత్యుత్తరమాహ తదితి॥ పునస్సఖ్యాహ నిపుణ ఇతి॥ జానాసి

త్తత్తేహ్యాని మనోజన్మైవ నాన్యశ్శపే సఖ్యైతస్య కిమత్ర కా
ర్యమపరం కిం జన్మ సద్మాదరః॥ కోన్యస్తత్ప్రతిబింబవిపిన నిపుణే
జానాసి కామాత్మకః ప్రేయాన్ స్మరస్త్వప్త వేతి కథితా నమ్రా
ననా భూస్పృహా॥ అత్ర లజ్జాయా ఉదయః ॥౯౩॥ భావశమో
యథా ॥ లక్ష్మీస్త్వం పురుషోత్తమస్త్వమవనిః శ్రీవీరరుద్రో నృ
పః స్పృష్టోంబుజవిష్టరస్య సదృశో రోమాఞ్చితస్సంభృతః
తస్మాత్ కల్పిత్రిమమప్యసాంప్రతమిదం వాం వైమనస్యం మ
నాగిత్యాలీం ప్రణతాం విలోక్య వికసద్వక్త్రాంబుజా మానినీ॥
అత్ర కోపస్య ప్రశమః॥ ౯౪॥ భావసంధిర్యథా ॥ ప్రీతా పరు
ద్రస్య దిగంతజైత్రయాత్రాప్రభూతైః పటహప్రణాదైః
ప్రియానులాపైశ్చ తథా భటానాం రోమాంచవక్త్రాంబుజమం

ప్రతారణప్రకారమితి శేషః- నమ్రాననా లజ్జయేతి భావః ॥ ౯౩ ॥ భావ
శాంతిముదాహరతి లక్ష్మీరితి॥ అంబుజవిష్టరస్య కమలాసనస్య- సదృశో స్స
మానయోః- తస్మాత్- వాం యువయోః వైమనస్యం మనాగల్పం కల్పిత్రి
మం బాహ్యమపీత్యర్థః- అసాంప్రతమయుక్తం-యతోనపుంసకేన- గతం చ
తురం వయ ఇతి భావః- ఇత్యుక్త్వేతి శేషః - ప్రణతామాలీం సఖీం విలోక్య
వికసద్వక్త్రాంబుజా భ్రుకుటివైవర్ణ్యాదికోపానుభావాపగమాదిత్యర్థః
కోపశ్శాంత ఇతి భావః॥ ౯౪॥ భావసంధిముదాహరతి- ప్రీతా పేతి॥ ప్రియా
ణాం ప్రేయసీనామనులాపైరనురాగతరంగితైః స్తుతాలోచితవచనా

మ్రేడితైశ్చ- అత్ర పరస్పరవిరుద్ధయోశ్శృంగారాశ్రితయోర్హర్షయోస్స్వ ర్ధయా సంబంధకథనాద్భావశబలతైవ పర్యవసితా స్వపకమిత్యర్థః ॥ తదేతదా హ- అత్రేతి ॥ ౫౫ ॥ భావశబలతాముదాహరతి ॥ కిందంత్వితి - ప్రాప్తకా లేఽపి - అద్య ఆత్మోపసరణావసర ఇత్యర్థః - అనేనాకార్యకరణమూ లా లజ్జా వ్యజ్యతే ॥ ప్రియతమ ఇతి ॥ అత్ర ప్రియసౌలభ్యం కింవా భాగ్యం నిమి త్తమిత్యూహకథనాద్వితర్కమూలోఽపి తర్కః అనుమతమితి ॥ అత్ర కిమర్థం వా గురుజనానుమతిర్నాభూదితి కార్పణ్యోక్త్యా దైన్యం ధ్వన్యతే - ప్రి యానయనార్థం కో వా సఖీ ప్రేష్యత ఇతి సహాయాన్వేషణేనానుభావేన ప్రాగ్భూతకార్యానిర్వహణమూలోఽపి విషాదో వ్యజ్యతే ॥ కిమితి ॥ ప్రసిద్ధమితి - స్వపరిప్రసిద్ధత్వ వైభవమితి శేషః - అతస్తన్మూలనర్మోత్ప్రేక్షాలక్షణా శంకేయమితి భావః ॥ అచిరాదితి ॥ స్వస్య స్వీయస్య భేదోఽభిప్రాయోఽయ

గమాసీత్ ॥ అత్ర పరస్పరాంగాంగత్వేన యోస్సంగయోస్సంధిః ॥

౫౫ ॥ భావశబలతా యథా ॥ కిం త్వద్యోపసరస్త్రియః ప్రియ

తమో లభ్యస్సుఖం కేన వా భాగ్యేనానుమతం న కిం గురుజనైః

కో వా సఖీ ప్రేష్యతే । కిం లోకస్య భవేత్ప్రసిద్ధమచిరాత్ స్వ

చ్ఛందమంకేఽధునా రోమాంచస్ఫురితాకరా హ్యభవేద్యాత

స్తన్యమహాణీతి స్వచ్ఛందం- స్వేచ్ఛయేత్యర్థః- అంకః ప్రియస్యేతి శేషః అత్ర కాలాంతరాసహత్వలక్షణమౌత్సుక్యం ప్రతీయతే ॥ స్థిరేతి- అత్ర హృద యస్థైర్యాకాంక్షయా ఔత్సుక్యపూర్వకధృతిరభివ్యజ్యతే - యావత్ అభిసరణీయ ఏవ ప్రియ ఇత్యనేన తత్స్వనిర్ధారణాత్మకా మతిరితి ॥ అత్ర లజ్జా దీనామవస్థానామపి భావానామన్యోన్యోపమర్దకతయా సమావేశాద్భావ శబలతేత్యర్థః- అత్ర లజ్జా వితర్కేణ బాధ్యతే - దైన్యం విషాదేన-శంకా ఔత్సుక్యేన - ధృతిర్మత్యేత్యేవమన్యోన్యబాధ్యబాధకభావేన ద్వంద్వ శో భవంతి భావశబలతాంతర్గతత్వాన్నతేషాం ప్రాధాన్యమాదధా నాపరమాస్వాదస్థానమిత్యర్థః- తదేతదభిసంధాయాహ అత్రేతి ॥ అ త్రానాదరపాత్సుక్యస్యాంతిమత్వేనోపాదానమన్యేషామౌత్సుక్యజీవిత త్వసూచనార్థమిత్యనుసంధేయం- అత్ర లజ్జాదీనాం అభిసరణవిరోధిత్వా

ద్వ్యభ్యస్త్వంవిరహాదీనాంతుసర్వథావాద్బాధకత్వమితివివేకః - నను-ప్రి
యాశనాద్యపంకస్యమారాదస్పర్శనమివమిత్యాదేన లజ్జాదీనాంబాధ్యా
నామనుపాదానమేవ శ్రేయ ఇతి నశంకనీయం విరోధినామపిరసాదీనా
మాధికారికరసదార్ఢ్యాపేక్షమంగిత్వేనోపనిబంధనవదత్రాపి తదుపాదాన
స్యన్యాయ్యత్వాత్ తదుక్తంధ్వన్యాలోకే - వివక్షితే రసేలబ్ధప్రతి
ష్ఠేతువిరోధినాం। బాధ్యానామంగభావం వా ప్రాప్తానాముక్తిరచ్ఛలే
ఇ-అత్రోద్రిక్తభావోదయాదీనాం రాజానుగతవివాహప్రాప్త్యుత్కర్షస్య[illegible]-
దాచిదంగిత్వమప్యంగీక్రియతే - తదుక్తం కావ్యప్రకాశే - ముఖ్యే రసే
ఽపి తేఽంగిత్వం ప్రాప్నువంతి కదాచన॥ ౯౬ ॥ భావస్యేవ సపరిసంగ్ర
ప్రసమేతనమప్యుదాహ్రియతే [illegible]జానీతే అథ ॥ తత్ర శృంగారసంకీర్ణం
కరుణముదాహరతి॥ అసన్నిత్యాది॥ వ్యాఖ్యాతమేతత్ప్రాక్ వ్యభిచారిణి (౧౫)

వృషపప్రియః॥ అత్ర స్పర్శాదీనాంశబలతా ॥ ౯౬ ॥ అథర
ససంకరస్యోదాహరణం ॥ తత్ర శృంగారకరుణయోస్సంక
రో యథా॥ అసన్నేవిసుకాయాస్సవత్త్యా ప్రాంతవిహితః శ్లోకః
౯౭॥ అథ రౌద్రబీభత్సయోస్సంకరో యథా॥ పీత్వా మాంసా
పదంశమితి ప్రాగుదాహృతశ్లోకః॥ ఏవమన్యదపి యథాయథముహ్యమ్

స్య ధ్వనావుదాహృతమ్ ॥ ౯౭ ॥ బీభత్ససంకీర్ణం రౌద్రముదాహరతి
పీత్వేతి॥ వ్యాఖ్యాతమిదమపి నాటకీయత్వేఽపి (౩౩) అత్రోదాహర
ణద్వయే ద్వయోః కరుణరౌద్రయోః శృంగారాద్యంగత్వేన చర్వణా
యాం ప్రతీయమానత్వాత్ ప్రాధాన్యేనాంగిత్వం శృంగారబీభత్సయో
స్తూపసంహారకత్వేనాంగత్వమితివివేకః - అత్రపర్యవసాయిత్వాత్ ప్రాక్
రసాః కార్యపర్యాప్త్యేమిత్యేవపరస్పరం। ప్రథమం రౌద్రరసః ప్రాప్తః
సప్రధానోభవిష్యతీతి - సర్వ్యయనం భూతోరసః పరిపోషణం ప్రాప్తః
ప్రాప్తోవా-వాద్యః-రసత్వవ్యాఘాతాత్ - నద్వితీయః ఉపసంహారకత్వే
నాంగిత్వభంగాత్-తస్మాదయుక్తారససంకరవాచో యుక్తిరితిచేన్నైవం
పరిపోషలాభేపికస్యచిత్కదాచిదుపసంహారత్వేనాంగిత్వాంగీకారాత్ -
తదుక్తమభినవగుప్తాచార్యైః-సంభూతాన్యస్య రసాంతరా[illegible]

వాదిసామగ్ర్యాంస్వావస్థాయాం యద్యపిలబ్ధపరిపోషాణి చమత్కార గోచరతాం ప్రతిపద్యంతే తథాపి సచమత్కారస్తావత్యేవ పరితుష్యన్న విశ్రామ్యతి కింతుచమత్కారాంతరమనుధావతీతి - అంగాంగిభావేన సర్వత్రైయమేవభంగ్యంగీకరణీయా-తదుక్తమాచార్యైః - గుణీకృతాత్మసంస్కారః ప్రధానమనుధావతే । ప్రధానస్యోపకారేహి తథాభూయసివర్తతఇతి॥తచ్చాంగత్వంస్వాభావికంరూపకాదిబలాదారోపితంచేత్యాదివిశేషాస్తువ్యక్తౌ ప్రష్టవ్యాఇత్యాశయేనాహ ఏవమితి ॥ ౯౫॥ అయంచరసోలౌకికాలౌకికభేదేనద్వివిధః-తత్రాద్యః కదళీరసాలాదిఫలాస్వాదజన్యానందసధృశః కార్యశ్చ ఇతరోబ్రహ్మానందసబ్రహ్మచారీ నిత్యశ్చ ॥ తత్రాద్యస్యాశ్రయమాహ అత్రేతి ॥ రసోలౌకికః - నాయకానుకార్యోరామాదరాశ్రయోయస్యసతథోక్తః - ఏవకార ఆశ్రయాంతరవ్యవచ్ఛేదార్థః-యద్యేవంసామాజికానాంపౌనఃపున్యే నాభినయావేశ

ముదాహార్యం ॥౯౬॥ అత్రరసోనాయకాశ్రయఏవ యదిప
రం నిపుణనటచేష్టయాతథావిధకావ్యశ్రవణబలేనచ సామాజి
కైః స్వాదుత్వాద్భావ్యతే - తదాపరగతస్యాపిరసస్యసహృదయగ్రా

ణకావ్యశ్రవణకౌతుకముత్పత్తేచేష్టితంస్యాదిత్యాహ యదిపరమితి॥ శిల్పవిన్యాయకారిణాంతాదాత్మ్యాపత్తిభాజః॥చతుర్ధాభినయాభిజ్ఞోనటో భావాదిభేదవిదిత్యుక్తలక్షణస్యనిపుణస్యనటస్యచేష్టయాభినయేన తథావిధస్య గుణాలంకారపరిష్కృతరసోల్లసితశబ్దార్థసంఘటనాత్మకస్యకావ్యస్యశ్రవణబలేన-సమాజస్సభాతత్ర సమవేతాస్సామాజికాః రామాదితన్మయీభవనయోగ్యమనస్కాఃభావకప్రేక్షకాద్యపరపర్యాయాః స్వహృదయాతిశయస్థః- సంపూర్ణాస్వాదజేస్సమూహవాదినోఘుణంతాత్ సమవాయాన్సమవైతీతిఠక్ప్రత్యయః- కైర్త్యాదిపరం స్వాదుత్వాద్భావ్యతే కేవలంస్వసంబంధిత్వేనాను సంధీయతే చేదిత్యర్థః- తథాపుత్రాద్యానందవదన్యసేవితాద్యవతాద్యానందఉదేతీతిభావః - అతఏవోక్తం భావప్రకాశే-యస్తుస్పష్టోతుష్టిమాప్నోతి శోకేశోకముపైతిచ । క్రోధేక్రుద్ధోభయేభీమస్సశ్రేష్ఠః ప్రేక్షకఃస్మృతఇతి ॥ నకేవలంతత్రతావన్మాత్రం - కింతు

విశేషోవ్యక్తిర్వ్యాహతఃపరగతత్వేతి ॥ భావనావిశేషాదానందవిశేషో యు
క్తపవేతిభావః॥ అథలౌకికరసస్యాశ్రయమాహ ॥ అథవేతి ॥ మాలత్యా
దిశబ్దేభ్య ఇతి అభినయవేళాయాం నటాదిసముచ్చారితేభ్యః శిష్టకావ్యగ
తేభ్య ఇత్యర్థః. యోషిన్మాత్రప్రతీతౌ నతు మాలత్యాదివిశేషోల్లేఖనేత్య
ర్థః - ఏవమన్యత్రాపి ద్రష్టవ్యం - స్మృత్యారూఢేనేతి సామాన్యప్రతీతౌ
విశేషస్మరణమనయోరవినాభావమూలమిత్యనుసంధేయం - నను సామా
జికానాం శ్రూయమాణమాలత్యాదివిశేషపరిహారేణ స్వాభిలషితనాయి
కాస్మరణే కిం ప్రమాణమితి న శంకనీయం- కావ్యాదౌ విశేషాణా మవివక్షిత
త్వాత్- నహి మహాకవిభిర్వాల్మీకిప్రముఖైరివ ధ్యానదృష్ట్యా రామాదీనా
మవస్థాః ప్రాతిస్వికా నిరూప్యంతే - కింతు రామాదికమాశ్రయతయా పరి
కల్ప్య స్వప్రతిభాప్రభావలబ్ధాస్సర్వసాధారణా ఇతి - తదుక్తం వత్సహ
సిరికారేణ - విభావైశ్చ సామాన్యగుణయోగేన రసాః నిష్పద్యంత ఇతి - తద్విభై

వనయా పరత్ర నిరతిశయానందజననమవిరుద్ధం॥ అథవా మాల
త్యాదిశబ్దేభ్యో యోషిన్మాత్రప్రతీతౌ గానాదిశబ్దేభ్యశ్చ
తన్మాత్రప్రతీతౌ చ స్మృత్యారూఢేన తత్తద్యోషిద్విశేషై

రపి విశేషమాత్రం విహాయ సామాన్యమేవ కిమితి నోపాదీయత ఇతి నవా
చ్యం విశేషోపాదానేనైవ శ్రోతౄణామాస్వాదసంభవాత్ - తదుక్తం-
క్రీడతాం మృణ్మయైర్యద్వద్బాలానాం ద్విరదాదిభిః । స్వోత్సాహః స్వద
తే తద్వచ్ఛ్రోతౄణామర్జునాదిభిరితి - యోషిద్విశేషేణేతి నాయకనయ
నాంతావలోకన నిర్వేదాదీనామప్యుపలక్షణం - యోషిన్మాత్రేణ రసని
ష్పత్తేరభావాత్ - నను భవంతు నామ స్మృతాః స్త్రీపుంసాదయః కథం తై
రసనిష్పత్తిః కథం వా రసస్య సామాజికాశ్రయత్వమితి చేత్ ఇదమత్రా
నుసంధేయం- సామాజికాస్తావత్పూర్వం లౌకికనాయకానురాగాద్యను
మానేన సంస్కృతహృదయాః కావ్యాదిశబ్దమహిమ్నా రామాదీన్ సా
మాన్యాత్మనా స్వసంబంధిత్వేన భావయంతి - తే చ భావితా భావకమనో
గతేన వాసనావదవభాసంతే - తదుక్తం భర్తృహరిణా । శబ్దోపహితరూ
పాంస్తాన్ బుద్ధేర్విషయతాం గతాన్ । ప్రత్యక్షమివ కంసాదీన్ సాధనత్వే

ననుస్యత ఇతి కంసాదీనాం ప్రత్యక్షరూపమివ శబ్దోపహిత రూపమప్యర్థక్రి యాకారీత్యర్థః - నచ సీతారామాదీనాం స్త్రీపుంసతయా భావనాద నౌచిత్యం- తేషాం జనకదశరథతనయత్వాదివిశేషపరిత్యాగేన స్త్రీపుంస మాత్రానువాదిత్వాదిత్యుక్తత్వాత్ - తే చ స్త్రీపుంసాదయో లౌకికా ఏవ కావ్యాభినయముఖేన విభావాదిపదాభిధాన రాజ్యాభిషిక్త భావకై ర్భావ్యమానాస్సంతో ముద్రాముద్రితన్యాయేన తదంతఃకరణప్రతిబిం బితాస్సామాజికనిష్ఠా భవంతి- రత్యాదయోపి లౌకికా ఏవైవంవిధాస్సం తః స్థాయిభావసామ్రాజ్యమూర్ధాభిషిక్తా భవంతి- తేమీ విభావాదయస్స ర్వేపి చిత్రతురగన్యాయేన సమ్యఙ్మిథ్యాసంశయసాదృశ్యప్రతీతి విలక్షణ చర్వణాదిశబ్దవాచ్యాలౌకికశబ్దప్రతీతివిషయత్వాదలౌకికా ఏవ - తన్ని ష్పాద్యత్వేనాలౌకికస్య రసస్య సామాజికాంతఃకరణప్రతిబింబిత స్థాయి

> గానుకార్యేణ సామాజికాశ్రయత్వమపి న విరుద్ధం। నటస్యాను కరణమాత్రపరతయా నైవ రసాశ్రయయోగ్యతా। తస్య భా వకత్వాభ్యుపగమేపి సామాజికత్వమేవ । అనుభావాదీనాం ప్రకాశనం తు శిక్షాభ్యాసపాటవేనైవ ఘటతే। రసాదీనాంప రస్పరవిరోధేపి కవిప్రౌఢోక్తిసమాశ్రయణే నైకత్రసమా

పరిహారసత్వాత్సామాజికాశ్రయిత్వం- అన్యైస్తథైవ పృథక్సంవాదః పరికర ణాం తేవిత్యతే। తదేతదభిసంధాయాహ సామాజికాశ్రయత్వమపి నవి రుద్ధమితి- అపిశబ్దః ప్రాగుక్తలౌకికపక్షసముచ్చినోతి - న పునరలౌకిక స్యైవాశ్రయాంతరం అసంభావితత్వాత్ - ఆశ్రయాంతరమాశంకమా నస్తావదేవం ప్రష్టవ్యః- ఆశ్రయః కిమను కార్యోనుకర్తా వా- నాద్యః- అతీత త్వాత్ - న ద్వితీయ ఇత్యాహ- నటస్యేతి ॥ అనుకరణమాత్రపరతయా అభిన యాభినివిష్టచిత్తత్వేన - నను కదాచిద్రామాదితాదాత్మ్యానుసంధా నాత్సామాజికత్వమనుభవతో నటస్యానంగపరాధీనస్య కథమభినయప్రకా శనమత ఆహ- అనుభావాదీనామితి॥ నను తత్ర తత్ర రసాంతరసమావేశోనక థం ప్రకృతరసభంగహేతురత ఆహ- రసానామితి॥ అపిశబ్దాదవిరోధే కిముత క్తవ్యమితి భావః- ప్రౌఢోక్తిసమాశ్రయణే నేతి- రసానాం మిథోవిరోధో

మావాకస్య దివఙ్గిత్వాంగికాలే నేతరేషాం పరిపోషో భావానాంత్వవిరో ధ ఇతి కవిసమయమాశ్రయతా రసగ్రస్తః నిరుక్తం భవ్యభావావృతైః - అవిరోధీ విరోధీ వా రసోఽంగిని రసాంతరే। పరిపోషం న నేతవ్యస్తథా స్యాదవిరోధితేతి - న కేవలమవిరోధః ప్రత్యుత తథావిధే విషయే సహృదయానాం ప్రహ్లాదాతి శయ ఏవేత్యపి తత్రైవోక్తం ॥ ౯౯ ॥ ఏకత్ర ప్రబంధే నానావిధానాం రసవిరోధ

విశో న విరుద్ధః ॥ ౯౯ ॥ విరోధక్రమః శృంగారతిలకే కథితః। శృంగారబీభత్సౌ వీరభయానకౌ। రౌద్రాద్భుతౌ తథా హాస్యకరుణౌ వైరిణౌ మిథః ॥ రసాః ప్రోక్తాస్త్రిగపిసుతా ॥ తథా చోక్తం శృంగారతిలకే ॥ హాస్యో భవతి శృంగారాత్ కరుణో రౌద్రకర్మణః। అద్భుతశ్చ తథా వీరాద్బీభత్సాచ్చ భయానకః। ౧౦౦ ॥ వ్యభిచారిభావానాం తత్ర రసానుగుణ్యమేవం ప్రతిపాదితం శృంగారతిలకే ॥ తథా హి ॥ శంకాసూయాభయగ్లానివ్యాధిచింతాస్మృతిర్ధృతిః। ఔత్సుక్యవిస్మయావేగాః విబోధో హర్షమదస్తథా ॥ విషాదో జడతా నిద్రా వహిత్థా చాపలం స్మృతిః। ఇతి భావాః ప్రయోక్తవ్యాః శృంగారే వ్యభిచారిణః ॥ శ్రమశ్చపలతా నిద్రా స్వప్నో గ్లానిస్తథైవ చ। శంకాసూయావహిత్థా చ హాస్యే భావా భవంత్యమీ ॥ సంత్రాసో మరణం దైన్యం గ్లానిశ్చైవ భయానకే। అపస్మారో విషాదశ్చ భయం రోగో ధృతిర్మదః। ఉత్సాహశ్చేతి విజ్ఞేయా భావా బీభత్ససంభవాః ॥ ఆవేగో జడతా మోహో హర్షణం విస్మయః స్మృతిః। ఇతి భావా నిబద్ధవ్యా రసజ్ఞైరద్భుతే రసే ॥ తత్ర

క్రమం సమ్మతివ్యాజేనాహ - శృంగారేతి ॥ ప్రసంగాచ్ఛృంగారాదిభ్యో హాస్యాదీనాముత్పత్తిమాహ రసాదితి ॥ అత్ర భావ్యభావకసంబంధస్య యథాయోగం సత్త్వరజస్తమోహంకారసహితస్య మనసో వికారవిశేషాః శృంగారాదయః ఏతేభ్య ఏవ సత్త్వరజస్తమోహంకారేషు యథాయోగమావిర్భావసహితేభ్యో హాస్యాదయ ఉత్పద్యంత ఇతి నారదాదయః - వాసుకినా తు విశేషో భావప్రకాశే ద్రష్టవ్యః ॥ ౧౦౦ ॥ అథ వ్యభిచారిభావా

నాంవ్యవస్థామాహ॥ వ్యభిచారిభావానామిత్యాదినా ॥ ౧౦౧॥ అథరసవదాద్యలంకారవిచారమారభతే ॥ రసఇతి॥ వాక్యార్థత్వేనప్రధానభూతఇత్యర్థః-సంపూర్ణఃస్వస్వవిభావాదిసామగ్రీపరిపుష్టః - రసాంతరమంగభూతం మహాకవిప్రసిద్ధ్యేతి - అంగభూతస్యాపి శాంతివిషయత్వాభావేనరసత్వాభావేపి మహాకవిభీ రసత్వేనవ్యవహారాదిత్యర్థః - వస్తుతస్తు

> ర్వంచింతాతథాగ్లానిర్నిర్వేదోజడతాస్మృతిః । వ్యాధిశ్చక
> రుణేవాచ్యా భావాభావవిశారదైః ॥ హర్షోసూయాతథా
> గర్వఉత్సాహోమానమేవచ । చాపల్యముగ్రతాచేతిరాత్రి
> భావాఃప్రకీర్తితాః॥ అమర్షఃప్రబోధశ్చవితర్కోథమతిర్ధృ
> తిః॥ క్రోధోసూయాభయంసంమోహఆవేగశ్చప్రహర్షణం । గ
> ర్వోమదస్తథోగ్రత్వంభావాపీ రేభవంత్యమీ ॥ ౧౦౦ ॥ రస
> స్సర్వోపిసంపూర్ణ స్త్రిరోధత్తైరసాంతరమితి॥భారతీయోక్త
> ప్రక్రియయాయద్యప్యేకఏవరసస్తథాపిమహాకవిప్రసిద్ధ్యా
> రససంకరఃస్వీక్రియతే । తత్రరసాదేరప్రాధాన్యేరసవ
> దాద్యలంకారాభవంతి। అన్యాంగత్వేనరసనిబంధనేరసవద
> లంకారః । భావనిబంధనే ప్రేయోలంకారః। రసాభాసభా
> వాభాసనిబంధనేఊర్జస్వ్యలంకారః। భావశాంతినిబంధనేస
> మాహితాలంకారః। తథాభావోదయాదయోపి । ఏతదలం
> కారసర్వస్వప్రపంచేనోక్తం ॥ రసభావతదాభాసతత్ప్ర
> శమననిబంధనేరసవత్ప్రేయ ఊర్జస్విసమాహితానిభావోద
> యభావశాంతిభావసంధిభావశబలతాశ్చపృథగలంకారా ఇ
> తిప తేషాముదాహరణమలంకారప్రకరణేభవిష్యతి ॥ ౧౦౨॥

తదానీమలంకారత్వమేవ రసాదీనామపీతిభావః॥ తదేవవివినక్తి-తత్రేత్యాదినా॥అత్రరసవదలంకారస్యోదాహరణంయథా ॥ అయంసరశనోత్కర్షీపీనస్తనవిమర్దనః। నాభ్యూరుజఘనస్పర్శీనీవీవిస్రంసనఃకరః॥రణభువిపతితం భూరిశ్రవసోభుజం దృష్ట్వా తత్ప్రేయసీనామయం విలాపః॥ అత్రాధికారికస్యకరుణస్యాంగభూతశృంగారో లంకారతామాపద్యతే

పవనస్యదప్పుష్పవాహోర్యం ॥౧౦౨॥ అథప్రతిపత్తిసౌకర్యార్థం రసస్వరూ
పం శ్లోకత్రయేణ సంగృహ్ణాతి ॥౧౦౩॥ ॥ [illegible] అలంకార[illegible] [illegible]
దీనామప్యుపలక్షణార్థం - తేషాం [illegible] వ్యక్తపరికరో[illegible]:
[illegible] ప్రతిపాదితః భావాభ్యర్థివ్యక్తి[illegible]: - [illegible]
[illegible] రసో [illegible] - [illegible]
[illegible] భావ[illegible]: - [illegible] వ్యభిచా[illegible]
[illegible] ప్రా[illegible]
తే తత[illegible]
[illegible]హృదయం [illegible]
తరమతి[illegible] తదా[illegible]
[illegible] యథా [illegible] ంభవతి - యదాహుః [illegible]
నా [illegible] తదా [illegible]

[illegible]
[illegible]

[illegible] ॥ [illegible] యోగిన ఇతి । [illegible]
[illegible] - [illegible] - [illegible]
[illegible] - [illegible]
రసా [illegible]
[illegible]
[illegible] । [illegible]
[illegible] రస [illegible]
[illegible] । [illegible]
[illegible] - [illegible]
[illegible] ॥ [illegible]
[illegible]
[illegible] - [illegible]

సమయోఽప్యస్తి । లౌకికశృంగారాదౌ దుఃఖం కరుణేనవిడయతు దృఢంకరోతు - యేషాం కావ్యానుశీలనాభ్యాసవశాద్విశదీభూతే మనోముకురే వర్ణనీయతన్మయీభవనయోగ్యతా తఏవ సహృదయసంవాదభాజః సహృదయా ఇత్యుక్తలక్షణే సహృదయే తు పూర్ణః పూర్వోక్తరీత్యా విభావాదిసముల్లాసితస్సన్నిత్యర్థః - రసభరః పూర్ణస్య భాగిత్వం యుక్తమేవేతి భావః - ఆనందానందాత్మబ్రహ్మానంద ఇవ నిరతిశయసుఖస్వరూపః పరిణమతి । నను యుష్మయమానందాత్మకత్వం శృంగారభావకానాం కరుణాత్మకతాప్యుత్ప్రవణేతి ధావిధా ప్రధారాపి స్యాదితి చేన్నైష దోషః - సంభోగసమయే స్త్రీణాం నఖరదశనాదిక్షతదుఃఖానుభావసీత్కార పదక్రాఘ్నవపత్రైః సుఖమసుఖమివ ఉపచారాత్ప్రమితమితి తల్లక్షణాత్ - యస్యస్యాపి సహజసుఖాత్మకత్వం స్యాన్నకోఽపి సామాజిక స్తత్ర ప్రవర్తేత - తతశ్చ కరుణాదిరసానాం రామాయణాదీనాముచ్ఛేద ప్రసంగస్స్యాత్ - త

తదయమాహ - సోఽస్మాదృశే సహృదయే త్వసంవాదానందాత్మా పరిణమతి పూ

ర్ణో రసభరః ॥ ౧౦౩ ॥ రసో వాక్యార్థ స్స్వలసతి పదార్థాః పు

ష్పప్రసాంతరసవత్ సుఖస్యాప్యానందాత్మకత్వమేవేతి రసస్యాం నను రసాస్వాదవిశేషాభావాత్కథం నవధా విభాగ ఇతి చేన్నస్యాం - యథైకస్య బ్రహ్మానందస్య చంద్రకాంత సోపానప్రతిబింబిత చంద్రబింబవ దుపాధిభేదాదనేకధా కల్పనం తద్వదనేకాపి వ్యంజకవిభావాదిభేదాద్వస్తుత ఏకస్యాపి నానాత్వమితి వేదితవ్యం ॥ ౧౦౩ ॥ అత్రైవం పి త్వోరసః కావ్యాత్మకేన కారణేన ప్రాయికత్వాత్కాంతోయామాహ ॥ రసఇతి ॥ వాక్యార్థ ఇతి ॥ కవిసంరంభవిషయత్వేనాస్యైవ ప్రధానత్వాదితి భావః - తమపేక్ష్య వర్ణ్యవస్తుజాయతప్రాధాన్యం పరికల్ప్యతే । భవేత్సపవాక్యార్థ ఇతి స్నిగ్ధ యతేయుక్తైరితి నచాస్య పదార్థసంసర్గాది రూపవాక్యార్థవత్పృథగ్భేదేన వాచ్యత్వం లక్ష్యత్వం వా సంభవతి - అభిధాలక్షణయోరతానవకాశాత్ - తాత్పర్యవిశేషస్తు వ్యంజనాంతర్భూత ఏవేతి ప్రతిపాదితం కావ్యప్రకాశే అతోఽయం వాక్యార్థో వ్యంగ్య ఏవేతి వేదితవ్యం - అపిరసవ్యంజకా విభావాద్యాః పునః పదార్థాః యుక్త్యపి భావాదీనాం స్వస్వ

వాక్యాపేక్షయా వాక్యార్థత్వం-తదుక్తం-స్థాయీ వా సాత్త్వికో వాపి సం
చారీ వాక్యవదిత్యపి । భావో వాక్యార్థతామేతి తత్తద్భావవిశేషత ఇ
త్యాదినా-తథాపి సంప్రత్యవాంతరవ్యాపారత్వా త్పదార్థవ్యవహారః
ఏవంచ పదార్థస్థానీయభావాదిప్రతీత్యుత్తరకాలీన స్ఫురణయా రసో
వాక్యార్థస్థానీయ ఇతి నిష్కర్షః ॥ నను సంప్రతీయమాన విభావాదీనామవాంతరవ్యా
పారత్వం సిద్ధ్యతీతి యస్మిన్ [illegible] ఉదితాం విశ్రాంతిం దధతీ - కారికస్థా
పకభావైర్లక్షణ్యేన వ్యంజనవ్యాపారచర్వణవశాత్ [illegible] రాది శబ్దవాచ్యరస
గోచరజ్ఞానవిశేషోపయోగిత్వం భజంత ఇత్యర్థః - అనిర్వాచ్యం లోకసే
వి భావాదిరత్ర స్థాపకో నాపి కారకః, అపితు వర్ణనీయోపయోగి అనవి
వాలౌకికత్వమస్య విభావః - [illegible] కిలత్వా
నవ్యోగ్యతే । అత ఇతి [illegible] విభావాదినా ప్రతీతి రిత్యర్థః । భావానాం స్థాయిభా
వా ఏకత్రమేళాంకురితకందళితపల్లవితత్వాది రూపేణ సముదితానాం యో

నరమీ విభావాద్యా [illegible] ఉదితాం । అ
తో భావాః [illegible] సముదితా [illegible] రసీభావం భ
జ్యకచపట [illegible] ॥ ౧౦౪ ॥ భావే స్థాయినివృత్తినాప

[illegible] భవేత్ స్వస్వపరివర్తనో [illegible] సముదితానోర్జిత్య భావాః యు
[illegible] తథా [illegible]
త్యామత్రార్థయోజనీయః - [illegible] భావానాం రసత్వే [illegible]
స్థః - చోదయతి - [illegible] రసవిభావ [illegible]
క్రియః-కింతు శతపత్రపత్ర [illegible] పదార్థానాం [illegible] సంభూయ
ఇతి మూదితం భవతి - రసీభావం [illegible] పూర్వం [illegible] స్థా
యినః స్థాయినో విభావాదిమహిమ్నా [illegible]
తిపాద్యత్వం చ భజంత ఇత్యర్థః ॥ [illegible]
వేతి ॥ తదుక్తం ॥ యథాహి [illegible] యయాన్సా [illegible] ॥ [illegible]
స్సు నాపరిణతాః [illegible] వాచ్యత్వం [illegible] తథైవ స్థాయినో భావా విభా [illegible]
భీరన్వితాః । రసత్వేనాపరిణతాః రసవాచ్యత్వం [illegible] ఇతి ॥ [illegible]
త్యాదీనాం [illegible] స్థానక్రియా [illegible]

స్థాయ్యష్టం పూర్వోక్తమేవ రసస్యాశ్రయం స్మారయతి భావ ఇతి ॥ వర్ధమా
న విభవేవి భావాదిభిరితి భావః - యథార్ణవే కల్లోలా ఉత్పద్యంతే విలీయంతే
చ తద్వద్రత్యాదిస్థాయిభావే నిర్వేదాదయో నిమజ్జంత్యున్మజ్జంతి చేతి భా
వః - తదుక్తం - ఉన్మజ్జంతశ్చ నిమజ్జంతః కల్లోలాస్తే యథార్ణవే । తస్యోత్కృ
ష్టం పితన్వంతి యాంతి తద్రూపతామపి । తథా స్థాయిని నిర్మగ్నా హ్యున్మ
గ్నా వ్యభిచారిణః ॥ పుష్ణంతి స్థాయినం స్వాంశ్చ తం నయంతి రసాత్మతాం ఇ
తి ॥ తతః కిం తత ఆహ స్వేనేతి ॥ నిర్వేదాదీనాముపభోగేన చర్వణయా భా
వితత్వాదితి తేన జన్యస్స్వగోచర ఇత్యర్థః - స్వస్మాదభిన్నస్యాపి స్వరూప
స్య స్వేనైవ విషయీకరణసంభవాత్ - యదాహుః - ఆత్మానమాత్మన్య
వలోకయంతమితి తథాభూతస్యాస్వాదాతిరేకో లౌకికచమత్కారాత్మా
యస్యానగతోక్తస్య రసో ఖండానందాత్మకో భవతి - అయం చ లోకే
స్యాత్ లౌకికత్వేనేత్యర్థః అనుకార్యే రామాదావేవ నాస్యత్ర - నాట్యే

విభావైరత్యాదికే సింధువత్కల్లోలా ఇవ సంభవంతి విలయం
యాయాంతి భావా ముహుః । నిర్వేదాద్యుపభోగభావితనిజా
స్వాదాతిరేకో రసో లోకేస్యానుకార్యే పరికీర్తితో నాట్యేతు

తు లౌకికత్వేనేత్యర్థః సామాజికేష్వితి - అత్ర రసో నాయకాశ్రయ ఏ
వేత్యత్రేతి శేషః అనపహ్నుతం లోచనే - నచ నన్వనిర్యుక్తమాధారమపే
క్షతే రసః అనుకార్యాభిన్నాభినయసమర్థే లుప్యమయితా సామాజికః తే
న నాట్యపదార్థం నానుకార్యాశ్రితమ్ - ఉక్తం చ శ్రీకాంతనయేన - వ్యా
పారేణైవ కావ్యస్య గతేర్యాభినయేన చ । రసాత్మన్యగనీయమానః స్థాయీ
స్యాదస్య స్వయం సామాజికాదికే వాక్యగసంస్యాశ్రయ ఉచ్యతే । ర
సస్య వర్తమానత్వాన్నానుకార్యస్య సంభవః । అను
కార్యస్య రామాదేః కాలాంతరవర్తిత్వాత్ । నాతిక్రాంతానుకార్య
స్యైవ రసోద్భావనయోగ్యతా ॥ బధ్నాతి కావ్యం యత్తస్మాద్రసస్య సామాజికా
శ్రయ ఇతి - కవిదేవతత్వాన్నాయకాశ్రయత్వమారోపితం నతు ముఖ్యమిత్యా
హుః ॥ సముక్తం మహోపాధ్యాయనరహరిసూరిణా - ఏవం సామాజిక
గమవేతత్వాద్రసస్యాంగీకృత్యాలౌకికతావగతా పరమార్థతః పునః

పూర్ణాఖండైకరసానందరూపపరమేశ్వరపర్యాయస్యాస్య రసస్యాధికర
ణచింతాయుతో వా నవసత్యానంతానందాత్మకే బ్రహ్మణ్యపి పదమాసాదయే
దితి - విచారచతురైరనాంకవిభిరనాథాకోంసస్యామాణిక్యైః పరంచగన్వ
తేవిభావాదిభిః పరంవ్యజ్యతే - యోగిగమ్యత్వమాత్రేణేశ్వరస్య యో
గిమనోనివాససంవాదవత్స్వహూజికారికరణత్వరోపేపి సహ్యాత ఇత్యా
దిభిర్యుక్తిభిః ప్రతిపాదితమనస్కరిణత్వమేవసిద్ధాంతః - అనపవాయం బ్ర
హ్మానందపద - ఇయాంస్తువిశేషః - బ్రహ్మానందో యోగిగమ్యః - అయం
తువిభావాద్యనుసంధానగమ్య ఇతి - ఇదమపి తైరేవోక్తం - సర్వత్రైవ
వానందవ్యక్తిర్లౌకికం సుఖమితివ్యవహ్రియతే - అలౌకికవిభావాద్యభి
వ్యక్త్యైకపిసమయమాత్రప్రసిద్ధ్యపసారాదలౌకికో రస ఇతి - కథ్యతే -
నానావిధవిమలతరస్మిన్స్మిల్లౌకికదిరేషు శమదమాదిసాధనసంపన్నేషు

సామాజికాః ॥౧౦౫॥ ఇతి విద్యానాథకృతౌ ప్రతాపరుద్రయ
శోభూషణే అలంకారశాస్త్రే రసప్రకరణం సమాప్తం *****

శ్రవణమనననిదిధ్యాసనపరేషు పరమయోగిషు నిర్వికల్పకసమాధిష్వభివ్య
క్తో బ్రహ్మానందపరమాత్మేశ్వర ఇతి శబ్ద్యత ఇతి - ఉక్తంచ స్వాత్మయోగ
ప్రదీపే - యాస్థాయిభావరతిరేవ సమస్తభేదాచ్ఛృంగారముఖ్యనవనా
ట్యరసీభవంతీ । సామాజికాంశ్చ యయా స్వనాయకాదీన్సంగమయ్య
సహజపూర్ణరసోఽస్మి సోఽహమితి సంస్మరామి ॥౧౦౫॥ ....*

ఇతి పదవాక్యప్రమాణపారావారపారీణశ్రీమహామహోపాధ్యాయ
కోలచలమల్లినాథసూరిసూనునా విశ్వజనీనవిద్యావినయోదయేన
పెద్దయార్యస్యానుజేన కుమారస్వామి సోమపీథినా విరచితే
ప్రతాపరుద్రీయ వ్యాఖ్యానే రత్నాపణాఖ్యానే
రసనిరూపణం నామ చతుర్థం ప్రకరణం

శ్రీహయగ్రీవాయనమః

ప్రతాపరుద్రీయే - సవ్యాఖ్యా

దోషప్రకరణమ్ — ౫.

రసనిరూపణానంతరం తదుపస్కారహేతుభూతగుణాలంకారని
రూపణే ప్రసక్తే పితదుల్లంఘ్య మధ్యే దోషనిరూపణం సంగమయన్ ప్రతి
జానీతే అథేతి ॥ గుణానామిత్యలంకారాణామప్యుపలక్షణం - సమ్యగితి
అన్యథావివేకమాత్రస్య ప్రరూఢత్వాభావాదితి భావః ॥ తత్ర దోషసా
మాన్యలక్షణమాహ దోష ఇతి ॥ రసాపకర్షద్వారా కావ్యాపకర్షహేతు

> అథ కావ్యజీవితభూతరసనిరూపణానన్తరం తదుపస్కారహే
> తూనాం గుణానాం సమ్యగ్వివేకాయ దోషా నిరూప్యన్తే॥ త
> త్ర దోషసామాన్యలక్షణం ॥ దోషః కావ్యాపకర్షస్య హేతుశ్శ
> బ్దార్థగోచరః॥ శబ్దార్థమయత్వాత్ కావ్యస్య తదపకర్షహేతూ
> నామపి దోషాణాం శబ్దగతత్వేన అర్థగతత్వేన చ ద్వైవిధ్యం। శ
> బ్దగతానామపి పదవాక్యగతత్వేన చ ద్వైవిధ్యం॥ ౧॥ ...తత్ర
> పదగతదోషాః కథ్యన్తే ॥ అప్రయుక్తమపుష్టార్థమసమర్థం ని
> రర్థకం। నేయార్థం చ్యుతసంస్కారం సన్దిగ్ధం చాప్రయోజ
> కం ॥ క్లిష్టం గూఢార్థకం గ్రామ్యమన్యార్థం చాప్రతీతికం। అ
> విమృష్టవిధేయాంశం విరుద్ధమతికృత్తథా ॥ అశ్లీలం పరుషం చే
> తి దోషాస్సప్తదశ స్మృతాః ॥౨॥ ఏషాం స్వరూపం నిరూప్యతే॥

ర్దోష ఇత్యర్థః - అత ఏవోక్తం కావ్యప్రకాశే । ముఖ్యార్థహతిర్దోష ఇ
త్యాదినా - శబ్దార్థగోచర ఇత్యేతద్విభాగపరం ॥ ౧ ॥ అత్ర రసాది
ప్రతీత్యభావాద్యర్థమూలత్వాద్విభావాదేశ్చ వాక్యాధీనత్వాద్వా
క్యానాం చ పదారబ్ధత్వాత్ప్రథమోపస్థితతయా తేషాం తద్దోషనిరూపణం
ప్రతిజానీతే-తత్ర పదగతదోషా ఇతి ॥ ౨ ॥ యథోద్దేశమేవ తేషాం లక్షణ

హా॥ యదప్రయుక్తమిత్యాదినా॥ అభిధానాదావామ్నాతమపి కవిభి
ర్నాదృతమప్రయుక్తమిత్యర్థః ॥ యోగమాత్ర ప్రసిద్ధం శాస్త్రమాత్ర
ప్రసిద్ధమిత్యర్థః-మాత్రశబ్దేన వాచకశక్తివిరహః ప్రతిపాద్యతే ॥ స్వసం
కేతప్రసిద్ధార్థమితి-సంకేతమాత్రేణార్థమిత్యర్థః ॥ చ్యుతసంస్కా-
రో వ్యాకరణకృతో యస్మాచ్చ్యుతసంస్కారం॥ విశేషవిధాయకం నభవ

యదప్రయుక్తం కవిభిరప్రయుక్తం తదుచ్యతే । ప్రక్రాన్తానుప
యుక్తార్థమపుష్టార్థం తదుచ్యతే॥ యోగమాత్రప్రసిద్ధం యద
సమర్థం తదుచ్యతే । పాదపూరణమాత్రం యత్తన్నిరర్థకము
చ్యతే॥ స్వసంకేతప్రక్లృప్తార్థం నేయార్థం పరికీర్త్యతే । శబ్ద
శాస్త్రవిరుద్ధం యచ్చ్యుతసంస్కారముచ్యతే ॥ సందిగ్ధం త
న్మతం యత్స్యాత్సందిగ్ధార్థప్రతీతికృత్। తదప్రయోజకం య
త్స్యాన్నవిశేషవిధాయకం॥ క్లిష్టం యదర్థావగతిర్దూరదూరాయి
తో భవేత్। ప్రయుక్తమప్రసిద్ధార్థే గూఢార్థం పరికీర్త్యతే ॥
పామరవ్యవహారైకప్రసిద్ధం గ్రామ్యముచ్యతే । యద్గ్రా
ప్రచ్యుతం నామ తదన్యార్థముదాహృతం ॥ శాస్త్రమాత్ర
ప్రసిద్ధం యదప్రతీతకముచ్యతే। అవిమృష్టవిధేయాంశం గుణీ
భూతవిధేయకం ॥ విపరీతార్థధీర్యస్మాద్విరుద్ధమతికృన్మతం ।
అశ్లీలం యదమాంగల్యజుగుప్సావ్రీడాకరం ॥ పరుషం నామ
తద్యత్స్యాద్విహితం పరుషాక్షరైః ॥3॥ అత్రావ్యుత్పత్తీనాం
శత్రుస్త్రీణాం వచనేషు దోషా ఉదాహ్రియంతే ॥ అప్రయు
క్తం యథా॥ విముఖాస్సైవ తాస్సర్వే తేనోదుశ్చ్యవనాదయః॥

త్యవిశేషవిధాయకం ॥ దూరదూరా అతిదూరావ్యవహితేత్యర్థః॥ అ
ప్రయుక్తమితి ॥ యదుభయార్థం సదప్రసిద్ధార్థే ప్రయుక్తం తద్గూఢార్థ
మిత్యర్థః - ఏతదేవనిహతార్థమితి కేచిత్ ॥ రూఢేః ప్రసిద్ధేః ప్రచ్యుతం
రూఢిపరిచ్యుతం-అన్యార్థం అవాచకమిత్యపరే ॥ అవిమృష్టః ప్రాధాన్యే
నానిర్దిష్టో విధేయాంశో యత్ర తదవిమృష్టవిధేయాంశం,తదేవాహ గుణీభూ
తవిధేయకమిత్యశిష్టం స్పష్టం॥ 3॥ యథా యోగముదాహరతి॥ విముఖా ఇతి

దైవతానీతి - బృందారకా దైవతాని పుంసి వేత్యమరః - దుస్సహాశ్చ్యవ
నో మునిరగస్త్యేతి దుశ్చ్యవన ఇంద్రః - గృహిణీపత్యావేవ గృహైర్యా మేధం
తే సంగచ్ఛంత ఇతి గృహమేధినో గృహస్థాః తత్పత్న్యో గృహమేధిన్యః - గృ
హిణీపత్న్యో గృహిణ్యపి చ। దారేష్వపి గృహాః । జాయా చ గృహిణీ గృహా
ఇత్యపి శాశ్వతః రహస్యాయుధాః - మేధృ సంగమే చేత్యస్మాద్ధాతోర్ణినిప్రత్య
యః॥ అత్ర దైవతదుశ్చ్యవనశబ్దయోర్యథాక్రమం లింగానుశాసనశబ్దా
నుశాసనాప్రయుక్తయోరపి కవీనామనాదరాత్ అప్రయుక్తత్వమిత్యాహ అత్రేతి॥
ప్రత్యేకోదాహరణే పర్యాయాంతరసమాసోపద్వయమేతత్ - సముదాయవి
పర్యాయాంతరవాక్యదోషోఽయం - విరోధినో దుశ్చ్యవనాది దైవతానీత్య

అరణ్యే గృహమేధిన్యో దైత్యయంహంతకల్పితాః ॥ అత్ర దై
వతానీతి పుంలింగప్రయోగః। దుశ్చ్యవన ఇతి చేంద్రపరత్వేన
కవిభిర్నప్రయుక్తః ॥౭॥ అపుష్టార్థం యథా ॥ వ్యూఢాష్టాదశ
బాహూనాం మహిషాసురశాత్రవదశాం । కథం సహేత హోస
ద్ధిగర దీనం హాంతజీవితం ॥ అత్ర వ్యూఢబాహుద్వయానామితి
వివక్షితేఽప్యష్టాదశానామిత్యనుపయుక్తం। పతదేవా
విస్పష్టవిధేయాంశస్యోదాహరణం। బాహుద్వయస్యైవ య
థైవ విధేయత్వేనసంస్పృష్టత్వం ప్రతీయతే ॥౮॥ అసమర్థం యథా

కేసమాసదోషః - అప్రయుక్తాదీనాం త్రైవిధ్యస్యాపి కావ్యప్రకాశకా
రాదిభిరంగీకృతత్వాదిదం ద్రష్టవ్యం - ఏవముత్తరత్రాపి యథాసంభవ
మూహనీయం ॥౭॥ వ్యక్తి ॥ అష్టాదశద్వయం దశోర్ధ్వేష్టా బాహవస్తస్మా
త్తా ఇతి మధ్యమపదలోపిసమాసః జీవితమితి నిక్లిష్టయోగేపియా - తి
స్యేత్యపీప్సయోరితి త్యాగేత్యర్థః - ప్రకృతానుపయుక్తతాం
దర్శయతి అత్రేతి ॥ ఉదాహరణలాఘవమాహ - పతదేవేతి॥ వ్యూఢబా
హుద్వయానామితి పదమేవేత్యర్థః - అత్ర దుర్గశాప్రస్తావే బాహూనాం ద్వైతేన
విధేయస్యైవ యద్యప్యన్యపదార్థప్రధానబహువ్రీహివత్తిపదార్థతే
న గుణీభావాదవిస్పష్టవిధేయాంశాఖ్యో దోష ఇత్యర్థః॥ ౮ ॥ విహాయ
అత్రాంబుధరశబ్దస్య సముద్రే శాస్త్రప్రసిద్ధిరేవ న తు వాచకశక్తిః అత

సమర్థత్వమిత్యాహ అత్రేతి ॥౮॥ లోకసవాస్థనన్థకాదిచతుష్టయమే
కేనశ్లోకేనోదాహరతి విహాయేతి॥ అత్ర వై శబ్దోర్థ్యస్య [illegible] దర్శ
[illegible] స్యాన్వయాభావాత్పాదపూరణమాత్రప్రయోజకత్వేన నిరర్థకో వైశ
బ్ద ఇత్యాహ - అత్ర వై ఇతీతి ॥ అగవాక్యసంధేర్న్వయవిరహాత్పాదయో
రేశాభావః యమ [illegible] నిరర్థకో [illegible] ॥ స్వ
శ్వస్తనవేశ్యత్ర వర్ణవ్యత్యాసేన [illegible] - త
స్యాంచముశలాదివస్తు [illegible] - నాపిగంగాయాం ఘోష ఇత్యాది
వత్ప్రయోజనం-కింతు స్వసంకేతమాత్ర [illegible]

ధా॥ విహాయవసుధామేషాం చతురంబుధిగామ్యతాం । శ్వస
గంతవ్యానాస్త్యేకపురీ [illegible]॥ అత్ర జలధిపరత్వేనాం
బుధిపదమాసమస్తం॥౮॥ అనర్థకనేయార్థచ్యుతసంస్కారసం
దిగ్ధానియథా॥ విహాయ చక్రవర్తి [illegible] శ్వస్తనవృత్తి
యాః । కదా భవిష్యతి [illegible]
ఇతి [illegible] । శ్వస్తనవశేన [illegible] సంకేతమా
త్రీయత్వేతి నేయార్థం । భవిష్యత్ [illegible]
త్వం శబ్దశాస్త్రవిరుద్ధమితి చ్యుతసంస్కారం [illegible]
టకేషు [illegible]
నితంబేష్విత్యసందేహాత్సందిగ్ధం ॥౭॥ [illegible]
ధా॥ హంతవస్త్రమహో [illegible] చలం [illegible] । స

[illegible] పేతుశీమా॥ కరాధాలతుకా [illegible] ప్రతిధానవత్ । [illegible]
యం తేసాంప్రతం [illegible] ॥ ఇత్యాది [illegible]
స్యాసిద్ధత్వాత్ ॥ అతోనేయార్థమేతదిత్యాశయేనాహ శ్వస్తనవ
శబ్దేనవనప్రతీతిస్స్వసంకేతమాత్రీయత్వే ॥ [illegible] భవతే
రాత్మనేపదిత్వం నసత్యార్థస్యేతి [illegible] కరణాః అతోస్య చ్యుతసం
స్కారత్వమిత్యాహ భవిష్యత ఇతి॥ సందిగ్ధమాశ్రయకష్టయగి [illegible]
తామితి ॥ అత్రభృశః పాలనధారణాభ్యాం [illegible] కటకం పలయో
[illegible] రాజధానీనితంబయోరిత్యభిధానాందసందేహమితిభావః ॥౭॥

హం తేఽవ్యతిరేకేణ లక్షణం యోజయతి అత్రేత్యాదినా॥౮॥ శోణి
తేతి॥ గ్రామ్యప్రయుక్తౌ పామరవ్యవహారమాత్రప్రసిద్ధావిత్యర్థః - వి
ఘూర్ణస్య పద్మశబ్దస్య నిపుణార్థత్వా ద్గాహం ప్రత్యవాచకత్వా దన్యార్థని
త్యహ మిద్ధమితి॥౯॥ అప్రతీతిక ముదాహరతి మనూపదేశా ఇతి॥ యథా

ఖాస్యదశనా రాతిధ్వజాగ్రజవిరోధిషు ॥ అత్ర నభస్య దశనా
స్సర్పా స్తేషా మాహారాత్ గరుడః స ఏవ ధ్వజో యస్య విష్ణు స్తస్యా
గ్రజ ఇంద్ర స్తస్య విరోధిషు పర్వతే ష్విత్యర్థప్రతీతే రతిమూర
త్వాత్ క్లిష్టం। పర్వతేషు వర్తనం ముఖావహమితి ప్రకృతే వజ్రి
ప్రయుక్తానాత్ పక్ష దలాన్మ సిద్ధిపర్వతవిశేషణస్యానుపయుక్త
త్వా దప్రయోజకం ॥౮॥ గ్రామ్యార్థా న్యర్థాని యథా॥
శోణితాబ్జప్లుతః కామం శ్యామగల్లకటిస్థలాః। విదగ్ధహృదయా
శ్శ్లోకనహ్నా నారాజకిన్యకాః ॥ అత్ర శోణితశబ్దస్య రుధిరే ప్ర
సిద్ధస్య పాటలవర్ణపరత్వేన ప్రయోగా ద్గ్రామ్యార్థం। గల్లకటిశబ్దౌ
కపోలజఘనపరత్వేన గ్రామ్యప్రయుక్తౌ। విదగ్ధహృదయా
ఇతి విశేషణం దగ్ధహృదయస్య వాచకత్వా దన్యార్థం ॥౯॥
అప్రతీతికం యథా॥ మనూపదేశాః కృతగర్తాః కులాచారైర్వసు
ధీశ్వరాః అత్ర మనుశబ్దో మంత్రపరత్వేన మంత్రశాస్త్రమా
త్రప్రసిద్ధ ఇత్యప్రతీతికం ॥౧౦॥ విరుద్ధమతికృద్యథా ॥ అంబి
కారమణస్యాంఘ్రిసేవా వ్యర్థా కథం భవేత్। రాజ్ఞామకా
ర్యమిత్రాణాం వినాశం సముపేయుషాం॥ అత్రాంబికారమ
ణశబ్దా న్మాతృసంభోగకారిణః ప్రతీతిః॥ అకార్యమిత్రశబ్దాద
కార్యేషు మిత్రీతి ప్రతీతిః। వియోగదుఃఖపరతయా ప్రయు

లోకమాత్రప్రసిద్ధం గ్రామ్యం తథా శాస్త్రమాత్రప్రసిద్ధ మప్రతీతికమి
త్యర్థః-కులాచారైరిత్యనేన సంప్రదాయశుద్ధిస్సూచ్యతే ॥౧౦॥ అంబి
కారమణస్యేతి॥ వినాశం వియోగదుఃఖమిత్యర్థః ॥ లక్ష్యే లక్షణం యోజ
యతి అత్రేత్యాదినా॥ కార్యం ప్రయోజనం వినా మిత్రాణి నిరుపాధికబం
ధవ ఇతి వివక్షితే అకార్యేష్వనుచితకర్మసు మిత్రీతి విరుద్ధబుద్ధ్యుత్పా

దనాద్విరుద్ధమతికృదిత్యాహ అకార్యేతి॥౧౧॥ అభిప్రేతేతి॥ అభిప్రేత పదమిష్టస్థాన. ఏతేషాంస్వభక్త్యాగాంస్త్రీచసాధనమల్పసైన్యం-సహాయ సంపత్తిరాఢ్యస్త్రీస్వర్గః- సాధనంశరీరం ఏతౌ మైత్రీసైన్యేసిద్ధాపదేగతావి తివిశ్వః- పరోత్సర్గఃపరకర్తృకత్యాగః - ఉత్సర్గోవర్జనత్యాగఇతివిశ్వః॥

క్త్రాద్విన్నాశశబ్దానాన్నాశప్రతీతిరితివిరుద్ధమతికృత్॥౧౧॥ అ
మంగళవ్రీడాజుగుప్సాప్రతీతికరం త్రివిధమశ్లీలం యథా॥అ
భిప్రేతపదాసాధస్సాధనస్సంధిపస్యతి। సీచంసాధనమనే
షాంపరోత్సర్గైకజీవినాం॥ అత్రాభిప్రేతపదాసాం వ్రీడా
వ్యంజితలోకవాసప్రతీతేరమంగళత్వం॥ సంసాధనమిత్యనే
నమనస్థపదహనప్రతీతేర్వ్రీడాకరత్వం॥పరోత్సర్గైకజీవినామి
త్యత్రోత్సర్గశబ్దాదపానవాయుప్రతీతేర్జుగుప్సాకరత్వం॥౧౨॥
పదస్యయథా॥ కుతః కాం [illegible] స్థానా [illegible]
మత్తేన॥అత్ర [illegible] ॥౧౩॥
అథవాక్యదోషాః॥ [illegible]
తత్।వాక్యంస్యాద్యోగ్యతాకాంక్షాసత్తియుక్తఃపదోచ్చయః॥ [illegible]
భిన్నలింగవచనదేవనమ్యానాధికోపమే। భగ్నప్రక్రమయతి
భ్రష్టమతగర్భితరీతయః॥విసర్గలుప్తహతస్థానసమాసం వాక్య
వర్జితం। సమాప్తపునరాత్తంచతథాసంబంధవర్జితం॥పతత్ప్ర
కర్షమధికపదంపతితప్రకర్షం।[illegible] దుష్యం [illegible]
షావాక్యసమాశ్రితాః॥ ౧౪। [illegible]
ద॥శబ్దశాస్త్రవిహతంవాక్యంశబ్దహీనంప్రకీర్త్యతే॥ యథా॥
[illegible] వాక్యేషు॥నసంశయో [illegible]

త్రివిధమశ్లీలంయోజయతి అభిప్రేతేత్యాదినా॥౧౨॥ [illegible] ॥ [illegible] ॥ [illegible] దరుణకసానసు [illegible] తికటుభిర్వస్త్రైః సకేశస్త్రీయసంయోగ [illegible] ॥౧౩॥పద దోషానంతరంవాక్యదోషానుద్దేశపూర్వకం లక్షణోదాహరణాభ్యాంవ క్తుమాహ అథేత్యాదినా॥౧౪॥ నేత్యాది [illegible]

శ్రుణుమ హీనసమశ్రౌప్మృతివర్తమానసామీప్యే వర్తమానప్రత్యయేన హీతా శ్రవణరాజ్యభ్రంశయోరవిరామస్సూచ్యతే-ననుచ్యుత సంస్కారస్యైవ శబ్దహీనమితిసంజ్ఞాంతరంనపునఃపృథగ్దోషః-వాక్యగతత్వేనపార్థక్యస్య కావ్యప్రకారకారేణ పదద్వయయోయుగపదసాధుత్వా సంభవేనపరిహృతత్వాదితిచేత్సత్యం - యద్యప్యేకపదమేవాసాధు తథాపితదసాధుత్వంపదాంతరసమన్వయసాపేక్షమితివాక్యదోష ఏవాయంనపదదోషః తన్నిశ్చయాభవిష్యతే వాసఙ్గత్యాత్రిపిపదాంతరసన్నిధానాదేవదోషత్వావగమాద్వాక్యదోషత్వమేవ-కేవలంభవిష్యతే శబ్దస్య లృటశ్శత్రాదేశే చస్థ్ర్య వచనే సత్యసాధుత్వాసంభవాదితిచేత్సత్యం - వాక్యస్యైవాత్రిప్రయోగయోగ్యత్వాదావశ్యక పదాంతరసన్నిధానే యత్రవాక్య

ప్రతం । యేన కాకస్య భగ్నాభ స్తస్సైనాంహిత్వాహతావయం ॥
అత్రిహతంనసంస్కారహీనమపదస్య ప్రయోగేదోషావి
... రాద్వాక్యదోషమిత్యపదదోషశంకా। సంపూర్ణస్య
స్యాంతే రాత్సనేపదత్వేకర్మణోనుపాదానసియమాత్ ॥ ౧౫
అథ క్రమభ్రష్టం ॥ క్రమభ్రష్టంభవేదర్థశ్శబ్దోవాయత్రవిక్రమః ॥ యథా ॥ ప్రభావే ... యదురగాంకరిణోథ
వా । ఉపాయసమహాగాస్తగో వయుద్దైవేనవందితాః ॥ అత్రిక

మాప్రసర్గాహ ... - యత్ర ... ంతర విశేషసహకృతస్యైవాసాధుత్వం యత్రాస్తి తత్ర వాక్యదోషః - అన్యథాపదదోషస్యైవాథాప్రసంగాదితి - తదేతత్సర్వంమనసినిధాయాహ అత్రహితేమి త్యాది। ఆత్మనేపదిత్వ ఇతి-సమాగమ్యృచ్ఛిభ్యాం నేతి శేషః- కర్మణోనుపాదానియమాదితి అకర్మకాదికారాదితి శేషః - నచకర్మాకాంక్షస్యాశ్రవణాత్ కేవలమకర్మకత్వమితి వాచ్యం - అవివక్షితకర్మకస్యైవాత్రాకర్మకత్వాత్ తదుక్తం-ధాతోరర్థాంతరే వృత్తేర్ధాత్వర్థేనోపసంగ్రహాత్ । ప్రసిద్ధేరవివక్షాతః కర్మణోకర్మికా క్రియేతి ॥ ౧౫ ॥ క్రమభ్రష్టమితి ॥ తత్రార్థక్రమభ్రష్టముదాహరతి ప్రభావ ఇతి ॥ లక్ష్యలక్షణం యోజయతి అత్రేతి ॥ ... లబ్ధత్వాత్ ... లబ్ధత్వాచ్చ ... గాణామితి - నను - యదా

గ్యాగ్నిహోత్రంజుహోతి - యవాగూంపచతీత్యత్రపాఠక్రమాను
పపత్తావర్థక్రమోయథాస్వీకృతః - తద్వదత్రాపి యథాయోగ మన్వ
యోంగీక్రియతామితిచేన్నస్యాత్ . అపౌరుషేయే వేదవాక్యే యథాతథా
వాస్తుపుంవాక్యేతుశ్రవణానంతరమేవ క్రమోల్లంఘనాదితిమాన్యానభిజ్ఞస్య
ప్రతీతేరన్వయపిండబోధసహిష్ణుత్వాదుపపత్తిస్సమీచీనస్యాత్ ॥ ౧౬ ॥
శాబ్దంక్రమభంగ ముదాహరతి- కాంతామిత్యాది ॥ సూర్యాచంద్రమసావితి-
దేవతాద్వంద్వేచేత్యానఙాదేశః - తత్రలోకే వేదయోరిత్యత్రసిద్ధసాహ
చర్యాణామేవదేవతావాచినాంద్వంద్వస్యవిధానాత్ తత్త్వస్య చంద్రసూ
ర్యాఃఇత్యానఙాదేశః॥ ప్రత్యక్షశ్రుతావప్యవిహితక్రమానుష్ఠానమిత్యాది

రితోయచ్ఛాసురగాఃతిపత్తిర్వైశ్యస్యశ్రేయోఽక్తం । తుర
గాపేక్షయాతిరిక్తాయుక్తిప్రాప్తిసాంప్రదాయికరీత్యర్థక
క్రమభంగః॥౧౬॥శబ్దక్రమభంగోయథా ॥ కాంతాసంగమనా
స్మసుకాకేయుధ్యస్వబాహువీర్యే॥ యశఃప్రతాపయోస్సమ్యక్సూ
ర్యాచంద్రమసావివ ॥ అత్రయశఃప్రతాపయోశ్చంద్రసూ
ర్యానుగుణ్యవిరోధక్రమేణదీపితార్థానుష్ఠితే । యశఃప్రతాప
యోస్సూర్యాచంద్రమసావిత్యుక్తేఽనుసారాయుక్తేయూ
న్వయేయథాయోగమన్వయోపేక్షా నాస్తిప్రసంగోఽధః - ౧౭

యదన్యయత్ర అత్ర ఆస్యసంపాదనసమితిపాఠేయశఇతి ॥ యశఃప్ర
తాపయోరిత్యేకస్సముదాయః-సూర్యాచంద్రమసావిత్యపరః- తదేతత్స
ముదాయద్వయమపిసమానాధికరణం - అన్యథాన్వయవచనానుపపత్తేః
తస్యాన్వయోపస్థితేఽపి యథాయోగ్యతాప్రత్యయేనార్థక్రమేణ బోధ ఇ
తి-అభిధానక్రమేణాధిక్షేప క్రమవాదిత్యేతి కిమిత్యత యసిద్ధోపమానోప
మేయభావానుసారేణ పదద్వయానాంక్తిప్రత్యయానాంవ్యుత్పత్తివిరో
ధాపిసంబంధేనంతరోదాహరణవద్ద్విత్వాకాంక్షావాన్ క్రమభంగ ఇ
త్యర్థః ॥ కుత్రచిత్క్రమభంగ ఇత్యాకాంక్షాయామాహ అపిశబ్దప్ర
యోగవివేతి ॥ యథాసంఖ్యన్యాయేనాపూర్వసాధనాఙీభావః॥ ననుద్వంద్వ
సమాసైకపదత్రిపదానిప్రత్యేకంద్వంద్వసమాచరితపదార్థాంతరాణ్యపి యుగప

దర్భీయతేతి వార్తికకారమతం - తదుక్తం - యుగపదధికరణవచనే ద్వంద్వ ఇతి - తన్మతే యశశ్శబ్దేనాపి యుగపద్యశః ప్రతాపావభిధీయేతే ప్రతాప శబ్దేనాపి - ఏవం సూర్యాచంద్రమసావిత్యత్రాపి ద్రష్టవ్యం - తథా చ విగ్రోవ్వయే శబ్దోపక్రమ భంగో న సంభవతీతి చేన్నైష దోషః - సర్వదా కేవలపదానామేకైకార్థవాచకత్వాద్వృత్తిపదానామపి మతభేదేన తథా భావాత్ ప్రాయేణ సర్వేషామస్యైవమేవ వ్యుత్పత్తేరతాత్పర్య లౌకికానేకార్థవాచకత్వ నిబంధన క్రమం బాధిత్వా క్రమస్యైవ జాగరూకత్వాత్ - యదాహ పదమంజరీకారః - ప్రాధాన్యాత్ ద్వంద్వే యుగపదధికరణః

పితుశ్శబ్దప్రయోగపదక్రమభంగః ॥ ౧౭ ॥ అథ విసంధి ॥ విసంహితో విరూపో వా యస్య సంధిర్విసంహితః ॥ యథా ॥ శౌర్యాగ్నిఈక్షుకృశానౌ సమ్రాట్ రైశ్వర్యం క్ష్వాగతం ॥ అత్ర శౌర్యాగ్నిఈక్షుకృశానోరపి సంధి । వృత్త్యైశ్వర్యమితి సంధివైరూప్యం ॥ ౧౮ ॥ అథ పునరుక్తిమత్ ॥ శబ్దార్థహీనరుక్త్యా యుత దాక్యం పునరుక్తిమత్ ॥ యథా ॥ జీర్ణ కాననసంకీర్ణైః శైక్యా కాననసృష్టయః ॥ అత్ర కాననసంకీర్ణైః కాననసృష్టయ ఇతి పునరుక్తిమత్ ॥ ౧౯ ॥ అథ వ్యాకీర్ణం ॥ వ్యాకీర్ణం తద్విభక్తీనాం వ్యాకీర్ణైర్మిథోన్వయే ॥ యథా ॥ సుధాంశునా మహీపాలా వక్త్రచ్ఛాం కాక్షీశితుః । ఆజ్ఞామురసి బిభ్రాణా నాగపీడా ముద్రికాం ॥

వచనతాయాం ద్వంద్వేపి క్రమస్య ప్రతీతేస్సపదనియామక ఇతి ॥ ౧౭ ॥ విసంహిత ఇతి ॥ విగతా సంహితా వర్ణానాం పరస్సన్నికర్షః యత్ర స విసంహితః క్లిష్ట ఇత్యర్థః - విరూపః కష్టకర ఇత్యర్థః ॥ శౌర్యాగ్నిఈక్షుకృశానీత్యత్ర సవర్ణదీర్ఘాభావాద్విశ్లేషః - న చాత్ర వ్యాకరణవిరోధః - వాక్యసంధేస్త్వైచ్ఛికత్వాత్ - తదుక్తం - సంహితైకపదే నిత్యా నిత్యా ధాతూపసర్గయోః । నిత్యా సమాసే వాక్యే తు సా వివక్షామపేక్షత ఇతి ॥ ౧౮ ॥ పునరుక్తమాహ ॥ శబ్దార్థహీనరుక్త్యేతి ॥ శబ్దమాత్ర హీనరుక్త్యే త్యలంకారత్వమర్థమాత్ర హీనరుక్త్యే దోషత్వం వక్ష్యతి ॥ ౧౯ ॥ వ్యాకీర్ణమితి ॥ విభక్తీనాం విభక్త్యంతానాం పదానామిత్యర్థః - సంకీర్ణపదమేకం వా

ర్థం వాక్యేష్విత్యర్థః సుఖార్థానర్థితి ॥ గ్రాహముద్రికాంకకాకతీయధ్వజవ
రాహముద్రా - దాస్యరూపత్వాత్తద్ధారిణస్యేతి భావః. తదుక్తం - వ
స్త్రమంచులికేచ్ఛకరంరోపిన్యస్తమాతురం । తన్నామకరణం చేతి దాస్యమే
కచ్చతుష్టయమితి ॥ ౨౦ ॥ మానేనేతి ॥ అత్ర వాక్యద్వయపదానామిత
స్సంకీర్ణత్వాద్వాక్యసంకీర్ణమిత్యాహ అగేతి ॥ ౨౧ ॥ శైలేష్వితి ॥ వ
న్యైః కందమూలఫలాదిభిః సోచ్ఛ్వసితాస్సత్రాసాః - అత్ర బంధుమ

అత్ర గ్రాహముద్రికామకరసికరస్యాజ్ఞావిభాగికాజ్ఞైస్సంబం
ధః ॥ ౨౦ ॥ అథ వాక్యసంకీర్ణం ॥ వాక్యాంతరపదైః కీర్ణం వా
క్యసంకీర్ణముచ్యతే ॥ యథా ॥ మానేన మహతాస్మాభిర్మానేన
క్షత్రియశిక్షితాం । వింధ్యస్య జీవితం తేనోన్నజాతమన్యైర్నిరాకృ
తం ॥ అత్ర మహతా మానేనేత్యుక్తానాం క్షత్రియనిరాకృతం తదస్య
వింధ్యస్య మానేనేతి జీవితం జాతమితి వాక్యద్వయపదా
నామన్యోన్యసంకీర్ణతా ॥ ౨౧ ॥ అథాపూర్ణం ॥ అపూర్ణాంత
స్థితే వాక్యేఽత్ర న సంపూర్ణక్రియాన్వయః ॥ యథా ॥ శైలేష్వ
స్మాకమావాసో వన్యైస్సోచ్ఛ్వసితాశయం । త్వద్వైరిబంధు
సుతశ్చాస్మత్పుత్ర్యగ్నాతా ప్రహోషితాః ॥ అత్ర శైలవాసాక
వస్యవృత్తిస్మృత్యా బాంధవాన్పశ్యన్నిపతితసంబంధో న సం
పూర్ణః ॥ ౨౨ ॥ అథ వాక్యగర్భితం ॥ తద్వాక్యగర్భితం యస్య
మధ్యే వాక్యాంతరం భవేత్ ॥ యథా ॥ జ్ఞాత్వా త్వద్వంధ్రిపుంగ
ద్రస్యాగ్రిహాగ్నిమతిదుస్సహం । యద్వా నలంఘ్యతే నైవం
తస్మిన్నపతితా వయం । అత్రాతిదుస్సహాంగ్రిధాగ్నింక్షా

స్త్వేతి చ శబ్దేనాస్మత్స్థపి శేషణతయా శైలవాసవన్య వృత్తిసముద్భవా
తే - తత్ర కర్మన క్రియాయా అస్మదర్థత్వాద్బాంధువత ఇత్యనేనైవ సం
బంధో న శైలవాసవన్య వృత్తిఖ్యామిత్రియాన్వయా పరిపూర్ణత్వాదపూ
ర్ణమిత్యాశయేనాహ - అత్రేతి ॥ ౨౨ ॥ తదితి ॥ వాక్యేన వాక్యాంతరేణ గర్భి
తం సంజాతగర్భం వాక్యం వాక్యగర్భితమిత్యర్థః ॥ ఉదాహరణం స్పష్టం ॥
నన్వత్ర వాక్యార్థస్యాపి వాక్యాంతరగర్భితత్వేనోభయోరపి త్వసంభ

వేదివాక్యార్థప్రతీతావంతరంగత్వేన ప్రాధాన్యాద్వాక్యదోషప్రా యపాఠ ఇత్యనుసంధేయం ॥ ఏవమన్యత్రాపి యథాసంభవమూహ్యం ॥ ౨౩ ॥ భిన్నలింగభిన్నవచనయోర్లక్షణోదాహరణే దర్శయతి ॥ యత్రే త్యాదినా ॥ సముద్రా ఇవ గంభీర మన ఇత్యత్రోపమానోపమేయయో ర్భిన్నలింగత్వేఽపి ముఖం చంద్ర ఇవేత్యవశ్యహృదయానా ముద్వేగాభావా

త్వాపి తస్మిన్నసతి తావయమిదివాక్య మధ్యేయదాప్రనలంఘ్య తేనైవమితి వాక్యాంతరమనుప్రవిష్టమితి వాక్యగర్భితత్వం ॥ ౨౩ ॥ అథ భిన్నలింగవచనే ॥ యత్రోపమా భవేద్భిన్నవచనా భిన్నలింగకా । తద్భిన్నవచనం భిన్నలింగం చాహుర్మనీషిణః ॥ ద్వయోరుదాహరణం యథా ॥ సముద్రా ఇవ గంభీరం మనో యస్య భవభూభుజః । గిరిజేవాంఘ్రిస్సృపతి ధ్వజిన్యాకలుషీకృతం ॥ అత్ర సముద్రా ఇవ గంభీరమితి భిన్నవచనం । గిరిజేవ ధ్వజిన్యేతి భిన్నలింగం ॥ ౨౪ ॥ అథాధికన్యూనోపమే ॥ యత్రోపమానమధికం న్యూనం వా స్యాద్విశేషణైః । తత్రాధికోపమం ప్రాహుర్న్యూనోపమమితీతరం ॥ ద్వయోర్యథాక్రమముదాహరణం ॥ ఊౌమఊౌమసుఖాః కాంతాః కాననే మాలవేశితుః । గ్రీష్మే నద్య ఇవ స్నానపద్మోత్పలబిసావిలాః ॥ అత్ర ఊౌమఊౌమముఖానాం కాంతానాముపమానభూతాసు నదీషు స్నానపద్మత్వా మాత్రమధికత్వం । స్నానోత్పలబిసావిలా ఇత్యధికం ॥ న్యూనోపమం యథా ॥ హారాంగరాగసుభగా నగరేషు యథా వయం । తథైవ నిర్ఝరాకీర్ణాశ్శాంతిధరణీభృ

ద్భిన్నవచనస్యైవేదముదాహరణం అనయైవోక్తం దండ్యాచార్యేణ ॥ నభిన్నలింగవచనేన చ న్యూనాధికే తథా । ఉపమాయామూషణాయ యత్రోద్వేగో న ధీమతామితి । తదేతన్మనసి నిధాయాహ ॥ అత్ర సముద్రా ఇవ గంభీరమితి భిన్నవచనమితి ॥ ౨౪ ॥ యత్రేతి ॥ అత్రోపమాశబ్దః కరణవ్యుత్పత్త్యా ఉపమానవాచీ - తేనాధికవిశేషణోపమానమధికోపమం - న్యూనవిశేషణోపమానం న్యూనోపమం - తేన సాధారణధర్మాధిక్యేనాధికోపమం

తస్మాన్న్యూనత్వన్యూనోపమమితి ఫలితం ॥ ఉభయోరుదాహరణం సుగమం॥ ౨౫ ॥ ఛందోభగ్నమితి॥ భగ్నం ఛందోవృత్తం యత్ర తచ్ఛందోభగ్నం-యతిర్విచ్ఛేద ఇత్యభిధానికాః - భ్రష్టో యతిర్యత్ర తద్యతిభ్రష్టం - ఉభయత్ర - వాహినీతా గాన్యైర్నిష్వితి పక్షపాతః - వింధ్యాద్రిర్వ్యోమ తృతీయపాదే యతిభంగ ఇతి ॥ ప్రహర్షిణ్యాం తృతీయదశమయోర్విచ్ఛేదో విహితః - తదుక్తం వృత్తరత్నాకరే ॥ మ్నౌ జ్రౌ గస్త్రిదశయతిః ప్రహర్షిణీయమితి - తత్ర తృతీయవర్ణే తదభావాద్యతిభ్రష్టం - పాదాంతవర్ణస్య గురుత్వాభావాచ్ఛందోభంగశ్చ - నను క్వచిదవసానే విలఘ్వం

తః ॥ అత్ర ప్రహరణస్థానే స్త్రీస్థానే ఉక్తౌ అంగదాగ్రస్థానేపి పినోక్తమితి న్యూనోపమత్వం ॥ ౨౫ ॥ అథ భగ్నచ్ఛందో యతిభ్రష్టే ॥ ఛందోభగ్నం పదం యత్ర తద్భగ్నచ్ఛంద ఉచ్యతే । యత్ర స్థానే యతిభ్రంశ స్తద్యతిభ్రష్టముచ్యతే ॥ యథా ॥ వింధ్యాద్రిర్వ్యోమతటం బిభేద కిం భూయః భవతి జనస్య నాస్తి నాస్య ॥ అత్ర వింధ్యాద్రిర్వ్యోమ తృతీయస్థానే యతిభంగః ॥ పాదాంతవర్ణస్యాగురుత్వాభావాచ్ఛందోభంగః ॥ ౨౬ ॥ అథాశరీరం ॥ క్రియాపదేన రహితం అశరీరం ప్రకీర్త్యతే ॥ యథా ॥ హంత సమరుణో ధాతా క్రియాశ్రయో గతిః ప్రవేశే । కాననే కంటకాక్షిణ్యస్థితా స్వాంద్యశశూనమార్గా ॥ అత్ర క్రియాపదం నవి

త్యమితి వచనేన పాదాంత్యలఘోర్వికల్పేన గురుత్వవిధానాదత్రాపి గురుత్వాంగీకారేణ చ్ఛందోభంగ ఇతి చేన్న సత్యం - యత్రేందిరేజ్రో పీం ప్రవసంత్రాదౌ పాదాంతవర్ణస్య లాక్షణిక గురుత్వేపి శ్రోతృశ్రవ్యభంగాభావస్తత్ర మా భూచ్ఛందోభంగః - ప్రహర్షిణీ వైతాలీయ వసంతతిలకాదౌ తు వైపరీత్యాదస్త్యేవ దోష ఇతి ప్రాచీనాః ॥ ౨౬ ॥ క్రియాపదేనేతి ॥ హంతేత్యనుకంపాయాం - పాంద్యశశూనితి దర్శనక్రియాపేక్షయా కర్మణి ద్వితీయా - అత్ర దర్శనక్రియానుపాదానాత్ - ఆఖ్యాతం సావ్యయకారకవిశేషణం వాక్యమితి వాక్యలక్షణాభావేన వాక్యత్వస్యైవాభావాదశరీరం నామ దోష ఇత్యాశయేనాహ ॥ అత్రేతి. క్రియాపదరాహిత్యేనా

స్వయమాధావాచ్యాపన్నయ ఇత్యస్యైవ నామాంతరం మతాంతరేణేత్యా హాపిత ఏవేతి॥౨౭॥ అరీతికమితి- విరుద్ధరీతికమిత్యర్థః అఖర్వేతి ॥ అత్రవ ర్ణ్యమానకవ్యక్తిష్టు సమాసాదిసంబంధనాయాః గౌడరీతేః కరుణానుదా యాఽనుబంధవాదగీరణం నామదోష ఇత్యాశయేనాహ అత్రేతి ॥౨౮॥ వి సర్గలుప్తమితి-లుప్తవిసర్గమిత్యర్థః॥ ఓత్వమితి ॥ స్థానా ఇత్యాదౌ పరంత రయాపి విసర్జనీయస్థానికస్యయకారస్య - లోపో వ్యోర్వలీతి లోపవిధానా

హితం॥పదదేవాపన్నమాఖ్య ... పదం ॥ ౨౭ ॥ అథారీతి కం ॥ రీసానుగుణారీత్యాగీతిసముచ్యతే॥ అఖర్వగర్వ దుర్వారదోర్దండఖండితారిఖండళః। బబంధ ప్రతాపరుద్రేశకీర్తిలతాం తాం దిశాయశఃకృతాం॥ అత్ర కరుణేసు విదో వర్ణాడంబరః ॥౨౮॥ అథవిసర్గలుప్తం ॥ ఓత్వం లోపో వా సర్గస్యాసకృల్లుప్తవిసర్గ కం ॥ యత్ర ప్రసర్గో బహుధా ఓత్వం లోపం వా ప్రాప్నోతి త ద్విసర్గలుప్తం ॥యథా ॥కృత్స్నోఘనసంఘో యాతో జాతో వాసో ధరిత్రీనగరే । స్థానానాథనాహ రాజశ్రీ వనాంతేష్వే గృశాపయం॥౨౯॥ అథాస్థానసమాసం ॥ అపదస్థసమాసం తస్స్వమానస్యాస్థానే దితః ॥యథా ॥ కుతో వైపుణ్యస్య సమ్యగ్గ్రహణాత్పరుషాత్మనః। ఇత్యనగ్రహ్రీభార్త్యస్య శ్రీకుటీ కుటిలాననాః॥అత్ర వధసేవిశ్రీత్యాన్వహాణాముక్తైనసమా సః కుంతాకపిచసమాస ఇత్యపదస్థసమాసః ॥౩౦ ॥ అథ వాచ్యవర్జితం ॥ నోక్తం సాధ్యత్ర వక్తవ్యం తదాహుర్వా

ల్లుప్తః సర్గస్య- న్యగ్నోనవోఽంత ఇత్యాదౌ తు- యద్యపి విసర్జనీయస్యస త్వాదిసంధికార్యవశాత్ స్థానే సత్వోత్వమేవ నలోపః - తథాపి విసర్గాదన్య నాల్లుప్తవిసర్గవ్యవహార ఇతి ద్రష్టవ్యం-యదాహురాచార్యాః- అదర్శనం లోప ఇతి॥౨౯॥ అపదస్థసమాసమితి-అస్థానస్థసమాసమిత్యర్థః ॥ కుత ఇ తి॥పరుషాత్మనః ఇతి సహృదయస్య॥ వేధసేక్రుధ్యతామితి -కుధద్రుహే ర్ష్యాదినా సంప్రదానత్వాచ్చతుర్థీ న సమాస ఇతి- క్రోధవ్యంజక ఇతి శేషః కింత్వితి-కవేస్సమాసవ్యంగ్యస్య క్రోధస్యాభావాదితి భావః ॥౩౦॥ దుర్గ

శామితి॥ అత్ర జీవితస్య హాయనత్వం వివక్షితం - తచ్చ వత్సరాణాం ప్రతిపన్నా నామపీత్యాపిశబ్దప్రయోగే విపలభ్యతే నాన్యథా- అత స్తదభావాద్వాచ్య వర్జితాఖ్యోయం దోష ఇత్యాహ॥ అత్రేతి ॥ ౩౧॥ సమాప్తేతి ॥ సమాప్త స్యవాక్యస్య విశేషణద్వారా పునరుపాదానే సమాప్తపునరాత్తం॥ తదితి యోజయతి- అత్రేతి॥ పతత్ప్రకర్షమపి యోజయతి అత్రైవ॥ తేజసామ్ ఉపోద్ఘా

ప్యవచ్ఛిన్నం ॥యథా ॥ [illegible] ప్రతిపన్నానా [illegible] తం ॥ అత్ర [illegible] ప్రతిపన్నానా [illegible] శబ్దో [illegible] వాచ్యో [illegible] క్తః ॥ ౩౦ ॥ అథ సమాప్తపునరాత్తం [illegible] పతత్ప్ర [illegible] చ॥ సమాప్తపునరాదానే సమాప్తపునరాత్తం॥ పతత్ప్ర [illegible] ప్రకర్షో [illegible] ॥ [illegible] దోహ దం॥ [illegible] ॥ [illegible] థ్యా [illegible] ॥ [illegible] ధ్యా [illegible] పునరాదానాత్ సమాప్తపునరాత్తం ॥ [illegible] ధా [illegible] మితిప తత్ప్రకర్షతా ॥ ౩ ॥ [illegible] ॥ [illegible] త్వాత్ [illegible] పునాగ్రే యోజితః ॥యథా॥ భద్రాత్మనో [illegible] మహారుహః । [illegible] ప్తాః పునరాహార్యవయో ॥ అత్రాపి భద్రాత్మనాదిపద [illegible] దత్వాదిపదం [illegible] క్తః। ౩౨ ॥ అథ [illegible] ॥ యత్రా [illegible] త్రి [illegible] పదం [illegible] ॥ యథా ॥ [illegible]

గనాః తదపేక్షమా [illegible] ణాం ప్రకృత త్వా [illegible] పదం ప్యగా ణాం పునరపక్ష్య [illegible] - తథాపి [illegible] ప్రా దానే ప్రక [illegible] కర్ష [illegible] ॥ ౩౩ ॥ [illegible] ॥ సంబం ధే [illegible] సంబంధవర్జితం - [illegible] తయోగ నాహుః ॥ భద్రాత్మనాసి ॥ అత్ర [illegible] గుణీభూత ఇతి నతదర్థో భద్రాత్మనాదిశ [illegible] ఇత్యాహ-అత్ర [illegible] ఇతి ॥ ౩౩ ॥

ముక్తా ఇతి ॥ అత్రాధికమంశం వివినక్తి అత్రేతి ॥ వ్యాఖ్యైస్సభా షితం వింధ్యే హంతవల్కలధారిభిరిత్యత్రాస్మాభిరితి పదస్య న్యూనత్వా న్న్యూనపదం నామ దోషో ద్రష్టవ్యః ॥ ౩౪ ॥ బహువచనప్రక్రమభంగము దాహరతి। గుహా ఇతి॥ ౩౫॥ అథార్థదోషాణా ముద్దేశపూర్వకం లక్షణో

ల్లభైశ్చేతావనాం తేఘూర్జరస్త్రియః । సుధాంశు మండలాకారరూపప్రసువిపాండురాః ॥ అత్ర సుధాంశుమండలాకార ఇత్యేతావతా పరిపూర్ణమండలాకారవిపాండురత్వే రూపప్రసు ఇత్యధికం ॥ ౩౪ ॥ అసభగ్నప్రక్రమం ॥ ప్రక్రాన్త నియమత్యాగే భగ్నప్రక్రమమిష్యతే ॥ యథా ॥ గుహాస్స పాణి శబరాబాంధవా వింధ్యభూః పురీ । సరితో దీర్ఘికాః కష్ట మాక్రీడాః కాననాని నః ॥ అత్ర బహువచనతయా ప్రథమం ప్రక్రమస్య వింధ్యభూః పురీత్యేకవచనోక్తైః ప్రక్రమభ్రష్టం ॥ ౩౫ ॥ అథార్థదోషాః ॥ అపార్థం వ్యర్థమేకార్థం ససంశయమపక్రమం । ఖిన్నం చైవాతిమాత్రం చ పరుషం విరసం తథా ॥ హీనాధికోపమే స్యాతామసదృశోపమం తథా । అప్రసిద్ధోపమం హేతుశూన్యం చ నిరలంకృతి ॥ అశ్లీలం చ విరుద్ధం చ తథా సహచరచ్యుతం ॥ ఏవమష్టాదశ ప్రోక్తా దోషా అర్థసమాశ్రయాః ॥ ౩౬ ॥ ఏషాం స్వరూపముదాహరణం చ ॥ సముదాయార్థశూన్యం యదపార్థం తత్ప్రకీర్త్యతే । యథా ॥ కుశస్థ ప్యదపానస్యః కావార్తా చోళమండలే । ఫణాస్సహస్రం శేషస్య ఖారాః కటకులాచలాః ॥ అత్ర న కశ్చిద్వాక్యార్థః ప్రతీయతే ॥ ౩౭ ॥ అథ వ్యర్థం ॥ యత్ప్రయోజన శూన్యం స్యాత్తద్వ్యర్థం పరికీర్త్యతే ॥ యథా ॥ నిర్మలం కులముద్వేలం శౌర్యం వః ప్రథి

దాహః సేకస్మయతి అత్రేత్యాదినా ॥ ౩౬ ॥ సముదాయార్థశూన్యం వాక్యార్థశూన్యం ॥ కుశ ఇతి ॥ శుష్యదపాంశ్మ్యజలాః - ఋక్షపూరిత్యాదినా సమాసాంతోఽప్రత్యయః - అత్ర దశ దాడిమాదివాక్యవదర్థశూన్యత్వా దపార్థత్వం ॥ ౩౭ ॥ నిర్మలమితి ॥ అత్ర రాజసేవావిధావైశ్వర్యాదిలో

భవకుశలాదిప్రశంసాయా నివృత్తియోః కర్త్వార్హస్వత్వ మేతదిత్యాహ-అత్రేతి॥ ౩౭॥ ఉక్తాభిన్నార్థకమితి-పునరుక్తార్థమిత్యర్థః॥ ౩౮॥ కరికుంభావితి॥ అనర్ఘ్యరాఘవే విజయేతాం గామలశ్మ్యాః కుంభకష్టమేఘనాదావిత్యత్ర వైరివాక్యే కర్తృకర్మసందేహోపినదోషః- నాయికాభ్యుదయసూచకతయా తత్రైకవిసంరంభపశాంతేః॥ ౪౦॥ హంతేతి॥ పాదే- వ్యాహాయః వృత్త్య-వనే వృంగార్యాణాం-పిత్రర్థ్యైవ్యాయాభావః - ప్రసిద్ధత

తంయశః । కిమిత్యంధన్యపతేః పాదపీఠం పాండ్యానసేవతే ॥ అత్ర నిస్తులం కులమిత్యాదిప్రశంసా సేవా కర్తృత్వేనాన్వయాభావే నోపయుజ్యతే॥ ౩౯॥ అర్థకాష్ఠ్యం॥ ఉక్తాభిన్నార్థకం యత్ర వా దేశార్థం తన్నిగద్యతే॥ యథా॥ పశ్యన్తి తద్గాం చేతో మూర్ఛ తాస్త్వత్సభాలకాః। శీతాంశుశ్చేతనాస్వప్నే ఖండితం శేత శోషణః॥ అత్ర పూర్వోత్తరార్థయోరభిన్నార్థత్వం॥ ౪౦॥ అర్థసంశయం॥ వాక్యార్థస్య సంశయో యత్ర తత్సంశయమిష్యతే॥ యథా ॥ కరికుంభస్తనావస్యాః మేతాం తామసతాంగతాం। లతావపుష్మత్యః స్త్రీణాం మాసంగతాస్తానతాంగతాః ॥ అత్ర కరికుంభయోః స్తనయోశ్చ లతానాం వపుష్మత్యోశ్చ కర్తృకర్మత్వసంశయః॥ ౪౧ ॥ అథాపక్రమం॥ యత్ర పూర్వాపరీభావవిహీనం తదపక్రమం ॥ యథా ॥ హంత వ్యాపాయప క్రాంతి నిదాంతిం త్యంతిరస్యాం స్త్రియః । స్త్రీణాం తన్ప్రతిసర స్త్రాశికయంత్య స్తథాపక్రమం ॥ అత్ర నిస్తులంకాలీన

త్యాదినానాత్వ॥ తస్యతత్రైవ ప్రత్యపత్తైః- శిఖయా గృహస్థా క్రమమితి - తృణం ప్రసిత్యాభవతో పి వంశ్యత్యస్మిన్ పదిశంగ్యత్వ వేత్యర్థః- అత్ర నిద్రావక్త్రవ్యాదానయోర్లోకప్రసిద్ధం పౌర్వాపర్యం విహాయ మిథ్యాప క్రమమిత్యాహ అత్రేతి॥ పూర్వకాలత్వముక్తమితి ॥ సమానకర్తృకయోః పూర్వకాలత్వే విహితేన క్త్వాప్రత్యయేనేతి శేషః- గమవక్త్రం వ్యాదాయస్వపితీత్యత్ర వ్యాదానస్య పూర్వకాలత్వాభావాత్ క్త్వాప్రత్యయానుపపత్తిరితి చోదయిత్వా అనంతరభావిస్వప్నాపేక్షయా పూర్వ

కాలత్వాసంభవాన్నానుపపత్తిరితిపరిహృతం మహాభాష్యే- తత్రైవవ్యాఖ్యాతంకైయటేన - యద్యపిస్వప్నక్షణానాం వ్యాదానాత్పూర్వకాలతా తథాపితద్వ్యాదానానంతరభావిస్వప్నక్రియాపేక్షం వ్యాదానస్య పూర్వకాలత్వమస్తీతి - అతఃకథమత్రపౌర్వాపర్యవిహతిరితిచేత్సత్యం - వ్యాదానాత్పూర్వకాలీనస్వప్నక్రియాపేక్షయా పౌర్వాపర్యవిఘాతాదస్త్యేవాపక్రమదోషోఽత్రేతిహృదయం॥ ౪౧॥ భిన్నలక్షణం సంబంధవర్జనం

ముఖవ్యాదానస్యపూర్వకాలత్వముక్తమిత్యపక్రమత్వం ॥ ౪౧ ॥ అథభిన్నం ॥ సంబంధవర్జితంయత్స్యాత్తద్భిన్నం పరికీర్త్యతే॥ యథా ॥ నూనంఫాలేషులాటానాంసధాత్రా లిఖితాలిపిః॥యదస్మాకంగృహస్థానివసంతిమరుస్థలే ॥ అత్ర మరుస్థలనివాసవిధానస్య ఫాలస్థలగతలిపిభావస్యచన సంబంధః॥ ౪౨॥ అథాతిమాత్రం ॥ యత్సర్వలోకాతీతంతదతిమాత్రంప్రకీర్త్యతే ॥ యథా ॥ మాభూదేకార్ణవం విశ్వమితిసంకోచితాశ్రుభిః ॥ అరణ్యేఽరినారీభిరసంఖ్యానద్యః కృతాః॥ అత్రాశ్రుభిర్నదీకరణమిత్యత్యుక్తిః॥ ౪౩॥ అథపరుషం ॥ అతిక్రూరార్థసహితంపరుషంపరికీర్త్యతే ॥ యథా ॥ దావానలేంధనంసద్యః క్రియంతామశ్వకాఇమే ॥ అత్రఫలాన్నియామానామాశీర్నుచితేతిపరుషోక్తిః॥ ౪౪॥ అథవిరసం ॥ అప్రస్తుతరసంయత్తద్విరసంపరికీర్త్యతే॥ యథా॥ చంద్రాననాఃకటాక్షైర్మాంపశ్యంత్వమృతవర్షిభిః । శోచిత్వాలమితిక్లిష్టాః కిరాతైశ్శోకసంభవః ॥ అత్రపురుషవి

దగ్ధయతి అత్రమరుస్థలేతి ॥ ప్రతీయమానస్తు హేతుహేతుమద్భావోన వాస్తవఇతిభావః॥ ౪౨॥ మాభూదితి ॥ ఏకార్ణవభియాశ్రుసంకోచేఽప్యసంఖ్యానద్యః ప్రవృత్తా ఇత్యతిమాత్రాలౌకికార్థప్రతిపాదనాదత్యుక్తిరేవాయందోషోనాతిశయోక్తిరలంకారఇతిభావః॥ ౪౩॥ పరుషముదాహరతి దావానలేతి ॥ ఇమేఫలాన్నియామానాఇత్యర్థః ॥ ౪౪ ॥ చంద్రాననాఇతి॥ శోచిత్వాలంనశోచితవ్యమిత్యర్థః - ప్రియాంకితైర్లోకైరిత్యాదినాక్రూరప

ప్రత్యయః-ఇత్యుక్త్వా-క్లిష్టాః క్లిశితాః - క్లిశ్యా తేయూదితో వేదిః కల్పా
ద్యస్య స్త్రీణాం శిక్షా ... క్లిశః క్లిష్టా ... యోగాదివికల్పాదిభావః - సం
భోగ ప్రాప్తేన విరసమితి- అనౌచిత్యాద్రసస్య ... భావః - తదుక్తం
ధ్వన్యాలోకే - అనౌచిత్యాదృతే నాన్యద్రసభఙ్గస్య కారణమ్॥ ౨౫ ॥
హీనమితి॥ ... ప్రమాణేన ... ఏవముపమేయ ... ప్రష్టవ్యం
అతఏవ ... ఉపమానస్యోపమేయాపేక్షయా ... జాతి
హీనముదాహరతి॥ శునస్త్రైరితి॥ ప్రమాణహీనో ... స్ఫులింగ ఇ
వ ... నుమానిత్యాదౌ ప్రష్టవ్యం॥ ౨౬॥ జాత్యాధిక్యముదాహరతి ... ॥

యోగక్షణాన్నానాం స్త్రీణాం ... స్సంభోగ ప్రాప్తేనానం
విరసం॥ ౨౫॥ అథ హీనోపమం॥ ... యత్రోపమానం స్యా
త్తద్ధీనోపమం మతం॥ యథా॥ శునస్త్రైరివ ... గా భవ
ద్భిః ... ॥ స్వగత ... కాన్తేష్వివా
సినాం॥ అత్ర శునస్త్రైరిత్యత్ర హీనోపమం॥ ౨౬॥ అ
ధికోపమం॥ యత్రోపమానాదధికం ... ధికోపమం॥
యథా॥ అహీనపార్శ్వే ... యః॥ మ
హాస్తి యత్ర వా ... ॥ అత్ర ... మ
హాస్తి యత్ర వేల్లాధికోపమం॥ ౨౭॥ ... ॥ ...
దతుల్యోపమానం ... ॥ యథా॥ ...
ధ్యాదలస్యాం ప్రసంజో ... యః ॥ ... గళస్ఫుర

పారేసరస్త్రీరస్య పారేసరస్త్రీరం-పారేసరస్త్వే ... భావః
ప్రమాణాధికోదాహరణం తు-పాంశాళమివ నాభిస్తస్యేత్యాదౌ ప్రష్టవ్యం -
అత్ర సర్వత్ర సాధర్మ్యేణ ... ప్ర
తిపత్తిపరిపోషభఙ్గేన ... మితి భావః- అతఏవో
క్తం కావ్యప్రకాశే- ఉపమానస్య జాతిప్రమాణగతన్యూనత్వమధికతా
వా తాదృశ్యమనుచితార్థత్వం దోష ఇతి॥ ౨౭॥ యథేతి॥ సహ్యాత్ర పిండ్యవిరూ
పాతు ... ప్రసిద్ధిరస్తి-
నవధర్మి ... స్యాత్సాదృశ్యం ... తేతి వ్యాఖ్యం

ఇతరేతరాశ్రయత్వప్రసంగాత్ - యథాహ - బధ్నాతి కావ్యశశినం పతితార్థరశ్మిమిత్యత్ర వామనః - తదేవమితరేతరాశ్రయదోషాదుత్తర ఇతి ॥ తదేతత్సర్వం మనసి నిధాయాహ-అత్ర కుంజేతి॥ ౪౮ ॥ ౪౯ ॥ హేతోర్వినేతి ॥ హేతునా వినేత్యర్థః - పృథగ్వినేత్యాదినా పంచమీ ॥ మౌక్తికాంకిత ఇతి ॥ కంఠీరవాకృష్టకరికుంభాదిగలితమౌక్తికాంకిత ఇత్యర్థః - ముధానుధావనమితి - ప్రియాలంకారమౌక్తికాంకిత ఇతి భ్రాన్త్యేతి భావః - పదవీయం నభవతీతి-అత్రేతి శేషః - హేతుర్నోక్త ఇతి - అ

స్వహిమ్నశిఖాటోపణ ఇవేశ్వరః ॥ అత్ర కుంజోచ్ఛ్వలితనిర్ఝర
స్యవింధ్యాచలస్య ఫాలేక్షణస్ఫురద్వహ్నేరీశ్వరస్య చ మిథో
న సాదృశ్యం ॥ ౪౮ ॥ అథాప్రసిద్ధోపమం ॥ అప్రసిద్ధోపమా
నం యదప్రసిద్ధోపమం మతం ॥ యథా ॥ బాష్పాంబుక్లిన్ననేత్రా
ణి ముఖాన్యంగన్మృగీదృశాం । హిమదూషితపత్రాణి కుము
దానీవ నిస్సదాం ॥ అత్ర ముఖానాం కుముదాన్యుపమానత
యా కవిలోకేన ప్రసిద్ధాని ॥ ౪౯ ॥ అథ హేతుశూన్యం ॥ హే
తోర్వినార్థకథనం హేతుశూన్యం ప్రచక్షతే ॥ యథా ॥ ము
ధానుధావసంజాతం మార్గేఽస్మిన్మౌక్తికాంకితే । అన్వేష్టుమ
న్యతో యామి పదవీయం న సుభ్రువః ॥ అత్ర సుభ్రువః పదవీయం
న భవతీత్యత్ర హేతుర్నోక్తః ॥ ౫౦ ॥ అథ నిరలంకృతి ॥ అలం
కారేణ రహితం నిరలంకారముచ్యతే ॥ యథా ॥ అథ ప్రియసుర
భారోష్ట్రైర్నిముక్తైర్దీర్ఘమేహనైః । మహోక్షైర్గంబహూ
నాం తైర్విపృగ్వ్యాకులితం వనం ॥ అత్ర న కశ్చిదలంకారః -

భ్యన్నతా పురస్తాదేవ గాథాజఘనగౌరవాత్పశ్చాదిత్యాద్యుక్తలక్షణవదపూర్త్యభావాదిరూపో హేతుర్నోక్త ఇత్యర్థః ॥ ౫౦ ॥ అథ ప్రియేతి॥ మహోక్షైః పుంగవైః అచతురేత్యాదినా నిపాతనాత్సాధుః - విచ్ఛిత్తివిశేషాభావాదితి భావః - వర్ణ్యమానవస్తుస్వభావస్తు గ్రామ్యధర్మతయా నసహృదయశ్లాఘనవిరోధాన్న స్వభావోక్తిబీజం - తదుక్తం చక్రవర్తినా - స్వభావోక్తిర్బుధోన్నేయవస్తుస్వాభావ్యవర్ణనమితి - తదేత

దాహ శ్లాఘ్యవిశేషణాభావాన్నస్వభావోక్తిరితి [illegible] షేణ
స్యేతి ॥ అశ్లీలార్థస్య అమంగళజుగుప్సావ్రీడబుద్ధిజనకస్య త్రైవిధ్యేఽప్యత్ర
త్ర వ్రీడబుద్ధిజనకస్యాశ్లీలస్య పూర్వమేవోదాహరణమిత్యాహ అస్యా
పీతి ॥ అత్ర పర్యాయైరప్యస్యార్థస్యసువచత్వాత్పదనిష్ఠమయాసహిష్ణోః
పదదోషాదశ్లీలాదముష్య భేదః ఇతరభేదద్వయస్యోదాహరణం స్వయ
మూహనీయం ॥ ౫౦ ॥ విరుద్ధమితి ॥ దేశకాలాదీత్యాదిశబ్దేన విద్యాస్వభా-
వాదయో గృహ్యంతే- నేదీయానంతికతమః - అన్యత్రోద్గనిశేషిణః ఋతు
యోజనవ్యవహితే లవణోదస్యాసంభవేన విరోధాభావాదితి భావః - శా
దయిష్యతీతి చురాదిణిజ్వ్యవధానవృద్ధిః - శమయిష్యతీతి పాఠే చక్రమాతే

శ్లాఘ్యవిశేషణాభావాన్నస్వభావోక్తిః ॥ ౫౧ ॥ అథాశ్లీలం ॥
అశ్లీలార్థస్య కథనమశ్లీలం పరికీర్త్యతే ॥ అస్యాపి పూర్వమే
వోదాహరణం ॥ ౫౨ ॥ అథవిరుద్ధం ॥ విరుద్ధం దేశకాలాదివిరు
ద్ధం బహుధోచ్యతే ॥ యథా ॥ దిశ్యన్తరస్థాం నేదీయానుత్సే
లోలవణార్ణవః ॥ మరుదేశేఽపి గంగాని పిపాసాం శామయి
ష్యతి ॥ అత్ర దిశ్యన్తరస్థం లవణార్ణవ ఇత్యదిక్స్థోఽపి మా
రౌ గంగేతి దేశవిరోధః ॥ అరణ్యాన్యపి ఘోషగ్రవిమానోదరజ
న్మనాం ॥ మహాత్స్వపి ముక్తానాం స్త్రియో ముక్తావిభూష
ణాః ॥ అత్ర మహావిమానేభ్యో ముక్తానాం జన్మేతి లోకవిరో
ధః- ఏవం విరుద్ధాన్తరమప్యుదాహార్యం ॥ ౫౩ ॥ అథ మహావ

మితార్థ ఇత్యాః- మరుదేశ ఇతి దేశవిరోధః ॥ అరణ్యేతి ॥ అస్మత్సూర్యా
మహత్స్వపి ముక్తామయాని విభూషణాని యాసాం తాః ముక్తావిభూష
ణాః (గుంజావిభూషణా ఇతి పాఠాంతరం, అత్ర - కరికుంభమూలక
రాహశంఖమత్స్యాహిశుక్తిశుక్తిశ్చవేణుజాని । ముక్తాఫలాని ప్రథితాని
లోకే తేషాంతుశుక్త్యుద్భవమేవభూరీతి వచనాద్గజాదీనామేవ ముక్తాకర
త్వం ప్రసిద్ధం నాన్యేషాం - తస్మాన్మహావిమానానాం ముక్తాకరత్వం లో
కవిరుద్ధమిత్యాహ అత్రేతి ॥ విరుద్ధాంతరం విద్యావిరుద్ధాదికం ॥ యథా ॥
సదా స్నాత్వా నిశీథిన్యాం సకలం వాసరం బుధః । నానావిధాని శాస్త్రా
ణి వ్యాచష్టే చ శృణోతి చ ॥ అత్ర రాత్రిస్నానం ధర్మశాస్త్రవిరుద్ధం-
ఏవమన్యదప్యుదాహార్యం ॥ ౫౩ ॥ శాంతేతి ॥ శ్రుతతద్విశేషణాఖ్యాం శాంతి

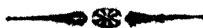
శ్రితాలంకృతోత్సవయోర్వైషమ్యమత్యంతోపాదేయతయా సర్వోత్కృష్టాభ్యామిత్యర్థః - నారీరతోత్సవయోర్లజ్జామన్మథసమవేతయోః కథముపాదేయతయాపకృష్టత్వాదిత్యర్థః - వస్యవృత్త్యా జీవంతి శాత్రవా ఇత్యేతత్తు సర్వాపకృష్టత్వాత్సర్వేభ్యస్సహచరేభ్యో భిన్నమితి ద్రష్టవ్యం॥ రసేతి॥ భావాస్సంచారిభావాః - ఆదిగ్రహణాత్ స్థాయిభావా గృహ్యంతే - తేషాం స్వశబ్దవాచ్యతా రసశృంగారాది సామాన్యవిశేషశబ్దాభిధేయతా - దుష్టైవేతి - రసప్రతీతే ర్విభావాదిప్రయోగాన్వయవ్యతిరేకానువిధానాద్రసాదిశబ్దప్రయోగేపి తదప్రతీతేశ్చ నిత్యవ్యంగ్యస్య రసాదేర్వాచ్యత్వం దుష్టమేవేతి భావః - తదుక్తం కావ్యప్రకాశే రసదోషప్ర

రభిన్నం॥ నతం సహచరభిన్నమతుల్యానాం నిబంధనే ॥
యథా॥ కాంత్యా శ్రుతం హి ప్రియాణాం మన్మథేన రతోత్సవః। శ్రుతేన నిపుణా వస్య వృత్త్యా జీవంతి శాత్రవాః॥ అత్ర శ్రుతనిపుణాభ్యాం నారీరతోత్సవయో రపకృష్టత్వాత్ సహచరభిన్నం ఏవం దోషాంతరాణి యథాసంభవమూహ్యాని॥
రసభావాదీనాం స్వశబ్దవాచ్యతా దుష్టైవ ॥౫౪॥........

ఇతి విద్యానాథకృతౌ ప్రతాపరుద్రయశోభూషణే
అలంకారశాస్త్రే దోషప్రకరణం సమాప్తం.

కరణే - వ్యభిచారిణః స్థాయిభావానాం శబ్దవాచ్యతేతి - అత్రాపి వాఙ్మనసగోచరస్యాపి బ్రహ్మానందస్యోపాధివశాద్యథాతథాదిపదవాచ్యత్వం న దోషః - ఏవం బ్రహ్మానందసబ్రహ్మచారిణో రసస్యాపి విభావాద్యనుసంధానానంతరభావినశ్చర్వ్యమాణస్య వాచ్యత్వానుపపత్తావపి సహకారిత్వైకత్వేపి పరోక్షతయా ప్రతీయమానస్య రసస్య శృంగారాదిశబ్దవాచ్యత్వేన కోపి దోష ఇతి ద్రష్టవ్యం॥౫౪॥ ....

ఇతి పదవాక్యప్రమాణపారావార పారీణ శ్రీమహోపాధ్యాయ కోలచలమల్లినాథసూరిసూనునా విశ్వజనీనవిద్యస్య విద్యన్మణేః పెద్దయార్యస్యానుజేన కుమారస్వామి సోమపీథినా విరచితే ప్రతాపరుద్రీయవ్యాఖ్యానే రత్నాపణాఖ్యానే దోషనిరూపణం నామ పంచమం ప్రకరణమ్ ***

శ్రీహయగ్రీవాయనమః

ప్రతాపరుద్రీయే సవ్యాఖ్యానే.

గుణప్రకరణమ్ — ౮.

ఇత్థం యథాసంభవం దోషాన్నిరూప్య తత్ప్రతిభటభూతగుణాన్నిరూప ణం ప్రతిజానీతే ॥ అథేతి ॥ తత్ర గుణాస్త్రయ ఇతి భామహాదయః - దశేతి వామనాదయః - చతుర్వింశతిరితి భోజరాజః - తత్ర భోజరాజమతేన

అథ గుణానిరూప్యంతే ॥ శ్లేషః ప్రసాదస్సమతా మాధుర్యం సు
కుమారతా । అర్థవ్యక్తిరుదారత్వం తథా కాంతిసమాస్థితా ॥
ఓజస్సౌశబ్ద్యతా ప్రేయాన్ సౌక్ష్మత్వమపి విస్తరః । సమాధిస్సౌ
క్ష్మ్యగాంభీర్యే సంక్షేపో భావికం తథా ॥ సమ్మితత్వం తథా
ప్రౌఢిరీతిరుక్తిర్గతిస్తథా ॥ ౧ ॥ ఏషాం మధ్యే కేషాంచిద్దో
షపరిహారకత్వేన గుణత్వం - కేషాంచిత్పునరలంకారహే
తుత్వాద్గుణత్వం - తత్రియోస్సన ఏవ చారుత్వాతిశయహే
తవస్తే పరముత్కృష్టాః - దూషణపరిహారహేతూనాం గుణ
త్వం న సర్వసమ్మతం - యేషు దోషాభావతయా గుణత్వమి
చ్ఛంతి తేషామేవ సౌకుమార్యాదయో గుణత్వేన సమ్మతాః ॥
౨ ॥ శ్రుతికటురూపదోషనిరాకరణాయ సౌకుమార్యం స
మ్మతం - గ్రామ్యదోషనిరాకరణాయ కాంతిస్స్వీకృతా -
అపుష్టార్థనిరాకరణాయార్థవ్యక్తిః కృతా - న్యూనాధికపదని
రాకరణాయ సమ్మితత్వం మతం - అనుచితార్థనిరాకరణార్థ
ముదాత్తతా స్వీకృతా - విసంధినిరాకరణాయాశ్లిష్టత్వం మతం

ద్దేశమాహ - శ్లేషఇత్యాది ॥ ౧ ॥ ఏషాం మధ్యే కేషాంచిద్దోషపరిహారకత్వేన గుణత్వమితి - తథాపి - కేషాంచిన్మతే - ఉత్కర్షహేతుత్వాత్ కావ్యోత్కర్షహేతుత్వాదిత్యభావః ॥ శ్రుతికటుదోషః కేనగుణేన పరిహ్రియత ఇత్యాకాం

ఛాయామాహ శుక్తికటుగుంఫేత్యాది॥ ౩. ఏషాంగుణానామితి - సంఘటనాశ్రయత్వేసతి చారుతాహేతవోగుణా ఇతి వక్ష్యమాణ సామాన్యలక్షణానామితిభావః॥ మిథ ఇతి ॥ సంశ్లిష్టానిమసృణానిపదాని యస్యతస్య భావస్తత్తా॥నిష్కర్షమాహ బహూనామితి-తదుక్తం వామనేన - య

ఏకత్వప్రకర్షనిరాకరణాయరీతిరిష్టా - క్లిష్టపరిహారాయప్రసాదోమతః-అశ్లీలపరిహారార్థముక్తిస్స్వీకృతా - చ్యుతసంస్కారపరిహారార్థంసౌశబ్ద్యమిష్టం - ప్రక్రమభంగ నిరాకరణాయసమతామతా - పరుషదోషనివృత్త్యర్థం ప్రేయాన్మతః- ఏవం యథాసంభవం తేషాంచి ద్దోషపరిహారకత్వేన గుణత్వం ॥ ౩ ॥ ఏషాంగుణానాంస్వరూపముదాహరణంచ॥మిథస్సంశ్లిష్టపదతాశ్లేష ఇత్యభిధీయతే ॥ బహూనాంపదానామేకపదవదవభాసమానత్వంశ్లిష్టత్వం ॥యథా ॥ శ్రీమత్కాకతివీరగుర్జరఖిలక్ష్మాపాలవక్రాళిస్ఫురన్మాణిక్య ద్యుతిరంజితాంఘ్రిరఖిల ప్రఖ్యాత శౌర్యోదయం । విశ్వత్రాణనిరతమక్షయగుణ జ్యోత్స్నావితానావృత వ్యోమాగార మనల్పవైభవముంస్తోతుంవయం నేశ్మహే ॥ అత్రపారస్వయేపదానామేకపదవదవభాసమానత్వాత్ శ్లేషః ॥ ౪॥ అథప్రసాదః ॥ ప్రసిద్ధార్థపదత్వంయస్సప్రసాదోనిగద్యతే ॥ యథా ॥ ప్రతాపరుద్రదేవోయంభాతిలక్ష్మీపతిస్స్వయం । యేనాస్యలోచనే ఫుల్ల పుండరీకమనోహరే ॥ అత్రఝటిత్యర్థసమర్పకపదత్వాత్ప్రసాదః ॥ ౫ ॥ అథసమతా॥అవైషమ్యేణభణనంసమతాసానిగద్యతే ॥యథా ॥ వదాన్యతరుమంజరీసురభ

త్రైకపదవద్భాంతి పదానిసుబహూన్యపి ।అనాలక్షితసంధీనిస్సశ్లేషఃపరమోగుణఇతి ॥ ఉదాహరతి శ్రీమదితి ॥ అక్షయగుణజ్యోత్స్నేతి లౌకికచంద్రికావ్యతిరేకః - వితానముల్లోచః॥౪ ॥ ప్రసాదముదాహరతిప్రతాపేతి ॥ ఝటిత్యర్థసమర్పకపదత్వాదితి వ్యవహితార్థప్రత్యాయకక్లిష్టవిపర్యయోక్తిః ॥ ౫॥ వదాన్యతరవఃకల్పవృక్షాః - తన్మంజర్యాఇవ

సరసతామనోహరాః - శ్రవణపారణం శ్రోత్రసంతర్పణం - సుధామా
ధురిమాధరీకరణచాతురీచుంచవః - అమృతమాధుర్యస్యాధఃకరణచాతుర్యవి
ఖ్యాతాః - వియచ్చరతరంగిణీపరిహారమూర్తిమత్యస్స్ఫురితాః మందాకినీకల్లోలక
ల్పా ఇత్యర్థః - పాదచతుష్టయేపి తుల్యవర్ణగణానాం ఇతి - అనేన ప్రక్రమభం
గః పరిహృతః ॥ ౬ ॥ యశశ్శ్రియ ఇతి ॥ దిశాం మిథ్యాసేన స్త్రీప్రతితేస్సా
మధామధ్యర్థ్వదేశేషు నితంబప్రదేశోష్యవసానా యోయుజ్యతే - ఉరోజ

యశశ్శ్రియః పారణం గుణానాం విధాతి సతాం జగతి వీరరుద్రప్ర
భోః । సుధామధురిమాధరీకరణచాతురీచుంచవో యదధ్వ
రతరంగిణీపరిహారమూర్తిమత్యస్స్ఫురితాః ॥ అత్ర పాదచతుష్టయే
పి తుల్యవర్ణగణానాత్సమత్వం ॥ ౬ ॥ అథ మాధుర్యం ॥ యా పృథ
క్పదతా వాక్యే తన్మాధుర్యం ప్రకీర్త్యతే ॥ యథా ॥ యశశ్శ్రి
యః కాకతిభూపతేర్దిశాం నితంబబింబేషు విలాసినీయః । ఉ
రోజయోః క్షౌమికహారవిభ్రమాః స్ఫురంస్సుజాతీకుసుమస్రగు
జ్జ్వలాః ॥ అత్ర వాక్యే పాదశోపి పృథక్పదత్వప్రతీతే
ర్మాధుర్యం ॥ ౭ ॥ అథ సుకుమారత్వం ॥ సుకుమారాక్షరప్రా
యం సౌకుమార్యం తదుచ్యతే ॥ సుకుమారత్వం నామ సాను
స్వారకోమలవర్ణబంధత్వం ॥ యథా ॥ అమందానందనిష్యం
దసుందరీవదనేందుభిః । నగరే కాకతీంద్రస్య దివాప్యభాతి
చంద్రికా ॥ ౮ ॥ అథార్థవ్యక్తిః ॥ యత్ర సంపూర్ణవాక్యత్వం
సార్థవ్యక్తిం వదంతి తాం ॥ యథా ॥ భాగ్యం సాధ్వసలోకనిఘ్న
మధునా యేనాస్య సంరక్షితాః జాతః ఫలతి వీరరుద్రనృపతి

యోరితి స్తనాదీనాం ద్విత్వపరిస్ఫూర్తిః ప్రాయోజ్యేతి వాచ్యనవచనాద్ద్వి
వచనోపపత్తిః - అత్ర మాధుర్యే పృథక్పదత్వం దీర్ఘసమాసాభావ ఇతి భా
వః ॥ ౭ ॥ సుకుమారేతి ॥ సౌకుమార్యం పరుషత్వమిత్యర్థః ॥ ౮ ॥ అర్థవ్య
క్తిరితి ॥ తద్ధితార్థో ప్రచారః - తదుక్తం - యత్రార్థవ్యక్తిహేతుత్వం సో
ర్థవ్యక్తిస్మృతో గుణ ఇతి ॥ భాగ్యమితి ॥ సాధ్వసలోకనిఘ్నం సాధ్వసా
లోకాధీనం - యద్వా త్రివిక్రమావతారస్య కాకతివిభోః శిరః కేవలం రక్షా

చేనేత్యాహ ॥ యద్వేతి ॥ నిరాకాంక్షతయాపరిపూర్ణత్వాదిత్యనేనక్రి
యాపదరాహిత్యాత్సాకాంక్షత్వేనాపరిపూర్ణానామశరీరాదీనాందో
షాణాంప్రత్యుదాహరణత్వం దర్శితం - నచాపుష్టార్థనిరాకరణాయార్థ
వ్యక్తిరితిపూర్వోక్తవిరోధః-పరిపోషాభావలక్షణయోగేన తేషామప్యపు
ష్టార్థత్వాత్ - ప్రకృతానుపయుక్తార్థత్వలక్షణాపుష్టార్థస్యాపి నిరాకాం
క్షత్వేనపరిపూర్ణస్యప్రకృతవైపరీత్యాభావాన్నాస్తి ప్రత్యుదాహర
ణత్వమితిద్రష్టవ్యం ౯ ॥ అత్యుజ్జ్వలత్వమితియదభావే చిరంతనచిత్రచ్ఛా
యేవప్రబంధచ్ఛాయాభవతితదౌజ్జ్వల్యం సైవకాంతిరిత్యర్థః - తదుక్తం
ఔజ్జ్వల్యంకాంతిరిత్యాహుర్గుణంగుణవిచక్షణాః।పురాణచిత్రస్థానీయంతే
నవంధ్యంకవేర్వచఇతి॥జేతురితి॥(కావ్యప్రకరణే౨౩) వ్యాఖ్యాతం ॥౧౦॥

స్మేరశ్శౌర్యోదయః । యద్వ్యాతీర్ణ్యపివిష్టపానిదధతేధన్యత్వ
మంశోహరేర్యత్సాధౌజవతీర్య కాకతినృపే స్వైరం సముజ్జృం
భతే ॥ అత్రార్థప్రతిపాదనేవాక్యస్యనిరాకాంక్షతయాపరి
పూర్ణత్వాదర్థవ్యక్తిః ॥ ౯ ॥ అథకాంతిః॥అత్యుజ్జ్వలత్వంబం
ధస్యకావ్యేకాంతిరితీష్యతే ॥యథా॥ జేతుః కాకతివీరరుద్ర
తిప్రాగభిహితశ్లోకః ॥ ౧౦ ॥ అథౌదార్యం॥వికటాక్షర
బంధత్వమార్యైరౌదార్యమిష్యతే ॥ యథా ॥ జగ్ధ్వాభూ
యాంసిమాంసాన్యహమహమికయా బద్ధగార్ధ్యాస్సపీత్వా

ఔదార్యంనామవికటాక్షరబంధత్వం - తచ్చనర్తనబుద్ధ్యుత్పాదకపద
విన్యాసః - తదుక్తం - వికటత్వంచబంధస్యకథయంతిహ్యుదారతాం।
వైచిత్ర్యంనప్రపద్యంతే యయాశూన్యాః పదక్రమాః ॥ పశ్చాదివగతి
స్తావఃపురస్తాదివవస్తునఇతి ॥జగ్ధ్వేతి॥ అన్యోన్యంప్రతిశ్లేష్యోహమిత్య
భిమానోహమహమికా- అహమితివిభక్తిప్రతిరూపకమవ్యయం నిపాతి
తం-తస్యవీప్సాయాంద్విరుక్తిః-సంజ్ఞాయాంకన్ ప్రత్యయః - పృషోద
రాదిరితిసుభూతిచంద్రః- గర్ధఏవగార్ధ్యం - చాతుర్వర్ణ్యాదిత్వాదాప
ద్యాదివత్స్వార్థేష్యఞ్ ప్రత్యయః- తద్బద్ధంయైస్తేబద్ధగార్ధ్యాః - స
మానాపీతిస్సపీతిః సహపానం సపీతిః స్త్రీతుల్యపానమిత్యమరః - సమా

నస్యఛందసీత్యాదినా సమాసశబ్దస్యసభావః. - ఛాందసత్వేపి బాణాది ప్రయోగమహిమ్నా లోకేపినవిరోధ ఇత్యాహ దశటీకాసర్వస్వకారః - సమానస్యఛందసీత్యత్ర సమానస్యేతి యోగవిభాగసామర్థ్యాద్భాష యామపి సపక్షాదిప్రయోగసిద్ధిరిత్యాహవృత్తికారః - పదమంజరీకార స్తు యోగవిభాగాంగీకారేతస్యనిత్యత్వాత్సమానజాతీయ శబ్దప్రయో గోనస్యాత్ - అస్తిచప్రయోగః - తస్మాత్సపక్షాదిషు సగృశార్థస్య సమాశబ్దస్యపక్షాదిభిరస్వపదవిగ్రహో బహువ్రీహౌ సమాశబ్దస్య స్యేప స్వజనస్యేతి సభావః - భాష్యవార్త్తికయోశ్చయోగవిభాగో నోపన్యస్తఇ త్యవోచత్ - యువతోర్యుక్తంతన్నాతిహృద్యం - అథ ప్రసాదం గుణమష్టసంఖ్య

యః ప్రసన్నస్యైవ త్రాస్త్రకేతు గుణ భవతి కటుకాక్షరాదౌ (ఉదా హరణం పూర్వ) । సంధిభిఃశిథిలతుపాటాటాద్యనుగతేనసాని ధ్యరాంతకస్నదీష్ణాను స్వాంతాగ్ని యోధనోర్థ్వస్య యుజవ నిభృతానందశ్రీసైన్యస్య ద్వటాః ॥౧౧॥ అథోదాత్తతా॥ శ్లా ఘ్యైర్విశేషణైర్యోగోయస్తుసాస్యాదుదాత్తతా॥ యథా॥ బృంహమాణగజాకీర్ణా హ్రేషమాణహయాకులా । సంక్రీడ త్స్యందనా త్వద్భటాటోపప్రతిభటభయదా నమః ॥౧౨॥ అథౌజః॥ ఓజస్సమాసభూయస్త్వం॥ యథా ॥ ఉద్దామద్విరదోద్ధురా నలహారిసారభ్యలాభభ్రమి ధృశ్యంగ త్రేణి సబద్ధఝంకృతిక

స్తః - కటతాటారోనుకరణశబ్దః - తుపాస్త్వటంకేతి తుపాటాఃన క్షంచ రాఃభూతభేతాళాదయః - నద్యాంస్నాంతిఅనదీష్ణాః కుశలాః - సుపీతి యోగవిభాగాత్ ప్రత్యయః - నినదీభ్యాం స్నాతేః కౌశల ఇతిషత్వం॥౧౧ శ్లాఘ్యేతి॥ శ్లాఘ్యైరుదితైః - బృంహణాదీనాంగజాదీనాం మేవోచిత త్వాదితిభావః - హైపరీత్యేనాదిత్యనేనపరిహృతమిత్యనుసంధేయం - బృంహమాణేతిచానశంతోయంనశానజంతః - బృంహేః పరస్మైపదిత్వా త్ - త్వద్భటేతి పదాద్యంతపాఠేనత్వద్భటేతిశత్రంతపాఠః - త స్యాపి నేపదిత్వాదిత్యాదిప్రపంచేన వ్యాఖ్యాతం(నాటకప్రకరణవ్యాఖ్యా యాంకేరెల) అనుదిత్యార్థపరిహారకోయంగుణః ॥౧౨॥ ఉద్దామేతి॥ వా

బాలాసక్తకృతాని వాచాలితాని- శబ్దాయమానానీత్యర్థః - భూమ్నః భవో మహిమాతిశయః - ప్రియాభవంతీతి ప్రియంభావుకాః - కర్తరి భువః ఖిష్ణుచ్ఖుకఞావితి ఖుకఞ్ప్రత్యయః - అత్ర వీరరుద్రవిదుషాం గజాంత లక్ష్మీర్మాహాత్మ్యంచ ప్రతిపాద్యతే ॥ ౧౩ ॥ సుప్తింజాంచేతి - సుబం తతిజంతవిశేషాణామిత్యర్థః కూలముద్వహంతీతి కూలముద్వహాః - కథా యామ్ముద్రిగంతప్రసిద్ధైరిత్యర్థః ఉదికూలేరుజివహోరితి ఖశ్ ప్రత్యయః అభ్రంకషంతీత్యభ్రంకషాః తైరుత్కృష్టైరిత్యర్థః - సర్వకూలాభ్రకరీ షేషుకషఇతి ఖశ్ప్రత్యయః - వైభవైరైశ్వర్యైః - శోభనాః ప్రజా యాసాంతాః సుప్రజసః - నిత్యమసిచ్ప్రజామేధయోరిత్యసిచ్ప్రత్యయః ప్రజారక్షన్నితి హేతౌ శతృప్రత్యయః - రక్షణేన హేతునేత్యర్థః

లావాచాలితప్రాంగణాః । నిస్సీమ ప్రథమానభూమ్నః భవా
రంభప్రియంభావుకా మోదంతే భువి వీరరుద్రనృపతే ర్విద్వ
గ్గృహశ్రేణయః ॥ ౧౩ ॥ అథ సుశబ్దతా ॥ సుప్తింతిఙాంచవ్యు
త్పత్తిస్సౌశబ్ద్యం పరికీర్త్యతే ॥ యథా ॥ ఆశామండలకూలము
ద్వహకథైరభ్రంకషైర్వైభవై రక్షన్ సుప్రజసః ప్రజాస్త్రి
భువనక్షేమంకరప్రక్రియః । దుష్టానాం భువి నిగ్రహంతు మ
నుతై రాఢ్యం భవిష్ణుస్తతై ర్న్యాయ్యమార్గే సంచరతేద్య కాకతిపతే
రుద్రావతారో హరిః ॥ ౧౪ ॥ అథ ప్రేయః ॥ ప్రేయః ప్రియతర

అతఏవ త్రిభువనక్షేమంకరప్రక్రియో విశ్వజనీనవ్యాపారఇత్యర్థః - తై ర్మప్రియుమన త్రైస్పేతి ఖశ్ ప్రత్యయః - గుణైః శ్మార్యాదిభి రాఢ్యాభవతీత్యాఢ్యంభవిష్ణుః - కర్తరిభువ ఇతి ఖిష్ణుచ్ ప్రత్యయః - దుష్టానాం నిగ్రహంతుం- జాసినిప్రహణేత్యాదినా కర్మణిషష్ఠీ - భూమాన్నమహిమ్నా సంచరతే- సమస్తృతీయాయుక్తాదిత్యాత్మనేపదం - ఇత్థమత్ర సౌశబ్ద్యం నామగుణః- తస్యచ్యుతసంస్కారపరిహారార్థత్వవచనమయుక్తం - అనభిహితగుణాభావేనావశబ్దాభావమాత్రేణ తత్పరిహారసంభవాత్ - అత్ర గుణసకలనచేతశ్చైతశ్చమత్కారకారిపశిష్టపదప్రయోగేణ చారుతా హేతుత్వసంభవాదస్త్యేవ స్వతంత్రం గుణత్వమితి ॥ ౧౪ ॥ ప్రేయ ఇతి ॥ చా

యూక్త్యా ప్రియమోక్త్యా దాక్షిణ్యం సరళత్వం - దక్షుతా క్షిప్రకారితా - ధారే యతాధురంధరత్వం - ధురో యద్ఘ గాఽతిథక్ ప్రత్యయః - సక్తారో క్తిలక్షు ణపరమప్రాతిపక్ష్యం ప్రయసతాఽభ్యక్తం ॥ ౧౫ ॥ ఓజస్త్వమితి ॥ గాఢ బంధత్వమితి - విసంధినైఃసృత్యే నేతి భావః ॥ ఓజో నేక సమాసేత్యాదిశ్లోకో వ్యాఖ్యాతః (కావ్యప్రకరణే ౩౧) శబ్దవృత్తౌ ॥ ౧౬ ॥ వృత్యన్తరే ॥ అత్ర కు

తాఖ్యానం చాటూక్త్యా యద్విస్తీర్యతే ॥ యథా ॥ దాక్షిణ్యం త్వ
యి శక్తుతా త్వయి కయాత్సవ యుద్ధే [illegible] త్వయి ప్రాగ
ల్భ్యం త్వయి పౌరుషం త్వయి కలా సంపత్త్వయి ప్రౌఢత్వయి।
గాంభీర్యం త్వయి [illegible] త్వయి [illegible] త్వయి శ్రీ
మ [illegible] ॥ ౧౫ ॥
అర్థద్విత్వం ॥ ద్విత్వం గాఢబంధత్వం ॥ యథా [illegible]
[illegible] ॥ ౧౬ ॥ [illegible] ॥ సనా
[illegible] ॥ యథా ॥ [illegible]
[illegible]
[illegible]
తి । [illegible]
వ్యాహరంతి లోకేషు [illegible]
[illegible] ॥ ౧౭ అర్థవిస్తారః [illegible]
[illegible] ॥ యథా ॥ లోకే [illegible]
తుం [illegible] ఫణినా [illegible]
కః తు మోనాయకః । [illegible]
[illegible] ప్రశస్త [illegible]

శలత్రశ్లాఘ దేశ్చైర సధమ్మస్యైవేతవాయాం కిస్తా: ధికో వణాస్యనాధిః ॥ ౧౭ ॥ సమాధ్యే నేతి ॥ విస్తార ఇతి సమరస్వప్నం [illegible] స్వైర ప్రాప్తే త్యేవం ప్ర శనే వా శబ్దితతభుక్తః ప్రతిపక్షే యూదో [illegible] - సముద్ర స్య విస్తరత త్యమరః ॥ లోకేష్వితి ॥ అభినందితుమనుమోదితుం ॥ స్తోత్రాది షు ఫణిపతిసామర్థ్యం సమర్థయతే యదితి - యస్మాత్ [illegible]

అతఏవేదం నకావ్యలింగం హేతువాచకవిభక్త్యాదేరశ్రవణాదివ తస్యో
క్తానాదితి॥౧౮॥ యావదితి॥ యావంతోఽర్థా యావదర్థమితి తద్ధితాంతే
నవిగ్రహః-తదుక్తం హరదత్తేన - యావదిత్యవ్యయంచాస్తి తద్ధితాంత
శ్చవిశ్యతే। అతోఽనిత్యసమాసేపి తద్ధితాంతేనవిగ్రహ ఇతి- యావదవధార
ణ ఇత్యవ్యయీభావః-యావదర్థం పదాని యస్య తస్యభావస్తత్త్వం-అభిధే
యాపేక్షయా యావత్త్వైరికమపి పదం నన్యూనం నాప్యధికం తత్సమ్మితమిత్య
ర్థః॥ కాకతీయమౌళి॥ గతమేతత్॥౧౯॥ ధ్వనిమత్త్వముదాహరణే యోజయతి

లాందోళనే॥౧౮॥ అథ సమ్మితత్వం॥ యావదర్థపదత్వంతు
సమ్మితత్వముదాహృతం॥ యథా॥ కాకతీయనరేంద్రస్యకీర్తి
చందనచర్చనం। దిగంగనాపితస్యాంచి పతంసీకృతతారకాః॥
౧౯॥ అథ గాంభీర్యం॥ ధ్వనిమత్తాతు గాంభీర్యం॥ యథా॥
విషం కాఽప్యయుకేయంగా కర్ణాదిస్యాసనం రిహా। ఇందుస్త్వవచ
రుద్రస్య కాకతీయస్య గన్యతే॥ అత్ర శంకరస్య కంఠే విషం
మౌళౌ గంగా కటిస్థలే నాగేంద్రః శిరసి చంద్ర ఇతి ధ్వన్యతే॥
౨౦॥ అథ సంక్షేపః॥ సంక్షిప్తార్థాభిధానం యత్తత్సంక్షేపః
ప్రకీర్త్యతే॥ యథా॥ పంక్తిస్తు కాకతీయానాం తత్రాస
న్మహాన్నృపాః। తేషాం ప్రాగ్ర్యపి పర్ణ్యాయం ప్రతాపరుద్రనరేశ్వ
రః॥ అత్రాపి విస్తరకథనయోగ్యస్యార్థస్య సంక్షేపోక్తేస్సం
క్షేపః॥౨౧॥ అథ సౌక్ష్మ్యం॥ అంతస్సంజల్పరూపత్వం శబ్దా
నాం సౌక్ష్మ్యముచ్యతే॥ యథా॥ అస్థ్యాధః పరిసంక్లిష్టాః ప్రాక్ప్ర
క్షుభూధాతవస్సదా। వర్తంతే కాకతీయేంద్రే కర్తర్యస్య

అత్రశంకరస్యేతి॥౨౦॥ వంశ ఇతి॥ భాగ్యవిపర్యాసో భాగ్యపరిపాకః॥౨౧॥
అంతరితి॥ సమీచీనో జల్పస్సంజల్పోఽపి వక్షీత్యర్థః సోఽంతఃకృతో గర్భితో
యత్ర తద్రూపత్వమంతస్సంజల్పరూపత్వం సౌక్ష్మ్యమిత్యర్థః॥ అస్థ్యాధః
పరిశబ్దైస్సంక్లిష్టాస్సంబద్ధాః ప్రాక్ప్రయుక్తా ధాత్వాదిశబ్దా ఇత్యర్థః- ప్రాగతి
నివృత్త్యా - దుక్కృఞ్ కరణే-భూసత్తాయాం - ఇత్యేతే ధాతవో భూవాద
యో ధాతవ ఇత్యుక్తలక్షణాశ్శబ్దవిశేషాః ప్రాక్కృఞ్భూధాతవః - కాకతీ

యెంత్రసదాకర్ణితవర్తంతే- కర్త్యాః వాచిన పవతిణాదిప్రత్యయాః దధ
తీత్యర్థః - అన్యత్రకర్మణికర్మవాచినోయుగాదిప్రత్యయాః దధతీత్యర్థః-
పతత్వనకేవలాప్రకృతేః ప్రయోక్తృత్వేనయమేనకేవలధాతోఃప్రయో
గాభావాత్ - లక్షిత్వేనవ భావేచాకర్మకేభ్యఇతిప్రత్యయానామేవక
ర్తృకర్మాభిధాయకత్వనావ్యాప్రత్యయఫలితమాహ॥ అత్రాపి తిత్వతి
త్యాదిరితి ॥ ప్రాతిపదికానాం నైమిత్తికత్వేనవ ప్రత్యయా ద్వి
ర్భావః-నిమిత్తనైమిత్తికయోరభేదోపచారాత్ - అపూర్వతంత్రత్ర
తంత్రకర్మణి ॥ అత్రాపతిత్వతి అర్థాకరోతి రిభావేత్వా తత్సంజ్ఞ
ల్పరూపత్వాత్ప్రత్యక్షత్వం భవతి ॥౨౧॥ అథ ప్రాప్తిః ప్రాప్తి
గుప్తైః పరీపాకఇతి కావ్యాదిదోషదః ॥ యథా॥ కిమ్పాదమ్భోజ
స్య చంద్రమకుటస్యాపృష్టరాత్రౌమౌళిని హిమ్యాద్రేః ప్రతి
బింబనంసుకగిరేరిందోర్ముమూర్తిజనం । కర్ణాదేవాదయ్యావ
స్ఫురతరోత్పత్వస్వమాపికిం క్రియాంతత్పదావో తిటిణావర్ణయం
తకపయిస్త్రీ ప్రిపద ప్రభా॥౨౨॥ అర్థాంత్రిః ॥ కద్వాధమణిః
ర్త్యస్యామక్తిం తాంకవరోపినః ॥ యథా॥ బంధాకమధ్యా
సంతీరంగోత్తుహసుహాలవింగవరిలింగ । భాసితో పతు
తు తేసువలలంభి వసాహాసి ॥ ధాయా॥ గృష్టోకవలా
సక్తిగాఙ్క్షత్తవసుభగః ప్రపరితస్య । భాస్వానపిత్వంగాం
కువలయలక్ష్మీం ప్రసాదయసి॥౨౩॥ అర్థగతః ॥ యథోపత్రయ
నిర్వాహాగరిత్వాభిధీయతే॥ యథా॥ పద్మినాస్వేవతేరా

గుక్తం-ప్రతిబింబనం ప్రతిబింబః ॥ సముత్తైజనం శౌణోర్ద్వితీయం-సర్వ
త్రద్వితీయబ్రహ్మాదిరూపత్వమిత్యర్థః - అత్రవీరరుద్రే పరిం చిపేష్యాద్యా
రోపలక్షణావైచిత్ర్యవశాత్ప్రాప్తిః ॥౨౨॥ దిక్పతి ॥ కమలాసక్తిః పత్రక
మలాయామాసక్త్యత్రకమలేష్వాసక్తిః - కువలయలక్ష్మీంభూమండలలక్ష్మీం
అన్యతోత్పలసంపదం - అత్రగాఙ్క్షత్వంత్రస్యాపికమలాసక్తిః భాస్వ
తస్సూర్యస్యాపికువలయప్రసాధనమిత్యేవంరూపాయాం పదద్వయశ్లేషా
శ్లిష్టంపరిప్రాయతే॥౨౪॥పద్మినానాం సంధ్యాదీనాం-సంభావ్యాపిప్రసిద్ధా

యోగమాసనం ద్వైధమాశ్రయః షడ్గుణా ఇత్యమరః షడ్విధప్రకారకాను క్రోధాదీన్ - షడ్గుణ్యస్థాని పాణినీయప్రభృతీన్యుక్తాని - షడ్బలాని మౌలాదీని తదుక్తం సోమేశ్వరేణ - మౌలం భృత్యం తథా మైత్రం శ్రైణమాటవికం బలం। ఆమిత్రమపరం షష్ఠం సప్తమం నోపలభ్యత ఇతి - అత్ర పాదచతుష్టయేపి ప్రాకృతపదోపాదానాద్యథోపక్రమనిర్వాహేణ పాశ్చాత్యగ్యపరిహారిణీ రీతిర్ద్రష్టవ్యా ౨౫॥ భావత ఇతి ॥ భావః ప్రేమా తత్ప్రస్తితి భావికం ॥ స్వామిన్నితి పుత్రం ప్రతి జనకస్యోక్తిః ॥ భావికం యోజయతి అత్ర ప్రేమేతి ॥౨౬॥ గతిరితి ॥ స్వరాణామారోహో దీర్ఘాక్షరప్రా

జా షడ్విధప్రకారా వర్ణ్యంతే। షడ్గుణ్యానపి తత్ర షడ్బలాని చ వీక్ష్యతే ॥౨౫॥ అథ భావికం ॥ భావతో వాక్యవృత్తిర్యా భావికం తదుదాహృతం ॥ యథా ॥ స్వామిన్ స్త్రైణకులోత్తంస వీరరుద్ర జగత్ప్రభో । పుత్రిణాం ధురమేషోహం పుత్రేణారోపితస్త్వయా ॥ అత్ర ప్రేమరూపభావవశాత్ స్వామిన్ స్త్రైణేతి వాక్యవృత్తిః ॥౨౬॥ అథ గతిః । గతిర్నామ స్వరస్య తత్ర స్వరారోహావరోహయోః ॥ యథా । ప్రకాశ్య త్రైలోక్యం సతతమసులైః కాకతివిభోర్యశోభిర్నిస్సమైర్దిక్కరకరాటోపపటుభిః। తమః కృత్స్నం శోకజ్వలదనలరోచిఃపరిచయం దధత్స్వప్యస్వైలక్ష్యరిపువనసన్ఘ్వపసతతం॥ అత్ర పూర్వార్ధే దీర్ఘాక్షరప్రాయత్వాత్స్వరస్యారోహః। (ఉత్తరార్ధే అవరోహః) ॥౨౭॥ ఏషాం గుణానామర్థగతత్వమపి కేచిదిచ్ఛంతి -

యస్య స్వరో రోహావరోహౌ వై పరీక్ష్యం ॥ ప్రకాశ్యేతి ॥ నిస్సమైరితి సూర్యాదితేజోభ్యోతిరేకోక్తిః - వీరరుద్రతేజసి విశ్వవ్యాపిని తమసో వైరిహృద్యయాన్యేవావకాశ ఇత్యాహ తమ ఇతి॥ తత్రాగ్నిసంధానేపి - తమసో న బాధ ఇత్యాహ - శోకేతి ॥ బాధస్య ప్రపీత్యపి శబ్దో విరోధసూచకః - దుఃఖితాముఖ్యం తితి పరిహారః - ఉద్వేలటీవిజృంభతే - అత్ర పూర్వార్ధ ఇత్యనేన ఉత్తరార్ధే హ్రస్వాక్షరప్రాయత్వాదవరోహ ఇతి ద్రష్టవ్యం ॥౨౭॥ ఏతేషాం గుణానాం వాంఛనీయభేదేనార్థగతత్వలక్షణం విశేషమాహ ఏతేషామితి॥

తదుక్తం వామనేన-వితపవాజః ప్రసాదప్రభృతయోఽర్థగుణా ఇతి॥ స్వమతమాహ ప్రాంచామితి ॥ సంఘటనాశ్రయత్వమేవేతి బహూనాంపదానామేకపదవదవభాసమానత్వాదిః గుణశ్లేషాదావర్థగతస్యాస్య సంఘటితత్వాదితి భావః - సర్వస్యేతి - ఉద్ఘటాదిగతానువాదతేనేతి భావః - అనయైవభంగ్యేతి ॥ సంఘటనాశబ్దార్థరూపాశ్రయభేదేనైవేత్యర్థః - అన్యథేతి - ఆశ్రయభేదాభావదశాయామిత్యర్థః - ననుకథమేతదుపపద్యతే - కావ్యశోభాయాః కర్తారో ధర్మాగుణాః తదతిశయహేతవస్త్వలంకారా ఇతి వామనేన స్వరూపభేదస్యోక్తత్వాదితిచేన్నైతత్సాధీయః వికల్పాసహత్వాత్ - ఇదంహితద్ధర్మనరహస్యం - రీతిరాత్మాకావ్యస్య - రీతిశ్చ

ప్రాచామాచార్యాణాం మతేన సంఘటనాశ్రయత్వమేవగుణానాం-తదుక్తమలంకారసర్వస్వే । సంఘటనాధర్మత్వేన శబ్దార్థధర్మత్వేన చ గుణాలంకారాణాం వ్యవస్థానమితి-అనయైవభంగ్యా గుణాలంకారాణాం నిరూపితస్స్వరూపభేదః-అన్యథా స్వరూపభేదస్య దుర్నిరూపత్వాత్ - కావ్యశోభాకరత్వమేవ గుణాలంకారస్వరూపత్వం- తదుక్తం రుద్రభట్టేన యో హేతుః కావ్యశోభాయాః సోఽలంకారః ప్రకీర్త్యతే । గుణోఽపి తాదృశో జ్ఞేయో దోషస్స్యాత్తద్విపర్యయః ఇతి ॥ అతో

గుణశ్లిష్టపదరచనా- సా వైదర్భ్యాదిభేదేన త్రివిధా - తత్ర సర్వగుణవిశిష్టా వైదర్భీ - కతిపయగుణశ్లిష్టే గౌడీయాపాంచాల్యావితి - తత్ర సర్వగుణానాం మిళిత్వా కావ్యశోభాహేతుత్వే గౌడపాంచాలీరీత్యోరవ్యాప్తిః-కతిపయానాం కావ్యశోభాహేతుత్వే - అగ్రాన్తత్ర ప్రజ్వలత్యగ్నిరుచ్చైః ప్రాజ్యః ప్రోద్యన్నుల్లసత్యేష ధూమః ఇత్యాదౌ పర్వతోగ్నిమానిత్యాదిశుష్కశాస్త్రానుకూల్యేన కావ్యస్యాపి తేషామోజస్త్వషాం సంభవేనాతివ్యాప్తిస్స్యాత్- తస్మాన్నాస్తి గుణానాం తన్మతే కావ్యశోభాకరత్వం-నచ తస్మాదలంకారాణాం తదతిశయహేతుత్వమితి ॥ స్వమతేఽభిమతస్మృతిం దర్శయతి యో హేతురితి॥ ఉపసంహరతి అత ఇతి

స్వరూపభేదాభావాదిత్యర్థః-సంఘటనాశ్రయత్వమేవయుక్తమితి ॥ భేద కల్పనేతిభావః-ఏతచ్చోద్భటాదిమతమవలంబ్య శ్లేషాదీనాం మాధుర్యాదావనంతర్భావమంగీకృత్యోక్తం-వస్తుతస్తుభామహాదిమతేనాంతర్భావేన్లేషాదిగుణానాం రసధర్మత్వమలంకారాణాం తుశబ్దార్థధర్మత్వమితి విద్యతఏవస్వరూపభేదఇతిరహస్యం-అతఏవస్వయమేవోక్తం వాణ కావ్య

గుణానాం సంఘటనాశ్రయత్వమేవయుక్తం॥౨౮॥

ఇతివిద్యానాథకృతౌ ప్రతాపరుద్రయశోభూషణే

అలంకారశాస్త్రే గుణప్రకరణంసమాప్తం.

ప్రకరణే-హారాదివదలంకారాస్తేను ప్రాసోపమాదయః । శ్లేషాదయో గుణాస్తత్రశౌర్యాదయఇవస్థితాః। ఆత్మాత్ర-స్థావహాఇతి।-౨౮॥ . . . . . .

ఇతిపదవాక్యప్రమాణపారావారపారీణశ్రీమహోపాధ్యాయ

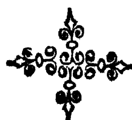
కోలచలమల్లినాథసూరిసూనునావిశ్వజనీనవిద్యస్వవిద్వన్మణేః

పెద్దయార్యస్యానుజేనకుమారస్వామిసోమపీథినావిరచితే

ప్రతాపరుద్రీయవ్యాఖ్యానే రత్నాపణాఖ్యానే.

గుణనిరూపణంనామషష్ఠంప్రకరణం.

శ్రీహయగ్రీవాయనమః

ప్రతాపరుద్రీయే-సవ్యాఖ్యానే,

శబ్దాలంకారప్రకరణమ్—౭.

పరిశేషాదలంకారనిరూపణం ప్రతిజానీతే అథేతి॥ శ్లో॥ అత్రైతేలంకారాశ్ఛేకానుప్రాసవృత్త్యనుప్రాసౌ । యమకంపునరుక్తవదాభాసో లాటోపలాలితః ప్రాసః ౧. చిత్రమథోఉపమాऽనన్వయోపమేయోపమాస్మరణం। రూపకపరిణామాద్యా సందేహభ్రాంత్యపహ్నవోల్లేఖాః ౨. ఉత్ప్రేక్షాతిశయోక్తితథాసహోక్తిర్వినోక్తిశ్చ । ఉక్తిస్సమాసవక్రస్స్వభావక వ్యాజపూర్వికా విద్యాత్ ౩. మీలనసమానతదతద్గుణాఃవిరోధావిశేషశ్చ । అధికోవిభావనాథో విశేషపూర్వోక్త్యసంగతీ స్యాతాం ౪. విచిత్రాన్యోన్యేవిషమాస్సమోథోతుల్యయోగితా । దీపకం ప్రతివస్తూపమాదృష్టాంతోనిదర్శనా ౫. వ్యతిరేకశ్లేషపరికరాక్షేపా

అలంకారస్వరూపనిరూపణం.

అథగుణనిరూపణానంతరమలంకారానిరూప్యంతే ॥ అలంక్రియతేనేనేతిచారుత్వహేతురలంకారః - తథాచోక్తంకావ్యస్యశోభాకరాన్ధర్మానలంకారాన్ప్రచక్షతే ఇతి - అలంకారేషుపూర్వంశబ్దాలంకారాః, తతశ్చార్థాలంకారాః, తత్రాపి

వ్యాజస్తుతిః । అప్రస్తుతప్రశంసాచపర్యాయోక్తం ప్రతీపకం ౬. అనుమానంకావ్యలింగం న్యాసోర్థాంతరపూర్వకః । యథాసంఖ్యార్థాపత్తిపరిసంఖ్యోత్తరంతథా ౭. వార్థచార్థాద్వా సమాధిర్భావికంప్రత్యనీకం । వ్యాఘాతపర్యాయసూక్ష్మఉదాత్తఃపరివృత్తికా ౮. హేతుమాలైకావలీచమాలాదీపకసారకా । సంసృష్టిసంకరౌచేతిపంచసప్తతిరీరితాః ౯. రసవత్ప్రేయఊర్జస్వి సమాహితమథోదయః । భావస్యసంధిశ్శాబల్యంద్వ్యేకేతిరితిమేమతాః ౧౦. ....

ఏతేషామలంకారశబ్దవ్యుత్పత్త్యాతత్సామాన్యలక్షణలాభంమత్వాహ అలంక్రియతేనేనేతి- అనియమేనరసఇతిశేషః - అకర్తరిచకారకేసంజ్ఞాయామితికరణేఘఞ్ప్రత్యయః - ఏతేనైతేషాంగుణానామివ రసోపకారా

సంభవాత్తైభ్యోవైలక్షణ్యం సూచ్యతే ॥ అస్మిన్నేవార్థే వృద్ధసంవాదమా
హ ఉపస్కుర్వంతీతి ॥ యేఽఙ్గద్వారేణ శబ్దార్థయోరుత్కర్షాధానద్వా
రేణ తమంగినం రసం సంతం విద్యమానముపస్కుర్వంతీత్యనేన శోభావే
త్రకావ్యశబ్దార్థవైచిత్రీమాత్రపర్యవసాయిత్వమలంకారాణామితి సూ
చ్యతే- తేఽలంకారాః కటకాదీనాముత్కర్షాధానద్వారేణ హారాదయ ఇవ
సంయోగవృత్త్యావర్తంత ఇత్యర్థః- న కేవల మేవ సతి రసే ను ప్రాసోపమా
దిభిస్సాశ్రయభూతశబ్దార్థావేవోపస్క్రియంతే కింతు తద్ద్వారాత్

ప్రకాశే ॥ ఉపకుర్వంతి తం సంతం యేఽఙ్గద్వారేణ సంస్థి
తాః ॥ హారాదివదలంకారాస్తేఽనుప్రాసోపమాదయ ఇతి ॥ య
థాకటకరణాద్యవయవగతైః కేయూరనూపురాదిభిస్తత్తదలం
కారతయా ప్రసిద్ధై రవయవ్యేవాలంక్రియతే తథా శబ్దార్థా
వయవగతైరనుప్రాసోపమాదిభిస్తత్తదలంకారతయా ప్రసి
ద్ధైరవయవీభూతం కావ్యముపస్క్రియతే ॥ ఆశ్రయాశ్రయి
భావేనాలంకార్యాలంకారభావో లోకవత్కావ్యేఽపి సమ్మతః
చారుత్వహేతుత్వేఽపి గుణానామలంకారాణాం చాశ్రయభే
దాద్భేదవ్యపదేశః - సంఘటనాశ్రయా గుణాః శబ్దార్థాశ్ర

అలంకారవిభాగః.

యాస్త్వలంకారాః ॥ ౧ ॥ తత్ర ప్రథమం శబ్దార్థోభయగతత్వే
న త్రైవిధ్యమలంకారవర్గస్య - అర్థాలంకారాణాం చాతుర్వి
ధ్యం - కేచిత్ప్రతీయమానవస్తవః - కేచిత్ప్రతీయమానౌప

వయవీభూతం కావ్యమపీత్యేతల్లౌకికదృష్టాంతేనాహ యథేతి ॥ ఆశ్రయా
శ్రయిభావేనేతి - సంయోగమూలేనేతి శేషః - లోకేమూలభూతస్సం
యోగో ముఖ్యః- అత్ర త్వౌపచారికస్య సాధర్మ్యాదౌపచారిక ఇత్యర్థః ॥ అథా
లంకారవిభాగం కరిష్యన్ప్రాణస్తముపయోగిత్వాద్ఘటాదిమతే నోక్తమే
వ గుణాలంకారభేదమనువదతి ॥ చారుత్వహేతుత్వేపీతి ॥ ౧ ॥ ఇత్థమలంకా
రస్వరూపం నిరూప్య తద్విభాగమాహ తత్ర ప్రథమమితి ॥ శబ్దాలంకారా
అనుప్రాసాదయః- అర్థాలంకారా ఉపమాదయః- ఉభయాలంకారాః

టాన్యపాప్రోసోభయసంసృష్ట్యాదయః - ఏతేషాంతుల్యేపి కావ్యశోభాహే
తుత్వే శబ్దార్థోభయాలంకారవ్యవస్థాయామాశ్రయాశ్రయిభావ ఏవ ప్ర
మాణమిత్యలంకారసర్వస్వకారః - అన్వయవ్యతిరేకావితి కావ్యప్రకాశ

మ్యాః- కేచిత్ప్రతీయమానరసభావాదయః- కేచిదస్ఫుటప్ర
తీయమానాఇతి - సమాసోక్తిపర్యాయోక్త్యాక్షేపవ్యాజస్తు
త్యుపమేయోపమానన్వయాతిశయోక్తిపరికరాప్రస్తుతప్ర
శంసానుక్తనిమిత్తవిశేషోక్తిషు ప్రతీయమానం వస్తు కావ్యోప
స్కారతాముపయాతి - రూపకపరిణామసందేహభ్రాంతిమ
దుల్లేఖాపహ్నవోత్ప్రేక్షాస్మరణతుల్యయోగితా దీపకప్రతివ
స్తూపమాదృష్టాంత సహోక్తివ్యతిరేక నిదర్శనాశ్లేషేష్వౌ
పమ్యంగమ్యతే - రసవత్ప్రేయఊర్జస్విసమాహితభావోద
యభావసంధిభావశబలతాసు రసభావాదిర్వ్యజ్యతే - ఉప
మావినోక్త్యర్థాంతర న్యాసవిరోధ విభావనోక్తగుణనిమిత్త
విశేషోక్తివిషమసమచిత్రాధికాన్యోన్యకారణ మాలైకావళీ
వ్యాఖ్యాతమాలాదీపకకావ్యలింగానుమానసార యథాసం
ఖ్యార్థాపత్తిపర్యాయ పరివృత్తి పరిసంఖ్యా వికల్పసముచ్చ
యసమాధిప్రత్యనీకప్రతీపవిశేషనిమీలన సామాన్యాసంగతిత
ద్గుణాతద్గుణవ్యాజోక్తి వక్రోక్తి స్వభావోక్తిభావికోదాత్తే
షుసహృదయహృదయాహ్లాది స్ఫుటంప్రతీయమానంనాస్తి॥
౨॥ అత్రేత్థమలంకారకక్ష్యావిభాగః ॥ సాధర్మ్యంత్రివిధం-
భేదప్రధానమభేదప్రధానం భేదాభేదప్రధానం
చేతి- ఉపమానోపమేయయోస్స్వతో భిన్నత్వాచ్ఛాబ్దమేత
న్నవాస్తవం - రూపకపరిణామసందేహభ్రాంతిమదుల్లేఖాప
హ్నవానామభేదప్రధానసాధర్మ్యనిబంధనత్వం- దీపకతుల్యా

కారః- రసభావాదిర్వ్యజ్యతఇతిగుణీభూతవ్యంగ్యత్వేన ప్రతీయతఇత్య
ర్థః॥ ౨ ॥ చతుర్థావిభక్తేష్వలంకారేష్వవాంతరవిభాగంప్రతిజ్ఞాపూర్వ
కమాహ అత్రేతి॥ ఇత్థంవక్ష్యమాణప్రకారేణకక్ష్యావిభాగః- సాధర్మ్య

విరోధాదిమూలత్వే నాలంకారాణాంవర్గశో విభాగ ఇత్యర్థః ॥ ఏతదభావ ప్రధానత్వం శాబ్దమారోపితం న వాస్తవం నస్వాభావికం॥ ౩॥ అథాలంకా

యోగితానిదర్శనాదృష్టాంత ప్రతివస్తూపమా సహోక్తి ప్ర తీపవ్యతిరేకాః భేదప్రధానసాధర్మ్యనిబంధనాః- ఉపమానస్య యోపమేయోపమాస్మరణానాం భేదాభేదసాధారణసాధ ర్మ్యమూలతా-ఉత్ప్రేక్షాతిశయోక్త్యోరధ్యవసాయమూలే- వి భావనావిశేషోక్తివిషమచిత్రాసంగత్యన్యోన్యవ్యాఘాతా తద్గుణభావికవిశేషాణాంవిరోధమూలతా - యథాసంఖ్యపరి సంఖ్యార్థాపత్తివికల్పసముచ్చయానాం వాక్యన్యాయమూ లతా - పరివృత్తిప్రత్యనీకతద్గుణసమాధిసమస్వభావోక్త్యు దాత్తపినోక్తయోర్లోకవ్యవహారమూలాః - కావ్యలింగాను మానార్థాంతరన్యాసానాంతర్క-న్యాయమూలతా - కారణ మాలైకావళీ మాలాదీపకసారాః శృంఖలావైచిత్ర్యమూ లాః-వ్యాజోక్తివక్రోక్తిమీలనాన్యపహ్నవమూలాని - స మాసోక్తిపరికరౌ విశేషణవైచిత్ర్యమూలౌ ॥ ౩ ॥ అథా లంకారాణాంపరస్పరవైలక్షణ్యంనిరూప్యతే - ఆరోపగర్భ త్వే ప్యారోప్యమాణస్యప్రకృతోపయోగానుపయోగాభ్యాం పరిణామరూపకయోర్భేదః - ఆరోపవిషయస్యారోప్యమాణ రూపసంభవాసంభవాభ్యాముల్లేఖరూపకయోర్భేదః - ఆరో పవిషయస్యసందేహ భ్రాంత్యపహ్నవైస్సందేహభ్రాంతి మదపహ్నవానాంపరస్పరంభేదః - సాధర్మ్యమూలత్వేపితు ల్యయోగితాదీపకనిదర్శనావ్యతిరేకదృష్టాంతేభ్యః సాధర్మ్య స్యవాచ్యత్వాదుపమానన్వయోపమేయోపమాభిద్యంతే - సాధర్మ్యస్యవాచ్యత్వగమ్యత్వాభ్యాముపమేయోపమాప్ర తివస్తూపమయోర్భేదః- వస్తుప్రతివస్తుబింబప్రతిబింబభావా

రాణామత్యంతవివేకార్థంమిథోవైధర్మ్యమాహ ॥ అథాలంకారాణాం పరస్పరవైలక్షణ్యంనిరూప్యత ఇత్యాదినా॥ ....*

శిష్టమన్యదుదాహరణప్రస్తావ ఏవస్పష్టీభవిష్యతీతి నేహవివిచ్యతే ॥ ౮ ॥
ఇత్థమలంకారాణాం పీఠికాం విధాయ శబ్దాలంకార నిరూపణం ప్రస్తౌ

భ్యాం ప్రతివస్తూపమా దృష్టాంతయోర్భేదః - ప్రస్తుతాప్రస్తుతానాం వ్యస్తత్వ సమస్తత్వాభ్యాం తుల్యయోగితాదీపకయోర్భేదః - ఉపమానస్య ప్రసిద్ధత్వాప్రసిద్ధత్వాభ్యాముపమోత్ప్రేక్షయోర్భేదః - అర్థసామ్య శబ్దసామ్యాభ్యాముపమాశ్లేషయోర్భేదః-ఉపమానోపమేయయోర్భేదాభేదాభ్యాముపమానన్వయయోర్భేదః-ఉపమానోపమేయభావస్య పర్యాయయౌగపద్యాభ్యా ముపమేయోపమోపమయోర్భేదః- అప్రస్తుతస్య వాచ్యత్వగమ్యత్వాభ్యా మప్రస్తుతప్రశంసా సమాసోక్త్యోర్భేదః - వాచ్యవ్యంగ్య యోరుభయోఃప్రస్తుతత్వే పర్యాయోక్తిః - వాచ్యస్యాప్రస్తుతత్వే అప్రస్తుతప్రశంసా- వ్యాప్తిపక్ష ధర్మతాద్యభావాత్కావ్యలింగస్యానుమానాద్భేదః - సాధారణగుణయోగాద్భేదానుపలబ్ధౌ సామాన్యం - ఉత్కృష్టగుణయోగాన్న్యూనగుణతిరోధానే మీలనకం- అన్యవ్యవచ్ఛేదే తాత్పర్యాభావాదు దాత్తాలంకారస్య పరిసంఖ్యాతో భేదః - కాకతాళీయతయా కార్యసాధనే కారణాంతరోపనిపాతే సమాధిః - అహమహమికయా కార్యసాధనే బహూనాం కారణానాముద్యమే ద్వితీయస్సముచ్చయః- నిహ్నవస్య వాచ్యత్వ గమ్యత్వాభ్యామపహ్నవవ్యాజస్తుత్యోర్భేదః - అన్యేషాం భేదస్స్పష్ట ఏవ- యద్యపి వ్యాజోక్తిమీలనసామాన్యేష్వపి కథంచిత్సాదృశ్యమస్తి- తథాప్యవివక్షితత్వాన్నసాదృశ్యమూలేషు గణనా ॥౮॥ .... *

శబ్దాలంకారా నిరూప్యంతే.

అథాలంకారస్వరూపవిభాగానంతరం శబ్దార్థయోర్మధ్యే శబ్ద

తి॥ అథేతి ॥ తత్రాపి ప్రథమ్యే హేతు మాహ శబ్దస్యేతి ॥ అత్ర ప్రతీతిపూర్వకత్వాదర్థప్రతీతేశ్శబ్దస్య ప్రతీతావంతరంగత్వం తేన తస్య ప్రాథా

న్యాత్ ప్రాథమ్యమితిభావః ॥ ప్రథమంతావచ్ఛబ్దార్థోభయగతత్వేన త్రివిధంపౌనరుక్త్యం - తత్రాద్యే కేవలస్వరపౌనరుక్త్యస్య చారుతా హేతుత్వాభావాద్వ్యంజనమాత్రపౌనరుక్త్యం * స్వరవ్యంజనసముదాయపౌనరుక్త్యంచచారుతాహేతుః - తత్రాద్యమపిసంఖ్యానియమే ఛేకానుప్రాసో వైపరీత్యేవృత్త్యనుప్రాసఇతిసర్వస్వకారః - తదనుసారేణ ఛేకానుప్రాసంలక్షయతి భవేదితి ॥ రసాద్యనుగతః ప్రకృష్టో న్యాసోనుప్రాసః - తదుక్తం - ప్రకృష్టోవర్ణవిన్యాసోరసాద్యనుగతోహి యః । సోనుప్రాసస్సచచ్ఛేకవృత్త్యుపాధిగతోద్విధేతి - గృహచరాః పక్షిమృగాదయశ్ఛేకాఇతికేచిత్ - విదగ్ధాఇతిసర్వస్వకారాదయః - తదు

స్యార్థంప్రత్యంతరంగత్వాత్ ప్రథమం శబ్దాలంకారానిరూ

ఛేకానుప్రాసః

ప్యంతే॥ భవేదవ్యవధానేనద్వయోర్వ్యంజనయుగ్మయోః।ఆ
వృత్తిర్యత్రసబుధైశ్ఛేకానుప్రాసఇష్యతే ॥ యత్రావ్యవ
హితయోర్వ్యంజనయుగ్మయోర్ద్వయోః పౌనరుక్త్యంతత్ర
ఛేకానుప్రాసః ॥ యథా ॥ మహీంమహీనవిభవేధత్తేత్వంమం
కరేకరే। రాజన్యజన్యజయీరాజారాజద్గుణోదయః ॥ ౧ ॥

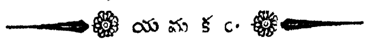
వృత్త్యనుప్రాసః

ఏకద్విప్రభృతీనాంతువ్యంజనానాం యదాభవేత్ । పునరు

పలాలితోనుప్రాసశ్ఛేకానుప్రాసః - ద్వయోరిత్యత్ర వీప్సాద్రష్టవ్యా - తేనయత్రద్వయోర్వ్యంజనయుగ్మయోరవ్యవధానే నావృత్తిః సఃఛేకానుప్రాసఇత్యర్థః॥ ఉదాహరతి మహీమితి॥ అహీనవిభవేఫణీంద్రసదృశఇత్యర్థః - కరేబాహౌ రాజన్యాఃక్షత్రియాః - రాజశ్వశురాద్యదితియత్ప్రత్యయః - జన్యంయుద్ధం - అత్రపాదచతుష్టయేపివ్యంజనయుగ్మానామవ్యవధానేనావృత్తేశ్ఛేకానుప్రాసఇతిద్రష్టవ్యం ॥ ౧॥ సంఖ్యానియమేనచ్ఛేకానుప్రాసముక్త్వా అన్యథావృత్త్యనుప్రాసమాహ ఏకేతి॥ ప్రభృతిగ్రహణాత్త్రిచతురాదిసంగ్రహః- అత్రైకస్యవ్యంజనస్యసకృదావృత్తావైచిత్ర్యాభావాత్సామర్థ్యాదసకృదావృత్తిర్లభ్యతే

ద్వయోస్తు సకృదేవ - అన్యథా ఛేకానుప్రాసస్స్యాత్ - వ్యవధానేత్వసకృదావృత్తావపి న విరోధః - త్ర్యాదీనాంతు సకృదసకృద్వా వ్యవధానేనావ్యవధానేన వా ఆవృత్తిర్ద్రష్టవ్యా - వృత్తిశబ్దేన వైదర్భ్యాదయో వివక్షితాః-తదుపలక్షితోనుప్రాసో వృత్త్యనుప్రాసః ॥ ఉదాహరతి ॥ రేరే ఇతి ॥ యోత్స్యధ్వే హానిష్యధ్వే యది - యుధసంప్రహార ఇత్యస్మాద్ధాతోః కర్మణి ల్యుట్ - లభ్యమక్షయపదమితి - ద్వావిమౌ పురుషౌ లోకే సూర్యమండలభేదినౌ । పరివ్రాడ్యోగయుక్తశ్చ రణే చాభిముఖో హత ఇతి స్మరణాదితి భావః । కాంతారపతత్కో రణ్యనివాసపతః - తరక్షునికరాత్ మృగాదనయూథాత్ - దుర్మరణకారణాదరణ్యనివాసాచ్ఛుభోదర్కం యుద్ధమరణమేవ శ్రేయ ఇతి భావః - అత్ర సకృత్ క్షకారావృత్త్యా వృత్త్యనుప్రా

త్తిరసౌ నానావృత్త్యనుప్రాస ఇష్యతే ॥ యథా ॥ రేరే క్షుద్ర
మహీక్షితః క్షణమితః శ్రీకాకతిక్ష్మాపతే ర్యత్క్షుధ్వం ధ్వజినీం
దురీక్షసుభటాం ప్రోత్క్షిప్తకాక్షేయకైః । యోత్స్యధ్వే యది
లభ్యమక్షయపదం కాంతారపత్కో వృథా క్ష్మాభృత్కుక్షిచర
త్తరక్షునికరాత్త్రాస్యత రక్షాకుతః ॥ ౨ ॥ యమకం పౌన

రుక్త్యేతు స్వరవ్యంజనయుగ్మయోః ॥ ఛేకానుప్రాసే వృత్త్య
నుప్రాసే చ స్వరపౌనరుక్త్యమానుషంగికం - యమకేతు

సః- ఏవమన్యేపి భేదాస్సూర్యశతకాదౌ ద్రష్టవ్యాః ॥ ౩ ॥ వ్యంజనమాత్రపౌనరుక్త్యాశ్రయమలంకారద్వయముక్త్వా స్వరవ్యంజనసముదాయపౌనరుక్త్యాశ్రయమలంకారమాహ యమకమితి ॥ ననుమహీమహీనవిభవ ఇత్యాదౌ ఛేకానుప్రాసే యుధిష్ఠిరం ద్వైతవనే వనేచర ఇత్యాదావేకదా సాదృశ్యలక్షణే వృత్త్యనుప్రాసే చ స్వరపౌనరుక్త్య సంభవాత్కథం తత్ర వ్యంజనమాత్ర పౌనరుక్త్యమిత్యాశంక్య పరిహరతి ॥ ఛేకానుప్రాస ఇతి ॥ అనుషంగాదాగతమానుషంగికం అన్వాచయవిశిష్టం అభ్యుచ్చయ ఇత్యర్థః ॥ స్వరవ్యంజనయుగ్మయోరిత్యత్ర స్వరసహితవ్యంజనేతి మధ్యమపదలోపీ సమాసో వివక్షిత ఇతి వ్యాచష్టే యమకేత్వితి ॥ తచ్చ యమ్య

మానానాంపాదైకదేశానా మాదిమధ్యాంత గతత్వేనానేక విధమిత్యా హ- తస్యేతి ॥ ఏతచ్ఛ్లోకార్ధపాదయమకానామప్యుపలక్షణం - సర్వే ష్వేతే భేదాశ్చిరంతనై రేవబహుధా ప్రపంచితాః - గురుత్వభీతత్వాన్నే హ ప్రపంచ్యంతే॥ తత్రైకముదాహరతి॥ ప్రతాపఇతి ॥ మహోమ్నహిమా ఆ ధిక్యంయస్య తేజసో మహోమహిమతేజసః- కాకతీంద్రస్య ప్రతాపః - ప ద్మేష్టమహోంపద్మప్రియోత్సవాం - అహిమతేజస ఉష్ణాంశోః శ్రియంద ధాతి॥ అత్ర ద్వితీయపాదస్య చతుర్థేయమనాత్సందష్ట యమకం నామయ మకభేదః- తదుక్తమన్యత్ర - అత్ర యమ్యమానయోరుభయోస్సార్థక త్వం- విహాగాఃకదంబసురభావిహాగా ఇత్యత్రైకస్యసార్థకత్వ మితర

స్వరయోర్వ్యంజన యుక్తయో రావృత్తిః । తస్యాదిమ ధ్యాంతగతత్వేన బహవో భేదాః ॥ తత్ర దిఙ్మాత్ర ముదాహ్రి యతే ॥ ప్రతాపః కాకతీంద్రస్య మహోమహిమతేజసః । శ్రి యం దధాతి పద్మేష్టా మహోమహిమతేజసః॥ ౩॥ యథార్థః ప్ర

పునరుక్తవదాభాసః

ముఖే కించిద్భాసతే పునరుక్తవత్ । పునరుక్తవదాభాసోలంకా రస్సమతాంమతః ॥ యథార్థః పునరుక్తవదాభాసతే అన్వ యవేళాయామన్యథాభవతి సపునరుక్తవదాభాసోలంకారః- అర్థాలంకారత్వేప్యస్య శబ్దపౌనరుక్త్యాశ్రితత్వా చ్ఛబ్దాలం

స్యానర్థకత్వం। కలయంత్యనుక్షణమనేకలయమిత్యత్రోభయోరనర్థక త్వం - ఏవం సర్వేష్వపి యమకేషు ప్రకారత్రయంయథాసంభవం ద్రష్ట వ్యం ॥ ౩ ॥ శబ్దపౌనరుక్త్యాశ్రితా నలంకారానభిధాయార్థ పౌనరుక్త్య మూలమలంకారమాహ ॥ యథేతి ॥ యథాలంకారే అర్థః ప్రముఖే ప్రథమం పునరుక్తవత్ పునరుక్తేనతుల్యం అతఏవకించిత్- మప్యనన్వితం భాసతే- పరమార్థతస్తు తస్యథాపార్యవస్యతీత్యర్థః- అర్థపౌనరుక్త్యస్య ప్రరూఢదోషత్వాత్ తదేతన్నిష్ప్రత్యూహం వ్యాచష్టే యథార్థ ఇత్యాది నా॥ నన్వస్య శబ్దాలంకారప్రస్తావే కాసంగతిరత ఆహ॥ అర్థేతి॥ అర్థపౌన రుక్త్యాదేవార్థాశ్రితత్వాదర్థాలంకారత్వే సత్యపీత్యర్థః - శబ్దపౌన

క్త్యాశ్రితత్వాదితి పర్యాయశబ్దాశ్రితత్వాదిత్యర్థః - ఆమ్రేడితశబ్దవ
త్పర్యాయశబ్దేష్వప్యర్థైకత్వసాదృశ్యాదౌపచారికం శబ్దపౌనరుక్త్యం
ద్రష్టవ్యం॥ ఉదాహరతి జిష్ణురితి॥ జయశీలో జిష్ణుః - క్షితిభుజామిన్ద్రో
రాజాగ్రణీః- శ్రీపతిస్సమృద్ధః- పురుషోత్తమః పురుషశ్రేష్ఠః- భాస్వాన్
దీప్తిమాన్ - సూర్య ఇవ స్ఫురత్తేజాః స్ఫురత్ప్రతాపః-అత్ర జిష్ణ్వాదీనా
మిన్ద్రాది పర్యాయ ప్రయోగేణ ప్రముఖే భాసమానస్య పౌనరుక్త్య
స్యోక్తప్రకారేణాన్వయవేలాయా మన్యథా పర్యవసానాత్పునరుక్తవ
దాభాస ఇతి భావః - కేచిత్పునరేవమాహుః - ఖ్యాతి సదాన త్యాగః స్థి
రతా యామిత్యత్ర సత్పురుష ప్రణామేన ప్రకాశ తి స్థైర్యే పర్వత భూ
త ఇత్యస్యార్థస్య దానత్యాగశబ్ద పరివృత్త్యావసంభవా చ్ఛబ్దాలంకారో

కారప్రస్తావే లక్షణం కృతం। యథా ॥ జిష్ణురిన్ద్రః క్షితిభుజాం
శ్రీపతిః పురుషోత్తమః । భాస్వాన్సూర్యస్స్ఫురత్తేజాః కాకలీం

——* లాటానుప్రాసః *——

దో ప్రవిరాజతే ॥ ౮॥ అథోభయపౌనరుక్త్యాలంకారః కథ్యతే॥
శబ్దార్థయోః పౌనరుక్త్యం యత్ర తాత్పర్యభేదవత్ । స కావ్య
తాత్పర్యవిదాం లాటానుప్రాస ఇష్యతే ॥ యత్ర శబ్దార్థయో
స్తాత్పర్యభేదమాత్రం న స్వరూపభేదస్తత్ర లాటానుప్రాసః॥

ప్యయం - తనువపురిత్యత్ర కృశాంగ ఇత్యస్మిన్నర్థే తనుశబ్దవిపరివృత్తా
నాయమలంకార ఇతి శబ్దాశ్రయత్వం - వపుశ్శబ్దవిపరివృత్తావలంకారత్వ
హానిరిత్యర్థాశ్రయత్వం అత ఉభయాలంకారోఽప్యయమితి - తదుక్తం
కావ్యప్రకాశే ॥ పునరుక్తవదాభాసోఽభిన్నాకారశబ్దభాక్ । ఏకార్థతై
వ శబ్దస్య తథా శబ్దార్థయోరయమితి॥౮॥ శబ్దార్థయోరేకైకపౌనరుక్త్య
మూలానలంకారానభిధాయ ఉభయపౌనరుక్త్యమూలమలంకారం ప్రతి
జ్ఞాపూర్వకమాహ అథేత్యాదినా ॥ శబ్దార్థయోః పౌనరుక్త్యం ప్రరూఢ
దోషః-తద్వ్యవచ్ఛేదార్థం తాత్పర్యభేదవదితి- అనేన యమకవ్యావర్తకశ్శ
బ్దార్థయోస్స్వరూపభేదాభావః ఫలిత ఇతి వ్యాచష్టే యత్రేతి॥ లాటజనోప
లాలితోఽనుప్రాసో లాటానుప్రాసః-న తు లాటదేశజన్యః కశ్చనోపకారః

కావ్యస్యేతిగోపాలః॥ ఉదాహరతి గుణాఇతి॥ అస్తావీరరుద్రసంబంధినీ అత్రద్వితీయగుణాదిశబ్దానాముత్కర్షలక్షణస్తాత్పర్యభేదః - అతాశ్రిజప త్రనయనే నయనేనిమీల్యేత్యాదౌ ఽభక్త్యాదేరపౌనరుక్త్యేపిశబ్దార్థపౌ నరుక్త్యాల్లాటానుప్రాసత్వం - అతఏవాయం పదాశ్రయః ప్రాతిప దికాశ్రయశ్చేతి - ద్వేధా లాటానుప్రాసఇతి సర్వస్వకారః - ఉద్భ టేనాప్యుక్తం - స్వరూపార్థావిశేషేపి పునరుక్తిః ఫలాంతరాత్ । శ బ్దానాం ప్రకృతీనాంవాలాటానుప్రాసఇష్యతఇతి। నను - యుద్ధేగుణో ర్జునఇవేత్యత్రైకస్యై వోపమానోపమేయత్వలక్షణేఽనన్వయాలంకారే పిశబ్దార్థపౌనరుక్త్యసంభవాల్లాటానుప్రాసత్వమేవకింనేష్యతే - స త్యం - యద్యప్యనన్వయేర్థపౌనరుక్త్యమాత్రంలక్షణం- తథాపినిర్దేశప్రతి నిర్దేశయోరైకరూప్యాభావేపర్యాయప్రక్రమదోషప్రసంగాదానుషం

యథా ॥గుణాగుణాస్తేగణ్యంతేయేరుద్రనృపమాశ్రితాః । నీ
తిర్నీతిరహో తస్యలక్ష్మీర్లక్ష్మీశ్చకథ్యతే ॥౫॥ పద్మాద్యాకా

చిత్రాలంకారః పద్మబంధాదిః

రహేతుత్వేవర్ణానాంచిత్రముచ్యతే ॥ ఆదిగ్రహణాచ్చక్ర
బంధాదయః॥తత్రాష్టదళపద్మబంధో యథా॥యాతాయస్యా
స్సుచుగ్రానతిమిహ కనకాస్థానసక్తాసనాయాయానాసక్తా

గికంశబ్దపౌనరుక్త్యం- అత్రతూభయపౌనరుక్త్యమప్యావశ్యక మేవే తివిషయభేదాన్నకోపివిరోధః - తదుక్తం- అనన్వయేచశబ్దైక్యమౌచిత్యా దానుషంగికం। అస్మింస్తులాటానుప్రాసేసాక్షాదేవప్రయోజకమితి॥౫॥ చిత్రంలక్షయతి పద్మేతి।నచశ్రావణానాంవర్ణానాంపద్మాద్యాకారహే తుత్వంనఘటతఇతి వాచ్యం - వర్ణశబ్దేన తత్స్మారకాణాంలిప్యక్షరా ణామాక్షేపాత్- తేషాంముఖ్యవర్ణాభేదేన లోకవ్యవహారాదస్యశబ్దా లంకారత్వం - పద్మాదిబంధేషుకర్ణికా దిస్థానవిశేషేషువర్ణానాంపౌనరు క్త్యేఽపి పౌనరుక్త్యమూలాలంకారానంతర్గత్యంచద్రష్టవ్యం॥యాతేతి॥క నకాస్థానేసువర్ణమయసభామంటపేసక్తంస్థితమాసనంసింహాసనం అ యతిప్రాప్నోతీతి కనకాస్థానసక్తాసనాయా-అయతేఃకర్మణ్యణ్ ప్రత్య

యః- యానేషుతురగాదిష్వాసక్తాన్యాసనాని పల్యయనాదీని తత్రతిష్ఠతీ
తియానాసక్తాసనస్థా-రాజ్యోపకరణేషులక్ష్మీరస్తీత్యాగమః - అభ్యాసే
నపరిచయేన ఉపాసనయేత్యర్థః సుఖేనజ్ఞాయతఇతిసుజ్ఞానా - కృత్యల్యు
టోబహుళమితికర్మణిల్యుట్ - మాయాస్వరూపవైచిత్రీ యస్యాస్సాఅ
భ్యాససుజ్ఞానమాయా- అనుపాసకానాందురవబోధస్వరూపేత్యర్థః|కి-
మానంపూజాంజానాతీతిమానజ్ఞా- సభాయాంసాధవస్సభ్యాః - సభా
యాయఇతియప్రత్యయః- తేశోభనాయస్యాస్సాసుసభ్యా-సంపన్నసై
వసభ్యాశ్రయత్వాదితిభావః-జానంతీతిజ్ఞాః వివేకినః-ఇగుపధజ్ఞాదినాక
ప్రత్యయః- తత్రాతిరక్తా- గీయతఇతిగేయంగానం తేనసహావర్తతఇతిస
గేయా- స్వనామాంకానేకగీతేత్యర్థః-యాగేసక్తాసంబద్ధాసమృద్ధాసై
వతత్రాధికారాదితిభావః - రతింస్వవిషయాభిగతింభక్తింజానాతీతిరతి

సనస్థాసుఖయతుకమలాభ్యాససుజ్ఞానమాయా । యామాన
జ్ఞాసుసభ్యాక్షితిపతితిలకజ్ఞాతి రక్తాసగేయా యాగేసక్తారతి
జ్ఞాసుకృతిషుఫలితగాత్రాసస్యాయతాయా॥ ౬॥ చక్రబంధో
యథా ॥ లక్ష్మీవీక్షితవైభవస్య జగతాం నాథస్య భర్త్రి
యోగిత్వాగృద్ధినిజప్రతాపజనితాం భాకృద్ధుగాంయచ్ఛతః ।

జ్ఞా - అతఏవసుకృతిషువిపయోఫలితైర్గాత్రైస్సహైత్యైః కార్త్స్న్యేనాయతాప
వోక్తాఅయమస్యభావహావిధిర్యస్యాస్సాతథోక్తా - స్వభక్తానాం గాత్రమాది
సంపాదనేనప్రకటితస్వానుగ్రహేత్యర్థః - ఏవంవిధాయాలక్ష్మీర్యస్య
విభోః ఆసమగ్రామతిసంపూర్ణామానతింవశ్యత్వంయాతా- సాకమలా
లక్ష్మీస్త్వంక్షితిపతితిలకం వీరగుర్రం ఇహైవలోకేజన్మనివాసుఖయతుసుఖ
వంతంకరోతు॥అయమష్టదళపద్మబంధః॥ఉద్ధారస్తు॥ కర్ణికాదిలిఖిత్వాగ్రా
క్రమాద్దితయువిదితయుచ।సకర్ణికాసప్తదియువిదితయుతుపికర్ణికా॥ప్రవే
శనిర్గమాభ్యాంతుదితయుతేష్వశ్చతుర్దశ।వ్యవధానేనతావాద్యేదళే ష్వత్ర
త్వనంతరాణితి॥౬॥ చక్రబంధముదాహరతి॥లక్ష్మీతి॥ క్రోశాగానియుక్త
మేవలక్ష్మ్యావీక్షిత వైభవస్యవిచారితైశ్వర్యస్య భర్త్రియుకల్యాణ
మూర్తైరిత్యర్థః-ఆరబ్ధస్సాగర్థితః -భాకృద్ధురాంభాసగభావంనిఃప్రతా

పేనదిక్షు సూర్యకృత్యం కుర్వత ఇత్యర్థః - రాజత్పాలనేన సమ్యక్సంరక్షణేన మోదితాత్మని సర్వైరనుమోదితస్వరూపే భుజే - అతఏవ యోగ్యాశ్రితత్వాత్ ప్రకాశం వ్యక్తం స్థిరా నిశ్చితస్థైర్యేత్యర్థః - ధరా భూమిర్నిత్యం భాతి॥ ఉద్ధారస్తు ॥ బధ్యతే షడరం చక్రం ప్రత్యరం తన్నవాక్షరం। త్రయాణామపి పాదానాం దశమం కర్ణికాక్షరం॥ ఆదితస్స్వస్వతుర్యా వైరైస్త్రయః పాదాశ్చతుర్థగాః। వర్ణాష్షష్ఠాంత్యమారభ్య సంపదంతేంతిమాక్షరైః॥ మధ్యే ద్వౌ ద్వావిసం వాదౌ షడరేషు క్రమాద్భవేత్। చతుర్థైస్సప్తమైర్వర్ణైర్వర్ణనం కవివర్ణ్యయోరితి॥ ౭ ॥ నాగబంధముదాహరతి॥ ఓజస్యేతి॥ ఓజో బలం తత్ర సాధురోజస్యః ప్రబలః - యద్వా అహర్వాచినా ఓజస్యశబ్దేన అహస్కరో లక్ష్యతే - తేన ఓజస్యే సూర్యసదృశ

నిత్యంగుర్జనాధిపస్యజయినో భాతి ప్రకాశం స్థిరా రాజత్పా
లనమోదితాత్మని భుజే యోగ్యాశ్రితత్వాద్ధరా ॥ అత్ర చక్ర
బంధే జనాథకృ॰ వీరరుద్రయశ ఇతి ప్రతీయతే ॥ ౭ ॥ నా
గబంధో యథా ॥ ఓజస్యే గుర్దేవే విభవతి మహిమత్యాజి
తాన్యప్రతాపే విద్యావర్యేభినేతర్యుపహరిచరితం విశ్వవి
స్తారభాజి। వైరివ్రాతా భజంతే వనమతిమలినఖ్యాతయో దే

ఇత్యర్థః- ఓజసోహాని యత్ఖావితి యత్ప్రత్యయస్య ఛాందసత్వేపి దూత్యాశివతాత్యాదివదస్య భాషాయాం ప్రయోగో ద్రష్టవ్యః - మహిమత్యాజితోన్యేషాం ప్రతాపో యేన తస్మిన్ తథోక్తే విద్యాభిర్వేదవేదాంగాదిభిర్వర్యే శ్రేష్ఠే ఉర్వ్యధికం హరిచరితమభినేతర్యనుకుర్వతి విష్ణుసదృశ ఇత్యర్థః - నలోకేత్యాదినా షష్ఠీప్రతిషేధః - విశ్వవిస్తారం భరణీయత్వేన భజతీతి విశ్వవిస్తారభాక్ తస్మిన్ విభవతి విభాసతి - అతిమలినఖ్యాతయో వైరివ్రాతాః శత్రుసంఘాః దేహవిద్ధాః రణే విద్ధదేహాస్సంతో వన్యైర్జంతుభిర్వ్యాళమృగైస్సహ - క్షుతిః క్షుయః తద్వతి-వివిధే నానావిధదుఃఖభాజన ఇత్యర్థః- అవాగ్యనుదకే అధ్వని మరుదేశ ఇత్యర్థః- ఆపస్త్రీభూమ్నివార్వారీత్యమరః- స్థానభాజః స్థితిం ప్రాప్తాస్సంతో వనం భజంతే సేవంతే ॥ ఉద్ధారస్తు॥ రేఖాభ్యాం చతురశ్రాణి చతుష్కోష్ఠాని కల్పయేత్ । రేఖా

ద్వయాంతరాళేస్యాద్యథా కోష్ఠే గృహాష్టకం౧. విదిక్షుకుండలీ కుర్యా
త్తద్రేఖాగ్రై ర్యథాక్రమం । దిగ్రేఖాగ్రాణి బాహ్యాని యోజయేద్దిక్త్రి
యేమిథః౨. ఏకత్ర తుఫణా పుచ్ఛమేళనం కల్పయేత్తథా । అంతరాణ్యా
క్షుయోరాకుర్యాత్సందంశాస్స్వర్యథామిథః౩. వర్ణావృత్తి స్థలాన్యత్ర కో
ష్ఠకోణాని షోడశ । సందంశానాం చతుష్కంచ కంఠశ్చైత్యేక వింశతిః ర్వ
ఆవృత్తిర్యుగ్మవర్ణానాం నేత రేషామిహాక్వచిత్ । అర్కేశానదశబ్రహ్మావ

హావిద్ధావనైర్యరథ్వన్యవారిక్షుతిమతివివిధేజంతుభిస్థానభాజః॥

ఇతి విద్యానాథకృతౌ ప్రతాపరుద్రయశోభూషణే
అలంకారశాస్త్రే శబ్దాలంకారప్రకరణంసమాప్తం.

ర్ణాఃపాదచతుష్కగాః౪. ఆవర్తైరనైరృతాదికుండలేష్వప్రదక్షిణం।
యద్ధైవంస్యాత్తథావర్ణాః ఫణాతో విన్యసేత్క్రమాత్ ౬. త్రింశదష్టా
వింశతిశ్చషడ్వింశతిరనుక్రమాత్ । వేష్టనత్రితయేవర్ణాస్సమాప్తిస్తుగళా
క్షురే౭. సర్వమేతన్నిధాయాంతస్సంగృహీతంమహాత్మభిః ॥ విదిక్ష్వస్తే
కుండలితంస్వమంగంస్వైనత్రిరావేష్ట్యవిభంగిభంగం।శిష్ట్వాగ్రకే పుచ్ఛ
మహేస్థితస్యపార్శ్వఃఫణాతఃఫణిబంధఏషఇతి॥౮॥ ************

ఇతిపదవాక్యప్రమాణపారావారపారీణశ్రీమహోపాధ్యాయ
కోలచలమల్లినాథసూరిసూనునా విశ్వజనీనవిద్యస్య విద్వన్మణేః
పెద్దయార్యస్యానుజేన కుమారస్వామిసోమపీథినా విరచితే
ప్రతాపరుద్రీయవ్యాఖ్యానే రత్నాపణాఖ్యానే
శబ్దాలంకారనిరూపణంనామ సప్తమంప్రకరణం.

శ్రీహయగ్రీవాయనమః

ప్రతాపరుద్రీయే- సవ్యాఖ్యానే.

అర్థాలంకారప్రకరణమ్.—౮.

శబ్దాలంకారనిరూపణానంతరమవసరప్రాప్తత్వాదర్థాలంకార నిరూపణం ప్రతిజానీతే॥ అథేతి॥ ప్రథమముపమానిరూపణే నిమిత్తమాహ తత్రేతి ॥ తత్ర అర్థాలంకారేష్విత్యర్థః - అనేకాలంకారబీజభూతత్వాదితి వాచ్యౌపమ్యానామనన్వయాదీనాం గమ్యౌపమ్యానాంచరూపకాదీనాం అ

—*ఉపమాలంకారః*—

అథార్థాలంకారాః ॥ తత్ర ప్రథమమనేకాలంకారబీజభూతత్వాదుపమా నిరూప్యతే ॥ స్వతస్సిద్ధేనభిన్నేనసమ్మతేనచధర్మతః సామ్యమన్యేనవర్ణ్యస్యవాచ్యంచేదేకదోపమా ॥ యత్ర స్వతస్సిద్ధేనస్వతోభిన్నేన సహృదయ సమ్మతేనాప్రకృతేనసహప్రకృతస్యధర్మతస్సాదృశ్యమేకదా వాచ్యం చేద్భవతితదోపమా ॥ ౧ ॥ స్వతస్సిద్ధేనేత్యనేనఉత్ప్రేక్షావ్యావృత్తిః- ఉత్ప్రేక్షాయామప్రసిద్ధస్యాప్యుపమానత్వ సంభవాత్ (యథా ॥ కీర్తిః కాకతివీరరుద్రనృపతేస్సింహాసనాధ్యాసినః ప్రాచాంభూమిభుజాంయశః సిదధతీ కోటీంముతుల్యద్యుతిః । రత్నాదక్షిణరాజలాభజనితామందప్రమోదోత్థితాత్రైలోక్యాట్టహాస ప్రభేవ కకుభాం ప్రాంతేషువిద్యోతతే ॥ అత్రప్రభాశబ్దోజాతివచనః త్రైలోక్యాట్టహాస ప్ర.

న్యేషాంచసాదృశ్యమూలానాం మీలనాదీనాం నిదానభూతత్వాదిత్యర్థః॥ లక్షయతి స్వతఇతి॥ధర్మతోగుణక్రియయోరన్యతరేణేత్యర్థః - సామ్యమిత్యనేనకార్యకారణాదికయోరసంభవాత్సాధర్మ్యాదన్య వర్ణ్యశబ్దయోరుపమానోపమేయార్థత్వంద్రష్టవ్యం ॥ అత్రానుషంగాధ్యాహారాదభిశ్లిష్టమంశంపూరయిత్వావ్యాచష్టేయత్రేతి ॥ ౧॥ వ్యావృత్త్యాదికంతుస్వ

యమేవవ్యక్తీకరిష్యతి ॥౨॥ న్యూనోపమాదీతి॥ న్యూనవిశేషణోపమానం న్యూనోపమం-ఆదిగ్రహణాదధికోపమాదిసంగ్రహః ॥ సహృదయసమ్మతిందర్శయతి ఉదన్వానితి॥ఉదన్వానుదధౌ చేతినిపాతనాత్సాధుః- ధురంవహతీతిధౌరేయోధురంధరః- ధురోయడ్ఢకావితిఢక్ ప్రత్యయః-ఖఞ్చ్యాధౌరేయఇతిశివభాగవతవత్సమాసః ॥ ౩ ॥ ధర్మతఇత్యనేనశ్లేషాలంకారవైలక్షణ్యమితి-శబ్దసామ్యమూలత్వాత్తస్యేతిభావః ॥ వ్యావర్త్యంశ్లేషము

ఛాయాః కవిప్రౌఢోక్తిసిద్ధత్వాన్నోపమా శంకావకాశః) స్వతోభిన్నేనేత్యనేనానన్వయవ్యావృత్తిః - అనన్వయేఏకస్యైవోపమానోపమేయత్వసంభవాత్ ॥ ౨ ॥ సమ్మతేనేత్యనేనన్యూనోపమాదివ్యావృత్తిః ॥యథా॥ ఉదన్వానివగంభీరస్సువర్ణాద్రిరివోన్నతః । దిఙ్మహేభఇవక్షోణీధౌరేయః కాకతీశ్వరః ॥ అత్రసముద్రసువర్ణాద్రిదిగ్గజానాముపమానత్వంయోగ్యమిత్యుపమైవేయం ॥౩॥ ధర్మతఇత్యనేనశ్లేషాలంకారవైలక్షణ్యం ॥తథాహి॥ నీరాజయంత్యత్ర పురీరమణ్యః ప్రదీపజాలైర్వరవీరరుద్రం । చంద్రాననాగోత్రపతిం రజన్యస్తారాగణైర్మేరుమివస్ఫురద్భిః ॥ అత్రప్రతాపరుద్రం పురస్త్రియోనీరాజయంతిమేరుంరజన్యఇవేతినోపమా - గోత్రపతిమితివిశేషణార్థస్యసామ్యాభావాత్ -గోత్రశబ్దేనరాజపక్షేకులప్రతీతిః-మేరుపక్షేపర్వతప్రతీతిః- తథాచంద్రాననా ఇతిస్త్రీపక్షేచంద్రఇవాననంయాసామితిసమాసః - రాత్రిపక్షేచంద్రఏవాననంయాసామితి శబ్దమాత్రసామ్యేన నోప

లముదాహరతి ॥నీరాజయంతీతి॥ ఏవంవిధస్థలేశబ్దసామ్యేప్యుపమైవేతికావ్యప్రకాశకారః-తదుక్తం - సకలకలంపురమేతజ్జాతంసంప్రతిసుధాంశుబింబమివేత్యాదిశబ్దమాత్రసామ్యేపిసాయుక్తైవేతి - అలంకారసర్వస్వకారఃపునరస్మిన్నేవోదాహరణేగుణక్రియాసామ్యవచ్ఛబ్దసామ్యం నోపమాప్రయోజకమపితూపమాప్రతిభోత్పత్తిహేతుఃశ్లేషఏవావసేయఇత్యవోచత్ - విద్యానాథస్తు సర్వస్వకారసిద్ధాంతశ్రద్ధాళుతయా

శ్లేషఏవాయంనోపమేత్యాహ॥ అత్రేత్యాదినా ॥౪॥ అన్యేనవర్ణ్యస్యేతి ఉపమానేనోపమేయస్యేత్యర్థః॥ లోకోయమితి॥ అతోఽపమానోపమేయ భావస్యవైపరీత్యాత్ప్రతీపాలంకారఇత్యాహ అత్రేతి ॥ ౫ ॥ ధర్మఇతి॥ అత్రైకదాసామ్యస్యప్రథమార్థమేవప్రత్యుదాహరణం - తావతైవోప

మాప్రాప్తిః-కింతుశ్లేషఏవ ॥ ౪ ॥ అన్యేనవర్ణ్యస్యసామ్య మిత్యనేనప్రతీపాలంకారో వ్యావర్త్యతే॥తథాహి॥ లోకో యమువిశేషజ్ఞః కింకుర్మః కస్యకథ్యతే । యత్రాఽకతినరేంద్రే ణసుమేరురుపమీయతే ॥ అత్రప్రకృతస్యమేరోః ప్రకృతే నరాజ్ఞాసాదృశ్యమితిప్రతీపాలంకారోనోపమా ॥౫॥ ఏకదా సామ్యమిత్యనేనఉపమేయోపమావ్యావృత్తిః ॥తథాహి॥ ధ ర్మోఽర్థఇవపూర్ణశ్రీరర్థోధర్మఇవస్థితః । కామస్తావివతౌ కామ ఇవరుద్రనరేశ్వరే ॥ అత్రధర్మోఽర్థఇవఅర్థోధర్మఇవేత్యనేక దాఇవశబ్దద్వయేన ధర్మార్థకామానాం సాదృశ్యంప్రతిపా ద్యతఇత్యుపమేయోపమా ॥ ౬ ॥ వాచ్యమిత్యనేనప్రతీయ మానౌపమ్యానాం రూపకసందేహభ్రాంతిమదుల్లేఖాపహ్ను వతుల్యయోగితా దీపకప్రతివస్తూపమా దృష్టాంతసహో క్తివ్యతిరేకనిదర్శనానాంవైలక్షణ్యం ॥ తథాహి ॥ ప్రతాప రుద్రనృపతేర్మండలాగ్రవిధుంతుదః । అఖండోవిక్రమోద్దా మోగ్రసతేరాజమండలం ॥ అత్రమండలాగ్ర విధుంతుద యోస్సమానాధికరణ్యస్యాన్యథానుపపత్త్యా సాదృశ్యంల క్ష్యతఇతినోపమా-కింతురూపకాలంకారః॥ కిమేషనవమోహ రిత్పతిరమందసంపత్పదంకిమేషదశమఃప్రజాపతి రపూర్వస ర్గశ్రమః । కిమేషహరిరుర్వరోద్ధరణ చుంచురేకాదశశ్చిరా దితివిలోక్యతే జగతికాకతీంద్రోజనైః ॥ అత్రకాకతీశ్వర

మేయోపమాయాశ్చరితార్థత్వాత్-ద్వితీయంపునరభ్యుచ్చయః - తదే వాభిప్రేత్యోక్తం ధర్మార్థకామానామితి ॥౬॥ వాచ్యవ్యవచ్ఛేద్యతయా సాధర్మ్యస్యస్పష్టత్వం కేషుచిదలంకారేషుదర్శయతి తథాహీత్యాదినా

ఉదాహరణశ్లోకాయథాయోగం స్వస్వప్రకరణ ఏవ వ్యాఖ్యాస్యంతే॥ ౭॥ ఉపమాయాస్స్వరూపముక్త్వా విభాగమాహ సా ప్రథమమితి ॥ పూర్ణామాహ ఉపమా నేతి ॥ ఉపమీయతే సదృశీక్రియతే యేనోత్కృష్టగుణేన తదుపమానం చంద్రాది - ఉపమీయతే యదపకృష్టగుణం తదుపమేయం

స్యహరిత్యతిప్రభృతీనాం చ పరస్పరాభేదప్రతీతౌ సందేహాని బంధనాన్యథానుపపత్త్యా సాదృశ్యమాక్షిప్యతే - తతస్సందేహాలంకారః॥ కాకతీయవిభోః కీర్తివిభవే వ్యాప్తరోదసి। దివాపి చంద్రికాబుద్ధ్యా చకోరా యాంతి నిర్వృతిం ॥ అత్ర కీర్తివిభవే చంద్రికాబుద్ధిః చంద్రికాసాదృశ్యం వినా న సంభవతీతి సాదృశ్యాక్షేపాత్ భ్రాంతిమదలంకారః ॥ లక్ష్మీనివాసగృహమిత్యఖిలానరేంద్రాశ్శ్లాఘ్యాతిభూమిఖనిరిత్యరివీరవర్గాః। విద్యావిహారపదవీతి చ లబ్ధవర్ణాః శ్రీకాకతీంద్రనగరీ మనిశం స్తువంతి॥ అత్ర నగర్యాం తత్తత్పదార్థతారోపస్సాదృశ్యాదృతే న సంభవతీతి సాదృశ్య కల్పనాదుల్లేఖాలంకారః ॥ వీరరుద్రస్యభూపాలజయప్రహూామంపితస్వతః । ధూమరాజిరియం భాతి న చమూరేణురుత్థితా ॥ అత్రోత్థితాం చమూరేణుమేవ లోక్యధూమమపత్త్రేరిత్యపహ్నవే నారోపస్సాదృశ్యమూలమేవేతి సాదృశ్యాక్షేపాదపహ్నవః ॥ ఏవం తుల్యయోగితాదిష్వపి సాదృశ్యగమ్యత్వాన్నోపమాశంకా ॥ అతస్సర్వేభ్యస్సాధర్మ్యమూలేభ్యో విలక్షణేయముపమా ॥౭॥ సా ప్రథమం ద్విధా-పూర్ణాలుప్తా చేతి । ఉపమానోపమేయసాధారణధర్మసాదృశ్యప్రతిపాదకానాం చతుర్ణాం ప్రయోగే పూర్ణా । ఏకస్యద్వయోస్త్రయాణాం వా లోపే లుప్తా । పూ

ముఖాది- సాధారణో ధర్మో గుణః క్రియా వా - సాదృశ్యప్రతిపాదకా యథేవాదయః- చతుర్ణామేతేషాం కథనోక్త్యా పూర్ణేత్యర్థః॥ కతిపయలోపే లుప్తేత్యాహ ఏకస్యేతి॥ లోపే శాస్త్రీయమేస్వారసికే చ॥ తత్రాద్యాం విభజతే పూర్ణేతి॥ శ్రౌత్యా సాదృశ్యప్రతిపాదనాచ్ఛ్రౌతీ- అర్థతస్త్వార్థీత్య

ర్థః॥శ్రౌతీంలక్షయతి సాక్షాదితి॥ ఆర్థీంలక్షయతి ధర్మివ్యవధానేనేతి-సదృశాభిధానద్వారేత్యర్థః - నను యథేవాదిశబ్దానాంసదృశాదిశబ్దవత్సాదృశ్యవిశిష్టార్థపరత్వాభావాత్కేవలసాదృశ్యపరత్వంవక్తవ్యం - తథాసతిముఖంచంద్రఇవేత్యత్రముఖంచంద్రసాదృశ్యమిత్యర్థస్స్యాత్ - ఏవంచదశదాడిమాదివాక్యవదసంబద్ధమిదం భవిష్యతీతిచేన్సత్యం - యథారాజ్ఞఃపురుషఇత్యత్రగుణభూతరాజవిశేషణభూతాషష్ఠీఅనుశాసనబలాదుభయనిష్ఠసంబంధమాత్రమభిదధానాపితద్ద్వారా ప్రధానభూతం పురుషముపశ్లిష్యతి - తదుక్తంహరిణా-ద్విష్ఠోప్యసౌపరార్థత్వాద్గుణేషు వ్యతిరిచ్యతే।తత్రాభిధీయమానస్సన్ప్రధానేప్యుపయుజ్యతఇతి- ఏవముప

క్లాద్వివిధా శ్రౌతీఆర్థీచేతి । సాక్షాత్సాదృశ్య ప్రతిపాదకయథేవాదిశబ్దానాం ప్రయోగేశ్రౌతీ - ధర్మివ్యవధానేన సాదృశ్యప్రతిపాదకానాం సదృశసంకాశనీకాశప్రతీకాశాదిశబ్దానాం ప్రయోగేఆర్థీ - ద్వేఅపివాక్యసమాసతద్ధితగతత్వేనత్రివిధే-ఏవంపూర్ణోపమాషట్ప్రకారా- లుప్తోపమాఏకోనవింశతిభేదా - తేనతుల్యంక్రియాచేద్వతిరితిసదృశార్థే విహితస్యవతేరుపాదానేఆర్థీ । తత్రతస్యేవేతివార్థేవిహితస్యవతేరుపాదానేశ్రౌతీ। అతఏవసాదృశ్యార్థేవిహితస్యవతేఃప్రయోగేధర్మోపాదన ఏవాన్వయ సౌకర్యాదనుక్తధ

మానవిశేషణభూతా యథేవాదయశ్శబ్దాః శ్రుత్యాసాదృశ్యంబోధయంతోపిశబ్దశక్తిస్వాభావ్యాత్తాత్పర్యేణసాదృశ్యవతివర్తంతే- ఏవంచయథేవాదిశబ్దానాంశ్రుత్యాసాదృశ్యపరత్వాత్తత్ప్రయోగేశ్రౌతీ- సదృశాదిశబ్దానాంఅర్థాత్సాదృశ్యపరత్వాత్తత్ప్రయోగేత్వార్థీతివివేకః - తయోఃపునఃప్రత్యేకంత్రైవిధ్యమాహ ॥ద్వేఇతి॥ ఏకోనవింశతి భేదేతివక్ష్యమాణప్రకారేణేతిశేషః-వతిప్రత్యయ భేదా దుపమాభేదఇత్యాహ-తేనతుల్యమిత్యాదినా॥తత్రశ్రౌత్యావిశేషమాహ అతఏవేతి ॥ అతోస్మాదేవాన్వయసౌకర్యాదితిసంబంధః - కూర్మవదిత్యాదివక్ష్యమాణోదాహరణేమేదినీభానరూపస్య సమానధర్మస్యోపాదానఏవాన్వయసౌక

ర్యాదన్యథా తదభావాచ్చ తద్ధితగతాయాంశ్రౌత్యాం ధర్మోపాదాన మావశ్యకమితిభావః - కల్పబాదిప్రయోగేత్వితి - ఈషదసమాప్తావితి విహితానాం కల్పబ్దేశ్య, దేశీయర్ ప్రత్యయానాం విభాషాసుపఇతివిహి తస్యబహుచ్ప్రత్యయస్యచప్రయోగఇత్యర్థః - ఆర్థ్యేవేతి - ధర్మివ్యవ ధానేనైవసాదృశ్యప్రతిపాదనాదిత్యర్థః ॥౮॥ ఉద్దామేతి ॥ అత్రయథా శబ్దప్రయోగాదియం వాక్యగాశ్రౌతీచ ॥౧॥ భాస్వానివేతి॥ కథమియం సమాసగేత్యాకాంక్షాయామాహ॥ఇవేనసహనిత్యసమాసఇతి - ఇవేన

ర్మాతద్ధితగాశ్రౌతీలుప్తానాస్తి-కల్పబాదిప్రయోగేత్వార్థ్యే
వ॥౮॥అథోదాహరణాని ॥ వాక్యగాపూర్ణా శ్రౌతీయథా॥
ఉద్దామోర్జితవిక్రమే కృతయుగే బాహాయయాతేర్యథా
త్రేతాయాం రఘునాయకస్య మహితఖ్యాతౌ భుజాయాం
యథా । దోర్దండేచయుధిష్ఠిరస్యవిలసచ్చాతుర్యేయథాద్వా
పరేపిప్రద్ధాగ్యకలౌ తథైవరమతేక్షోణ్యేంద్రభర్తుర్భుజే ॥
౧॥సమాసగాపూర్ణాశ్రౌతీయథా ॥ భాస్వానివోద్యన్నుద
యాద్రిలంబీభద్రాసనస్థోవరపీఠరుద్రః । ఉత్పశ్యతామం
ధ్రిపురీజనానాం నేత్రాబ్జజాడ్యంశమయత్యశేషం॥ అత్రభా
స్వానివేతిఇవేనసహనిత్యసమాసః ॥ ౨ ॥ తద్ధితగాపూర్ణా
శ్రౌతీయథా॥కూర్మవచ్ఛేషవద్గోత్రగిరివద్దిగ్గజేభవత్ ।భు
జేప్రతాపరుద్రస్యధురీణేభాతిమేదినీ ॥౩॥ వాక్యగాపూర్ణాఆ
ర్థీ యథా ॥ తైస్తైర్మహీపాలనసంవిధానైస్తైస్తైః ప్రజారంజ

సమాసోవిభక్త్యలోపశ్చ పూర్వపదప్రకృతిస్వరత్వంచేతి వార్తికాదితి శేషః ॥౨॥ కూర్మవదితి ॥ తత్రతస్యేవేతిసప్తమీసమర్థాదివార్థేవతి ప్రత్యయః - అతఏవేయంతద్ధితగా శ్రౌతీ - ధురంవహతీతిధురీణోధురంధ రే- ఖస్సర్వధురాదిత్యత్రఖఇతియోగవిభాగాత్ఖప్రత్యయః - గాంభీర్య గరిమాతస్యసత్యంగంగాభుజంగవదిత్యత్రతస్యేవేతివతేరుదాహరణం ॥ ౩ ॥ తైస్తైరితి ॥ మహీపాలనసంవిధానైర్వాపీకూపతటాకాదినిర్మాణైరిత్య ర్థః - ప్రజారంజనవైభవైఃచోరాదినివారణపూర్వకైఃపాలనవిశేషైరి

త్యర్థః - అత్ర దాశరథేస్సమానఇతివ్యాసేన సమానశబ్దోపాదానాదార్థీయముపమా వాక్యగతా చ ॥౪॥ తాదృగితి ॥ హరిదీశ్వరేణదిక్పతినాసదృశో హరిదీశ్వరసంకాశ ఇతినిత్యసమాసః-స్యురుత్తరపదేత్వమీ । నిభసంకాశనీకాశ ప్రతీకాశోపమాదయ ఇత్యమరకోశే నిభాదిశబ్దానాముత్తరపదనియమాత్ -అతఏవ సమాసగతేయమార్థీ ॥౫॥ హేమాచలవదితి ॥ ఔన్నత్యాదౌ మేర్వాదితుల్యం భాతీత్యర్థః - అత్ర తేనతుల్యమితివిహితస్య

నవైభవైశ్చ । విరాజతే సంప్రతి కాకతీయలక్ష్మపతి ర్దాశరథే స్సమానః ॥౪॥ సమాసగా పూర్ణా ఆర్థీ యథా॥ తాదృశ్యాలనసా మర్త్యసంపదా కాకతీశ్వరః । హరిదీశ్వరసంకాశ శ్శాస్తిమధ్యమవిష్టపం॥౫॥తద్ధితగా పూర్ణా ఆర్థీ యథా ॥ హేమాచలవదౌన్నత్యే గాంభీర్యే క్షీరధుసింవత్ । ప్రతాపేభానువద్భాతి వీరరుద్రనరేశ్వరః ॥ ఏషూదాహరణేషుఉపమేయోపమానసాధారణధర్మసాదృశ్యప్రతిపాదకానిచత్వారిని బద్ధానీతిపూర్ణత్వం ॥౬॥ అథలుప్తోపమాయాఉదాహరణాని ॥ అనుక్తధర్మా వాక్యగా శ్రౌతీలుప్తా యథా॥ యథారుచాంస్వామినిచక్రవాకో యథాచనీహారరుచౌచకోర్యః। యథాప్రసూనస్తబకేభ్రమర్యస్తథాప్రజాః కాకతివీరరుద్రే ॥౭॥ అనుక్తధర్మా సమాసగా శ్రౌతీలుప్తా యథా ॥ ప్రతాపరుద్రదేవస్య పాదపీఠీమనారతం। ఆరాధయంతి భూపాలాః ప్రణతా దేవతామివ॥౮॥అనుక్తధర్మా వాక్యగా ఆర్థీలుప్తా యథా ॥ కా

వతేః ప్రయోగాదార్థీయం తద్ధితగతా॥ ఏషూదాహరణేషూపమానాదిచతురంగనిబంధనాత్పూర్ణత్వమిత్యాహ - ఏష్వితి ॥౬॥ అథలుప్తోదాహరణేషు ప్రథమం ధర్మానుపాదానేనైవంచోదాహరణానిక్రమేణాహ యథేత్యాది॥రుచాంస్వామినిసూర్యే - వీరరుద్రేవర్తంతఇతిశేషః- అత్రప్రజాపాఙ్గోదసారస్యానాంధర్మాణామనుపాదానం ॥౭॥ ప్రతాపేతి ॥ అత్ర పాదపీఠీదేవతయోస్సమానోధర్మస్సంపత్ప్రదత్వమనుక్తం - అనుక్తధర్మాతద్ధితశ్రౌతీలుప్తా నాస్తీత్యుక్తం॥ ౮ ॥కాకతీతి ॥ దంభోళినిర్ఘో

షైరశనిధ్వనిభిస్తుల్యం తద్వద్భూషణమితి గమ్యతే ॥౯॥ శశ్వదితి॥ వస్వోక సారాసదృశీమలకాసమానాం-వైభవ ఇతినోక్తం ॥౧౦॥ ప్రతాపరుద్రేతి ॥ కందర్పకల్పం కందర్పసదృశం- రూపసంపదేతి శేషః - ఈషదసమాప్తౌ కల్పప్ప్రత్యయః - ఇయమేకలోపే లుప్తా పంచవిధా ॥౧౧॥ అథ ద్విలోపేలుప్తాం క్రమేణోదాహరతి॥ దుగ్ధార్ణవీయతీత్యాదినా ॥ అత్రోపమానాదాచార ఇతి క్యచ్ప్రత్యయః-క్యచి చేతీకారః - ధావళ్యమత్ర సాధర్మ్యం గమ్యతే - అంభోధీన్ దుగ్ధార్ణవానివాచరతీత్యత్ర వాక్యేత్ర

> కతి క్ష్మాపతి జైత్ర ప్రస్థానపటహధ్వనిం । తుల్యం దంభోళినిర్ఘోషైశ్శృణ్వంత్యరిమహీభృతః ॥౯॥ అనుక్తధర్మా సమాసగా ఆర్థీ లుప్తా యథా॥ శశ్వత్పురీమేకశిలాభిధానాం వస్వోకసారాసదృశీమవేత్య । నమంతి భూపా భువి కాకతీయ రాజ్యప్రతిష్ఠాం బహుమన్యమానాః॥౧౦॥ అనుక్తధర్మా తద్ధితగా ఆర్థీ లుప్తా యథా॥ ప్రతాపరుద్రనృపతేర్జగన్మహిత తేజసః। కందర్పకల్పమాకారం పశ్యంత్యంధ్రపురంధ్రియః ॥ ఏషూదాహరణేషు ధర్మస్యానుపాదానం ॥౧౧॥ అనుక్తధర్మే వాదిః కర్మక్యచా లుప్తా యథా॥ దుగ్ధార్ణవీయత్యంభోధీన్ కైలాసీయతి భూధరాన్। ప్రతాపరుద్రదేవస్య యశో వైశద్యవైభవం॥౧౨॥ అనుక్తధర్మే వాదిరాధారక్యచా లుప్తా యథా ॥ క్రీడాద్రీయతి గోత్రశైలశిఖరేష్వాస్థానసద్మీయతి ద్వీపేష్వబ్ధిషు దీర్ఘికీయతి హరిత్స్వేకాంతగేహీయతి । ఉద్యానీయతి సీమపర్వతతటార

క్రాంతం కర్మద్వయం - తతోఽపమానకర్మణోఽంతర్భూతత్వాత్తదపేక్షయా సావకర్మకో ధాతుః-తదుక్తం - ధాతోరర్థాంతరే వృత్తేర్ధాత్వర్థేనోపసంగ్రహాత్। ప్రసిద్ధేరవివక్షాతః కర్మణోఽకర్మికా క్రియేతి - కర్మాంతరాపేక్షయా తు సకర్మక ఏవ-యథాహ భగవాన్భాష్యకారః - ద్వే హ్యత్ర కర్మణీ - ఉపమానకర్మోపమేయకర్మ చేతి - ఉపమానకర్మాంతర్భూతముపమేయేన కర్మణా సకర్మకో భవతీతి - ఏవమన్యత్రాపి ద్రష్టవ్యం॥ ౧౨॥ క్రీడాద్రీయతీతి॥ ఆస్థానసద్మ సభామండపః - దీర్ఘికాః క్రీడాస

రాంసి- సీమపర్వతో లోకాలోకః- సుపర్వాచలో మేరుః - క్రీడాపర్వతాదిష్వివ కులపర్వత శిఖరాదిష్వాచరతీత్యత్ర సుఖసాధనత్వం సాధర్మ్యంగమ్యతే-అధికరణాచ్చేతి వచనాత్ క్యచ్ ప్రత్యయః - క్రీడాద్రీయతీత్యత్ర అకృత్సార్వధాతుకయోరితి దీర్ఘః - అన్యత్ర యథాయోగం టీకాపేక్ష్యచి చేతీకారః ॥౧౩॥ పశ్యంతీతి ॥ ఆత్మజంపుత్రమివదృష్ట్వా ఆత్మజదర్శం-ఏవముత్తరత్రాపి ద్రష్టవ్యం - ఉపమానే కర్మణి చేతి ణముల్ప్రత్యయః కషాదిత్వాత్సర్వత్ర పశ్యంతీత్యనుప్రయోగః - అత్రాత్మజసఖ్యాదీనామిందుమందాకినీ ముఖ్యానాం చోపమానోపమేయ భావే నైర్మల్యమే

ణ్యే సువర్ణాచలతే ప్రాసాదీయతి వీరరుద్రనృపతేస్స్ఫారః ప్రతాపోదయః ॥౧౩॥ అనుక్తధర్మైవాదిః కర్మణములాలుప్తా యథా ॥ పశ్యంత్యాత్మజదర్శమిందుమమరస్రోతస్సింధుం సత్సఖీదర్శం క్షీరపయోనిధిం ప్రియసుహృద్దర్శం గిరిం రాజతం । లీలాదర్పణదర్శమన్యదమలం తారాదిహారావళీదర్శం ఖేలతి వీరరుద్రనృపతేః కీర్తిర్జగద్వ్యాపినీ ॥౧౪॥ అనుక్తధర్మైవాదిః కర్తృణములాలుప్తా యథా ॥ నృపేషు శిక్షావిధిదండచారం కాంతాసు పుష్పాయుధధన్వచారం । ప్రజాసు చాలంబనయష్టిచారం చరత్యయం రుద్రనరేంద్రఖడ్గః ॥ ౧౫ ॥ అనుక్తధర్మైవాదిః క్విపాలుప్తా యథా ॥ సుధాప్రవాహతి సతామసతాం కాలకూ

వసాధర్మ్యమూలమితి గమ్యతే ॥౧౪॥ నృపేష్వితి ॥ శిక్షావిధిర్దండః శిక్షావిధదండ ఇతి తాదర్థ్యే అశ్వఘాసాదివత్ షష్ఠీసమాసః - స ఇవ చరిత్వా తచ్చారమితి ఉపమానే కర్మణి చేతి చకారాత్కర్తరి ణముల్ - కషాదిత్వాచ్చరతేరనుప్రయోగః - అత్ర భీషణోద్దీపనవిశ్రాంతిభూమిత్వానాం క్రమేణ సమానధర్మత్వమున్నేయం ॥౧౫॥ సుధేతి ॥ గుణజ్యోత్స్నాభివిజృంభితం కర్తృ - సుధాప్రవాహ ఇవాచరతి సుధాప్రవాహతి - తద్వచ్ఛ్లాఘ్యమిత్యర్థః-కాలకూటమివాచరతి కాలకూటతి -తద్వదసహ్యమిత్యర్థః సర్వప్రాతిపదికేభ్యః క్విబ్వా చార ఇత్యేకే ఇత్యాచారే క్విప్ప్రత్యయః-అత్రాచారస్య సమానధర్మత్వం మన్యమానః కావ్యప్రకాశకారస్త

ద్యోతకస్యక్విపస్సర్వలోపాది వాదిలోపాచ్చద్విలోపః - క్యజాదౌతు ప్రత్యయశ్రవణాదేకలోపపవేత్యాహ - విద్యానాథస్తు కర్తరిక్యజాదా వస్తునానుధర్మాంతరోద్భావనాశక్త్యాకథంచిదాచారస్సాధర్మ్యం - కర్మణి క్యజాదౌతూపమానోపమేయగతోధావళ్యాది రేవ సమానధర్మోనాచా రమాత్రం తస్యాన్యధర్మత్వాదితి మన్యమానః క్వజాదావపి ద్వలోపఇ త్యాహ ఏషూదాహరణేషు ద్వయోరనుపాదానమితి ॥ ఏతదేవపిపినక్తి అంభోధీనిత్యాది॥ ఇవశబ్దోంతర్గతఇతిగమ్యమానార్థ ఇత్యర్థః - ఏతద్య థోదాహరణ మస్మదుద్ఘాటిత ధావళ్యాది సాధారణ ధర్మస్యాప్యుపలక్ష ణం- తస్యలుప్తత్వమితిఅప్రయుక్తత్వమిత్యర్థః- యదాహకైయటః- గ

టతి । వీరరుద్రనరేంద్రస్యగుణజ్యోత్స్నావిజృంభితం ॥ ఇతి
దశోదాహరణాని॥ ఏషూదాహరణేషుద్వయోరనుపాదానం॥
అంభోధీనుద్ధార్ణవీ యతీత్యత్ర కర్మక్యచి దుద్ధార్ణవానివక
రోతీతి- గోత్రశిఖరేషుక్రీడాద్రీయతీత్యాధారక్యచి క్రీడా
ద్రిష్వివవర్తతఇతి - చంద్రమాత్మజదర్శం పశ్యంతీతి కర్మణ
ములిఆత్మజమివపశ్యంతీతి- శిఖావిధిదండచారంచరతీతికర్తృ
ణములిశిఖావిధిదండ ఇవచరతీతి ఇవశబ్దోంతర్గత ఇతితస్యలు
ప్తత్వం. ॥ ౧౬ ॥ అనుక్తధర్మీ వాదిః కర్తృక్యచాలు
ప్తా యథా ॥ జ్యోత్స్నయంతిసుధీయంతి చందనీయంతిసర్వ

…మ్యమానార్థస్యాప్రయోగఏవలోపఇతి - క్విబంతోదాహరణంతుసర్వ సంప్రతిపన్నత్వాన్నవివృతమితిద్రష్టవ్యం॥ ౧౬॥ క్వచిత్త్రిలోపలుప్తా మాహ అనుక్తేతి॥ ధర్మస్సమానధర్మోస్యాస్తీతిధర్మీఉపమేయం - తచ్చే వాదిశ్చానుక్తౌయత్రసావనుక్తధర్మీవాదిః - అనుక్తోపమేయేవాదిరి త్యర్థః- ధర్మలోపస్తుప్రసిద్ధః - కర్తృక్యచేతి - యత్రక్యచ్ప్రత్యయప్ర కృతిభూతస్యోపమానస్యకర్మణః కర్త్రైవోపమేయంతేనేత్యర్థో ద్రష్టవ్యః- కేవలకర్తృక్యచ్ప్రత్యయస్యైవాభావాత్ ॥ తేనలుప్తాముదాహరతిజ్యో త్స్నయంతీతి ॥ జ్యోత్స్నామివాత్మానమాచరంతీత్యత్ర ఆత్మన ఉపమే యస్యేవాదేస్సాధర్మ్యస్యనైర్మల్యాదేశ్చానుపాదానాత్త్రిలోపలుప్తా

తైయమితిభావః- ఆచారసాధర్మ్యవాదినాంతుద్విలోపఏవ- తదుక్తంకావ్యప్రకాశే - క్యచీవాద్యుపమేయాదితి - నచకీర్తిమహాబ్ధయఇత్యుపమేయోపాదానం- ఉపమానాపేక్షయాభిన్నవిభక్తికత్వాత్ - నచైతదనుసారేణ జ్యోత్స్నాయంతీత్యత్ర జ్యోత్స్నాఇవాచరంతీతి సమానవిభక్తికత్వకల్పనముపపద్యతే- కర్తృక్యచ్ప్రత్యయస్యానుశాసనవిరుద్ధత్వాత్ - శుభ్రాఇతి సమానధర్మోపాదానం - తస్యాకర్తృభూతకీర్తివిశేషణత్వేనతత్రైవోపక్షీణత్వాదిత్యలమతిప్రసంగేన॥ ౧౭ ॥ పునరపిధర్మవాదిలోపేలుప్తామాహ శేషాయతఇతి॥ శేషఇవాచరతీతి శేషాయతే-కర్తుః క్యఙ్సలోపశ్చేతిక్యఙ్ప్రత్యయేఙిత్వాదాత్మనేపదం-అత్రోపమానకర్తురంతర్భూతత్వాదుపమేయకర్తాఽస్యకర్తృకత్వమితిభావ్యకారః - అత్ర

తః। ప్రతాపరుద్రనృపతేశ్శుభ్రాః కీర్తిమహాబ్ధయః ॥ అ
త్రకీర్తీనాంస్వరూపముపమేయం॥ ౧౮॥ అనుక్తధర్మవాదిః క
ర్తృక్యఙాలుప్తాయథా ॥ శేషాయతేమహీంవోఢుంకల్పశా
ఖాయతేర్థినాం। ప్రతాపరుద్రదోర్దండః కాలదండాయతే
ద్విషాం ॥ ౧౯ ॥ అనుక్తోపమానావాక్యగాలుప్తాయథా ॥ వ
దాన్యోనాన్యోస్తిత్రిజగతి సమోరుద్రనృపతేర్గుణశ్రేణీశ్లా

మహీవహనలక్షణస్యసాధర్మ్యస్యోపాదానాత్కల్పశాఖాయత ఇత్యాదిక్రమేణోదాహరణం- శేషాయతఇత్యేతదేకలోపస్యేతివివేకః - అతఏవాస్యప్రకరణాదుత్కర్షః- అతఏవంకర్తృణములిక్విపిచ సమానధర్మస్యోపాదానానుపాదానాభ్యాంద్వైవిధ్యంద్రష్టవ్యం॥ పురుషవ్యాఘ్రఇత్యత్రసామాన్యప్రయోగఏవసామానాధికరణ్యాత్సమాసస్సంభవతి-తదుక్తంహరిణా - వ్యాఘ్రశబ్దోయదాశౌర్యాత్పురుషార్థేవతిష్ఠతే। తదాధికరణాభేదాత్సమాసస్యాస్తిసంభవః। శూరశబ్దప్రయోగేతువ్యాఘ్రశబ్దోమృగేస్థితః। భిన్నేధికరణేవృత్తేస్తత్రనైవాస్తి సంభవఇతి - అతోత్రధర్మలోపాదివాదేరభావాచ్చానుక్తధర్మవాదిస్సమాసగాలుప్తేత్యేవభేదోత్రత్య పుస్తకేష్వభావాదునేయః ॥ ౧౯ ॥ ఉపమానానుక్తౌవాక్యసమాస గతత్వేనోదాహరణద్వయంక్రమేణాహ వదా

న్యఇతి ॥ గతమేతత్ ॥ రుద్రనృపతే స్సమో వదాన్య ఇత్యుప మేయ వాచకసమాన ధర్మాణాంప్రయోగః - ఉపమానంతునోక్తం ॥ ౧౯॥ వీరరుద్రసమ ఇతి సమాసేనోపమేయవాచకయోఃప్రయోగః - రంజ నాదౌజేతిసాధర్మ్యకథనం ॥ ౨౦ ॥ పూర్వవద్ధర్మోపమానానుక్త్వాపుదా హరణద్వయమాహ లోకఇతి ॥ కీర్త్యాతుల్యంకఃధురంవస్తుకిమపినాస్తీ త్యర్థః-అతఏవసాధర్మ్యోపమానయోరనుపాదానం - యస్మాధుర్యవి

ఘాపిహితహరిదీశానయశసః । సమంతాదుద్భూతైర్ద్విరద మదగంధైస్సురభయః క్రియంతే యద్వి ద్వజ్జనమణి గృహ ప్రాంగణభువః ॥ ౧౯॥ అనుక్తోపమానా సమాసగాలుప్తా యథా ॥ వీరరుద్రసమోరాజా నాస్తి నాస్త్యేవభూతలే । యస్యధర్మానుబంధేనకలిఃకృతయుగీకృతః ॥ ౨౦॥ అనుక్తధ ర్మోపమానావాక్యగాలుప్తాయథా ॥ లోకేకాకతివీరరుద్ర నృపతేరుద్దామభూమశ్రియః కీర్త్యా కార్తికకౌముదీ ధవళ యాతుల్యంనకించిత్క్వచిత్ । యస్మాధుర్యవిజృంభితశ్రుత విషాంగ్రీవాంవిలోక్యాధునా కంఠాళింగన మీశితుర్వితనుతే నీరంధ్రముదెస్సుతా॥ ౨౧ ॥ అనుక్తధర్మోపమానాసమాస గాలుప్తాయథా॥ ప్రతాపశ్రీతుల్యంక్వచిదపి నభూతంనచభ వన్నభావితైర్లోక్యేకిమపిజయినఃకాకతివిభోః । యథాలో కాలోకక్షితిధరతటేష్వర్కదృషదః ప్రకాశంతేనక్తందివము దితరోచిఃపరిచయాః ॥ పూర్వోదాహరణ ద్వయె వదాన్యో

జృంభితైఃయస్యాః కీర్తైర్మాధుర్యాతిశయై రిత్యనేనసాధర్మ్యపాదా నమితినశంకనీయం- తస్యవాక్యాంతరగతత్వాత్ - కింతుమాధుర్యమేవ సాధర్మ్యంవివక్షితం- నకౌముదీధవళత్వాదికమిత్యనేనసూచ్యతే॥ ౨౧॥ ప్రతాపేతి॥ లోకాలోకక్షితిధరతటేషు పార్శ్వేష్వపీతిభావః- అ ర్కదృషదస్సూర్యకాంతాః - దేశతఃకాలతశ్చపరిచ్ఛేదాతీతత్వాత్ప్ర తాపశ్రీతుల్యంనాస్తీత్యతోపమేయ వాచకయోరేవోపాదానం ॥ ఏ షూదాహరణేష్వాద్యయోరేకలోప మంత్యయోశ్చ ద్విలోపంవివిన క్తి

పూర్వేతి॥ అత్రోదాహరణ చతుష్టయే ప్రతీపాలంకార సాంకర్యం వార
యతి ఏష్వితి॥ ఆక్షేపః ఉపమానస్య కైముర్థ్యేనకథ్యతే । యద్వోపమే
యభావస్యాస్యత్వాప్రతీపముదాహృతమితి లక్షణానుసారేణ ద్వివిధస్యా
పి ప్రతీపస్యైషామనుప్రవేశాభావాన్న తత్సాంకర్య శంకా కళంకావకాశ
ఇతి భావః॥౨౨॥ అసతామితి॥ ఉష్ణభానురివ ఉష్ణముష్ణభానూష్ణమిత్యత్ర
వాచకమాత్రలోపాదేకలోపే లుప్తా సమాసగా - సర్వస్యాపి శబ్దస్య
శబ్దాంతరసంబంధేన విశేషవాచిత్వే దుష్ణాదిశబ్దానాం తథాత్వేన సా
మాన్యవచనత్వాభావేపి భాష్యోక్తరీత్యా సమాసాత్పూర్వం సామాన్య

నాన్యోక్తిరితి రాజేతి శబ్దాభ్యాం వితరణ శీలత్వ ప్రజా రంజక
త్వసాధర్మ్యముక్తం- అనంతరోదాహరణద్వయే ధర్మస్యా
వ్యనుపాదానమిత్యభేదః ॥ ఏషు చతుర్ష్వుదాహరణేషు న ప్ర
తీపాలంకారశంకా - ఉపమానస్యాక్షేపాభావాత్ - ఉప
మేయస్యాధిక్యావివక్షణాచ్చ- యత్రోపమేయస్యాధిక్యవివ
క్షయా ఉపమానత్వముచ్యతే తత్రైవ ప్రతీపాలంకారః॥౨౨॥
అనుక్తైవాదిః సమాసగా లుప్తా యథా ॥ అసతాముష్ణభానూ
ష్ణం సతాం శీతాంశుశీతళం । ప్రతాపరుద్రదేవస్య చరితం వి
శ్వమంగళం॥ ౨౩॥ అనుక్తధర్మైవాద్యుపమానా సమాసగా
లుప్తా యథా॥ కాకతీంద్రో రణే భాతి భీమసేనపరాక్రమః ।
కింత్వదుశ్శాసనా స్సర్వే యస్య ప్రత్యర్థిపార్థివాః॥ అత్ర భీమ
సేనస్య పరాక్రమ ఇవ పరాక్రమో యస్య స భీమసేనప

వచనత్వేన ఉపమానాని సామాన్యవచనైరితి సమాసః ॥ ౨౩॥ సమాసే
త్రిలోపముదాహరతి కాకతీంద్ర ఇతి॥ భీమసేనపరాక్రమ ఇవ దుస్సహః
పరాక్రమో యస్యాసౌ భీమసేనపరాక్రమః॥ అత్ర విశేషమాహ కింత్వి
తి॥ దుశ్శాసనో దుర్యోధనానుజః తత్సహితా భీమసేనప్రత్యర్థినః - వీరరు
ద్రవైరిణస్తు తద్రహితా ఇతి పార్థీతి కోర్థః - దుష్టరం శాసనం స్వవి
షయం యేషాం తే దుశ్శాసనాః దుస్సాధాః తేన భవంతీత్య దుశ్శాసనాః-
సర్వేపి సుసాధా ఇత్యర్థః॥ త్రిలోపం దర్శయతి అత్రేతి॥ ధర్మైవాద్యుప

మానలుప్తేతి - ధర్మేవాద్యోర్గమ్యమానార్థత్వా ల్లుప్తత్వం - ఉపమా
నస్యతు వార్త్తికాదితిభావః- తథాహి - సప్తమ్యుపమానపూర్వపదస్యబ
హువ్రీహిర్వాచోత్తర పదలోపశ్చేతి వార్త్తికం - అస్యార్థః-సప్త
మ్యంతంతావదాస్తాం - ఉపమానంపూర్వపదంయస్యసమాసస్యతస్య
శబ్దాంతరేణబహువ్రీహిః - పూర్వసమాసావయవస్యోత్తరపదస్యచలో
పఇతి - ఏతేనేదంఫలితం - అత్రోపమానశబ్దేనముఖ్యోపమానభూతస్యభీ
మసేనపరాక్రమస్యాశ్రయోభీమసేనోలక్ష్యతే- తత్పూర్వపదస్యభీమ
సేనపరాక్రమ ఇత్యస్యసమాసస్యోపమేయవాచినా పరాక్రమశబ్దేనబ
హువ్రీహిః-భీమసేనపరాక్రమఇవదుస్సహఃపరాక్రమోయస్యేతి - త
తః పూర్వసమాసావయవస్యోత్తర పదస్యముఖ్యోపమానపరాక్రమశబ్ద
స్యలోపఇతి - తేనధర్మేవాద్యుపమానానాంలోపాత్త్రిలోపవతీసమాస
గా॥అత్రాయంసంగ్రహః ॥శ్లో॥ సమాసగేవాదిలోపేస్యాదేకావృత్తి

రాక్రమః ఇతిధర్మేవాద్యుపమానలుప్తా ॥ ఇతిలుప్తోపమా
దర్శితాః ॥౨౮॥ అథసాధారణ ధర్మోపాదానేద్వైవి
ధ్యం - ధర్మస్యసకృదుపమానోపమేయగతత్వేననిర్దేశః
ఉభయగతత్వేనపృథగుపాదానంచ। పృథగుపాదానంచ

వాక్యగే। ద్వేలోపఉపమానస్యవాక్యతద్ధితవృత్తిగాః౧. ధర్మానుక్తౌపం
చచైకలోపేష్టౌమిళితాభిదాః । కర్మాధారక్యచాకర్మకర్త్రోశ్చణములా
క్వేపా౨. క్యజాకర్త్ర్యుపమితవృత్త్యాచేవాదిధర్మయోః । అనుక్తౌసప్త
ధర్మోపమానలోపేసమాసగా౩. వాక్యగావద్విధైత్యేవంద్విలోపేనవ
కీర్తితాః । క్వచోపమానాన్యలోపేస్యాదేకాన్యాసమాసగా౪. ఉపమే
యాన్యలోపేద్వేస్యాతామేవంత్రిలోపగే। లుప్తాభేదామిళిత్వాస్యురే
వమేకోనవింశతిః౫. పూర్ణాభిస్సహషడ్భిస్తుభేదాస్స్యుః పంచవింశతిః॥
ద్వేశ్రౌత్యౌ ధర్మలోపేన్యాఆర్థ్యస్సప్తదశస్మృతాః౬. కుత్రచిత్క—
ర్తృణములితథాచారక్విపిక్యజి । ఏకలోపేవిలుప్తాస్యాద్ధర్మోపాదానసం
భవాదితి౭. ॥౨౮॥ సమానధర్మోపాదానేసర్వథైవసాధారణం విశేష
మాహ అథేతి॥ద్వితీయంద్వేధావిభజతి పృథగితి॥ తత్రాద్యంలక్షయతిష్ఠ

కస్యేతి॥ద్వితీయంలక్షయతి ద్వయోరితి॥ద్వయోః-సదృశయోరితి శేషః తేనధర్మాపేక్షావస్తుప్రతివస్తుభావః- ధర్మ్యపేక్షస్తుబింబప్రతిబింబభావఇతిఫలితం ॥నృపాఇతి॥ అత్ర సమానధర్మస్యసకృన్నిర్దేశంయోజయతి అత్రేతి ॥౨౫॥ ద్విధానిర్దేశఇతి ఉపమానగతత్వేనోపమేయగతత్వేనచేతిభావః॥ వంశఇతి॥పరిష్కృతఇత్యత్ర- సంపరిభ్యాంకరోతౌభూషణఇతి

వస్తుప్రతివస్తుభావేనబింబప్రతిబింబభావేన చద్వివిధం।ఏకస్యార్థస్యశబ్దద్వయేనాభిధానంవస్తుప్రతివస్తుభావః-ద్వయోరర్థయోర్ద్విరుపాదానం బింబప్రతిబింబభావః॥సకృన్నిర్దేశో యథా ॥ నృపాఃప్రణతమూర్ధానః సేవంతే కాకతీశ్వరం । అసాధూనాంవినేతారంగురుంశిష్యాఇవాభితః ॥ అత్రనరేశ్వరాణాంశిష్యాణాంచప్రణతమూర్ధానఇతిసకృదేవసాధర్మ్యముక్తం - తథా అసాధూనాంవినేతారమితి రాజ్ఞోగురోశ్చతుల్యధర్మత్వంసకృదేవోక్తం॥౨౫॥ వస్తుప్రతివస్తుభావేనద్విధానిర్దేశో యథా॥ వంశోయంకాకతీయానాం వీరరుద్రేణభూషితః। అన్వవాయఃకకుత్స్థానాంరామేణైవ పరిష్కృతః ॥ అత్రభూషితపరిష్కృతశబ్దాభ్యామేకార్థప్రతీతేర్వస్తుప్రతివస్తుభావః॥౨౬॥బింబప్రతిబింబభావో యథా॥ స్ఫురచ్ఛ్వేతాతపత్రశ్రీః కాకతీయనరేశ్వరః। హాటకాద్రిరివాభాతిశృంగసంగీందుమండలః॥ అత్ర శ్వేతాతపత్రచంద్రమండలయోస్సాదృశ్యేన కాకతీంద్ర సువర్ణాచలయో స్సాదృశ్యమితిబింబప్రతిబింబభావః(వస్తుతోభిన్నయోరప్యుపమానోపమేయధర్మయోః పరస్పరసాదృశ్యాదభిన్నయోః పృథ

గుపాదానం బింబప్రతిబింబభావః) భూషితపరిష్కృతశబ్దాభ్యాంస మానధర్మకథనాద్వస్తుప్రతివస్తుభావః ॥౨౬॥ స్ఫురదితి॥అత్ర శ్వేతాతపత్రస్యేందుమండలంప్రతిబింబతయానిర్దిశ్యతే॥ కాకతీంద్రసువర్ణాచలయోస్స్వరూపత స్సాదృశ్యాభావాద్విశేషణసాదృశ్యనిబంధనంవిశేష్యసాదృశ్యమితివక్తవ్యం॥సఏవబింబప్రతిబింబభావఇత్యాహ-అత్రేతి॥౨౭॥

ప్రకారాంతరేణవిభాగమాహ అపరమితి॥ సమస్తానివస్తూన్యవయవ్యవయవాశ్చవిషయాయస్యాస్సమస్తవస్తువిషయా - అవయవావయవినోరేకదేశేవర్తత ఇత్యేకదేశవర్తినీ ॥ ఆద్యాముదాహరతి విభాతీతి ॥ మరుత్వాన్ ఇంద్రః- తసౌమత్వర్థ ఇతిభసంజ్ఞాయాం పదకార్యంనభవతి- ఝయఇతిమతోర్వత్వం - ఇయమనేకేవోపమేతి కేచిత్ - ఇవశబ్దాంతరప్రయోగే పునరుక్త్యాపత్తేరేకైనైవాలమితివిద్యాధరః ॥ ౨౫॥ ద్వితీయాముదాహరతి॥

గుపాదానం బింబప్రతిబింబభావ ఇత్యాలంకారికసమయః॥)

౨౬ ॥ అపరమపి ద్వైవిధ్యమస్యాలంకారస్య సమస్తవస్తువిషయా ఏకదేశవర్తినీచేతి ॥ యథాక్రమంద్వయోరుదాహరణం ॥విభాతిభూర్ద్యౌరివ కాకతీం ద్రపురీవిరాజత్యమరావతీవ । పౌరాఃప్రథంతే త్రిదశాఇవర్ధింథత్వమరుత్వానివవీరరుద్రః ॥ ఏషాసమస్తవస్తువిషయా ॥ ౨౭ ॥ ఎకదేశవర్తినీయథా ॥ ద్విపైశ్చదిగ్భిర్ధరణీధరైర్వాతు రంగమశ్రేణిభిరూర్మిభిర్వా । నానాయుధైర్వాప్యళజలగ్రహైర్వాబలంత్రిలింగాధిపతేర్దురాపం ॥ అత్ర త్రిలింగాధిపతేర్బలంసముద్ర ఇవేత్యర్థాత్ ప్రతీతేరేకదేశవర్తిత్వం ॥ ౨౮ ॥మాలారూపేణాప్యయమలంకారోదృశ్యతే ॥ యథా ॥ కుందతికుముదతిహంసతిహారతిహరతితుషాకరతి । కైలాసతిచయశశ్రీర్వైశద్యంవీరరుద్రస్య ॥అత్రైకస్యోపమేయస్యానేకోపమానదర్శనాన్మాలాత్వంఉపమాయాం ॥ భేదాభేదసాధారణస్యసాధర్మ్యస్య

ద్వైపైరితి ॥ ధరణీధరైశ్శైనాకాదిభిఃసర్వత్ర వాశబ్దఇవార్థే - వాస్యాద్వికల్పోపమయోరేవార్థేపిసముచ్చయ ఇతివిశ్వః- త్రిలింగాధిపతేరంధ్రదేశాధీశ్వరస్య- నాటకేష్వభ్యప్తిరుక్తా॥౨౯॥ఏకస్యైవోపమేయస్యబహూపమానోపాదానేమాలోపమా తాముదాహరతి కుందతీతి ॥ సర్వత్రాచారేక్విప్ప్రత్యయః ॥సాధర్మ్యంత్రివిధం భేదప్రధానమభేదప్రధానంభేదాభేదప్రధానంచేతి - తత్రాన్వయంవ్యతిరేకాదౌద్వితీయంరూపకాదౌ తృతీయమత్రేత్యాహ ఉపమాయామితి॥ యదాహ భగవాన్భాష్యకారః ॥

యత్ర కించిత్సామాన్యం కశ్చిచ్చ విశేషస్తతో౽పమానోపమేయభావత ఇతి॥ ఫణితిరివ మతిర్మతిరివ చేష్టా చేష్టేవ కీర్తిరిత్యాదిరశనోపమాదికమన్యతో౽ద్రష్టవ్యమిత్యాహ ఏవమితి॥ ౩౦॥ భేదాభేదసాధారణసాధర్మ్యమూలేషూపమానంతరం ప్రతీయమానవస్తుక యో రేకవాక్యాశ్రయ మనన్వయం లక్షయతి ఏకస్యైః ॥ ఏకస్యైవోపమానోపమేయభావాదనన్వయాదన్వర్థేయం సంజ్ఞా ॥ వాచ్యాభిప్రాయేణోపమేయస్యైవ ద్వితీయసదృశనివృత్తిలక్షణవ్యంగ్యాభిప్రాయేణోపమానత్వమన్వేతీత్యభిప్రాయేణ వ్యాచష్టే యత్ర ద్వితీయేతి॥ ఉదాహరతి సంత్వితి॥ ఉపమానభావాన

ప్రయోజకత్వం - ఏవం భేదాంతరం యథాసంభవముదాహా

అనన్వయాలంకారః

ర్యం॥ ౩౦॥ ఏకస్యైవోపమానోపమేయత్వే౽నన్వయో మతః॥
యత్ర ద్వితీయసబ్రహ్మచారినివృత్త్యర్థమేకస్యైవోపమా
నోపమేయభావో నిబధ్యతే అసావనన్వయాలంకారః ॥ య
థా॥ సంతు లోకేషు వర్ణాద్రిరత్నాకరసుధాకరాః। తథాపి వీ
రరుద్రో౽యం వీరరుద్ర ఇవాన్వయం ॥ ౩౧ ॥ పర్యాయేణ ద్వ

ఉపమేయోపమాలంకారః

యోస్తస్మిన్నుపమేయోపమా మతా ॥ తస్మిన్నిత్యుపమానోప
మేయత్వపరామర్శః ॥ యథా ॥ ధర్మోర్థ ఇవ పూర్ణశ్రీరర్థో ధ

హైర్యాః కింత్తైరితి భావః ॥ ౩౧॥ అనన్వయవైలక్షణ్యేన వాక్యభేదాశ్రయముపమేయోపమాలంకారం లక్షయతి పర్యాయేణేతి ॥ పర్యాయో యౌగపద్యాభావః - ద్వయోరుపమానోపమేయయోః ॥ తచ్ఛబ్దస్య ప్రకృతానన్వయపరామర్శం వారయతి తస్మిన్నితి ॥ ద్వయోరుపమానోపమేయభావవినిమయే సత్యుపమేయోపమాలంకార ఇత్యర్థః- ఉపమేయేనోపమా ఉపమేయోపమేత్యన్వర్థత్వం॥ ధర్మ ఇతి ॥ అత్ర వాక్యభేదేన ద్వయోరేవోపమానోపమేయ భావాత్తృతీయసబ్రహ్మచారి నివృత్తిలక్షణం వస్తు ప్రతీయతే- అత్ర పూర్ణశ్రీరితి ధర్మస్య సాధారణ్యం సచ వస్తుప్రతివస్తునిర్దేశేనాపి దృశ్యతే॥ సచ్ఛాయాంభోజవదనాః సచ్ఛాయవదనాంబుజాః।

వాప్యోంగనాఇవా భాంతియత్ర వాప్యఇవాంగనాఇతి ॥ ३२॥ భేదాభేద ప్రధానేషుపరిశేషాత్స్మరణంలక్షయితి సదృశేతి॥ వ్యాచష్టే యత్రేతి॥ అన్యశబ్దార్థమాహ సదృశవస్త్వంతరేతి॥ సదృశాదృష్టచింతాద్యాఃస్మృతిబీజస్యబోధకాఇతిన్యాయేన సదృశానుభవాత్పూర్వానుభవజనితసంస్కారోద్బోధేసతి సదృశవస్త్వంతరస్మృతిః స్మరణాలంకారఇత్యర్థః-సాదృశ్యవ్యతిరిక్తనిమిత్తత్వే నాతాత్రినుగోదం వ్యాగయానిమిత్తఇత్యాదౌ నాయమలంకారః- నచేదమనుమానంఅవినాభావాభావాత్ ॥ ఉదాహ

స్మృఇవస్థితః । కామస్త్రీవతౌకామఇవరుద్రనరేశ్వరే॥ ३२॥

స్మరణాలంకారః.

సదృశానుభవాదన్యస్మృతిఃస్మరణముచ్యతే ॥ యత్ర సదృశస్యపదార్థస్యానుభవేన సదృశవస్త్వంతరపరామర్శోజాయతేతత్ర స్మరణాలంకారః॥యథా॥ రాజ్ఞా ప్రతాపరుద్రేణపాలితేయంవసుంధరా । హరిశ్చంద్ర నలాదీనాంపార్థివాంస్మరతిభూభుజాం ॥ అత్ర నలనహుషాదితుల్యపాలనప్రవీణతయా ప్రతాపరుద్రంరక్షితారంప్రాప్తవత్యా మేదిన్యాః పూర్వరాజస్మరణం ॥३३॥ భేదాభేదసాధారణసాధర్మ్యనిబంధనాలంకారాఃప్రదర్శితాః- సంప్రత్యారోపగర్భాలంకారప్రస్తా

రూపకాలంకారః.

వః- తత్రాపిప్రాధాన్యత్ప్రథమంరూపకంనిరూప్యతే - ఆరోపవిషయస్యస్యాదతిరోహితరూపిణః। ఉపరంజకమారోప్య

రతి రాజ్ఞేతి॥ భూభుజామిత్యత్ర-అధిగత్యాదినాకర్మణిషష్ఠీ॥३३॥ అథవృత్తానుకథనపురస్సరంప్రఘటకసంగతిమాహ భేదాభేదేతి॥ ఆరోపగర్భాఃఅభేదప్రధానాఇత్యర్థః- తేషురూపకస్యసంగతిమాహతత్రాపీతి॥ అభేదప్రధానేష్విత్యర్థః ప్రాధాన్యాదితి - ఆరోపమూలాలంకారబీజభూతత్వేనేతిభావః॥ తస్యలక్షణమాహ ఆరోపేతి ॥ అన్యతాద్ధర్మారోపఆరోపః- తద్విషయస్యముఖాదేరతిరోహితరూపిణః అతిరస్కృతస్వరూపస్య- సర్వధనాదిత్వాదిన్ప్రత్యయః- ఆరోప్యమాణంచంద్రాదిఉప

రంజకం తాద్రూప్య ప్రతీతిమాత్రజనకం - అత్రారోపస్య తావతైవ చరితార్థత్వా న్నపునః పరిణామవత్ప్రకృతోపయోగాంతమారోపవివక్షేతి భావః - య దేవంవిధం తద్రూపకం - ప్రకృతమప్రకృతేన రూపవత్ క్రియత ఇతి లక్ష్యనిరుక్తిః - తదుక్తం - తతో విషయరూపేణ రూపవాన్విషయో యతః। ఆరోపణేన క్రియతే తేనైతద్రూపకం మతమితి॥ విశేషణకృత్యమాహ

మాణం తద్రూపకం మతం ॥ అత్రారోపవిషయస్యేత్యనేన అధ్యవసాయగర్భస్యోత్ప్రేక్షాదే రనారోపమూలానాం చోపమాదీనాం వ్యావృత్తిః - అతిరోహితరూపిణ ఇత్యనేన సందేహభ్రాంతిమదపహ్నుతిప్రముఖానాం వ్యావృత్తిః - సందేహాలంకారే విషయస్య సందిహ్యమానతయా తిరోధానం - భ్రాంతిమదలంకారే భ్రాంత్యా విషయతిరోధానం - అపహ్నుత్యలంకారే అపహ్నవేనారోపవిషయతిరోధానం - ఉపరంజకమిత్యనేన పరిణామాలంకారవ్యావృత్తిః - పరిణామే ఆరోప్యమాణస్య ప్రకృతోపయోగిత్వేనాన్వయో న ప్రకృతోపరంజకత్వేన - అతస్సాదృశ్యమూలేభ్యః సర్వేభ్యో విలక్షణం రూపకం॥ తస్య ప్రథమం త్రైవిధ్యం - సావయవం నిరవయవం పరంపరితం చేతి - సావయవం ద్వివిధం - సమస్తవస్తువిషయమేకదేశవివర్తి చేతి - నిరవయవం ద్వివిధం - కేవలం మాలారూపం చేతి - పరంపరితస్యాపి శ్లిష్టనిబంధనత్వేనాశ్లిష్టనిబంధనత్వేన చ ద్వైవిధ్యం - తయోరపి ప్రత్యేకం కేవలమాలారూపతయా చాతుర్విధ్యం - ఏవమష్టవిధో రూపకాలంకారః॥ అథోదాహరణాని॥ యత్రావయవానామవయవినశ్చ సామస్త్యేన నిరూపణం నిబధ్యతే తత్సమస్తవస్తువిషయం రూపకం ॥ యథా ॥ యాత్రా

అత్రారోపవిషయస్యేత్యాదినా॥ తస్య విభాగమాహ తస్య ప్రథమమిత్యాదినా॥ సమస్తవస్తువిషయం లక్షయతి యత్రేతి॥ ఆరోపవిషయవదారోప్యమాణానామపి యత్ర శబ్దేనోపాదానం తత్సమస్తవస్తువిషయమిత్యర్థః॥ ఉదాహరతి యాత్రేతి॥ అత్ర యాత్రా ప్రావృషీత్యాదావవయవరూప

ణంయశః కందళా ఇత్యవయవిరూపణం - నను యశాంసి కందళా ఇవేత్యుప మితసమాసః ప్రాప్నోతి యశాంస్యేవ కందళా ఇతి రూపక సమాసో పి- ఉభయోస్సాధక బాధకాభావాత్ సందేహసంకర ఏవాయం తేన రూపక మేవేతి కథం నిశ్చీయత ఇతి చేత్ - సత్యం- జగదానందా ఇతిసామా న్యప్రయోగసంభవాన్నోపమితసమాసః - కింతుమయూరవ్యంసకాది త్వాద్రూపకసమాస ఏవ తేనరూపక మేవేదం నోపమా-ఏవ ముత్తరత్రాపి సాధక బాధకయోరుద్భావనం ద్రష్టవ్యం ॥ ౩౮ ॥ ఏకదేశవివర్తిరూ పకంలక్షయతి యత్రేతి॥ ఉపలక్షణ మేతత్ తేనయథాయోగమవయవా

ప్రావృషివీరరుద్రనృపతే ర్నిస్త్రింశధారాధరే వైరిక్ష్మాపతి గర్వపర్వతభిదాభీమంముహుర్గర్జతి । శత్రుస్త్రీనయనాంబు వృష్టిరసకృజ్జాతానయా సర్వతోవర్థంతే హరిదంతరేషుజగ దానందాయశః కందళాః ॥ ౩౮॥ యత్రావయవనిరూపణాద వయవినోరూపణంగమ్యతే తదేకదేశవివర్తిరూపకం ॥ య థా ॥ ప్రసాధితాశావలయాంతరాళశ్శౌర్యాకరః కాకతివీ రరుద్రః । వికస్వరైర్వాసనయాత్రిలోకీంగుణప్రసూనైస్సు రభీకరోతి ॥ అత్రావయవానాం గుణానాం ప్రసూనత్వరూ పణేననృపతేః కల్పశాఖిత్వంనిరూప్యతే - తస్మాదేకదేశవివర్తి త్వం ॥ ౩౯॥ యథావా॥ మథితాద్వైరివారాశేర్భుజామం దరభూభృతా । జాతాప్రతాపరుద్రస్యకీర్తిర్లోకాధినోత్య మూః ॥ అత్రవైరిజనస్యవారాశిత్వ రూపణేనభుజస్యమంద

రయవినోరేకదేశస్య శాబ్దత్వార్థత్వాభ్యా మేకదేశ వివర్తిరూపక మి తిలక్షణంయథోదాహరణంద్రష్టవ్యం ॥ అతఏవాహ కావ్యప్రకాశకారః శ్రౌతా ఆర్థాశ్చ తే యస్మిన్నేకదేశవివర్తితదితి - ఏకదేశే విశేషేణవ ర్తనాదేకదేశవివర్తీత్యర్థః॥ఉదాహరతి ప్రసాధితేతి ॥ ప్రసాధితాశా వలయాంతరాళోవశీకృతదిఙ్మండలః- వికస్వరైర్వికాసిభిః - స్థిరభాసి త్వాదినావరచ్ఛ్రేయః - అవయవరూపణాదవయవిరూపణంగమ్యత ఇ త్యాహ అత్రేతి॥ ౩౯॥ ఉదాహరణాంతరమాహ మథితాదితి॥పూర్వో

దాహరణే అవయవరూపణాదవయవిరూపణస్యాగమ్యత్వం - అత్రత్వవ
యవస్యాపీతిభేదః ॥ నిరకాసయద్రవిముపేతవసుంవియదాలయాదపరది
గ్గణికేత్యత్రరవిశబ్దేనవిటప్రతీతె రవయవైకదేశమాత్రగమ్యత్వే ప్యేక
దేశవివర్తిరూపకత్వంద్రష్టవ్యం ॥ ౩౬ ॥ నిరవయవంలక్షయతియత్రేతి॥
పూర్వత్రావయవమాత్రేఽన్యత్రావయవాంతరేచ రూపణాభావాన్ని
రవయవమితిభావః॥ అత్రైకస్యారోపవిషయస్యైక మేవారోప్యమాణం
చేత్కేవలమనేకంచేన్మాలేతిద్వేధా ॥ తత్రాద్యముదాహరతి యాత్రే

రాద్రిత్వ రూపణేనవజాతాయాః కీర్తేస్సుధాత్వమర్థాదాప
తతిలోకానామమరత్వంచేత్యేకదేశవివర్తిరూపకం ॥ ౩౬ ॥
యత్రావయవినిరూపణమాత్రే కవిసంరంభవిశ్రాంతి స్త
న్నిరవయవంరూపకం-అవయవనిరూపణమాత్రేపితదేవ ॥ త
త్ర కేవలంయథా ॥ యాత్రారంభవిజృంభమాణసుభటప్ర
క్ష్వేడితామ్రేడితైర్నిస్సాణధ్వనిభిస్స్ఫుటంప్రవిదళద్రోదః
కటాహాంతరైః॥ క్షుబ్ధేష్వబ్ధిషుకంపితేషుగిరిషుత్రస్తైర్వ
ముంచంత్యసూన్ భీతాః కాకతివీరరుద్రనృపతేః ప్రత్యర్థినః
పార్థివాః ॥ అత్రరోదసీకటాహత్వంనిరూప్యతె ॥ ౩౭ ॥
మాలానిరవయవంయథా ॥ రాజ్ఞాంమౌళివిభూషణప్రగమ
లాదిక్కుంజరశ్రోత్రయోస్స్ఫారంచామరభూషణం ధరణి
భృచ్ఛృంగేషుగంగాసరిత్। వ్యోమ్నః క్షౌమవితానముజ్జ్వ
లతరంముక్తాకలాపోభువస్స్ఫారః కాకతివీరరుద్రయశసాం
జాగర్తివిస్ఫూర్జితం ॥౩౮॥ రూపకహేతురూపకంపరంపరిత

రంభేతి॥ ప్రక్ష్వేడితామ్రేడితైస్సింహనాదావృత్తిభిః - రోదోబ్రహ్మాం
డమేవకటాహః పాత్రవిశేషః- క్షుబ్ధేషుక్షుభితేష్విత్యర్థః- వ్యాఖ్యాత
మేతద్రసప్రకరణే(౫) ॥౩౭॥ ద్వితీయముదాహరతి ॥రాజ్ఞామితి॥ గంగా
భాగీరథీ-విస్ఫూర్జితంవిజృంభణంఅత్రైకస్య యశసోమాల్యాద్యారోప్య
మాణానేకత్వాన్మాలానిరవయవం॥౩౮॥ పరంపరితంలక్షయతి రూపకే
తి॥ రూపకంహేతుర్యస్యతత్తథోక్తంఅతఏవపరంపరాస్యసంజాతాపరం

పరితమిత్యన్వర్థం- ఏకరూపకసాపేక్షం రూపకం పరంపరితమిత్యర్థః- తేనా నేకరూపకసాపేక్షే సమస్తవస్తువిషయే నాన్తర్భావోఽస్యేత్యాహ రూపకద్వయేతి॥ ప్రతాపేతి॥ మండలాగ్రః ఖడ్గ ఏవ విధుంతుదో రాహుః- రాజమండలం క్షత్రియసమూహ ఏవ రాజమండలం చంద్రబింబం - అత్ర మండలాగ్ర విధుంతుద ఇతి రూపణం రాజమండలమేవ రాజమండలమితి శ్లిష్టరూపకే నిమిత్తమేకమేవేతి శ్లిష్టకేవలపరంపరితం ॥ ౩౯ ॥ పద్మేతి ॥ పద్మాయా లక్ష్మ్యా ఉల్లాస ఏవ పద్మానాముల్లాసః తత్ర సహ ప్రభానుస్సూర్యః సన్మార్గస్సాధుమార్గ ఏవ సన్మార్గో నభోమార్గః - తత్ర చర్యాయాంబుధస్సోఽస్యః క్ష్మాభృత్పక్షౌ రాజబలమేవ క్ష్మాభృత్పక్షాః పర్వతపత్రాణి - త

రూపకం - రూపకద్వయమాత్రవ్యవస్థితత్వాదస్య న సమస్త
వస్తువిషయేఽన్తర్భావః ॥ శ్లిష్టకేవలపరంపరితం యథా ॥ ప్ర
తాపరుద్రదేవస్య మండలాగ్రవిధుంతుదః । అఖండవిక్రమో
ద్దామో గ్రసతే రాజమండలం ॥ ౩౯ ॥ శ్లిష్టమాలాపరంపరితం
యథా॥ పద్మోల్లాససహప్రభానురసకృత్సన్మార్గచర్యాబుధః
క్ష్మాభృత్పక్షభిదాశనిః కువలయాలంకారరాకాశశీ। నిత్యోద్య
త్సుమనోవికాససురభిః కల్యాణసంపత్సురక్షోణీభృద్భువనా
శ్రయాంబుధిరయం శ్రీవీరరుద్రో నృపః ॥ ౪౦ ॥ అశ్లిష్టకేవలప
రంపరితం యథా ॥ కాకతీయస్య దుగ్ధాబ్ధేర్యశోలీలాసుధా

ద్భిదాయామశనిః కులిశం-కువలయస్య భూమండలస్యైవ కువలయానాముత్పలానామలంకారే రాకాశశీ పూర్ణిమాచంద్రః - సుమనోవికాసో విద్వదాహ్లాద ఏవ సుమనోవికాసః పుష్పవికాసః-తస్య సురభిర్వసంతః-కల్యాణసంపన్మంగళసంపత్తిరేవ కల్యాణసంపత్ అత్ర సువర్ణసమృద్ధిః - కల్యాణమత్ర యస్వర్ణైకల్యాణం మంగళేపి చేతి విశ్వః - తస్యాస్సురక్షోణీభృత్సువర్ణాచలః-భువనం లోక ఏవ భువనముదకం తదాశ్రయస్యాంబుధిః - అత్ర వీరరుద్ర ఏవ సహప్రభానురిత్యాద్యారోపపూర్వకస్య పద్మోల్లాస ఏవ పద్మోల్లాస ఇత్యాద్యారోపస్య శ్లేషనిబంధనస్యానేకధా నిబంధనాచ్ఛ్లిష్టమాలాపరంపరితం॥ ౪౦ ॥ కాకతీయస్యేతి॥ దిశాంకూలముద్రుజతీతి దిక్కూ-

లముద్రుజటాటోపో యేషాం తా స్తథోక్తాః- దిగంతవిశ్రాంతసంభ్రమా ఇత్యర్థః - అభ్రంకషేత్యభ్రంకష ఉచ్ఛ్రయో యేషాం తా స్తథోక్తాః - ఉదితా లేరుజివ హేపాః - సర్వకూలాభ్రేత్యాదినా ఉభయత్ర ఖశ్ ప్రత్యయః - అత్ర యశోలీలానాం హేషాత్మత్వరూపణం కాకతీయస్యదు ద్ధాణవత్వరూపణాధీనమిత్యశ్లిష్టకేవలపరంపరితం ॥౮౧॥ దోరాశీవిషేతి॥ వాతానాం సమూహో వాత్యా- ధూమానాం సమూహో ధూమ్యా ఉభయత్ర - పాశాదిభ్యో య ఇతి య ప్రత్యయః - విలాసశిఖినీ క్రీడానుయూరీ- అర్గళా విష్కంభః- అత్ర కృపాణలతాయాం జిహ్వాద్యనేకరూపస్య భుజాదీనామాశీవిషాద్యారోపప్రతీక్షత్వాత్ అశ్లిష్టమాలా పరంపరితం

> ర్త్వయః । దిక్కూలముద్రుజాటోపాః ఖేలంత్యభ్రంకషోచ్ఛ్రి
> యాః ॥౮౧॥ అశ్లిష్టమాలాపరంపరితం యథా ॥ దోరాశీవిష
> జిహ్వయా రిపువనశ్రేణీమహావాత్యయా . శౌర్యోగ్రానల
> ధూమ్యయా జయరమామోహావిలాసభ్రువా । సంహృష్య
> ద్ధరిణీవిలాసశిఖినీసంవాసయష్ట్యా జగత్ప్రాసాదార్గళయా
> కృపాణలతయా రుద్రో నృపః క్రీడతి ॥ ౮౨ ॥ అశ్లిష్టమాలాప
> రంపరితం వైధర్మ్యేణాపి సంభవతి ॥యథా॥ త్రాసాంధకా
> రమధ్యాహ్నాః కైతవాతపరాత్రయః । జయంతి వీరరుద్రస్య
> రణప్రాంగణకేళయః॥ ఏవమష్టవిధస్యాపి రూపకస్య వాక్యస

సర్వత్ర చాత్ర హేతుహేతుమద్భావో యః అలంకారసర్వస్వకారమతేనోక్తః - కావ్యప్రకాశకారస్తు విపరీతమవోచత్ -యదత్ర యుక్తం తద్గ్రాహ్యం ॥౮౨॥ వ్యతిరేకేణాప్యేతత్సంభవతీత్యాహ అశ్లిష్టేతి ॥ త్రాస ఏవాంధకార స్తస్య మధ్యాహ్నాః - శక్తస్య తస్య త్రాసాసంభవాదితి భావః - కైతవం కపటమేవాతప స్తస్య రాత్రయః - ధర్మయోధిత్వా త్తస్యేతి భావః - ఏతచ్చ ముఖచంద్ర ఇత్యాదౌ సమాసగతం ముఖమేవ చంద్ర ఇత్యాదౌ వాక్యగతం - అత ష్షోడశైతే భేదాః ॥ తత్రావశిష్టా భేదా అన్యతో ద్రష్టవ్యా ఇత్యాశయేనాహ ఏవమితి॥ అత్రారోప్యమాణస్య ధర్మిత్వాల్లింగసంఖ్యయో రైక్యత్వేపి జటావల్కలాలంబినః కపిలాదావాగ్న

యఇత్యత్రైకస్యైకపిలము నేరనేకత్వమనేకవిషయారోపాత్ - తదుక్త
మలంకారసర్వస్వే - అత్ర చారోప్యమాణస్య ధర్మిత్వాదావిష్టలింగసం
ఖ్యాకత్వేపిక్వచిత్స్వతోసంభవత్సంఖ్యాయోగస్య విషయసంఖ్యానంత్ర
త్యైకమారోపాదితి ॥ ౪౩ ॥ రూపకాలంకారాత్ప్రకృతోపయోగిత్వవై
ధర్మ్యేణపరిణామంలక్షయతి ఆరోప్యమాణమితి ॥ ప్రకృతస్యోపయోగి
త్వ ఇతివిషయసప్తమీ ప్రకృతోపయోగార్థమిత్యర్థః - ఆరోప్యమాణం
చంద్రాదికమారోపవిషయాత్మతయాముఖాదితాదాత్మ్యేనస్థితం ముఖ
చంద్రేణతాపశ్శామ్యతీత్యత్ర ప్రకృతోపయోగాంతమారోపస్య వివక్షి
తత్వాత్ - వస్తుతోముఖస్యైవతాపశాంతినిమిత్తత్వేనతాదాత్మ్యాభా
మాసగతత్వేనషోడశభేదాభవంతి॥౪౩॥ ఆరోప్యమాణమారో

పరిణామాలంకారః

పవిషయాత్మతయాస్థితం । ప్రకృతస్యోపయోగిత్వే పరిణామ
ఉదాహృతః ॥ ఆరోప్యమాణంప్రకృతోపయోగిత్వేనేనరూపా
లంకారవ్యావృత్తిః - తస్యసామానాధికరణ్యవైయధికరణ్యా
భ్యాంద్వైవిధ్యం॥సామానాధికరణ్యేనపరిణామోయథా ॥ శ
శ్వత్ప్రసాధనవిధానకృతాభిలాషానభ్రైర్భుజంలివకుమైర
వనీపవర్గాః । శ్రీవీరరుద్రనృపతేః కకుభాంపిజేతు రాజ్ఞామ
వే చంద్రస్యప్రకృతోపయోగాభావాదితిభావః - అతఃప్రకృతమనప
హ్నుతస్వరూపమేవారోప్యమాణాత్మనా పరిణమతీతిపరిణామాలంకార
ఇత్యర్థః - ఏవంచయత్రారోపస్యతాద్రూప్యప్రతీతిమాత్రపర్యవసాయిం
తయా ప్రకృతమపహ్నుత స్వరూప మప్రకృతరూపాపన్నం భవతి త
స్మాద్రూపకాత్పరిణామస్యవైలక్షణ్యందర్శితం - తదుక్తంచక్రవర్తినా-
విషయ్యాకారమారోప్యవిషయస్థగనంయదా । రూపకత్వంతదాతత్రరం
జనేనసమన్వయః। యదాతువిషయోరూపాత్స్వస్మాదప్రచ్యుతోభవేత్ ।
ఉపయుక్తఃపరాకారంపరిణామస్తదామతఇతి ॥ అస్యద్వైవిధ్యమాహ
తస్యేతి॥ఆద్యముదాహరతి శశ్వదితి ॥ ప్రసాధనవిధానమలంకారవిధిః -
అత్రారోపేణ ప్రకృతాజ్ఞాతాదాత్మ్యమాపన్నాయాఅప్రకృతాయా

స్స్రజోముకుటధారణాత్మకప్రకృతోపయోగాత్పరిణామాలంకారః - అత్ర విషయవిషయిణోస్సమానవిభక్తికత్వాత్సామానాధికరణ్యం ॥ ౨౨ ॥ కిరీటేతి ॥ అత్రచ పూర్వవత్పరిణామ ఉద్భావనీయః - కింతు మయూఖజాలపుష్పాంజల్యోర్విషయ విషయిణోర్భిన్న విభక్తికత్వాద్వైయధికరణ్యమితి విశేషః ॥ నను ప్రకృతోపయోగాపి శేషాత్పరిణామసమాసోక్త్యోః కో భేద ఇత్యాశంక్య ఆరోప్యమాణస్యో పాదానానుపాదానాభ్యాం భేద ఇత్యాహ సమాసోక్తావితి ॥ ౨౫ ॥ ఆరోపగర్భేష్వనవధారణాత్మకం సందే

యాం ప్రజమమందవిలాసలక్ష్మీం ॥ ౨౨ ॥ వైయధికరణ్యేన
పరిణామోయథా ॥ కిరీటమాణిక్యమయూఖజాలైర్విధాయ
పుష్పాంజలిమర్పయంతే। ఫలార్థినోరుద్రనరేంద్రపాదపీఠాం
తసీమానమరిక్షితీంద్రాః ॥ సమాసోక్తావారోప్యమాణస్య
ప్రకృతోపయోగిత్వే ప్యవాచ్యత్వాన్న పరిణామేంతర్భా

సందేహాలంకారః.

వః ॥ ౨౫ ॥ విషయోవిషయీయత్రసాదృశ్యాత్కవిసమ్మ
తాత్ । సందేహగోచరౌస్యాతాంసందేహాలంకృతిశ్చసా ॥
సాత్రివిధా-శుద్ధా నిశ్చయగర్భా నిశ్చయాంతా చేతి ॥ సం
దేహమాత్రపర్యవసాయినీశుద్ధాయథా ॥ కిమేషనవమోహ-
రిత్పతిరమందసంపత్పకంకిమేషదశమః ప్రజాపతిరపూర్వస
ర్గక్రమః । కిమేషహరిరుర్వరోద్ధరణచుంచురేకాదశశ్చిరాదితి

హాలంకారం లక్షయతి ॥ విషయ ఇతి ॥ కవిసమ్మతాదిత్యనేనస్థాణుర్వాపురుషో వేతి సందేహస్యాలంకారతా వ్యావర్త్యతే - వర్ణ్యోత్కర్షార్థం కవిప్రతిభోత్థాపితః ప్రకృతాప్రకృతగోచరస్సందేహస్సందేహాలంకార ఇత్యర్థః ॥ తస్య త్రైధావిభాగమాహ సేతి । ఆద్యముదాహరతి కిమితి ॥ హరిత్పతిర్లోకపాలః- ప్రజాపతిర్బ్రహ్మ-ఉర్వరోద్ధరణచుంచుః క్షోణీరక్షణదక్షః - అత్ర సంపదాదిసాదృశ్యాద్వీరరుద్రలోకపాలాది కోటిద్వయగోచరస్య సందేహస్య తావన్మాత్రపర్యవసాయిత్వాచ్ఛుద్ధోయం సందేహభేదః- నను నవమాదిపదవిరహే కేవలలోకపాలాదీనామారోప్యమాణ

త్వసంభవాదస్తు సందేహః- నవమాదిపదప్రయోగేషు లోకపాలాదీనాం వీరరుద్రత్వేన సంభావనాదుత్ప్రేక్షేయం న సందేహ ఇతి చేత్సత్యం - అస్తు సంభావనమారోపో వా - యత్ర కోటిద్వయావలంబిత్వం తత్ర సందేహ ఏవేతి స్వమతం- ఏవంవిధస్థలే కేచిదుత్ప్రేక్షాశ్రయస్సందేహ ఇత్యాహుః- ఉత్ప్రేక్షైవేత్యన్య ఇత్యాదిసర్వమలంకారసర్వస్వే స్పష్టం॥౪౬॥ ద్వితీయముదాహరతి కాలాహిరితి ॥ భోగం సర్పశరీరం- కాలభ్రుకుటిరంతకభ్రూభంగః- కాలోగ్రానలః ప్రళయకాలాగ్నిః తస్య ధూమపద్ధతిః ధూమరేఖా- ధూయతే కంప్యతే అత్ర కౌక్షేయకం కృష్ణసర్పాదిరూ

విలోక్యతే జగతి వీరరుద్రోర్జనైః ॥ ౪౬ ॥ నిశ్చయగర్భో యథా ॥ కాలాహిః కిమయం మృణాళమృదులం భోగం సధత్తే పునః కాలభ్రూకుటిరేష కిన్నుముఖ ఏవోజ్జృంభతే సా పునః । కాలోగ్రానలధూమపద్ధతిరసౌ కిం సా పునర్ధూయతే వా తేనేతి వికల్ప్యతే ప్రతిభటైర్గురుద్రస్య కౌక్షేయకః॥ ౪౭ ॥ నిశ్చయపర్యవసానో యథా ॥ కింకల్పద్రుమమంజరీస్రజ ఇమే కింవా పయోరాశయః స్వర్ధేనోరథవా కిముజ్జ్వలతరాశ్చింతామణేస్స్ఫూర్తయః । కింవా సిద్ధగసోర్మయశ్చిరమితి వ్యామృశ్య నిశ్చిన్వతే సంతః కాకతివీరరుద్రనృపతేః స్మేరాః కటాక్షా

భ్రాంతిమదలంకారః

ఇతి॥౪౮॥ కవిసమ్మతసాదృశ్యాద్విషయే పిహితాత్మని । ఆరో

పితయా సందిహ్యమానకుమారశరీరాదివిశేషాదర్శనేన సర్పాది నిషేధనిశ్చయేఽపి కౌక్షేయకనిశ్చయాభావాన్నిశ్చయగర్భోఽయం సందేహః ॥ ౪౭॥ తృతీయముదాహరతి కిమితి॥ సిద్ధగసోర్మయః సుధాగసకల్లోలాః - వ్యామృశ్య కల్పద్రుమమంజరీమాలాద్యాదిరూపేణ సందిహ్య- స్మేరాః స్మితప్రభానాః సానుగ్రహా ఇత్యర్థః- కటాక్షా ఇతి నిశ్చిన్వతే-అత ఏవ నిశ్చయాంతోఽయం సందేహః - వీరరుద్రకరుణావలోకనవిషయాస్సర్వే సమృద్ధా జీవంతీతి భావః ॥ ౪౮ ॥ అయథార్థజ్ఞానత్వసాధర్మ్యాత్సందేహానంతరం భ్రాంతిమంతం లక్షయతి కవీతి ॥ పిహితాత్మని ఆచ్ఛాదితస్వరూపే భ్రాం

తిశ్చిత్తథరోక్తాస్యా స్తీతి భ్రాన్తిమాన్ - కవిప్రతిభోత్థాపితః ప్రాకరణి కం ప్రత్యప్రాకరణి కత్వేనో పలమ్భో భ్రాన్తిమా నిత్యర్థః - ఏతేనసా దృశ్యమాత్రనిబంధనాయాశ్శుక్తిరజతాది భ్రాన్తేర్నాలంకారత్వమితి దర్శితం- దోషమూలాయాస్తు కిము తేతి భావః॥ ఉదాహరతి కాకతీయేతి॥ వ్యాప్తరోదసి వ్యాప్త బ్రహ్మాండే - అత్రకీర్త్యాం చంద్రికానుభవాద్భ్రాన్తిః ॥ ౪౯॥ సాదృశ్యాద్వస్త్వంతర ప్రతీతిసామ్యాద్భ్రాన్తిమదనంతరమపహ్నుతింలక్షయతి నిషిధ్యేతి ॥ అన్యారోపేఽప్యారోప్యమాణప్ర

ప్యమానానుభవోయత్ర సభ్రాన్తిమాన్మతః॥ యథా॥ కాకతీయవిభోః కీర్తి విభవే వ్యాప్తరోదసి । దివాపి చంద్రికా బుద్ధ్యా చకోరాయాంతినిర్వృతిం ॥ ౪౯ ॥ నిషిధ్య విషయంసా

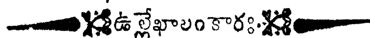
అపహ్నవాలంకారః

మ్యాదన్యారోపేహ్యపహ్నుతిః ॥ తస్యాస్త్రైవిధ్యం - అపహ్నుత్యారోపః ఆరోప్యాపహ్నవః ఛలాదిశబ్దై రసత్యత్వప్రతిపాదనంచ- ఆద్యద్వయస్యోదాహరణం॥ ఉద్వేలచ్చతురఙ్గవీకలకలో నాయం చమూడంబరో నేదం దుందుభిగర్జితం త్రిపురజిత్కల్పాంతఘోరారవః । ఇత్థం రుద్రనరేంద్ర ధాటిషు మహీభారాన్ సమీభవచ్ఛేషా శేషశిరస్సుసంస్మితమథభ్రష్టం దిగీశైరపి॥ ౫౦॥ ఛలాదిశబ్దై రసత్యత్వ ప్రతిపాదనంయథా ॥ సర్వాంకాకతివీరరుద్ర ధరణీనాథచ్ఛలేనక్షితిం పాతుం మధ్యమలోకపాల పదవీం ప్రాప్తస్స్వయంభూశ్శివః । నైవం

తీతావిత్యర్థః- తస్యాస్త్రైవిధ్యంవివినక్తి అపహ్నుత్యారోపఇత్యాది ॥ ఉద్వేల్లదిత్యారోపాప్యాపహ్నవః - నేదందుందుభిగర్జితమిత్యపహ్నుత్యారోపః- నరేంద్ర ధాటిష్విత్యకృదికారః - తల్లక్షణంతు- శత్రుదేశావమర్దాయసద్యస్సుభటఘోటకైః । విజిగీషోః ప్రవృత్తిర్యాసాధాటీతినిగద్యత ఇత్యాహుః॥౫౦॥ సర్వామితి॥ ధరణీనాథచ్ఛలేనేత్యత్ర ఛలశబ్దేననాయం ధరణీనాథః - కింతుస్వయంభూశ్శివఇతి రాజ్ఞో సత్యత్వం ప్రతిపాద్యతే॥ తదేవసమర్థయతె నైవమితి॥ విషమావలోకనంనిగ్రహదృష్టిః అన్యత్ర

తృతీయనయనదృష్టిః - వైరిపురైః రసంఖ్యైస్త్రిభిశ్చ కర్తృభిర్భస్మీభూతైః కథంజాతం జజ్ఞే - భూభృద్గణైః రాజసమూహైః- అన్యత్ర భూభృతా, శైలా సేనగణైః ప్రమథైశ్చ కథమవాగ్భూతం స్యాగ్భూత మిత్యుభయత్ర భావోక్తః - ఈశ్వరస్యగిరీశత్వాత్ప్రమథాధిపత్వాచ్చేతిభావః॥ ౫౧॥ ఆరోపగర్భేష్వపరి శేషాదుల్లేఖంలక్షయతి ॥ అర్థేతి ॥ అర్థేనప్రయోజనేన యోగోర్థిత్వం లిప్సేతియావత్ - రుచిరభిరుచిః - శ్లేషః ప్రసిద్ధః-ఏతైస్సమస్తైర్వ్యస్తైర్వా యథాయోగం గ్రహీతృగతైరేకస్య వస్తునో నానాధర్మయోగాదనేకధోల్లేఖనం నిర్ధారణముల్లేఖాలంకార ఇత్యర్థః - సర్వాలంకారవ్యాపకత్వే నగ్రహీతృభేదాదిత్యనేన విషయభేదోప్యుపలక్ష్యతే॥

చేద్విషమావలోకనకలామాత్రేణ భస్మీకృతైర్జాతం వైరిపు
రైః కథం కథమవాగ్భూతం చభూభృద్గణైః॥ ౫౧॥ అర్థయోగ

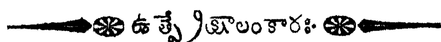

ఉల్లేఖాలంకారః

రుచిశ్లేషైరుల్లేఖనమనేకధా । గ్రహీతృభేదాదేకస్య స ఉల్లే
ఖస్సతాం మతః॥ రుచ్యర్థయోగాభ్యాం యథా ॥ లక్ష్మీనివాస
గృహమిత్యఖిలానరేంద్రాశ్శౌర్యాతిభూమి ఖనిరిత్యరి వీరవ
ర్గాః । విద్యావిహారపదవీతి చ లబ్ధవర్ణాః శ్రీకాకతీంద్రనగరీమ
నిశం స్తువంతి॥ ౫౨॥ శ్లేషేణయథా ॥ ఉగ్రస్సపత్నేషు గుణేషు
భాస్వాన్ రామః ప్రతీకేషు రణేషు భీమః । లీలాసులక్ష్మ్యాః
పురుషోత్తమశ్చేత్యాచక్షతే రుద్రనృపం కవీంద్రాః ॥ ౫౩ ॥

లక్ష్మీతి ॥ శౌర్యాతిభూమేః పరాక్రమాతిశయస్య ఖనిరాకరః- లబ్ధవర్ణాః విద్వాంసః- అత్ర శ్రీకస్యాః కాకతీంద్రనగర్యాస్సమృద్ధ్యాది ధర్మయోగాన్నరేంద్రాదిగ్రహీతృభేదేన రుచ్యర్థయోగాభ్యాం లక్ష్మీనివాస గృహాదిరూపతయానేకధోల్లేఖనాదుల్లేఖః॥ ౫౨॥ ఉగ్ర ఇతి ॥ సపత్నేషు శత్రుషు- ఉగ్రః కపర్దీ క్రూరశ్చ - గుణేషు భాస్వాన్ సూర్యస్తేజస్వీ చ - ప్రతీకేష్వంగేషు రామో దాశరథిరభిరామశ్చ- లక్ష్మ్యాలీలాసు పురుషోత్తమో విష్ణుః పురుషశ్రేష్ఠశ్చ - అత్రగ్రహీతృభేదాభావేపి సపత్నాదివిషయభేదాచ్ఛ్లేషేణోగ్రత్వాద్యనేకధర్మోల్లేఖనాదుల్లేఖః॥ ౫౩॥ అభేద,

త్తేరవిశేషే ప్యారోపా దధ్యవసాయస్యో తత్ప్రత్యక్షత్వా చ్చారోప మూ
లానంతరమధ్యవసాయ మూలా లంకారప్రస్తావ ఇత్యాశయేనాహ అత్రే
తి ॥ మూలభూతమధ్యవసాయంనిరూపయతి విషయేతి ॥ ఏకతరపరి శేషో
మాభూదిత్యన్యథా వ్యాచష్టే సద్వివిధ ఇతి ॥ నిగరణమసత్యత్వమిత్యర్థః.
అన్యథా విషయనిగరణేనాభేదప్రతిపత్తి రధ్యవసాయ ఇతి సర్వసంప్రతి
పన్నస్వయమపిపూర్వో క్తేనాధ్యవసాయలక్షణేనవిరోధాత్ - యదా
విషయిణో సత్యత్వంతదాధ్యవసాయస్సాధ్యః - యదావిషయస్యాసత్య
త్వంతదాధ్యవసాయస్సిద్ధ ఇతివివేకః-తథాహి - యదాచంద్రాది విషయి
గతంమాధుర్యాదికంవిషయభూతే ముఖాదావుపనిబద్ధ్యంముఖం ముఖత్వే
నజానన్నేవమానమిదంచంద్ర ఇతిప్రయుఙ్క్తే - తదావిషయీ చంద్రో
ముఖత్వేనాసత్యో నిగీర్ణః ప్రతిభాతి - విషయస్తు పరమార్థతస్సత్యఏవ

ఉత్ప్రేక్షాలంకారః

అథాధ్యవసాయగర్భాలంకారద్వయంనిరూప్యతే ॥ విషయ
విషయిణోరన్యతరనిగరణేన అభేదప్రతిపత్తిరధ్యవసాయః-
సద్వివిధః- విషయినిగరణేనవిషయనిగరణేనచ ॥ యత్రాన్య
ధర్మసంబంధాదన్యత్వేనోపతర్కితం । ప్రకృతంహిభవేత్

ఏవంసత్యాసత్యయోరభేదప్రతిపత్తే రసంభవాన్మానమాదికర్తైర్విష
యిణోపిసత్యత్వసమర్థనాదధ్యవసాయ స్సాధ్య ఇత్యత్రాధ్యవసాయ
ప్రాధాన్యం - యదాతుముఖ పద మనుక్త్వా చంద్రోయమితి ప్రయు
ఙ్క్తే-తదావస్తుతో సత్యస్యాపివిషయిణస్సత్యతా ప్రతీయతే - అసత్యత్వ
నిమిత్తస్యముఖపదప్రయోగస్యాభావాత్ - విషయస్యవస్తుతస్సత్యస్యా
ప్యత్యంతాపలాపాదసత్యాభిమతస్యనిగీర్ణత్వా దధ్యవసాయస్సిద్ధ ఇత్య
త్రాధ్యవసిత ప్రాధాన్య మిత్యాదిసర్వ మలంకారసర్వస్వే తద్వ్యా
ఖ్యాయాంచ సంజీవిన్యాంప్రపంచితం-తత్సర్వమనేనైవ గతార్థమితినేహ
విస్తరశ్శిక్ష్యతే- తత్రసాధ్యాధ్యవసాయమూలాముత్ప్రేక్షాంలక్షయ
తి యత్రేతి॥అన్యధర్మప్రకృతంతస్యధర్మోగుణక్రియాదిరూపః - తత్సంబం
ధాత్ప్రకృతమన్యత్వేనా ప్రకృతత్వేనోపతర్కితం సంభావితంయత్ర

భవేత్తాముత్ప్రేక్షాం ప్రచక్షత ఇత్యర్థః ॥ తదేతద్వ్యాచష్టే యత్రేతి॥ తస్యా విభాగమాహ సేతి॥ వాచ్యాం లక్షయతి సంభావనేతి ॥ అత్రాదిశబ్దేన మన్యే శంకే ధ్రువమిత్యాదీనాం గ్రహణం - జాతిక్రియాగుణద్రవ్యాణాం గౌశ్చలతి శుక్లో డిత్థ ఇత్యేవమాదినా మధ్యవసాయ విషయత్వేనోత్ప్రేక్షా విషయత్వేన ద్వివిధా వాచ్యా ప్రతీయమానా చ ప్రత్యేకం చతుర్విధేత్యష్టవిధా జాతేత్యర్థః- తేషాం జాత్యాదీనాం - అష్టవిధేతి ప్రత్యేకమితి శేషః - నిమిత్తద్వైవిధ్యాన్నాస్యా ద్వాత్రింశద్భేదా భవంతీత్యాహ అధ్యవసాయస్యేతి॥ వాచ్యోత్ప్రేక్షాయాం విశేషమాహ నిమిత్త

> పార్శ్వస్థాముత్ప్రేక్షాం ప్రచక్షతే ॥ యత్ర ప్రకృతగుణక్రియాసంబంధాద ప్రకృతత్వేన ప్రకృతస్య సంభావనముత్ప్రేక్షా- సా ద్వివిధా- వాచ్యా ప్రతీయమానా చ- సంభావనాప్రతిపాదకానాం నూనం ధ్రువం ప్రాయ ఇత్యేవమాదీనాం ప్రయోగే వాచ్యా - అప్రయోగే తు- ప్రతీయమానా- జాతిక్రియాగుణద్రవ్యాణాం చతుర్ణా మధ్యవసాయవిషయత్వేన సా ద్వివిధా ప్రత్యేకం చతుర్విధా- తేషాం భావాభావరూపతయా ద్వైవిధ్యే అష్టవిధా అధ్యవసాయస్య గుణనిమిత్తత్వేన క్రియానిమిత్తత్వేన చ ద్వైవిధ్యే ప్రత్యేకం షోడశప్రకారా। నిమిత్తస్య వాచ్యత్వగమ్యత్వాభ్యాం ద్వైవిధ్యం వాచ్యోత్ప్రేక్షాయామేవ। ప్రతీయమానోత్ప్రేక్షాయామివాద్యనుపాదానే నిమిత్తస్య చాప్రయోగే ఉత్ప్రేక్షాయా

స్యేతి ॥ అన్యత్రేతి తదభావే హేతుమాహ ప్రతీయమానేతి ॥ మహిళాసగంసభరిఏ తుహ హిఅఏ సుహఅ సా అమాఅంతీ । దిఅహం అణంణసరణా అంగం తణుఅం వితణుఏహి ॥ ఛాయా ॥ మహిళాసహస్రభరితే తవ హృదయే సుభగ సా అమాంతీ । దివసమనన్యశరణా అంగం తనుకంపి తనుతేహి ॥ ఇత్యత్ర మహిళా [illegible] భరితే తవ హృదయే అమాంతీత్యుత్ప్రేక్షా ప్రతీయమానా ఇవా[illegible]దిప్రయోగాభావా[illegible] [illegible]ంగతనూకరణం నిమిత్తం యది నోపా[illegible] దియేత [illegible]

ణకత్వంస్యాదిత్యర్థః॥ ప్రకారాంతరేణత్రైవిధ్యమాహ తథాజాత్యా దీనామితి ॥ యథాజాతిస్వరూపముత్పేక్ష్యతే తదాతస్యభావాభావరూపతయాద్వివిధస్యోపాత్తగుణక్రియానిమిత్తభేదాచ్చాతుర్విధ్యం- నిమిత్తానుపాదానేతుతత్కృతభేదాభావాద్వైవిధ్యమేవ - ఇత్థంపోథాజాతిస్వరూపోత్ప్రేక్షా - ఏవంక్రియాగుణద్రవ్యాణాం భేదకల్పనే మిత్వాచతుర్వింశతిస్స్వరూపోత్ప్రేక్షాభేదాః- హేతుఫలోత్ప్రేక్షయోర్నిమిత్తోపాదాననియమాత్ప్రత్యేకం చాతుర్విధ్య మేవేతిద్వాత్రింశత్ప్రతీయమానోత్ప్రేక్షాయాం సర్వత్రనిమిత్తోపాదాననియమాన్నిని

సిరవలంబనత్వాత్ - తథా - జాత్యాదీనాంస్వరూపేణహేతురూపేణ ఫలరూపేణ చాధ్యవసాయ విషయత్వేబహువిధత్వం-వాచ్యోత్ప్రేక్షాయామపి హేతుఫలయోరుత్ప్రేక్షావిషయత్వేనిమిత్తస్యోపాదానమేవ-తథాహి- సాధ్యేఅనుపాత్తేసాధనత్వేననిర్దేశోనాన్వయసంపుష్టాలి - తథాసాధనేఅనుపాత్తేసాధ్యత్వేననిర్దేశోపి-తయోరన్యోన్యాపేక్షితత్వాత్ - హేతూత్ప్రేక్షాయాంఫలం నిమిత్తంతస్యాను పాదానేకం ప్రతిహేతుత్వంసంగచ్ఛతే- ఫలోత్ప్రేక్షాయాంసాధనంనిమిత్తం - తస్యానుపాదానేకంప్రతిఫలత్వేససంఘటతే॥ యథా॥ ప్రతాపరుద్రనృపతేరపారేకీర్తిసాగరే । మగ్నాదురీశదుష్కీర్తిసంగాదివజగత్త్రయీ ॥ అత్రోత్ప్రేక్షానిమిత్తస్యమజ్జనస్యాను పాదానే సంగాదితి హేతూత్ప్రేక్షా

త్తానుపాదాననిబంధనభేదాష్టకన్యూనత్వేష్టాచత్వారింశద్భేదాః- ఏవం షణ్ణవతిర్భేదాఇత్యాశయేనోక్తం బహువిధమితి॥ వాచ్యోత్ప్రేక్షాయామపి హేతుఫలోత్ప్రేక్షయోర్నిమిత్తోపాదాననియమముదాహరణేన హృదయంగమీకర్తుమారభతే తథాహీత్యాదినా ॥ హేతూత్ప్రేక్షాయాంఫలంనిమిత్తంఫలోత్ప్రేక్షాయాంహేతుర్నిమిత్తం - ఏవంచనిమి తత్తన్నిమి త్తా... పాదానేన్వయ పోషాభావాదుభయోపా ...యమేవేతిభావః॥ ప్రతాపేతి॥ అస్య

శ్యస్పర్శనే స్నానస్య హితత్వాదితి భావః॥ ౫౮ ॥ జయశ్రీత్యాదిస్పష్టం ౫౫॥ బుద్ధిసౌకర్యార్థం భేదగణనామాహ అతశ్చేత్యాదినా ॥ నిగదవ్యా

నశోభామావహతి॥౫౮॥ యథావా॥ జయశ్రీవాసపద్మస్యవి
కాసాయైవ భానుమాన్। ప్రతిబింబమిషాత్ఖడ్గం ప్రవిశత్యేష
భూభుజః॥ అత్రోత్ప్రేక్షానిమిత్తస్య భానుమత్ప్రవేశస్యా
నుపాదానే జయశ్రీవాసకమల వికాసాయైవేతి ఫలోత్ప్రేక్ష
ణము సమీచీనం-అతస్స్వరూపోత్ప్రేక్షాయామేవ నిమిత్తస్యో
పాదానానుపాదానాభ్యాం ద్వైవిధ్యం॥ ౫౫ ॥ అతశ్చైత్థం
వాచ్యోత్ప్రేక్షాయా భేదగణనా ॥ ఉపాత్తగుణనిమిత్తజాతి
భావస్వరూపోత్ప్రేక్షా౧. ఉపాత్తగుణనిమిత్త జాత్యభావ
స్వరూపోత్ప్రేక్షా౨. ఉపాత్తక్రియానిమిత్తజాతిభావస్వ
రూపోత్ప్రేక్షా౩. ఉపాత్త క్రియా నిమిత్తజాత్యభావస్వ
రూపోత్ప్రేక్షా౪. అనుపాత్త నిమిత్తజాతి భావస్వరూపో
త్ప్రేక్షా౫. అనుపాత్త నిమిత్తజాత్య భావస్వరూపోత్ప్రే
క్షా౬. ఉపాత్తగుణ నిమిత్తజాతి భావహేతూత్ప్రేక్షా౭.
ఉపాత్తగుణనిమిత్త జాత్యభావహేతూత్ప్రేక్షా౮. ఉపా
త్తక్రియానిమిత్తజాతి భావహేతూత్ప్రేక్షా౯. ఉపాత్త
క్రియానిమిత్త జాత్యభావ హేతూత్ప్రేక్షా౧౦. ఉపాత్త
గుణనిమిత్తజాతిభావఫలోత్ప్రేక్షా౧౧. ఉపాత్తగుణనిమిత్త
జాత్యభావఫలోత్ప్రేక్షా౧౨. ఉపాత్తక్రియానిమిత్తజాతి
భావఫలోత్ప్రేక్షా౧౩. ఉపాత్తక్రియా నిమిత్త జాత్యభా
వఫలోత్ప్రేక్షా౧౪. ఏవం చతుర్దశభేదా జాత్యుత్ప్రేక్షా॥ అ
నేనైవ క్రమేణ గుణక్రియాద్రవ్యోత్ప్రేక్షా ఏవ పరిగణనీయాః -
ఏవం చ వాచ్యోత్ప్రేక్షాయాః షట్పంచాశద్భేదాః - ప్రతీయ
మానోత్ప్రేక్షాయాస్త్వష్టచత్వారింశద్భేదాః - తత్ర స్వ

ఖ్యానమేతత్ ॥ ప్రతీయమానోత్ప్రేక్షాయా భేదాష్టకన్యాసత్వే నిమిత్త మాహ ॥ అత్రేతి ॥ యథా నిమిత్తస్యోపాదానే నిమిత్తభేదాద్ద్వైధ

థానుపాదానేనాస్తీత్యాహ నిమిత్తస్యేతి ॥ గమ్యత్వేనానుపాదానాదితి భావః- అతఏవ తత్ర గుణక్రియారూపనిమిత్తభేదనిబంధనస్య విచ్ఛిత్తివిశేషస్యానుత్పన్న పుత్రనామ కరణకల్పత్వాత్ - ఏకఏవ భేదోఽగణ్యఇత్యాహ॥ గుణరూపత్వే నేత్యాది॥ గుణక్రియయోరితి న తు జాతిద్రవ్యయోరివ కేవలోత్ప్రేక్షావిషయత్వమితి భావః॥*॥ యథాయోగముదాహరతి॥ కీర్తిరిత్యాది॥ పిదధతీ ఆచ్ఛాదయంతీ-వష్టి భాగురిరల్లోపమవాప్యోరు

రూపోత్ప్రేక్షాయామపి నిమిత్తోపాదాననియమాత్ - నిమిత్తస్య గమ్యత్వే గుణరూపత్వేన క్రియా రూపత్వేన చ చారుత్వవిశేషాభావాదేక ఏవ భేదో గమ్యతే- గుణక్రియయోరుత్ప్రేక్షావిషయత్వముత్ప్రేక్షానిమిత్తత్వం చాభ్యుపగతం- ప్రాచామలంకారప్రబంధేషు షణ్ణవతి భేదోత్ప్రేక్షేతి గణనామాత్రం చారుత్వాతిశయస్తు షట్పంచాశత ఏవ భేదానాం- తత్ర యథాసంభవముదాహరణాని ॥ ఉపాత్తగుణనిమిత్త జాతిభావస్వరూపోత్ప్రేక్షా యథా ॥ కీర్తిః కాకతివీరరుద్రనృపతేస్సింహాసనాధ్యాసినః ప్రాచాం భూమిభుజాం యశః పిదధతీ కోటీందుతుల్యద్యుతిః । రక్షాదక్షిణరాజలాభజనితామందప్రమోదోత్థితా త్రైలోక్యాట్టహాస ప్రభేవ కకుభాం ప్రాంతేషు విద్యోతతే॥ అత్ర ప్రభాశబ్దో జాతివచనః- త్రైలోక్యాట్టహాసప్రభాయాః కవిప్రౌఢోక్తిసిద్ధత్వాన్నోపమావకాశః॥ ౫౮ ॥ ఉపాత్తక్రియానిమిత్తజాతిభావస్వరూ

పసర్గయోరిత్యకారలోపః- అట్టహాసోట్టహాసః-స్వనహసోర్వేతి పాక్షికో ప్రత్యయః- ఏషా ప్రమోదగుణనిమిత్తా జాతిభావస్వరూపోత్ప్రేక్షా - అత్రాట్టహాసప్రభాయాస్స్వతస్సిద్ధత్వేపి త్రైలోక్య సంబంధిత్వేన కవికల్పితత్వాన్నోపమావకాశ ఇత్యాహ త్రైలోక్యేతి॥ అతఏవ- అత్ర ఇవశబ్దోపి సంభావనావాచకో నోపమావాచకః- తదుక్తం చక్రవర్తినా - యథాయముపమానాంశో లోకతస్సిద్ధిమృచ్ఛతి । తదోపమైవ యే నేవశబ్దస్సాతద్రూప్యసూచకః॥ యదా పునరయం లోకాదసిద్ధః కవికల్పితః। తదోత్ప్రే

త్రైవ యే నేవశబ్ద స్సంభావనాపరఇతి ॥ ౫౮ ॥ వీరస్యేతి ॥ ప్రియావల్లభా ప్రేయసీయస్య ప్రియవల్లభస్య - పులకమంజరీ వేత్యుత్ప్రేక్షాయామితిజాతిభావస్వరూపోత్ప్రేక్షాయామిత్యర్థః - క్రియారూపమితి నిమిత్తమితి శేషః ॥ ౫౯ ॥ ప్రతాపరుద్రస్యేతి॥అత్రవాచనదీపికే వేతి

పోత్ప్రేక్షాయథా ॥ వీరస్యరుద్రనృపతేః ప్రియవల్లభస్య రాజ్యాభిషేకసలిలై స్సరసీకృతాయాః।సద్యస్సముచ్ఛ్వసిత సాంద్రపరాగరేఖాయుగ్మ్యాః ప్రమోదపులకాంకురమంజరీవ॥ అత్రపులకాంకుర మంజరీ వేత్యుత్ప్రేక్షాయాం సరసీకరణంక్రియారూపంనిమిత్తం ॥ ౫౯ ॥ అనుపాత్తనిమిత్తజాతిభావస్వరూపోత్ప్రేక్షాయథా ॥ ప్రతాపరుద్రస్యనఖేందుకాంతిః ప్రణామభాజాంపదయోర్నృపాణాం। లలాటలగ్నా విధి నిర్మితాయాంవర్ణావళేర్వాచన దీపికేవ ॥ అత్రదీపికే వేతి జాతివచనాజ్జాతిరుత్ప్రేక్ష్యతే ॥ ౫౮ ॥ ఉపాత్తగుణనిమిత్తజాత్యభావస్వరూపోత్ప్రేక్షాయథా ॥ ప్రతాపరుద్రస్యగుణామృతోర్మిధౌతావిరాజంత్యమలీకృతాంగాః। ప్రత్యాళితాత్యన్తభూమిపాలాః క్షీరాంబుధిస్వచ్ఛతరాభవంతి॥౫౯॥ అనుపాత్తనిమిత్తజాత్యభావస్వరూపోత్ప్రేక్షా యథా ॥ దిశాంజేతుర్విశ్వప్రథితమహసోరుద్రనృపతేర్జయప్రస్థానోద్యత్తురితురగసంమర్దజనితం । రజఃకృత్వారుద్రప్రతిబలమసూర్యామివదివంప్రతాపాఖ్యానన్యాః దిశిదిశివిధత్తైదినకరాః॥ అత్రాసూర్యామితిజాత్యభావః॥౬౦॥ జాతిహేతూత్ప్రేక్షాయథా ॥ ఉదారరీత్యాభుజయాప్రతాపరుద్రస్య విశ్వైకధురంధరస్య । విశ్వంభరాకోమలశయ్య

జాతిభావస్వరూపోత్ప్రేక్షాయాంనిమిత్తంనోపాత్తం ॥౫౮॥౫౯॥ దిశామితి॥ రజఃకర్తృ- దివమసూర్యామివకృత్వేత్యత్రజాత్యభావస్వరూపోత్ప్రేక్షాఅనుపాత్తనిమిత్తా ॥ ౬౦ ॥ఉదారేతి॥ ఉదారరీత్యాఉదారస్వభావయా- గోత్రమహీధ్రవాసంకులపర్వతనివాసం-విస్మారితేభి

గళిబుద్ధీత్యాదినాఅణ్యంతకర్తృత్వ్రవిశ్వంభరాయాఃకర్మత్వం - తస్మిన్నపి
ధేయేకర్మణిక్తః- ణ్యంతేకర్తుశ్చకర్మణఇతివచనాత్ -అత్రశయ్యాయేవేతి
జాతిభావహేతూత్ప్రేక్షాయాఃపర్వతనివాసవిస్మరణం ఫలంనిమిత్తం ॥
౬౧ ॥ భూమేరితి ॥ నిర్వ్యాజంనిరుపాధికంత్యాగవైభవమౌదార్యాతిశ
యోయస్యసంతథోక్తం - కాకతీశానంసృష్టవానితి ఫలంప్రత్యకల్పవృ
క్షత్వాదివేతిజాత్యభావహేతూత్ప్రేక్షా ॥౬౨॥ మానమితి॥ భుజయో

రేవవిస్మారితాగోత్రమహీధ్రవాసం ॥ అత్రశయ్యయేవేతి
జాతిహేతుత్వం ॥౬౧॥ జాత్యభావహేతూత్ప్రేక్షాయథా॥
భూమేరకల్పవృక్షత్వాదివధాతావిచింతయః । సృష్టవా
న్కాకతీశానం నిర్వ్యాజత్యాగవైభవం ॥ అత్రాకల్పవృ
క్షత్వాదితిజాత్యభావస్యహేతుత్వం ॥౬౨॥ జాతిఫలోత్ప్రే
క్షాయథా॥ మానంవిశ్వంభరాధారస్తంభీభవితుమాయతౌ।
వీరరుద్రనరేంద్రస్యభుజావాజానులంబినౌ ॥ అత్రస్తంభీభ
వితుమితిజాతేఃఫలత్వం ॥౬౩॥ జాత్యభావఫలోత్ప్రేక్షాయ
థా ॥ పశూనవధ్యానాలోక్యశత్రవఃకాకతీశితుః। ప్రాయే
ణామానుషత్వాయతృణవృత్తింసమాశ్రితాః ॥ అత్రామా
నుషత్వాయేతిజాత్యభావస్యఫలత్వం ॥౬౪॥ క్రియాస్వరూ
పోత్ప్రేక్షాయథా ॥ శ్రీకాకతీయనృపతేర్ద్విషదంగనానాం
శ్వాసోర్మిభిస్సపదిమర్మరితాంతరాళాః । తాసాంనివాసవిధ
యేకృతయాచనానాం ప్రత్యుత్తరాణి దధతీవమరోర్వనానాం

రాజానులంబిత్వంపురుషస్యభాగ్యలక్షణం - తదుక్తం నాటకేతృతీయేం
కే - అత్రాధారస్తంభీ భవితుమితి జాతిభావఫలోత్ప్రేక్షాయామా
యతత్వగుణోనిమిత్తం ॥౬౩॥ పశూనితి ॥ అత్రామానుషత్వాయేతిజా
త్యభావఫలోత్ప్రేక్షాయాం తృణవృత్తిసమాశ్రయణక్రియానిమిత్తం
ఏవముత్తరత్రాపితాదర్థ్య ప్రతిపాదకచతుర్థ్యాఃశ్రవణేఫలత్వంతృతీ
యాదివిభక్త్యాసామర్థ్యేనవాహేతుత్వంచేత్యాదికమూహనీయం॥౬౪॥
కాకతీయేతి ॥ మర్మరఃపర్ణధ్వనిః-అథమర్మరః స్వనితేవస్త్రపర్ణానా

మిత్యగరః-తద్వ్యంతికృతాన్యంతరాళాని యేషాం తే తథోక్తాః - ఇతి సుఖి మిత్రకథనం దానోత్ప్రేక్షాయాం ॥ ౮౫ ॥ విముఖ ఇతి॥ ప్రతీకారః ప్రత్యర్థి భూపతీన్- చికురేషు కేశేషు- నిమిత్తాత్కర్మసంయోగే సప్తమీ-వికర్షతీతి క్రియాదానాభావోత్ప్రేక్షాయాం నిమిత్తం - ఏవం నిమిత్తానుపాదానేప్యుదాహార్యం ॥౮౬॥ రాజ్ఞామితి ॥ పరిమ్లానత్వముత్ప్రేక్షాఫలం॥ క్రియాహేత్వభావోత్ప్రేక్షాయాః ప్రతిజ్ఞామాత్రమేవ నోదాహరణమత్ర దృశ్యత ఇత్యస్యతో లిఖ్యతే ॥ † కపోలఫలకావస్యాః కథంభూతావతాః ॥ ౮౫ ॥

క్రియాస్వరూపాభావోత్ప్రేక్షా యథా॥ విముఖే సతి కాకతిక్షితీంద్రే వనసీమాపికరోరకంటకాగ్రైః । చికురేషు వికర్షతి ప్రతీశా న దదానే వనిజాంతరప్రవేశం ॥ అత్రాదదానేతి క్రియాస్వరూపాభావః ॥ ౮౬ ॥ క్రియాహేతూత్ప్రేక్షా యథా ॥ రాజ్ఞాం గర్వాంకురోద్భేదాః పరిమ్లానా దినే దినే । కాకతీంద్ర ప్రతాపార్కదీప్త్యాభిభవాదివ ॥ అత్రాభిభవాదివేతి క్రియాహేతుత్వం ॥౮౭॥ (క్రియాహేత్వభావోత్ప్రేక్షా యథా॥ కపోలఫలకావస్యాః కథంభూతావతథాపిధౌ । అపశ్యంతావివాన్యోన్య మీదృశీం క్షామతాం గతౌ) ॥ క్రియాఫలోత్ప్రేక్షా యథా ॥ దంభోళిసంరంభమహాజగోపః ప్రస్థానభేరీనినదోంధ్రభర్తుః । లీనానివాన్వేష్టుమరాతివర్గాన్విగాహతే శైలగుహాంతరాణి ॥౮౮॥ క్రియాభావఫలోత్ప్రేక్షా యథా ॥ సీమాద్రికుంజేషు విహారభాజః

ధావిధౌ । అపశ్యంతావివాన్యోన్య మీదృశీం క్షామతాంగతావితి - అత్ర దర్శనక్రియాహేత్వభావోత్ప్రేక్షా క్షామతాగమననిమిత్తా॥౮౭॥దంభోళీతి॥ మహాజిర్మహాయుద్ధం- అన్యాభిభవ ఇతి యావత్ - దంభోళిసంరంభమేవ మహాజిం గోపయత్యాచ్ఛాదయతీతి తథోక్తః - తిరస్కృతాశనిధ్వనిరిత్యర్థః - అన్వేష్టుమివేతి అన్వేషణక్రియాఫలోత్ప్రేక్షా గుహాంతరగాహనక్రియానిమిత్తా ॥౮౮॥ సీమాద్రీతి ॥ సీమాద్రిర్గ్లోకాలోకః-క

---

† కపోలఫలకావితి శ్లోకః కేషుచిన్మూలపుస్తకేష్వపి దృశ్యతే.

ప్రితశ్చంద్రికాయాఇవార్ఘః పూజావిధిర్యేషాం తాః తథోక్తాః చంద్రి
కా సదృశానిత్యర్థః-యశోగానస్యాంధకారాసంస్పర్శః ఫలం ||౯|| చకా
స్తీతి|| ప్రకృతిషు ప్రజాసు ప్రసాదగుణస్య మూర్తిమద్విశేషణాదుత్ప్రె
క్షాలాభః-నిమిత్తమత్ర నోక్తం||౧౦|| ప్రతాపేతి|| అస్యత్ర ధర్మిణో ధర్మ్యాం
తరోత్ప్రేక్షా- అత్ర తు భూరూపే ధర్మిణ్యారోప్య ప్రశాంతిలక్షణో ధర్మ
ఉత్ప్రేక్ష్యతే-తత్ర శీతలాంగత్వం నిమిత్తముపాత్తం||౧౧|| జయేతి|| విశి

సిద్ధాంగనాకల్పితచంద్రికార్ఘాః । శ్రీవీరరుద్రస్యయశోవి
లాసాః గాయంత్యసంస్పృష్టమివాంధకారం|| అత్రాసం
స్పృష్టమివేతి క్రియాభావస్యఫలత్వం ||౯|| గుణస్వరూపో
త్ప్రేక్షాయథా || చకాస్తి కాకతీంద్రస్య కృపాలోకనవిభ్ర
మః| ప్రకృతిష్వపి సర్వాసు ప్రసాదఇవ మూర్తిమాన్|| ౧౦ ||
గుణాభావస్వరూపోత్ప్రేక్షాయథా || ప్రతాపరుద్రస్యమ
హాభిషేకపయః కణైః శీతలితాఖిలాంగా| ప్రశాంతభారార్త
ఫణీంద్రగాఢశ్వాసానిలోష్మేవ విభాతిపృథ్వీ || అత్రప్రశాం
తోష్మేతి గుణాభావః ||౧౧|| గుణహేతూత్ప్రేక్షాయథా ||
జయశ్రియామాశ్రయతాముపైతి శ్రీవీరరుద్రస్యరణైకృపా
ణః| జయశ్రియం వైరిమహీపతీనాం సముత్సుకో హర్తుమనసూ
యయేవ|| అత్రాసూయయేవేతి గుణహేతుత్వం ||౧౨|| గు
ణాభావహేతూత్ప్రేక్షాయథా || జాతావయం సంప్రతి వీర
రుద్రనరేంద్రగంభీరిమగుల్ఫదఘ్నాః | ఇత్యప్రమోదాదివజీ
వనేషు మాలిన్యమంభోనిధయో భజంతే|| అత్ర ప్రమోదా

ష్టవస్తుసంగ్రహేలేశతోపి తస్యాన్యత్రావస్థానం న సహతఇతి భావః- అత
ఏవోపాత్తనిమిత్తేయం గుణహేతూత్ప్రేక్షా||౧౨|| జాతా ఇతి|| పార్శ్వని
స్సృతౌ పాదగ్రంథీ గుల్ఫౌ తద్దఘ్నాః తత్ప్రమాణాః- ప్రమాణేద్వయసజ్
దఘ్నఞ్మాత్రచ ఇత్యయః-నరేంద్రగంభీరిమ్నో గుల్ఫదఘ్నాః - తదపె
క్షయాతిస్వల్పగాంభీర్యా ఇత్యర్థః - జీవనేషూదకేషు వృత్తిషు చ మాలి
న్యం కార్ష్ణ్యం క్లిష్టత్వంచ భజంతే - అత్ర ప్రమోదాదివేతి గుణహేత్వ

భావోత్ప్రేక్షాయా నశ్లేషో బాధకః- కింత్వంగమేవ- తదుక్తం రుచకేన -
ఏషార్థాశ్రయాపి ధర్మవిషయే శ్లిష్టశబ్దహేతుకా క్వచిద్దృశ్యత ఇతి -
చక్రవర్తినాప్యుక్తం - క్వచిచ్ఛ్లేషేణ ధర్మాంశగతేనైషా న బాధ్యత ఇ
తి ॥౬౩॥ ఆశిషామితి ॥ విషధూమ్రాణాం విషమలినానామాశిషాం దం
ష్ట్రిణాం - ఆశీరురగదంష్ట్రియామితి విశ్వః ॥ గుణగాననిమిత్తాం గుణభా
ఃఫలోత్ప్రేక్షాం యోజయతి అత్రేతి ॥౬౪॥ అరణ్యేతి ॥ శరణే గృహే సా
ధుశ్శరణ్యః-తద్రహితా అశరణ్యా అనాథా ఇత్యర్థః - అవైరాగ్యమివేతి వి
లాసవిముఖా మృగాంగనా విలాసినీర్విలోక్య వైరాయంతే తన్నిషేధార్థ

దివేతి గుణాభావస్య హేతుత్వం ॥ ౬౩ ॥ గుణఫలోత్ప్రేక్షా
యథా॥ ఆశిషాం విషధూమ్రాణాం నైర్మల్యార్థమివోత్సుకాః।
భుజంగ్యః కాకతీంద్రస్య గుణాన్ గాతుం సుధాముచః ॥ అత్ర
నైర్మల్యార్థమితి గుణస్య ఫలత్వం ॥ ౬౪ ॥ గుణాభావఫలోత్ప్రే
క్షా యథా ॥ అరణ్యవాసోచితబాంధవాసు మృగీష్వవైరాగ్య
మివాశరణ్యాః । త్రిలింగదేశేశ్వరవైరినార్యః పరాఙ్ముఖా
లోచనవిభ్రమేషు ॥ అత్రావైరాగ్యమితి గుణాభావస్య ఫల
త్వం ॥౬౫॥ ద్రవ్యస్వరూపోత్ప్రేక్షా యథా॥ న నిత్యమస్మి
న్పరిపూర్ణతేతి త్యక్త్వా నభః క్షోణితలావతీర్ణః। అనందయన్నిం
దురివ స్వధామ్నాపి భాతి లోకే నవకాకతీంద్రః ॥౬౬॥ ద్రవ్య
స్వరూపాభావోత్ప్రేక్షా యథా॥ అనన్యసాధారణదానశౌం
డైః సద్యః కృతార్థీభవదర్థిసార్థే। శ్రీకాకతీంద్రే భువి రాజమా

మివేత్యర్థః-విభ్రమవిముఖత్వమత్ర నిమిత్తం ॥౬౫॥ నేతి॥ అస్మిన్నభసి -
నవో గుణైరపూర్వః కాకతీంద్రః - అత్రేందోః క్షోణితలావతీర్ణస్య కవి
కల్పితత్వాదుత్ప్రేక్షావిషయత్వమేకత్వాద్ద్రవ్యత్వం చ॥౬౬॥ అనన్యేతి ॥
దానశౌండో బహుప్రదః - స్యుర్వదాన్యస్థూలలక్షదానశౌండా బహుప్ర
దః ఇత్యమరః - అస్యానన్యసాధారణశ్చముక్త్వాద్దాన ఇతి లభ్యతే - ఉభ
యోః ఖంజకుబ్జాదివద్విశేషణసమాసః - యద్వా తాదృశదానే శౌండా
మత్తాః-నిస్సీమవితరణే నిర్విచారా ఇత్యర్థః - పారిజాతస్తావదేక ఏవ తస్యార్థా

జరూపతయాభూలోకేవర్తమానత్వాత్కల్పోదివః పారిజాతఇతిభావః।
౭౭ ॥ ప్రతాపేతి ॥ ఉన్మేషభృత్పక్షవిజృంభితంవైరిభూపాలబలవిజృంభ
ణం అన్యత్రపర్వతపక్షవిజృంభణం- అతఏవాపరేణేవవజ్రిణేతి శ్లేషాంగా
ద్రవ్యహేతూత్ప్రేక్షా - అత్రాపరశబ్దాప్రయోగే శబ్దమాత్రసాధ
ర్మ్యశ్లేషఏవస్యాత్ అర్థసాధర్మ్యత్విింద్రస్యసిద్ధతయాప్రతీతేరుప
మైవ- తత్ప్రయోగేతు ప్రకృతోరాజైవాపరవజ్రిత్వేనాధ్యవసీయతేత
స్యైవశబ్దేనసాధ్యత్వాత్ ప్రతీతావప్యుత్ప్రేక్షైవ - ఇవశబ్దాప్రయోగేతు
సిద్ధత్వాదధ్యవసాయస్యాతిశయోక్తిః - ఇవాపరశబ్దయోరుభయోరస్య

నేద్యోఃపారిజాతేనవినాకృతేవ ॥ అత్రదివఃపారిజాతాభా
వఉత్ప్రేక్ష్యతే ॥౭౭॥ ద్రవ్యహేతూత్ప్రేక్షాయథా ॥ ప్ర
తాపరుద్రదేవేనఉన్మేషభృత్పక్షవిజృంభితం । సమున్మూలితమా
మూలాదపరేణేవవజ్రిణా ॥ ౭౮ ॥ ద్రవ్యహేత్వభావోత్ప్రే
క్షాయథా ॥ కాకతీయప్రతాపోష్మవిలీనాంగేనమేరుణా । అ
సువర్ణాచలేనేవవిరించిర్వ్యాకులీకృతః ॥ అత్రాసువర్ణాచ
లేనేతిహేత్వభావః ॥౭౯॥ ద్రవ్యఫలోత్ప్రేక్షాయథా ॥ దు
గ్ధార్ణవశతాయేవకైలాసాచలకోటయె । నూనంప్రతాపరు
ద్రేణయశోదయుప్రసారితం ॥ అత్రదుగ్ధార్ణవశతాయేతిద్ర
వ్యస్యఫలత్వం ॥౮౦॥ ద్రవ్యాభావఫలోత్ప్రేక్షాయథా॥
వీరరుద్రనరేంద్రస్యజయప్రస్థానసంభవం। రజఃపిహితదిగ్గో

ప్రయోగేరూపకమిత్యాదివిశేషాయథాసంభవమూహనీయాః॥౭౮॥ కా
కతీయేతి॥ విలీనాంగేనద్రవీభూతావయవేన - అసువర్ణాచలేనసువర్ణాచ
లాభావేనేత్యర్థః - అత్రాభావవాచినోనఞః క్రియాసాపేక్షత్వేనాస
మర్థస్యాపి సుడనపుంసకస్యేతిజ్ఞాపకాత్సమాసఇష్యతే - యదా
హకైయటః - అసమర్థనఞ్సమాసస్యక్వచిత్సాధుత్వజ్ఞాపనాయానపుం
సకస్యేతిప్రసజ్యప్రతిషేధఆశ్రియతఇతి ॥౭౯॥ దుగ్ధార్ణవేతి ॥ నూనమి
త్యేతద్ద్వితీయోత్ప్రేక్షాసాధకం ॥ ౮౦ ॥ వీరరుద్రేతి॥ ఆకాశస్యాభా
వోనిరాకాశం-అర్థాభావేవ్యయీభావః - తతశ్చతుర్థ్యా నావ్యయీభా

వాదతో౽త్ర పంచమ్యా ఇత్యమ్ భావః ॥ కస్తూరీతిలకంతి ఫాలఫలకే దేవ్యా ముఖాంభోరుహే ఇత్యాదావుపమోపక్రమోత్ప్రేక్షా- యతో౽ల్లసత్త్వేన తతిచ్ఛలేన ముక్తాట్టహాసేవవిభాతి సింధురిత్యాదౌ సాపహ్నవోత్ప్రేక్షే త్యాదికం తు స్వయమూహనీయమిత్యాహ ఏవమితి॥ ౮౧ ॥.........*

ఇత్థం సాధ్యాధ్యవసాయమూలాముత్ప్రేక్షాం నిర్ణీయ సిద్ధాధ్యవసాయమూలామతిశయోక్తిం లక్షయతి విషయస్యేతి ॥ యత్ర విషయ్యప్రకృతశ్చంద్రాదిరుపనిబధ్యతే - ప్రాధాన్యేనేతి శేషః - కుతః - విషయస్య ప్రకృతస్య ముఖాదేరనుపాదానాత్ విషయిణా నిగీర్ణత్వాదిత్యర్థః - ఇదమత్రానుసంధేయం - అధ్యవసాయే త్రయం సంభవతి విషయో విష

శం నిరాకాశమివస్థితం ॥ అత్ర నిరాకాశమిత్యాకాశా
భావాయేత్యర్థః ॥ ఏవం భేదాంతరం యథాసంభవముదాహా
ర్యం ॥౮౧॥ ఇత్యౌపమ్యగర్భాలంకారవివేచనం.........*

అతిశయోక్త్యలంకారః.

విషయస్యానుపాదానాద్విషయ్యుపనిబధ్యతే ॥ యత్ర సా
తిశయోక్తిః స్యాత్కవిప్రౌఢోక్తిజీవితా ॥ యత్ర కవిప్రౌ
ఢోక్త్యా విషయతిరోధానేన విషయ్యనిబధ్యతే సాతిశయో
క్తిః। తస్యాశ్చాతుర్విధ్యం॥ భేదే అభేదః అభేదే భేదః సంబంధే
అసంబంధః అసంబంధే సంబంధశ్చేతి ॥ కార్యకారణయోః పౌ

ర్వా అధ్యవసానవ్యాపారాత్మకం స్వరూపంచ - తత్ర విషయస్య నిగీర్ణత్వేన స్వరూపప్రతిపత్తేరేవాభావాదధ్యవసాయే నను గాపి ప్రాధాన్య శంకావకాశః - నూనమాదిశబ్దైరధ్యవసాయేన వ్యాపారప్రాధాన్యేత్తూ త్ప్రేక్షాదగ్నితా - నూనమాదిశబ్దాప్రయోగే విషయిణ ఏవ ప్రాధాన్యే అధ్యవసాయస్య సిద్ధత్వాదతిశయోక్తిరితి అత ఏవోక్తం రుచకేన- అధ్యవసితప్రాధాన్యే త్వతిశయోక్తిరితి - ఇదం రజతమిత్యస్యాతిశయోక్తితా మాభూదిత్యుక్తం కవిప్రౌఢోక్తిజీవితేతి ॥ విభాగమాహ తస్యా ఇతి॥ నను పంచమస్యాప్యతిశయోక్తిభేదస్య సంభవాత్కథం చాతుర్విధ్యమిత్యాశంక్యాహ కార్యకారణయోరితి ॥ కావ్యప్రకాశకారోక్తవైషమ్యం త్వ

స్మదుపాధ్యాయై రేకావళీతరళేసమాహితమితి నేహ ప్రపంచ్యతే ॥*॥ క్రమేణోదాహరతి స్థానఇతి ॥ కల్పతరోరుదధేరుత్పత్తిరుచితా కింతులక్ష్మీసోదరస్యామర్త్యోపయోగిన స్తస్యేదమద్భుతమితిభావః ॥ ౧ ॥ ఔన్నత్యమితి॥ వ్యాఖ్యాతమేతత్ ॥ అత్ర రాజమేర్వాదిసంబంధినోరౌన్నత్యాద్యోర్వాస్తవాభేదేప్యన్యదేవేత్యాదినా కాల్పనికో భేదః- ప్రతిపాద్యతఇత్యాహ ॥అత్రేతి॥ తర్హ్యస్మిన్ భేదేనాధ్యవసాయ లక్షణానుగతిరతఆహ స్వతఇతి ॥ స్వతస్సిద్ధంయదౌన్నత్యంతదేవాన్యదేవేతికవిప్రౌఢోక్త్యాపాతిశయం- అతస్స్వతస్సిద్ధప్రౌఢోక్తిసిద్ధయోరౌన్నత్యయోః ఫలరూ

ర్వాపర్యవిపర్యయరూపా త్వనధ్యవసాయమూలత్వాదప్యతిరిక్తైవ- కింతు ప్రౌఢోక్తి మూలత్వా దతిశయోక్తిరితికథ్యతే॥*॥తత్ర భేదేఅభేదో యథా ॥ స్థానే కల్పతరుర్జాతః కాకతీయకులోదధేః।లక్ష్మీపతిరసౌచిత్రం మర్త్యరూపమహోత్సవః॥అత్ర ప్రతాపరుద్రకల్పవృక్షయోరభేదాధ్యవసాయః॥౧

అభేదే భేదో యథా॥ ఔన్నత్యంమహదన్యదేవమహితః కోప్యేషగంభీరిమా కాప్యన్యాసరణిః ప్రతాపయశసోరన్యైవబాహ్వోః ప్రథా।సర్వంనూతనమేవరుద్రనృపతేర్జానేనతన్నిర్మితౌ సామగ్రీచతురాననేన కియతీకీదృక్క్రమాకల్పితా॥అత్రౌన్నత్యాదేర్వాస్తవాభేదేపిభేదఃకల్పితః- స్వతస్సిద్ధకవిప్రౌఢోక్తిసిద్ధయోరౌన్నత్యయోర్భేదేప్యభేదాధ్యవసాయః॥

పయోర్భేదేప్యభేదాధ్యవసాయోనపునఃఫలినోః తయోర్వాస్తవ భేదేసత్యభేదాధ్యవసాయకల్పనాయోగాత్-తదుక్తంచక్రవర్తినా- అభేదాధ్యవసాయోపిఫలేతిశయనాదిహ।నపునఃఫలినో స్తత్ర భేదేభేదోనసిద్ధ్యతీతి - కించ ప్రథమోదాహరణేపి స్వతస్సిద్ధప్రౌఢోక్తిసిద్ధవదాన్యత్వయోరేవాభేదాధ్యవసాయోనరాజ కల్పవృక్షయోః అన్యథాపకత్ర ఫలయోరధ్యవసాయోన్యత్ర ఫలినోరితివైరూప్యప్రసంగాత్ - ఏవంచప్రతాపరుద్రకల్పవృక్షయోరభేదాధ్యవసాయఇతియత్పూర్వముక్తం తత్ఫలగతాభేదాధ్యవసాయవిషయమితిద్రష్టవ్యం ॥౨॥ శిలేతి॥యథాచింతా

రత్నాదికం శిలాత్వాదిదోషదుష్టం తథా సర్వమపి జగదితి దుష్టేయం బ్రహ్మసృష్టిః కథమనవద్యాశేషగుణమేనం సంస్పృశేదితి రుద్రదేవస్య బ్రహ్మసృష్టిసంబంధేప్యసంబంధకథనం ॥ అత్రాప్యధ్యవసాయం సంపాదయతి అతీతబ్రహ్మసృష్టి నేతి॥ అయంచ స్వతస్సిద్ధప్రౌఢోక్తిసిద్ధగుణాతిశయాధ్యవసాయమూలఇతి ద్రష్టవ్యం ॥ ౩ ॥ బ్రహ్మన్నితి హరివాక్యమేతత్ ॥ విరించిరుత్తరమాహ స్వామిన్నితి ॥ అధిక్రియా జగత్సర్జనాధికారః॥ విష్ణు

౨॥ సంబంధే అసంబంధో యథా॥ శిలాం దింత్వా రత్నం గరుడపురశాఖీపశుగసావియద్ధేను స్సర్వం జగః పిగథాదోషవిధురం । న సృష్టిర్వైధాత్రీ తదిహ చతురశ్రీః కథమియం స్పృశేద్దేవం రుద్రం సకలగుణసామాగ్ర్యనిలయం॥ అత్ర విధాతృసృష్టిసంబంధేప్యసంబంధ ఉక్తః। అతీతబ్రహ్మసృష్టినైశ్వ రేణాత్రాభేదాధ్యవసాయః ॥ ౩ ॥ అసంబంధే సంబంధో యథా॥ బ్రహ్మన్మైరుగి రౌకృతే పికిమిదం నైవం విధాస్తే ముకః స్వామిన్న్యధిక్రియాద్య ఫలితా యద్వీరరుద్రః కృతః । మిధ్యా కిన్ను వికత్థసే త్రిజగత స్త్రాణాయ మత్త్వాస్థితః శంభుః కాకతి వంశమవతీర్ణ వానితి కథా జాతా హరిబ్రహ్మణోః॥ అత్ర హరిబ్రహ్మణోరేవం విధగోష్ఠ్య సంబంధేపి సంబంధ ఉక్తః॥ శంభునా సహ కాకతీంద్రస్య అభేదాధ్యవసాయః ॥ ౪॥ కార్యకారణయోః పౌర్వాపర్యవిపర్యయరూపాతిశయోక్తిర్యథా ॥ మాతః కథం కాకతినాథదృష్టేర గ్రేసగాః కామశరాః పతంతి। తద్రూపలావణ్యాజితః స్మరోపి నూనం గతః కింకరతామముష్య ॥ అత్ర కార్యభూతస్యదృష్టి

ర్విరించికథనమన్యథా కరోతి మిథ్యేతి ॥ అత్రా లౌకికానన్తత్వాదిగుణయుక్తమేనం బ్రహ్మాపి నిర్మాతుం న శక్నోతీతి భావః ॥ అసంబంధే సంబంధం యోజయతి అత్రేతి ॥ పూర్వవదభేదాధ్యవసాయ ఇత్యాహ శంభునేతి॥ ౪॥ పంచమం భేదముదాహరతి మాతరితి ॥ కామశరపీడా మసహమానాయాః కస్యాశ్చిన్మాత్రా సహవచనం- తస్య కాకతీంద్రస్య- అభూషణేపి భూషితవద్భాసమానఆకారో రూపం లావణ్యం కాంతివిశేషః- అన

వయోర్లక్షణముక్తం- అముష్య కాకతీంద్రస్య ॥ కారణంపూర్వమనుపరం కార్యమితి సర్వత్రనియమః కవిప్రౌఢోక్త్యా తద్విపర్యయోఽలంకారణ త్యాశయేనాహ అత్రేతి ॥ అపిరళవిలోలజలదఃకుటజార్జునసీపసురభివన వాతః । అయమాగచ్ఛతి కాలోహంతహతాఃపథికగేహిన్యః॥ ఇత్యాదికా ర్యకారణయోగపద్యమపిపౌర్వాపర్యవిపర్యయపవేతి ద్రష్టవ్యం ॥ ౫ ॥ స హోక్తేస్సంగతిమాహ అథేతి॥ లక్షణమాహ సహార్థేనేతి ॥ సహశబ్ద స్యార్థోయస్య తేన సహార్థేన తత్పర్యాయేణ చేత్యర్థః- అనేనసార్థంవిహ రాంబురాశేరిత్యాదౌ సహోక్తిమాత్రస్యాలంకారతా మాభూదిత్యు క్తమతిశయోక్తితఇతి ॥ అత్రాకాంక్షితమంశమధ్యాహారాదిభిఃపూర

రశరపాతస్యకారణభూతాత్ప్రియదృష్టిపాతాత్పూర్వకా లత్వముక్తం॥౫॥ అథోక్తిసామ్యాలంకారనిరూపణేఅతిశయో

సహోక్త్యలంకారః

క్తిహేతుకా సహోక్తిర్నిరూప్యతే॥ సహార్థేనాన్వయోయ త్రభవేదతిశయోక్తితః। కల్పితౌపమ్యపర్యంతా సాసహో క్తిరితీష్యతే ॥ యత్రభేదేఅభేదరూపతయాకార్యకారణపౌ ర్వాపర్య విపర్యయరూపయాచాతిశయోక్త్యా ఏకస్యప్రా ధాన్యేనాన్వయేఅపరస్య సహార్థేనసంబంధే ఉపమానోపమే యభావఃకల్ప్యతేతత్ర సహోక్తిః । ప్రాకరణికాప్రా

యన్వ్యాచష్టే యత్రేతి ॥ ఏకస్యప్రాధాన్యేనాన్వయఇతి - యథాపు త్రేణసహాగతఃపితేత్యాదౌ పితురాగమనాదనా శాబ్దస్సంబంధస్తద్వది తిభావః - అపరస్యసహార్థేనసంబంధఇతి- తత్రైవపుత్రాదివదితిభావః- ఉపమానోపమేయభావఃకల్ప్యతఇతి - సహాయుక్తేఽప్రధానఇత్యప్రధా నేతృతీయావిధానాత్తదంతస్య గుణభావాదుపమానత్వం అర్థాదితరస్య ప్రాధాన్యాదుపమేయత్వంచకల్ప్యతఇత్యర్థః - అతఏవాత్ర భేదప్రధా నంసాధర్మ్యమితి ద్రష్టవ్యం - సహశాఖయాప్రస్తరంప్రహరతీత్యత్ర ప్ర హరణేశాఖాప్రస్తరయోరివశాబ్దఏవాయం గుణప్రధానభావోనవాస్త వః - పిత్రాసహాగతఃపుత్రఇత్యపిసువచనాత్ - ఉపమానోపమేయ

భావశ్చాత్ర కాల్పనికో న వాస్తవ ఇత్యత్ర నిమిత్తమాహ ప్రాకరణికేతి ॥ తదాత్మ్యతా అప్రకృతరూపతా ॥ ఉదాహరతి అంధ్రేతి ॥ అత్ర దివ్యమాల్యానీవ ఖడ్గధారాః కంఠేషు పతంతీత్యేవం ప్రతీయమానస్యోపమానోపమేయభావస్య ద్వయోః ప్రాకరణికత్వాద్వైవక్షికత్వం - కంఠపతనసాధర్మ్యస్య భేదప్రధానకత్వం చోపమానోపమేయయో స్సహార్థప్రయుక్త గుణప్రధానభావ నిబంధనం చేత్యాద్యున్నేయం॥ అత్ర కార్య

కరణికవిషయత్వాదుపమానోపమేయభావస్య సహార్థసంబంధేన ద్వయోరపి ప్రకృతత్వాన్న తదాత్మ్యతా ॥*॥ కార్యకారణపౌర్వాపర్య విపర్యయరూపాతిశయోక్తిమూలా సహోక్తిర్యథా ॥ అంధ్రక్షమాభృత్సుభటాసిధారా రణేషు నీలోత్పలపత్రభాసః । పతంతి కంఠేష్వరిభూపతీనాం సాకం సురస్త్రీజనముక్తమాల్యైః ॥ అత్ర కృపాణపతనోత్తరకాలభావినో దివ్యమాల్యపతనస్య సహకాలత్వముక్తమితి పౌర్వాపర్యవిపర్యయః॥ ౬ ॥ భేదేఽభేదరూపాతిశయోక్తిమూలా శ్లేషగర్భాభేదాధ్యవసాయరూపా చారుత్వాతిశయహేతుర్యథా ॥ దినే దినే రుద్రనరాధిపస్య ప్రతాపలక్ష్మీరుదయం ప్రయాతి । ప్రకాశితాశేషదిగంతరాళా వివస్వతా సార్ధమనింద్యభాసా ॥ అత్రోదయం ప్రయాతీతి శ్లేషేణోదయపర్వతా

సహోక్త్యలంకారః

భ్యుదయయోరభేదాధ్యవసాయః ॥ ౭ ॥ అథ సహోక్తిప్ర

కారణపౌర్వాపర్యవిపర్యయరూపాతిశయోక్తిమూలత్వముపపాదయతి అత్రేతి॥ ౬ ॥ దినేదిన ఇతి॥ శ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయోత్ర సహోక్తిమూలమిత్యాహ అత్రోదయమితి॥ కుముదదళైస్సహాసంప్రతి విఘటంతే చక్రవాకమిథునానీత్యత్ర శ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయో మూలం - అత్ర విఘటనం సంబంధిభేదాద్భిన్నం న తద్విఘటత్వమిత్యాహ సర్వస్వకారః-ఉత్క్షిప్తం సహకౌశికస్య పులకై రిత్యాదావియం మాలయాపి దృశ్యతే-అత్ర కర్మసాహిత్యాత్సహోక్తిః పూర్వత్ర కర్తృసాహిత్యాదితి

భేదః॥౭॥వినోక్తేస్సంగతిమాహ-అథేతి॥లక్షణమాహవినేతి॥ యత్రసంబం
ధియత్కించిద్వస్తువినాఅన్యస్యప్రతిసంబంధినోరమ్యతాశోభనత్వం అ
రమ్యతాఅశోభనత్వంవాపరాభవేత్సావక్తౄతసావినోక్తిరిత్యర్థః ॥ ఫలితం
వ్యాచష్టే యత్రేతి ॥ రమ్యమరమ్యతారహితంఅరమ్యంరమ్యతారహి
తంవేత్యర్థః ॥ వ్యాఖ్యానోక్తంవ్యుత్క్రమంపరిహరన్విభజతి సేతి ॥ ర
మ్యత్వాభావోఽరమ్యత్వాభావశ్చేత్యర్థః- కస్మింశ్చిత్సతికస్యచిద్రమ్య
త్వమరమ్యత్వం వేతివిధిముఖేనాపిః చ్ఛిత్తివిశేషానాస్తీత్యేవ మభిధాన

తిపక్షరూపావినోక్తిర్నిరూప్యతే ॥ వినా సంబంధియత్కించి
ద్యతాన్యస్యపరాభవేత్ । అరమ్యతారమ్యతావాసావినో
క్తిరితిస్మృతా ॥ యత్రకస్యచిదసన్నిధానాద్వస్తునమ్యమర
మ్యంవాభవేత్సావినోక్తిః॥ సాద్వివిధా అరమ్యతారమ్యతా
చేతి॥*॥అరమ్యతా యథా ॥ ప్రతాపరుద్రదేవస్యగుణవర్ణన
యావినా।కీదృశీకావ్యరచనాసంశృణుధ్వంకవీశ్వరాః ॥ అ
త్రప్రతాపరుద్రగుణవర్ణనేన వినాకావ్యశ్రియా మశోభన
త్వముక్తం - అనేనకావ్యశోభామిచ్ఛద్భిః కవిభిఃప్రతాపరు
ద్రగుణావర్ణయితవ్యాఇతివిధిరేవప్రకాశ్యతే ॥౮॥ రమ్యతా
యథా ॥ కళాపూర్ణోనిత్యంజయతిజగతీందౌ త్రిజగతోవపుష్మ
త్యానందేవిమలవిభవేరుద్రనృపతౌ । వినాలక్ష్మప్రాప్యప్ర
తిదివసపూర్ణాం నిజతనుంప్రకాశస్స్యాదిందుర్యది దివిభవే

మితిద్రష్టవ్యం-తదుక్తం - సదసత్త్వనివృత్తిశ్చేన్నివృత్తాన్యస్యవర్ణ్య
తే । తదాద్విధావినోక్తిస్స్యాద్విధిరత్రఫలంభవేదితి ॥*॥ అద్యముదా
హరతి ప్రతాపేతి ॥కీదృశీ- రమ్యానభవతీత్యర్థఃసంశృణుధ్వంవ్యాఖ్యా
తం॥అలంకారఫలంవిధిమాహ అనేనేతి॥౮॥ద్వితీయముదాహరతి కళేతి॥
జగతీందౌభూలోకచంద్రే-రుద్రనృపతౌకళాపూర్ణత్వాదివిశేషణైఃప్ర
తీయమానేనచంద్రాదుత్కర్షేణజయతిసతి - ఇందుః కళంకరాహిత్యే
ననిత్యంపూర్ణః - ప్రకాశతఇతిప్రకాశఃప్రకాశమానోదివియదిస్యాత్ -
భూలోకేత్వేతత్సన్నిధానేనతథావిధోఽపి నశోభతఇతిభావః - సచం

ద్రో౽పి సుభగో౽భవేదిత్యశోభనత్వాభావకథనం॥ తదేవాహ ॥ అత్రేతి॥ సహోక్తివినోక్త్యోస్సహార్థ వినార్థయోరభావేపి తదర్థవివక్షాయా ముదాహరణమలంకారసర్వస్వాదౌ ద్రష్టవ్యం ॥ ౯ ॥ ఉక్తిసామ్యాత్సమాసోక్తిం లక్షయతి విశేషణానామితి॥ స్పష్టం-సమాసేన సంక్షేపేణార్థద్వయకథనాత్సమాసోక్తిః ॥ విశేషణసామ్యం విభజతే తదితి ॥ యత్ర సకృదుచ్చారితశబ్దేనార్థద్వయం ప్రతీయతే తచ్ఛ్లిష్టం - యత్రోభయప్రవృత్తినిమిత్తైక్యం తత్సాధారణం - యత్రౌపమ్యగర్భసమాసవిశేషాశ్రయణం తదౌపమ్యగర్భం - తేనసమాసోక్తిరపి త్రివిధా ॥*॥ తత్రాద్యం భేద

తో౽పి సుభగః ॥ అత్ర ప్రతాపరుద్రే ప్రకాశమానే చంద్రస్య సకళంకేన వినాశోభనత్వముక్తం । సకలగుణశాలినః ప్రతిపక్షస్య పురస్తాత్తాదృశగుణవత్త్వమేవ రమ్యతా నాన్యథేతి॥ ౯ ॥

సమాసోక్త్యలంకారః

విశేషణానాం తౌల్యేన యత్ర ప్రస్తుతవర్తినాం । అప్రస్తుతస్య గమ్యత్వే సా సమాసోక్తిరిష్యతే ॥ యత్ర ప్రకృతవిశేషణసామ్యాదప్రస్తుతం గమ్యతే సా సమాసోక్తిః॥ తత్త్రివిధం-శ్లిష్టవిశేషణసామ్యం సాధారణం ఔపమ్యగర్భం చేతి ॥*॥ శ్లిష్టవిశేషణసామ్యం యథా॥ సద్యో విశ్లథమేఖలాం పులకితాం మృజ్వీం తనుం బిభ్రతీ రాగాదంధ్రపతేః కృపాణలతికా గృహ్ణాతి కంఠేష్వరీః । తద్యోగాదనురక్తభావవివశాస్సంమీలితాక్షాశ్చిరం

ముదాహరతి సద్య ఇతి॥ విశ్లథా ప్రయోగానుకూలా మేఖలా కంఠరజ్జుర్యస్యాస్తాం తథోక్తాం శిథిలకాంచీగుణాం చ - పులకాశ్ఛాయా అస్యాస్సంజాతాః పులకితా రోమాంచితా చ- తాం- ఋజ్వీం కుటిలాంతావహాం చ- తద్యోకాత్కృపాణలతికాసంబంధాత్ - అనురక్తానువృత్తరక్తాభావస్స్వరూపం యేషాం తే తథోక్తాః అత ఏవ వివశాః పరవశాః - అన్యత్ర తద్యోగాన్నాయికాసంబంధాదనురక్త భావేన అనురక్తత్వేన వివశాః మీలితాక్షాః - మూర్ఛయా సుఖపారవశ్యాచ్చ - తథా శూన్యాంతఃకరణా గతమనసో విగళితవేద్యాంతఃకరణాశ్చ - కామపివక్తుమయోగ్యాం - సా

హామ్ముక్తావమంగళత్వేనాశ్లీలత్వాదితిభావః - భావస్థితింపక్షభావవికా
రం వినాశనిమిత్తమిత్యర్థః - అన్యత్ర కామపివక్తు మశక్యాంభావస్థితిం
ప్రేమానుబంధంభజంతి ॥ అత్రశ్లిష్టవిశేషణసామర్థ్యాద్దిగ్లతాయాంపరి
షునాయికానాయకవ్యవహారసమారోపఇత్యాహ అత్రేతి ॥౧౦॥ ద్వితీ
యముదాహరతి వీతేతి॥ వ్యాఖ్యాతమేతత్ ॥ అత్రవీతవ్రీడాదివిశేషణా
నాముభయత్రైకార్థత్వంసామ్యం- తద్బలాద్భూరుహాణాంశృంగారనాయక
వ్యవహారసమారోపఇత్యాహ అత్రేతి ॥ వ్రీడవ్యయాదిధర్మసమారోపా

త్తాస్యాంతఃకరణాభజంతిఖలుతేభావస్థితింకామపి ॥ అత్రవి
శ్లథమేఖలాపులకితామితిశ్లిష్టవిశేషణ మహిమ్నాకృపాణల
తికాయానాయికాత్వప్రతీతిః- అనురక్తభావవివశా ఇత్యా
దివిశేషణద్వారారిభూపానాంనాయకత్వప్రతీతిః ॥ ౧౦ ॥ సా
ధారణవిశేషణేనయథా॥ వీతవ్రీడముపాత్తమానముదయద్వై
స్వర్యమావిర్భవత్స్వేదం నిర్భరగాత్రవేపథుమిళన్మార్గం
గళద్బాష్పకం । సంజాతప్రళయంచకాకతిమహీనాథస్మరో
ద్వేజితాభూపాశ్శైలగుహాసుయాంతి విజనంభీత్యా సమా
లింగితాః ॥ అత్రశృంగారభయానకసాధారణవిశేషణబలా
ద్భీత్యాసమాలింగితాఇతినృపాణాంనాయకత్వప్రతీతిః॥౧౧
ఔపమ్యగర్భవిశేషణేనయథా॥ భృతాత్మగుణరత్నౌఘైఃపూ
ర్ణస్సౌజన్యవారిణా । ప్రతాపరుద్రనృపతిర్ధత్తేవిశ్వంభరాశ్రి

త్రనిమిత్తం-ద్యామాలిలింగముఖమాశుదిశాంచుచుంబేత్యత్ర ఈదృశా
గ్నాయికానాయకవ్యవహారారోపేఆలింగనాది కార్యసమారోపః కార
ణం - సాధారణవిశేషణసామ్యే ధర్మకార్యయో రన్యతరారోపంవినా
వ్యంజనవ్యాపారోద్భేదనేనాప్రకృతప్రతీతేరసంభవాత్ - ఏవంచద్వితీ
యో భేదోద్వివిధోజాతః ॥ ౧౧ ॥ తృతీయముదాహరతి భృతాత్మేతి॥ గు
ణారత్నానీవేత్యుపమితసమాసస్య గుణాఏవరత్నానీతిరూపకసమాసస్య
చసాధకబాధకాభావాత్సందేహసంకరః ॥ తతోగుణసదృశైరత్నైరితి
మధ్యమపదలోపీసమాసః ఏవముత్తరత్రాపి - ఇత్థమౌపమ్యగర్భవిశే

వణసామ్యేనప్రతాపరుద్రే సముద్రవ్యవహారప్రతీతేస్సమాసోక్తిః- య
తోఽపమాసమాసే సాధకమస్తి- యథా - దంతప్రభాపుష్పచితాలోలా
క్షీచారుహాసినీ । కేశపాశాళిబృందేనసువేషాహరిణేక్షణేత్యత్ర సువేష
త్వం-తతోఽపమాసమాసానంతరంమధ్యమపదలోపిసమాసోద్రష్టవ్యః -
తథాచతృతీయభేదస్యాపిద్వైవిధ్యం సిద్ధ్యతీత్యేవంపంచ ప్రకారాస్సమా
సోక్తిః - తదుక్త మలంకారసర్వస్వే - తదేవంశ్లిష్టవిశేషసముత్థాపి
తైకా-సాధారణవిశేషణసముత్థాపితాధర్మకార్యసమారోపాభ్యాం ద్వి
ధా - ఔపమ్యగర్భవిశేషణ సముత్థాపితా తూపమా సంకరసమాసా
భ్యాంద్విభేదేతి- యత్ర నిరీక్ష్యవిద్యున్నయనైఃపయోదఇత్యాదౌనిరీక్ష
ణాదికంరూపకేసాధకమస్తి- తత్రైకదేశవివర్తిరూపకమేవ నసమాసో
క్తిరిత్యాదివిశేషాఅపితత్రైవద్రష్టవ్యాః ॥౧౨॥ విశేషాంతరమాహ అ
త్రేతి ॥ వ్యవహారసమారోపవివేత్యేవకారోరూపసమారోపవ్యవచ్ఛేదా

యం ॥ ౧౨ ॥ అత్ర సమాసోక్తౌసర్వత్రవ్యవహారసమారోప
ఎవజీవితం। సచతుర్విధః। లౌకికేవస్తునిలౌకికవ్యవహారసమా

గ్థః-తథాహి - యదావిశేషణసామ్యాదప్రస్తుతంప్రస్తుత విశేష్యత్వేన
ప్రతీయతే నతుప్రయుజ్యతే తదానిప్రతి యోగికత్వేనాపరిత్యక్తస్వ
రూపస్యప్రస్తుతస్యరాజాదేర్విశేషణసామ్యావగమితే నాప్రస్తుతసము
ద్రత్వాదిధర్మేణవిశిష్టతయాప్రతీతేర్వ్యవహారసమారోపః - యదాత్వ
ప్రస్తుతమపివిశేష్యంప్రయుజ్యతే తదాతత్ప్రస్తుత మర్థం స్వేనరూపేణ
రూపవంతంకృత్వాన్యగ్భవతి-ప్రస్తుత మపిస్వరూపకపరిత్యజ్యాప్రస్తుత
తాదాత్మ్యముపగృహ్ణాతి - అతస్తత్రరూపసమారోపఎవ - తదుక్తం॥
అప్రస్తుతంప్రతీతంచేద్భేదకాంశైకసామ్యతః । వ్యవహారంసమారోప్య
ప్రస్తుతేన్యగ్భవత్యథ ॥ తేనాప్రస్తుతవృత్తాంతారోపేణాప్రస్తుతం స్వ
యం సంక్షేపేణోచ్యతేయస్మాత్సమాసోక్తిరియంతదా ॥ స్యాద్విశే
ష్యాంశసామ్యంచేత్ప్రస్తుతాకారరూపితం । భవేదప్రస్తుతం వేద్యంరూప
కాలంకృతిస్తదేతి - అతోఽప్రస్తుతస్యప్రతీయమానత[illegible]వ్యవహారస
మారోపఎవేతిభావః॥తంచతుర్ధావిభజతి సఇతి ॥*॥ వస్తుని[illegible]త్యాదౌ క్ర

మేణోదాహరతి సప్తాంగేతి ॥ స్వామ్యమాత్యసుహృత్కోశరాష్ట్రదు
ర్గబలానిసప్తాంగాని తద్గోచరయాదానలక్ష్మ్యా త్యాగవైభవేన విరాజి
తః-అదేయమస్యకిమపినాస్తీతిభావః - అన్యత్ర సప్తాంగానికరాదీని త
త్రస్ఫురంత్యా స్రవంత్యా దానలక్ష్మ్యా మదవైభవేన విరాజితః-తదు
క్తం॥ కరాత్కటాభ్యాం మేఢ్రాచ్చనేత్రాభ్యాంచమదస్రుతిరితిపాల
కావ్యే-కరాత్ నాసారంధ్రాభ్యా మిత్యర్థః- భద్రాత్మామంగళమూ
ర్తిః- అన్యత్రభద్రజాతిః-తల్లక్షణస్తంగజఇతిప్రతీయతె- సర్వభూమె
రీశ్వరస్సార్వభౌమః-తస్యేశ్వరఇత్యణ్ప్రత్యయః - అనుశతికాదిత్వాదు
భయపదవృద్ధిః- తత్తాంచక్రవర్తిత్వం - అన్యత్ర సార్వభౌమతాంఽగ్ర
రోపః శాస్త్రీయవస్తువ్యవహారసమారోపశ్చేతిద్వివిధః । త
థాశాస్త్రీయవస్తునిశాస్త్రీయవస్తువ్యవహారసమారోపోలౌ
కికవస్తువ్యవహారసమారోపశ్చేతి- ఏవంచతుర్విధః॥ * ॥ య
థాక్రమముదాహరణాని ॥ సప్తాంగస్ఫురదుద్దామదానలక్ష్మీ
విరాజితః । ప్రతాపరుద్రోభద్రాత్మాతనుతేసార్వభౌమ
తాం ॥ అత్రలౌకికేప్రకృతవస్తునిలౌకికస్య సార్వభౌమనా
మధేయస్యదిగ్గజస్యవ్యవహారప్రతీతిః॥ ౧౩ ॥ తథా॥గురుప్ర
మాణేననిజేనసద్య స్తిరస్కృతో ద్యత్ప్రతిపక్షహేతౌ । ప్ర
తాపరుద్రస్యసమిత్య దగ్రేఖడ్గస్సహాఖండనపండితత్వం ॥
జవిశేషత్వంతనుతె - అత్రప్రకృతప్రతాపరుద్రేఅప్రకృతభద్రగజవ్యవ
హారసమారోపః ॥ ౧౩ ॥ లౌకికేవస్తునిశాస్త్రీయవస్తువ్యవహారసమారో
పముదాహరతి గుర్వితి॥ గురుణాశ్రేష్ఠేనప్రమాణేనధ్వజాదిశుభాయవి
శిష్టప్రమాణేనేత్యర్థః- ఆయుధానాంధ్వజాద్యాయాజయావహాఇతి త
ద్విదః-అన్యత్ర ప్రమాణేనానుమానేనతస్యైవకథాసాధనత్వాత్- గౌ
రవంచాస్యవ్యాప్తిపక్షధర్మతావైశిష్ట్యనిబంధనంద్రష్టవ్యం-ప్రతిపక్షస్య
శత్రోః ప్రతివాదినశ్చ హేతిరాయుధంహేతురనుమానంచేతిఇకారోకా
రయోశ్శ్లేషః ఉక్త్యదితిశత్రాప్రయోగప్రారంభఏవానయోఃపరా
భవఇతి - సమితియుద్ధేసభాయాంచ ఖండనపండితత్వంవిదారణ

కౌశలం అన్యత్ర దూషణనైపుణ్యం - అత్ర విశేషణసామ్యాద్వైతండికః
ప్రతీయతే ॥ ౧౪ ॥ శాస్త్రీయే వస్తుని శాస్త్రీయవస్తువ్యవహారసమారో
పముదాహరతి అపూర్వేతి ॥ అపూర్వస్యాచుంబితస్యార్థస్య శ్లాఘయా
కథనేన గురూణాం శ్లాఘ్యానాం భణితానాం వాక్యానాం యత్సారస్య
మభిముఖీకరణయోగ్యత్వం తస్య పదవీ స్థానమిత్యర్థః - పదే పదే ప్రతిపదం
శ్రుతిగ్రాహ్యం శ్రోత్రేంద్రియగ్రాహ్యం కిమప్యనిర్వచనీయం - త
త్త్వం మాధుర్యరూపం కలయంతీ ధారయంతీ - శ్రుతికటుత్వాదిదోషరాహి
త్యేన శ్లేషాదిగుణసాహిత్యేన చ ప్రసత్సుధామధురశబ్దార్థశరీరేత్యర్థః -
ప్రబంధశ్రీః కావ్యనాటకాదిప్రబంధలక్ష్మీర్విజయతే యస్యాం బుధశ్రే
ణీ విదగ్ధపరిషత్ - నిపుణమధికర్తుం రసమాస్వాదయితుం ప్రభవతి - అధి
కారస్య ఫలస్వామ్యలక్షణత్వాత్సహృదయ ఏవాత్రాధికారీ నాన్య ఇత్య

అత్ర లౌకికే ఖడ్గేతరశాస్త్రప్రసిద్ధవస్తువ్యవహారసమారో
పః ॥ ౧౪ ॥ తథా ॥ అపూర్వార్థశ్లాఘాగురుభణితసారస్యప
దవీ శ్రుతిగ్రాహ్యం తత్త్వం కిమపి కలయంతీ ప్రతిపదం । ప్రబం
ధశ్రీర్వ రక్షితిపతికవీనాం విజయతే బుధశ్రేణీ యస్యాం నిపు

ర్థః- అపూర్వాణామర్థానాం చోదనైకసమధిగమ్యత్వేన ప్రమాణాంతరా
గోచరాణామగ్నిహోత్రాదీనాం శ్లాఘయా కథనేన గురూణాం శ్రే
ష్ఠానాం భణితానాం విధివాక్యానాం యత్సారస్య మర్థవాదప్రయుక్తం
ప్రవర్తనౌన్ముఖ్యం తస్య పదవీస్థానం విద్యాదవిచారసరణీత్యర్థః - శ్రు
తిశబ్దేన శ్రుత్యేకదేశో గృహ్యతే - తేన శ్రుతిగ్రాహ్యం లిఙ్గాదిప్రత్యయ
వేద్యం - అత ఏవ కిమప్యలౌకికం తత్త్వం శ్రేయస్సాధనతారూపం ధర్మం - అ
త ఏవోక్తమాచార్యైః - శ్రేయస్సాధనతా హ్యేషాం నిత్యం వేదాత్ప్రతీ
యతే । తాద్రూప్యేణ చ ధర్మత్వం తస్మాన్నేంద్రియగోచర ఇతి - పద్యతే
గమ్యతే ప్రామాణ్యాదికమేభిరితి పదాని న్యాయాః - ప్రతిపదం సహస్రే
ణాపి న్యాయైరిత్యర్థః - కలయంతీ ఇతికర్తవ్యతారూపేణ ప్రతిపాదయం
తీత్యర్థః - మీమాంసేతి గమ్యతే - తదుక్తమాచార్యైః - ధర్మే ప్రమీయ
మాణే హి వేదేన కరణాత్మనా । ఇతికర్తవ్యతాభాగం మీమాంసా పూరయ

వ్యతీతి - యస్యాంమీమాంసాయాం బుధశ్రేణిఃనిగమనిరుక్తాదివిద్యాని ష్ణాతవిద్వచ్ఛంఘపవాధికర్తుం ప్రభవతి - తస్యైవాత్రాధికారాదితిభావః- తదుక్తంజిజ్ఞాసాప్రస్తావే - జిజ్ఞాసైకోపనీతస్యద్వితీయాపరితఋ తేః। జ్ఞాతవిద్యాంతరస్యాన్యాయామీమాంసాపురస్సరీతి-అథవాముతాం తరేణార్థాంతరంచు - క్రియాదివ్యతిరిక్తం స్థాయికార్యం ప్రమాణాం తరాగోచర మపూర్వం - తదుక్తంశారికా నాథేన - క్రియాదిభిన్నం యత్కార్యం వేద్యంమానాంతరైర్నతత్ । అతోమానాంతరాపూర్వమ పూర్వమితిగీయతఇతి - తదేవార్థోవాక్యార్థః ప్రధానత్వాత్-తదుక్తం కార్యస్యైవప్రధానత్వాద్వాక్యార్థత్వంచయుజ్యతఇతి - ఏవమాదెశ్లా ఘాకత్థనంతస్ప్రధానానాంగురుభణితానాం నిబంధన వివరణాదిప్రభాక రగ్రంథానాంయత్సారస్యంప్రసన్నగంభీరత్వం తస్యైవపదవీస్థానం తథా

ణమధికర్తుంప్రభవతి ॥ అత్రాలంకారశాస్త్రీయేవస్తునితం

త్రంసాస్త్రప్రసిద్ధవస్తువ్యవహారసమారోపః॥ ౧౨॥తథా॥సా

లంకారాలసద్వర్ణాసగుణారసనిర్భరా। భావానుబంధినీభాతి

భారతీకాకతీశ్వరే ॥ అత్రాలంకారశాస్త్రీయేవస్తునిభార

విధగ్రంథయుక్తైత్యర్థః- శుప్రిగాహ్యాలిజాదివాచ్యం-ఏవం కార్యాత్మ కేహ్యర్థేవ్యుత్పద్యంతేలిజాదయఇతిశారికోక్తేః - కిం-వ్యలౌకికంతత్వం-కార్యత్వేననియోజ్యంచస్వాత్మనిప్రేర యన్నసా । నియోగఇతిమీమాం సానిష్ణాతైరభిధీయత ఇత్యుక్త లక్షణనియోగాపర పర్యాయంధర్మంప్ర తిపదంకలయంతీత్యాదిపూర్వవత్ ॥ లక్ష్యేలక్షణంయోజయతి అత్రా లంకారేతి । తంత్రశాస్త్రమత్రభాట్టం ప్రాభాకరంచేత్యుభయం వివ క్షితం ॥ ౧౨ ॥ శాస్త్రీయేవస్తునిలౌకికవ్యవహారసమారోపముదాహరతి సాలంకారేతి ॥ అలంకారైరుపమాదిభిః కటకాదిభిశ్చసహితాసాలంకా రా-లసద్వర్ణామధురాక్షరామనోజ్ఞకాంతిశ్చ - సగుణాశ్లేషాదిగుణయు క్తాగాంభీర్యాదిగుణయుక్తాచ - రసేనశృంగారాదినాఅనురాగేణచనిర్భ రాపూర్ణా- కాకతీశ్వరేవిషయే- భావోభిప్రాయఃప్రేమాచ - తస్యా నుబంధోవిచ్ఛే- స్సవః- తద్వతీ- భారతీవాణీ-నాయికాయుగపద్భాతి ॥ స

న యత్ర శ్లిష్టవిశేషణసామ్యం తత్ర శ్లేష ఏవాలంకారః కస్మాన్న భవతీత్యత ఆహ సమాసోక్తావితి ॥ అప్రకృత విశేష్యస్యాపి పృథగుపాదానే శ్లేషః - తదభావాదత్ర న శ్లేషత్వమితి భావః ॥ ౧౬ ॥ వక్రోక్తేస్సంగతిపూర్వకం లక్షణమాహ ఉక్తిసామ్య ఇత్యాదినా ॥ అన్యథోక్తస్యేతి - కేనచిదితి శేషః- అన్యథాయోజనమితి - అపరేణేతి శేషః ॥ తదేతద్వ్యాచష్టే

త్యాఖ్యలౌకికనాయికావ్యవహారసమారోపః ॥ సమాసోక్తౌ విశేషణవిశేష్యయోర్ద్వయోరుపాదానాభావాచ్ఛ్లేషాద్విశేషః॥ ౧౬ ॥ (అన్యేషామప్యలంకారాణాం) ఉక్తిసామ్యేపి

వక్రోక్త్యలంకారః

శ్లేషగర్భత్వవిశేషాద్వక్రోక్తిరుచ్యతే ॥ అన్యథోక్తస్య వాక్యస్య కాక్వా శ్లేషేణ వా భవేత్ ।అన్యథాయోజనం యత్ర సా వక్రోక్తిర్నిగద్యతే॥ యత్ర కయాచిద్వివక్షయా కేనచిత్ ప్రయుక్తస్య వాక్యస్యాన్యేనాన్యథా వివక్షయా యోజనా క్రియతే సా వక్రోక్తిః - ఉక్తివక్రత్వే కథంచిత్సంభవత్యపి ఏవంవిధలక్షణాభావాత్సర్వాలంకారేభ్యో భిద్యతే ॥ *॥ కాక్వా యథా ॥ బహువంశ పోషాకు రాఅ సహి తంస సిరి ంమిణోంభరాసంతీ । ణూణా సిరిఏవి తుమ అపాఁణ కిణుల హుపసి॥ఛాయా॥బహువల్లభః ఖలు రాజా సఖి తస్య శ్రియాం నిర్భరాసక్తిః । న్యూనా శ్రియోపి త్వమాత్మానం కిన్ను లఘుయసి॥ అత్ర త్వమపి శ్రియో న్యూనగుణా న భవసి । అతస్త్వయ్యపి నృపతిరాసక్త ఏవ కిమిత్యాత్మానం లఘూకరోషీతి కా

యతేఽతి॥ సర్వేభ్యో భేదమాహ ఉక్తీతి॥ వక్రత్వే వైచిత్ర్యేఽ-సంభవత్యపీతి-సర్వాలంకారేష్వితి శేషః- విచ్ఛిత్తిమాత్రవాచినో వక్రశబ్దస్యోక్తవిశేషపర్యవసానాత్సర్వవిలక్షణత్వమితి భావః ॥ *॥ కాకుమూలాం వక్రోక్తిముదాహరతి బహ్వేతి ॥ (అప్పాణమిత్యత్ర- ఆత్మని పఇతిసూత్రేణ ఆత్మశబ్దే యుక్తవర్ణస్య పకారాదేశః)అత్ర ప్రథమార్ధే నాయికయా సంభాషితస్యాత్మన్యూనత్వస్య ద్వితీయార్ధే సఖ్యా శ్రియో న్యూనేత్యత్ర కాక్వా

నిషేధయోజనాద్వక్రోక్తిః॥ ౧౬॥ శ్లేషమూలాముదాహరతి కఇతి ॥ అత్రసఖీనాయికయో రుక్తిప్రత్యుక్తికతయా నవవాక్యాని యోజనీయాని- రాజా నృపశ్చంద్రశ్చ -క్షోణీభృత్తిలకో రాజశ్రేష్ఠఃపర్వతోత్తమశ్చ-రుద్రదేవః ప్రతాపరుద్రో రుద్రశ్చ - సత్యమాత్థ బ్రూషే-గోత్రసారోద్భవా సత్కుల ప్రసూతా పర్వత రాజపుత్రీచ - అపహాస ప్రధానా వాచోయస్యాస్తస్యామపహాసవాచి- విరహం వియోగదుఃఖం కించి దవ్యస్మరత్ ॥ ౧౭ ॥ వక్రోక్తివిపర్యయేణస్వభావోక్తింలక్షయతి స్వభావేతి ॥ యత్ర చారు సమ్యగగ్రామ్యం - యథావదన్యూనాతిరేకేణవస్తునో వర్ణ

క్వాప్రతీయతే ॥ ౧౬ ॥ శ్లేషేణయథా ॥ కస్తేసుందరివర్తతే
హృదిసదా రాజా కిమిందుర్నహి క్షోణీభృత్తిల కస్సుమేరుర
యికిం నో రుద్రదేవో విభుః । ఈశః కిం సఖి సత్యమాత్థసుభగే
త్వం గోత్రసారోద్భవే త్యాఖ్యాం ఖల్వపహాసవాచి విరహం

స్వభావోక్త్యలంకారః

కించిద్వ్యధాద్వ్యస్మరత్ ॥ ౧౭ ॥ స్వభావోక్తిరసౌ చారుయ
థావద్వస్తువర్ణనం ॥ యత్ర చారుతయా వస్తునో యథావద్వ
ర్ణనం నిబధ్యతే సా స్వభావోక్తిః ॥ యథా ॥ మదశ్చ్యుతాన
ర్తితకర్ణతాళముద్ధూతమూర్ధ్నా త్రిపదస్థితేన । లోలాగ్రహ
స్తేనగజేన జాతో నిత్యోత్సవః కాకతివీరరుద్రః ॥ ౧౮ ॥ అథో

క్రియాసంస్థానరూపస్యవస్తు స్వభావస్య కవిప్రతిభైకగోచరస్య వర్ణనమసౌ స్వభావోక్తిః - అతఏవేదం గ్రామ్యం నాలంకారఇత్యుక్తం దోషప్రకరణే॥ ఉదాహరతి మదేతి ॥ మదశ్చ్యుతా మదస్రావిణా-నర్తితకర్ణతాళం యథాభవతి తథా - ఉద్ధూతమూర్ధ్నా కంపితకుంభస్థలేన-త్రిభిఃపదైః స్థితం స్థితిర్యస్య తేన త్రిపదస్థితేన - అగ్రం చాసౌ హస్తశ్చేత్యవయవావయవినోరభేదవివక్షాయాం విశేషణసమాసః-యదాహ వామనః - హస్తాగ్రాగ్రహస్తాదయోగుణగుణినోర్భేదాభేదాదితి - అత్ర క్రియాస్వభావవర్ణనం- ఏవం వర్ణసంస్థానయోరుదాహార్యం॥౧౮॥వ్యాజోక్తేస్సంగతిమాహ॥ ఉక్తేతి॥ లక్షణమాహ వ్యాజోక్తిరితి॥ వ్యాచష్టే యత్రేతి॥

ప్రకాశం నిగూఢవరం కుతశ్చిన్నిమిత్తాత్ ప్రకటమిత్యర్థః - అత్రవస్త్వం తరప్రక్షేపరూపస్య వ్యాజస్య వచనాద్వ్యాజోక్తిరిత్యర్థః॥ ఉదాహరతి క్షోణీతి ॥ సర్వాణ్యంగాని వ్యాప్నోతీతి సర్వాంగీణః - తత్సర్వాదేరితి ఖ ప్రత్యయః ॥ అత్రనిగూఢః క్షోణీపాణిగ్రహణజన్యో హర్షోద్గమో మహర్షిణా ప్రకాశితస్సలిలశైత్యవ్యాజేనాచ్ఛాద్యత ఇత్యాహ అత్రేతి॥ ధీరోదాత్త

వ్యాజోక్త్యలంకారః

ఉక్తిస్సా స్యాద్వ్యాజోక్తిరుచ్యతే ॥ వ్యాజోక్తిస్సా సముద్భిన్నం వస్తు యత్ర నిగూహ్యతే ॥ యత్ర ప్రకాశం వస్తు సామ్యాగర్భత్వేన నిగూహనార్హత్వాత్ కేనచిద్వ్యాజేన ప్రచ్ఛాద్యతే సా వ్యాజోక్తిః॥ యథా ॥ క్షోణీపాణిగ్రహణసమయే సంమదాదో ్రమహర్షే సర్వాంగీణే నృపతితిలకః కాకతీయాన్వయేందుః । ధీరోదాత్తశ్శిశిరసలిలైః కిన్నరాజ్యాభిషేకః కర్తవ్యస్స్యాదితి మృదుహాసన్వితః తే మంత్రివృద్ధాః ॥ అత్ర క్షోణీపాణిగ్రహణజనితం రోమహర్షణం ధీరోదాత్తతయా ప్రకాశపుగ్రదేవేన మహాభిషేకసలిలశైత్యవ్యాజేన ప్రచ్ఛాదయతా మంత్రిణోపి తుష్యంతే॥ ౨౦ ॥ వ్యాజోక్తిస్త్యస్తగంకి.ది

మీలనాలంకారః

తత్సామ్యాన్మీలనముచ్యతే ॥ మీలనం వస్తునా యత్ర వస్త్వంతరనిగూహనం ॥ యత్రవస్తునావస్త్వంతరం ప్రచ్ఛాదితం భవతి స మీలనాలంకారః ॥ స ద్వివిధః- సహజేనాగంతుకతిరోధానమాగంతుకేన సహజతిరోధానం చేతి ॥ యథాక్రమముదాహరణే॥ ఉచ్చైః కాకతివీరరుద్రనృపతేర్దోర్దండవిస్ఫూర్జద్ధైర్య తయాగాంభీర్యేణాచ్ఛాదితస్యాపి హర్షస్య పుంద్రమహోత్సేన పునః ప్రకాశనం లక్షణాంతః పాతీతి రహస్యం॥ ౨౦॥ మీలనం సంగమయతి వ్యాజోక్తీతి॥ లక్షయతి మీలనమితి ॥ ఉత్కృష్టవస్తునా అపకృష్టవస్తునిగూహనం మీలనమిత్యర్థః- అత ఏవ గుణసామాన్యనిబంధనాత్సామాన్యాదస్య భేద ఇతి ద్రష్టవ్యం॥ సహజేనాగంతుకతిరోధానముదాహరతి ఉచ్చైరితి ॥ దోర్దం

జవిస్ఫూర్జితైఃభుజవిజృంభితైః - యుద్ధప్రాంగణవర్జితేషు వర్జిత యుద్ధప్రాంగణేష్విత్యర్థః- వాహితాగ్న్యాదిష్వితి పరనిపాతః॥ లక్షణం యోజయతి అత్రేతి॥ ౨౧ ॥ ఆగంతునా సహజతిరోధానముదాహరతి ప్రతాపేతి॥ భుజప్రభావాత్పరాక్రమాద్భయహేతోరంతర్గతం భయమంతర్గయం ఆకారగోపనేనానభివ్యక్తమిత్యర్థః-తస్మాద్ధేతోః- భూమిభుజాం సం

ద్ధప్రాంగణవర్జితేషు పతిషు క్వాపి ప్రలీనాత్మసు । విష్వక్తీవ్ర
తరస్మరజ్వరజుషాం ముంగే ద్విషద్యోషితాం సంక్రాంతోపిన
లక్ష్యతేపథిమహోనూష్మాచిరంమారవః ॥ అత్ర సహజేనరిపు
కామినీగతేనస్మరానలోష్మణా మార్గవశాదాగంతుకో మరూ
ష్మాతిరోధీయతే॥ ౨౧॥ తథా॥ ప్రతాపరుద్రస్యభుజప్రభావా
దంతర్భయాదుర్వీభుజాం వజ్రం । స్వేదాశ్రుకంపాద్య
దయేష్వనంగగోత్థాం స్త్రియః ప్రేమ్ణినవిశ్వసంతి ॥ అత్ర భ
యజనితేనకంపాదినాగంతుకేన సహజస్య ప్రేమజనితస్యకం

సామాన్యాలంకారః

పాదేస్తిరోధానం॥ ౨౨ ॥ సామాన్యంగుణసామ్యేనయత్రవ
స్త్వంతరైకతా। యత్రైకస్యవస్తునోగుణసామ్యేనవస్త్వం
తరైకాత్మ్యంభవతి ససామాన్యాలంకారః ॥ యథాకైలాస
దుగ్ధార్ణవయోః సహంసైర్వ్యలక్షితేష్వంధ్రనరేంద్రకీర్త్యా। త్ర
యఃపుమాంసః ప్రథమేస్మయంతే స్వసేవకాన్ సంభ్రమ
తోవిలోక్య ॥ అత్ర ప్రతాపరుద్రకీర్త్యాంజగత్సువిజృంభితా
యాం కైలాసప్రభృతీనాం విమలవస్తూనాం తదైకాత్మ్యం॥

బంధిని ప్రేమ్ణి విషయే న విశ్వసంతి - ప్రేమమూలానామపి స్వేదాదీనాం భయానుభావత్వశంకయేతి భావః॥ ౨౨॥ మీలనసాధర్మ్యాత్తదనంతరం సామాన్యం లక్షయతి సామాన్యమితి ॥ యత్ర గుణసామ్యాత్ప్రస్తుతస్య వస్తునో ప్రస్తుతవస్త్వంతరైకాత్మ్యం నిబధ్యతే తత్సమానగుణ సంబంధాత్సామాన్యమిత్యర్థః॥ కైలాసేతి ॥ ప్రథమే పుమాంసః శివకేశవవిరించాః సంభ్రమతః సంభ్రాంత్యాతః క్వచిదప్యనవతిష్ఠమానాః స్మయంతే

మందం హసంతి॥ లక్షణం యోజయతి అత్రేతి ॥ ౨౩ ॥ తద్గుణం సంగమ్య లక్షయతి తద్గుణ ఇతి ॥ మీలనేవ వస్త్వంతరని గూహనం ఇహ పునర నిగూహితస్యాన్యగుణోపరాగ ఇత్యనయోర్భేద ఇతి సర్వస్వకారహృదయ

తద్గుణాలంకారః

౨౩ ॥ ఇతరగుణసన్నిధానాతిశయసామ్యాత్తద్గుణ ఉచ్యతే ॥ తద్గుణస్స్వగుణత్యాగాదన్యోత్కృష్టగుణాహృతిః ॥ యత్ర న్యూనం స్వగుణం విహాయ సన్నిహితవస్తునస్సకాశాదుత్కృష్టగుణస్స్వీక్రియతే స తద్గుణాలంకారః॥ యథా॥ ప్రతాపరుద్రదేవాంఘ్రినఖజ్యోత్స్నావిజృంభితైః । నమన్నృపతిమాణిక్యమాళయశ్శుచయఃకృతాః ॥ అత్ర ప్రణమతాం నృపతీనాం పద్మరాగముకుటాః స్వాం శోణప్రభాం ముక్త్వా కాకతీయరుద్రపదనఖజ్యోత్స్నాగతం ధవళిమానముద్వహంతీతి॥

అతద్గుణాలంకారః

౨౪॥ తత్ప్రాప్తిపక్షాదతద్గుణో నిగూహ్యతే॥ సన్నిహితాన్యగుణాస్వీకారస్స్యాదతద్గుణః ॥ యత్ర సన్నిధానే సతి సత్యప్యన్యగుణస్వీకారో నాస్తి అసావతద్గుణాలంకారః ॥ యథా ॥ ఈశానం సముపాశ్రయత్యటతి వా శ్రీలోలవక్షస్థలే దైత్యారిం పరితస్తరంగవిలసన్నీలద్యుతిం సేవతే । బ్రహ్మాణం నికషా చ తత్తనుమిళస్స్వర్ణప్రభా భాస్వరే పుణ్యశ్రీ నరేంద్రకీర్తిః భవస్యేవ శుభ్రాంగకాంతిం ॥ అత్ర హరహరివిరించీనాం సమీపవర్తిషు జగత్సు తత్తన్నానా ప్రభా సమగ్ర వ్యాపి నిరంతరం విహరమాణస్య ప్రతాపరుద్రయశసోఽపకలంకశశస్స్వకీయ ఏవ ధవళిమా విజృంభతే॥ ౨౫॥ అతద్గుణశ్చేత్కించిత్ప్రియం - తస్యాప్రకృతస్య గుణో న స్తీతి అతద్గుణః॥ ఉదాహరణం స్పష్టం॥

౨౪॥ అతద్గుణమాహ॥ తత్ప్రాప్తిపక్ష్యేతి త్యాదినా ॥ ఈశానమితి॥ అత్రేశానాదిసమీపవర్తిని తత్తద్వర్ణవిశిష్టే జగతి కీర్తిః భవః స్వవర్ణమజహాదేవాటతీత్యర్థః॥ అత ఏవా తద్గుణ ఇత్యాహ అత్రేతి ॥ ఈశానమిత్యాదావ

భితఃపరితఇత్యాదినాద్వితీయా॥౨౫॥ విరోధంసంగమయతి అతద్గుణఇతి॥ విరోధస్య సత్యపిసన్నిధానేన్య గుణస్వీకారాభావలక్షణ స్యేత్యర్థః॥ లక్షయతి ఆభాసత్వఇతి॥ వ్యాచష్టే యత్రేతి ॥ అత్రవిశేషతోవిభాగ మాహ తత్రజాతేరితి ॥ క్రియాయాస్త్రయోభేదా ఇ జాత్యాసహై తస్యావిరోధస్యజాతేరేతయావిరోధేనగతార్థత్వాదితిభావః - ఏవంయ థోత్తరమేకైకన్యూనతా ద్రష్టవ్యా-అత్రాయంసంగ్రహః ॥ శ్లో॥ క్ర మాజ్జాతి గుణద్రవ్యక్రియాణాం తత్తదాదిభిః - విరోధేదశభేదాస్స్యు

విరోధాలంకారః

కాన్తత్వాద్విరోధస్యవిరోధాలంకారోనిరూప్యతే ॥ ఆభాసత్వేవిరోధస్యవిరోధాలంకృతిర్మతా ॥ యత్ర ప్రథమమాభాసతయాప్రతీతోవిరోధః పర్యవసానె పరిహ్రియతే సవిరోధాలంకారః ॥ తత్రజాతేర్జాత్యాదినాసహవిరోధేచత్వారోభేదాః । క్రియాయాఃక్రియాగుణద్రవ్యైస్సహావిరోధేత్రయోభేదాః॥ గుణస్యగుణద్రవ్యాభ్యాంవిరోధేద్వౌభేదౌ । ద్రవ్యస్యద్రవ్యేణసహవిరోధేఏకోభేదః॥ ఏవందశవిరోధభేదాః॥ *॥ జాతేర్జాత్యాక్రియయాచవిరోధోయథా ॥ పద్మాకరోపివిలసతినితరామజడాశయోయముర్వీశః । విమలతరవారిధారాప్యసీద్వైరిక్షితీశతాపకరీ ॥ అత్ర పూర్వార్ధే జాత్యోర్విరోధః- కమలాకరోప్యజడాశయ ఇతివిరోధాత్। ఉత్తరార్ధేజాతిక్రియయోర్విరోధః - విమలతరవారిధారా

శ్చతుస్త్రిర్ద్వ్యేకభేదతఇతి॥ *॥ పద్మాకరఇతి ॥ పద్మాకరస్సరోప్యజడాశయఇతి - లడయోరభేదాజ్జడాశయోజలస్థానంనభవతీతి విరోధస్యలక్ష్మీనివాసోయమమందబుద్ధిరితిపరిహారః - విమలతరా అతినిర్మలావారిధారాపితాపకరీతిజాతిక్రియయోర్విరోధస్య తరవారి రాయుధవిశేషః తస్యధారాకోటిరితిపరిహారః- సర్వత్రాపిశబ్దోవిరోధద్యోతకః - నాయమాప్ఘటానామివవిరోధబాధకశ్లేషః కింతుశ్లేష విరోధయో రంగాంగిభావేనసంకరఇత్యాశయేనాహ అత్రశ్లేషమూలోవిరోధఇతి ॥ ఉత్తరత్రా

ష్వేవంవిధోదాహరణేష్వేవమేవ విరోధ ఇతి ద్రష్టవ్యం॥ ౨౬॥ అయమితి॥ సార్వభౌమో దిగ్గజోఽప్యమదో మదరహిత ఇతి జాతిగుణయోర్విరోధః సర్వభూమీశ్వరోఽపి నిరహంకార ఇతి పరిహ్రియతే - భాస్వానసూర్యోఽపి కళానిధిశ్చంద్ర ఇతి జాతిద్రవ్యయోర్విరోధః తేజస్వీ చతుష్షష్టికళావశల ఇతి పరిహ్రియతే॥ ౨౭॥ ధర్మద్విషామితి॥ త్రయాణాం ధర్మార్థకామానాం వర్గస్త్రివర్గః త్రివర్గో ధర్మకామార్థైరిత్యమరః త్రివర్గసాధారణోఽపి సమ్యగ్రహితో గోచరస్సన్ స్వత్వేన విషయో యస్య స తథోక్తః - న బాధ

యాః సంతాపకరణవిరోధాత్ - అత్ర శ్లేషమూలో విరోధః॥

౨౬॥ జాతేర్గుణద్రవ్యాభ్యాం విరోధో యథా॥ అయమదస్సార్వ
భౌమోఽపి భాస్వానపి కళానిధిః। వీరగుప్తనరేంద్రోఽయముష్మ
తాం నాం విహారగృహః॥ అత్ర సార్వభౌమోఽప్యమద ఇతి జా
తిగుణయోర్విరోధః- భాస్వానపి కళానిధిరితి జాతిద్రవ్యయో
ర్విరోధః। కళానిధేరేకత్వాద్ద్రవ్యత్వం। అత్రాపి శ్లేషమూల
తా॥ ౨౭॥ క్రియాయాః క్రియయా విరోధో యథా॥ ధర్మద్వి
షామర్థముషాంచ భంగముత్పాదయన్ కాంగతిపీరవుత్రః। త్రి
వర్గసాధారణగోచరోఽపి కరోతి కామద్విషి భావమార్ద్రం॥ అ
త్ర త్రివర్గసాధారణవృత్తేర్ధర్మార్థవిరోధిషు భంగకరణం కా
మారౌ స్నేహకరణంచ విరుద్ధం॥ ౨౮॥ క్రియాయా గుణద్ర
వ్యాభ్యాం విరోధో యథా॥ ఏష జిష్ణువిహారోఽపి గోత్రవాత్స
ల్యలాలసః। కరోతి కమలోల్లాసం రాజాప్యంబ్రనరేశ్వ

తేష్వత్రిగణః పరస్పరమితి భావః- కామద్విషి కామపురుషార్థద్వేషిణి స్మరహరే చ॥ అత ఏవ క్రియయోర్విరోధస్సమాధీయత ఇత్యాహ అత్ర త్రివర్గేతి॥ పూర్వత్ర ద్వయోరపి విరోధనోక్తిః స్పష్టత్వాదత్ర పునరేకస్యైవేతి విశేషః॥ ౨౮॥ ఏష ఇతి॥ జిష్ణోరింద్రస్య విహార ఇవ విహారో వ్యాపారో యస్య స తథోక్తః- తథాపి గోత్రవాత్సల్యలాలసః పర్వతానురక్త ఇతి క్రియాగుణౌ విరుద్ధౌ జయశీలవ్యాపారః కులానుకూలశ్చేతి సమాధిః - రాజా చంద్రోఽపి కమలోల్లాసం కరోతీతి విరోధస్య క్రియాద్రవ్యగతస్య నృపతిర్గ

క్ష్మీవిలాసమితిపరిహారః॥౨౯॥ రజ్జంతఇతి॥(త్తమాణౌశతృశానచోరితిశత
రిస్తాదేశః-సలాహాణిజ్జోసీత్యత్ర- అఃత్ప్మాశ్లాఘమయోరితిశ్లాఘాశబ్దేయు
క్తవర్ణస్యవిప్రకర్షః పూర్వస్యఅకారయుక్తతాచేతి వేదితవ్యం) ॥ ౩౦॥
జ్వలదితి ॥ ప్రతాపరౌద్రోఽపిజైవాతృకశ్చంద్రఇతిగుణద్రవ్యయోర్విరో

ధః ॥ అత్రజిష్ణువిహారస్యగోత్రవాత్సల్య మతిక్రియాగుణ
యోర్విరోధః- కమలోల్లాసంకుర్వన్నపి రాజేతిక్రియాద్ర
వ్యయోర్విరోధః- అత్రాపిశ్లేషమూలతైవ॥ ౨౯ ॥ గుణస్య
గుణేనవిరోధో యథా॥ రంజితోభువణమిణం రాఏంతిజపసలా
హాణింజోసి । రుందంపరివకహాసారం తావిఅ పడురాజాఅ ॥
ఛాయా॥ రంజయన్భువనమిదం రాజేతి యయాశ్లాఘనీయో
సి। రుద్రనరేంద్రకథం సారక్తాపిచపాండురాజాతా ॥ అత్ర
రక్తత్వపాండురత్వయోర్విరోధః ॥ ౩౦ ॥ గుణస్యద్రవ్యేణ
విరోధో యథా ॥ జ్వలత్ప్రతాపరౌద్రోఽపి కాకతీయనరేశ్వ
రః॥భూత్వాజైవాతృకో భాతిశశ్వద్విశ్వప్రియంకరః॥అత్ర
ప్రతాపరౌద్రోఽపిజైవాతృకఇతి గుణద్రవ్యయోర్విరోధః ॥
౩౧॥ ద్రవ్యస్యద్రవ్యేణవిరోధో యథా ॥ విభాతికాకతీంద్రో
యంరుద్రోఽపిచతురాననః । తథాపిజిష్ణురప్యేష కథ్యతేపురు
షోత్తమః॥౩౨॥ ఏవందశభేదాదర్శితాః॥ అయమశ్లేషేణాపి
భవతి॥ యథా॥ స్వభావశిశిరాదృష్టిరపికాకతిభూభుజః। స
ర్వాంగతాపినీజాతా ప్రతిపక్షమహీభృతాం ॥ అత్రస్వభావ
శిశిరాపితాపినీతివిరోధః ॥ ౩౩॥ అథవిరోధగర్భాలంకారాని

ధః-జైవాతృకఆయుష్మానితిపరిహారః॥ ౩౧॥ విభాతీతి॥ రుద్రోఽపిచతురాన
నోబ్రహ్మేతిజిష్ణురింద్రోఽపిపురుషోత్తమోవిష్ణురితి చంద్రవ్యయోర్విరో
ధఃరుద్రఇతినామాదిభిఃప్రసిద్ధైరర్థాంతరైఃపరిహ్రియతే॥ ౩౨॥ స్వభా
వేతి ॥ శైత్యసంతాపయోర్గుణయోరశ్లిష్టయోర్విరోధోవిషయభేదేనప
రిహ్రియతే ॥ ౩౩॥ విరోధమూలేష్వనేకభేదంవిశేషమాహ అథేతి॥

ప్రసిద్ధాధారరహితమాధేయమేకం పరిమితం వస్తు యుగపదేవానేకగోచరం తథా కించిద్వస్త్వారభమాణస్తైనైవ యత్నేనాశక్యవస్త్వంతరమారభత ఇతి త్రయో విశేషభేదా ఇత్యర్థః॥*॥ క్రమేణోదాహరతి నలేతి॥ అధునాపి నలాదీనామభావసమయేపీత్యర్థః - నలాదిసదృశకీర్తిరయం రాజే

విశేషాలంకారః

రూప్యంతే॥ ఆధారరహితాధేయమేకం చానేకగోచరం। అశక్యవస్తుకరణం విశేషాలంకృతిస్త్రిధా॥ యత్రాధారమంతరేణాధేయో నిబధ్యతే స ఏకో విశేషః। ఏకస్యానేకగోచరత్వే ద్వితీయోపి విశేషః - ప్రకృతాదశక్యవస్త్వంతరకరణే తృతీయః॥*॥ యథాక్రమముదాహరణాని॥ నలనహుషదిలీపధర్మపుత్రప్రభృతినరేశ్వరసంశ్రితా యశశ్శ్రీః। అనుదినమధునాప్యపేత్య మైత్రీం లసతి కాకతి వీరరుద్రకీర్త్యా॥ అత్ర ప్రాచాం భూపతీనామాధారభూతానామభావేపి ఆశ్రితాయాః కీర్తేరవస్థానం॥ ౩౪॥ యథా చ॥ పశ్యంత్యో భయవిహ్వలాః ప్రతినృపాః పశ్చాత్పురః పార్శ్వయోరప్యంతర్బహిరంధ్రపార్థివపతిం ప్రోద్యత్ప్రకాశోదయం। నిస్సీమోల్బణధావనవ్యతికరం ప్రభ్రష్టనోరా యథా శైలాచ్ఛైలమటంతి కంపవిగళద్గాంభీర్యశౌర్యశ్రియః॥ అత్ర భయభ్రాంతానాం శత్రునృపతీనాం ప్రతాపరుద్రనృపతిరేకోప్యనేకత్ర ప్రతీయతే॥ ౩౫॥ తథా చ॥ అపారకగుణానిధేస్సదసి వీరరుద్రప్రభోః ప్రసాదమధురక్రమా లలితయత్ర దృష్టిర్జనే। అతీంద్రమతికిన్నరాధిపసుశేవలోకోన్నతం నకిం కిమధితిష్ఠతి ప్రభువ

తిభావః॥ యోజయతి అత్రేతి॥ ౩౪॥ పశ్యంత ఇతి॥ ధావనవ్యతికరః పలాయనసంబంధః - కంపేతి - కంపేన విగళంత్యో మూర్తత్రపావ్యాపృతంత్యో గాంభీర్యశౌర్యశ్రియో యేషాం తే తథోక్తా ఇత్యతిశయోక్తిః॥ యోజయతి అత్రేతి॥ ౩౫॥ అపారేతి॥ సదస్యాస్థానే యత్ర జనే సాధారణే- ప్రసాదమధురక్రమా ప్రసన్నేత్యర్థః - దృష్టిర్గతిః సజనః సర్వాధికో లోకోత్తరస్సన్న

లౌకికం వైభవమనుభవతీత్యర్థః - అత్ర పృథగ్జనేపి ప్రసాదమారభమాణా
దృష్టిరష్టైశ్వర్యవిశిష్టతామారభతే కిల కిముత విశిష్టేజన ఇత్యర్థాపత్తి
ర్వ్యజ్యతే ॥ ౩౮ ॥ సంగతిపూర్వకమధికం లక్షయతి ॥ ఆధారేత్యాదినా ॥
తస్య ద్వైధా విభాగమాహ ॥ స ఇతి ॥ * ॥ ఆద్యముదాహరతి స్తోక ఇతి ॥ స్వై
రసంచారస్య స్వేచ్ఛావిహారస్య హేలాయా విస్రంభస్య సంకోచాత్

నేససగ్యాధికః ॥ అత్ర సాధారణో జనః ప్రతాపరుద్రదృష్టి
ప్రసాదపాత్రీకృతః కింకిం న లభత ఇత్యశక్యవస్త్వంతరకర

అధికాలంకారః

ణం ॥ ౩౮ ॥ ఆధారాధేయయోర్వైచిత్ర్యాదధికాలంకారో ని
గద్యతే ॥ ఆధారాధేయయోరానురూప్యా
భావోధికో మతః । యత్రాశ్రయాశ్రయిణోరానురూ
ప్యం నాస్తి సోధికాలంకారః - స ద్వివిధః ఆశ్రయస్యాల్పత్వమ
హత్త్వాభ్యాం ॥ * ॥ ప్రథమో యథా ॥ స్తోకే బ్రహ్మాండగం
ధ్రే విపులతరతయా స్వైరసంచారహేలా సంకోచాదేకరా
శీభవదతనురుచా కాకతీంద్రస్య కీర్త్యా । ఏతైః ప్రాలేయపృ
థ్వీధరరజతగిరిస్వర్ణదీశీతభానుక్షీరాంభోరాశిముఖ్యైః ప్ర
కటితమధునా తద్ఘనీభావరూపం ॥ అత్రాశ్రయస్య రోదః
కుహరస్యాల్పత్వం - ఆశ్రితస్య ప్రతాపరుద్రయశసో వైపు
ల్యం ॥ ౩౯ ॥ ద్వితీయో యథా ॥ క్వాపి క్వాపి కలింగమాళవమ
హారాష్ట్రాంగవంగాదయో భూపాస్త్వద్దృశసైన్యవైభవస
మాక్రాంతాఖిలాశాంతరాః । లీనాః కాకతివీరరుద్రనృపతే

ప్రాలేయపృథ్వీధరాదిభిస్తద్ఘనీభావరూపం ప్రకటితం - అత్రాధారే
బ్రహ్మాండేఽల్పతమే ఆధేయాయాః కీర్తేరాధిక్యేన సంచారసంకోచాత్త
త్ర తత్ర పిండీభూతాః కీర్తిఖండా ఏవామీ నతు హిమాచలప్రభృతయ ఇ
త్యనయోరానురూప్యాభావః ॥ ౩౯ ॥ ద్వితీయముదాహరతి క్వాపీతి ॥
వ్యూహానాం మకరాదిసంజ్ఞితానాం సేనాసన్నివేశవిశేషాణాం ప్రపం
చస్య శ్రియా సమృద్ధ్యా నిస్సీమేఽద్వైతే బలవారిధౌ కళింగమాళవాదిసే

నాస్నే వార్ధమాగతాస్సరితఇవసముద్రేయత్రకుతాపికోణే విలీయంత
ఇత్యర్థః - అత్రాధారస్యాధిక్యమాధేయస్యాల్పత్వంచన ప్రమాణవిరు
ద్ధం - కింతుమహోదనమధ్యేభిక్షుకబళఇవనానురూపం - అతఏవోక్త
మాధారాధేయయోరానురూప్యాభావఇతి ॥౩౮॥ అనానురూప్యసారూ
ప్యాదధికానంతరం విభావనాంతద్విపర్యయరూపాంవిశేషోక్తిం చోదా
హరణలాఘవార్థంయుగపల్లక్షయతి కారణేనేత్యాదినా ॥ యదికారణ
మాత్రేణవినాకార్యోత్పత్తిరుచ్యతే తదాఽఽరోధోదుష్పరిహారస్స్యాత్ -

ధ్వాంతవ్యూహప్రపంచశ్రియాని స్ఫీమేబలవారిధౌ విదధతేపూ
ర్తింనకోణేప్యహో ॥ అత్రాశ్రయస్య ప్రతాపరుద్రసై
న్యాంబుధేర్వైపుల్యం - ఆశ్రితానామంగవంగకళింగ ప్ర
భృతిరాజకానీకినీనామల్పత్వం ॥౩౮॥ కారణేనవినాకార్యస్యో

అథవిభావనా-విశేషోక్తిశ్చ.

త్పత్తిస్స్యాద్విభావనా । తత్సామగ్ర్యామనుత్పత్తిర్విశేషో
క్తిర్నిగద్యతే ॥ యత్రప్రసిద్ధకారణపరిత్యాగేనకార్యస్యోత్ప
త్తిర్నిగద్యతేసావిభావనా. యత్ర (కారణ) సాకల్యేసత్యపి
కార్యస్యానుత్పత్తిస్సావిశేషోక్తిః ॥*॥ యథా ॥ ప్రతాపరు
ద్రక్షపరాజితానాంప్రత్యర్థినాంవింధ్యగుహాగతానాం । త
మాంస్యరాత్రిణిసముద్భవంతి తేజాంసి ఘస్రేష్వపినోద్భ
వంతి ॥ అత్రతమఃప్రాదుర్భావస్యప్రసిద్ధకారణంరాత్రిః

కారణాన్వయవ్యతిరేకానువిధాయిత్వాత్కార్యస్యేతి - అతస్తత్పరిహా
రార్థమాహప్రసిద్ధేతి ॥అతఏవవైశిష్ట్యేనకార్యస్యభావనాద్విభావనా -
సాకల్యఇతి - కారణానామితిశేషః- అత్రాదివిరోధపరిహారార్థంసామ
గ్రీవైగుణ్యమున్నేయం-విభావనాయాంకార్యోత్పత్తౌవిరోధః - విశేషో
క్తౌకారణసత్తాయామిత్యుభయవిరోధానుప్రాణితాద్విరోధా దేకైక
విరోధానుప్రాణితయోరనయోర్భేదః॥*॥ దాహరతిప్రతాపేతి ॥ అ
విద్యమానారాత్రిఃప్రసిద్ధకారణం యేషాంతాన్యరాత్రిణి తమాంస్యంధ
కారా మోహాశ్చ - ఘస్రేషుదినేష్వపి తేజాంసిప్రకాశాఃశ్లోకాశ్చ ॥యో

జయతి అత్రేతి ॥ అత్ర తమసాం ద్వైవిధ్యేప్యభేదాధ్యవసాయాదేకత్వ మతిశయోక్త్యా - సాచాస్యామవ్యభిచారిణీతి నతద్బాధేనాస్యా ఉత్థానం- అపితు తదనుప్రాణితత్వేనేత్యాదివిశేషా అవాంతరభేదాశ్చ సర్వస్వే ద్రష్టవ్యాః ॥ ౩౯ ॥ అసంగతేస్సంగతిపూర్వకత్వం తల్లక్షణమాహ కార్యేత్యా దినా ॥ ధూమాగ్న్యోరివ కార్యకారణయోస్సమానదేశత్వం న్యాయసి

తయా వినాపి తస్యోత్పత్తిర్నిబద్ధా - అప్రసిద్ధం కారణం లో కాద్యస్యైవ - తథా అహస్కరవికిరణేషు సత్స్వపి తేజసోనుత్ప త్తిరితి-అత్ర నిష్ప్రతాపత్వాదినిమిత్తమస్త్యేవ ॥ ౩౯ ॥ కార్య

అసంగత్యలంకారః

కారణవిరోధప్రస్తావాదసంగతిరుచ్యతే ॥ కార్యకారణయో ర్భిన్నదేశత్వే సత్యసంగతిః ॥ యత్రైకదేశవర్తినోరపి కార్య కారణయోర్భిన్నదేశస్థితిర్నిబధ్యతేసావసంగత్యలంకారః ॥ యథా ॥ బిభ్రత్యుర్వీధురాం గుర్వీం వీరరుద్రనరేశ్వరే । భ వంత్యతితరాం శశ్వన్నమ్రాస్సామంతమౌళయః ॥ ౪౦ ॥ అత్ర రాజ్ఞి భూభారః శత్రుషు నమనమితి విరోధప్రస్తావాద్వి

విచిత్రాలంకారః

చిత్రం నిరూప్యతే ॥ విచిత్రం స్వవిరుద్ధస్యఫలప్రాప్త్యర్థము ద్యమః ॥ యత్ర స్వవిరుద్ధఫలప్రాప్త్యర్థముద్యోగః క్రియతే సవిచిత్రాలంకారః ॥ యథా ॥ ప్రతాపరుద్రనృపతేరగ్రే దూ రాన్నరేశ్వరాః । అవరోహంతిహస్తిభ్యస్తానారోఢుమనర్గ ళం ॥ అత్రారోఢుమవరోహంతీతి విపరీతఫలప్రాప్త్యర్థం

ద్ధం-తదన్యథాకృతం చేదుచితసంగతినివృత్తే రసంగతిర్నామాలంకారః ॥ *॥ఉదాహరతి॥ బిభ్రతీతి॥ స్పష్టం ॥౪౦॥ విచిత్రం సంగమయఁల్లక్షయతి విరోధిత్యాది ॥ స్వస్య హేతోర్విరుద్ధస్య విపరీతస్యఫలస్యాప్త్యర్థముద్య మ ఉత్సాహో విచిత్రాలంకారః-నచాయం విషమాద్యభేదేంతర్భవతి - ఇహహి స్వనిషేధాన్ ...త్యంగ... యతి - విషమేతు వ్యత్యయ ఇతి భేదస్య రుచకేనోక్తత్వాత్ ॥*॥ఉదాహరతి ప్రతాపేతి ॥ రాజ్ఞా జయతి అత్రేతి॥

౪౧॥అన్యోన్యం నిరూపయతి అథేత్యాదినా ॥ విరోధమూలతేతి సంగతికథనం॥ క్రియాద్వారకమితి - పాతాత్పరస్పరజన్యజనకభావస్య విరుద్ధత్వాదితి భావః ॥*॥ ఆరోహతేతి ॥ అత్రాలంకారద్వారాపు ప్రభద్రాసనయోర్జన్యజనకభావ ఇత్యాహ అత్రేతి ॥ ౪౨॥ సంగతిపూర్వకం విషమం లక్షయతి విరుద్ధేతి॥ కారణవిరుద్ధకార్యస్యేత్యర్థః - అనర్థస్యేతి ఉత్పత్తిరి

—— అన్యోన్యాలంకారః ——

ప్రయత్నః ॥ ౪౧ ॥ అథాన్యోన్యం నిరూప్యతే-అస్యాపి విరోధమూలతా ॥ తదన్యోన్యం మిథో యత్రోత్పాద్యోత్పాదకతా భవేత్ ॥ యత్ర పరస్పరం క్రియాద్వారకముత్పాద్యోత్పాదకత్వం తదన్యోన్యాలంకారః॥*॥ యథా ॥ ఆరోహతా రుద్రనరేశ్వరేణ విరాజతే కాకతిరాజపీఠం । ఆరుహ్యతేనోజ్జ్వలరత్నభాజా రాజాపి లక్ష్మీమధికాం బిభర్తి॥ అత్ర ప్రతాపరుద్రభద్రాసనయోరన్యోన్యాలంకారాలంకార్యత్వం ॥

—— విషమాలంకారః ——

౪౨॥అథ విరోధమూలో విషమాలంకారః కథ్యతే। విరుద్ధకార్యస్యోత్పత్తిర్యత్రానర్థస్య వా భవేత్ । విరూపఘటనా చాసౌ విషమాలంకృతిస్త్రిధా ॥ యత్ర కారణాద్విరుద్ధకార్యస్యోత్పత్తిస్తదేకం విషమం - అకార్యభూతస్యానర్థస్యోత్పత్తిర్ద్వితీయం - విరూపయోర్వస్తునోస్సంఘటనే తృతీయం ॥*॥ తత్ర ప్రథమం యథా ॥ రాజ్ఞః కాకతివీరరుద్రనృపతేః ఖడ్గాత్తమాలప్రభామప్యాతాం శరదిందుకాంతిధవళాం కీర్తిశ్రియం ప్రశ్యతాం । లోకానాం మురవైరిపాదకమలాజ్జాతాం వియన్నిమ్నగాం శ్రుత్వా సంప్రతివిస్మయో ద్విరమతి ప్రాప్తాను

తి శేషః॥*॥ఆద్యముదాహరతి రాజ్ఞ ఇతి ॥ అనుగతో భావో దార్ష్టాంతికధర్మో యస్యాసావనుభావో దృష్టాంతః - ప్రాప్తానుభావమనుభూతదృష్టాంతం లోకానాం మనో విస్మయాద్విరమతి - అద్వితీయమేవ వస్తు విస్మయావహం న పునస్సద్వితీయమితి భావః - జుగుప్సావిరామేత్యాదినా విస్మ

యాదితిపంచమీ॥ యోజయతి అత్రేతి ॥౪౩॥ ద్వితీయోదాహరణంస్ప
ష్టం॥౪౪॥తృతీయముదాహరతి క్ష్వేతి ॥ అశివవృత్త్యా నామమంగళచరితా
నామేకనిలయః - పేత్రిక్షుంపేత్రిక్షుంపునఃపునః పేత్రిక్ష్య - అభీక్ష్ణ్యేణముల్
ద్విర్భావః-దిశిదిశిప్రతిదిశం - యథార్థేవ్యయీభావః - అవ్యయీభావే
శరత్ప్రభృతిభ్యఇతిసమాసాంతః॥ ౪౫॥ అథపరోధగర్భాలంకారాన్నిగ

భావంమనః ॥ అత్రనీలవర్ణాత్ఖడ్గాదింమధవళస్య యశసస్స
ముత్పత్తిః॥౪౩॥ ద్వితీయంయథా॥ ఆస్తాంజయాశారిపుభూప
తీనాంసంగ్రామసీమానముపాగతానాం । ప్రతాపరుద్ర
స్యవిలోకనేనభస్మీభవంతిజీవైస్సహమాయుధాని ॥ అత్రసహ
రోచ్యోగఫలస్యనకేవలం జయస్యానుత్పత్తిర్యా ఏజ్జీవితభ్రం
శరూపానర్థోత్పత్తిరపి ॥౪౪॥ తృతీయంయథా॥క్ష్వభూపాలా
స్తాదృగ్విభవమహనీయ ప్రకృతయః క్ష్వచేయంకాంతారస్థితి
రశివవృత్త్యేకనిలయా । ఇతిపేత్రిక్షుంపేత్రిక్షుంవనభువిరిపూణా
రుద్రనృపతేఃప్రతాపంశ్లాఘంతేశబరపురవీరాఃప్రతిదిశం ॥
అత్రమహానగరనివాసయోగ్యానాంరాజ్ఞాం అశివానాంవ
నప్రదేశానాంవిరూపాణాంసంఘటనం - ఏవంపరోధగర్భా
లంకారానిర్ణీతాః ॥౪౫॥ అధునావిషమవైధర్మ్యాత్సమాలం

——*సమాలంకారః*——

కారోనిరూప్యతే ॥ సాసమాలంకృతిర్యోగేవస్తునోరనురూప
యోః॥ యత్రాన్యోన్యానురూపపదార్థసంఘటనాక్రియతె
ససమాలంకారః ॥ యథా ॥ పింజాఓ సఅలాఓ లంభీపస
మ పఅవరుందంమి। సంఘటిఉాణ ససరిస హూణి కఅ
ంఛో సఅబన్హా ॥ఛాయా॥ విద్యాస్సకలాలక్ష్మ్యాసమంప్ర
మయక సమాలంకారంసంగతిపూర్వకంలక్షయతి ఏవమిత్యాదినా ॥ వి
షమవైధర్మ్యాదితివిషమతృతీయభేదవైధర్మ్యాదిత్యర్థః - అయంచాలం
కారస్సంబధ్యమాన వస్తునోఃశ్లాఘ్యత్వాశ్లాఘ్యత్వాభ్యాంద్వివిధఇత్య
నుసంధేయం ॥*॥ విజ్జాఓఇతి॥ (స్త్రీ)యాంశసఉదోతావితి- (స్త్రీ)లింగేవి

ద్యాశబ్దైవర్తమానస్యశసబ్దాదేశః) - అత్రశ్లాఘ్యయోర్లక్ష్మీసరస్వ
త్యోర్యోగః॥అశ్లాఘ్యయోస్తు ॥ ధాతాఽనింబఫలాస్వాదే కాకలోకోఽపి
కల్పతఇత్యాదౌద్రష్టవ్యః ॥ ౭౮ ॥ గమ్యౌపమ్యానలంకారాన్ ప్రస్తౌతి
అథేతి ॥ తత్రప్రస్తుతాప్రస్తుతవ్యాసాశ్రయాంతుల్యయోగితామాహ
ప్రస్తుతానామితి ॥ కేవలమిత్యుభయత్రసంయోజ్యంవ్యాచష్టే యత్రే
తి॥ తుల్యస్యయోగోఽస్యాంసంజాతఇతితుల్యయోగితేత్యర్థః- సాచప్రస్తు

తాపరుద్రే । సంఘటయిత్వాసుసదృశంభవతికృతార్థస్స్వ
యంబ్రహ్మా ॥ అత్రప్రతాపరుద్రేఽసకలవిద్యానాంలక్ష్మ్యా
శ్చయోగః॥ ౭౮॥ అథగమ్యమానౌపమ్యాలంకారవర్గప్రస్తా

తుల్యయోగితాలంకారః

వః॥ ప్రస్తుతానాంతథాన్యేషాం కేవలంతుల్యధర్మతః । ఔప
మ్యంగమ్యతేయత్రసామతాతుల్యయోగితా ॥ యత్రకేవల
ప్రస్తుతానాం కేవలాప్రస్తుతానాం వాసమానధర్మసంబం
ధాదౌపమ్యంగమ్యతేసాతుల్యయోగితా॥ *॥ ప్రస్తుతానాం
యథా॥ భద్రాసనాధ్యాసినిరుద్రదేవేతత్కీర్తయస్తద్ద్విష
దంగనాశ్చ । అనారతం భ్రాంతివిశేషభాజఃప్రతిక్షణంపాం
డురతాంభజంతే ॥ అత్రకీర్తీనాంద్విషదంగనానాంచప్రా
కరణికత్వం- పాండురతాంభజంతఇతిసమానధర్మః॥ ౭౯॥ అ
ప్రాకరణికానాంయథా ॥ కూర్మేంద్రపన్నగాధీశాహరిత్క
రికులాద్రయః । మిథోనిస్సారతాంప్రాప్తాః కాకతీంద్రేమ
హీభృతి ॥ అత్రకూర్మేంద్రప్రభృతీనామప్రాకరణికత్వం

తానామప్రస్తుతానాంచప్రతిస్వంగుణేన క్రియయాచ సంబంధేచతు
ర్విధా ॥ * ॥ తత్రకేవలప్రస్తుతవిషయాంగుణాశ్రయాముదాహరతి ॥
భద్రాసనేతి॥౭౯॥ అన్యోదాహరణమాహ కూర్మేంద్రేతి ॥ హరిత్కరి
ణోదిగ్గజాః- ఏవముభయత్రక్రియాశ్రయత్వేనాప్యుదాహార్యం - నను
ప్రస్తుతాప్రస్తుత విషయస్యౌపమ్యస్య కథమతోఽపత్తిస్తత్రాహ అ
త్రేతి॥ కేవలప్రస్తుతేషుకస్యచిదుపమానత్వస్యకేవలాప్రస్తుతేషుకస్య
క్రైవిధ్య

చిదుపమేయత్వస్యకల్ప్యమానత్వాదితి భావః॥ ౭౮ ॥ అథప్రస్తుతాప్రస్తుతసమాశ్రయందీపకమాహ ప్రస్తుతేతి॥ అత్ర ప్రస్తుతాప్రస్తుతానాం సామస్త్యమత ఏవౌపమ్యంవాస్తవమితి తుల్యయోగితాతోవిశేషః - గమ్యత్వంపునరస్య పూర్వవదతోఽపి ఇవాద్యభావాత్ - ప్రాకరణికాప్రాకరణికమధ్యేఽత్ర భిన్నవిష్టస్సమానోధర్మః పర్యవస్థానుష్ఠితః ప్రయా

నిస్సారతాంప్రాప్తా ఇతిసమానధర్మః - అత్ర గమ్యమానౌప

దీపకాలంకారః.

మ్యంనవాస్తవంకింతువైవక్షికం॥ ౭౮ ॥ ప్రస్తుతాప్రస్తుతానాంతుసామస్త్యేతుల్యధర్మతః। ఔపమ్యంగమ్యతేయత్ర దీపకంతన్నిగద్యతే॥ యత్రప్రస్తుతాప్రస్తుతానాంసమస్తానామేవసమానధర్మసంబంధేనౌపమ్యంగమ్యతేతద్దీపకం- తస్య ధర్మస్యఆదిమధ్యాంతగతత్వేనత్రైవిధ్యం॥ * ॥ ఆదిదీపకం

యథా ॥ భా॥ ఇణలేణకఅజుఅరహుఉలదీవేణసోరిణా తేతా।

దావారోత్తవజణీణాకలిజుఅవీరరుందేణ॥ ఛాయా ॥ భాతినలేనకృతయుగంరఘుకులదీపేనశౌరిణాత్రేతా। ద్వాపరస్తపోజనినాకలియుగంవీరరుద్రేణ ॥ అత్రయథానలరామధర్మపుత్రైఃకృతత్రేతాద్వాపరాశ్శోభంతే తథా వీరరుద్రేణకలియుగంశోభత ఇత్యౌపమ్యం గమ్యతే ॥ ౭౯ ॥ మధ్యదీపకం

యథా ॥ భా॥ ఈసగహిఎంకళణీహీరాఅఇజోణ్హాఇపుణ్ణిమాచందో; సంతిపకమలహావోకింతిఎసఆవరుద్దో॥ ఛాయా॥ భాగీరథ్యాజలనిధీ రాజతేజ్యోత్స్నయాపూర్ణిమాచంద్రః। శుక్రాదిః

జాదిః పురోడాశస్యేవేతరాంశస్యోపకరోతి- అతఏవ దీపసాదృశ్యాద్దీపకమిత్యుచ్యతే-సంజ్ఞాయాంచేతివార్థేకన్ప్రత్యయః- అత్రవిశేషమాహ తస్యేతి ॥ ఆదిమధ్యాంతగతత్వేనఆదిమధ్యాంతవాక్యగతత్వేనేత్యర్థః॥ * ॥ భా॥ ఇతి॥రఘుకులదీపేనశౌరిణారామేణ - తపసోజనిరుత్పత్తిర్యస్య తేనతపోజనినాధర్మపుత్రేణ- అత్ర భాతీతిసమానధర్మస్యాది వాక్యగతత్వాదాదిదీపకం॥ ౭౯॥ భా॥ ఈరహీఎఇతి ॥ అత్ర రాజత ఇత్యస్యద్వితీయవాక్య

గతత్వాన్మధ్యదీపకం॥ ౫౦॥ సురేతి ॥ అత్ర రక్షణస్యాంతవాక్యగతత్వా
దంతదీపకం ॥ ఏషూదాహరణేష్వనేకకారకగతత్వేనైకక్రియాదీపకం -
ఏవమనేకక్రియాగతత్వేనైకకారకమపిదీపకమస్తి ॥ యథా॥ సాధూనా
ముపకర్తుం లక్ష్మీం ద్రష్టుం విహాయసా గంతుం । నకుతూహలికస్య మనశ్చ
రితం చ మహాత్మనాం శ్రోతుమితి॥ ౫౧ ॥ అనంతరాలంకారయోస్సంగతి
మాహ అథేతి॥ సమానధర్మస్యపదార్థగతత్వాద్దీపకతుల్యయోగితే పదా

త్యాకవలభవః కీర్త్యా ప్రతాపరుద్రోఽపి ॥ అత్ర భాగీరథ్యా
దిభిస్సముద్రోదయో యథా రాజంతే తథా కీర్త్యా ప్రతాపరు
ద్రోరాజత ఇత్యౌపమ్యం గమ్యతే॥ ౫౦॥ అంతదీపకం యథా ॥

సురలోఅం సురణాహో ణరలోఅం వీరరుందణరణాహో।
ఫణిలోఅం ఫణిణాహో రంఖఇ ణిరుపందవో జ్జేఅం ॥ ఛాయా ॥
సురలోకం సురనాథో నరలోకం వీరరుద్రనరనాథః । ఫణిలో
కం ఫణినాథో రక్షతి నిరుపద్రవో ద్వేగం॥ అత్ర యథా సురలో
కఫణిలోకౌ సురనాథఫణినాథాభ్యాం రక్షితౌ తథా వీరరుద్రే
ణనరలోకో రక్ష్యత ఇత్యౌపమ్యం గమ్యతే॥ ౫౧॥ అథపదార్థ
గతాలంకారద్వయానంతరం వాక్యార్థగతమలంకారద్వ

——* ప్రతివస్తూపమాలంకారః *——

యం నిరూప్యతే ॥ యత్ర సామాన్యనిర్దేశః పృథగ్వాక్యద్వయే
యది । గమ్యౌపమ్యాశ్రితా సాస్యాత్ప్రతివస్తూపమా మతా॥
యత్ర వస్తుప్రతివస్తుభావేన సామాన్యం వాక్యద్వయే నిర్దిశ్య
తే తేన గమ్యౌపమ్యా ప్రతివస్తూపమా । సా సాధర్మ్యవైధ

ర్మ్యగతే - తన్నిరూపణానంతరం తదారబ్ధవాక్యార్థమూలాలంకారద్వ
యముచ్యత ఇత్యర్థః - తత్రాపి పూర్వోక్తరీత్యాంతరంగవస్తుప్రతివస్తుభావ
మూలాం ప్రతివస్తూపమామాహ యత్రేతి ॥ ఫలితో వ్యాచష్టే యత్ర వ
స్త్వితి॥ గమ్యౌపమ్యేతి ఇవాద్యప్రయోగాదితి భావః - అన్యథేయముప
మైవస్యాదితి హృదయం - తేన ప్రతివస్తు ప్రతివాక్యార్థముపమాసామా
న్యం యస్యాం సా ప్రతివస్తూపమేత్యన్వర్థేయమజని ॥ తస్యా ద్వైవిధ్యమా

హ- సాధర్మ్యేతి॥ *॥ సాధర్మ్యేణోదాహరతి మంథానేతి ॥ అత్ర సంబంధిభేదేనక్షమశక్తశబ్దాభ్యాం సమానధర్మస్యకథనా ద్వస్తుప్రతివస్తు భావః॥౫౨॥ వైధర్మ్యేణోదాహరతి ప్రతాపేతి॥ పటీయానతిపటుః॥ ౫౩॥ దృష్టాంతంలక్షయతి యత్రేతి॥ ద్వయోస్సదృశయోరర్థయోరుపాదానంబింబప్రతిబింబభావఇత్యుక్తం - అత్రాపి ఇవాద్యుపాదానేపూర్వ

ర్మ్యవైధర్మ్యాభ్యాంద్వివిధా ॥ *॥ ప్రథమాయథా॥మంథాదాచలపవైకఃక్షమస్సింధువిలోడనే । ప్రతాపరుద్రపవైకః శక్తశ్శత్రువిలోడనే ॥ అత్ర యథా సముద్రవిలోడనేమంథనాచలః క్షమః-తథాశత్రువిలోడనేప్రతాపరుద్రశ్శక్త ఇత్యౌపమ్యం గమ్యతే॥ ౫౨॥ ద్వితీయాయథా ॥ ప్రతాపరుద్రఏవైకఃపటీయాన్ జనరంజనే। చంద్రఏవక్షమోనాన్యశ్చకోరపరితోషణే॥అత్ర చంద్రేణయథా చకోరపరితోషణం క్రియతేతథా వీరరుద్రేణజనరంజనంక్రియతఇతివైధర్మ్యేణౌపమ్యంగమ్య

* దృష్టాంతాలంకారః *

తే। ౫౩॥యత్ర వాక్యద్వయేబింబప్రతిబింబతయోచ్యతే।సామాన్యధర్మోవాక్యజ్ఞైస్సదృష్టాంతో నిగద్యతే ॥ యత్రబింబప్రతిబింబభావేనసామాన్యంవాక్యద్వయేనిర్దిశ్యతె సదృష్టాంతాలంకారఃసోపిసాధర్మ్యవైధర్మ్యాభ్యాంద్వివిధః॥ *॥ ఆద్యోయథా ॥ క్షోణీంబిభ్రతుభూభృతః కతిపయేకాపిప్రతిష్ఠాపునః స్వర్ణాద్రేర్దిగధీశవాసనగరీసందిగ్ధకుంజశ్రియః । రాజానోజనరంజనంవిదధతాం శ్రీవీరరుద్రప్రభోః కోప్య

వదుపమైవస్యాదితిద్రష్టవ్యం - దృష్టాంతోనిశ్చయోయత్ర సదృష్టాంత ఇత్యర్థః ॥*॥ సాధర్మ్యేణోదాహరతి క్షోణీమితి ॥ భూభృతఃపర్వతాః- దిగధీశానామింద్రాదీనాంవాసనగరీత్వేన సందిగ్ధాః సందేహవిషయీకృతాఃకుంజశ్రియోయస్యతస్యతథోక్తస్య - తత్రకుంజేష్వేవనగరబుద్ధిరుదేతీతిభావః - సంపూర్ణకోదిహిః సకర్మకోపిదృశ్యతె-యథానానుపలబ్ధేననిర్ణీతేర్థేన్యాయః ప్రవర్తతెఅపితుసంశిద్ధఇతి - జగత్త్రయధుర్యా

యాం ధౌరేయాభ్యాం ధురంధరాభ్యాం దోర్భ్యాం శాలతే తాభ్యాం తుల్యేన
తథోక్తస్య ధౌరేయశబ్దో వ్యాఖ్యాతః ॥ ౫౪ ॥ వైధర్మ్యేణోదాహరతి
కాకతీంద్రేతి ॥ ౫౫ ॥ నిదర్శనాయాస్సంగతిమాహ అథేతి ॥ అత్ర బింబప్రతి
బింబభావోఽభ్యుచ్చయః ॥ లక్షణమాహ అసంభవదితి ॥ ఉపమానధర్మస్యో

నోప్యమహిమా జగత్త్రయీధురాధౌరేయదోశ్శాలినః ॥ అత్ర
ప్రతాపరుద్రస్య మేరోశ్చ బింబప్రతిబింబ భావాదౌపమ్యం
గమ్యతే ॥ ౫౪ ॥ వైధర్మ్యేణ యథా ॥ కాకతీంద్రకృపాదృష్టి
మాత్రాజ్జాగ్రతి సంపదః । తావదజ్ఞాననిద్రాంతి యావన్నో
దేతి భానుమాన్ ॥ అత్ర యథా భాస్వదుదయమాత్రేణ పద్మా
ని సమున్మీలంతి తథా ప్రతాపరుద్రదయావిలోకనమాత్రేణ
సంపదస్సంభవంతీతి వైధర్మ్యేణ బింబప్రతిబింబనం ॥ ౫౫ ॥

నిదర్శనాలంకారః

అథగమ్యమానౌపమ్యప్రస్తావాన్నిదర్శనాలంకారో నిరూప్య
తే ॥ అసంభవద్ధర్మయోగాదుపమానోపమేయయోః । ప్రతి
బింబక్రియాగమ్యా యత్ర సా స్యాన్నిదర్శనా ॥ యతోఽప
మానధర్మస్య ఉపమేయగతత్వేన సంబద్ధస్యాన్వయాసంభవా
త్తత్సంబంధార్థం బింబప్రతిబింబకరణమాక్షిప్యతే సైకానిద
ర్శనా ॥ తద్విపర్యయే ద్వితీయా నిదర్శనా ॥ ప్రథమా యథా ॥
రిపుతిమిరముదస్యోర్కరత్నసింహాసనస్థస్త్రిభువనమహనీయః
కాకతీయక్షితీశః । వహతి మహితవిశ్వోల్లాసిలీలామభిఖ్యాము
దయశిఖరిచూడాచుంబినస్తీవ్రభానోః ॥ అత్ర తీవ్రభానోర
భిఖ్యాయాః ప్రకృతే అసంభవాదభిఖ్యాం సదృశీమభిఖ్యాంవ

పమేయగతత్వేనోపమేయధర్మస్యోపమానగతత్వేన వా సంబంధాసంభ
వాద్వాక్యార్థసంబంధాన్నిదర్శనా ద్వివిధేత్యర్థః ॥ వ్యాచష్టే యత ఇతి ॥
తద్విపర్యయ ఇతి ॥ ఉపమేయధర్మస్యోపమానగతత్వేనేత్యర్థః ॥ రిపుతిమి
రమితి ॥ ఉదయశిఖరిచూడాచుంబినః ప్రాగ్దినపర్వతాగ్రవర్తినస్తీవ్ర
భానోర్విశ్వోల్లాసిలీలాం లోకానందిస్వరూపామభిఖ్యాం శోభాం వహ

తి॥ యోజయతి అత ఇతి ॥ ౫౬ ॥ వీరరుద్రేతి॥ అత్రోపమేయధర్మస్యోప
మానేఽసంభవాత్ప్రతి బింబక్రియాక్షేపణత్యాహ ॥ అత్రయశ ఇతి ।
౫౭॥ అత్రచవిశేషాంతరమాహ క్వచిదితి॥ కాకతీంద్రేతి॥ అలాభాభ్యామ
లక్తకరహితాభ్యాం- పూర్వం రాజ్యసమయ ఇత్యర్థః - సంభవద్వాక్యా
ర్థసంబంధాపీయమస్త్యైరంగీకృతా-తదుక్తం-అభవన్వస్తుసంబంధోభ
వన్వాయత్రకల్పయేత్ । ఉపమానోపమేయత్వం కథ్యతే సానిదర్శనేతి-
ఉదాహరణంతు॥ చూడామణిపదే ధత్తేయో దేవం రవిమాగతం । సతాం
కార్యాతిథేయీతి బోధయన్గృహమేధినః ఇతి - అత్రచక్రవర్తీవ్యాచక్రే

హాతీతి బింబప్రతిబింబకరణాక్షేపః॥ ౫౬॥ ఉపమేయధర్మస్య
ఉపమానేఽసంభవాద్యథా ॥ వీరరుద్రనరేంద్రస్య యశో వై
శద్యసంపదః । లక్ష్యంతే క్షీరవారాశి లీలాదర్పణమండలే॥
అత్ర యశోవైశద్యస్య దుగ్ధార్ణవేఽసంభవాత్సాదృశ్యోప
గమేన బింబప్రతిబింబనం గమ్యతే ॥ ౫౭॥ క్వచిన్నిషేధవశా
దాక్షిప్తయా ప్రాప్త్యా బింబప్రతిబింబకరణాక్షేపో యథా ॥
కాకతీంద్ర ద్విషత్కాంతా ధావంత్యః ప్రతికాననం । ప
దాభ్యాం ముంచంత్యలాభాభ్యాం స్థలే రక్తోత్పలశ్రియం ॥ అ
త్ర ముంచంతీతి నిషేధాత్పూర్వం రక్తోత్పల శ్రీప్రాప్తిరా

వ్యతిరేకాలంకారః

క్షిప్తా ॥ ౫౮ ॥ భేదప్రధానసాధర్మ్యముపమానోపమేయ

బోధయన్నతికారీ సాగ్నిరధ్యాపయతీతి గిరి గృహమేధినో బోధనక్రియా
సమర్థాన్ కరోతీతి తత్సమర్థాచరణేఽశిచః ప్రయోగాత్సంభవతి వస్తుసం
బంధ ఇతి తత్తత్సదృశబోధనాక్షేపః - సైషా సర్వాపి పదార్థవృత్తిః । వా
క్యార్థవృత్తిర్యథా ॥ త్వత్పాదనఖరత్నానాం యదలక్తకమార్జనం । ఇదం
శ్రీఖండలేపేన పాండురీకరణం విధోరితి - నచాయం దృష్టాంతః - అత్రవా
క్యయోస్సాపేక్షత్వాత్ - యత్ర నిరపేక్షవాక్యద్వయే బింబప్రతిబింబ
భావస్స దృష్టాంతః - యత్ర సాపేక్షవాక్యద్వయే సా నిదర్శనేతి మహా
ననయోర్భేదః - అత్ర మాలానైచిత్ర్యాపి ద్రష్టవ్యా॥ ౫౮॥ అథగమ్యౌప

స్యప్రస్తావాద్వ్యతిరేకం లక్షయతి భేదేతి॥ భేదో వైలక్షణ్యం తత్ప్రధా
నం సాధర్మ్యం గమ్యత ఇత్యర్థః వ్యాఖ్యాస్యత్యగ్రే చ - యత్రేతి ॥ ఉదాహ
రతి॥ దినకృతీతి॥ రాగోనురాగః పరాంచి ప్రతికూలాని అయం తు కువలయేన
భూమండలేన కమలయా లక్ష్మ్యా చ అభేదాధ్యవసితైః కువలయకమలై
రాదృతప్రకాశ ఇత్యుపమానాదుపమేయస్యాధిక్యకథనం శ్లేషమూలం-
ఉపమానాదుపమేయస్యాల్పత్వపక్షే సహృదయహృదయానధిరోహాదు
దాహరణం నోక్తం - భేదద్వయలక్షణం తు సర్వస్వకారానుసారాదితిర

రయోః। ఆధిక్యాల్పత్వకథనాద్వ్యతిరేకస్స ఉచ్యతే॥ యత్రో
పమానాదుపమేయస్యాధిక్యేన న్యూనత్వేన వా ప్రతిపాదనే
న భేదప్రధానం సాధర్మ్యముపగమ్యతే స వ్యతిరేకాలంకారః॥
* ॥ యథా ॥ దినకృతి కుముద్వైర్ధృతో న రాగః శశిని పరాంచి ప
రం సరోరుహాణి। కువలయకమలాదృతప్రకాశః ప్రభవతి వి
శ్వసుహృత్ప్రతాపరుద్రః॥ అత్ర రవిశశినోరసంభవేన సర్వ
ప్రియంకరత్వేన ఉపమేయభూతస్య ప్రతాపరుద్రస్యాధి
క్యం కువలయకమలాదృతప్రకాశ ఇతి శ్లేషసముత్థాపితో వ్య

శ్లేషాలంకారః

తిరేకః॥ ౪౯॥ అథ శ్లేషాలంకారో నిరూప్యతే ॥ ప్రకృతాప్రకృ
తోభయగతముక్తం చేచ్ఛబ్దమాత్రసాధర్మ్యకం। శ్లేషోయం
శ్లిష్టత్వం సర్వత్రాద్యన్వయినాంత్యే ॥ యత్ర కేవలప్రకృ

హాస్యం-తదీయోదాహరణం తు కావ్యప్రకాశకారస్య కుదూపయత్ - త
త్ప్రకారో వ్యతిరేకప్రపంచశ్చ తత్రైవ ద్రష్టవ్యః। ఉపమానాత్యదన్యస్య
వ్యతిరేకస్స ఏవ స ఇతి తల్లక్షణమేవ సాధీయః ॥ ౪౯ ॥ వ్యతిరేకస్య శ్లేషగ
ర్భత్వాత్తత్ప్రసంగానంతరం శ్లేషం ప్రతిజ్ఞాపూర్వకం లక్షయతి అథేతి॥
యత్ర కేవలప్రకృతయోః కేవలాప్రకృతయోః ప్రకృతాప్రకృతయో
శ్చ శబ్దమాత్రసాధర్మ్యముక్తం చేత్ శ్లిష్టపదోపనిబంధః కృతశ్చేదిత్యనే
నోపమావ్యవచ్ఛేదః - అయం శ్లేషాలంకారః - అత్రాద్యద్వయే కేవలప్ర
కృతశ్లేషే కేవలాప్రకృతశ్లేషే చేత్యర్థః - సర్వత్ర శ్లిష్టత్వం విశేషణేషు

విశేష్యేపిచ శ్లేష ఇత్యర్థః - అంత్యే ఉభయశ్లేషే న సర్వత్ర శ్లిష్టత్వం కిం
తు విశేషణేష్వేవేత్యర్థః - విశేష్యయోరపి శ్లిష్టత్వే శబ్దశక్తిమూలధ్వని
ప్రసంగః ॥ తదేతదాహ అత్రేతి ॥ అనుభయశ్లేషపక్షవిశేష్యశ్లిష్టత్వే ధ్వ
నిశంకా నేతరభేదద్వయ ఇత్యత్ర కిం నియామక మత ఆహ కేవలప్రకృత
యోరితి ॥ ఆద్యభేదద్వయే విశేష్యయోరపి శ్లిష్టత్వే అర్థద్వయస్య ప్రస్తు
తత్వావిశేషాదప్రస్తుతత్వావిశేషాద్వా అభిధాయా అకుంఠితసంచారి
త్వాత్ ప్రస్తుతాప్రస్తుతార్థావప్యర్థౌ వాచ్యావేవ - అతో నాద్యభేద
ద్వయే ధ్వనిశంకేతి భావః - ఉభయశ్లేషే కథం ధ్వనేరవకాశ ఇత్యాశం

తయోః కేవలాప్రకృతయోశ్శ్లేషః కథ్యతే తత్ర ప్రకార
ద్వయే విశేషణవిశేష్యశ్లిష్టతా ॥ ప్రకృతాప్రకృతవిషయోం
త్యభేదే విశేషణమాత్రశ్లిష్టతా । విశేష్యయోరపి శ్లిష్టత్వే శ
బ్దశక్తిమూలధ్వనిప్రసంగాత్ । కేవలప్రకృతయోః కేవలా
ప్రకృతయోశ్చ ఏకశబ్దగోచరత్వే తు న ధ్వనిశంకా । అత్రా
ర్థద్వయప్రతిపాదనే అప్రస్తుతత్వేన ప్రస్తుతత్వేన వా వైష
మ్యాభావాదభిధైవ సమర్థా - ప్రస్తుతాప్రస్తుతవిషయే తు
అభిధాయాః ప్రస్తుతైకపరతంత్రత్వాదప్రస్తుతార్థప్రతిప
త్తిర్వ్యంజనవ్యాపారయత్తైవ - తథాచోక్తం కావ్యప్ర
కాశే ॥ అనేకార్థస్య శబ్దస్య వాచకత్వే నియంత్రితే । సంయో
గాద్యైరవాచ్యార్థధీకృద్వ్యాపృతిరంజనమితి ॥ తదేవం త్రి

ష్వాయామాహ ప్రస్తుతాప్రస్తుతవిషయోస్త్వితి ॥ ప్రకరణాదికం ప్రస్తుతా
ర్థ ఏవాభిధాం నియచ్ఛతి నాప్రస్తుతార్థే - అతస్తస్య న వాచ్యత్వమితి భా
వః ॥ నను మాభూద్వాచ్యత్వం వ్యంగ్యత్వం తు కుతో లభ్యత ఇత్యత ఆహ
అప్రస్తుతేతి ॥ అర్థాంతరస్య వ్యంజనవ్యాపారైకవిషయత్వే వృద్ధసమ్మతి
మాహ అనేకేతి ॥ అనేకార్థస్య హర్యాదిశబ్దస్య సంయోగాద్యైస్సంయో
గో విప్రయోగశ్చేత్యాదిభిర్వాక్యపదీయోక్తై రర్థనిశ్చాయకైర్వాచక
త్వే నియంత్రితే ప్రస్తుతపరత్వేన నియమితే సతి - అవాచ్యార్థధీకృదర్థాం
తరప్రతీతికృద్వ్యాపృతిరంజనం వ్యంజనవ్యాపార ఇత్యర్థః ॥ తదేవమితి

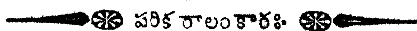
ప్రకృతాప్రకృతోభయగతత్వేనేత్యర్థః - అయంచశ్లేషః ప్రకారాంతరేణాపి త్రివిధః- తథాహిజతుకాష్ఠన్యాయేన సభంగపదశ్శబ్దశ్లేషః - ఏకనాళావలంబిఫలద్వయన్యాయేనాభంగపదోర్థశ్లేషః - ఉభయనిబంధేతూభయశ్లేషఇతి - కావ్యప్రకాశకారః పునరిమమర్థశ్లేషం శబ్దశ్లేషమేవోక్త్వాఽన్యథార్థశ్లేషమవోచత్ - తద్వివేకస్తు తత్రైవ ద్రష్టవ్యః ॥*॥ కేవలప్రకృతశ్లేషముదాహరతి రాజ్ఞ ఇతి ॥ నీలకంఠకలాపాంకేమయూరపింఛభిహ్నే- స్ఫురంతీఅబ్జమణేః కౌస్తుభస్యత్విడ్యస్యతస్మిన్మాధవేసకల తిథిః ప్రతిపదాదిః రాజ్ఞః పూజావిధింధత్తే - నీలః కంఠో యస్యాసౌ నీలకంఠః కలాషోడశప్రాతీతికలాపశ్చంద్రోఽంకశ్శేఖరో యస్యసతథోక్తః ఉభయోర్విశేషణసమాసః తస్మిన్ స్ఫురంతీఅబ్జమణేశ్చంద్రకాంతస్య త్విడితిద్విధాశ్లేషః ॥*॥ తత్ర కేవలప్రాకరణికయోర్యథా ॥ రాజ్ఞః

పూజావిధింధత్తే సకలోమాధవేతిథిః । నీలకంఠకలాపాంకే
స్ఫురదబ్జమణిత్విషి ॥ అత్ర పూజావిషయతయా హరిహర
యోః ప్రాకరణికత్వం ॥౬౧॥ అప్రాకరణికయోర్యథా ॥
సదృశః కాకతీంద్రోఽయం మహాకులమహీభృతాం । శిరోగృ
హీతసన్మార్గస్ఫురత్కటకసంపదాం ॥ అత్ర మహాకులానాం
హరిశ్చంద్రప్రభృతీనాం కులపర్వతానాం చోపమానత్వేనా

డ్యస్యతస్మిన్నుమాధవేసకలాతిథిః పూజావిధింధత్తే- తదాద్యాస్తిథయోద్వయోరిత్యమరః - సర్వేష్వపితిథిషుహరిహరౌ పూజనీయావిత్యర్థః - సకలోమాధవేతిథిరిత్యత్ర సభంగపదత్వాచ్ఛబ్దశ్లేషత్వం అన్యత్రాభంగపదత్వాదర్థశ్లేషత్వంచ యథాసంభవం ద్రష్టవ్యం ॥౬౦॥ కేవలాప్రకృతశ్లేషముదాహరతి సదృశ ఇతి ॥ శిరసా గృహీతో గౌరవేణ స్వీకృతస్సన్మార్గస్సాధుమార్గో యేషాం తేతథోక్తాః - స్ఫురంత్యః కటకానామలంకారాణాం సంపదో యేషాం తే తథోక్తాః- ఉభయోర్విశేషణసమాసః- మహత్కులం యేషాం తే మహాకులాః - తే చ తే మహీభృతో రాజానో హరిశ్చంద్రాదయః పర్వతాశ్చ - శిరోభిశ్శిఖరైర్గృహీతః సన్మార్గో నక్షత్రమార్గో యేషాం తే తథోక్తాః స్ఫురంత్యస్సానుసంపదో యేషాం తేషాం మహతాం

కులమహీభృతాంకులపర్వతానాంచసన్నిభః ॥ ౬౧॥ ఉభయశ్లేషముదాహరతి విజితేతి॥ విజితారిపురో౽ధిజితశత్రునగరస్త్రిపురాంతకశ్చ - మూర్త్యావిలసంతిసర్వాణిమంగళాని విలసంతీసర్వమంగళాపార్వతీచ యస్యసః - రాజమౌళీరాజశ్రేష్ఠశ్చంద్రశేఖరశ్చ - అత్రరుద్రప్రతాపరుద్రయోశ్శ్లేష్యయోఃపృథగుపాదానంఅతఉభయశ్లేషః ॥౬౨॥ సంగతిపూర్వకంపరికరంలక్షయతి విశేషణేతి ॥ అభిప్రాయగర్భావ్యంగ్యగర్భా - వ్యంగ్యస్యవాచ్యోన్ముఖత్వేనవాచ్యాతిశాయిత్వాభావాత్ప్రకర

ప్రాకరణికత్వం ॥౬౧॥ ప్రాకరణికాప్రాకరణికయోర్యథా ॥ విజితారిపురోమూర్త్యావిలసత్సర్వమంగళః । రాజమౌళిఃప్రతాపాంకరుద్రోరుద్రఇవాస్థితః॥ అత్రప్రతాపరుద్రరుద్రయోః ప్రాకరణికాప్రాకరణికత్వం ॥ ౬౨ ॥ విశేషణ

పరికరాలంకారః

వైచిత్ర్యమూలత్వాత్పరికరఉచ్యతే ॥ యత్రాభిప్రాయగర్భాస్యాద్విశేషణపరంపరా । తత్రాభిప్రాయవిదుషాం సొపరికరోమతః ॥ యత్రవిశేషణానిసాభిప్రాయాణినిబధ్యంతేసపరికరాలంకారః॥*॥ యథా, రాజ్ఞోయాదవవంశపార్థివమణేఃప్రఖ్యాతశౌర్యశ్రియస్త్ర్యంగత్తుంగతురంగసైన్యమహతోమానైకవిత్తస్యచ । సద్యోరుద్రనరేంద్రనాయకచమూనాథేనకేనా ప్యధిక్షిప్తస్యాచరితాని సేవణపతేర్జానాతిసాగౌతమీ ॥ అత్రరాజ్ఞఇత్యేవమాదివిశేషణాన్యుత్ప్రాస ఇత్యన్వర్థాలంకారః ॥*॥ ఉదాహరతి రాజ్ఞఇతి ॥ రాజ్ఞోసతుయస్యకస్యచిత్ -యాదవవంశపార్థివమణేర్మహాకులీనస్యనమ్లేచ్ఛస్య - ప్రఖ్యాతశౌర్యశ్రియోనేకథావిహితపరాక్రమస్యనత్వనాఘ్రాతరణగంధస్య-త్ర్యంగత్తుంగతురంగసైన్యమహతోనైకాకినః - మానైకవిత్తస్యనతుయథాకథంచిత్ప్రాణపరాయణస్య సేవణపతేః కేనాప్యంధ్రచమూపతినా అధిక్షిప్తస్యసతః-ఆచరితాన్యాయుధసన్న్యాసాదీని-సాకబళితసేవణపతిసర్వస్వాగౌతమీజానాతీత్యేవంసాభిప్రాయవిశేషణత్వం ఉత్ప్రాసగర్భా

న్యభిప్రాయగర్భాణీత్యర్థః ॥౬౩॥ గమ్యోత్ప్రస్తావాశ్చరికతానంతరం విశేషగమ్యోత్ప్రేక్షయమాక్షేపం లక్షయతి విశేషేతి ॥ యతో౽భిక్తస్యావక్ష్యమాణస్యవా ప్రాకరణికత్వేన విధాతుమిష్టస్య అతఏవనిషేధానర్హస్యయోనిషేధో విశేషబోధార్థమభిధీయమానస్సన్నాభాసీభవతి స ఆక్షేపఇత్యర్థః॥ తస్యచతుర్ధా౽౽భాగమాహ ఉక్తవిషయఇత్యాదినా ॥ తతో౽

అథాక్షేపాలంకారః

గర్భాణి ॥౬౩॥ విశేషబోధాయోక్తస్యవక్ష్యమాణస్యవాభవేత్ ।నిషేధాభాసకథనమాక్షేపస్సఉదాహృతః ॥ యత్రవిశేషప్రతిపత్త్యర్థముక్తవక్ష్యమాణయోః ప్రాకరణికయోర్నిషేధాభాసఃకథ్యతే సఆక్షేపాలంకారః ॥ ఉక్తవిషయేవస్తువాకథనంవానిషిధ్యతే - వక్ష్యమాణవిషయేకథనమేవనిషిధ్యతే । తత్రాపిసామాన్యరూపేణప్రతిజ్ఞాపితవిశేషరూపేణనిషేధః।అంశోక్తావంశాంతరస్యవానిషేధః।ఏవంచతుర్విధో౽యమాక్షేపః ॥*॥ క్రమేణైషాముదాహరణాని ॥ నరేంద్రమౌళేనవయంరాజసందేశహారిణః । జగత్కుటుంబినఃకశ్చిన్నశత్రు౽రితికథ్యతే ॥ అత్రరాజసంధివిగ్రహకారిణాముక్తౌనవయంసందేశహారిణఇతివస్తునిషేధః । సచానుపపద్యమానః సంధివిగ్రహకాలోచితకైతవవచనపరిహారేణ తత్త్వవాదిత్వేపర్యవసితః । సర్వజగత్పాలకస్యతవశత్రుభావేనసాలోకనీయారాజానః కింతుభృత్యరూపేణసంరక్షణీయా ఇత్యేవమాదివిశేషమాక్షిపతి ॥౬౪॥ కథననిషేధో౽యథా ॥ వయమశరణాఇత్యేషోక్తిఃకథంఘటతేజగత్త్రితయశరణేత్వయ

క్తవిషయవస్తునిషేధముదాహరతి నరేంద్రేతి ॥ అజాతశత్రోఃకిమర్థం సంధివిగ్రహకారిణఇతిభావః॥ వస్తునిషేధంయోజయతి అత్రేతి ॥ తత్ఫలంవిశేషమాహ సచేతి ॥ సందేశహారిత్వనిషేధో౽నుపపద్యమానస్సన్ త్వదీయారాజానో౽భృత్యరూపేణభరణీయాఇత్యాదివిశేషం బోధయతీత్యర్థః॥౬౪॥కథననిషేధముదాహరతి వయమితి ॥ సర్వేషాంనాథర

తు కేనను సా— ర్యేచత్వయిదీష్యమాణే - సర్వాంతర్యూభూతా సామస్మాకస శరణాస్త్రాయస్వ త్రుణతా ఇత్యాదీని వచనాని వ్యర్థానీత్యర్థః ॥ రాజజయ తి అత్రేతి॥ వయమశరణా ఇత్యేవమాద్యుక్తిభిర్వ్యాకథననిషేధః తస్మాదా భాసరూపాదవిషయప్రవృత్త్యా నిషేధస్య ప్రయోగాభావాదాభాసత్వ మితిభావః ॥౬౫॥ వక్ష్యమాణవిషయే సామాన్యం ప్రతిజ్ఞాయ విశేష నిషేధ

స్స్యాస్మానితి స్ఫుటమజ్ఞతా । సకలజనతారక్షాదక్షత్వయి ప్ర ణతా ఇతి త్రిభువనను సా— ర్యేపిద్ధం ప్రతాప ఙహీపతే ॥ అ త్ర వయమశరణా ఇత్యేవమాద్యుక్తికథన నిషేధాభాసరూ పావవశ్యంపరిపాలనీయత్వాదివిశేషః ప్రతీయతే ॥ ౬౫ ॥ వక్ష్యమాణవిషయే సామాన్యం ప్రతిజ్ఞాయ కథననిషేధో య థా॥ విజ్ఞాపయామస్తే కిం చితా— కతియకులోద్వహ । విజ్ఞాప్య తేకిమథవా సర్వజ్ఞైరక్షకేత్వయి। అత్ర విజ్ఞాపయామ ఇతిసా మాన్యం ప్రతిజ్ఞాయ విశేషకథననిషేధాభాసా త్సర్వథావ యం రక్షణీయా ఇతి విశేష ఆక్షిప్యతే ॥౬౬॥ అంశోక్త్వాంశాం తరస్యనిషేధో యథా ॥ ప్రతాపరుద్రస్స్వయమిద్ధతేజాదై వంచతద్విక్రమదత్తహస్తం । యూయం చతూలోపమసార భాజస్తద్యుక్తమేవంయదివాకిముక్తైః॥ అత్ర ప్రతాపరుద్రో మహీయాన్ యూయమల్పా ఇత్యంశోక్త్వా యదివాకిముక్తై రిత్యంశాంతరనిషేధాభాసేన సర్వథా ప్రణామైః ప్రసాదనీ యోయం నతు ప్రతిపక్ష్యమవలంబనీయం యుష్మాభిరితిశ త్రుస్త్రీవచనభంగ్యా విశేష ఆక్షిప్యతే॥ ౬౭ ॥ సమానార్థత

ముదాహరతి విజ్ఞాపయామ ఇతి ॥ అత్ర ప్రథమార్ధే సామాన్యేన ప్రతిజ్ఞా య ద్వితీయార్ధే వయం రక్షణీయా ఇతి విశేషబోధార్థం విశేషకథన నిషేధా దాక్షేపః ॥౬౬॥ అంశోక్త్వాంశాంతరనిషేధముదాహరతి ప్రతాపేతి॥ ఇద్ధతేజాస్సమృద్ధప్రతాపః దత్తహస్తమనుకూలం తూలోపమ సారభా జో నిస్సారా ఇత్యర్థః - తదేవం యుక్తమిత్యంశోక్త్వా కిముక్తైరిత్యంశాంత రనిషేధః- తస్య వ్యంగ్యం విశేషమాహ సర్వథేతి ॥౬౭॥ ఆక్షేపాంతరము

పక్షిపతిసమా నేతి ॥ సమానార్థతయా సమానన్యాయతయేత్యర్థః ॥ తదే వాహ యథా చేతి ॥ అనుపపత్తివశాదిష్టనిషేధస్యేవానిష్టవిధేరప్యాభా సత్వాదాక్షేపత్వమితిభావః ॥ ఉదాహరతి నాథేతి ॥ అనిష్టవిధ్యాభాసం యోజయతి అత్రేతి ॥ ౬౮ ॥ అథగమ్యత్వప్రస్తావాద్వ్యాభాసత్వప్ర సంగేనాక్షేపానంతరం వ్యాజస్తుతిం లక్షయతి నిందయేతి ॥ యత్ర నింద

యాఽనిష్టవిధ్యాభాసోప్యాక్షేప ఇత్యభ్యుపగమ్యతే । యథా చ ఇష్టనిషేధస్యానుపపద్యమానతయా ఆభాసత్వం తథా అని ష్టవిధేరప్యనుపపద్యమానతయా ఆభాసత్వం ॥ యథా ॥ నాథ ప్రతాపరుద్రస్య సేవాం త్యజసి చేత్త్యజ । అరణ్యగృహమే ధిన్యా రీతిరభ్యస్యతే మయా ॥ అత్రానిష్టభూతం ప్రతాపరు ద్రపాదసేవాత్యజనం త్రిపురారిణ్యా విధీయతే । స విధిరను పపద్యమాన ఆభాసే పర్యవస్యతి । అరణ్యగృహమేధిన్యా రీతి రభ్యస్యత ఇత్యనేన విధ్యాభాస ఏవోపబృంహితః ॥ ౬౯ ॥ అథ

—— * వ్యాజస్తుత్యలంకారః * ——

గమ్యప్రస్తావాద్వ్యాజస్తుతిరుచ్యతే ॥ నిందయా వా స్తుత్యా వా యత్ర స్తుతిరేవావగమ్యతే । స్తుత్యా వా గమ్యతే నిందా వ్యా జస్తుతిరసౌ మతా ॥ యత్ర నిందారూపేణ ముఖేన స్తుతిర్గమ్యతే ఏకా సా యత్ర చ స్తుతిముఖేన నిందా గమ్యతే సా ద్వితీయా వ్యాజస్తుతిః ॥*॥ క్రమేణ యథా ॥ కాకతీయవిభో కీర్త్యా కిం వాక్యధవళీకృతం । యత్తదీయారివక్త్రేషు దృశ్యతే కాళిమా మహాన్ ॥ ౭౦ ॥ స్తుత్యా నిందా యథా ॥ ప్రతాపరుద్రనృపతేర హో సాహసికా ద్విషః । యద్విశంత్యస్య [illegible]

యా స్తుత్యా వా వాచ్యయా ప్రమాణాంతరబాధితస్వరూపయా యథా క్రమం స్తుతిర్నిందా వా గమ్యతే సా వ్యాజేన వ్యాజరూపా వా స్తుతిరితి ద్వి విధాప్యన్వర్థా వ్యాజస్తుతిరిత్యర్థః ॥ కాకతీయేతి ॥ విశేషనిషేధే శేషాభ్య నుజ్ఞానమితి న్యాయేనారివక్త్రవ్యతిరిక్తం విశ్వం కీర్త్యా ధవళీకృతమితి నిం దయా స్తుతిర్గమ్యతే ॥ ౭౦ ॥ ప్రతాపేతి ॥ అత్ర శత్రూణాం సాహసప్రశం

సరూపాభిరుత్వం వ్యజ్యతే ॥ ౭౦ ॥ స్తుతిప్రసంగాద్వ్యాజస్తుత్యనంతరమ
ప్రస్తుతప్రశంసామాహ అథేతి ॥ యద్యప్యప్రస్తుతమప్రస్తుతత్వాదేవ
నకథనీయం తథాపి ప్రస్తుతార్థప్రతీత్యర్థత్వాదవిరోధః- అత్ర గమ్యగమక
యోః ప్రస్తుతాప్రస్తుతయోర్నియామకం సంబంధమాహ సారూప్య
తి॥ ఆదిగ్రహణాత్సామాన్యవిశేషభావః కార్యకారణభావశ్చ గృహ్యతే -
తేషామేవార్థాంతరప్రతీతిహేతుత్వాత్ - తేన సామాన్యం విశేషః కా
ర్యం కారణం సరూపంచ ప్రస్తుతం స్వస్వప్రతియోగినో ప్రస్తుతస్యకథనా

హంతి సముంతతః ॥ ౭౧ ॥ అథగమ్యస్యప్రస్తావాదప్రస్తుతప్ర

అప్రస్తుతప్రశంసాలంకారః

శంసోచ్యతే ॥ అప్రస్తుతస్యకథనాత్ప్రస్తుతం యత్ర గమ్యతే ॥
అప్రస్తుతప్రశంసేయం సారూప్యాదినియంత్రితా ॥ యత్ర
సారూప్యేణ సామాన్యవిశేషభావేన కార్యకారణభావేనచా
ప్రస్తుతకథనాత్ప్రస్తుతప్రతీతిస్తత్రాప్రస్తుతప్రశంసా ।
అప్రస్తుతాత్ప్రస్తుతప్రతీతిరిత్యనేన సమాసోక్తివ్యావృత్తిః ।
నచ కార్యాత్కారణప్రతీతావనుమానాద్విశేషశంకా ॥ అ
నుమానాలంకారే ప్రత్యాయ్యప్రత్యాయకయోర్ద్వయో
రపి ప్రాకరణికత్వాభ్యుపగమాత్ । అనేనపర్యాయోక్తస్య
వ్యావృత్తిరపి । నచాయం ధ్వనిః ప్రతీయమానస్యవాచ్యసి
ద్ధ్యంగత్వాత్ ॥*॥ తత్ర సారూప్యేణ యథా ॥ ఆశాసు ప్రశ

స్ప్రతీయత ఇతి పంచాప్రస్తుతప్రశంసాభేదాః ॥ నచేయం సమాసోక్తిస్త
ద్విపర్యయేణ ప్రవృత్తేరిత్యాహ అప్రస్తుతాదితి ॥ కార్యాత్కారణప్రతీ
తిభేదస్యానుమానేనాంతర్భావం వారయతి ॥ నచేతి॥ అతఏవపర్యాయోక్త
వ్యావృత్తిరపీత్యాహ అనేనేతి ॥ తత్రాప్యుభయోః ప్రకృతత్వాదితిభా
వః॥ వ్యంగ్యమత్రాలంకార్యమత ఆహ నచేతి ॥ తత్ర హేతుమాహ ప్రతీ
యమానస్యేతి ॥ వాచ్యసిద్ధ్యంగత్వాత్ అప్రస్తుతస్యవాచ్యత్వమేవా
యుక్తమితి కృత్వా ప్రస్తుతం ప్రతీయమానం తత్సాధనత్వేనోపకరోతీతి
వాచ్యసిద్ధ్యంగం నామ గుణీభూతవ్యంగ్యం న ప్రధానమతో న ధ్వనిరితిభా

వః ॥*॥ తత్ర సారూప్యేణోదాహరతి ఆశాస్వితి ॥ ప్రశమితవాసనోదయేభ్యోనివర్తితపరిమళప్రచారేభ్యోజరత్తరుభ్యోజీర్ణవృక్షేభ్యః ॥ అత్రాప్రస్తుతభ్రమరవృత్తాంతేనప్రస్తుతప్రతాపరుద్రవృత్తాంతస్సారూప్యేణప్రతీయతే- సాధర్మ్యేణేదముదాహరణం- వైధర్మ్యాదనిబంధనాస్త్వన్యతోద్రష్టవ్యాః॥౭౧॥ యశస్వినీతి॥అత్రాప్రస్తుతరాజసామాన్య

మితవాసనోదయేభ్యః కింలబ్ధంభ్రమరగజైర్జరత్తరుభ్యః ।
పున్నాగోనవనవసౌరభప్రసూనైరామోదందిశతి నివాస మాగభర్వా ॥ అత్రభ్రమరవృత్తాంతేనాప్రస్తుతేనసర్వాన సంఘ్రాణ్ణిభవానుర్విశ్వరాన్విహాయ సకలగుణపరిపూర్ణః సర్వజనానందీప్రతాపరుద్రఏవసన్సేవ్యతాం విదుషాం సే వ్యఇతిప్రస్తుతంప్రతీయతే॥౭౧॥సామాన్యాద్విశేషప్రతీతిర్య థా ॥ యశస్వినీపద్మభవస్యసృష్టిర్గుణాత్మనయిత్రీనృపశేఖరాణాం। తత్పాలనాల్లాలనభాగ్యయోగ్యోజాగర్తి కాన్తోగ్యస లోకఏషః ॥ అత్రప్రతాపరుద్రస్యగుణమహత్త్వేప్రస్తుతే సామాన్యమభిహితం ॥౭౨॥ విశేషాత్సామాన్యప్రతీతిర్య థా॥ దంయమణాపిణపెంకిఇ ణఘణఇ పంతు సకోఊహలా ఏ। పరిసాసలమిణంపసఇ కిణిఏకిగిసిసింధీ ॥ ఛాయా॥ ద్రష్టుమనాఅపినపశ్యతి నస్పృశతి వస్త్రాంతస కౌతూహలాపి । స్పర్శేచ్ఛయాపినస్పృశతికిమియాత్ నృశీస స్త్రీ॥ అప్రసిద్ధానాం నవసంగమేమహాలజ్జేతిసామాన్యేప్రస్తుతేవిశేషాభిహితః ॥ ౭౩॥ కార్యాత్కారణప్రతీతిర్యథా ॥ గాథా ఇవాన్న వాజా తాసీచా ఇసమహాప్రయా॥ మహీమానవతస్యైనాక కరియుకు లేశ్వరే ॥ అత్రార్ణవాదీనాంగాంభీర్యాదిభిః కార్యభూతైర వృత్తాంతవర్ణనయా ప్రస్తుతరాజవిశేషప్రతాపరుద్రగుణమహిమప్రతీతిః ॥౭౪॥ దష్టుమనాపీతి ॥ అత్రదర్శనాద్యనుత్కంఠాయామప్యదర్శనాదీనామప్రస్తుతానాంలజ్జావిశేషాణాముక్త్యా ప్రస్తుతలజ్జాసామాన్యప్రతీతిః - లజ్జాకార్యాణాంలజ్జాత్వవదౌపచారికం ॥ ౭౩ ॥ గాథా ఇతి ॥ అ

త్ర ప్రస్తుతార్ణవగాధాది కార్యవర్ణనయాఽప్రస్తుత ప్రతాపరుద్ర గాంభీర్య ప్రతీతిః ॥ ౮౪ ॥ ప్రతాపేతి ॥ అత్ర ప్రస్తుతకారణవర్ణనాత్ ప్రస్తుతకార్యప్రతీతిం యోజయతి అత్రేతి ॥ అత్ర వాచ్యస్యాసంభవాద్యుపాధివశాద్భేదాంతరాణి స్వయమూహనీయా నీత్యాహ ॥ వాచ్యేతి॥ వాచ్యస్యసంభవే ప్రాచీనాన్యేవోదాహరణాని ॥ అసంభవేతు॥ కస్త్వం భోః కథయామి దైవహతకం మాం విద్ధి శాకోటకమి

ప్రస్తుతైః కారణభూతం ప్రతాపరుద్రగాంభీర్యాది ప్రతీయతే ॥ ౮౪॥ కారణాత్కార్యప్రతీతిర్యథా ॥ ప్రతాపరుద్రనృపతేర్ధరిత్రీకల్పశాఖినః । జాతా మయి కృపాదృష్టిః కిం వా విస్మయసే సఖే ॥ అత్ర కథమీదృశమహావిభవభాజనమధునాభవసీతి కార్యం పృచ్ఛతే సవిస్మయాయ సుహృదే కారణభూతా ప్రతాపరుద్రకృపాదృష్టిరభిహితా । వాచ్యసంభవాసంభవోభయరూపతయా యథాసంభవం భేదాః స్వయం ద్రష్ట

పర్యాయోక్తాలంకారః

వ్యాః॥ ౮౫॥ గమ్యత్వప్రస్తావాత్పర్యాయోక్తముచ్యతే ॥ కారణం గమ్యతే యత్ర ప్రస్తుతాత్కార్యవర్ణనాత్ । ప్రస్తుతత్వేన సంబద్ధం తత్పర్యాయోక్తముచ్యతే॥ యత్ర ప్రస్తుతస్యైవ కార్యస్య వర్ణనాత్ప్రస్తుతమేవ కారణం గమ్యతే తత్పర్యాయోక్తం ॥*॥ యథా ॥ ప్రతిభూపాలశుద్ధాంతదీర్ఘికాస్వాజిధూసరాః । ప్రక్షాళయంతి గాత్రాణి కాకతీయచమూచరాః ॥ అత్ర రిపునగరీదీర్ఘికావారివిహారేణ ప్రతాపరుద్రచ

త్యాదావచేతనేన సహ ప్రశ్నోత్తరికానుపపన్నేతి వాచ్యస్యాసంభవః-ఏవమన్యదప్యుదాహార్యం ॥ ౮౫ ॥ కారణగమ్యత్వప్రస్తావాత్పర్యాయోక్తం లక్షయతి కారణమితి ॥ ప్రస్తుతాదిత్యేతదప్రస్తుతప్రశంసావ్యావచ్ఛేదార్థం-పర్యాయేణ కార్యాదిద్వారా ప్రతీయమానస్య కారణస్య వర్ణనం పర్యాయోక్తమిత్యర్థః ॥*॥ ఉదాహరతి ప్రతిభూపాలేతి॥ శుద్ధాంతదీర్ఘికాస్వంతఃపురక్రీడాపుష్కరిణీషు ॥ అత్ర ప్రస్తుతకార్యకథనాత్ప్ర

స్తుతస్తైవ కారణస్య ప్రతీతిం యోజయతి అత్రేతి ॥ ౭౬ ॥ స్ఫుటప్రతీయ
మానానంతరమస్ఫుటప్రతీయమానం ప్రతీపాలంకారం లక్షయతి ఆక్షే
పఇతి ॥ ఉపమేయేనైవోపమానకార్యస్య సిద్ధేః కిమర్థముపమానమిత్యాక్షేప
ఏకం ప్రతీపం - యత్ర సిద్ధోపమానస్యానికృష్టార్థముపమేయస్యోక్తిస్తద్ద్వి
తీయం-ఉభయత్రాప్యుపమేయస్యోపమాన ప్రాతికూల్యాత్ ప్రతీపవ్య
పదేశః ॥ * ॥ కీర్త్యేతి ॥ అత్ర కీర్త్తేరుపమానం ప్రభారోప్యమానాద్వ్యర్థత్వం

మాచరకర్తృకేణ కార్యభూతేన ‥హారం ప్రారభ పవస్య
పురాణి విహాయ పరాయితాః ప్రతీప్నపాఞితి కారణం ప్రతీయ

ప్రతీపాలంకారః

తే ॥ ౭౬ ॥ అథ ప్రతీపం ॥ ఆక్షేప ఉపమానస్య కైమర్థక్యే
న కథ్యతే । యద్వోపమేయస్యాన్యత్వం తత్ప్రతీపముదాహృ
తం ॥ యత్రోపమేయస్య లోకోత్తరత్వాదుపమానాక్షే
పః క్రియతే తదేకం ప్రతీపం । యత్రోపమేయస్యోపమాన
త్వం కల్ప్యతే తద్ద్వితీయం ॥*॥ ఆద్యం యథా ॥ కీర్త్యా ప్రతాప
రుద్రస్యాఖిలసంతాపం దిగంతరే । కిమర్థముదయత్యేష నిర్లజ్జశ్శ
శలాంఛనః ॥ ౭౭ ॥ ద్వితీయం యథా ॥ కాకతీయయశోలక్ష్మీపతిరే
ష న సంశయః । అనేన కథమల్పజ్ఞైస్సుమేరురుపమీయతే ॥ ౭౮ ॥

అనుమానాలంకారః

అథ తర్కన్యాయమూలాలంకారా నిరూప్యంతే ॥ సాధ్యసాధ
ననిర్దేశేత్వనుమానముదీర్యతే ॥ రూపకహేతుకత్వేన కల్ప్య

ప్ర ఇత్యర్థః ॥ ౭౭ ॥ కాకతీయేతి ॥ అత్రోపమానత్వేన ప్రసిద్ధస్య సుమేరో
ర్నికృష్టార్థముపమేయత్వం కల్పితం - కాకతీయస్యోపమానత్వే వివక్షా ప్ర
యోజికా ॥ ౭౮ ॥ అథానుమానాద్యలంకారవర్గమధికరోతి అథేతి ॥ త
త్రాపి ప్రాధాన్యాదనుమానమాదౌ లక్షయతి సాధ్యేతి ॥ వ్యాపకస్య
ధర్మిణ్యయోగవ్యవచ్ఛేదస్సాధ్యం పక్షధర్మత్వం సపక్షేసత్త్వం విపక్షా
ద్వ్యావృత్తిరిత్యేతద్రూపత్రయసహితో హేతుస్సాధనం యత్ర సాధ్య
ప్రతీతయే సాధనం నిర్దిశ్యతే సోనుమానాలంకార ఇత్యర్థః ॥ తత్రానుమా

నవైలక్షణ్యం దర్శయతి రూపకహేతుకత్వేనేతి ॥*॥ ఉదాహరతి రజో ధూమ ఇతి ॥ యాత్రైవ శుచిసమయ ఆషాఢమాసో గ్రీష్మ ఇత్యర్థః - అత్ర కోపాగ్నిసాధ్యే రజోధూమః శస్త్రభువః స్ఫులింగాశ్చ లింగం సర్వసంప్రతిపన్న రూపత్రయసంపన్నయోర్ధూమాగ్న్యోరూపకగర్భత్వాదనుమానాలంకారత్వం ॥ ౭౯ ॥ అనుమానప్రసంగాత్తదనంతరం కావ్యలింగమాహ హేతోరితి ॥ వాక్యార్థహేతుకం విశేషణగత్యా పదార్థహేతుకం వా కావ్యలింగం ద్వివిధమిత్యర్థః - కావ్యగ్రహణం తర్క వైలక్షణ్యార్థం -

నుమానవైలక్షణ్యం ॥*॥ యథా॥ రజో ధూమాయమానస్సైన్యాశ్వక్షితికర భవో వ్యాప్నోతి స్ఫులింగా వ్యోమాంతే భటసమితికాయో కభువః । తతోఽస్య యాత్రా శుచిసమయజోఽయం ప్రస్థపతేః ప్రభూతశ్శోకాగ్నిర్దహతి రిపుభూపాలనగరీః ॥ ౭౯ ॥ అథ కా

కావ్యలింగాలంకారః

వ్యలింగం ॥ హేతోర్వాక్యపదార్థత్వే కావ్యలింగముదాహృతం ॥ యత్ర హేతుర్వాక్యగతత్వేన పదగతత్వేన వా ప్రతిపాద్యతే తత్కావ్యలింగం ॥ యథా॥ ప్రతాపరుద్ర ఇత్యేషా కాపి పంచాక్షరీ శుభా । హృది యాం బిభ్రతో భూపా వశీకుర్వంతి సంపదః॥ అత్ర వాక్యార్థగతో హేతుః ॥ ౮౦ ॥ పదార్థగతో యథా॥ మ్లానాఽభూద్భూభృతాం ఫాలలిపిరుచ్ఛ్వసితా పునః । ప్రతాపరుద్రదేవాంఘ్రినఖజ్యోత్స్నాప్రసృతోక్షితా ॥ అత్ర పూర్వం పరిమ్లానాయా భూపాలఫాలలిపేః పునరుచ్ఛ్వాసే ప్ర

తేన వ్యాప్తిపక్షధర్మతాదయో న క్రియంత ఇతి రహస్యః- అత ఏవానుమానాదస్య వైలక్షణ్యమితి లభ్యతే ॥*॥ ప్రతాపేతి॥ అత్ర సంపద్వశీకరణే వాక్యార్థే ప్రతాపరుద్రపంచాక్షరీప్రాశస్త్యలక్షణో వాక్యార్థో హేతుః ॥ ౮౦ ॥ మ్లానేతి॥ అత్ర శత్రుభూపాలఫాలలిపేః పునరుచ్ఛ్వాసే నరేంద్రనఖజ్యోత్స్నాప్రసృతోక్షితత్వపదార్థో హేతుః ॥ యత్ర నఖజ్యోత్స్నాప్రసృతోక్షితత్వాదితి త్వతలాదివిశేషణతయా పదార్థస్య హేతుత్వేనోపాదానే వాక్యార్థహేతుకే హేతుత్వప్రతిపాదకయచ్ఛబ్దాదిప్రయోగే చ నాలంకారః- త

దా హేతుహేతుమద్భావస్యలౌకికత్వేనవిచ్ఛిత్తివిశేషాభావాత్ - య
త్రరూపాత్తస్యహేతుత్వం యథోదాహృతేవిషయేతత్రనకశ్చిద్విరోధ
ఇతిసర్వస్వరహస్యం-తదేతన్మనసినిధాయాహ ॥ తస్యవిశేషణగతత్వా
త్పదార్థగతతోక్తిరితి ॥ ౮౧ ॥ క్వచిత్కావ్యలింగసామ్యాత్తదనంతర
మర్థాంతరన్యాసంలక్షయతి కార్యేతి ॥ వ్యాచష్టేయత్రేతి ॥ ప్రకృత
సమర్థనమితి సమర్థనార్హత్వేనాభిహితస్యప్రకృతస్య యత్సమర్థనము
పాదానంతత్వప్రాప్త్యేనప్రతీతిరిత్యనుమానస్యవ్యవచ్ఛేదః - సమర్థ్యస
మర్థకభావే సమానేపి తాటస్థ్యేన హేతుత్వాత్కావ్యలింగాద్భేదః ॥ న

తాపరుద్రనరేంద్రచరణనఖచంద్రికాసేవనం హేతుః । త
స్యవిశేషణగతత్వాత్పదార్థగతతోక్తిః ॥౮౧॥ అర్థాంత

అర్థాంతరన్యాసాలంకారః

రన్యాసః॥ కార్యకారణసామాన్యవిశేషాణాంపరస్పరం।సమ
ర్థనంయత్రసోర్థాంతరన్యాసఉదాహృతః ॥ యత్రకార్యకా
రణభావేనసామాన్యవిశేషభావేనవా ప్రకృతసమర్థనం క్రి
యతేసోర్థాంతరన్యాసః ॥ * ॥ కార్యకారణభావేయథా॥
భూపాలప్రతాపరుద్రస్యనాభవతసోన్నతాః । ఉన్నతా
న్నమయత్యేషనానుష్ఠితమయ్యపి ॥ అత్రఫలరూపేణోన్న
త్యేనసమున్నతకారిణంసమర్థితం ॥౮౨॥ సామాన్యవిశేష
సమర్థనంయథా ॥ ఉద్వేజితాయత్ప్రనరేశ్వరస్యరిణాపదా

ను తాటస్థ్యేనహేతుత్వంసామాన్యవిశేషభావఏవ - నతుకార్యకారణ
భావే అతస్తత్రకావ్యలింగమితిచేల్లక్షణాంతరమస్తు యథాయోగమన్యత్ర
వాంతర్భావస్వీకరణీయః - తదుక్తంచక్రవర్తినా ॥ అప్రతీతప్రతీతా
స్యాదనుమానవ్యవస్థితిః । పదార్థాద్వాక్యార్థాద్వాన్వితైకస్య హేతు
తః।సమర్థనంప్రతీతస్యకావ్యలింగద్వయంమతం । భవేదర్థాంతరన్యాస
స్తాటస్థ్యేహేతుభావతః । కార్యకారణభావేతుతస్యోక్తంలక్షణాంతర
మితి॥*॥ఉదాహరతి॥భూపాఇతి ॥ కార్యేణకారణసమర్థనంయోజయతి
అత్రేతి॥౮౨॥ఉద్వేజితాఇతి॥రణైరేవాపదానైరద్భుతకర్మభిః ॥ సామా

న్యేన విశేషస్య సమర్థ్యత ఇత్యాహ అత్ర భీతస్యేతి ॥౮౩॥ దృష్టోపీతి॥ అత్ర విశేషేణ సామాన్యసమర్థనం యోజయతి అత్ర ప్రతాపేతి ॥ కారణేన కార్యసమర్థనం కావ్యలింగం తదుద్భూతత్వాన్నోదాహృతమిత్యాహ కార్యేతి వైధర్మ్యాత్త్రయణేవద్భేదా ద్రష్టవ్యాః ॥౮౪॥ తదేవం పరిశుద్ధబుద్ధేరేవ మీమాంసాయామధికారాత్తన్న్యాయానంతరమేతన్న్యాయానాం ప్రస్తా

వైః ప్రతిపతు భూపాః । బిభ్యత్యమీ చిత్రమచేతనేభ్యో భీతస్య సర్వం భయకారి నూనం ॥ అత్ర భీతస్య సర్వం భయకారీతి సామాన్యము చేతనేభ్యో రిపుభూపా బిభ్యతీతి విశేషం సమర్థయతి ॥౮౩॥ విశేషాత్సామాన్యసమర్థనం యథా ॥ దృష్టోపి నహాతాం సంగాద్భవత్యేవ హి సజ్జనః । ప్రతాపరుద్రమభ్యేత్య కలిః కృతయుగాయతే ॥ అత్ర ప్రతాపరుద్రసంగతిమహిమ్నా కలిః కృతయుగసదృశ ఇతి విశేషేణ సామాన్యసమర్థనం ॥ కార్యకారణభావేపి కారణాత్కార్యసమర్థనం కావ్యలింగం తదుద్భూతమితి తన్నోక్తం । అతః ప్రకారత్రయమర్థాంతరన్యాసస్య ॥౮౪॥ తదేవం న్యాయమూలాలంకారానంతరం వాక్య

——* యథాసంఖ్యాలంకారః *——

న్యాయమూలాలంకారా నిరూప్యంతే ॥ ఉద్దిష్టానాం పదార్థానాం పూర్వం పశ్చాద్యథాక్రమం । అనూద్దేశో భవేద్యత్ర తద్యథాసంఖ్యముచ్యతే ॥ యత్ర యేన క్రమేణోద్దిష్టాః పదార్థాస్తైనైవ క్రమేణానూద్దిశ్యంతే తత్ర యథాసంఖ్యాలంకారః ॥ *॥ యథా॥ గాంభీర్యమౌన్నత్యమనర్ఘశత్వం ప్రతాపరుద్రే సమవేత్య ధాతా । అంభోనిధిం వ్యద్రిముదిగ్గజేషు సృష్టిం ప్ర

పఞిత్యాహ తదేతి ॥ యథాసంఖ్యం లక్షయతి ఉద్దిష్టానామితి ॥ పూర్వం నిర్దిష్టా ఉద్దిష్టాః పశ్చాన్నిర్దేశోనూద్దేశః- తేనాత్ర పూర్వపశ్చాత్పదే స్ఫుటార్థే వ్యాచష్టే యత్రేతి ॥ ఆగ్నేయాదీనామగ్నేరహం దేవయజ్యయేత్యాద్యనుమంత్రణమంత్రవద్యతోద్దిష్టక్రమేణానూద్దేశస్య యథాసంఖ్యాలంకార ఇత్యర్థః ॥*॥ గాంభీర్యమితి ॥ సముద్రాదిభ్యోధికమస్య గాంభీ

ర్యాదికమితిభావః - గాంభీర్యాద్యుదితక్రమేణ సముద్రాదీనామనుదే
శాద్యథాసంఖ్యాలంకారః-క్రమాలంకారోయమితి కేచిత్ ॥౮౫॥ వాక్య
విదామర్థాపత్తిశ్చన్యాయ ఇతికృత్వా సంప్రత్యర్థాపత్తింలక్షయతి ఏక
స్యేతి॥ యత్రైకస్యవస్తునః కస్యచిదర్థస్యభావాన్నిష్పత్తేః- కిముతైవకై
ముత్యం-చాతుర్వర్ణ్యాదిత్వాత్స్వార్థేష్యఞ్ ప్రత్యయః - తన్న్యాయతః
అన్యద్వస్తు వస్త్వంతరమాపతేత్ సా అర్థాపత్తిస్స్యాదిత్యర్థః ॥ వ్యాచ
ష్టే యత్రేతి ॥ యథాదండభక్షణాదపూపభక్షణమర్థాదాపతితం తద్వ

యాసైకఫలామమంస్త ॥౮౫॥ ఏకస్యవస్తునో భావాద్యత్ర

అర్థాపత్త్యలంకారః

వస్త్వన్యథాపతేత్ । కైముత్యన్యాయతస్సాస్యాదర్థాపత్తి
రలంక్రియా ॥ యత్రకస్యచిదర్థస్యనిష్పత్త్యా తత్సమానన్యా
యాత్కైముత్యేనార్థాంతరమాపతతి సోఽర్థాపత్తిరలంకారః॥ న
చాత్రానుమానశంకా-కైముత్యన్యాయస్సంబంధరూపత్వాత్ ॥
*॥ యథా ॥ సమంతాదుద్వేలైర్విధహయధాటీ కలకలై
ర్జగత్యాం కాంచిన్నవ్యజనిపథురస్సైవణపతిః । మనాకోఽపి
ధోదంచద్భ్రుకుటిక...లెరుద్రనృపతౌనృపాణామన్యేషాం వి
ఫలితరుషాం కైవగణనా ॥౮౬॥ అపిచ॥ త్రైలోక్యసారోఽపిసు
వర్ణశైలః ప్రతాపరుద్రేణనృపేణతుల్యాం । తులాంసమారో
ఢుమపూర్ణ ఏవ మహీభృతాం కాగణనేతరేషాం॥ అత్రప్రతా

తృ-స్యచిదర్థస్యనిష్పత్త్యా తత్సామర్థ్యరూపాత్సమానన్యాయా దర్థాంత
తరమాపతతిసోఽర్థాపత్త్యలంకారఇత్యర్థః - అతఏవసర్వస్వసూత్రం -
దండాపూపికయార్థాంతరాపతనమర్థాపత్తిరితి ॥ అనుమానాంతర్భా
వంవారయతి నచేతి ॥*॥ ఉదాహరతి సమంతాదితి॥ అత్రప్రాకరణిక
స్సేవణపతివృత్తాంతో నృపాంతరవృత్తాంత మప్రాకరణికమాక్షిపతి ॥
౮౬॥ త్రైలోక్యేతి॥ తులాంసాదృశ్యంమహీభృతాంరాజ్ఞామద్రీణాంచ-
అత్రాక్షేప్యాక్షేపకయోరుభయమహీభృద్వృత్తాంతయోరప్రాక
రణికత్వం - మహీభృతామిత్యత్రశ్లేషోవిశేషః - ఏవమప్రాకరణికస్య

ప్రాకరణికాద్యుపేఖ్యదాహార్యం ॥౮౭॥ పరిసంఖ్యాంలక్షయతి ఏకస్యే తి॥ఏకస్యవస్తునోనేకత్రైకదాయుగపత్ప్రాప్తావన్యతో నివృత్త్యర్థమేకత్రనియమనంపరిసంఖ్యేత్యర్థః - ఏతేనవిధిరత్యంతమప్రాప్తే నియమః పాక్షికేసతి - తత్ర చాన్యత్ర చ ప్రాప్తేపరిసంఖ్యేతిగీయతఇతిమీమాంసకోక్తనియమపరిసంఖ్యయోర్భేదోనాలంకారికైరంగీకృతఇతిద్రష్టవ్యం. ఏ వర్జనేనకస్యచిద్వర్జనేన కుత్రచిత్సంఖ్యానం వర్ణనీయత్వేనగణనం

పరుద్రాపెత్తుయా మెరావప్యసాశేన్యేషాం మహీభృతా మర్థాదసారత్వంకైముత్యాదాపతతి ॥౮౭॥ ఏకస్యవస్తునః

అథపరిసంఖ్యాలంకారః.

ప్రాప్తావనేకత్రైకదాయది । ఏకత్రనియమస్సాహిపరిసంఖ్యాసకథ్యతే॥ యత్రైకంవస్తుయుగపదనేకత్రసంభావ్యమానం ఏకత్రైవనియమ్యతె సాపరిసంఖ్యా ॥ సాప్రథమంద్వివిధా ప్రశ్నపూర్వికాతదన్యథాచేతి ॥ తయోర్ద్వయోర్వర్జనీయస్యశాబ్దత్వార్థత్వాభ్యాం ద్వైవిధ్యేచాతుర్విధ్యం ॥ * ॥ తత్రశాబ్దవర్జనీయాప్రశ్నపూర్వికాయథా ॥ కింమండనంత్రిలోక్యాః కాకతితిలకోనహాటకక్షితిభృత్ । స్తోతవ్యఃకస్సుధియాంరుద్రనరేంద్రోనమందరః క్షితిభృత్ ॥౮౮॥ అర్థవర్జనీయాప్రశ్నపూర్వికాయథా ॥ కింవాహ్యమవితానం లోకానాంకాకతీయకులకీర్తిః। కింసౌఖ్యంవసుమత్యారుద్రనరేంద్రస్యభుజవాసః॥౮౯॥అప్రశ్నపూర్వికాశాబ్దవర్జనీయా యథా॥రాగోధర్మేనవిషయసుఖసంగతిస్సత్సభాయాంనస్త్రీ

పరిసంఖ్యేత్యస్యార్థోయం ॥ తస్యావిభాగమాహ సేతి ॥ తయోరితిప్రశ్నపూర్వికాప్రశ్నపూర్వికయోరిత్యర్థః ॥ * ॥ క్రమేణోదాహరతి కిమితి॥ అత్రమండనత్వేనప్రాప్తయోః కాకతీంద్రకనకాచలయోః కనకాచలం కంఠోక్త్యావర్జయిత్వాకాకతీంద్రేనియమనాచ్ఛాబ్దవర్జనీయాప్రశ్నపూర్వికాపరిసంఖ్యేత్యర్థః-ఏవముత్తరత్రాపిద్రష్టవ్యం ॥౮౮॥ కింవేతి ॥ అత్రవర్జనీయస్యచంద్రికాదేరార్థత్వం॥౮౯॥ రాగఇతి॥అద్యేద్యూతే ॥ అ

త్రవిషయసుఖాదివర్జనీయం శాబ్దం ప్రశ్నస్తు నాస్తి ॥౯౦॥ భూరేవేతి ॥ న స్వర్గాదిరిత్యార్థ వర్జనీయా ప్రశ్నరహితా పరిసంఖ్యా ॥౯౧॥ క్షోణీమితి బలిసద్మనిపాతాలే - అహిభయం సర్పభయం స్వపక్షప్రభవం భయం చ-మహీభుజామహిభయం స్వపక్షప్రభవం భయమిత్యర్థః- త్రిదివేగో త్రభిత్-ధామ్ని ఇంద్రప్రసంగః కులఘాతుకప్రసంగశ్చ॥ అత్రాభ్యుచ్చయ మాహ అలంకారస్యేతి ॥౯౨॥ పరిసంఖ్యాయాం ప్రశ్నప్రసంగాత్తద

గోష్ఠ్యాం వ్యసనమసి శంసీలి శాస్త్రే నాగారే। కీర్త్యాం నిత్యార్జనచ
తురతా నార్థజాతే వినోదో విద్యాభ్యాసే న చ పరిజనే యత్ర దేవ
స్య రాజ్ఞః ॥౯౦॥ అర్థవర్జనీయా అప్రశ్నపూర్వికా యథా ॥ భూ
రేవ భువనం దేవః స్వయంభూరేవ పార్థివః। ప్రస్తావరుద్ర ఏవై
కశ్శైవ నగరీ శుభా ॥౯౧॥ క్షోణీం రుద్ర నరాధీశే రక్షతి త్వయి
ద్విషి। బలిసద్మన్యహిభయం త్రిదివే గోత్రభిత్-ధామ ॥ అలం
కారస్యాస్య శ్లేషేణ చారుత్వాతిశయః ॥౯౨॥ ఉత్తరాత్ప్ర

ఉత్తరాలంకారః

శ్న ఉన్నేయో యత్ర ప్రశ్నోత్తరే తథా। బహుధా చ నిబధ్యే
తే తదుత్తరముదీర్యతే ॥ యత్రోత్తరాన్నిబధ్యమానాత్ప్ర
శ్న ఉన్నీయతే తదేకముత్తరం। చారుత్వార్థమసకృల్లోకోత్త
రం ప్రశ్న ప్రతిపాదనపూర్వముత్తరం ద్వితీయముత్తరం ॥
* ॥ క్రమేణ యథా ॥ కిమద్య వ్యుత్పత్తిస్తవ సుజన లోకవ్యవ

నంతరముత్తరం లక్షయతి ఉత్తరాదితి ॥ యత్రోత్తరాదుపనిబధ్యమానః ప్రశ్నఉన్నీయతే తదేకముత్తరం - న చేదం అనుమానం పక్షధర్మత్వాది నిర్దేశాభావాత్ - తథా ప్రశ్నపూర్వకం లోకోత్తరముత్తరం బహుధా నిబధ్యతే తదపరం సకృచ్చారుత్వం నాస్తీతి బహుధాగ్రహణం - నేయం పరిసంఖ్యా తద్వదత్ర వ్యవచ్ఛేద్యవ్యవచ్ఛేదకభావస్యావివక్షితత్వాత్ ॥ *॥ క్రమేణోదాహరతి కిమద్యేతి ॥ సుజనలోకవ్యవహృతా సాధుజనప్రసిద్ధా వ్యుత్పత్తిర్ధార్మికత్వాదిజ్ఞానం తవాద్య కిం - యదద్య తవ చ జ్ఞాతవ్యం

భవతీతి శేషః ॥ కింతదిత్యాకాంక్షాయామాహ ప్రభవతీతి ప్రభుర్భవతీత్యర్థః- ఉన్మార్గాపరిపూర్ణ ఇత్యర్థః - విశదో నిర్మలో నిరుపాధిక ఇత్యర్థః-మహీదేవా బ్రాహ్మణాశ్చ ఉత్కృష్టైర్వివిధై ర్విభవారంభై రైశ్వర్యవిజృంభణై ర్ముదితాః॥ అతో ప్రశ్నోత్తరాత్ప్రశ్నోన్నయనం యోజయతి అత్రేతి॥౯౩॥ద్వితీయముదాహరతి కిణ్ణేతి ॥ అత్రవ్యవచ్ఛేద్యవ్యవచ్ఛేదకభా

హ్యతాయదద్యజ్ఞాతవ్యం ప్రభవతి యదా రుద్రనృపతిః। తదా
రభ్యోన్మార్గా జయతి విశదో ధర్మవిభవో మహీదేవాశ్చోచ్చ్య
ద్వివిధవిభవారంభముదితాః ॥ అత్ర ప్రతాపరుద్రో యదా
ప్రభవతి తదారభ్య పూర్ణధర్మప్రతిష్ఠా మహీదేవా అపి తథా
విధసంతోషభాజః। కిమధునా పృచ్ఛసీత్యుత్తరాత్కిం ప్రతా
పరుద్రరాజ్యే ధర్మప్రతిపాలనమస్తి కింసుఖినో భూసురా ఇ
త్యున్నీయతే ప్రశ్నః ॥౯౩॥ ద్వితీయా యథా॥ కిం ణు ధణం కులవి
ంజా కోలాహో సంజణేణ సహవాసో। కాణఅరీ ఎఅసిలా కో
రాఅ వీరరుందణరణాహో॥ఛాయా॥ కింనుధనం కులవిద్యా
కో లాభస్సుజ్జనేన సహవాసః। కా నగరీ ఏకశిలా కో రాజా వీర
రుద్రనరనాథః ॥౯౪॥ వాక్యన్యాయమూలప్రస్తావాద్వికల్ప

వికల్పాలంకారః

ఉచ్యతే ॥ విరోధే తుల్యబలయోర్వికల్పాలంకృతిర్మతా॥ య
త్ర తుల్యప్రమాణానుశిష్టయోర్విరుద్ధయోర్ద్వయో ర్యుగప
త్ప్రాప్తా వేకస్యాసంభవ స్తత్ర వికల్పః। ఔపమ్యాచ్చారు
త్వం ॥*॥ యథా ॥ భూపాలాః క్రియతాం మూర్ధ్నాం ధను
షాం వా వినమ్రతా। పాదచ్ఛాయాంధ్రనాథస్య పింధ్యాద్రౌ

వమవివక్షితత్వాద్బహుధా ప్రశ్నోత్తరనిబంధనా దుత్తరాలంకారః॥ ౯౪॥వికల్పం సంగతిపూర్వకం లక్షయతి వాక్యన్యాయేత్యాదినా॥ తుల్యప్రమాణవిశిష్టత్వా త్తుల్యబలయోరేకత్ర యుగపత్ప్రాప్తౌ విరుద్ధత్వాద్యౌగపద్యాసంభవే వికల్ప ఇత్యర్థః॥ లౌకికవికల్పాద్వైలక్షణ్యం దర్శయతి ఔపమ్యాచ్చారుత్వమితి ॥*॥ భూపాలా ఇతి ॥ పాదచ్ఛాయా చరణ

చ్ఛాయా అన్యత్ర ప్రత్యంతపర్వతచ్ఛాయా- అత్ర శ్లేషోవిశేషః॥ లక్షణం యోజయతి అత్రేతి ॥ ౯౫ ॥ సముచ్చయస్యసంగతిమాహ వికల్పేతి॥ లక్షణమాహ గుణేతి ॥ వ్యాచష్టే యత్రేతి ॥ యత్ర గుణానాం క్రియాణాంచ వ్యస్తానాం సమస్తానాం వాయుగపదవస్థానం సః సముచ్చయాలం

ర్వానిషేవ్యతాం ॥ అత్ర ప్రతాపరుద్రే ప్రభవతి రాజ్ఞాం సంధివిగ్రహాభ్యాం తుల్య బలప్రమాణాభ్యాం శిరోనతః సధనుర్నమనే యుగపదేవ ప్రాప్తే తయోర్విరుద్ధత్వాద్యౌగపద్యాసం

సముచ్చయాలంకారః

భవేవికల్పః ॥ ౯౫॥ వికల్పప్రతిపక్షభూతః సముచ్చయోనిరూప్యతే ॥ గుణక్రియాయౌగపద్యం సముచ్చయఉదాహృతః ॥ యత్ర గుణానాం వైమల్యాదీనాం క్రియాణాంచ దర్శనాదీనాం యుగపదవస్థానం తత్ర సముచ్చయాలంకారః ॥ *॥ యథా॥ ప్రతాపరుద్రనృపతౌ భద్రాసనముపేయుషి । సతాం ప్రసన్నం హృదయమసతాం కలుషం మనః॥ ౯౬॥ క్రియాసముచ్చయో యథా ॥ పెంఛఇఇమణిదోపవిసఇచఅణ్ణో అగ లఇమాణో అ। ఘుంణఇవణో అసుం ణకిఎదఉవహసహిఆఓ॥ ఛాయా ॥ పేక్షతే ఇమాం నరేంద్రో ప్రవిశతి మనసా గళతి మానశ్చ। ఘూర్ణతే మనశ్చ శూన్యం కిమేతత్పశ్యత సఖ్యః ॥ ఏతే భిన్నవిషయత్వే ఉదాహరణే॥ ౯౭॥ ఏకవిషయత్వే యథా॥ త్రైలోక్యప్రథమానకీర్తి మహిత శ్రీవీరరుద్రప్రభోః సేవార్థం చిరయత్సు కాకతిపురే భూపేషు తద్దోషితః । ద్వారం యాంతి విలోకయంతి పురతో నిశ్వాసమాతన్వతే శుష్యంతి

కారఇత్యర్థః॥ *॥ విషయభేదేన గుణసముచ్చయముదాహరతి॥ ప్రతాపేతి॥ ౯౬॥ తథైవ క్రియాసముచ్చయముదాహరతి॥ పేచ్ఛఇతి॥ ౯౭ ॥ విషయభేదాభావేన క్రియాసముచ్చయ ముదాహరతి త్రైలోక్యేతి ॥ తద్దోషితః ప్రోషితభర్తృకాః - ఉత్కంఠయాద్వారంయాంతి పురతో విలోకయంతి యావద్దృష్టిః ప్రసరతీతి భావః - నిశ్వాసమాతన్వతే ప్రియమద్య

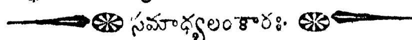
ష్ట్వా చింతయేతి భావః - జ్వరేణ శుష్యంతి ముహ్యంతి జడీభవంతి ఇతి కర్తవ్యతామూఢమనసో భవంతీత్యర్థః - యద్వా మోహమూర్ఛయోస్సంచార్యవస్థాభేదేన భేదః - అత్రావస్థానామవివక్షితః క్రమః ॥ ౯౮ ॥ గుణక్రియయోస్సామస్త్యేన సముచ్చయమాహ దేవ ఇతి ॥ మాద్యద్దంతీత్యాదీని చత్వారి ప్రయాణక్రియావిశేషణాని - అత్ర కంపః క్రియా - అన్యే గుణాః ॥ ౯౯ ॥ సముచ్చయత్వసామ్యాద్ద్వితీయసముచ్చయం లక్షయతి ॥ ఖలేకపోతేతి ॥ పురా కిల కుత్రచిత్ ఖలే లుబ్ధకేన ప్రసారితే జాలే చిత్రగ్రీవో నామ కశ్చిత్ కపోతరాజః సపరివారో ధాన్యలోభాదాగత్య బద్ధః - పరస్పరమం

ప్రలపంతి యాంతి తనుతాం ముహ్యంతి మూర్ఛంతి చ ॥ ౯౮ ॥
గుణక్రియాసామస్త్యేన యథా ॥ దేవే కాకతివీరరుద్రనృప
తౌ జైత్రప్రయాణోన్ముఖే మాద్యద్దంతి చలత్పదాతి విచలద్వా
జిప్రధావద్రథం । విచ్ఛాయాననమాకులాత్తముదసు తార్
క్ష్ణ్యామాపిచ్ఛవత్ ఏవం భ్రశ్యతి సర్వతః ప్రతివనం ప్ర
త్యర్థిభూభృద్గణః ॥ ౯౯ ॥ ఖలేకపోతన్యాయేన బహూనాం కా
ర్యసాధనే । కారణానాం సముద్యోగస్స ద్వితీయస్సముచ్చ
యః ॥ యత్రైకం కార్యం సాధయితుమహమహమికయా బ
హూనాం కారణానాముద్యమః సోఽపి సముచ్చయ ఏవ యుగ
పదనేకేషామవస్థానాత్ ॥ యథా ॥ శుభ్రం యశశ్శౌర్యమహ

త్రయిత్వా సర్వేఽపి సంభూయ జాలేన సహోడ్డీయ లుబ్ధకాదృశ్యతాం గత్వా కుత్రచిత్ప్రదేశే హిరణ్యకనామ్నా మూషికరాజా మిత్రేణ పాశచ్ఛేదం లబ్ధ్వా సపరివారస్స్వగృహం ప్రవిష్ట ఇతి పంచతంత్రకథాం మనసి నిధాయాహ ఖలేకపోతన్యాయేనేతి ॥ యథా పాశచ్ఛేదం ప్రతి సర్వేషాం కపోతానాముద్యమః ఏవం కస్యచిత్కార్యస్య సాధనే బహూనాం కారణానాముద్యమే సోఽపి సముచ్చయ ఏవేతి ॥ వ్యాచష్టే యత్రేతి ॥ అహమహమికా వ్యాఖ్యాతా ॥ సముచ్చయత్వే హేతుమాహ యుగపదితి ॥ అస్యైవ తత్కారమితి సంజ్ఞాంతరం - తదుక్తం - తత్సిద్ధిహేతావేకస్మిన్ యత్రాన్యత్తత్కరం భవేదితి ॥ ఉదాహరతి శుభ్రమితి ॥ సద్యోగే చేదము

దాహరణం-శుభ్రత్వేన శోభనస్య యశసో లోకోత్తర రీతిసంపాదనే శౌ
ర్యమహత్త్వాదినా శోభనైర్వృత్తాదిభి స్సముచ్చయాత్ ॥ దుర్వారా
స్స్మరమార్గణాః ప్రియతమే దూరే మనో ప్యుత్సుక మిత్యాదౌ స్మరమార్గ
ణానాం దుర్వారత్వేనా శోభనానాం తాదృశైరేవప్రియతమాదిభి స్స
ముచ్చయ ఇత్యత్రా సద్యోగః - ప్రియతమాదీనాం స్వతశ్శోభనత్వేపివి
రహివిషయత్వేనాత్రాశోభనత్వం జ్ఞేయం ॥ శశీ దివసధూసరో గలిత
యౌవనా కామినీత్యాదౌ శశినశ్శోభనస్యాపి దివసధూసరత్వాదశోభన
త్వేన సదసత్తాదృశైరేవ కామినీప్రభృతిభి స్సముచ్చయ ఇతి సదసద్యో
గోత్ర ద్రష్టవ్యః- ఇతి త్రివిధోయం సముచ్చయః ॥ ౧౦౦ ॥ తత్కరసాదృ

చ్ఛవృత్తం విద్యానవద్యా విమలం కులం చ । ప్రతాపరుద్రస్య
నరేశ్వరస్య లోకోత్తరాం రీతిముదంచయంతి ॥ అత్ర యశః
ప్రభృతీనాం లోకోత్తరరీతి సంపాదనే ప్రత్యేకం హేతుత్వే
పి యుగపత్ఖలేకపోతన్యాయసంబంధః ॥ ౧౦౦ ॥ అథ సమాధిరు

సమాధ్యలంకారః

చ్యతే ॥ ఏకస్మిన్కారణే కార్యసాధనే న్యస్యాపరాపతేత్ । కాక
తాళీయనియతస్స సమాధిరుదీర్యతే ॥ యత్రైకస్మిన్కారణే
కార్యసాధనాయ ప్రవృత్తే కాకతాళీయతయాన్యత్కారణ

శ్యాత్తదనంతరం సమాధిం లక్షయతి ఏకస్మిన్నితి ॥ వ్యాచష్టే యత్రేతి ॥
కేనచిదారబ్ధస్య కార్యస్య కాకతాళీయన్యాయేన కారణాంతరేణ సమా
ధానాత్సమాధిరిత్యర్థః ॥ కాకతాళీయేతి వృత్తివిషయే కాకతాళశబ్దౌ కాక
తాళసమవేతక్రియావాచినౌ తేన కాకాగమనమివ తాళపతనమివ కాక
తాళమితీవార్థే సమాసాచ్ఛతద్విషయాదిత్వజ్ఞాపకాత్సుప్సుపేతి సమాసః
ఉభయతోపి చేయం క్రమేణ దేవదత్తాగమనం దస్యూపనిపాతశ్చ తేన
దేవదత్తదస్యుసమాగమః కాకతాళసమాగమసదృశ ఇతి లభ్యతే - తతః
కాకతాళమివ కాకతాళీయమితి ద్వితీయస్మిన్నివార్థే సమాసాచ్ఛతద్విష
యాదిత్వాచ్ఛప్రత్యయః - యథా పతతా తాళఫలేన కాకవధః తద్వదుపనిపతి
తైర్దస్యుభిర్దేవదత్తస్య వధ ఇత్యర్థః - యదాహ భగవాన్భాష్యకారః -

ఏవంత్విహద్వావివార్థౌ కాకాగమనమివ తాళపతనమివ కాకతాళం కాకతాళమివ కాకతాళీయమితి - తచ్చ వ్యాఖ్యాతం కైయటేన- తత్ర కాకాగమనం దేవదత్తాగమనస్యోపమానం తాళపతనం దస్యూపనిపాతస్య తాళేన తు యః కాకస్య వధస్స దేవదత్తస్య దస్యునా వధస్యోపమానమితి వధాదః కాకతాళీయాదిశబ్దవాచ్యస్సంపద్యత ఇతి - తేన కాకతాళీయం నామాతర్కితోపనతం చిత్రీకరణముచ్యత ఇతి వృత్తికారః - ఏవంచానుషంగికకారణాంతరస్య సమాధేః సమప్రధానసర్వకారణాస్సముచ్చయాద్భేద ఇతి

మాగత్య తత్కార్యం సుకరం కరోతి స సమాధ్యలంకారః ॥

*॥ యథా ॥ రణాంగణే రుద్రనరేంద్రరోషశమాయ రాజ్ఞాం
విహితస్తుతీనాం । వక్త్రేషు యద్వాయువశాత్పతంతి తృణాని
దేవస్య సపక్షపాతః॥ అత్ర ప్రతాపరుద్రనరేంద్రక్రోధశాం
త్యర్థం రణాగ్రే త్రక్రాంతస్తుతీనాం రాజ్ఞాం వక్త్రేషు వా
యువశాత్కాకతాళీయతయా పతితైస్తృణైః కోపశాంతి
లక్షణకార్యస్య సుకరత్వం॥ ౧౦౧॥ అథలోకన్యాయమూలాలం

భావికాలంకారః

కారాన్నిరూప్యంతే॥ అతీతానాగతే యత్ర ప్రత్యక్షే ఇవ లక్షితే।
అత్యద్భుతార్థకథనాద్భావికం తదుదాహృతం॥ యత్రాద్భు
తచరితోపవర్ణనాద్భూతభావినోర్వస్తునోః ప్రత్యక్షాయమా
ణత్వం భవతి స భావికాలంకారః ॥ న చ భూతభావినోః ప్రత్య
క్షవదవభాసో విరుద్ధః అత్యద్భుతవస్తువర్ణనయా భావికానాం

ద్రష్టవ్యం॥*॥ ఉదాహరతి రణాంకణ ఇతి ॥ అత్ర క్రోధశాంతౌ స్తుతిః ప్రధానకారణం- వక్త్రేషు వాయువశాత్తృణపతనం కాకతాళీయమితి సమాధిః॥౧౦౧॥ లోకన్యాయమూలేషు చమత్కారాతిశయనిదానం భావికం లక్షయతి అతీతేతి॥ అత్యద్భుతార్థకథనాదితి- తథావిధకబ్జసందర్భేణేతి శేషః॥ వ్యాచష్టే యత్రేతి ॥ భావః కవేరభిప్రాయః శ్రోతరి ప్రతిబింబత్వేనాస్తీతి భావికం - నను సంబంధో వర్తమానం చ గృహ్యతే చక్షురాదినేతి న్యాయేన భూతభావినోః ప్రత్యక్షవదవభాసో విరుద్ధ ఇత్యాశంక్య పరిహరతి నచేతి॥ తత్ర హేతుమాహ అత్యద్భుతేతి॥ భావికానాం సహృదయా

నాం భావనోదయాత్సంస్కారోద్బోధాత్ ॥ నచేదం యుక్తమిత్యాహ తథాచేతి ॥ భావనాయాః పునరితి భావనావిషయాణామత్యద్భుతవస్తూనామిత్యర్థః- చేతసి సహృదయహృదయే- నిదర్శనాన్నితరాం దర్శనాత్ ఆదరప్రత్యయేన ధార్యమాణత్వాదిత్యర్థః- ప్రత్యక్షాయమాణత్వం ఘటత ఏవేతి - యథాలౌకికానామింద్రియైర్వర్తమాన సంబంధార్థసాక్షాత్కారః - యథా వా యోగినామైకాగ్ర్యశీలతయా భావనయాతీంద్రియార్థసాక్షాత్కారః - తథా కావ్యతత్త్వవిదాం కావ్యతత్త్వగతాత్యద్భుతత్వానుసంధానప్రయుక్తయా భావనయా అతీతానాగతార్థసాక్షాత్కారో యుజ్యత ఏవేత్యర్థః॥ అత్ర దృష్టాంతమాహ యథేతి॥ పాంథస్య పథికస్య- విరహిణ ఇత్యర్థః-పథో ణ నిత్యమితి ణప్రత్యయః- కామినీభావన

హృది భావనోదయాత్ । తథాచ భావనాయాః పునః పునశ్చేతసి నిదర్శనాత్ప్రత్యక్షాయమాణత్వం ఘటత ఏవ। యథా పాంథస్య కామినీభావనయా తస్యాః ప్రత్యక్షాయమాణత్వం । న చేయం స్వభావోక్తిః - తస్యాం వస్తుస్వభావస్య యథావద్వర్ణనయా ప్రత్యక్షాయమాణతా ఇహ త్వత్యద్భుతత్వేన । నాపి రసవదాద్యలంకారః తత్ర విభావానుభావాద్యనుసంధా

యా కామినీధ్యానేన తస్యాః కామిన్యాః ప్రత్యక్షాయమాణత్వం - ఇదముక్తం- సాక్షిగతస్యైకలిఙ్గోయమద్వైతవాద ఇతి॥ నచేదం స్వభావోక్తావంతర్భవతీత్యాహ నచేతి ॥ కుత ఇత్యాకాంక్షాయామనుభవేనా వైలక్షణ్యమాహ తస్యామితి ॥ వస్తుస్వభావస్య లౌకికవస్తుగతసూక్ష్మధర్మస్యేత్యర్థః - యథావదన్యూనాతిరిక్తత్వేన వర్ణనయా ప్రత్యక్షాయమాణతా సాధారణ్యేన హృదయసంవాదిప్రతీతివిషయత్వమిత్యర్థః ఇహ భావికే తు అత్యద్భుతత్వేన లోకోత్తరాణాం వస్తూనాం స్ఫుటతయా ఘటస్యేవ ప్రతీతిరితి భేద ఇత్యర్థః - అత ఏవ రసవదాదీనాం అంతర్భావ ఇత్యాహ నాపీతి॥ తత్ర హేతుమాహ తత్రేతి॥ విభావానుభావాద్యనుసంధానేన పరమాద్వైతజ్ఞానివన్మయైవైతే శత్రోర్నైతే తటస్థస్యైవైత ఇత్యాది విశేషపరిహారాత్సాధారణ్యేన సహృదయసంవాదిప్రత్యయేనేత్యర్థః। రసా

దేర్భావ్యత్వంస్యాన్నత్యమిత్యర్థః నత్వత్యద్భుతత్వేనేతి- యథాభావి కేభూతభావినోరత్యద్భుతార్థయోః స్సర్వజ్ఞవత్త్వాట్స్యేనప్రతీతి ర్నసాధారణ్యేనతద్వదత్రనభవతీత్యర్థః॥ నన్వత్రభూతభావినోరప్రత్యక్షయోః ప్రత్యక్షత్వేనాధ్యవసాయాదివాదేరభావాచ్చప్రతీయమానోత్ప్రేక్షా కుతోనస్యాదతఆహ నచేయముత్ప్రేక్షేతి॥ తత్రహేతుమాహ అతీతేతి॥ నహ్యప్రత్యక్షంప్రత్యక్షత్వేనాధ్యవసీయతేకింతర్హి కావ్యార్థవిద్భిఃప్రత్యక్షందృశ్యతఇతినోత్ప్రేక్షేతిభావః॥ ననుభూతభావినోఃప్రత్యక్షత్వే భ్రాంతిమదలంకారఃకింనస్యాదతఆహ నచాయమితి॥ తత్ర హేతుమాహ భావనాయాఇతి ॥

వైవరసాదేర్భావ్యత్వం నత్వత్యద్భుతత్వేన। నచేయము త్ప్రేక్షా - అతీతానాగతయోఃప్రత్యక్షత్వేనాధ్యవసాయాభావాత్ । నచాయంభ్రాంతిమదలంకారః - భావనాయా అభ్రాంతిరూపత్వాత్ । అతస్సర్వోత్తీర్ణ ఏవాయమలంకారః ॥*॥ యథా ॥ ధ్వజాగ్రేకాకతీంద్రస్యభాతిక్రోడాకృతి ర్హరిః। మృద్బింబమివదంష్ట్రాగ్రేయస్యాలక్ష్యతమేదినీ ॥ అత్రాష్టాదశద్వీపయుక్తాయామేదిన్యా దంష్ట్రాగ్రేమృద్బింబరూపతేఽత్యద్భుతవర్ణనయాతిధావిధభావనాయాం ప్ర

—* ప్రత్యనీకాలంకారః *—

త్యక్షవత్ప్రతీతిసంభవః॥౧౦॥అథప్రత్యనీకాలంకారః ప్రతిపాద్యతే॥బలినఃప్రతిపక్షస్యప్రతీకారేసుదుష్కరే। యస్తదీ

కావ్యతత్వవిదాంభూతభావివస్తుసాక్షాత్కారసామగ్రీభావనాతస్యాఅభ్రాంతిరూపత్వాత్ - భ్రాంతింరూపయతిజనయతీతి భ్రాంతిరూపాతస్యాభావస్తత్త్వంతదభావాత్ భ్రాంతిజనకత్వాభావాదత్యర్థః - భూతభావివిషయత్వేపిభావనామహిమ్నానప్రత్యక్షత్వహానిరితిభావః॥కంటకశోధనముపసంహరతి అతఇతి ॥ యదన్యదవశిష్టంతత్సర్వంలంకారసర్వస్వేద్రష్టవ్యం ॥*॥ ఉదాహరతి ధ్వజాగ్రఇతి॥క్రోడాకృతిర్వరాహాకృతిః॥యోజయతి అత్రేతి॥౧౦॥ లోకన్యాయమూలప్రస్తావాత్ప్రత్యనీకంలక్షయతి బలినయితి॥ ప్రతీకారఇతి ఉప

సర్గస్యమఖ్యమనుష్యైబహుళమిలిదీర్ఘః॥ వ్యాచష్టేయతేతి॥ అనీకస్య సైన్యస్యప్రతినిధిః ప్రత్యనీకంతత్తుల్యత్వాదిద మపిప్రత్యనీక మిత్యర్థః-ప్రతిపక్షప్రాబల్యప్రఖ్యాపనమాత్రప్రయోజనం॥ *॥ కాకతీయేతి ॥ తస్య కాకతీయస్యగభీరిమ్నా గాంభీర్యేణసనాభింసహృదం - జ్యోతిర్జనపదేత్యాదినాసమానశబ్దస్యసభావః ॥ అస్యాలంకారత్వమాహ అత్రేతి ॥ ౧౦౩॥ పూర్వమేవసంగత్యావ్యాఘాతంలక్షయతి యేనేతి॥ యేనోపా

యతిరస్కారఃప్రత్యనీకంతదుచ్యతే। యత్ర ప్రబలస్య ప్రతిపక్షస్య ప్రతీకారాసామర్థ్యాత్తదీయతిరస్కారో భవతితత్ప్రత్యనీకం ॥ * ॥ యథా॥ కాకతీయపతిశౌర్యమహోష్మన్య కృత్యతస్వమహిమా బడబాగ్నిః। తద్గభీరిమసనాభిమజస్రం బాధతేనిధిమపాంబహిరంతః॥ అత్రసాదృశ్యహేతుకం తదీయత్వమిత్యలంకారత్వం॥ ౧౦౩॥ యేనయత్సాధితంవస్తు

అథ వ్యాఘాతాలంకారః

తేనైవక్రియతేన్యథా। అన్యేనతదలంకారోవ్యాఘాతఇతికథ్యతే ॥ యద్వస్తుయేనకేనచిత్కర్త్రాయేనసాధనేన సాధితం తద్వస్తు తేనైవసాధనేన అన్యేనకర్త్రా యదన్యథాక్రియతే సవ్యాఘాతః॥*॥ యథా ॥ కాకతీయాభిజాతోయంనాభిజాతాధికస్థితిః। దోర్భ్యాంలబ్ధోదయాన్భూపాంస్తాభ్యామనుదయాన్సృజన్॥ ౧౦౪ ॥ అథలోకన్యాయమూలాలంకారనిరూపణప్రస్తావాత్పర్యాయాలంకారోనిరూప్యతే ॥ క్రమేణై

యేనయద్వస్తుసాధితంకేనచిత్కర్త్రేతిశేషః - తేనైవోపాయేనాన్యేనకర్త్రాతద్వస్తుఅన్యథాక్రియతేచేత్సవ్యాఘాతోలంకారఇత్యన్వయః॥ *॥ కాకతీయేతి ॥ కాకతీయాభిజాతఃకాకతీయకులోద్భూతః - నాభిజాతోబ్రహ్మతతోధికాస్థితిర్యస్య సతథోక్తః - దోర్భ్యామీశ్వర బాహుభ్యాం లబ్ధోదయాన్భూపాన్రాజన్యాన్ - బాహూరాజన్యఃకృతఇతిశ్రుతేః-తాభ్యాందోర్భ్యామనుదయానుదయరహితాన్ సృజన్నిష్పాదకస్యనిష్పాదితవస్తువ్యాహతిహేతుత్వాద్వ్యాఘాతః॥ ౧౦౪॥ వ్యాఘాతేవస్తు

సాధనాన్యథాకరణయోః క్రమికత్వాత్తత్ప్రసంగేనపర్యాయం లక్షయ తి క్రమేణేతి ॥ ఏకస్యానేకత్రవర్తన మనేకస్యైకత్రవర్తనంచేతిద్విధా పర్యాయాలంకారః - ఉభయస్యక్రమికత్వాద్విశేషసముచ్చయయోః క్రమేణవ్యవచ్ఛేదః॥*॥ దంష్ట్రాయామితి॥ కుహనాకిటేర్మాయావరాహ స్య- పాతాళలోకేశితుఃఫణభృతశ్శేషస్య - సర్వధురాంవహతీతిసర్వ

—*పర్యాయాలంకారః*—

క్రమమనేకస్మిన్నాధారేవర్తేతేయది । ఏకస్మిన్నథవానేకః పర్యాయాలంకృతిర్మతా॥ యత్రక్రమాదేకమాధేయమనేకస్మిన్నాధారేవర్తతేసఏకః పర్యాయః - నచాత్రవిశేషాలంకారః తత్రైకస్యానేకత్రయుగపద్వర్తనం-అత్రక్రమేణ।తథా ఏకస్మిన్నాధారేఅనేకమాధేయంవర్తతే సద్వితీయః పర్యాయః। నచాత్రసముచ్చయాలంకారః - తత్రాప్యేకత్రానేకేషాంయుగపద్వర్తనం అత్రక్రమేణ॥*॥ యథా॥ దంష్ట్రాయాంకుహనాకిటేర్భగవతో దేవస్యశౌరేఃపురాపశ్చాన్మస్తకమండలేఫణభృతఃపాతాళలోకేశితుః । అద్యోర్వీపతిశేఖరస్యమహతఃకాకతీయప్రభోర్బాహౌ సర్వధురీణసారమసితేబద్ధోత్సవామేదినీ॥ అత్రైకస్యామేదిన్యాఃక్రమాదనేకత్రవర్తనం॥౧౦౫॥ ద్వితీయః॥ యేషాంముఖేనిజవధూసవిధేనృపాణాంశౌర్యోక్తయస్సహభవన్నభిమానగర్భాః । తేషాంప్రతాపనృపవీక్షణకాతరాణాం తత్రైవదీనవచనాని సముద్భవంతి॥౧౦౬॥ అథసూక్ష్మాలంకారోనిరూప్యతే॥ అసం

ధురీణః-ఖస్సర్వధురాదితిఖప్రత్యయః-విశ్వధురీణేతిపాఠేఅత్రైవఖ ఇతి యోగవిభాగాత్ఖప్రత్యయః ॥ ఏకస్యానేకత్రవర్తనంయోజయతిఅత్రేతి॥౧౦౫॥యేషామితి॥నిజవధూసవిధేయోషిన్మధ్యే- అభిమానగర్భాగర్వసంభృతాః-తత్రైవముఖే - దీనవచనాని త్రాయస్వేత్యాదివాక్యానిసముద్భవంతి- అత్రైకస్మిన్ముఖేశౌర్యోక్తీనాందీనవచనానాంచక్రమేణ వృత్తిః॥ ౧౦౬ ॥ఏకత్రానేకవృత్తిప్రసంగేనైకస్యసంలక్షితత్వాత్సంల

క్షితత్వసంబంధాత్పర్యాయానంతరం సూక్ష్మం లక్షయతి అసంలక్షితే
తి॥ అసంలక్షితస్య స్థూలబుద్ధీనామసంవేద్యస్య సూక్ష్మస్య ఇంగితాకారా
భ్యాం తీక్ష్ణబుద్ధిసంవేద్యస్యార్థస్య ప్రకాశో విదగ్ధం ప్రతి ప్రకాశనం యత్ర స
సూక్ష్మాలంకార ఇత్యర్థః॥ వ్యాచష్టే విదగ్ధేతి ॥ ఇంగితాకారయోర్లక్షణ
మాహ చక్రవర్త్తీ॥ ఆకృతివ్యంజితాశ్చేష్టా ఇంగితం బుద్ధికారితాః । ఆకారః
పునరామ్నాతస్తా అపి వా బుద్ధికారితాః ॥తథా॥ తా గాపుటభ్రూదృష్ట్యాదే
ర్వికారానింగితం విదుః । ఆకారాస్సత్త్వజా భావా ఆగత్యా బుద్ధ్యాపరేన్యథే
తి ॥*॥ ఉదాహరతి గుర్వితి ॥ అత్ర మూత్యా సంకేతసమయజిజ్ఞాసా

సూక్ష్మాలంకారః

లక్షితసూక్ష్మార్థప్రకాశస్సూక్ష్మ ఉచ్యతే ॥ విదగ్ధమాత్రజ్ఞే
యస్యార్థస్య యత్రాకారేంగితాభ్యాం ప్రకాశనం స సూ
క్ష్మాలంకారః ॥ * ॥ యథా ॥ గురుఅణసవిహంమివహూాగ
ంతూణణరిదపేసిఆగూఈ। సంవగేసు సహాసకంగూరివిలేవణ
కుణఇ॥ ఛాయా॥ గురుజనసవిధే వధూర్దృష్ట్వా నరేంద్రప్రేషి
తాం దూతీం। సర్వాంగేషు సహాసం కస్తూరీవిలేపనం కరోతి॥ అ
త్ర కస్తూరీవిలేపనేన తిమిరసమయస్సంకేతకాల ఇతి ప్రకాశితః॥

ఉదాత్తాలంకారః

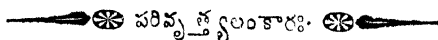
౧౦౭॥ అథోదాత్తాలంకారః కథ్యతే॥ తస్యాపి లోకన్యాయమూ
లత్వైవానంతర్యకారణం॥ తదుదాత్తం భవేద్యత్ర సమృద్ధం వస్తువ
యాం తదీయేన భ్రూభంగాదినేంగితేనోపలభ్య ప్రగల్భవధ్వా రాత్రిసమ
యస్సంకేతకాల ఇతి కస్తూరీవిలేపనేన ప్రకాశ్యతే ॥ వర్త్తిస్స్యందిస్వేద
బిందుప్రబంధైర్దృష్ట్వా భిన్నం కుంకుమం కాపి కంఠే । పుంస్త్వం తన్వ్యా వ్య
వ్యంజయంతీ వయస్యా స్మిత్వా పాణౌ ఖడ్గలేఖాం లిలేఖేత్యత్ర స్వేదబిం
దునిమిత్తకుంకుమభంగలక్షణాకారసూచితం పురుషాయితం పాణౌ కృపా
ణలేఖనేన పురుషైకయోగ్యేన ప్రకాశ్యత ఇత్యాకారనిబంధనస్సూక్ష్మః ॥
౧౦౮॥ ఉదాత్తమాహ అథేతి॥ తస్య సంగతిమాహ తస్యేతి ॥ లక్షణమా
హ తదితి ॥ వ్యాచష్టే యత్రేతి॥ మహాసమృద్ధిశాలినః కవిప్రతిభాప్రా

ప్తైశ్వర్యశాలినఇత్యలౌకికత్వకథనాదలంకారత్వం ॥*॥ రమ్యామితి ॥ ఆసేదివాంసః ప్రాప్తాః- కలభాః బాలగజాః - మోదంతఇతియత్ తత్ త్యాగలీలాయితం త్యాగలీలా- లోహితాదిక్యషంతాద్భావే క్తః ॥ అంగభూతమహాపురుషచరితంచోదాత్తం॥యథా॥ తదిదమరణ్యంయస్మిన్దశరథవచనానుపాలనవ్యసనీ । నివసన్బాహుసహాయశ్చకారరక్షఃక్షయం రామః ॥ అత్రారణ్యవర్ణనీయే రామచరితమంగత్వేనవర్ణితమితిమతాంతరానుసారేణసర్వస్వకారః - తథాహి-యత్రరసాదయో వాక్యార్థీభూతాస్తత్రరసవదాదయోలంకారా ఇత్యలంకారమాత్రరసికాభామహోదయః - తన్మతేయథావాక్యార్థీభావాదంగభూతో రసాదిస్తథాంగభూతమహాపురుషచరితవర్ణనాత్మకోద్వితీయోదాత్తఉపపద్యతే - ధ్వనిదర్శనేతుకావ్యాత్మనోరసాదేః ప్రాధాన్యదశాయా మలంకార్యత్వా

> ర్ణ్యతే యత్ర మహాసమృద్ధిశాలినో వస్తునో వర్ణనం క్రియతే తత
> తోఽదాత్తాలంకారః ॥*॥ యథా॥రమ్యామేకశిలాభిధాననగరీ
> మాసేదివాంసోబుధాః సౌవర్ణేషుగృహేషు రత్నరచితద్వా
> స్తోరణేషుస్థితాః । ఆరుహ్యాంగణమేదినీషుకలభాః క్రీడోత్సు
> కానర్ఘ్యకాన్మోదంతేయదవేక్ష్య రుద్రనృపతేస్తత్త్యాగలీలాయి

దలంకారభావోనోపపద్యతే-తదుక్తంధ్వన్యాచార్యైః ॥ రసభావతదాభాసభావశాంత్యాదిరక్రమః । ధ్వనేరాత్మాంగిభావేనభాసమానోవ్యవస్థితఇతి - యత్రరసస్వరూపేవస్తుమాత్రేలంకారతా యోగ్యే వాక్యార్థీభావేనప్రధానేంగభూతారసాదయస్తత్రరసవదాద్యలంకారా ఏవ - తదపితైరేవోక్తం - ప్రధానేన్యత్రవాక్యార్థేయత్రాంగంతు రసాదయః। కావ్యేతస్మిన్నలంకారోరసాదిరితిమేమతిరితి- తదాద్వితీయోదాత్తస్యవిషయఏవనాస్తీతిసర్వస్వహృదయం - అతఏవధ్వనిదర్శనానుసారీవిద్యానాథోపిద్వితీయముదాత్తం నాంగీచకారేతిరహస్యం ॥ నన్వేవంతర్హిరసవదాదయఃకిమితినాంగీక్రియంతఇతిచేన్నైవం - రసప్రకరణఏవతత్స్వరూపనిరూపణాత్ - కింతూదాహరణమలంకారప్రకరణేభవిష్యతీతిప్రతిజ్ఞాయకేనవాభిప్రాయేణేహనోదాహృతం అస్మాభిస్తుతత్రైవ ది

జ్యైత్రముదాహృతమితి నేహపునః ప్రయత్యతే ॥ ౧౦౭ ॥ సమృద్ధికార్యత్వాద్వినిమయస్య తద్రూపాం పరివృత్తిముదాత్త్వానంతరం నిరూపయతి అథేతి॥ సమానన్యాయాత్ లోకవ్యవహారరూపాత్ ॥ సమేతి ॥ కించిద్దత్త్వాకస్యచిదాదానం వినిమయః - సమస్య సమేన న్యూనస్యాధికేన అధిక

పరివృత్త్యలంకారః.

తం ॥ ౧౦౮ ॥ అథ సమానన్యాయాత్ పరివృత్తిర్నిరూప్యతే॥ సమన్యూనాధికానాం చ యదా వినిమయో భవేత్ । సా కిం సమాధికన్యూనైః పరివృత్తిరసౌ మతా ॥ సమన్యూనాధికానాం సమాధికన్యూనైర్వినిమయః పరివృత్తిః- సమేన సమపరివృత్తిర్న్యూనేనాధికపరివృత్తిరధికేన న్యూనపరివృత్తిశ్చేతి ॥*॥ సమేన సమపరివృత్తిర్యథా ॥ సుధారసముచో వాచో దత్త్వా కాకతిభూభుజే । అతో లభంతే కవయస్సహస్రం గంధసింధురాన్ ॥ అత్ర వచసాం గంధసింధురాణాం చ సమత్వం ॥౧౦౯॥ న్యూనేనాధికపరివృత్తిర్యథా॥ ఉపాయనం గజాశ్వాదికృత్వా సర్వేపి భూభుజః । ప్రతాపరుద్రదేవస్య లభంతే సుస్థిరాం కృపాం ॥ అత్ర త్యజ్యమానాముపాయనాదేరాదీయమానస్య ప్రతాపరుద్రకృపాలసితస్యైవాధిక్యం ॥ ౧౧౦॥ అధికేన న్యూనపరివృత్తిర్యథా ॥ ప్రతాపరుద్రేణ రణే జితాః ప్రత్యర్థిభూభుజః। దత్త్వా భూమిం కిరాతేభ్యో లభంతే వల్కలాదికం ॥ అత్ర త్యజ్యమానాద్భూభగణజాతాదాదీయమానస్య వల్కలాదేర్న్యూనత్వం ॥ ౧౧౧ ॥ అథ శృంఖలాన్యాయమూలాలంకారాన్నిరూప్యంతే ॥ పూర్వపూర్వం ప్రతి

స్య న్యూనేన వినిమయ ఇతి త్రేధా పరివృత్తిః ॥*॥ సమేన సమపరివృత్తిముదాహరతి సుధేతి ॥ అతః కాకతీంద్రాత్ -గంధసింధురాన్ గంధగజాన్- లక్షణముక్తం నాటకే ॥౧౦౯॥ న్యూనేనాధికపరివృత్తిముదాహరతి ఉపాయనమితి ॥ ౧౧౦ ॥ అధికేన న్యూనపరివృత్తిముదాహరతి ప్రతాపేతి ॥ ౧౧౧॥ అనంతరాలంకారచతుష్టయస్య సంగతిమాహ అథేతి॥ కారణమా

లాంలక్షయతి పూర్వపూర్వమితి ॥ ప్రతిశబ్దోభిన్నక్రమః- తేనపూర్వ పూర్వస్యోత్తరోత్తరహేతుత్వే కారణమాలేత్యర్థః ॥ తథావ్యాచష్టే. యదేతి ॥*॥ విద్యయేతి॥విద్యాదయోపి వినయాదీన్ప్రతి హేతవః ॥ ౧౧౨॥ ఉక్తదేతద్వైపరీత్యాదేకావళీంలక్షయతి యత్రేతి ॥ పూర్వపూర్వం ప్రత్యుత్తరోత్తరస్య విశేషణత్వం స్థాపనేనాపోహనేనచద్వైవిధ్యమను

కారణమాలాలంకారః

యదా హేతుస్స్యాదుత్తరోత్తరం । తదా కారణమాలాఖ్యమలంకరణముచ్యతే ॥ యదాపూర్వపూర్వంక్రమేణోత్తరోత్తరంప్రతిహేతుతాంభజతె సకారణమాలాఖ్యోలంకారః ॥ * ॥ యథా ॥ విద్యయావినయోత్కర్షోవినయేనగుణార్జనం । గుణైః ప్రజానురాగశ్చక్రమోయం కాకతీశ్వరే ॥౧౧౨॥ య

ఏకావళ్యలంకారః

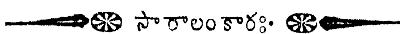
త్రోత్తరోత్తరెషాంస్యాత్పూర్వంపూర్వంప్రతిక్రమాత్ । విశేషణత్వకథనమసావెకావళీమతా ॥ యత్ర పూర్వపూర్వంప్రతిక్రమేణోత్తరోత్తరంవిశేషణత్వంభజతె సఏకావళ్యలంకారః॥యథా ॥ ప్రతాపరుద్రనగరీసుజనై రుపశోభితా। సుజనాస్స్ఫీతవిభవై ర్విభవాస్థైర్యశాలినః ॥ ఏతత్ స్థాపనేనోదాహరణం॥౧౧౩॥అపోహనేనాపిభవతి ॥యథా॥ నతద్రాజ్యం ప్రజాయత్రనభవంత్యూర్జితశ్రియః । నతాః ప్రజాఃప్రభుర్యాసాంనస్వయంకాకతీశ్వరః ॥౧౧౪॥ యదా

మాలాదీపకాలంకారః

తుపూర్వపూర్వస్యసంభవెముత్తరోత్తరం । ప్రత్యుత్కర్షా భవతీత్యేకావళీంద్విధాకరోతి ॥*॥ ఆద్యముదాహరతి ప్రతాపేతి ॥ అత్రనగర్యాదేఃపూర్వపూర్వస్య సుజనాద్యుత్తరోత్తరంస్థాపనేన విశేషణత్వంభజతె॥౧౧౩॥ద్వితీయముదాహరతి నతద్రాజ్యమితి ॥ అత్రరాజ్యాదేఃపూర్వపూర్వస్యప్రజాద్యుత్తరోత్తరమపోహనేన విశేషణత్వం భజతె ॥౧౧౪॥ పూర్వపూర్వంప్రత్యుత్తరోత్తరస్యోత్కర్ష హేతుత్వే

నైకావలీముక్త్వా ఉత్తరోత్తరం ప్రతిపూర్వపూర్వస్యోత్కర్షహేతుత్వే మాలాదీపకమాహ యదేతి॥ *॥ భాగ్యేతి ॥ అత్ర భాగ్యాతిశయాదిభిర్మహ్యాదీనాముత్కర్షః క్రమేణవిధీయతే ॥ ౧౧౪॥ పరిశేషాత్సారంలక్షయతిఉత్తరోత్తరమితి ॥ జగత్స్వితి ॥ అత్రజగదపేక్షయా వసుధాయా

వహత్వంతన్మాలాదీపకముచ్యతే ॥ యత్ర పూర్వపూర్వస్య ఉత్తరోత్తరగుణావహత్వంసమాలాదీపకాలంకారః॥ *॥ యథా॥ భాగ్యభూమామహీంప్రాప్తః కాకతీం ప్రభుజంమహీ। భుజః ప్రతాపమతులం ప్రతాపశ్చజగత్త్రయం॥౧౧౪॥ ఉత్త

సారాలంకారః.

రోత్తరముత్కర్షః సారాలంకారఉచ్యతే॥ యథా ॥ జగత్సు వసుధాభాతితస్యామేకశిలాపురీ । కాకతీయాన్వయస్తత్ర తస్మిన్రుద్రనరేశ్వరః ॥ సకలభువన సారభూతం ప్రతాపరుద్రంవిషయీకుర్వతః చిరాదస్యాలంకారస్యసారఇత్యన్వర్థాభిధానం॥ ౧౧౬॥ ....*

ఇతి విద్యానాథకృతౌ ప్రతాపరుద్రయశోభూషణే.
అలంకారశాస్త్రే అర్థాలంకారప్రకరణం.
సమాప్తమ్.

ఉత్కర్షః- తదపేక్షయాఏకశిలాయాఇత్యాదిక్రమేణోత్కర్షో రుద్రనరేశ్వరేవిశ్రామ్యతి॥ ౧౧౬॥ ....*

ఇతిపదవాక్యప్రమాణ పారావార పారీణ శ్రీమహోపాధ్యాయ కోలచలమల్లినాథసూరి సూనునా విశ్వజనీనవిద్యస్య విద్వన్మణేః పెద్దయార్యస్యానుజేన కుమారస్వామి సోమపీథినావిరచితే ప్రతాపరుద్రీయవ్యాఖ్యానేరత్నాపణాఖ్యానే అర్థాలంకార నిరూపణంనామాష్టమం ప్రకరణం.

శ్రీహయగ్రీవాయనమః

ప్రతాపరుద్రీయే - సవ్యాఖ్యానే.

మిశ్రాలంకారప్రకరణమ్.——౯.

ఏకైకాలంకారనిరూపణానంతరం మిశ్రాలంకారనిరూపణం ప్రతిజానీతే ॥ అథేతి ॥ ఉక్తానామలంకారాణాం క్వచిత్సహభావే కిం పార్థక్యేన పర్యవసానముతాలంకారాంతరత్వమితి విచార్య లౌకికాలంకారన్యాయేనాలంకారాంతరత్వం సిద్ధాంతయతి ॥ యథేతి ॥ హిరణ్మయానాం సౌవర్ణానాం-చాండినాయనాదిసూత్రేణనిపాతనాత్సాధుః-పృథక్స్థిత స్సంబంధా

అథ సంసృష్టిసంకరౌ నిరూప్యేతే ॥ యథా లౌకికానామలంకారాణాం హిరణ్మయానాం మణిమయానాం చ పృథక్సౌందర్యహేతూనామన్యోన్యసంబంధేన చారుత్వాతిశయో దృశ్యతే తథైవ కావ్యాలంకారాణాం రూపకాదీనాం మిథస్సంబంధేన సౌందర్యాతిశయః ప్రతీయతే। స చ సంబంధో ద్వివిధః-సంయోగరూప స్సమవాయరూపశ్చేతి - సంయోగో మిశ్రతిలతండులన్యాయః- సమవాయో మిశ్రక్షీరనీరన్యాయః- తిలతండులన్యాయేన సంబంధే సంసృష్టిః - క్షీరనీరన్యాయేన సంబంధే సంకరః - అనయోః పృథక్చారుత్వాతిశయహేతుత్వాదలంకారధురంధరత్వం - నతు పూర్వోక్తాలంకారశేషతా ॥

భావేపి సౌందర్యహేతూనాం మిథస్సంబంధే చారుత్వాతిశయస్తథైవ రూపకాదీనామిత్యర్థః-సౌందర్యాతిశయహేతోస్సంబంధస్య ద్వైవిధ్యమాహ సచేతి ॥ ఉత్కటభేదస్సంయోగరూపః అనుత్కటభేదస్సమవాయరూప ఇత్యర్థః-ఆద్యే తిలతండులన్యాయేన సంసృష్టిః-ద్వితీయే క్షీరనీరన్యాయేన సంకరః-అనయోః పృథగుపాదానం పూర్వశేషత్వమిత్యర్థః

తత్ర ప్రథమముత్కటభేదనిబంధనాం సంసృష్టిం లక్షయతి ॥ తిలేతి॥ తస్యా
స్త్రైధావిభాగమాహ సేతి॥ * ॥ శబ్దాలంకారసంసృష్టిముదాహరతి శుం
భదితి॥ శుంభత్సంభ్రమోదీవ్యమానసంరంభా యే గంధసింధురా గంధగ
జాః తద్ధురయా తద్భారేణ నిర్దారితం నిర్భిన్నముర్వీతలం యేషు తే తథో
క్తాః- త్వంగద్భిః ప్లవమానైః తుంగతురంగైః ప్రతిభయా భయంకరాః -

సంసృష్టిః

తత్ర ప్రథమం సంసృష్టిర్నిగద్యతే ॥ తిలతండులసంశ్లేషన్యా
యాద్యత్ర పరస్పరం । సంశ్లిష్యేయురలంకారాస్సా సంసృ
ష్టిర్నిగద్యతే ॥ యత్ర తిలతండులన్యాయేన పరస్పరసంబద్ధా
రూపకాదయో భవంతి సా సంసృష్టిః ॥ సా త్రివిధా శబ్దాలంకా
రగతత్వేనార్థాలంకారగతత్వేనోభయాలంకారగతత్వేన
చ ॥ శబ్దాలంకారసంసృష్టిర్యథా ॥ శుంభత్సంభ్రమగంధ
సింధురధురానిర్దారితోర్వీతలాః త్వంగత్తుంగతురంగమప్ర
తిభయా ద్రాక్స్యందనస్యందనాః । గర్వారంభసముద్యదు
గ్రభటాటోపస్ఫుటద్దిక్తటా నిస్సీమాః ప్రసరంతి రుద్రనృప
తే త్వత్ప్రయాణోద్యమాః ॥ అత్ర ఛేకానుప్రాసవృత్త్య
నుప్రాసయోస్సంసృష్టిః ॥ ౧ ॥ అర్థాలంకారసంసృష్టిర్య
థా ॥ కాకతేయచమూర్ధత్తే మహిమానముదన్వతః। గ్రసతే
యాద్విషద్భూపధ్వజినీస్తటినీరివ ॥ అత్ర నిదర్శనోపమయో
స్సంసృష్టిః ॥ ౨ ॥ ఉభయసంసృష్టిర్యథా ॥ ప్రతాపరుద్రదో

ద్రాక్స్యందనాః శీఘ్రధావనాః స్యందనా రథా యేషు తే తథోక్తాః - అత్ర
ధురధురాభటభటేత్యత్ర ఛేకానుప్రాసోఽన్యత్ర వృత్త్యనుప్రాసశ్చ
సంసృజ్యతే ॥ ౧ ॥ అర్థాలంకారసంసృష్టిముదాహరతి కాకతీంద్రేతి ॥ ఉ
దన్వతో మహిమానం ధత్త ఇత్యత్రాసంభవద్ధర్మయోగే న ప్రతిబింబకర
ణాదుపాత్తా నిదర్శనా - తస్యాస్తటినీరివేత్యుపమాయాశ్చ పరస్పరనైరపే

త్యాత్సంసృష్టిః॥౨॥ఉభయసంసృష్టిముదాహరతి ప్రతాపేతి॥౩॥ సంకరంలక్షయతి క్షీరేతి ॥ యత్రాలంకారాణాంక్షీరనీరన్యాయాదనుత్కటభేదస్సంబంధఃససంకరఇత్యర్థః ॥ తస్యత్రైధావిభాగమాహ తస్యేతి॥*॥క్రమేణోదాహరతి ఉద్యదితి ॥ క్షోణీభృత్కటకానాంవైరిభూపాలరాజధానీనాం అన్యత్రపర్వతనితంబానాం - ఉపరోధపటుభిర్నిరోధన

ద్దండోమండలాగ్రేణమండితః। దృశ్యతేసమరేపీతైరుష్ణః
ఫణవానివ॥అత్రవృత్త్యనుప్రాసోపమయోస్సంసృష్టిః ॥౩॥

అథ సంకరః

అథసంకరోనిరూప్యతే ॥ క్షీరనీరనయాద్యత్ర సంబంధస్స్యా
త్పరస్పరం ॥ అలంకృతీనామేతాసాంసంకరస్సఉదాహృతః॥
యత్రక్షీరనీరన్యాయేనాలంకారాణాంమిథస్సంబంధోభవతి
ససంకరః । తస్యాంగాంగిభావేన సందేహేన సకవాచకా
నుప్రవేశేనచత్రైవిధ్యం॥ *॥తత్రాంగాంగిభావేనసంకరో
యథా ॥ ఉద్యద్బృంహితగర్జితైర్ద్విపఘటాకాదంబినీసంభ్రమైః
క్షోణీభృత్కటకోపరోధపటుభిః ప్రావృడ్విహారాఇవ ।
శత్రుస్త్రీబహులాశ్రువృష్టిశమితక్ష్మాచక్రతాపోదయా
యాత్రాఃకాకతివల్లభస్యజగతామానందమాతన్వతే ॥ అ
త్రయాత్రాః ప్రావృడ్విహారా ఇవేత్యుపమాలంకారేణ
ద్విపఘటాకాదంబినీత్యుపమాప్రసాధ్యతఇతి సజాతీయ

సమస్తైః - కటకంవలయేసానౌరాజధానీనితంబయోరితివిశ్వః - శత్రుస్త్రీబహులాశ్రువృష్ట్యైవ శమితఃక్ష్మాచక్రతాపోదయో భూమండలసంతాపాతిశయో యాసుతాస్తథోక్తాః - దుష్టనిగ్రహేణభూభారోవతరతీతిభావః ॥ సజాతీయసంకరంయోజయతి అత్రేతి ॥ ఉపమాప్రసాధ్యతఇతి - రూపకత్వేద్విపఘటారూపవిషయస్థగనేకాదంబినీరూపోపమానస్యైవసవిశేషణత్వంనోపమేయస్య - అతోధికోపమంనామదో

వస్యాత్-తస్మాదుపమాప్రసాధ్యతఇతిభావః - యాత్రాః ప్రావృడ్విహారాఇవేత్యస్యా అనుగ్రాహ్యత్వాదంగిత్వం - ద్విపఘటాకాదంబినీత్యస్యాఅనుగ్రాహకత్వాదంగత్వం - అతోనయోరంగాంగిభావేనసంకరః - అంగినోరన్యోన్యంచమత్కారహేతుత్వాన్మిశ్రణేతిగాణనీయకం ద్రష్టవ్యం - తర్హి ద్విపఘటాకాదంబినీత్యత్ర కేనసమాసేనోపమాలాభ ఇత్యాకాంక్షాయామాహ కాదంబినీవద్విపఘటేతి ॥ ఉపమితంవ్యాఘ్రాదిభిరితిసమాసః॥అభ్యుచ్చయమాహ క్షోణీభృదితి ॥ క్షోణీభృత్కటకశబ్దేనశత్రురాజధానీపర్వతనితంబయోరభిధానాచ్ఛ్లేషః- ఉభయో

యోరంగాంగిభావః - కాదంబినీవద్విపఘటేతిసమాసాశ్రయణాత్ క్షోణీభృత్కటకోపరోధ ఇత్యత్రశ్లేషమూలాతిశయోక్తిః ॥౮॥ విజాతీయసంకరోయథా॥ ప్రతాపస్త్రస్తకృపాణధారాప్రత్యర్థిషాలేషుపతత్యసంశయం । ప్రతాపేనాస్తే వకృతస్యధాత్రాతన్వీ త్రినోదున్లిపికల్పా ॥ అత్రప్రతాశనామేవేత్యుత్ప్రేక్షయా దన్లిపికల్పా సత్యత్ర రూపకం ప్రసాధ్యతఇతివిజాతీయయోరంగాంగిభావః ॥౨॥ ఏకవాచకానుప్రవిష్టసంకరోయథా ॥ విజితారిపురోమాన్లాపిలసన్న

రభేదాధ్యవసాయాచ్ఛ్లేషమూలాతిశయోక్తిరిత్యర్థః - ఏవంచద్విపఘటాకాదంబినీత్యత్రోపమాయా ...

తత్రాతథా యాత్రాః ...

తఇతిఫలితం ॥౮॥ విజాతీయ ...

ధారాకోటిరు ... అఖండ ...

త్రినోదున్లిపి రేవకల్పపంకంత ...

త్ర ... నయోః ...

స్య ... ఉత్ప్రేక్షయా ...

తీయయోరన్యోన్యసాపేక్షత్వాదంగా ...

కానుప్రవిష్టం సంకరముదాహరతి విజితేతి॥ యోజయతి అత్రేతి ॥ విజితారిపుర ఇత్యత్ర శబ్దపరివృత్తిసహిష్ణుత్వాదర్థసామ్యం - విలసత్సర్వమంగళ ఇత్యత్ర తదభావాచ్ఛబ్దసామ్యం- తావుపమాశ్లేషావేకస్మిన్నివశబ్దేను ప్రవిష్టౌ నస్యోభయోపకారిత్వాదితిభావః॥౬॥ సందేహసంకరముదాహరతి జాత ఇతి ॥ యోజయతి అత్రనలాంబుధావిత్యాదౌ సమాసద్వయ సంభవాదితి- మయూరవ్యంసకాదీనాంచాకృతిగణత్వాద్రూపకోపమిత

త్వసంగళః । భువిశంభురివాభాతి కాకతీయనరేశ్వరః॥ అత్ర విజితారిపుర ఇత్యర్థసామ్యాదుపమా - విలసత్సర్వమంగళ ఇతి శబ్దసామ్యాచ్ఛ్లేషశ్చ - తౌ శంభురివేత్యేకస్మిన్నివశబ్దేనుప్రవిష్టౌ ॥ ౬ ॥ సందేహసంకరోయథా। జాతః ప్రతాపరుద్రేంద్రః కాకతీయాన్వయాంబుధౌ । నత్వైజనచకోరాణాం ప్రసాదజ్యోత్స్నయామృతం । అత్రనలాంబుధావిత్యాదౌ రూపకోపమయోస్సందేహసంకరః - కాకతీయాన్వయ ఏవాంబుధిః కాకతీయాన్వయోంబుధిరివేతి సమాసద్వయసంభవాత్ - నచాత్ర సాధకం బాధకంవా ప్రమాణమస్త్యన్యతరస్యాస్తీతి సందేహ ఏవపర్యవస్యతి- సాధకబాధకప్రమాణాసంభవే తు సందేహానివృత్తిః ॥*॥ అత్రసాధకంయథా॥ ప్రతాపరుద్రనృపతేః పారిజాతాత్సముద్భవాః। వతంసయంతిదిఙ్నార్యోమధురాః

సమాసద్వయసంభవాదిత్యర్థః - నన్వత్రామృతదానస్యచంద్రఏవప్రసిద్ధత్వాత్ ప్రతాపరుద్రఏవేందురితిరూపకమేవనోపమేతిచేన్నైవం - ఔపచారికస్యామృతదానస్య ప్రతాపరుద్రేపి సంభవాత్ ఉపమాయాబాధకాభావాత్। తేనాత్రరూపకోపమయోస్సందేహ ఏవపర్యవస్యతీత్యాహ నచేతి॥ సాధకమనుకూలం బాధకం ప్రతికూలం - తత్సద్భావే సందేహ ఏవనివర్తత ఇత్యర్థః ॥ తర్హి కుత్ర సాధకం కుత్ర వా బాధకమిత్యాకాంక్షాయాం క్రమేణదర్శయతి ప్రతాపేతి॥ ప్రతాపరుద్రనృపతిరూపాత్పారిజా

రాత్ (వతంసయంతీత్యత్ర - వష్టివాగురిశ్లోకే యస్యోయుపసర్గయో రిత్యకారలోపః) అత్ర వతంసీకరణం మంజరీష్వేవానుగుణమితి రూపకపరిగ్రహసాధకమిత్యాహ అత్రేతి॥ తతోఽపి పూర్వలకమాహ వతంసీకరణేనా ఛేదప్రతీసరితి-నపునరుపమాయామివ ఛేదాభకప్రతీతిరితి భావః ॥౭॥ బాధకం దర్శయతి కాపతీంద్రస్యేతి ॥ వియూహ స్పాణ్యనావిజృంభితేవ వ్యాపితేతి - ప్రతిపక్షబలమేవార్ణవో వ్యాప్యనీకృతానికలుషీకృతాని తోయాని వా బలాంగాని కరణాని ప్రాణినశ్చయస్య ఇత్యర్థః ॥ బాధకం దర్శయతి అత్రేతి॥

కీర్తిమంజరీః ॥ అత్ర కీర్తీనాముపమాం [illegible]
వతంసయంతీతి సాధకం ప్రమాణం - వతంసీకరణేనా ఛేదప్ర
తీతిః॥౭॥ బాధకం యథా ॥ కాపతీంద్రస్య [illegible]
విజృంభితే । వ్యాపిత [illegible]॥ అ
త్ర ప్రతిపక్షబల [illegible]
బాధకం ప్రమాణం - ఉపమితం వ్యాఘ్రాదిభి [illegible] త్ర
యోగ ఇత్యనుశాసనేన [illegible] ప్రయోగస్యోభయత్ర బాధక
త్వాత్ - అతః ఉపమేయ [illegible] ఏవం యథా
సంభవమస్యైవా [illegible] సంకరా [illegible]
న్యాత్ర తత్ర ప్రబంధేషు॥౮॥ ******************

ప్రతిపక్షబలమర్ణవ ఇత్యేత్యుపమితసమాసస్య వ్యాపితీకృత సత్త్వాది సామాన్యప్రయోగస్య బాధకత్వాత్ స్పష్టమేవేత్యర్థః - అలంకారాంతరసంకరసంసృష్టిప్రపంచః ప్రబంధాంతరేషు ద్రష్టవ్య ఇత్యాహ ఏవమితి ॥ వివేకినామేవావగతైవేతరదపనుబోధమితి విస్తరభీరుభిరస్మాభిరుపరమ్యత ఇతి సర్వమవదాతం ॥౮॥ ....*

జగతి నిఖిలవిద్యాసింధుముష్టింధయానాం వ [illegible] యుజ్యతే సజ్జ
నానాం । తదిహామమసిబం [illegible] యదపిదగ్ధ
స్తద్ధ్రువశ్యం పశ్యం ॥ ..*

ఇతిపదవాక్యప్రమాణపారావారపారీణ శ్రీమహోపాధ్యాయకోలచలమల్లినాథ సూరిసూనునా విశ్వజనీనవిద్యస్య విద్వన్మణేః పెద్దయార్యస్యానుజేన కుమారస్వామి సోమపీథినా విరచితే ప్రతాపరుద్రీయ

ఇతి విద్యానాథమహోపాధ్యాయకృతౌ ప్రతాపరుద్రయశోభూషణే అలంకారశాస్త్రే మిశ్రాలంకారప్రకరణం సమాప్తం.......................*

వ్యాఖ్యానే రత్నాపణాఖ్యానే మిశ్రాలంకారనిరూపణంనామ నవమం ప్రకరణం. ....*

ప్రతాపరుద్రీయం నామాలంకారశాస్త్రమ్.

సవ్యాఖ్యానం సమాప్తమ్.

మంగళమస్తు.

